

शेफालिका

पद्यानुवाद • राजा बट्टे
अद्यानुवाद • प्रा.अरविंद मंजरुळकर

साहित्य-संस्कृती-मंडळ,
महाराष्ट्र राज्य, मुंबई

शेफालिका

शेफालिका

(नृपती हाल सातवाहन यांच्या 'गाथासप्तशती' चा अनुवाद)

पद्यानुवाद

राजा बढे

गद्यानुवाद

प्रा. अरविंद मंगरुळकर

महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळ, मुंबई

प्रथमावृत्ति : फेब्रुवारी १९८४

©महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळ
मंत्रालय, मुंबई

प्रकाशक

सचिव

महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळ
मंत्रालय, मुंबई

भातील चित्रे

मु. रा. आचरेकर

मुद्रक

व्यवस्थापक

शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय

मुंबई

निवेदन

गाथासप्तशती हा महाराष्ट्री प्राकृतातील आद्य ग्रंथ. या ग्रंथाचे मराठी भाषांतर प्रथम श्री. जोगळेकर यांनी केले. पण गाथासप्तशतीच्या रसाळ लालित्यपूर्ण पद्यमय भाषांतराची मराठी साहित्यात वाण होती. कविवर्य कै. राजा वढे यांनी ती वाण भरून काढली. हेच पद्यमय भाषांतर महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळ "शेफालिका" या नावाने प्रसिद्ध करित आहे. कोवळे कोवळे मुलायम शब्द वापरून त्यातून लालित्यपूर्ण प्रासादिक काव्यरचना करणे यात कै. राजा वढे यांचा हातखंडा असे. अशा प्रकारच्या त्यांच्या काव्यरचनेचा शाळेतील दिवसांपासून मला परिचय होता. अशा कविवर्यांच्या हातून गाथासप्तशतीचे भाषांतर होणे ही निसर्गाची योजना असावी. कै. राजा वढे केवळ काव्यच करित नसत. ते उत्कृष्ट नखचित्रे पण काढित असत. गाथासप्तशतीत नखचित्रे नसली तरी शब्दचित्रे आहेतच. आणि या शब्दचित्रांना रेखारूप कै. आचरेकरांसारख्या महान कलावंताने दिले आहे ही सामान्य गोष्ट नव्हे. कै. राजा वढे यांची शब्दचित्रे व कै. आचरेकर यांची रेखाचित्रे असा हा विलक्षण योग आहे.

अनेक अडचणींवर मात करूनच साहित्य संस्कृती मंडळाला हा हृद्य ग्रंथ प्रकाशात आणता येत आहे. या आमच्या यशस्वी प्रयत्नात साहित्य संस्कृती मंडळाच्या सेवक-वर्गाचा फार मोठा हिस्सा आहे. श्री. अरविंद मंगरूळकर यांचीही फार मोलाची मदत या कार्यात मंडळाला झाली आहे हे ही येथे नमूद केले पाहिजे. चित्रांचे संपादन करून त्यांचा संदर्भ निश्चित करणे श्री. मंगरूळकरांसारख्या रसिकाग्रणीशिवाय कोणासही शक्य झाले नसते. त्यांनी गाथांचे सरळ भाषांतर पण करून दिले आणि मुद्रिते पण तपासली. त्यांचे आभार शब्दांनी व्यक्त करता येणार नाहीत. प्रा. टोपे यांनी मोलाची आणि विद्वत्तापूर्ण अशी प्रस्तावना लिहून दिली. त्यांचेही आभार मानणे उपचाराचेच ठरेल. ते मंडळाचे सदस्य आणि आधारस्तंभ आहेत.

४२, यशोधन

मुंबई ४०० ०२०

१६ ऑक्टोबर १९८३ (विजयादशमी)

सुरेंद्र वारलिंगे

अध्यक्ष

महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळ

प्रस्तावना

सातवाहन हाल : गाथासप्तशती

महाराष्ट्री प्राकृतातील आद्य ग्रंथाचा मान गाथासप्तशती या ग्रंथाला आहे. महाराष्ट्राच्या दृष्टीने या ग्रंथाचे दुसरेही वैशिष्ट्य आहे. महाराष्ट्रावर २३० ख्रिस्तपूर्व ते इ. स. २३० या काळात ज्या सातवाहनांचे राज्य होते, त्या सातवाहनांपैकीच हाल या नावाचा राजा या ग्रंथाचा कर्ता आहे. असे असूनही अनेक वर्षे या ग्रंथाची माहिती महाराष्ट्राला नव्हती. हा ग्रंथ प्रकाशात आणण्याचे श्रेय रावसाहेब विश्वनाथ नारायण मंडलीक यांना दिले पाहिजे. त्यांनी मुंबईच्या रॉयल एशियाटिक सोसायटीपुढे १८७३ मध्ये शालिवाहन आणि शालिवाहन सप्तशती हा निबंध वाचला व रसिकांना हा ग्रंथराज ज्ञात करून दिला. या ग्रंथातील काव्याचा पहिला परिचय श्री. राजाराम शास्त्री भागवत यांनी मराठी रसिकांना करून दिला. "प्राकृत भाषेची विचिकित्सा" या पुस्तकात, शास्त्रीबुवांनी सप्तशती या ग्रंथावर चौवीस पाने लिहिली. गाथेतील साधेपणा त्यांना विशेष आवडला. सप्तशतीवर अनेक लेखकांनी त्यानंतर विविध लेख लिहिले. व या रसपूर्ण ग्रंथातील विविध भागांचा परिचय मराठी रसिकांना करून दिला.^१ श्री. वनहट्टी यांनी या ग्रंथाचा "महाराष्ट्राचे पहिले अमृतमधुर काव्य" असा उल्लेख एका लेखात केला व काही गाथांचे समवृत्त भाषांतर पण केले आहे.

डॉ. वेवर या पंडिताने गाथासप्तशतीचे पहिले मुद्रण १८७० मध्ये लाइप्लिग येथे केले. संपूर्ण आवृत्ती १८८१ मध्ये प्रसिद्ध केली. गाथासप्तशतीवर अनेक मान्यवरांनी टीका लिहिल्या आहेत. या टीकाकारांची संख्या कमीत कमी चौदा आहे. या सर्व टीकाकारांत भट्ट गंगाधर हा टीकाकार विशेष प्रसिद्ध आहे. मराठी वाचकांना गाथा सप्तशतीसंबंधी संपूर्ण माहिती व सर्व गाथांचे मराठी भाषांतर उपलब्ध करून देण्याचे श्रेय श्री. स. आ. जोगळेकर यांना आहे. १९५६ साली प्रसिद्ध झालेल्या हाल सातवाहनाची गाथासप्तशती या श्री. जोगळेकरांच्या ग्रंथाला त्यांनी ४४५ पानांचा

१. सविस्तर माहितीसाठी श्री. स. आ. जोगळेकर यांचा "हाल सातवाहनाची गाथासप्तशती" (१९५६) हा ग्रंथ पहावा. पाने २२ व २३.

उपोद्घात लिहून गाथासप्तशतीसंबंधी आवश्यक ती संपूर्ण माहिती दिली आहे. त्यानंतर मूळ प्राकृत गाथा, त्या गाथांची संस्कृत छाया, नंतर मराठी भाषांतर व गाथांचे स्पष्टीकरण असा भाग त्या ग्रंथात आहे. श्री. जोगळेकरांनी एकंदर १००६ गाथा ग्रंथात समाविष्ट केलेल्या आहेत. (सर्व गाथांची संस्कृत छाया मात्र दिलेली नाही.) वकिलीचा व्यवसाय सांभाळून श्री. जोगळेकरांनी केलेले संशोधन कार्य खरोखरच कौतुकास्पद आहे. त्यांच्याच ग्रंथामुळे मराठी रसिकांना या काव्याचा रसास्वाद घेता आला.

सातवाहन राजाच्या वावतीत दुसऱ्या एका ग्रंथाचा निर्देश करणे आवश्यक आहे. महामहोपाध्याय डॉ. वा. वि. मिराशी यांचा इंग्लिश भाषेतील संशोधनपर ग्रंथ^२ साहित्य संस्कृती मंडळाने प्रसिद्ध केला आहे. त्यात सातवाहन राजांविषयी आणि हाल राजाची गाथासप्तशतीविषयी अद्ययावत माहिती दिलेली आहे.

सातवाहनांचा राजवंश

महाराष्ट्राचा संपूर्ण इतिहास विचारात घेताना सातवाहन वंशातील राजांच्या कामगिरीचे कौतुक वाटते. या महाराष्ट्रीय राजवंशाने महाराष्ट्रावर ४६० वर्षे राज्य केले. व हा काळ इ.स.पूर्व २३० ते इ.स. २३० असा ४६० वर्षांचा आहे. हा वंश स्थापन करण्याचा मान पहिला सातकर्णी याला आहे. सातवाहनांनी प्राकृत भाषेला उत्तेजन दिले. अशोकाच्या शिलालेखावरून अशोकानेही महाराष्ट्रावर राज्य केले होते, असे दिसते. महाराष्ट्राचा राज्यकारभार अशोकाचे सुभेदार पाहात असत. अशोकाच्या निधनानंतर त्याचे साम्राज्य विघटित झाले. मध्यवर्ती सत्ता दुर्बल झाली. व अनेक ठिकाणी अराजक माजले. त्यामुळे त्यांच्याच सुभेदारांनी स्वतंत्र राज्ये स्थापन केली. मगधात शुंग सेनापती पुष्यमित्र याने राज्य स्थापन केले. कलिंगात महामेघवाहनाने स्वातंत्र्याचा झेंडा उभारला व महाराष्ट्रात सातवाहनांनी स्वातंत्र्य पुकारले. पुष्यमित्राने अश्वमेध यज्ञ केला तर सातवाहनांनी अश्वमेध आणि राजसूय असे दोन्ही यज्ञ केले. सातवाहनांची कारकीर्द ही महाराष्ट्राच्या इतिहासाला अभिमान वाटावी अशी कारकीर्द होती. सातवाहनांनी महाराष्ट्रावर तर राज्य केले, व तेसुद्धा ४६० वर्षे. त्याचबरोबर त्यांनी मध्यभारत आणि आंध्र येथे आपली सत्ता प्रस्थापित केली होती. सातवाहनांच्या काळात महाराष्ट्राचा सर्वांगीण विकास होण्यास सुरुवात झाली होती. परकीय आक्रमण आले असताना सातवाहन शौर्याने लढले व त्यांनी शत्रूला हुसकून दिले. व्यापाराला उत्तेजन देऊन व राज्यकारभार न्यायाने करून प्रजेला सुखी ठेविले. पण त्याचबरोबर वाङ्मय, वास्तुशास्त्र, स्थापत्यशास्त्र, संगीतशास्त्र, नृत्यशास्त्र, इत्यादी कलांना उत्तेजन देऊन प्रजाजनांना सर्वांगीण विकास करण्याची संधी दिली.

२. "The History and inscriptions of the Satvahanas and Western Kshatrapas" Dr. V. V. Mirashi (1981).

सातवाहन राजासंबंधी पुराणात जी माहिती दिली आहे ती ऐतिहासिक दृष्ट्या संपूर्णतया विश्वसनीय नाही. पुराणांत सातवाहनांचा निर्देश आंध्रराजे असा करण्यात आलेला आहे. वायुपुराण, ब्रह्मांडपुराण आणि विष्णुपुराण यांत या वंशातील राजांची संख्या तीस दिलेली आहे. मत्स्यपुराणात ती एकोणतीस अशी दिलेली आहे. वायुपुराणात सातवाहनांचे राज्य ४११ वर्षे होते असा निर्देश आहे, तर ब्रह्मांड आणि विष्णुपुराणात ४५६ वर्षे असा निर्देश आहे. मत्स्यपुराणात हे राज्य ४६० वर्षे होते असा उल्लेख आहे. सातवाहनांच्या राज्याची स्थापना अशोकानंतर तावडतोव झालेली असावी. यावरून तज्ज्ञांच्या मते सातवाहनांचा काळ ख्रिस्तपूर्व २३० ते इ.स. २३० पर्यंत असावा.

सातवाहन राजे मूळचे आंध्रातील असावे असे पुराणात विधान आहे. डॉ. भांडारकर, प्रो. व्यूलर, रॅम्पसन व व्हिन्सेंट स्मिथ या संशोधकांना हे मत स्वीकारणीय वाटते. पण म. म. मिराशींच्या मते सातवाहन राजे हे महाराष्ट्रातलेच होते. सातवाहनांची अनेक नाणी महाराष्ट्रातील विदर्भ विभाग (पवनी) व कोकण विभाग येथे सापडलेली आहेत. जैन वाङ्मयात सातवाहनांची राजधानी प्रतिष्ठान (मराठी वाङ्मयातील एकनाथांचे पैठण) होती असा उल्लेख आहे. पुराणात सातवाहनांचा उल्लेख आंध्र असा करण्यात आला आहे. याचे कारण ज्या काळी पुराणे लिहिली गेली त्या काळी आंध्रावरही सातवाहनांचे राज्य होते. आंध्रातही सातवाहनांची नाणी सापडलेली आहेत. सातवाहनांपैकी गौतमीपुत्र विजय सातकर्णी या राजाने विजयपुरी या शहराची स्थापना केली. या शहराचे आजचे नाव नागार्जुनकोंडा असे आहे.

सातवाहन या शब्दाचे स्पष्टीकरण अनेक प्रकारे करण्यात आलेले आहे. सप्तवाहन (सूर्य) यापासून सातवाहन हे नाव मिळाले असावे. कारण सातवाहन घराण्याचे कुलदैवत सूर्य आहे. कथासरित्सागरात या शब्दाचे स्पष्टीकरण सात नावाच्या यक्षावरून केलेले आहे. हा सात यक्ष सिंहाचे रूप घेऊन एका ऋषीच्या मुलाला पाठीवर घेऊन फिरत असे म्हणून त्या मुलाला सातवाहन असे नाव पडले. सातवाहन राजे जन्माने ब्राह्मण असल्यामुळे ही कथा प्रचलित आली असावी. म. म. मिराशींच्या मते सातवाहन हे नाव ज्याने हा वंश स्थापन केला, त्या राजाचे होते व त्याच्याच नावावरून त्या वंशाला सातवाहन नाव मिळाले. मूळ पुरुषाचे नाव कुलनाम होते हा शिरस्ता प्राचीन काळी होता. सातवाहन या संस्कृत शब्दाचे प्राकृत रूप सालवाहन झाले. व या प्राकृत शब्दाचे पुनः संस्कृत रूप शालिवाहन झाले. शालिवाहन हा एक शककर्ता होता. सध्या १९८३ मध्ये शालिवाहन शक १९०५ आहे. पण हा शककर्ता शालिवाहन सातवाहन नव्हे असे म. म. मिराशींनी नमूद केले आहे. सातवाहन हे जन्माचे ब्राह्मण होते. पण अशोकानंतर महाराष्ट्रातच नव्हे तर अशोकाच्या सर्व साम्राज्यात अराजक माजावयास सुरुवात झाली. तेव्हा सातवाहनाने यज्ञीय उपकरणे वाजूला ठेविली व

शस्त्र धारण केले. याच प्रकारचा इतिहास महाराष्ट्रात पुनः घडला. सातवाहनांनी महाराष्ट्रात शांतता प्रस्थापित केली, व तेथील लोकांना सुखाचे व समृद्धीचे जीवन जगता आले. सातवाहन हे दूरदर्शी राजे होते. जरी ते आर्य वंशीय होते व जन्माने ब्राह्मण होते तरी त्यांनी नाग आणि शक या अनार्य वंशातील व्यक्तींशी विवाह जुळवून आणले. शक आणि यवन यांना सामावून घेतले. यावरून त्या काळी हिंदुधर्माचे स्वरूप फार व्यापक तत्त्वज्ञानावर आधारलेले होते असे दिसते. सातवाहानांनंतर स्मृतीचे प्रामाण्य वाढले व हिंदुधर्म चौकटीत वसविण्यात आला होता असे दिसते व त्यामुळेच हिंदुधर्माला विकृत स्वरूप मिळाले.

सातवाहन राजांनी प्राकृत भाषेला उत्तेजन दिले हे त्यांचे आणखी एक वैशिष्ट्य होय. या वंशातील पहिला सातकर्णी याने अनेक यज्ञ केले. विद्वानांना दाने दिलीत. या सर्वांची माहिती त्याच्या राणीने प्राकृतात लिहून ठेवलेली आहे. सातवाहनांचे सर्व शिलालेख प्राकृत भाषेतच आहेत.^३ गौतमी वलश्रीने आपला मुलगा सातकर्णी याचे वर्णन करताना ते प्राकृत भाषेतच केले पाहिजे असे सांगितले. हे वर्णन अलंकार-प्रचुर असले तरी ते प्राकृतातच आहे हे विशेष. बहुधा ते मूळ संस्कृतात लिहून नंतर त्याचे प्राकृत रूपांतर केले असावे. सातवाहनांनी सर्व शासकीय आज्ञा प्राकृतातच असल्या पाहिजेत असे आदेश काढलेले दिसतात. राजशेखराने तर असेही नमूद केलेले आहे, की कुंतलाच्या एका सातवाहन राजाने अंतःपुरातसुद्धा प्राकृत भाषाच वापरली पाहिजे असा आदेश काढला होता. या प्रथेचा उल्लेख भोजानेही आपल्या "सरस्वती कंठाभरण" या ग्रंथात केला आहे. प्राकृत भाषा अनेक आहेत. व्याकरणकार वररुचीने चार प्राकृत भाषांचा निर्देश केला आहे. त्या अशा : महाराष्ट्री, पंशाची, शौरसेनी व मागधी. बौद्धांचे धार्मिक वाङ्मय "पाली" या प्राकृत भाषेत आहे तर जैनांचे "अर्धमागधी" या प्राकृत भाषेत आहे. वररुचीने महाराष्ट्री प्राकृताचा उल्लेख केला आहे. महाकवी दण्डी "काव्यदर्शात", महाराष्ट्राश्रयां भाषां प्रकृष्टं प्राकृतं विदुः असे विधान करतो. यावरून महाराष्ट्री प्राकृत हा महाराष्ट्राचा अभिमानविद् आहे असे दिसते. या प्राकृतात प्रवरसेन वाकाटकाचे 'रावणवहो' वाक्पती राजाचे "गडडवहो" ही महाकाव्ये जय-वल्लभाचा 'वज्जालभग' हा सुभाषित कोश आणि हाल सातवाहनाची 'सतसई' हे ग्रंथ आहेत. या महाराष्ट्री प्राकृताचे व मराठीचे जवळचे नाते आहे असे विद्वानांचे मत आहे.^४ सातवाहनांच्या कारकिर्दीत व जैनधर्माच्या प्रसाराच्या अनुषंगाने महाराष्ट्री

३. शकराजे हे भारतात वाहेरून आलेले पण त्यांनी संस्कृत भाषेला उत्तेजन दिले. सत्तप रत्नदामण याचे "जुनागढ येथील शिलालेख" अत्यंत सुंदर संस्कृतात लिहिलेले आहेत. रत्नदामण हा कवी होता व त्याने संस्कृतात काव्यरचना केली होती असाही समज आहे.

४. पाहा.

प्राकृताचा हिंदुस्थानभर प्रसार झाला असावा. “वज्जालग” व “गउडवहो” ही महाराष्ट्राच्या वाहेरील भूभागात लिहिली गेली असावी असे मत आहे.

प्राकृत भाषा

रुद्रटाच्या (इ.स. ९०० ते ९५०) काव्यालंकाराचा नमिसाधू म्हणून टीकाकार होऊन गेला. त्या टीकेचा लेखनकाल इ.स. (१०६८) असावा. हा टीकाकार प्राकृत भाषेत खालील विधान करतो. प्रकृतेति सकलजगज्जन्तूनां व्याकरणादिभिरनाहित-संस्कारः सहजो वचनव्यापारः प्रकृतिः । तत्र भवं सेवा प्राकृतम् । या विधानाचा भावार्थ असा की व्याकरणाच्या नियमापासून मुक्त अशी सामान्य जनतेची जी सहज-स्फूर्त होणारी भाषा म्हणजे प्राकृत भाषा होय. यावरून पूर्वीच्या काळी पंडितांची, राजदरवाराची व धार्मिक संस्काराची भाषा संस्कृत होती व सामान्यजनांची भाषा प्राकृत होती, असे दिसते. प्राकृत भाषा संस्कृतोद्भव आहे असे मत प्राकृत संजीवनीतील “प्राकृतस्य तु सर्वमेव संस्कृतं योनिः” या वाक्यावरून दिसते. पण हे मत सर्वमान्य नाही. डॉ. गुणे यांच्या मते संस्कृतभाषा आणि प्राकृतभाषा या दोन निरनिराळ्या कुळांतील आहेत. ही दोन्हीही मते एकांतिक आहेत असे दिसते कारण दोन्हीही भाषांवर तत्कालीन अन्य भाषांचे संस्कार झालेले आहेत.

प्राकृतभाषांचा पहिला व्याकरणकार वररुची होय. तो पाणिनीचा समकालीन असावा. त्याने आपल्या “प्राकृतप्रकाश” व्याकरणात चार प्राकृत भाषांचा विचार केला. त्या चार भाषा म्हणजे महाराष्ट्री, पेशाची, शौरसेनी व मागधी होत हे वर स्पष्ट केले आहे. याशिवाय बौद्धांचे वाङ्मय पाली या प्राकृत भाषेत आहे; तर जैनांचे धार्मिक वाङ्मय अर्धमागधीत व इतर वाङ्मय जैन महाराष्ट्रीत आहे. या भाषेचे वर्णन “अकृत्रिमस्वादुपदां परामार्थाभिधायिनीम् । सर्वभाषापरिणतां जैनी वाचमुपास्महे” असे हेमचंद्राने केले आहे. थेर भद्रवाहूच्या शिष्यांनी जैनधर्माच्या प्रसारार्थ सर्व भारतात संचार केला तेव्हा त्यांनी महाराष्ट्री प्राकृत भाषा तिकडे नेली असावी. शिवाय सातवाहन राजांचा प्राकृताला आश्रय होताच.

यज्ञदीक्षा संपूर्ण होईपर्यंत प्राकृत भाषा बोलू नये असा निश्चय सूत्रकारांनी घालून दिलेला आहे. यावरून त्या काळीमुद्धा रोजची बोलण्याची भाषा प्राकृत होती असे दिसते. संस्कृत भाषा ही भारतात आलेले आर्य बोलत असतील. त्यामुळे वाङ्मयाची भाषा ही संस्कृत भाषा झाली व आर्य संस्कृतीतील सर्व धार्मिक विधी संस्कृत भाषेतूनच होऊ लागले. मात्र बहुजन समाजाची भाषा ही प्राकृत भाषा असावी. जयवृत्तभाने

वार

वज्जालगात प्राकृत भाषेची स्तुती एका गायेत केली आहे त्या गायेची संस्कृत छाया खालीलप्रमाणे आहे :

देशी शब्दपर्यस्तं मधुराक्षरच्छन्दः संस्थितं ललितं ।
स्फुटविकटप्रकटार्थं प्राकृतकाव्यं पठनीयं ॥

महाराष्ट्री प्राकृताचा विस्तार सर्व देशभर करण्याचे श्रेय बौद्ध आणि जैन यांच्या धार्मिक वाङ्मयाला व सातवाहनांच्या लौकिक वाङ्मयाला आहे. प्राकृत साहित्याचा विस्तार खूप झाला होता. जैदांच्या भारतातील व भारतावाहेरील देवस्थानांत प्राकृत भाषेतील अनेक हस्तलिखिते आहेत. हे सर्व वाङ्मय प्रसिद्ध झाल्यावर भारतीय वाङ्मय व भारतीय इतिहासावर नवा प्रकाश पडण्याची शक्यता आहे. लौकिक प्राकृतातील गाथासप्तशती, हरिविजय, दहमुहवहो, गडडवहो व लीलावई हे मुख्य ग्रंथ आहेत. महाराष्ट्री प्राकृतांचे व मराठीचे नाते अगदी जवळचे आहे असे विद्वानांचे मत आहे. राजशेखर कर्पूरमंजरीत संस्कृत आणि प्राकृत भाषांची तुलना खालीलप्रमाणे करतो :

पुरुता सक्कअवंधा पाउअवंधो वि होई सउमारो ।
पुरिसमहिलाणं जेत्ति अमिहंतरं तेत्ति अमिमाणं ॥

संस्कृतछाया

पुरुषाः संस्कृतगुंफाः प्राकृतगुंफोऽपि भवति सुकुमारः ।
पुरुषमहिलानां यावदिहान्तरं तेषु तावत् ।

भावार्थ : राकट पुरुष आणि नाजूक स्त्री यांमध्ये असेल तेवढे अंतर संस्कृत आणि प्राकृत भाषांमध्ये आहे.

गाथासप्तशती

सातवाहनांच्या काळात सर्व कलांना उत्तेजन मिळत असे. त्यामुळे सर्व प्रतिभावंतांनी अगदी राजापासून रंकापर्यंत प्राकृतात गाथा रचिल्या. असल्या एक कोटी गाथांमधून हाल राजाने ७०० गाथा निवडल्या व सतसईची रचना केली :

सप्तशतानी कविवत्सलेन कोटेमध्ये ।
हालेन विरचितानि सालंकारणां गाथानाम् ॥

यावरून हाल याने या गाथांचे संपादन केले असे स्पष्ट होते. सप्तशती या ग्रंथाचे मूळ नाव " गाथाकोश " असे होते. बाण कवीने आपल्या हर्षचरित्रात या ग्रंथाचे वर्णन खालीलप्रमाणे केले आहे :

अविनाशिनमग्राभ्यमकरोत् सातवाहना ।
विशुद्धजातिभिः कोशं रत्नैरिव सुभाषितैः ॥

साहित्य दर्पणात कोश या शब्दाची व्याख्या कोशः श्लोकसमूहस्तु स्यादन्योनपेक्षकः अशी केली आहे. त्यावरून सप्तशतीचे कोश हे नाव योग्य होते असे दिसते. पण कालांतराने कोश या शब्दाचा अर्थ शब्दकोश असा झाला. म्हणून या ग्रंथाचे नाव “गाथासप्तशती” असे रूढ झाले. गाथा म्हणजे कविता.

ऋग्वेद काळातही गाथा ज्ञात होत्या. गाथांच्या योगाने ऋत्विज सामांची महती गातात. “सूर्येचे मंगल वस्त्र जणू गाथांनी अलंकृत केले होते.” असे उल्लेख ऋग्वेदात आढळतात. ऐतरेय ब्राह्मण्यात ऋचा या देवी व गाथा या मानुषी असे वर्णन आढळते. गाथांच्या सौंदर्याची प्रशंसा जयवल्लभ वज्जालगात खालीलप्रमाणे करतो :

अद्वक्खरभणियाणं नूणं सविलासमुद्धसियाहं ।
अद्वच्छिपेच्छियाहं गाहाहि विणा णणज्जंति ॥

उद्योतनसुरी यांनी कुवलयमालेत या गाथा त्यातील भाषाविलासामुळे ग्रामीण लोकांनाही नाचावयाला लावतात असे लिहिले आहे.

सातवाहन हाल

सप्तशती या ग्रंथाचा संपादक हाल आहे. हाल हा सातवाहन कुळातील राजा इसवी सनाच्या पहिल्या शतकात होऊन गेला असावा असा विद्वानांचा अंदाज आहे. कीथ हालाचा काळ इ.स. २०० ते ४५० दरम्यान असावा या मताचे आहेत. तर वेवरांच्या मते तो काळ तिसरे शतक असावा. देवदत्त भांडारकरांच्या मते हाल राजा सहाव्या शतकात झाला असावा. पण या मताला समर्थक अशी प्रमाणे फारशी नाहीत. हाल राजाची सप्तशती प्रख्यात आहे. त्याने या ग्रंथाशिवाय आणखीही ग्रंथ लिहिले होते. द्विपदी हा ग्रंथ प्राकृत वृत्तासंबंधी आहे. हालाने प्राकृत शब्दकोशही संपादित केला होता. हेमचंद्राने आपल्या देशीनाममाला या ग्रंथात हालाच्या शब्दकोशातून चार अवतरणे दिली आहेत. हा शब्दकोश “अनुष्टुभ” छंदात लिहिलेला असून प्राकृत शब्दांची संस्कृत रूपे त्यात दिली आहेत. “स्वयंभू छंदस्” या ग्रंथावरून हालाने प्राकृतभाषेत अन्य रचना केली होती असे दिसते. त्यांपैकी एक ग्रंथाचे नाव (उग्गीह सालवाहणस्य) “उदीति” असे होते. स्वयंभू हा कवी सातवाहनाने प्राकृतमध्ये ढवळ (धवल) नावाच्या गीतिका लिहिल्या होत्या असे नमूद करतो. ढवळ म्हणजे पांढऱ्या रंगाचा बैल. या नावावरून या गीतिका अन्योक्तीं स्वरूपाच्या असाव्या असे अनुमान काढण्यात येते.

हाल राजाची इतर नावे होती असे हेमचंद्राच्या ग्रंथावरून दिसते. ती नावे कुंतल “पुस” व “चतुरचिन्ह” ही होत. हालराजा कुंतल देशावर राज्य करीत होता. म्हणून त्याचे नाव कुंतल असणे शक्य आहे. हाल राजाच्या दरवारी अनेक कवी होते.

चौदा

त्यात प्रमुख कवी होता " पालित ". हाच कवी " पदलिप्त " किंवा " श्रीपालित " या नावानेही ओळखला जात असे. या कवीने " कथातरंगवती " हा ग्रंथ लिहिला होता. पण तो आज उपलब्ध नाही. या कवीच्या काही गाथा (क्रमांक ३९३, ४१७, ४२५) सप्तशतीत अंतर्भूत केल्या आहेत. हालाच्या दरवारी असलेला दुसरा कवी पोट्टिस हा होता. या कवीचा नामनिर्देश राजशेखराने आपल्या कर्पूरमंजरीत " हरिवृद्ध ", " नंदिवृद्ध " व " हाल " यांच्यावरोवर केला आहे. पोट्टिस हा हालाच्या दरवारी अमात्य असावा असे अनुमान लीलावई या ग्रंथावरून काढण्यात येते. हरिवृद्ध हा प्रथितयश कवी होता. " वृत्तजातिसमुच्चय " या ग्रंथात वृद्धकवीचा निर्देश सातवाहनावरोवर केलेला आहे. हा वृद्धकवी बहुधा हरिवृद्धच असावा. नंदिवृद्ध या कवीचा " गाथालक्षण " हा ग्रंथ प्रख्यात आहे. त्याप्रमाणे " आढ्यराज " हा कवीही हालाच्या दरवारी होता. काही संशोधकांच्या मते " हाल " आणि " आढ्यराज " ही दोन्हीही नावे हालाचीच आहेत. पण वाणभट्टाच्या एका श्लोकावरून आढ्यराज हा हाल नव्हता, असे अनुमान म. म. मिराशी काढतात^६. आढ्यराजाने एखादे महाकाव्य रचिले असावे असा विद्वानांचा तर्क आहे. आढ्यराजाचे वेळी सर्वजण प्राकृत बोलत होते असा उल्लेख " सरस्वतीकंठाभरण्यात " भोजाने केलेला आहे: या सर्व कवींमध्ये " श्रीपालित " हालाच्या दरवारी प्रधान कवी असे अभिनंदन याने रामचरित्रात लिहिले आहे. तो श्लोकार्ध असा आहे:

हालेनोत्तमपूजया कविवृषः श्रीपातितो लालितः ।

गाथासप्तशती

सातवाहन राजांनी निरनिराळ्या कलांना उत्तेजन दिले. सातवाहन हाल हा स्वतः कवी होता. त्याच्या दरवारी अनेक कवी होते. याशिवाय महाराष्ट्रातील निरनिराळ्या भागांतील कवींनी ज्या गाथा रचिल्या होत्या त्या हालाने विकत घेऊन सप्तशती या ग्रंथाची रचना केली. हालाने एक कोटी गाथा जमविल्या व त्यांतून सातश निवडल्या असा उल्लेख गाथा क्रमांक ३ मध्ये आहे. 'प्रबंधचिंतामणी'त मेस्तुंगाचार्यांनी तर असा उल्लेख केला आहे की हालाने दहा कोटी मुद्रा देऊन कोशासाठी चार गाथा विकत घेतल्या. हे जर खरे असेल तर त्या वेळचे कवी मोठे भाग्यवान होते असा तर्क करावयास हरकत नाही. गाथासप्तशती हा ग्रंथ एका अर्थाने अद्वितीय आहे. कारण त्याचे अनुकरण संस्कृत आणि हिंदी या भाषांत झालेले आहे. गोवर्धनाचार्यांनी " आर्यासप्तशती " हा ग्रंथ संस्कृतमध्ये लिहिला आहे. गोवर्धनाचार्य

६. आढ्यराजकृतोत्साहहृदयस्यैः स्मृतरपि ।

जिह्वान्तः कृष्यमाणेव न कवित्वे प्रवर्तते ।

भावार्थ : आढ्यराजाचा उत्साह जर अंतःकरणात किंवा मनात असता तर कोणांचा काव्य करण्याची स्मृती होईल ?

यांचा काळ १०७५ ते ११२५ हा आहे. ते बंगालचा राजा लक्ष्मणसेन यांच्या दरवारी कवी होते. या ग्रंथातील आर्यांचा विषयही शृंगार आहे. सतसई या हिंदी काव्याचा कर्ता विहारी लाल आहे. त्याचा काल १६०३ ते १६६३ असा असून तो जयपूरच्या जयसिंह राजाच्या दरवारी कवी होता. सतसई या हिंदी काव्याचे मराठीत काव्यात रूपांतर श्री. राजा वढे यांनी केले आहे त्यांच्या ग्रंथाचे नाव “रसलीला” आहे व तो ग्रंथ महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळाने प्रकाशित केला आहे.

गाथासप्तशतीच्या अनेक आवृत्त्या झालेल्या असाव्यात व प्रत्येक आवृत्तीच्या वेळी नवीन गाथांची भर पडली असावी. वेबरच्या मते अशा सहा आवृत्त्या झाल्या असाव्यात. या गाथांत विध्यपर्वत, रेवा, तापी आणि गोदावरी यांचे निर्देश आहेत. त्यावरून या गाथा महाराष्ट्रात रचिल्या होत्या. गाथांच्या रचनाकारात कवी होते. त्याचप्रमाणे कवयित्रीही होत्या. गाथांतून प्रामुख्याने ग्रामीण जीवनाच्या एका अंगाचे वर्णन आहे. या गाथांत शृंगार आहे. संकेतस्थळांचे वर्णन आहे. नायिकेला दूती मोठ्या कौशल्याने काही गोष्टी सुचविते याचे वर्णन आहे. गावातील पाटलाचा उल्लेख आहे. बहुसंख्य गाथा शृंगारमय असल्यामुळे या गाथांवरून तत्कालीन समाजाचे संपूर्ण चित्र प्राप्त होत नाही. शृंगार रसाला मानवी जीवनात महत्त्वाचे स्थान आहे. हालच्या काळी सर्वच जीवन संथपणे वाहत होते. जीवनासाठी घडपड करण्याचा फारसा प्रश्न नसावा. अशा वेळी समृद्धीचे जीवन व्यतीत करित असताना शृंगारमय वाङ्मय स्फुरणे साहजिकच असते. शिवाय या गाथा हालाने संपादित केल्या आहेत. या संपादनात त्याची स्वतःची आवडही प्रभावी ठरण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. गाथा-सप्तशतीतील अनेक गाथांचा उपयोग अलंकारशास्त्रावर लिहिणाऱ्या पंडितांनी आपल्या ग्रंथात उदाहरणे देण्यासाठी केलेला आहे. या गाथा लालित्यपूर्ण आहेत. त्यांतील शब्दांची योजना अचूक आहे. भावार्थ सूचित करण्याचे सामर्थ्य वाखाणण्यासारखे आहे. या गाथा राजवंशाचे वर्णन करित नाहीत. राजवाड्यातील अंतःपुरांत घोटाळत नाहीत. तर सामान्य जनांच्या जीवनातील घडामोडींचे वर्णन करतात. त्यांतील शृंगारादी रसांचा परिपोष अगदी थोडक्या शब्दांत करतात. या गाथा म्हणजे ग्रामीण लोकांचे जीवन. ग्रामीण कवींनी ग्रामीण वाचकांसाठी केलेले अमृतमधुर काव्य होय. या गाथांतून जीवनातली वस्तुस्थिती दिसते. या गाथा जीवनाला स्पर्श करतात. म्हणूनच डॉ. कीथ यांनी या गाथांचे वर्णन याप्रमाणे केले आहे^७. मराठीतील लोकगीतांत व लावणी वाङ्मयात जो मराठीपणा दिसतो तोच मराठीपणा या गाथांतून स्पष्ट होतो.

७. Even as it is, it has a closeness to life and common realities which is hardly to be seen in Sanskrit. This may be a characteristic of Maharashtra people who even to day have a certain homeliness and a rough good sense.

या गाथांमध्ये निरीनदी (गिरणा), गोदावरी, तापी, नर्मदा, मुरला (कदाचित् आधुनिक मुळा) व यमुना या नद्यांचा उल्लेख आहे. त्याचप्रमाणे मंदर, मलय, विंध्य या पर्वतांचा उल्लेख आहे. यावरून या गाथांचे कवी या भूभागातील होते असे दिसते. गाथांतील वनश्रीचे वर्णन विपुल रीत्या केलेले दिसते. या वर्णनात अङ्गाकोल्ल, अशोक, आम्र, एरंड, कदंब, करञ्ज, कवठ, काश, कुटज, कुन्द, कुरवक, कुसुम्भ, गुंज, चंदन, जांभूळ, ताल, दारू, नवमालिका, निंब, पलाश, पाटल, फलिणी, वकुल, बेल, वोर, मधुक, माधवी, मालती, वड, वेळू, शिरीष, शेफालिका, षट्पर्ण, सप्तला, हरिद्रा, इत्यादी वृक्षांची, फुलांची व फळांची वर्णने किंवा निर्देश आलेले आहेत. गाथासप्तशतीतील वर्णनावरून असे दिसते की प्रामुख्याने ग्रामीण जीवनाचे चित्र कवींनी चितारलेले आहे. नागरी जीवनावरील गाथा बहुतेक नाहीतच. सातवाहनाच्या काळी एकत्र कुटुंब पद्धती अस्तित्वात होती. अनेक गाथांत याप्रमाणे निर्देश आहे. काही गाथा दीर आणि भावजय यांच्यासंबंधी आहेत. या संदर्भात गाथा क्रमांक २८, ५९, ५७०, ६८८, ७२९, ८६५, ८६९ यांचे विश्लेषण केल्यास ग्रामीण जीवनाचे चित्रण आहे हे स्पष्ट होते. त्याचबरोबर मनुपूर्व काळापासून अस्तित्वात असलेल्या नियोग पद्धतीचे अवशेष सातवाहनांच्या काळी एका वेगळ्या स्वरूपात अस्तित्वात असावे असेही अनुमान काढता येते. त्यामुळे काही गाथा अर्वाचीन मनाला विचित्र वाटतात हे खरे. पण प्राचीन काळी दीरभावजयांचे संबंध समाजमान्य असावेत असा तर्क काढता येतो. महाराष्ट्रात आज प्रचलित असलेल्या काही लावण्यांत असल्या प्रकारच्या संबंधाचा निर्देश असतो. गाथासप्तशतीतील समाजजीवन कालिदास भव-भूती इत्यादी कवींच्या काव्यांत दिसून येते, यापेक्षा वेगळ्या स्वरूपाचे आहे. या गाथांत यज्ञसंस्थेसंबंधी थोडे अनुदार उद्गारही आहेत (गाथा २२७).

गाथासप्तशतीत कुलस्त्रियांचे वर्णनही आहे. (गाथा क्रमांक २३, ३८, ८५, २६६, २९३, ३५३, ५१३, ७०९, ८६४, ५१४, ७५४) यांत कुलस्त्रियांनी कसे वागावे या-संबंधी वर्णन आहे. पण त्याचबरोबर संकेतस्थान आणि संकेत या विषयीही अनेक गाथा आहेत. तसेच व्यभिचारविषयक गाथाही आहेत. या सर्व वर्णनावरून गाथा-सप्तशतीतील सामाजिक जीवन अकृत्रिम आहे. बहुतेक गाथांतील भावना व विचार ग्रामीण जीवनातून घेतलेले आहेत. नागरी जीवनातील सभ्यता किंवा समृद्धी यांचा येथे निर्देश नाही. स्त्रीपुरुषसंबंधाविषयी असलेल्या गाथासुद्धा सभ्यतेच्या मर्यादित अडकून पडलेल्या नाहीत. असे ग्रामीण जीवन या गाथांत वर्णिलेले आहे.

गाथासप्तशती हा ग्रंथ अत्यंत लोकप्रिय झाला असला पाहिजे. या ग्रंथावर अनेक टीकाकारांनी टीका लिहिल्या आहेत. हे टीकाकार बहुतेक पंडित वर्गातील होते.

त्यामुळे त्यांनी गाथांत नसलेला अर्थही कित्येक वेळा आपल्या टीकांतून स्पष्ट केला आहे. त्याचप्रमाणे अलंकारशास्त्रावर लिहिणाऱ्या लेखकांनी काही गाथांचा उपयोग अलंकारांची उदाहरणे देण्यासाठी केला आहे. असे असले तरी प्रामुख्याने या गाथा या कारणासाठी लिहिल्या नव्हत्या. या गाथांत महाराष्ट्राच्या तत्कालीन जीवनाचे व साध्या भोळ्या मतांचे प्रतिबिंब दिसते. गाथाकारांचा तोच उद्देश होता. रसरसलेले सौंदर्य अलंकाराशिवाय सुशोभित दिसते. त्याचप्रमाणे या स्वाभाविक सौंदर्याने परिप्लुत असलेल्या गाथा कोणत्याही नागरी प्रक्रियेशिवाय, साहित्याची भूषणे ठरल्या आहेत. केवळ महाराष्ट्राचेच नव्हे तर अखिल भारताचे आद्य लोकसाहित्य म्हणून या ग्रंथाला अद्वितीय स्थान मिळाले आहे. भारतातील लोकसाहित्याचा इतिहास जेव्हा लिहिला जाईल त्यावेळी इतिहासकाराला भारतीय लोकसाहित्याची गंगोत्री महाराष्ट्रात होती, असे नमूद करावे लागेल. इतिहासाला ज्ञात असलेल्या महाराष्ट्राच्या आद्य राजघराण्यातील एका राजाने महाराष्ट्रात ज्ञात असलेले आद्य लोकसाहित्य महाराष्ट्री प्राकृत भाषेत एकत्र आणले म्हणून महाराष्ट्राला व मराठी भाषिकांना सार्थ अभिमान वाटतो.

श्री. वढे यांची शेफालिका

असल्या मधुर काव्याचे वेड कोणाही रसिकाला लागेल. मग कविहृदय असलेल्या रसिकवर्य राजाभाऊ वढे यांना या काव्याने झपाटले असले तर आश्चर्य मुळीच नाही. गाथासप्तशतीचा सविस्तर परिचय मराठी वाचकांना श्री. स. आ. जोगळेकर यांनी करून दिला. राजाभाऊंनी या अमृतमधुर काव्याचे मराठी कवितेत रूपांतर करून सहृदय मराठी वाचकाला सौंदर्याचे एक नवीन दालनच उघडे करून दिले आहे. यापूर्वीही श्री. वढे यांनी जयदेवाच्या "गीतगोविंद" काव्याचे मराठी कवितेत रूपांतर केलेले आहे. व ते महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळाने १९८० साली प्रसिद्ध केले. जयदेवाच्या "गीतगोविंद" काव्याचे सौंदर्य व माधुर्य संस्कृतभाषा न येणाऱ्या मराठी वाचकांना श्री. वढे यांच्या रूपांतराने संपूर्णतया समजेल. या रूपांतराचे नाव "शृंगार श्रीरंग" असे अगदी सार्थ आहे. जयदेवाच्या कवितेतील लालित्य मराठी रूपांतरात संपूर्णतया उतरलेले आहे. श्री. वढे यांनी महाकवि बिहारी यांच्या "सतसई" या हिंदी काव्याचेही मराठीत रूपांतर केले आहे. त्या रूपांतराचे नाव आहे "रसलीना". या रूपांतरात मूळ हिंदी आर्या किंवा दोहा यांचे मराठी भाषांतर दिले आहे व लगेच त्या आर्यांचे किंवा दोह्यांचे मराठी कवितेतील रूपांतर दिले आहे. रसलीना हा ग्रंथही महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळाने प्रकाशित केला आहे. हाही ग्रंथ लालित्यपूर्ण आहे. मूळ हिंदी काव्य न वाचता या काव्याचे स्वतंत्रपणे रसग्रहण करता येते. रसलीना या ग्रंथाला श्री. श्रीनाथ द्विवेदी यांनी प्रस्तावना लिहिली आहे. मूळ

हिंदी प्रस्तावनेचा अनुवाद श्री. गं. द. राजदेकर यांनी केला आहे. त्या प्रस्तावनेत श्री. द्विवेदी राजाभाऊंच्या भाषांतरावद्दल लिहितात, "जसा एखादा कुशल चित्रकार आपल्या कुंचल्याने प्रतिमेतील हावभाव रंगसंगती साधून प्रकट करतो तद्वतच श्री. वडे यांनी या रसानुवादात शब्दगंध व वेचक नादमय शब्दसंहितेने व अर्थमाधुर्याने विनटलेली चलचित्रे, स्थितिचित्रे व नाट्यचित्रेही रंगविली आहेत. आंगिक हाव-भावाच्या व विभ्रमाच्या वारीकसारीक मनोरम छटा दाखविणारी भावचित्रेही या अनुवादात दिसून येतील." प्रस्तावनेत अनेक उदाहरणे दिली आहेत. त्यांतील एक उदाहरण खालीलप्रमाणे आहे :

मूळ हिंदी

जंघ जुगल लोइन निरे, करे मनौ विधि मैन ।
केलि-तख्तु । दुख दैन ए, केलि तखन सुख दैन ॥

मराठी रूपांतर

पीत गौर उरू गौरवी, लुशित कांति वरदान ।
पृथुल जघनयुग गोजिरे, मदनाचे विधान ॥
नवतीचे लावण्य ते, झुरती कदली कंद ।
पाहुनिया तरुण जना, गुप्त होय आनंद ॥ २१० ॥

कदाचित्त सतसईचा अनुवाद करीत असतानाच श्री. वडे यांना गाथासप्तशतीचा अनुवाद करण्याचे सुचले असावे. कदाचित्त गीतगोविंदाचा लालित्यपूर्ण अनुवाद संपविल्यानंतर त्यांना गाथासप्तशतीची ओढ लागली असावी. गीतगोविंदासारख्या कठीण काव्याचे सोप्या व लालित्यपूर्ण मराठीत रूपांतर केल्याने त्यांचा आत्म-विश्वास द्विगुणित झाला असावा व त्यांनी गाथासप्तशतीचे भाषांतर पूर्ण केले असेल. या भाषांतराला त्यांनी "शेफालिका" हे नाव दिले आहे. हे नाव देण्यात त्यांचा काय उद्देश असावा हे समजत नाही. गाथासप्तशतीतील शेफालिका हा शब्द गाथा क्रमांक ४१२ व ९५२ यांमध्ये आलेला आहे. शेफालिकेचे वर्णन अमरकोशात "शेफालिका तु सुवहा निर्गुण्डी नालिका च सा । सितासौ श्वेत सुरसा भूतवेशी..." असे आहे. निर्गुण्डीच्या दोन जाती. कृष्ण व शुभ्र. शेफालिका, सुवहा, निर्गुण्डी व नालिका ही चार नावे काळ्या निर्गुण्डीची नावे आहेत. अमरकोशात निर्गुण्डीवद्दल आणखी एक वचन आहे ते असे. अथ सिन्दुकः सिन्दुवारेन्द्र सुरसा निर्गुण्डीन्द्राणिकेत्यपि । याचा अर्थः सिन्दुक, सिन्दुवार, इंद्रसुरस, निर्गुण्डी व इंद्राणिका ही पाच नावे निर्गुण्डीची. याशिवाय अमरकोशात खालील वचनेही दिलेली आहेत. "सिन्दुवारः, श्वेतपुष्पः सिन्दुकः सिन्दुवारितः नीलपुष्पः शीतसहो निर्गुण्डी नीलसिन्धुकः । व निर्गुण्डी नीलशेफाल्यां सिन्दुवारद्रुमेऽपिच । वरील

वचनावरून " सिधुवार " हा वृक्ष असून त्याची फुले पांढरी असतात. ऋतुसंहारात " शेफालिका कुसुमगंध मनोहारिणी " असे वर्णन आहे. गाथा क्रमांक ९५२ मध्ये शेतकऱ्याच्या सुनेला (मा धुनी: शेफालिका) शेफालिकेला हलवू नको असा आदेश देण्यात आला आहे. कारण त्यामुळे तिच्या कंकणाचा आवाज होईल व तो आवाज सासऱ्याला ऐकू जाईल. यावरून शेफालिकेची फुले झाडाला येतात व ते झाड हलविले की ती फुले खाली पडतात असे दिसते. गाथा क्र. ४१२ चे शीर्षकच शेफालिका आहे. त्यात रात्रीचा तिसरा प्रहर संपलेला आहे व शेफालिकेचा सुगंध दरवळत आहे असे वर्णन आहे. त्यामुळे काहींच्या मते शेफालिका ही जाईजुई किंवा त्याच कुळातील दुसरी एखादी वेली असावी. राजाभाऊंना पांढऱ्या रंगाची आवड होती हे मला माहिती आहे. त्यांचे कपडे नेहमी पांढरे शुभ्र असत. त्यांचा स्वतःचा वर्णही गौर होता. म्हणूनच की काय पांढऱ्या रंगाच्या व रात्रभर सुगंध पसरविण्याच्या शेफालिका फुलांचे नाव त्यांनी त्या रूपांतराला दिले असे वाटते. त्यांनी पहिल्या शतकाच्या भाषांतराच्या शेवटी खालील कविता दिली आहे. ती त्यांची स्वतःची आहे. गाथासप्तशतीत कोणत्याही गाथेचे भाषांतर नाही. या कवितेचे शीर्षक आहे शेफालिका व ती कविता खालीलप्रमाणे आहे :

नील कुसुमदल निलय, जलाशय एकांती चयनिका ।
सरती आली सांज, मीलनी उत्सुक अभिसारिका ।
रसलोलुप सुखसारंगमकुल, नवथर नटनायिका ।
चुंबन गुंजारव मधुवीणा छेडित्त सुरगायिका ।
शयन फुलांचे रम्य सुगंधित रचिते शेफालिका ।
ताल ललित लय प्रणयगुंजिते मंजुल आलापिका ।
विविधरंग रसभाव अकल्पित विकासवी वीथिका ।
शयनाशयनातुनि शंकृत हो सप्तशती गीतिका ।

गाथा क्र. ४१२ चे शीर्षक शेफालिका आहे व तिचे भाषांतर खालीलप्रमाणे आहे :

येइ न जिवलग पहा रात्रिचा तृतीय प्रहर संपला ।
नीज गढे ग असे सयांनी नकाच सांगू मला ॥
शोषा वाई खुशाल तुम्ही मुळीच जागू नका ।
बोलू लागला सुगंध मजसी फुलली शेफालिका ॥

गाथा क्रमांक ९५२ मध्ये शेफालिका शब्द आला आहे. संस्कृत छायेत " मा धनु शेफालिका हलिकस्तुषे । " असे आहे. त्याचे भाषांतर श्री. वढे " हलवू नका प्राजक्त " असे करतात. यावरून शेफालिका म्हणजे प्राजक्त किंवा पारिजातक. पारिजातकांचा सुगंध उत्तर रात्री दरवळत असतो. सौभद्र नाटकातील " पुष्पापराग सुगंधित " हे गाणे नाट्यगृहात चालू असताना नाट्यगृहाच्या अंगणातील पारिजातकांचा सुगंध

सर्वत्र दरवळत असे असे जुन्या पिढीतील नाट्यरसिक सांगतात. गाथासप्तशतीचे हे रूपांतर सदैव सुगंध व आनंद पसरविणारे आहे यात मुळीच शंका नाही किंवा हे रूपांतर वाचल्यानंतर मराठी रसिकांना गाथासप्तशतीचे महत्त्व आणि समजेल.

गाथासप्तशतीची अद्वितीयता

एखाद्या ग्रंथाचे अनुकरण व्हावयास लागले म्हणजे तो ग्रंथ रसिकांना मनापासून आवडला असे स्पष्ट होते. गाथासप्तशतीनंतर गोवर्धनाचार्याची "आर्यासप्तशती" निर्माण झाली. या ग्रंथाचा कर्ता गोवर्धनाचार्य याचा काल १२ व्या शतकातला आहे असे मानण्यात येते. म्हणजे निदान एक हजार वर्षे गेल्यानंतरही गोवर्धनाचार्यांना गाथासप्तशतीचे अनुकरण करावेसे वाटते. हिंदी काव्यात "सतसई" चा आरंभ तुलसी सतसई व रहीम सतसई या ग्रंथांपासून झाला. तुलसी सतसईचा रचनाकाल १६४२ मानण्यात येतो. रहीम सतसई "तुलसी सतसई" च्या समकालीन आहे. पण ती अपूर्णावस्थेत आढळते. त्यानंतर "मतिराम सतसई" व "विहारी सतसई" हीं काव्ये येतात. मतिराम सतसई इ.स. १६९० च्या आसपास लिहिली गेली. "विहारी सतसई" त्या ग्रंथाची समकालीन आहे. मतिराम सतसईत उन्मत्त क्षणाचा मुक्त भावनिर्देश दिसून येतो. विहारीने पूर्वीच्या संस्कृत, प्राकृत आणि हिंदी काव्यापासून प्रेरणा घेतली आहे. त्याच्या सतसई ग्रंथात शृंगारप्रधान काव्याचाच प्रभाव जास्त दिसून येतो. विहारीच्या सतसईनंतर (१) रसनिधी सतसई (१६६० ते १७१७), वृन्द सतसई (१८६१), राम सतसई (१८६० ते १८८०) व विक्रम सतसई (१८३९ ते १८८६) हे ग्रंथ निर्माण झाले. सातवाहन हालाने सुरू केलेली परंपरा याप्रमाणे अखंडित राहिली व गाथासप्तशतीपासून अनेक कवींना स्फूर्ती मिळाली. या प्रकारच्या स्फूर्तीचाच एक भाग म्हणजे गाथासप्तशतीचे मराठीत झालेले "शेफालिका" या नावाने रूपांतर होय.

राजाभाऊ वडे हे स्वतः कवी होते. त्यांनी विपुल लेखन केले नाही पण ज्या काही थोड्या कविता केल्या त्या महाराष्ट्रात घरोघरी लोकप्रिय झाल्या. मला आता आठवतात त्या कवितांमध्ये "माझिया माहेरा जा" व "हसले मनि चांदणे" या दोन कविता प्रामुख्याने आहेत. शिवाजीच्या राज्यारोहणाचे गीत "शिवराय छत्रपती झाले" हेही उत्तम काव्याचा एक नमुना आहे. राजाभाऊंची व माझी मैत्री होती. त्यांच्या एका स्फूर्तिदायी भाषणाला मी माझा आवाज दिला होता. १९६२ साली चीनने भारतावर आक्रमण केले होते त्यावेळी स्वदेशभक्तीपर छोटसे चित्रपट काढण्यात आले होते. श्री. कुमारसेन समर्थ यांनी "हिमालयाची हाक" या नावाचा चित्रपट काढला होता. त्यासाठी राजाभाऊंनी कथा लिहिली होती. त्या कथेत वीररसपूर्ण असे

एक भाषण होते. त्या भाषणासाठी श्री. कुमारसेन समर्थानी माझा आवाज वापरला. चित्रपटातील ते माझे पहिले आणि शेवटचे "प्ले बॅक" होय.

शोफालिकेचे अकृत्रिम सौंदर्य

कोणत्याही ग्रंथाचे भाषांतर करणे हे कठीण काम असते. जर काव्याचे भाषांतर करावयाचे झाले तर ते काम अधिकच कठीण होते. सलग काव्याचे भाषांतर व स्वतंत्र असलेल्या एक हजार गाथांचे भाषांतर यातही आणखी फरक असतो. दुसऱ्या प्रकारच्या भाषांतरापेक्षा पहिल्या प्रकारचे भाषांतर सोपे असते. राजाभाऊंनी सर्व गाथांचे भाषांतर केले इतकेच नव्हे तर गाथांचे सौंदर्य व लालित्य कायम ठेविले आहे. कित्येक ठिकाणी तर त्यांनी आपल्या भाषांतराने त्या सौंदर्यात भर घातलेली आहे. भवभूतीने "उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा । कालो ह्ययं निरवधिः विपुलाच पृथिवी " असे उद्गार काढले आहेत. आज जर सातवाहन हाल महाराष्ट्रात परत आला तर त्याला श्री. वढे यांच्यामध्ये "समानधर्मा" सापडल्याचा आनंद होईल व ज्या महाराष्ट्री प्राकृताच्या अभिमानाने त्याने गाथा सप्तशती रचिली त्या भाषेच्या आधुनिक स्वरूपात म्हणजे मराठीत, या गाथांचे सौंदर्यपूर्ण रूपांतर आलेले पाहून हालाचा आनंद शतगुणित होईल. हालाच्या दुसऱ्या गाथेचे हे रूपांतर पाहा :

रचि प्राकृत ही कविता रसिका, रसभावनुधा मधुराच गिरा ।

नच वाचति वा नच ऐकति जे कशि लाज न येई त्यांस जरा ॥

करिती जन पंडित रूक्षमती बहुवाव चिटंबिती शब्दछला ।

प्रिय जी सकलास विलासवती, अमलाच विमोहिती कामकला ॥

मूळ गाथेतील आशय येथे सविस्तर प्रकट केला आहे. असे जरी असले तरी मूळ गाथेचे सौंदर्य कायम ठेवले आहेच इतकेच नव्हे तर त्यात खूपच भर घातली आहे.

ग्रंथाचे नाव सप्तशती असे असले तरी एकंदर गाथा १००४ आहेत. श्री. जोगळेकरांच्या आवृत्तीत १००६ गाथा आहेत. या गाथांपैकी बहुसंख्य गाथा संकेतस्थान, दूतीने प्रियकराकडून आणलेले निरोप, संकेतस्थानी गाठीभेटी, चौर्यरत इत्यादी विषयांसंबंधी आहे. अर्थातच यावरून त्या काळी याच प्रकारचे वाङ्मय निर्माण होत असे असे अनुमान काढणे बरोबर होणार नाही. कारण याच वेळी धर्मशास्त्रविषयक ग्रंथाचीही रचना होत होती असे इतिहासाला माहिती आहे. प्रत्येक समाजात एकाच वेळी विविध प्रकारचे वाङ्मय निर्माण होत असते. असल्या वाङ्मयातून एका विशिष्ट प्रकारच्या वाङ्मयाचाच विचार करून तत्कालीन समाजाचे चित्र उभारणे अन्यायकारक होईल. आजच्या मराठी वाङ्मयाचेच उदाहरण घेतले तर हा मुद्दा स्पष्ट होईल. आजच्या मराठी वाङ्मयातील मध्यमवर्गीय लेखकांचे वाङ्मय वाचल्यावर ज्या समाजविषयक

वावीस

कल्पना आपण ठरवितो त्या कल्पना "दलित साहित्य" वाचल्यानंतर वदलाव्या लागतात. असे असले तरी आजचा मराठी समाज मध्यमवर्गीय लेखकांच्या वाङ्मयातही आहे तसाच तो दलित साहित्यातही आहे. तसेच जेव्हा कोणी एखादा रसिकवर्य निवडक कवितांचा संग्रह तयार करित असतो तेव्हा त्या कविता स्वतःच्या आवडीने निवडत असतो तसेच बहुधा गाथासप्तशतीची रचना करताना झालेले असावे. तत्कालीन ग्रामीण विभागातील थोड्याशा सुस्थितीत असलेल्या वगचे चित्रण करणाऱ्या गाथा, हालाने निवडल्या असतील. या गाथांत शृंगार आहे पण काही अपवाद सोडल्यास तो शृंगार सूचक आहे त्यामुळे या गाथांचे सौंदर्य व माधुर्य वाढले आहे. शृंगारमय प्राकृत किंवा संस्कृत वाङ्मयाचे मराठी रूपांतर करणारांना नेहमीच एक अडचण भासते. विसाव्या शतकात प्राकृत किंवा संस्कृत काव्य वाचताना एका दुसऱ्या भाषेतील वाङ्मय वाचक वाचीत असतो. त्यामुळे ते वाचल्यावरोवर अर्थ समजतोच असे नाही. असे असल्यामुळे असल्या वाङ्मयातील शृंगार हा चटकन स्पष्ट होत नाही. पण त्याच प्रकारचे वाङ्मय मराठीत वाचले तर अर्थ तावडतोच स्पष्ट होतो. म्हणून भाषांतरकर्त्याला मूळ वाङ्मयाचे सौंदर्य तर कायम ठेवावे लागतेच पण भाषांतर शक्य तितके सभ्यतेच्या मर्यादेत राहिल याची काळजी घ्यावी लागते. श्री. वढे यांनी ही तारेवरची कसरत फारच कौशल्याने पार पाडलेली आहे. काही गाथांची भाषांतरे अप्रतिम अशी आहेत.

बहुविधविलासरसिके सुरते महिलानां क उपाध्यायः ।

शिक्ष्यतःशिक्षितान्यपि सर्वः स्नेहानुबन्धेन ॥ ४७७ ॥

भाषांतर

चतुर ललित रतिरसिक विलसिते कोण शिकविते गडे ।

अंगभूत तो प्रणय स्त्रियांचा सहजपणे ते घडे ॥

साधित तरता कधी निसटता विविध खेळ ते जली ।

पोहायला कधी न शिकते तळचातील मासळी ॥

देवांनी समुद्रमंथन का केले असावे याबद्दल एक गाथा आहे :

मन्ये आस्वाद एव न प्राप्तः प्रियतमाधररसस्य ।

त्रिदशैर्न रत्नाकरादमृतं समुद्धृतम् ॥ ५९३ ॥

याचे भाषांतर किती सुंदर आहे :

मिळे न वेवा गमे प्रियतमा-अधरामृत चाखाया ।

म्हणुनी केले समुद्रमंथन सुधाकुंभ लाभाया ॥

एक व्याघ्र शिकारीसाठी अरण्यात गेला व तो हरिणाची शिकार करण्याच्या तयारीत असताना त्याच्यात परिवर्तन झाले. ते ६०१ गाथेत दिले आहे. त्या गाथेचे भाषांतर किती खुमासदार झाले आहे ते पाहा :

बाण रोखिता, हरिणयुगुल ते दुजास रक्षायते ।
एकमेक ते सन्मुख होती प्रहार झेलायाते ॥
परस्परांचे प्रेम बघुनि ते नयनि आसवे आली ।
गहिवरला तो व्याघ्र धनूही टाकुनि देई खाली ॥

याच प्रकारच्या भावना गाथा ६१८ मध्ये आहेत.

आजच्या युगाचे वर्णन करताना सर्वत्र दुर्जनांचे प्राबल्य आहे. सुजन क्वचित्तच दिसतात असे नेहमी सांगण्यात येते. पण ही वस्तुस्थिती समाजाच्या सर्वत्र काळात असते. गाथा क्रमांक ७०५ अशी आहे :

सुजनो न दृश्यत इव खलबहुले दग्धजीवलोके ।
यथा काकसंकुला तथा न हंसपरिवारिता पृथ्वी ॥

या गाथेचे भाषांतर पाहा :

दिसे न सज्जन दृष्ट जगी या बहुलदुर्जना थारा ।
क्वचित् आढळे हंस, कावळे नांदति सहपरिवारा ॥

कुलस्त्रियांचे वर्णन अनेक गाथांत आहे. ८५९ व्या गाथेचे भाषांतर पाहा :

लाज, लीनता, शील, प्रसाधन, अलंकार, आभूषा ।
पतिवाचुनि तिज परपुरुषाची नसे मनी अभिलाषा ॥
मंगल्याचे तेज मुखावर, मनात नच संदेह ।
शुचिर्मंडित त्या कुलस्वामिनी धन्य तयांचे गेह ॥

याच विषयावरील गाथा ३६ मध्ये “ पतिविरहिणी, शुकचांदणी, तरुणी शीलवती मोहिनी आहे.” याचे वर्णन आहे. तर ३८ मध्ये “वदे निग्रहे आप्तजनांते, आग्रह तुमचा सोडा । मंगळसूत्रच धन माझे हे, नको सुतळिचा तोडा ! ” असे सांगणारी गडकन्यांच्या सिधूची वडील वहीणही आहे. गाथा ३९ मध्ये शेजारणीचा पती प्रवासाला गेला असल्यामुळे ती साजशृंगार करीत नाही म्हणून त्या दुःखित शेजारणीला धीर देण्यासाठी “ करि न साजशृंगार उत्सवी स्वपती जरि स्वाधीन ” अशा उदार मनाच्या स्त्रीचे वर्णन आहे. ५१२ गाथेमध्ये “ सुगृहिणी ती खरी सहचरी सुखदुःखाची सखी । ” हे स्पष्ट केल्यावर इतर स्त्रिया “ जरा आणित्ती नरा इतर त्या सदाच डोके-दुखी । ” अशा प्रकारच्या असतात हे स्पष्ट केले आहे. पती स्वाधीन असल्यानंतर

चोवीस

“दारिद्र्यचिह्नि पुरवले त्रियेला पण । असो पृथ्वीचे वैभव हाती प्रियाविना ती दीन ।”
असे ५१५ व्या गाथेत स्पष्ट केले आहे. ८६४ गाथेत कुलवालिकेचे वर्णन केले आहे.
मूळ गाथेची संस्कृत छाया खालीलप्रमाणे आहे :

कुलवालिकायाः प्रेक्षध्वं यौवनलावण्यविभ्रमविलासाः ।
प्रवसन्तीव प्रोषित आगच्छन्तीव प्रिये गृहमागते ।

याचे भाषांतर किती वरोवर आहे ते पाहण्यासारखे आहे.

कुलवंतीचे विलास विभ्रम नवयौवनतनुकांती ।
प्रियासवे ते जाति प्रवासा सवेच परते येती ॥

त्याचप्रमाणे ८६० गाथेत कौटुंबिक सौख्याचे वर्णन आहे.

हसितमधिकारमुग्धं भ्रमितं विरहितविलाससच्छायम् ।
भणितं स्वभावसरलं धन्यानां गृहे क्लवाणाम् ॥

याचे भाषांतर किती लोभस आहे ते पाहा :

निर्मलहृदया, मधुर बोलणे, अक्षरी निर्भर हास्य ।
नसे पाप-आशंका नयनी आनंदाचे आस्य ॥
सहजपणे वागणे मोकळे निर्भयता अबलोकी ।
सुगृहिणी या जया लाभती धन्य खरे ती लोकी ॥

याशिवाय याचे विषयावर अनेक गाथा आहेत. काही गाथांतून स्त्रीजनांची शोकांतिकाही स्पष्ट केली आहे. पाहा गाथा २२६-८६८.

हालाच्या काळी नियोग पद्धती पूर्णपणे नष्ट झाली नव्हती म्हणूनच मनूने “नान्य-
स्मिन् विधवा नारी नियोक्तव्या द्विजातिभिः” असा दंडक घालून दिलेला आहे.
नियोग पद्धतीचाच परिणाम म्हणजे दीरभावजयांचे प्रेमसंबंध असे समाजशास्त्रज्ञांचे
मत आहे. असल्या संबन्धाविषयी काही गाथा आहेत. गाथा क्रमांक ७२८ मध्ये खालील
वर्णन आहे :

चेतविसी का अग्नि, सौख्य ते लोट्टु नको ग दूर ।
आयताच अंधार साधुनी, सोय साधितो दूर ॥
शिणविसि अपुले ओठ घालुनी फुंकर होसि अघोर ।
जवळि उभा तो चुंवायाते तुझा लाडका दीर ॥

गाथा क्रमांक ८६५ मध्ये तर स्वतःच्या पतीसमक्ष दिराचे चुंवन घेणाऱ्या स्त्रीचे
वर्णन केले आहे. गाथा क्रमांक ६८८ मध्ये असल्याच प्रकारची भावजय नंतर दिराचे

तिच्यावरील प्रेम कमी झाले म्हणून त्याची निर्भर्त्सना करते. असल्या भावजयांच्या वर्णनावरोवर कुलवधू भावजयीचे वर्णन गाथा क्रमांक ३५ मध्ये आहे.

वेवरस्याशुद्धमनसः कुलवधूनिजकुडघलिखितानि ।

दिवसं कथयति रामानुलनसौमित्रिचरितानि ॥

याचे भाषांतर करताना श्री. वढे यांनी थोडेसे स्वातंत्र्य घेतले आहे.

नवपरिणीता वहिनी सुंदर सुग्रीवापरि दीर ।

अधीर होई, कुणी न वाली तिला धावया धीर ॥

कलहभीत साहते कुलवधू अबोल मनिची व्यथा ।

दिवसभरी भित्तीवर लिहिते सौमित्रीची कथा ॥

गाथासप्तशतीतील दीर भावजयांच्या या संबंधाच्या संदर्भात श्री. जोगळेकर खालील खुलासा करतात :

“ दक्षिणेतील मुंडा या जमातीत एका कुटुंबातील सर्व बंधूंचे विवाह दुसऱ्या कुटुंबातील सर्व भगिनींवरोवर होत असत. विशेषतः वडील भावाची पत्नी धाकट्या भावाला उपलब्ध असे आणि वधूच्या कनिष्ठ भगिनी मेहुण्यांना. वराची मिरवणूक मांडवासमोर येईल त्यावेळी त्याचा भाऊ वधूवरोवर खोलीत कोंडलेला असला पाहिजे. असा रिवाज खोंड जमातीत आहे. पश्चिम सातपुड्यातील कोर्कू या जमातीत रिवाज आहे की लग्नापूर्वी दिराने वधूला एकांती सात वेळा आर्लिगिले पाहिजे. लग्नापूर्वी दिराने एकांतात वधूशी अश्लील गोष्टी केल्या पाहिजेत असा रिवाज शवर या जमातीत प्रचलित आहे. या व अशा अनेक वन्य परंपरांचे संस्कार मराठी मनावर झालेले आहेत. प्राचीन गाथासप्तशतीतील आणि अर्वाचीन लावण्यांतील दीरभावजय आणि मेहुणामेहुणी यांच्या प्रेमाची गाणी या संस्कारांना व वृत्तींना आणि अनुनय प्रथेला साक्षी आहेत. या प्रथेला आळा बसावा म्हणूनच पुढे “ ज्येष्ठ भ्रातृभार्या मातेसमान ” हा नियम निघाला असावा.

गाथांपैकी अनेक गाथा उपदेशपर आहेत. त्यांची भाषांतरे पण सरस झालेली आहेत. प्रेम देताना विचार करून द्यावे. अशा आशयाची गाथा आहे ती अशी : क्र. १५४.

दुर्निक्षेपकमेतत्युन्नक मा साहसं करिष्यसि ।

अन्न निहितानि मन्ये हृदयानि पुननं लभ्यन्ते ॥

या गाथेचे भाषांतर करताना श्री. वढे यांनी काही जास्त शब्द घातले आहेत. त्यामुळे गाथेचा अर्थ स्पष्ट झाला आहे. भाषांतर असे आहे :

भुलावणीला मूलून मलते साहस न करी मुला ।

आकर्षण मोहवो पाहता त्या नदरंगी फुला ॥

सुटे न सुटता हृदय एकदा गुंतविता ते गळी ।

निर्व्याजी तारणापरी ते मिळे न मुद्दल मुळी ॥

सव्वीस

जगात कसे वागावे यावद्दल आहे गाथा क्रमांक ८११. या गाथेचे भाषांतरही इतके सुंदर झाले की ही कविता मूळ मराठीत लिहिलेली असावी असे कोणालाही वाटे.

गाथा

तथा हस यथा न हस्यसे तथा जल्प यथा परप्रियं भवति ।
तथा जीव यथा लभसे यशस्तथा त्रियस्व यथा न पुनः संभवति ॥

भाषांतर

हसू न होइल कधी आपले असे असावे हसे ।
बोल असावे असे मधुर की लाविल लोका पिसे ॥
असे जगावे जगी उमटवी यशकीर्तीचे ठसे ।
एकदाच की असे मरावे पुन्हा न हो वारसे ॥

काही गाथांचे भाषांतर करताना श्री. वडे यांनी नवीन पण सार्थ शब्द योजिलेले आहेत. अनुरक्त नायिकेविषयी उदासीनता दाखविणाऱ्या पुरुषाला उद्देशून लिहिलेली गाथा १३८ आहे. त्यात असे स्पष्ट केले आहे की जर तू तिला लवकर आश्रय दिला नाहीस तर तिला कोणीही फसवेल. याचे वर्णन करताना "सारमेय-संस्कृती" असा खुमासदार शब्द वापरलेला आहे. गाथा क्रमांक २१ मध्ये उत्कंठित नायकाला लवकर भेट, साजशृंगारात वेळ घालवू नको. त्याची उत्कंठा विरमल्यानंतर त्याला तू आवडणार नाहीस या अर्थाची गाथा आहे. त्या गाथेचे भाषांतर करताना शेवटची ओळ :

असे तापला तवा तोवरी सार्थ करावी कुडी ।

अशी आहे गाथा क्रमांक १६१ पाणपोई म्हणून.

ऊर्ध्वाक्षः पिवति जलं यथा यथा विरलाङ्गुलिश्चरं पथिकः ।
प्रपापालिकापी तथा तथा धारां तनुकामपि तनूकरोति ॥

भाषांतर

तहानलेला पथिक पोह्वर ओंजळ धरितो वरी ।
पाहुनि वेडावला, ओणवी पनिहारी गोजिरी ॥
विरल करी अंजुलिची बोटे पाहत तिचियाकडे ।
उंचावित करपात्रच चतुरा धारहि बारिक पडे ॥

मूळ गाथा व तिचे भाषांतर वाचताना कविवर्य तांबे यांच्या पाणपोई या कवितेतील खालील पंक्ती आठवतात :

झाली ती ओणवी, तो पदर उरि सरे सल झाला झुले तो
पाणी दे पाणपोई उभि पिता, ऊर्ध्वदृष्टी फुले तो
बोटे ती ओंजळीची विरळ, मग तिची धार बारीक झाली
मखेच्छु काय पीतो अविचल, मविराक्षी तरी काय झाली

वहुसंख्य गाथा ग्रामीण जीवनावरच आधारलेल्या आहेत. त्या जीवनातील अकृत्रिमता, थोडासा दांडगटपणा, शेतावर काम करणाऱ्या तरुणांची, पत्नी शेतावर आल्यानंतर होणारी तारांबळ, नदीकाठी किंवा झाडाझुडपांत भेटणाऱ्या व कित्येक वेळा जीवनातंद लुटणाऱ्या स्थानांचे वर्णन इत्यादीविषयक वर्णने या गाथांत आहेत. कित्येक वेळा ही वर्णने काहीही आडपडदा न ठेवता केलेली आहेत. या संदर्भात गाथा क्रमांक ८०४, ३०१, ५५२ इत्यादी गाथा पाहाव्यात. काही गाथांत सूचकता आहे. ती सूचकता मराठीत आणताना श्री. वढे यांनी खुमासदार भाषांतर केले आहे. गाथा क्रमांक ८७२ खालीलप्रमाणे आहे :

पथिक नात्र संस्तरमस्ति मनाक् प्रस्तरस्थले ग्रामे ।
उन्नतपयोधरं प्रेक्ष्य यदि वससि तद्वस ॥

याचे भाषांतर पाहा.

उन्नत विसती पहा पयोधर भरले हे आमाळ ।
इथे न लाभे मऊ विछाना खेडे हे खडकाळ ॥
पसर पथारी पथिका येथे, नको करू आरोप ।
मिळेल खासच तुला सुखाने जागरणातिल झोप ॥

“ जागरणातील झोप ” या शब्दांचा प्रयोग किती सूचक आहे हे रसिकांना आपोआप समजते. गाथा क्रमांक १७४ मध्ये “ षोडशी ” चे वर्णन दिले आहे. ते असे आहे :

वक्राक्षिप्रेक्षणशीलानां वक्रोल्लपनशीलानां वक्रभ्रमणशीलानाम् ।
वक्रहासशीलानां पुत्रक पुष्यैर्जनः प्रियो भवति ॥

या गाथेचे भाषांतर न देता श्री. वढे यांनी रूपांतर व तेही सविस्तर असे दिले आहे. यात त्यांनी स्वतःचे असे पुष्कळच घातले आहे. पण भाषांतर मात्र मनोवैधक झाले आहे.

लाडे लाडे बोलत बघते नजर चाकडी करून् ।
लचकत मुरडत वीज चालते पदर आडवा धरून् ॥
हळूच हसते गाली किंचित उंचावित हनुवटी ।
खळीत झमवी मन हे वत्सा, भाग्यवती चोरटी ॥
नितंब वेळावीत टाकते मुरकत ती पावलं ।
थरकवीत पापणी घेतसे सशापरी चाहुल ॥
पुण्याई फळताच लाभते प्रमदा उन्मादिता ।
तनू मखमली म्यान भरजरी मदनाची असिलता ॥

अशा प्रकारे अनेक गाथांचे रूपांतर करताना श्री. वढे यांनी पुष्कळच स्वातंत्र्य घेतले व स्वतःच्या प्रतिभेच्या जोरावर त्या गाथांचे रूपांतर मनोहारी केले आहे. काही गाथांचे

अठ्ठावीस

रूपांतर मात्र फारच स्वैर झालेले आहे. या संदर्भात गाथा क्रमांक ७, १३, २९, ४६ यांच्या रूपांतरात मूळ गाथांचे सौंदर्य आले नाही. शिवाय जी भर घातली आहे तीसुद्धा विशेष मनोहारी नाही. (१००४) गाथांचे रूपांतर करताना काही गाथांच्या वावतीत असे होणे अपरिहार्य आहे. श्री. वढे यांच्या भाषांतराचे वैशिष्ट्य हे आहे की त्यांनी जवळजवळ सर्व प्राकृत गाथांची संस्कृत छाया दिलेली आहे. श्री. जोगळेकरांच्या पुस्तकात मात्र काही गाथांची संस्कृत छाया दिलेली नाही. या संदर्भात गाथा क्रमांक ९५७, ९५८, ७८०, ७८१, ८०५, ८०६ पाहण्यात.

गाथासप्तशतीतील शेवटची गाथा "लोकमान्य" या शीर्षकाखाली दिलेली आहे. त्या गाथेचे भाषांतर श्री. वढे यांनी खालीलप्रमाणे केले आहे :

अवकाळी दुष्काळी येता संकट वा परचक्र ।
वघते मुख ज्या धैर्यधराचे तेच सुदर्शनचक्र ॥
तोच खरा जीवंत जगाया योग्य मान्य या जगती ।
इतर पामरे मूढमती ती श्वासावर घुगघुगती ॥

या गाथांचे सौंदर्य अविनाशी आहे. कारण या गाथांतून मूलभूत मानवी भावनांना हळूवारपणे स्पर्श केला आहे. त्या भावना मानवी जीवनाचे अपरिहार्य असे अंग आहे. एका प्राकृत कवीने तर खालीलप्रमाणे उद्गार काढले आहेत :

अमिअं पाउककच्चं पढिऊं सोडं अ जेण जाणंति ।
कामस्थ तत्तंति कुणंति कहुं ण लज्जंति ॥

भावार्थ : प्राकृत काव्याचे वाचन कसे करावे किंवा श्रवण कसे करावे हे ज्यांना समजत नाही त्यांना कामशास्त्राच्या तत्त्वावर चर्चा करताना लाज कशी वाटत नाही. जगात ज्ञात असलेल्या शास्त्रांचे स्वरूप बदलण्याची शक्यता असते. पण कामशास्त्रांचे स्वरूप मात्र कायम राहाते. म्हणूनच हालाने शकडो वर्षापूर्वी वर्णन केलेली ग्रामीण स्त्री आजही कोणत्याही ग्रामीण भागात दिसते. ६७४ गाथेमध्ये वर्णिलेली सूनवाई सासूबाईला विचारते. त्याचे वर्णन या गाथेत केले आहे. या गाथेचे भाषांतर खालीलप्रमाणे आहे :

'केसांना ही तुझ्या चिकटली लांब बांबुची पाने' ।
पुसती सासूबाई मजसी डिवचुनिया रोखाने ॥
दिला टोमणा मीही, "तली कुठे वेळुची गाठ ।
सासूबाई, झाली तुमची कशी पांढरी पाठ ?" ॥

त्याचप्रमाणे पथिकाला, पती परगावी गेला आहे असे सुचविणारी ग्रामीण चंचल तरुणी हालच्या वेळी होती, ती आजही आहे. ६८७ मध्ये वर्णिलेली "अखंड सौभाग्यवती" ही जगाच्या पाठीवर सर्वत्र दिसून येते. कवी तिला "शुनी" असे यथाथनि

म्हणतो. गाथा क्रमांक ५८, ७२, ७७, १३८, २३७, ३०१, ४१७, ५८२, ७४, ८५४, ८८९, ९५९ यांत वर्णिलेल्या स्त्रिया व त्यांच्या सहवासात येणारे पुरुष हे जगातील कोणत्याही देशाच्या कोणत्याही काळातील वाङ्मयात आढळून येतील. त्याचप्रमाणे इतर ज्या गाथांत युवतींच्या अवयवांचे मनोहारी वर्णन आहे त्याही गाथा त्याचप्रमाणे अमर आहेत. या व इतर गाथा शेकडो वर्षे रसिकांचे कुतूहल स्थान झाल्या आहेत याचे कारण मूलभूत मानवी भावनांचे व विकारांचे हळुवारपणे व सहृदयतेने त्या कवींनी केलेले वर्णन हे होय. हे वर्णन वाचताना व वाचल्यानंतर जो आनंद होतो तो कशा प्रकारचा असतो हे गाथा क्रमांक ९८८ मध्ये स्पष्ट केलेले आहे. त्या गाथेची संस्कृत छाया खालीलप्रमाणे आहे :

सकलकरणपरविश्रामश्रीवितरणं न सरसकाव्यस्य ।

वृश्यतेऽथवा निशम्यते सदृशमंशांशामात्रेण ॥

याचे भाषांतर राजाभाऊंनी खालीलप्रमाणे केले आहे :

सरस काव्य दे सकल इंद्रिया पूर्ण सौख्य आनंद ।

अंशमात्रही सौख्य घाव्या वुजा न कुठला छंद ॥

मला वाटते याच कारणासाठी म्हणजे पूर्ण सौख्य आनंद उपभोगण्यासाठी श्री. वढे यांनी जयदेवाच्या "गीत गोविदा" चे, विहारीच्या "सतसई" चे व हालाच्या "गाथासप्तशती" चे अशी भाषांतरे केली. सप्तशतीचे भाषांतर करताना श्री. वढे यांना जो पूर्ण सौख्य आनंद मिळाला असेल तोच आनंद हे भाषांतर वाचताना रसिकांना मिळेल असा मला विश्वास वाटतो.

विद्याधनासारखे वाङ्मयधन अविनाशी आहे. इतर घनाचा विसर पडतो पण वाङ्मयधन हे चिरकालीन असते. या संदर्भात सम्राट हर्षवर्धनाची एक गोष्ट मम्मटाच्या काव्यप्रकाशावरील सारसमुच्चय या टीकेत रत्नकंठाने नमूद केली आहे. सम्राट हर्षवर्धन आपल्या कारकिर्दीच्या प्रत्येक पाचव्या वर्षी प्रयाग येथे "मोक्षमहापरिषद" भरवून आपला खजिना दानधर्मात देत असे. त्याने वाणभट्टालाही विपुल संपत्ती दिल्याचा उल्लेख हर्षचरित्रात आहे. याचा उल्लेख करून रत्नकंठ म्हणतो. ती सर्व संपत्ती कुठे गेली हे कोणालाही माहिती नाही. पण वाणभट्टाची कृती मात्र चिरंजीव आहे.

हेम्नो भारशतानि या मदभुजां वृन्दानि वा वन्तिनां

श्रीहर्षेण समर्पितानि कवये वाणाय कुत्राय तत्

या वाणेन तु तस्य सूक्तिनिकरंरुटंकिता कीर्तयः

ताः रूपप्रलयेऽपियान्तिन मवाग्मन्ये परिम्लानताम्

तीस

वाणभट्टांच्या कृतीविषयी रत्नकंठाने जे विधान केले त्याच प्रकारचे विधान कै. राजाभाऊ वढे यांच्या या "शेफालिका" ग्रंथाविषयी करण्याचा मोह आवरत नाही. मराठी रसिक या अमृतमधुर काव्याचे रसग्रहण करून पूर्ण सौख्य आनंदाचे घनी होतील असा मला विश्वास वाटतो.

मुंबई

अनंत चतुर्दशी शके १९०५

२१ ऑगस्ट १९८३

द्व्यंबक कृष्णराव टोपे

सदस्य

महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळ

अनुक्रमणिका

	पृष्ठ
निवेदन	पाच
प्रस्तावना	सात
१ शतक पहिले	१
२ शतक दुसरे	४१
३ शतक तिसरे	८६
४ शतक चौथे	१२६
५ शतक पाचवे	१६३
६ शतक सहावे	२०३
७ शतक सातवे	२४२
८ शतक आठवे	२८२
९ शतक नववे	३२१
१० शतक दहावे	३५८
परिशिष्ट	३९६

मंगल

संध्यासमयी अर्घ्यं छावया घे गंगा पशुपती ।
संशयकृपिता गौरांगा ती उमा येत मागुती ॥
रोषारुण मुखचंद्र विबला चंद्रमौलिकरजली ।
रक्तकमल ते करात भासे देता अर्घ्याजली ॥
बधुनी संध्याकौतुक सखिचा रागरक्तिमा खुले ।
प्रसन्नमंगल उमाधवाची वंदितसो पाउले ॥ १.१

सायंसंध्या

अंजलीतल्या जली विबला संध्यारुणरक्तिमा ।
पाटिशी उभी लाडकी उमा ॥
रूपविमोहन, करि विचलित मन देता अर्घ्याजली ।
पाहता विब मुखाचे जली ॥
उगाच हलकी ओठ पुटपुटे विसरे मंत्रावली ।
तियेला कळू न देई सुळी ॥
सायंसंध्या करी विमोहित ध्यान मदनसुंदर ।
असा हा वंदित गौरीहर ॥ ७.७००

शतक पहिले

मंगल पशु-वइणो रोषारुण-पडिमा-संकन्त-गोरि-मुह-अन्दम् ।
गहिअघ-पङ्कअं विअ सञ्ज्ञा-सलिलञ्जलि णमह ॥ १ ॥
पशुपते रोषारुणप्रतिमासंक्रान्तगौरीमुखचन्द्रम् ।
गृहीतार्घपङ्कजमिव संध्यासलिलाञ्जलि नमत ॥ १ ॥
संध्यासमयी अर्घ्यं द्यावया घे गंगा पशुपती ।
संशयकुपिता गौरांगा ती उमा येत मागुती ॥
रोषारुण मुखचंद्र बिबला चंद्रमौलिकरजली ।
रक्तकमल ते करात भासे देता अर्घ्याजली ॥
बधुनी संध्याकौतुक सखिच्चा रागरक्तिमा खुले ।
प्रसन्नमंगल उमाघवाची वंदितसो पाउले ॥ १ ॥

श्रीधाने लालीलाल होऊन गेलेल्या गौरीच्या मुखचंद्राचे प्रतिबिंब जीत उमटलेले आहे, आणि म्हणून जी कमलयुक्त अर्घ्य असल्याप्रमाणे दिसत आहे, त्या शंकराच्या प्रातःकालीन जलपूरित अंजुलीला नमस्कार करा.

प्रयोजन अमिअं पाइअ-कव्वं पढिअं सोअं अ जे ण जाणन्ति ।
कामस्स तत्त-तन्ति कुणन्ति ते कह ण लज्जन्ति ॥ २ ॥
अमृतं प्राकृतकाव्यं पठितुं श्रोतुं च ये न जानन्ति ।
कामस्य तत्त्वचिन्तां कुर्वन्ति ते कथं न लज्जन्ते ॥ २ ॥
रचि प्राकृत ही कविता रसिका, रसभावसुधा मधुराच गिरा ।
नच वाचति वा नच ऐकति जे कशि लाज न येइ तयांस जरा ॥
करिती जन पंडित रूक्षमती बहुवाद विटंबिति शब्दछला ।
प्रिय जी सकलांस विलासवती, अमलाच विमोहिनि कामकला ॥ २ ॥

प्रत्यक्ष अमृत असलेल्या प्राकृतकाव्याचे पठन किंवा श्रवण करणे हे ज्यांना माहीत नाही, ते प्रणयतत्त्वांची चर्चा करिताना शरमत कसे नाहीत ?

ग्रंथस्वरूप सत्त सजाईं कइ-वच्छलेण कोडीएँ मज्झआरम्मि ।
 हालेण विरइआईं सालङ्कारणं गाहाणम् ॥ ३ ॥
 सप्त शतानि कविवत्सलेन कोटमंछ्ये ।
 हालेन विरचितानि सालंकाराणां गाथानाम् ॥ ३ ॥
 कोटि कोटि गाथांतुनि वेचुनि सालंकृता कथा गाता ।
 कविवत्सल हालने संग्रहित्या सातशे अशा गाथा ॥ ३ ॥
 कवीना कनवाळू असलेल्या हालाने एक कोटी गाथांमधून निवडून ही अलंकारयुक्त गाथांची सात शतके रचिली आहेत.

बलाका उअ णिच्चल-णिप्फन्दा भिसिणी-पत्तम्मि रेहइ बलाआ ।
 णिम्मल-मरगअ-भाअण-परिट्ठिआ सङ्ख-सुत्ति व्व ॥ ४ ॥
 पश्य निश्चलनिष्पन्दा विसिनीपत्ने राजति बलाका ।
 निर्मलमरकतभाजनपरिष्ठिता शङ्खशुक्तिरिव ॥ ४ ॥
 कमळदळावरि हरित शोभते बगळी निश्चल साची ।
 पाचू-पूजन-पाद्री निर्मळ शिपलीच मोत्याची ॥ ४ ॥
 पहा! कमळवेलीच्या पानावर बसलेली ही निश्चल, स्तब्ध बगळी लकलकत्या पांचूच्या तदकात ठेविलेल्या एखाद्या शंखाकृती शिपेप्रमाणे सुंदर दिसत आहे.

विभ्रम ताव च्चिअ रइ-समए महिलाणं बिब्भमा विराअन्ति ।
 जाव ण कुवलअ-दल-सच्छहाईं मउलेन्ति णअणाइम् ॥ ५ ॥
 तावदेव रतिसमये महिलानां विभ्रमा विराजन्ति ।
 यावन्न कुवलयदलसच्छायानि मुकुलीभवन्ति नयनानि ॥ ५ ॥
 नीलनयन-नलिनीदल मुकुलित हो तूप्त कामनापूत ।
 रतिसमयी नववनिता-विभ्रमशोभा दिसे विलासार्तं ॥ ५ ॥
 निळ्या कमळाच्या पाकळ्यांप्रमाणे शोभित असलेले कामिनीचे डोळे-जोवर कळथा होऊन मिटत नाहीत, तोवरच त्यांचे रतिकाळाचे विलासी हावभाव मोहक दिसतात.

कोरांटी णोहलिअमप्पणो किं ण भग्गसे मग्गसे कुरवअस्स ।
 एअं तुह सुहअ हसइ वलिआणण-पङ्कअं जाआ ॥ ६ ॥
 दोहदमात्मनः किं न मृगयसे मृगयसे कुरवकस्य ।
 एवं तव सुभग हसति वलितानन-पङ्कजं जाया ॥ ६ ॥
 सांगतसा पुरवाया कोरांटीचे प्रियेस डोहाळे ।
 दोहदवंचित प्रमदा वळुनी हसते 'असे कसे भोळे!' ॥ ६ ॥

“कुरवकाचे (= कोरांटीचे) डोहळे मात तू विचारितोस; पण मग माझे का नाहीस पुसत ?”—अशा विचाराने, हे सुभगा, तुझी बायको आपले मुखकमल मागे फिरवून (तुला) हसत आहे.

अशोक ताविज्जन्ति असोएहिँ लडह-वणिआओँ दइअ-विरहम्मि ।

किं सहइ को वि कस्स वि पाअ-पहारं पहुप्पन्तो ॥ ७ ॥

ताप्यन्ते अशोकैविदग्धवनिता दयितविरहे ।

किं सहते कोऽपि कस्यापि पादप्रहारं प्रभवन् ॥ ७ ॥

विरहविकला होई वनिता दयिताविरहात ही ।

दुखवि चित्ता, सहता लत्ता, अशोक फुलता जई ॥

हसत हिणवी जणु तो आता बघून तिज एकली ।

विसर नच त्या अपमानाचा, वसंत दुसरा छळी ॥ ७ ॥

प्रियकराच्या विरहामध्ये त्याच्या लाडक्या स्त्रियांना अशोकवृक्ष व्याकूळ करून सोडितात. सामर्थ्य असल्यावर कोणीतरी कुणाचाही पादप्रहार सहन करित असतो काय ?

तळ्याच्या अत्ता तह रमणिज्जं अहं गामस्य मण्डणीहूअम् ।

पाळी लुअ-तिल-वाडि-सरिच्छं सिसिरेण कअं मिसिणि-सण्डम् ॥ ८ ॥

श्वश्रु तथा रमणीयमस्माकं ग्रामस्य मण्डनीभूतम् ।

लूनतिलवाटीसदृक्षं शिशिरेण कृतं विसिनीषण्डम् ॥ ८ ॥

आते ! ह्या थंडीने कोळपली ग सरातली कमळे ।

तिळदंडापरि दिसती बुडसे उरती गळोनि पुष्पदले ॥ ८ ॥

आल्यावाई, तसला तो रमणीय आणि आपल्या गावाला ललामभूत झालेला कमळ-वेलीचा ताटवा शिशिरऋतूने तिळाचे पीक कापलेल्या शेतासारखा (उजाड) करून सोडिला आहे.

तागाच्या किं रुअसि ओणअ-मुही धवलाअन्तेसु सालि-खेत्तेसु ।

शेतात हरिआल-मण्डिअ-मुही णडि व्व सण-वाडिआ जाआ ॥ ९ ॥

किं रोदिष्यवनतमुखी धवलायमानेषु शालिक्षेत्रेषु ।

हरितालमण्डितमुखी नटीव शणवाटिका जाता ॥ ९ ॥

का रडतेस अशी ग पिकुनी जरि पांढरी दिसे साळी ।

नटले शेत नटोपरि लावुनिया तागरंग हरताळी ॥ ९ ॥

(पिकून) पांढऱ्या होणाऱ्या साळीच्या शेतांमध्ये तू तोंड खाली घालून का ग रडत आहेस ? ही तागाची वाडी हरताळ लावून मुख सजविलेल्या नटीसारखी (सज्ज) झालेली आहे ना !

काकडीचे
धुमारे

सहि ईरिसि च्चिअ गई मा रुचसु तंस-वलिअ-मुह-अन्दम् ।

एआणें बाल-बालुङ्कि-तन्तु-कुडिलाणें पेम्माणम् ॥ १० ॥

सखि ईदृश्येव गतिर्मा रोदीस्तिर्यंग्वलितमुखचन्द्रम् ।

एतेषां बालकर्कटीतन्तुकुटिलानां प्रेम्णाम् ॥ १० ॥

रडू नको मुख बळवुनि, प्रीतिगती वाकडीच ग बाई ।

अनुबंधाचा तंतू नाजुकशा काकडीपरी पाही ॥ १० ॥

सखे ग, मुखचंद्र तिरका बळवून अशी रडू नकोस तू. ह्या प्रेमाची वाट ही काकडीच्या वेलाच्या कोवळ्या घुमान्यांसारखीच नागमोडी असते.

नवऱ्यावर
स्वार

पाअ-पडिअस्स पइणो पुट्टि पुत्ते समाहन्तम्मि ।

दढ-मण्णु-वूमिआएँ वि हासो धरिणीएँ णिक्कन्तो ॥ ११ ॥

पादपतितस्य पत्युः पृष्ठं पुत्रे समारोहति ।

दृढमन्युद्वनाया अपि हासो गृहिण्या निष्क्रान्तः ॥ ११ ॥

करी विनवणी पति वाकुनिया चरणी रसता राणी ।

पाठीवरती बाळ सानुला स्वार होइ लंघोनी ॥

'घोडा-घोडा !' करी पित्याचा, आठवले तिज काही ।

सरला रसवा, ओठ दावता आवरे न हसताही ॥ ११ ॥

पती पाया पडत होता, तो मुलगा त्याच्या पाठीवर स्वार झाला. त्यासरशी कारभारीण जरी कमालीची रसली होती, तरी तिला हसूच फुटले !

योग्य

सच्चं जाणइ दट्ठुं सरसम्मि जणम्मि जुज्जए रामो ।

मरउ ण तुमं भणिस्सं मरणं वि सलाहणिज्जं से ॥ १२ ॥

सत्यं जानाति द्रष्टुं सदृशे जने युज्यते रागः ।

त्रियतां न त्वां भणिष्यामि मरणमपि श्लाघनीयं तस्याः ॥ १२ ॥

भाळलि रे ती तुझ्या गुणांवर सुभगा माझी सखी ।

उचितच गमते प्रेम, तुला ती आठवते सारखी ॥

भेटीसाठी तळमळते रे, हृदयी विरहाकुला ।

गेला उडुनी प्राण तरीही दोष न त्याचा तुला ॥ १२ ॥

तिला खरे काय ते कळते. अनुरूप माणसावर प्रेम करणे हे योग्यच आहे की !

— पण मरू दे तिला. तुला नाही मी बोल लावायची ! मरणेदेखील तिला श्लाघ्यच आहे !

चंद्रा

चूल फुंकिते करिता रांघण गृहिणी माजघरात ।
काजळ लागे मुखास तिचिया सहज लागता हात ॥
सन्निध येता पति इंदुमुखी प्रफुल्लवदना भासे ।
कलंक पुसता ओठांनी तो मुख कुरवाळित हासे ॥ १.१३

रंगेल आनी

पाकनिपुण ती चूल फुंकिते जाळ घेइना पेट ।
पाटलगंधापरि उन्मादक श्वास, निमुळते ओठ ॥
भाळुनि तुझिया मुखाभोवती वलयोकिंत ये थेट ।
धूर नव्हे ग अग्निच बेडा घेइ सुधेचा घोट ॥ १.१४

- चंद्रा** धरिणीएँ महाणस-कम्म-लग्न-मसि-मइलिएण हत्थेण ।
 छित्तं मुहं हसिज्जइ चन्दावत्थं गअं पइणा ॥ १३ ॥
 गृहिण्या महानसकर्मलग्नमषीमलिनितेन हस्तेन ।
 स्पृष्टं मुखं हस्यते चन्द्रावस्थां गतं पत्या ॥ १३ ॥
 चूल फुंकिते करिता रांधण गृहिणी माजघरात ।
 काजळ लागे मुखास तिचिया सहज लागता हात ॥
 सन्निध येता पति इंदुमुखी प्रफुल्लवदना भासे ।
 कलंक पुसता ओठांनी तो मुख कुरवाळित हासे ॥ १३ ॥
 स्वयंपाकघरातल्या कामकाजात लागलेल्या काजळीने माखलेला गृहिणीचा हात
 जेव्हा तिच्या मुखाला लागला, तेव्हा (कलंकयुक्त) चंद्राची शोभा त्याला आली.
 (ते पाहून) पती हसू लागला.
- रंगेल अग्नी** रन्धण-कम्म-णिउणिए मा जूरसु रत्त-पाडल-सुअन्धम् ।
 मुह-मारुअं पिअन्तो धूमाइ सिही ण पज्जलइ ॥ १४ ॥
 रन्धनकर्मनिपुणिके मा क्रुध्यस्व रक्तपाटलसुगन्धम् ।
 मुखमारुतं पिवन् धूमायते शिखी न प्रज्वलति ॥ १४ ॥
 पाकनिपुण तो चूल फुंकिते जाळ घेइना पेट ।
 पाटलगंधापरि उन्मादक श्वास, निमुळते ओठ ॥
 भाळुनि तुझिया मुखाभोवती वलयांकित ये थेट ।
 धूर नव्हे ग अग्निच वेडा घेइ सुधेचा घोट ॥ १४ ॥
 रांधण्यात हुशार अशा सुपणी, खंतावू नकोस अशी. अग, लालबुंद पाटल फुलाचा
 सुगंध असलेला तुझा मुखवायू पिताना हा विस्तव (नुसता) धुमसणारच. पेटायचा
 नाही.
- डोहाळतुली** किं किं दे पडिहासइ सहीहिं इअ पुच्छिआएँ मुट्टाए ।
 पढमुगअ-दोह लिणिएँ णवरं दइअं गआ दिट्ठी ॥ १५ ॥
 किं किं ते प्रतिभासते सखीभिरिति पृष्टाया मुग्धायाः ।
 प्रथमोद्गतदोहदिन्याः केवलं दयितं गता दृष्टिः ॥ १५ ॥
 अनुभव ये पहिला, लागले सखिला डोहाळे ।
 पुरवाया पुसती मैत्रिणी मिचकावित डोळे ॥
 'आवड कसली ग? हौस ती सांग तरी बाई' ।
 सुचे न तिज काही भाबडो प्रियाकडे पाही ॥ १५ ॥
 पहिल्यांदाच डोहाळे लागलेल्या अल्लड वधूला मैत्रिणींनी जेव्हा विचारिले की,
 "तुला काय-काय ग आवडतं?" तेव्हा तिची नजर नुसती प्रिय पतीकडे गेली.

स्पर्श-संक्रमण अमिअमअ गअण-सेहर रअणी-मुह-तिलअ चन्द हे छिवसु ।
 छित्तो जेहिं पिअअमो ममं पि तेहिं चिअ करेहिम् ॥ १६ ॥
 अमृतमय गगनशेखर रजनीमुखतिलक चन्द्र हे स्पृश ।
 स्पृष्टो यैः प्रियतमो मामपि तैरेव करैः ॥ १६ ॥
 चंद्रा, अससी अमृतमय तू जाणसि साच्या कला ।
 गगनमुकुट सौभाग्यमुलांछन रजनिमुखावर टिळा ॥
 प्रियकरस माझिया स्पर्शशिल विरहांतरि प्रेमला ।
 सुखशीतल त्या मृदुल करांनी स्पर्श करी रे मला ॥ १६ ॥
 रजनीमुखाच्या तिळका, गगनशेखरा, अमृताने ओथवलेल्या हे चंद्रा, माझ्या
 प्रियकराला तू ज्या अमृतकिरणांनी स्पर्श केलास, त्यांनीच मलाही स्पर्श कर ना !

मनोरथ एहिज्ज सो पउत्थो अहअं कुप्पेज्ज सो वि अणुणेज्ज ।
 इअ कस्स वि फलइ मणोरहाणं माला पिअअमम्मि ॥ १७ ॥
 एष्यति स प्रोषितोऽहं च कोपिष्यामि सोऽप्यनुनेष्यति ।
 इति कस्या अपि फलति मनोरथानां माला प्रियतमे ॥ १७ ॥
 संपता सखे प्रवास येतिल ते परत घरी ।
 सहवासा हुरहुरते मन शंकित होय तरी ॥
 लटका आणून आव रागवेन मी रुसेन ।
 करिता हळू समजावणि नाजूकशी मी हसेन ॥
 फुलति मनोरथमाला, भाग्य न हे माझे ग ।
 मी खरीच दुर्दैवी, मान न मज साजे ग ॥ १७ ॥
 'तो प्रवासी परत येईल, मग मी रागावेन, मग तोही माझी मनधरणी करील,
 अशी कुप्यातरी सजणीची प्रियतमाविषयीची मनोरथांची माळ फलित होत आहे.

दुर्दशा दुग्गअ-कुडुम्ब-अट्ठी कहं णु मए धोइएण सोढव्वा ।
 दसि-ओसरन्त-सलिलेण उअह रुणं व पडएण ॥ १८ ॥
 दुर्गतकुटुम्बकृष्टिः कथं नु मया धौतेन सोढव्या ।
 दशापसरत्सलिलेन पश्यत रुदितमिव पटकेन ॥ १८ ॥
 दुर्गति होई दीन कुटुंबी दारिद्र्याची खाई ।
 आकाशाला ठिगळे लावित अंग फाटके तेही ॥
 दुर्दशाच हो प्रावरणांची धूता ओढाताण ।
 वाळविताही अश्रू गाळिते दशाहि टपटप जाण ॥ १८ ॥

'मी धुतले जात असताना दीनदरिद्री कुटुंबामध्ये होणारी माझी ओढाताणी मी
 सोसावी तरी कशी?'—अशा प्रकारे दशांमधून ठिंबकणांच्या थेंबांच्या योगाने
 पेटकूर जणू काही अश्रू गाळित आहे, पहा.

उंडारलेले
वासरू

कोसम्ब-किसलयवर्णक तर्णक उण्णामिएहिं कण्णेहिय् ।

हिअअ-ट्टिअं घरं वच्चमाण धवलत्तणं पाव ॥ १९ ॥

कोशाम्रकिसलयवर्णक तर्णक उण्णामिताभ्यां कर्णाभ्याम् ।

हृदयस्थितं गृहं व्रजन् धवलत्वं प्राप्नुहि ॥ १९ ॥

कोयीतुन ये वरी कोवळे तांबुस इवले पान ।

रंग तुझा तो दिसे साजरा, अससी अजुनी सान ॥

आवडल्या त्या घरात शिरसी उचलुनि वरती कान ।

खुळ्या वासरा, उंडरसी तरि धवल भाग्य वरदान ॥ १९ ॥

आंब्याच्या कोयीमधून उगवलेल्या पालवीप्रमाणे रंग असलेल्या रे वासरा, कान वर करून आपल्या मनाला पाहिजे असलेल्या घरामध्ये जात असताना तू ढवळ्या बैलाची वरोवरी कर. (पांढराशुभ्र हो.)

लाडीगोडी

अलिअ-पसुत्तअ विणिमीलिअच्छ दे सुहअ मज्झ ओआसम् ।

गण्ड-परिउम्बणा-पुलइअड्ग ण पुणो चिराइस्सम् ॥ २० ॥

अलीकप्रसुप्तक विनिमीलिताक्ष देहि सुभग ममावकाशम् ।

गण्डपरिचुम्बनापुलकिताड्ग न पुनश्चरयिष्यामि ॥ २० ॥

डोळे मिट्टुनी पडला कळले ते ढोंग कूस का वळली ।

कपोलचुंबन घेता पुलकित हो अंग नोज चाळवली ॥

नका गडे रागावू, थोडे बाजूस या सरा आता ।

पुन्हा न होइल ऐसे, विसरा ही चूकभूल प्रिय नाथा ॥ २० ॥

डोळे मिट्टून झोपेचे ढोंग करणाऱ्या भाग्यवंता, मला (बिछान्यावर) जागा दे ना. गालाचे चुंबन घेताना तुझे अंग रोमांचांनी (पहा) बहकून आले आहे! पुन्हा नाही मी अशी उशिरा वेणार !

घटकेचे
महत्त्व

अ-समत्त-मण्डण च्चिअ वच्च घरं से स-कोउहल्लस्स ।

बोलाविअ-हलहलअस्स पुत्ति चित्ते ण लग्गिहिसि ॥ २१ ॥

असमाप्तमण्डना एव व्रज गृहं तस्य सकौतूहलस्य ।

व्यतिक्रान्तौत्सुक्यस्य पुत्ति चित्ते न लगिष्यसि ॥ २१ ॥

जा बाई करि घाई आता पुरे साज-शिणगार ।

भेट तयाते काननकुंजी साघाया अभिसार ॥

ओसरता आसक्ती वेडे जाइल निघुनि घडी ।

असे तापला तवा तोवरी सार्थ करावी कुडी ॥ २१ ॥

मुली ग, तुझा साजशृंगार पुरा झालेला नसला, तरी तो उत्कंठित आहे तोवरच तू त्याच्या घरी जा. एकदा का त्याची आतुरता ओसरली, म्हणजे तू त्याच्या मनात ठसणार नाहीस.

जाडीगोडी

डोळे मिटुनी पडला कळले ते डोंग कूस का वळली ।
कपोलचूबन घेता पुलकित हो अंग नीज चाळवली ॥
नका गडे रागावू, थोडे बाजूस या सरा आता ।
पुन्हा न होइल ऐसे, विसरा ही चूकभूल प्रिय नाथा ॥ १.२०

ते चुंबन

आअर-पणामिओट्ठं अ-घडिअ-णासं अ-संहअ-णिडालम् ।
 वण्ण-घिअ-लित्त-मुहिए तीए परिउम्बणं भरिमो ॥ २२ ॥
 आदरप्रणामितोष्ठमघटितनासमसंहतललाटम् ।
 वर्णघृतलिप्तमुख्यास्तस्याः परिचुम्बनं स्मरामः ॥ २२ ॥
 वर्णघृत लाविले मुखाते रजस्वला ती असता ।
 चुंबन द्याया विनविताच मी, मला आदरे बघता ॥
 हळूच हसुनी अलगद चतुरा झुकवी अपुले ओठ ।
 आठवते ते चुंबन उडते लागु न देता बोट ॥ २२ ॥

नाकाला नाक न लाविता, कपाळाला कपाळ न भिडविता, हलकेच ओठ पुढे करून घेतलेले, पिर्वेळ्या रंगाच्या घृताने मुख माखलेल्या अशा तिचे ते चुंबन (अजून) (आमच्या) मनात रेंगाळत आहे.

तीच का
 ही !

आणा-सआहँ देन्ती तह सुरए हरिस-विअसिअ-कवोला ।
 गोसे वि ओणअ-मुही अह से त्ति पिअं ण सद्दहिमो ॥ २३ ॥
 आज्ञाशतानि ददती तथा सुरते हर्षविकसितकपोला ।
 प्रातरप्यवनतमुखी इयं सेति प्रियां न श्रद्दध्मः ॥ २३ ॥
 सुरतसमयी मुदिता कांता विलासचतुरा मनी ।
 सहज हसुनी करिते आज्ञा प्रियास शत कामिनी ॥
 सकल सरता रजनो आता पहाट फुटताच ती ।
 गमत वनिता गृहिणीशीला विनीत गृहस्वामिनी ॥ २३ ॥

उपभोगाच्या वेळी हर्षाने गाल फुलून आलेली, आणि शेकडो हुकूम सोडणारी पण सकाळी मात्र मान खाली घालून वावरणारी तीच ही प्रिया आहे, ह्यावर विश्वासच वसत नाही.

कुलीन

पिअ-विरहो अ-प्पिअ-दंसणं अ गरुआहँ दो वि दुक्खाइम् ।
 जीएँ तुमं कारिज्जसि तीएँ णमो आहिजाईए ॥ २४ ॥
 प्रियविरहोऽप्रियदर्शनं च गुरुके द्वे अपि दुःखे ।
 यया त्वं कार्यसे तस्यै नम आभिजात्यै ॥ २४ ॥
 झाले मी पुष्पवती, सोडुनिया ती प्रीती ।
 आला मोडून मना पाळायी जनरोती ॥
 आवडतीचा वियोग दुःसह गमतो चित्ती ।
 घडले दर्शन माझे मी तुमची नावडती ॥
 द्विगुणित हे दुःख असे साहतसे कुलनीती ।
 धन्य ती कुलीनता, नमिते मी भाग्यवती ॥ २४ ॥

हव्या असलेल्या माणसाचा विरह आणि नको असलेल्या व्यक्तीची भेट ही दोन्ही मोठी दुःखे जिच्यामुळे तुला भोगावी लागत आहेत, त्या कुलीनतेला लोटांगण असो !

ओले डोळे

एकको वि कळसरो ण देइ गन्तुं पहाहिण-वलन्तो ।
कि उण बाहाउलिअं लोअण-जुअलं पिअअमाए ॥ २५ ॥

एकोऽपि कृष्णसारो न ददाति गन्तुं प्रदक्षिणं वलन् ।
कि पुनर्वाष्पाकुलितं लोचनयुगलं प्रियतमायाः ॥ २५ ॥

अडवि वाट काळवीट उजवीतुन घे डावी ।
कथिती बुध या समयी ती यात्रा सोडावी ॥
ओलविता ते डोळे विरहविकल हरिणीचे ।
ओलांडुनि जाउ कसे पात्र प्रेमसरितेचे ! ॥ २५ ॥

एक जरी काळवीट उजव्या बाजूने वळून सामोरा आला, तरी तो (पुढे) जाऊ देत नाही. मग अश्रूंनी भरलेले प्रियतमेचे दोन डोळे (आडवे आले,) तर काय बरे सांगावे ?

**मी तशी
नाही !**

ण कुणन्तो च्चिअ माणं णिसासु सुह-सुत्त-दर-विउद्धाणम् ।
सुण्णइअ-पास-परिसूसण-वेअणं जह सि जाणन्तो ॥ २६ ॥

नाकरिष्यथा एव मानं निशासु सुखसुप्तदरविबुद्धानाम् ।
शून्यीकृतपार्श्वपरिमोषणवेदनां यद्यज्ञास्यः ॥ २६ ॥

मधेच उठता झोपेमधुनी, सावधपण ते भारी ।
दिसे न जवळी तुमची कांता चाचपिता शेजारी ॥
फसविले न मी तुम्हा कधीही, सच्चरिता नारी ।
कधि न घेतले आढेवेढे तेढ्या तरवारी ॥
असे कधी का घडले सांगा की अडले काही ।
वागविता का असे मला मग जीत उणे नाही ॥
दिली वेदना अशी कधी का, सदा मोकळ्या वाटा ।
दंभ कशाला उगाच करिता, का धरिता ताठा ? ॥ २६-१ ॥

पाहियले ग राति चाचपुनि हात नीज चाळविता ।
दिसे न शेजारी ती जिरवी चरिताच दंभ आचरिता ॥ २६-२ ॥

रात्री सुखाने झोपलेल्या प्रियतमाना किंचित जाग आली, ती पाहता बाजूची निम्मी शेज सुनी आढळल्यामुळे होणारी तगमग जर तुला जाणता आली असती, तर खरोखर तू असा ताठरपणाने वागलाच नसतास.

ढोंग पणअ-कुविआणें दोह् वि अलिअ-पसुत्ताणें माणइल्लाणम् ।
निश्चल-गिरुद्ध-णीसास-दिण्ण-कण्णाणें को मल्लो ॥ २७ ॥

प्रणयकुपितयोर्द्वयोरप्यलीकप्रसुप्तयोर्मनिवतोः ।

निश्चलनिरुद्धनिःश्वासदत्तकर्णयोः को मल्लः ॥ २७ ॥

कोपुनिया दोघेही निजती खोटेच वळवुनी पाठ ।

रोधुनि श्वास सचेतन श्रवणी ऐकावयास फुंफाट ॥

हारजितीची क्रीडा वळवी ना कूस लागली लाजू ।

प्रीतिकलहि ते दुबळे, दोघांवरतीहि उलटली बाजू ॥ २७ ॥

प्रेमकलहात रागावलेल्या, श्लोपेचे सोंग घेतलेल्या, आणि गप्प राहून, श्वास रोखून एकमेकांकडे कान देणाऱ्या, मानाने फुरंगटलेल्या दोघांमध्ये कोण प्रवळ (विजयी) ठरणार आहे वरे ?

फोक शव-लअ-पहरं अङ्गो जर्हिं जर्हिं महइ देवरो दाउम् ।

रोमञ्च-दण्ड-राई तर्हिं तर्हिं दीसइ व्हूए ॥ २८ ॥

नवलताप्रहारमङ्गो यत्न यत्नेच्छति देवरो दातुम् ।

रोमाञ्चदण्डराजिस्तत्त तन्न दृश्यते वध्वाः ॥ २८ ॥

बिसदंड कोवळा तो घेउनि हाती प्रहार करित गुणी ।

अनुरक्ता गौरांगी बहिनी नाजूक देहि नवतरणी ॥

प्रतिकारा आधिच सहसंवेदनभाव येति रसरसुनी ।

जिये-जिये वळ उठती अंगी रोमांच येति सरसरुनी ॥ २८ ॥

ज्या-ज्या अवयवांवर दीर कोवळ्या वेलीचा फटकारा देऊ पाहतो, तेथे-तेथे वधूच्या अवयवांवर रोमांचांची रांगच्या-रांग दिसू लागते.

मेघगर्जना अज्ज मए तेण विणा अणुहूअ-सुहाइँ संभरन्तीए ।

अहिणव-मेहाणें रवो णिसामिओ वज्झ-पडहो व्व ॥ २९ ॥

अद्य मया तेन विनानुभूतमुखानि संस्मरन्त्या ।

अभिनवमेघानां रवो निशामितो वध्यपटह इव ॥ २९ ॥

आधिच वियोगिनी मी गर्जित पहिलेच गर्जतो मेघ ।

विधिलिखिते तीं लिहिते बिजली क्षितिजी पुसे न ती रेघ ॥

आठव देत सुखाचा वाजत भेरी गभीर संकेता ।

पूर्वापराध जाणुनि अपराधी तो वधस्थली नेता ॥ २९ ॥

त्याच्या विरहात आज मी पूर्वी लुटलेली सुखे आठवीत होते, तोच वधसूचक नगान्यासारखा नवमेघांचा गडगडाट कानी पडला.

बाइल- गिक्किव जाआ-भोरुअ दुहंसण णिम्ब-ईड-सारिच्छ ।
 भित्रा ग्रामो ग्रामणि-णन्दण तुज्ज कए तह वि तणुआइ ॥ ३० ॥
 निष्कृप जायाभीरक दुर्दर्शन निम्बकीटसदृक्ष ।
 ग्रामो ग्रामणीनन्दन तव कृते तथापि तनुकायते ॥ ३० ॥
 बाइलवेडा पुरता, कडुलिवावर किडाच तू होसी ।
 अदया, पाटिलपोरा, दर्शनदुर्लभ अम्हांस छळतोसी ॥ ३० ॥
 निष्कृप, बाइलभित्र्या, लिवोणीवरच्या किडघाप्रमाणे असलेल्या, आणि दुर्मिळ
 भेटीच्या पाटलाच्या पोरा,—तू असा असलास तरी (आक्खा) गाव तुझ्यासाठी
 झुरत आहे !

निर्घास्त पहर-वण-मग-विसमे जाआ किच्छेण लहइ से णिहम् ।
 ग्रामणि-उत्तस्स उरे पल्ली उण सा सुहं सुवइ ॥ ३१ ॥
 प्रहारखणमार्गविषमे जाया कृच्छेण लभते तस्य निद्राम् ।
 ग्रामणीपुत्रस्योरसि पल्ली पुनः सा सुखं स्वपिति ॥ ३१ ॥
 निर्घोर गाव निजले, विसंबुनी वीरपुत्र देहाती ।
 वणप्रहारविराजित रुचे न तिजला उशातळी छाती ॥
 तीच अजूनहि जागी, झोप न येई तिला अशा राती ।
 निर्घास्त झोपला तो विलासिनीचा विरक्त सांगाती ॥ ३१ ॥
 घाव पडून झालेल्या वणांच्या आकारांनी खडबडीत झालेल्या, पाटलाच्या मुलाच्या
 छातीवर त्याच्या बायकोला नीट झोप येत नाही; पण सारी गढी मात्र (गाढ)
 झोपी जाते.

संभावित अह संभावित-मगो सुहअ तुए जेव्व णवरि णिव्वूढो ।
 एहिं हिअए अणं अणं वाआए लोअस्स ॥ ३२ ॥
 अयं संभावितमार्गः सुभग त्वयैव केवलं निर्व्यूढः ।
 इदानीं हृदयेऽन्यदन्यद्वाचि लोकस्य ॥ ३२ ॥
 खरे तेच बोललात सुभगा संभावितपण ते हेच ।
 मनात असता एक बोलती इतरेजन दुसरेच ॥
 मला मारिली हाक घेउनो मनोमनी जे नाव ।
 सत्यप्रियता यात केवढी तुमचा सरळ स्वभाव ॥ ३२ ॥

(जे मनात तेच तोंडात हा) हा संभावितांचा मार्ग, भाग्यवंता, तूच काय-तो
 घेतलास ! आजकाल लोकांच्या मनात एक, आणि वाणीत दुसरे (असे झाले
 आहे) !

पराङ्मुखी

उह्वाइँ णीससन्तो किं ति माएँ परम्मुहीएँ सअणद्धे ।
 हिअअं पलीविअ वि अणुसएण पुट्ठि पलीवेसि ॥ ३३ ॥
 उष्णानि निःश्वसन् किमिति मम पराङ्मुख्याः शयनार्धे ।
 हृदयं प्रदीप्याप्यनुशयेन पृष्ठं प्रदीपयसि ॥ ३३ ॥
 नको पाहणे तोंड, कशाला प्रीती ही वरवरती ।
 पाठ फिरवुनी पडले जवळी अर्ध्या शय्येवरती ॥
 पेटविले हे हृदय अगोदर घ्या छळुनी मज पुरती ।
 लागुनि पाठी निःश्वासांनी पाठ जाळिता वरती ॥ ३३ ॥
 अगोदर तू माझे हृदय पेटवून दिलेस ते दिलेस; (आणि आता) मी अर्ध्या शेजेवर
 तोंड फिरवून पडले, तर पश्चात्तापाने कढत निःश्वास सोडीत तू माझी पाठ-
 देखील का रे भाजून काढीत आहेस ?

विकल

तुह विरहे चिरआरअ तिस्सा णिवडन्त-वाह-मइलेण ।
 रइ-रह-सिहर-घएण व मुहेण छाहि च्चिअ ण पत्ता ॥ ३४ ॥
 तव विरहे चिरकारक तस्या निपतद्वाष्पमलिनेन ।
 रविरथशिखरध्वजेनेव मुखेन च्छायैव न प्राप्ता ॥ ३४ ॥
 रविरथशिखरी ध्वज फडफडतो पडे न त्यावर छाया ।
 मनोरथाच्या मीनकेतनी तडफडते तव जाया ॥
 चिरविरहे ती विकला, संतत ढाळित अभ्रूधारा ।
 पुसली कांती दीन भासते, मिळे कुठे ना थारा ॥ ३४ ॥
 विलंब करणाऱ्या प्रियतमा, तुझ्या विरहात ओषळणाऱ्या अश्रूंनी मलिन झालेल्या.
 तिच्या मुखाने सूर्यरथाच्या कळसावरच्या ध्वजाप्रमाणे छायासुद्धा (१. सावली,
 २. कान्ति) धारण केली नाही.

लक्ष्मण

दिवसस्य अ-सुद्ध-मणस्स कुल-वहू णिअअ-कुडु-लिहिआइम् ।
 दिअहं कहेइ रामाणुलगा-सोमिति-चरिआइम् ॥ ३५ ॥
 देवरस्याशुद्धमनसः कुलवधूनिजककुडयलिखितानि ।
 दिवसं कथयति रामानुलग्नसौमित्रिचरितानि ॥ ३५ ॥
 नवपरिणीता बहिनी सुंदर सुग्रीवापरि दीर ।
 अघोर होई, कुणी न वाली तिला द्यावया घोर ॥
 कलहभीत साहते कुलवधू अबोल मनिची व्यथा ।
 दिवसभरी भिंतीवर लिहिते सौमित्रीची कथा ॥ ३५ ॥
 मन चळलेल्या आपल्या दिराला उद्देशून कुलीन वधू दिवसभर आपल्या (घराच्या)
 भिंतीवर लिहिलेल्या रामभक्त लक्ष्मणाच्या गोष्टी सांगत वसते.

- सुशीला** चत्तर-घरिणी पिअ-दंसणा अ तरुणी पउत्थ-वइआ अ ।
अ-सई सअज्जिआ दुग्गाआ अ ण हू खण्डिअं सीलम् ॥ ३६ ॥
चत्तरगृहिणी प्रियदर्शना च तरुणी प्रोषितपतिका च ।
असती प्रतिवेशिनी दुर्गता च न खलु खण्डितं शीलम् ॥ ३६ ॥
चतुर गेहिनी, शुक्रचांदणी, तरुणी, पतिविरहिणी ।
प्रलोभने भोवती, सोबती अ-सती शेजारिणी ॥
ढळू देइ ना शील आपुले निश्चल प्रियदर्शनी ।
कौटुंबिक दुर्गती तरी ती शीलवती मोहिनी ॥ ३६ ॥
(पहावे तर) तिचे घर भर चौकांत, दिसावयाला ती मोहक, तरुण, पती प्रवासाला गेलेला, शेजारिणी कुलटा, आणि परिस्थिती वाईट,—पण तिचे चारित्र्य अमंग आहे.
- कदंब** तालूर-भमाउल-खुडिअ-केसरो गिरि-णईएँ पूरेण ।
दर-बुडु-उबुडु-णिबुडु-महुअरो हीरइ कलम्बो ॥ ३७ ॥
जलावर्तभ्रमाकुलक्षुटितकेसरो गिरिनद्याः पूरेण ।
ईषन्मग्नोन्मग्ननिमग्नमद्युकरो ह्यियते कदम्बः ॥ ३७ ॥
डोंगरातल्या नदीपुरातुन वाहत येता अडली ।
कदंबतरुची डहाळ हिरवी भोवत्यात सापडली ॥
फुलाफुलांचे पराग तुटले, नुरला जरि मकरंद ।
बुडे, पुन्हा ये वरी, न सोडी बुडताही अलि धुंद ॥ ३७ ॥
गिरिनीदीच्या पुरात हा कदंब वृक्ष वाहत चालला आहे. पाण्याच्या (धुसळत्या) भोवत्याने विसकटलेले त्याच्या (फुलांचे) केसर तुटून निघाले आहेत; तरी त्यांवरचे भुंगे जरा बुडताहेत, वर येताहेत, फिरून खाली जाताहेत.
- अभिमान** अहिआअ-माणिणो दुग्गाअस्स छाहिं पइस्स रक्खन्ती ।
णिअ-बन्धवाणँ जूरइ घरिणी विह्वेण एन्ताणम् ॥ ३८ ॥
अभिजातमानिनो दुर्गतस्य छायां पत्यू रक्षन्ती ।
निजवान्धवेभ्यः खिद्यते गृहिणी विभवेनागच्छद्भ्यः ॥ ३८ ॥
दावित वंभव येति बंधुजन छाया तिज अनुदान ।
सुगृहिणी ती दारिद्र्यातहि रक्षित पतिचा मान ।
वदे निग्रहे आप्तजनाते, 'आग्रह तुमचा सोडा ।
मंगळसूत्रच घन माझे हे, नको सुतळिचा तोडा!' ॥ ३८ ॥
(पती) दुःस्थितीत असला, तरी तो कुलीन व मानी आहे. त्यामुळे त्याचा तेजस्वीपणा जपणारी गृहिणी घरी घाटाभाटाने येणाऱ्या आपल्या नातलगंामुळे मरगळून जाते. (खिन्न होते.)

स्वाधीन साहीणे वि पिअअमे पत्ते वि छणे ण मण्डिओ अप्पा ।।
 दुग्गअ-पउत्थ-वइअं सअज्झअं संठवन्तीए ॥ ३९ ॥
 स्वाधीनेऽपि प्रियतमे प्राप्तेऽपि क्षणे न मण्डित आत्मा ।
 दुर्गतप्रोषितपतिकां प्रतिवेशिनीं संस्थापयन्त्या ॥ ३९ ॥
 करि न साजश्रुंगार उत्सवी स्वपती जरि स्वाधीन ।।
 पतिप्रवासे विरहविकल ती दुःखित शेजारीण ॥
 तिला काळजी तिची, व्हायची उगाच ती उद्विग्न ।
 असाध्य केवळ होतिल वेड्या तुझे मनोरथ मग्न ॥ ३९ ॥

प्रियतम आपल्या कक्षात, आणि उत्सव तर जवळ येऊन ठेपलेला. तिरी गरीब शेजारिणीचा नवरा प्रवासाला गेल्याकारणाने तिला धीर देण्यासाठी तिने स्वतः साजश्रुंगार केला नाही.

अनुराग तुज्ज वसइ त्ति हिअअं इमेहिं दिट्ठो तुमं ति अच्छीइम् ।
 तुह विरहे किसिआइं ति तीएँ अडगाइँ वि पिआइम् ॥ ४० ॥
 तव वसतिरिति हृदयमाभ्यां दृष्टस्त्वमित्यक्षिणी ।
 तव विरहे ऋशितानीति तस्या अडगान्यपि प्रियाणि ॥ ४० ॥
 प्रिय होई हृदय तिला, हृदयि प्रिया तू वससो ।
 दृष्टि प्रिय होई तिज, सखया दृष्टिस दिससो ॥
 कृशतनु ती तव विरहे, आवडते कृशताही ।
 ते कृशांग विरहसंग प्रेममग्न ती होई ॥
 दृष्टिसौख्य स्पर्शभास तव सहवासे हृदयो ।
 आवडते सर्व तिला जे घडते तुजविषयी ॥ ४० ॥

तुझे वसतीचे ठिकाण, म्हणून तिला (आपले) हृदय प्रिय आहे; डोळे तिला आवडतात, त्याचे कारण त्यांनी तुला पाहिले म्हणून; आणि अवयवदेखील तिला प्रिय, कारण तुझ्या विरहात ते खंगून गेले म्हणून.

अस्थानी सवभाव-णेह-भरिए रत्ते रज्जिज्जइ त्ति जुत्तमिणम् ।
आसवती अण-हिअए उण हिअअं जं दिज्जइ तं जणो हसइ ॥ ४१ ॥
 सद्भावस्नेहभरिते रक्ते रज्यत इति युक्तमिदम् ।
 अन्यहृदये पुनर्हृदयं यद्दीयते तज्जनो हसति ॥ ४१ ॥

सुस्वभाव स्नेहशील, नच आतुर रतिच्छंदा ।
 रिक्त हृदय, सरस चित्त उचित पुरुष अनुबंधा ॥
 गुणकौतुक, स्मित अधरी उपभोगी आनंदा ।
 पुष्पबहुल रसलोलुप भुलवि भृंग अरविदा ॥
 चढे न रंग मलिन वसनि न कळे हे मतिमंदा ।
 अस्थानी आसक्ती आमंत्रित जननिदा ॥ ४१ ॥

सद्भाव आणि प्रेम ह्यांनी ओथंबलेल्या प्रेमपूर्ण हृदयावर मन जडावे, हे योग्यच आहे. मात्र दुसऱ्या ठिकाणी ज्याचे हृदय जडले आहे, अशाला हृदय अर्पण केले, तर लोकांत हसे होते.

लक्ष्मी

आरम्भन्तस्स धूर्त्वं लच्छी मरणं वि होइ पुरिसंस्स ।
 तं मरणमणारम्भे वि होइ लच्छी उण ण होइ ॥ ४२ ॥
 आरभमाणस्य धूर्त्वं लक्ष्मीर्मरणं वा भवति पुरुषस्य ।
 तन्मरणमनारम्भेऽपि भवति लक्ष्मीः पुनर्न भवति ॥ ४२ ॥
 मिळे रमा वा मरण तयाते करिता कार्यारंभ ।
 आलस्याचे हास्य मनोरम, यम न करील विलंब ॥ ४२ ॥

काम करणाऱ्या माणसाला लक्ष्मी किंवा मरण एक काही तरी नक्की मिळणारच. मरण हे काम न करणाऱ्यालाही लाभतेच; लक्ष्मी मात्र (खचित) नाही.

आशाबंध

विरहाणलो सहिज्जइ आसा-बन्धेण वल्लह-जणस्स ।
 एक-ग्राम-पवासो माए मरणं विसेसेइ ॥ ४३ ॥
 विरहानलः सह्यत आशाबन्धेन वल्लभजनस्य ।
 एकग्रामप्रवासो मातर्मरणं विशेषयति ॥ ४३ ॥
 विरह सोसवे तो आई, आठविता नाथा ।
 परत घरी येतिल वाटे विदेशास जाता ॥
 फोल होय आशा आता बंध तुटुनि जाई ।
 भेटती न असुनी गावी मरणदुःख होई ॥ ४३ ॥

प्रियजनाचा विरहान्नी (तो परत येईल) ह्या आशेच्या बंधावर सोसता येतो. पण आई ग, गावातल्या गावातच तो दुसरीकडे जातो, ते मात्र मरणाहूनही वाईट.

अन्य
 महिला

अक्खडइ पिआ हिअए अण्ण महिला-अण्ण रमन्तस्स ।
 दिट्ठे सरिसम्मि गुणेऽसरिसम्मि गुणे अदीसन्ते ॥ ४४ ॥
 आस्वलति प्रिया हृदयेऽन्य महिलाजनं रममाणस्य ।
 दृष्टे सदृशे गुणेऽसदृशे गुणेऽदृश्यमाने ॥ ४४ ॥

अन्येसह निशि विहार करिता आठवली प्रिय कांता ।
 सुखद भाव करि उदास मानस गुणरुचि भावे सुरता ॥
 असतिल काही इथे विलसिते तशीच करिती धुंद ।
 तिच्याहुनो ही रुचिर रमाया केलिकला गुणबंध ॥ ४४ ॥

दुसऱ्या स्त्रीबरोबर विलास करित असताना काही समान गुण दिसून आल्यामुळे,
 आणि (प्रेयसीचे काही) असामान्य गुण न दिसल्याकारणाने त्याच्या मनात स्वतःची
 प्रियतमा उभी राहते.

ताठा णइ-ऊर-सच्छहे जोव्वणम्मि अइ-पवसिएसु दिअहेसु ।
 अ-णिअत्तासु अ राईसु पुत्ति किं दड्ढ-माणेण ॥ ४५ ॥
 नदीपूरसदृशे यौवने अतिप्रोषितेषु दिवसेषु ।
 अनिवृत्तासु च रात्रिषु पुत्ति किं दग्धमानेन ॥ ४५ ॥
 यौवन हे अतिचंचल, सरिता-जलपूर वाहतो बाई ।
 लुटवी लावण्याते जाता घडि ही पुन्हा न ती येई ॥
 गेल्या ज्या दिनराती परतुनिया मागुती न त्या येती ।
 ओसरता ही गंगा राहिल काही न गे तुझ्या हाती ॥ ४५ ॥

तारुण्य हे नदीच्या पुरासारखे आहे. दिवस लोटले की ते गेलेच. रात्रीही परतत
 नाहीत. असे असताना मुली, हा जळळा-मेला ताठा कशासाठी?

रजनी , कल्लं किल खर-हिअओ पवसिहिइ पिओ त्ति मुण्णइ जणम्मि ।
 तह वड्ढ भअवइ णिसे जह से कल्लं चिअ ण होइ ॥ ४६ ॥
 कल्यं किल खरहृदयः प्रवत्स्यति प्रिय इति श्रूयते जने ।
 तथा वर्धस्व भगवति निशे यथा तस्य कल्यमेव न भवति ॥ ४६ ॥
 पहाट होता निघेल माझा पति प्रवासी जाया ।
 कधी न होवो सकाळ रजनी, वाढवि अपुली काया ॥ ४६ ॥

हा निष्ठुर मनाचा प्रियतम उद्या प्रवासाला निघणार, अशी बोलवा मी लोकांत
 ऐकते आहे. मग भगवती रजनी, तू अशी वाढ, अशी वाढ की, त्याची ती 'उद्या'
 होणारच (उजाडणारच) नाही.

उद्याची होन्त-पहिअस्स जाआ आउच्छण-जीअ-धारण-रहस्सम् ।
 सरतूद पुच्छन्ती भमइ घरं घरेण पिअ-विरह-सहिरीओ ॥ ४७ ॥
 भविष्यत्पथिकस्य जायापृच्छञ्जीवनधारणरहस्यम् ।
 पृच्छन्ती भ्रमति गृहं गृहेण प्रियविरहसहनशीलाः ॥ ४७ ॥

घरोघरी जाऊन पुसे ती वियोगिनीस अजाण ।
जातां पति प्रवासी विरही कसे घरावे प्राण ? ॥ ४७-१ ॥
जातिल माझे पति प्रवासा जाण्याआधिच जपते ।
आर्जवीत ती अनुभवशीला विरहार्ता रमणीते ।
पुसते जाऊनि घरोघरी ती वेडी वधू अजाण ।
सांगा ना हो रहस्य विरही कसे घरावे प्राण ? ॥ ४७-२ ॥

लवकरच प्रवासाला निघणाऱ्या पथिकाची वायको निरोपे कसा द्यावा लागतो, प्राणधारणा कशी करावी, ह्याचे रहस्य प्रियाचा विरह सोसण्याची ज्यांना सवय झाली आहे, अशा स्त्रियांना विचारीत घरोघर हिडत आहे.

अहंकार अण्ण-महिला-पसडणं हे देव करेसु अह्य दइअस्स ।
पुरिसा एक्कन्त-रसा ण हु दोस-गुणे विआणन्ति ॥ ४८ ॥
अन्यमहिलाप्रसङ्गं हे देव कुर्वस्माकं दयितस्य ।
पुरुषा एकान्तरसा न खलु दोषगुणौ विजानन्ति ॥ ४८ ॥
जुळून येवो प्रीतीसंगम त्यांचा परकीयांशी ।
कळतिल तरि मग गुण ते माझे विरोधात सुखराशी ॥
एकपत्निव्रत नकोच मेले, रुचिपालट ना काही ।
नसे गुणांचे कौतुक अगदी दोषहि उमजत नाही ॥
उत्सुकता ओसरे वाहता जीवन शांतप्रवाही ।
उघळताच गुण दोष उजळती कळे न कसे बाई ! ॥ ४८ ॥

देवा, आमच्या प्रियकराला दुसऱ्या स्त्रियांचा संपर्क घडवू. एकीचीच चव चाखीत राहिल्यामुळे पुरुषांना (दुसरीचे) दोष दिसत नाहीत, आणि (आपलीचे) गुणही कळत नाहीत.

ऐन दुपारी थोअं पि ण णीसरइ मज्झहे उअ सरीर-तल-लुक्का ।
॥ ४९ ॥ आअव-भएण छाही वि पहिअ ता किं ण वीसमसि ॥ ४९ ॥

स्तोकमपि न तिसरति मध्याह्ने पश्य शरीरतल्लीना ।
आतपभयेन च्छायापि प्रथिकर्तत्किं न विश्राम्यसि ॥ ४९ ॥

ऐन दुपारी लपे सावली पायांतळी ही पथिका ।
वळे न इकडेतिकडे पळही घेइ विसावा रसिका ॥
सावलीत या झोप जरासा उन्हे उतरू दे थोडे ।
घाटसरा ये कुटीत माझ्या बांध आपुले घोडे ॥ ४९ ॥

वध, ऐन दुपारी सावलीदेखील उन्हाच्या भीतीने शरीराच्या तळी लपून बसते. थोडीसुद्धा इकडे का तिकडे सरकत नाही. मग पथिका, तू का बरे विसावत नाहीस ?

उपकार

सुह-उच्छ्रं जणं दुल्लहं पि दूराहि अह्य आणन्त ।
उअआरअ जर जीअं पि णेन्त ण कआवराहो सि ॥ ५० ॥

सुखच्छकं जनं दुर्लभमपि दूरादस्माकमानयन् ।
उपकारक ज्वर जीवमपि नयन्न कृतापराधोऽसि ॥ ५० ॥

मी आंजारी कळता आले कधी न ते येणारे ।

दूर अंतरावरुनी दुर्लभ स्वर्गसुखाचे वारे ॥

किति रे माझी पहा काळजी तया वाटते कीव ।

थोर तुझे उपकार ज्वरा हे, घेई आता जीव ॥ ५० ॥

(प्रियतम) दुर्लभ असतानाही माझी खुशाली त्याने पुसावी, म्हणून तू त्याला दुरून माझ्याकडे आणिलेस ;—उपकारकर्त्या ज्वरा, आता तू (माझे) प्राण घेतलेस, तरी अपराधी ठरणार नाहीस.

स्वस्थ

आम-जरो मे मन्दो अहव ण मन्दो जणस्स का तन्ती ।

सुह-उच्छ्रं सुहअ सु-गन्ध-गन्ध मा गन्धिअं छिवसु ॥ ५१ ॥

आमज्वरो मे मन्दोऽथवा न मन्दो जनस्य का चिन्ता ।

सुखपृच्छक सुभग सुगन्धगन्ध मा गन्धितां स्पृश ॥ ५१ ॥

पंचाइट ही हवी कशाला केवळ लोकांकरिता ।

ज्वर चढला वा किति उतरला हात लावुनी बघता ॥

नको स्पर्श तो बघा दुरोनी, मळेल दुर्गंधाने ।

सुभग सुगंधित अंग आपुले पुष्पित सहवासाने ॥ ५१ ॥

अजीर्णामुळे मला आलेला ताप उतरला की न उतरला, त्याची पंचाईत लोकांना का? खुशाली विचारणाऱ्या आणि (अंगाला) सुगंध येत असलेल्या भाग्यवंता! मी काय, दुर्गंधिनी आहे! मला स्पर्श नको करूस!

मोरपंखी

सिहि-पिच्छ-लुलिअ-केसे वेवन्तोह विणिमीलिअद्धच्छि ।

दर-पुरिसाइरि विसमिरि जाणसु पुरिसाणं जं दुःखम् ॥ ५२ ॥

शिखिपिच्छलुलितकेशे वेपमानोरु विनिमीलिताधार्क्षि ।

ईषत्पुरुषायिते विश्रमशीले जानीहि पुरुषाणां यद् दुःखम् ॥ ५२ ॥

पुरुषभाव आणिता जरासा किति ग थकलिस बाई ।

किणति मेखला मूक कंकणे उगेच पंजण पायी ॥

मोरपिसांपरि केश विखुरले थरथरती उत्संग ।

डोळ्यांवरती झापड येई शिथिल जाहले अंग ॥

घेइ विसावा विचार करि किति श्रम पुरुषांते होई ।

अनुभवेच या म्हणशिल पुढती नको नको ग बाई ॥ ५२ ॥

मोरपिसांप्रमाणे तुझे केस विस्कटलेले आहेत ; मांड्या धरथरू लागल्या आहेत ; डोळ्यांना अर्धी झापड आली आहे. किंचितसा पुंभाव तू (रतिसमयी) घेतलास, तोच विसावा शोधू लागलीस,—मग पुरुषांना जे श्रम होत असतील त्यांची कल्पना कर ना थोडी !

बेचव पेम्मस्स विरोहिअ-संधिअस्स पच्चक्ख-दिट्ठ-विलिअस्स ।
 उअअस्स व ताविअ-सोअलस्स विरसो रसो होइ ॥ ५३ ॥
 प्रेम्णो विरोधितसंधितस्य प्रत्यक्षदृष्टव्यलीकस्य ।
 उदकस्येव तापितशीतलस्य विरसो रसो भवति ॥ ५३ ॥
 प्रथम नकोसा तुला वाटला अता जोडिसी प्रीती ।
 तयास कळता बेचव होइल निवल्या जलापरी ती ॥
 झुळझुळ वाहे झरा प्रीतिचा निर्मळ मंजुळवाणी ।
 घ्यावी भरुनी ओंजळ अंगी जिवंत चढते पाणी ॥ ५३ ॥
 अगोदर झिडकारून मागाहून सांघलेल्या आणि ज्याची लवाडी साक्षात दृष्टीस पडली आहे, अशा प्रेमाची गोडी तापवून निवविलेल्या पाण्याच्या चवीसारखी बेचव होऊन जाते.

टणत्कार वज्ज-पडणाइरिक्कं पइणो सोऊण सिञ्जिणी-घोसम् ।
 पुसिआइँ करिमरीएँ सरिस-बन्दीणं पि णअणाइम् ॥ ५४ ॥
 वज्रपतनातिरिक्तं पत्युः श्रुत्वा शिञ्जिनीघोषम् ।
 प्रोञ्छितानि वन्द्या सदृशबन्दीनामपि नयनानि ॥ ५४ ॥
 पतिच्या धनुचा टणत्कार तो ऐकताच बंदिनी ।
 वज्रपात वा प्रचंड गगनी कडकडते दामिनी ॥
 बंदिजनांचे पुसते आसू धीर देत सात्वना ।
 होइल सुटका प्रियकर माझा उभा ठाकला रणा ॥ ५४ ॥

वीज पडण्याच्या कडकडाटापेक्षाही प्रचंड असा आपल्या पतीच्या (धनुष्याच्या) प्रत्येका टणत्कार ऐकल्याबरोबर कारागृहातल्या स्त्रीने (आपल्या-)प्रमाणेच बंदी असलेल्या दुसऱ्याही बंदी स्त्रियांचे डोळे पुसले.

उत्साहभंग करिमरि अ-काल-गज्जिर-जलआसणि-पडण-पडिरवो एसो ।
 पइणो धणु-रव-कडखिरि रोमञ्चं कि मुहा वहसि ॥ ५५ ॥
 बन्दि अकालगर्जनशीलजलदाशनिपतनप्रतिरव एषः ।
 पत्युर्धनू रवाकाङ्क्षणशीले रोमाञ्चं कि मुधा वहसि ॥ ५५ ॥

कडकडते वीज नभी अकाल मेघगर्जना ।
 घघसि वाट किति बाई होइल मे वंचना ॥
 पतिधनुचा टणत्कार नोहे नृपनंदिनी ।
 होसी रोमांचित का उत्साहे बंदिनी ॥ ५५ ॥

वंदिवान स्त्रिये, हा भलत्या वेळी गर्जणाऱ्या मेघातून पडणाऱ्या विजेच्या कडकडा-
 टाचा प्रतिध्वनी आहे. (नवऱ्याच्या) धनुष्याच्या टणत्काराची अपेक्षा करणाऱ्या
 स्त्रिये, का विनाकारण रोमांचांनी मोहून येतेस ?

दुर्विदग्ध सहइ सहइ त्ति तह तेण रामिआ सुरअ-दुव्विअद्धेण ।
 पव्वाअ-सिरीसाइं व जह से जाआइं अडगाइम् ॥ ५६ ॥

सहते सहत इति तथा तेन रमिता सुरतदुर्विदग्धेन ।
 प्रम्लानशिरीषाणीव यथास्या जातान्यङ्गानि ॥ ५६ ॥

सुरतशास्त्रतज्ज्ञता दाखवी केवळ दुरभिमानी ।
 भावभावना कळे न ज्याते पंडित रूक्ष अडाणी ॥
 शिरीषसुमकोमला देहिनी अदय संग कुस्करिता ।
 सहनशील ती सहते सारे नीरस त्या रतिदुरिता ॥ ५६ ॥

‘हिला सोसेल, सोसेल,’ असे म्हणत उपभोगाविषयी अडाणी असलेल्या त्याने
 हिचा असा काही उपभोग घेतला की, तिचे सर्व अवयव शिरीषाच्या फुलांप्रमाणे
 कोमेजून गेले.

लोक- अ-गणिअ-सेस-जुआणा बालअ बोलीण-लोअ-मज्जाआ ।
 मर्यादा अह सा भमइ दिसा-मुह-पसारिअच्छी तुह कएण ॥ ५७ ॥

अगणिताशेषयुवा बालक व्यतिक्रान्तलोकमर्यादा ।
 अथ सा भ्रमति दिशामुखप्रसारिताक्षी तव कृते ॥ ५७ ॥

लोकलाज कुलरीत सोडुनी तुझिया प्रेमापाठी ।
 शून्य दृष्टिने दिशि दिशि बघते आतुर भेटोसाठी ॥
 अरे निर्दया, रातंदिन ती तुझियासाठी झुरते ।
 अगणित असता तरुण भोवती दुंकुनही ना बघते ॥ ५७ ॥

मुला, बाकीच्या सान्या तरुणांची तमा न बाळगता, लोकरीत वाऱ्यावर सोडून
 देऊन ती आता तुझ्यासाठी डोळे दिशादिशांना लावून भटकत आहे.

धिगाणा अज्ज च्चेअ पउत्थो उज्जाअरओ जणस्स अज्जेअ ।
 अज्जेअ हलिहा-पिञ्जराइं गोला-णइ-तडाइम् ॥ ५८ ॥

अद्यैव प्रोषित उज्जागरको जनस्याद्यैव ।
 अद्यैव हरिद्रापिञ्जरणि गोदानदीतटानि ॥ ५८ ॥

पति गेले ते दूर भेकळे अता मिळाले रान ।
 उजागरीने छाया-ध्याया प्रीतीचे वरदान ॥
 मधुचंद्राची रात जागवू जागर गोदाकाठी ।
 होतिल आता चांदण्यात या नवव्या भेटीगाठी ॥
 हळदीकुंकू काठ रंगला चुंबनदाने ओठी ।
 उलली वाळवरी शिपली अचूक भरली ओठी ॥
 आनंदाची लूट चोरटी-उरात लागे डाचू ।
 गेले मांजर, उंदिर आता स्वर लागती नाचू ॥ ५८ ॥

आजच तो परगावी गेला. आजच लोकांचा जागरसंग आहे. — आणि आजच गोदावरी-नदीची तीरे हळदीने पिवळी-धम्म होऊन जातील.

विकल्प अ-सरिस-चित्ते दिअरे सुद्ध-मणा पिअअमे विसम-सीले ।
 ण कहइ कुटुम्ब-विहडण-भएण तणुआअए सोह्ण ॥ ५९ ॥
 असदृशचित्ते देवरे शुद्धमनाः प्रियतमे विषमशीले ।
 न कथयति कुटुम्बविघटनभयेन तनुकायते स्नुषा ॥ ५९ ॥
 किल्मिष ते भरले जे भाउजिच्या अंतरात ।
 सुकुमारी सुशीला ती ठेवि आपुल्या मनात ॥
 पति सतापी पुरता नवविवाहिताहि सून ।
 राहि मूक वल्लभा गृहकलहाते भिऊन ॥

आपुलेच ओठ तरी बत दुरित सावरिता ।
 भयकातर रातदिनी तनुला येई कृशता ॥ ५९ ॥
 दिराचे मन चळले, नवरा कहेरी स्वभावाचा, — अशा स्थितीत निर्मळ
 मनाची सुनवाई घर मोडल या भीतीने काही म्हणून बोलत नाही. नुसती खंगत
 चालली आहे.

शून्यकलह चित्ताणिअ-वइअ-समागमम्मि कअ-मणुआइ भरिऊण ।
 सुणं कलहाअन्ती सहीहिं रुण्णा ण ओहसिआ ॥ ६० ॥
 चित्तानीतदयितसमागमे कृतमन्युकानि स्मृत्वा ।
 शून्य कलहायमाना सखीभी रुदिता नोपहसिता ॥ ६० ॥
 चित्ती भेट पतीची होता कलहास ये तिच्या अंत ।

वाटे खेद सख्यांना ममता धरते त्या मुखी सूत ॥ ६० ॥
 प्रियतमाचा समागम मनातल्या मनात जुळवून, रुसव्या-फुगव्याच्या कहाण्या
 आठवून, एकान्तात एकटीच भांडत राहणाऱ्या तिच्याकडे बघून मैत्रिणी
 (बिचान्या) रडतात, पण तिची कुचेष्टा करीत नाहीत.

संकल्प हिअअण्णाएहिं समअं अ-समत्ताइं पि जह सुहावेन्ति ।
 कज्जाइं मणे ण तथा इअरेहिं समाविआइं पि ॥ ६१ ॥
 हृदयज्ञैः सममसमाप्तान्यपि यथा सुखयन्ति ।
 कार्याणि मन्ये न तथा इतरैः समापितान्यपि ॥ ६१ ॥
 नसो समागम सुखवी केवळ हृदयाचा संकेत ।
 अडाण्यासवे घडता संगम सुके सुखाचे शेत ॥ ६१ ॥
 मन ओळखणाऱ्या माणसांसवे केलेली अपुरी कामेदेखील जशी सुखे देतात, तशी इतरांबरोबर पुऱ्या कामांनीही देत नाहीत, असे मला वाटते.

कोंब दर-फुडिअ-सिप्पि-संपुड-णिलुक्क-हालाहलग-छेप्प-णिहम् ।
 पिक्कम्बट्टि-विणिग्गअ-कोमलमम्बड्कुरं उअह ॥ ६२ ॥
 ईषत्स्फुटितशुक्तिसंपुटनिलीनहालाहलाग्रपुच्छतिभम् ।
 पक्वाभ्रास्थिविनिर्गतकोमलमाभ्राड्कुरं पश्यत ॥ ६२ ॥
 फुटू लागले कोंब कोइला उलले ते संपुट ।
 अर्ध्या मिटल्या शिपल्यातुनी सर्पाचे शोपुट ॥
 प्रवासास चालला प्रियकरा, पाउसऋतु ये पहा ।
 विरह जहर हे कसे साहू मी जाऊं नका हो, रहा ॥ ६२ ॥
 किंचित उघडलेल्या शिपलीच्या पुडात लपलेल्या 'हालाहल' कीटाच्या पुच्छा-
 ग्राप्रमाणे दिसणारा, हा आंब्याच्या जून बाठीमधून डोकावणारा नाजूक कोंब
 तर पहा.

बकुळी उअह पडलन्तरोइण्ण-णिअअ-तन्तुद्ध-पाअ-पडिलगम् ।
 दुल्लक्ख-मुत्त-गुत्थेक्क-बउल-कुसुमं व मक्कडअम् ॥ ६३ ॥
 पश्यत पटलान्तरावतीर्णनिजकतन्तूर्ध्वपादप्रतिलग्नम् ।
 दुर्लक्षसूत्रग्रथितैकवकुलकुसुममिव मर्कटकम् ॥ ६३ ॥
 पटई धरुनी तंतु लोंबतो कोळी ऊर्ध्वासनी ।
 पहिले फूलच बकुळीचे हे गुणी गुंफिले कुणी ॥ ६३ ॥
 पटईवरून खाली उतरून, पाय वर करून, स्वतःच्या धाग्याला लोंबकाळणारा हा
 कोळी पहा ! सहजासहजी न दिसणाऱ्या धाग्यात ओवलेल्या बकुळीच्या फुला-
 सारखा दिसत आहे हा !

देऊळ उअरि दर-दिट्ट-थण्णुअ-णिलुक्क-पारावआणं विरुएहिम् ।
 णित्थणइ जाअ-वेअणं सूलाहिण्णं व देवउलम् ॥ ६४ ॥
 उपरीषद्दृष्टस्थाणुकनिलीनपारावतानां विरुतैः ।
 निस्तनति जातवेदनं शूलाभिन्नमिव देवकुलम् ॥ ६४ ॥

धूमति पारवे पडके देउळ कळस कोसळे बरी ।

मेखशूल भेदिता स्फुंदते देउळ की अंतरी ॥ ६४ ॥

(कळस कोसळल्यामुळे) वरच्या बाजूस उघड्या पडलेल्या कांबीवर विसावलेले पारवे धूमत आहेत; त्यामुळे त्याच्या रूपाने हे देवालय सुळी दिलेल्या माणसाप्रमाणे वेदनार्त होऊन आकान्त करित आहे !

माजलेली जइ होसि ण तस्स पिआ अणु-दिअहं णीसहेहिं अइगेहिम् ।

पारडी णव-सूअ-पीअ-मेऊस-मत्त-पाडि व्व किं सुवसि ॥ ६५ ॥

यदि भवसि न तस्य प्रियानुदिवसं निःसहंरङ्गैः ।

नवसूतपीतपीयूषमत्तमहिषीवत्सेव किं स्वपिषि ॥ ६५ ॥

उगाच का ग बोलसि लटके 'मी आवडती नाही' ।

अंग-अंग मग विकल कसे ग नसता कारण काही ? ॥

पिउनि कोवळे दूध सुस्त तू, नसेच कसली घाई ।

मस्त पारडीपरी दिनभरी झोपतेस का बाई ? ॥

कुणासवे घालसि धिगाणा जागविशी नवरात्री ।

शंजारतिला शेजेवरती कोण असे तो यात्री ? ॥ ६५ ॥

जर तू त्याची लाडकी नसतीस, तर दररोज अवयव गळून गेलेल्या स्थितीत, तू नुकत्याच व्यालेल्या (म्हशीचे) दूध पिऊन मस्त झालेल्या पारडीसारखी झोपून का राहिली असतीस ?

लोकाप- हेमन्तिआसु अइ-दीहरासु राईसु तं सि अ-विणिट्ठा ।

वाद चिरअर-पउत्थ-वइए ण सुन्दरं जं दिआ सुवसि ॥ ६६ ॥

हेमन्तिकास्वतिदीर्घासु रात्रिषु त्वमस्यविनिद्रा ।

चिरतरप्रोषितपतिके न सुन्दरं यद्विवा स्वपिषि ॥ ६६ ॥

झाले बहु दिन पति प्रवासी म्हणसी मी विरहात ।

दीर्घ असे ही फार बाई ग हिवाळ्यातली रात ॥

तरी झोपशी कशी दिनभरी बरी नसे ही रीत ।

असशिल भटकत रात्री गमते ऐकत रतिसंगीत ॥

जागरणाने लाल भासती तुझे काजळी डोळे ।

प्रवाद येइल उगाच बाई लोक न साधे-भोळे ॥ ६६ ॥

पती प्रवासाला जाऊन दीर्घ काळ लोटलेल्या स्त्रिये, हिवाळ्यातल्या रात्री खूप मोठ्या, तरी तू रात्री झोपत नाहीस. आणि दिवसा मात्र ताणून देतेस. बरे नाही हे !

पावलावर
पाऊल

जइ चिखल्ल-भउप्पअ-पअमिणमलसाएँ तुह पए दिण्णम् ।
ता सुहअ कण्टइज्जन्तमड्ढगमेँल्लि किणो वहसि ॥ ६७ ॥
यदि कर्दमभयोत्प्लुतपदमिदमलसया तव पवे दत्तम् ।
तत् सुभग कण्टकितमड्ढगमिदानीं किमिति वहसि ॥ ६७ ॥
मंथर गतिने चिखल वाचवित घोळ धरूनी करी ।
पाउल टाकित येत माक्षिया तीच पावलावरी ॥
सहजच मागोमाग गमे ती मी न घेतला माग ।
खरेच जर मग अंगावरती पुलक कसे हे सुभग ? ॥ ६७ ॥
आळसावलेल्या हिने चिखल लागेल ह्या भीतीने (मात्र) पाऊल उचलून तुझ्या
पावलावर पाऊल जर दिलेले असेल, तर भाग्यवंता, तुझ्या अंगावर हे रोमांच
का रे फुलले आहेत ?

विरस

पत्तो छणो ण सोहइ अइ-प्यहाअ व्व पुण्णिमा-अन्दो ।
अन्त-विरसो व्व कामो अ-संपआणो अ परिओसो ॥ ६८ ॥
प्राप्तः क्षणो न शोभतेऽतिप्रभात इव पूर्णिमाचन्द्रः ।
अन्तविरस इव कामोऽसंप्रदानश्च परितोषः ॥ ६८ ॥
मलूल होई प्रभातकाली पुनवेचाही चंद्र ।
सुगो संपता उगामुगा हो उत्सवात आनंद ॥
सुरतरता हो विरस अखेरी ओसरता ही धुंद ।
उरे न शोभा अनुदानाविण पुरवी जी रतिछंद ॥ ६८ ॥
फटफटीत उजाडल्यावर जसा पौर्णिमेचा चंद्र शोभत नाही, त्याप्रमाणे उत्सव जवळ
येऊन ठेपला म्हणजे (उत्कंठा ओसरून) तो खुलत नाही. शेवटी ज्यात विरस, असा
उपभोग (वायफळ) ; तशीच स्थिती बिदागीवाचून मिळालेल्या आनंदाची.

पार्वतीचे
सौभाग्य

पाणि-ग्गहणे च्चिअ पव्वईएँ णाअं सहीहिँ सोहग्गम् ।
पसु-वइणा वासुइ-कडकणम्मि ओसारिए दूरम् ॥ ६९ ॥
पाणिग्रहण एव पार्वत्या ज्ञातं सखीभिः सौभाग्यम् ।
पशुपतिना वासुकिकडकणेऽपसारिते दूरम् ॥ ६९ ॥
कैलासाचे भस्मविलेपित मूर्तिमंत वैराग्य ।
जिकित मन्मथ, आज जाहले पार्वतिचे सौभाग्य ॥
कळून आली भाग्यकल्पना पशुपति पार्वतिरमणा ।
दूर फेकिले सर्पकंकणा करिता पाणिग्रहणा ॥ ६९ ॥
पाणिग्रहण्या वेळी शिवाने वासुकीचे कंकण दूर काढून ठेविले, तेव्हाच सख्यांना
पार्वतीच्या भाग्याची कल्पना आली.

विध्य-
शिखरे

गिह्ने दवग्गि-मसि-मइलिआई दोसन्ति विञ्च-सिहराइम् ।

आससु पउत्य-वइए ण होन्ति णव-पाउसभाइम् ॥ ७० ॥

श्रीष्मे दवाग्निमषीमलिनितानि दृश्यन्ते विन्ध्यशिखराणि ।

आश्वसिहि प्रोषितपतिके न भवन्ति नवप्रावृडंभ्राणि ॥ ७० ॥

सखे नव्हे ग, आकाशी या काळे वषमिघ ।

आशा उजळे तुझ्या मनी ती नव्हे विजेची रेघ ॥

दावानलधूमने धूसर विध्यगिरीची शिखरे ।

श्रीष्म न सरला सुचवि धूर हा वाऱ्यावरती विखरे ॥ ७० ॥

श्रीष्मऋतूत विध्यपर्वताची शिखरे वणव्याच्या काजळीने काळवडून गेली आहेत; प्रोषितपतिके, धीर धर; हे काही पाणकळघाच्या आरंभीचे मेघ नव्हेत.

लोढा

जेत्तिअ-मेत्तं तीरइ णिव्वोढुं देसु तेत्तिअं पणअम् ।

ण अणो विणिअत्त-पसाअ-दुक्ख-सहण-क्खमो सव्वो ॥ ७१ ॥

यावन्मात्रं शक्यते निर्वाहुं देहि तावन्तं प्रणयम् ।

न जनो विनिवृत्तप्रसाददुःखसहनक्षमः सर्वः ॥ ७१ ॥

निश्चल अभंग प्रीती होय पुरे एक तेवढी द्यावी ।

प्रेमाचा पूर नको ओंजळीने ही तहान शमवावी ॥

चढला पतंग वरती वाऱ्यावरती मधेच दे गोता ।

साहवे न सकलांते प्रेम मनीभंग तो कधी होता ॥ ७१ ॥

जेवढे म्हणून प्रेम टिकविता येईल तेवढेच (मला) दे प्रेमभंगाचे दुःख साऱ्यांनाच काही सोसता येत नसते.

गोड-

वहु-वल्लहस्स जा होइ वल्लहां कह वि पञ्च दिअहाइम् ।

पुष्कळ

सा कि छट्ठं मगइ कत्तो मिट्ठं अ बहुअं अ ॥ ७२ ॥

॥ बहुवल्लभस्य या भवति वल्लभा कथमुपि पञ्च दिवसानि ॥ ७२ ॥

सा कि षष्ठं मृगयते कुतो मृष्टं च बहुकञ्च ॥ ७२ ॥

फुलाफुलावर भ्रमसी भ्रमरा तुला सदाचा छंद ।

मिळे न कोठे परि चाखायो कमलाचा मकरंद ॥

पाच दिवस राहुनी मधुकरा लुटसी होउन धुंद ।

पाळतोस एवढा नियम, तू यातच मज आनंद ॥ ७२ ॥

ज्याला पुष्कळ प्रियतमा आहेत त्याची प्रियतमा पाच दिवस कशीबशी त्याची लोडकी होते. ती काय मग सहाव्या दिवसाची आशा धरील? जे गोड असते, ते पुष्कळ कुठून असणार?

झाकले जं जं सो णिज्जाअइ अडगोआसं महं अ-णिमिसच्छो ।
 प्रदर्शन पच्छाएमि अ तं तं इच्छामि अ तेण दोसन्तम् ॥ ७३ ॥
 यं यं स निट्टयायत्यडगावकाशं ममानिमिषाक्षः ।
 प्रच्छादयामि च तं तमिच्छामि च तेन दृश्यमानम् ॥ ७३ ॥
 बघतात ग माइयाकडे संकोचुनी मी राहते ।
 निरखीत अंग नि अंग ती दृष्टी खिळोनी पाहते ॥
 पदरास सावरते तरी हुरहूर वाटे ग मनी ।
 अवगुंठनातुनिही दिसो लावण्य उघडे राहुनी ॥ ७३ ॥
 माइया ज्या-ज्या अंगभागाकडे तो पापणी न लवविता न्याहळून बघतो, तो-तो मी झाकून घेते; आणि तरीही तो त्याच्या दृष्टीला पडावा, अशी माझी इच्छा असते.

मुठीतील दिढ-मण्णु-दूमिआएं वि गहिओ दइअम्मि पेच्छह इमाए ।
 वाळू ओसरइ बालुआ-मुट्टिउ व्व माणो सुरसुरन्तो ॥ ७४ ॥
 दृढमन्युदूनयापि गृहीतो दयिते पश्यतानया ।
 अपसरति बालुकामुष्टिरिव मानः सुरसुरायमानः ॥ ७४ ॥
 अभिमान दाटे अंतरी डोळ्यांत प्रीती पाझरे ।
 संताप तो वळवी मुठी ओठांत मौनहि लाजरे ॥
 रागात येई खिन्नता क्षणभंगुरा परि ती ठरे ।
 बघता प्रियते प्रेमला वाळू मुठीतुनि ओसरे ॥ ७४ ॥
 जबरदस्त रागाने ही व्याकुल झालेली असताही प्रियकराविषयी हिने घेतलेला मान पहा कसा मुठीतल्या वाळूसारखा सुरसुरसुर करीत ओधळून जात आहे ती !

पाचू- उअ पोम्मराअ-मरगअ-संबलिआ णह-अलाओँ ओअरइ ।
 माणिक- णह-सिरि-कण्ठ-अभट्ट व्व कण्ठिआ कीर-रिञ्छोली ॥ ७५ ॥
 हार पश्य पन्नरागमरकतसंबलिता नभस्तलादवतरति ।
 नभःश्रीकण्ठभ्रष्टेव कण्ठिका कीरपङ्क्तिः ॥ ७५ ॥
 कळप राघुचा उतरे खाली ओघळला साचार ।
 गगनश्रीच्या कंठामधला माणिक-पाचू-हार ॥ ७५ ॥
 पहा, माणकापाचूनी जडविलेली कंठी गगनश्रीच्या गळघातून ओघळावी, तशी ही पोपटांची माळ आकाशातून खाली उतरत आहे.

झाफले प्रवर्षान

वधतात ग माझ्याकडे संकोचुनी मी राहते ।
निरखीत अंग नि अंग ती दृष्टी खिळोनी पाहते ॥
पदरास सावरते तरी हुरहुर वाटे ग मनी ।
अवगुठनातुनिही दिसो लावण्य उघडे राहुनी ॥ १.७३

बोचणी ण वि तह विएस-वासो दोग्गच्चं मह जणेइ संतावम् ।
 आसंसिअत्थ-विमणो जह पणइ-जणो णिअत्तन्तो ॥ ७६ ॥
 नापि तथा विदेशवासो दीर्घत्यं मम जनयति संतापम् ।
 आशंसितार्थविमना यथा प्रणयिजनो निवर्तमानः ॥ ७६ ॥
 परमुलुखी तो वसे न तिजला दारिद्र्याची खंत ।
 प्रियजन भेटी चुकल्या मुकले भृंगसंघ हा हंत ॥ ७६ ॥

हवी असलेली गोष्ट न मिळाल्याने खंतावून परत जाणाऱ्या प्रियकरामुळे मला जेवढे वाईट वाटते, तेवढे त्याच्या विदेशी जाण्याने किंवा दुःस्थितीमुळेही वाटत नाही.

ऊब खन्धग्गिणा वणेषु तणेहिं गामम्मि रक्खिओ पहिओ ।
 णअर-वसिओ णडिज्जइ साणुसएणं व्व सीएण ॥ ७७ ॥
 स्कन्धाग्निना वनेषु तृणैग्रमि रक्षितः पथिकः ।
 नगरोषितः खेद्यते सानुशयेनेव शीतेन ॥ ७७ ॥
 रानात ऊब लाभे थंडीत लाकडांची ।
 गावात आगटो ही शेकावया तृणाची ॥
 पांथास त्या सये ग शरदात ऊब देई ।
 नगरात आज त्याचा हे हीव जीव घेई ॥
 नाहीच पांघराया छळतो पुरा हिवाळा ।
 दावील कोण बाई पथिकास त्या जिव्हाळा ॥
 आलिगनात शेजे तो देह पामराचा ।
 काढील खास थंडी उष्मा पयोधरांचा ॥ ७७ ॥

रानात खांद्या (घासून पेटलेल्या) अग्नीने आणि गावात गवताच्या शेकोटीने ह्या पथिकाचे रक्षण केले. तो शहरात राहू लागला, तेव्हा मात्र जणू सूडबुद्धीने थंडीने त्याला हैराण करावयाला आरंभ केला.

कमला भरिमो से गहिआहर-धुअ-सीस-पहोलिरालआउलिअम् ।
 वअणं परिमल-तरलिअ-भमंरालि-पइण्ण-कमलं व ॥ ७८ ॥
 स्मरामस्तस्या गृहीताधरघृतशीर्षप्रभूर्णनशीलालकाकुलितम् ।
 वदनं परिमलतरलितभ्रमरालिप्रकीर्णकमलमिव ॥ ७८ ॥

दातांनी धरिला मी लूशित मधुर अधर तिचा ।
 मुख हलवी तरि न सुटे घेत नखी करकोचा ॥
 सैल होय कचबंधन केस मुखी ओघळती ।
 कमलावर की झुकती गंधमोहभ्रमरतती ॥
 सीत्कारित नाजुक ते अबलाबल आठवते ।
 झटपट ते गोड शल्य अजुनि मनी या सलते ॥ ७८ ॥

तिचा अधरोष्ठ (दातांत) धरिला, तेव्हा ती मस्तक हलवू लागली. त्यासरशी तिचे रूढपारे केस तोंडावर हुळहुळले, (त्यामुळे) ते तिचे मुख सुगंधाने तरळून गेलेले भुंगे ज्यावर झेपावतात, अशा कमळासारखे दिसू लागले. ते (अजून) आमच्या मनात रेंगाळत आहे.

पारोशी

हल्लफल-झाण-पसाहिआणें छणवासरे सवत्तीणम् ।
 अज्जाएँ मज्जणाणाअरेण कहिअं व सोहणाम् ॥ ७९ ॥
 उत्साहतरलत्वस्नानप्रसाधितानां क्षणवासरे सपत्तीनाम् ।
 आर्यया मज्जनानादरेण कथितमिव सौभाग्यम् ॥ ७९ ॥
 उष्णोदकगंधितस्नात अशा उत्साहभरे सजल्या सवती ।
 ये काजळतीज सकाळ उगे अजुनीहि दिसे दिवली जळती ॥
 सखि स्वस्थ तरी नच स्नान करी वसनेहि तशी चुरली दिसती ।
 सौभाग्य तिचे बघताच असे सवती हेव्यात मनी जळती ॥ ७९ ॥

सणाच्या दिवशी उत्साहाने न्हाऊन साजशृंगार केलेल्या सवतींमधल्या श्रेष्ठ भायने (स्वतः) स्नानाबद्दल नावड दाखवून जणू आणले सौभाग्य प्रकट केले.

जाळीच्या
 बांगड्या

झाण-हलिहा-भरिअन्तेराई जालाई जाल-वलअस्सि ।
 सोहन्ति किलिञ्चिअ-कण्टएण कं काहिंसि कअत्थम् ॥ ८० ॥
 स्नानहरिद्राभृतान्तराणि जालानि जालवलयस्य ।
 शोधयन्ती क्षुद्रकण्टकेन कं करिण्यसि कृतार्थम् ॥ ८० ॥

जाळीच्या कंकाणांत हळद भरे न्हाताना ।
 काट्याने कोरितेस जाळितेस ग कोणा ? ॥
 बाहुमूल दाविसी उगाच अंग झाकुती ।
 दूर राहुनी कुणास लावितेस टोचणी ॥

काट्याने हृदय कार्य कोरितेस राजसे ।
 भाग्यवंत कोण धन्य लाविसी जया पिसे ? ॥ ८० ॥

न्हाताना (अंगाला लाविलेल्या) हळदीने जाळीच्या बांगड्यांची छिद्रे बुजून गेली, म्हणून ती तू बारीक काट्याने साफ करीत आहेस. सुंदरी, तू कोणाला कृतार्थ करणार आहेस ?

भेट, अतिभेट अहंसणेण पेम्मं अवेइ अइ-दंसणेण वि अवेइ ।
 पिसुण-जण-जम्पिण वि अवेइ एमेअ वि अवेइ ॥ ८१ ॥
 अदर्शनेन प्रेमापैत्यतिदर्शनेनाप्यपैति ।
 पिशुनजनजल्पितेनाप्यपैत्येवमेवाप्यपैति ॥ ८१ ॥
 अतिदर्शन वा अदर्शने ती प्रीती सहजच विटते ।
 निंद्य बोल ऐकुनी अकारण प्रेम त्यांचे मिटते ॥
 चार दिवस राहतां दूर ये प्रीतीला टवटवी ।
 फार नको पण प्रवास बाई जाइल निघुनी चवी ॥ ८१ ॥

भेट झाली नाही, तर प्रेम नाहीसे होते; अतिभेटीनेही ते नष्ट होते; बाईट लोकांच्या भाषणांनीही ते खलास होते; आणि आपोआपही ते उडून जाते.

प्रेमनाश अहंसणेण महिला-अणस्स अइ-दंसणेण णीअस्स ।
 मुखस्स पिसुण-अण-जम्पिण, एमेअ वि खलस्स ॥ ८२ ॥
 अदर्शनेन महिलाजनस्यातिदर्शनेन नीचस्य ।
 मूर्खस्य पिशुनजनजल्पितेनैवमेवापि खलस्य ॥ ८२ ॥
 बहु दिन घडता नच ते दर्शन, विरते प्रेम स्त्रियांचे ।
 बहु दर्शन घडताच फिके हो प्रेम तसे नीचाचे ॥
 मूर्खांची ओसरते प्रीती ऐकुनि हलकट बोल ।
 परि दुष्टाचे प्रेम अकारण नष्ट होय ते फोल ॥ ८२ ॥

भेट घडली नाही, तर स्त्रियांचे प्रेम, अतिसंपर्कामुळे हलक्या माणसाचे, दुष्टांच्या लावालाव्यांनी मूर्खांचे, तसेच दुर्जनांचे प्रेमदेखील आपोआप सुकत जाते.

**काळ-
 वंडलेली
 तोंडे** पोट्ट-पडिएहिं दुःखं अच्छिज्जइ उण्णएहिं होऊण ।
 इअ चिन्तआणं मण्णे थणाणं कसणं मुहं जाअम् ॥ ८३ ॥
 उदरपतिताभ्यां दुःखं स्थीयत उन्नताभ्यां भूत्वा ।
 इति चिन्तयतोर्मन्ये स्तनयोः कृष्णं मुखं जातम् ॥ ८३ ॥
 पीन पयोधर प्रणयजीवनी, लालबुंद ती बोंडे ।
 स्पर्शमुखाने नाचति कैसे ते मखमाली गोंडे ॥
 दिवसगतीने भर ओसरता मन्मथ झुकवी झोंडे ।
 पडतिल उदरी या भीतीने काळबंडली तोंडे ॥ ८३ ॥

अगोदर उभार होऊन, नंतर पोटावर पडून दुःख सोसावयाचे,—अशा विचारानेच स्तनांची मुखे काळबंडून गेली असे मला वाटते. (एकदा उंच स्थानी गेल्यावर पोटावर पडण्याची वेळ ज्यांच्यावर येते, त्यांची तोंडे काळी पडतात.)

पत्नीदूती

सो तुज्ज कए सुन्दरि तह खीणो सु-महिलो हल्लिअ-उत्तो ।
 जह से मच्छरिणीएँ वि दोच्चं जाआएँ पडिबण्णम् ॥ ८४ ॥
 स तव कृते सुन्दरि तथा क्षीणः सुमहिलो हल्लिकपुत्रः ।
 यथा तस्य मत्सरिण्यापि दौत्यं जायया प्रतिपन्नम् ॥ ८४ ॥
 कर्षक कुलदोषक तो स्नेहपूर्ण हृदयि जळे ।
 विझु पाहे झुरनि झुरनि वाचवि त्या प्रीतिबळे ॥
 विसरुनिया असुया ती पत्तिसेवारत रमणी ।
 सुंदर लावण्यवती दूतिकर्म करि गृहिणी ॥ ८४ ॥
 सुंदरी, घरी सुरेख वायको आहे. पण शेतकऱ्याचा पोर तुझ्यासाठी इतका खंगला
 आहे की, त्याची वायको तुझा मत्सर करीत असूनही तिने दूतीचे काम स्वीकारिले.

दाक्षिण्य

दाक्षिण्येण वि एन्तो सुहअ सुहावेसि अह्य हिअआइम् ।
 णिक्कइअवेण जाणं गओसि का णिव्वुई ताणम् ॥ ८५ ॥
 दाक्षिण्येनाप्यागच्छन्सुभग सुखयस्यस्माकं हृदयानि ।
 निष्कैतवेन यासां गतोऽसि का निर्वृतिस्तासाम् ॥ ८५ ॥
 केवळ दाक्षिण्य म्हणुनि येत असा मजपाशी ।
 तरिहि सुखी मी सुभगा, धन्य धन्य सुखराशी ॥
 भारावुनि प्रीतीने मन प्रेमळ निष्कपटी ।
 असाल जात ज्या घरात आनंदाते न तुटी ॥ ८५ ॥
 भाग्यवंता, केवळ स्त्रीदाक्षिण्य म्हणून तू येतोस. पण तरीही आमच्या हृदयाला
 भरते येते. मग ज्यांच्याकडे तू निष्कपटीपणाने जातोस, त्यांना केवढा बरे आनंद
 होत असेल ?

अयाईऽ

एकं पहरुव्विण्णं हत्थं मुह-मारुण बीअन्तो ।
 सो वि हसन्तीएँ मए गहिओ बीएण कण्ठम्मि ॥ ८६ ॥
 एकं प्रहारोद्विग्नं हस्तं मुखमास्तेन वीजयन् ।
 सोऽपि हसन्त्या मया गृहीतो द्वितीयेन कण्ठे ॥ ८६ ॥
 लाडातच चिडले मी फुका कळे न कारण का ।
 कृतककोप धरुनि सखे मारिली चपेटिका ॥
 क्षिणक्षिणला कर माझा, दाविती सहानुभूति ।
 दुखरा कर धरुनि हळू घालितात फुंकर ती ॥
 वेदनेत संवेदन जाणवे मला गडे ।
 नयनि अश्रु ओघळती, ओठांवर शब्द अडे ॥
 कंठी घालुनि दुसरा कर छातीवर पडले ।
 'झाले गेले विसरा, क्षमा करा अं,' पुढपुढले ॥ ८६ ॥

(मी त्याला) ताडन केले; तो तो त्या एका हाताला तोंडाने फुंकर घालू लागला. त्यासरशी हसत-हसत मी आपल्या दुसऱ्या हाताने त्याच्या गळघाला मिठी घातली.

सन्मुख अवलम्बिअ-माण-परम्मुहीएँ एन्तस्स माणिणि पिअस्स ।
 पुट्ट-पुलउग्गमो तुह कहेइ समुह-द्विअं हिअअम् ॥ ८७ ॥
 अवलम्बितमानपराड्मुख्या आगच्छतो मानिनि प्रियस्य ।
 पृष्ठपुलकोद्गमस्तव कथयति संमुखस्थितं हृदयम् ॥ ८७ ॥
 येता प्रियकर जवळी अनुनयेहि हिरमुसली ।
 धरुनी रुसवा रमणी मुख फिरवुनि बसली ॥
 पाठीवर पुलक उठति कळविति गे सांग तथा ।
 सन्मुख हे हृदय अजुनि कलहप्रेम हे सखया ॥ ८७ ॥

मानिनी, (मनघरणी करण्यासाठी) प्रियकर आला असताही तू मान धरून त्याला पाठमोरी होऊन बसली आहेस खरी, पण तुझ्या पाठीवर उठलेले रोमांचच सांगताहेत की, तुझे हृदय तर त्याला सामोरेच आहे.

शालीनता जाणइ जाणावेउं अणुणअ-विद्विअ-माण-परिसेसम् ।
 अइरिक्कम्मि वि विणआवलम्बणं स च्चिअ कुणन्ती ॥ ८८ ॥
 जानाति ज्ञापयितुमनुनयविद्रावितमानपरिशेषम् ।
 अतिरिक्तेऽपि विनयावलम्बनं सैव कुर्वती ॥ ८८ ॥
 मानधारिणी रमणी करिता पतिमनघरणी ।
 द्रवते मन, विनयवती, कुपिता ती वरकरणी ॥
 उरला-सुरला रुसवा उपहासे स्मितवचनी ।
 अनुरागे रागिणीच छेडितसे कुलरमणी ॥ ८८ ॥

त्याने केलेल्या मनघरणीमुळे तिचा मान विरघळून गेला, तरी त्याची (=मानाची) उरल्या-सुरल्याची जाणीव एकान्तातही शालीनतेने त्याला कशी करून द्यावयाची, ते तीच (चांगले) जाणते.

गोरज मुह-मारुएण तं कळ्ळ गो-रअं राहिआएँ अवणेन्ते ।
 एआणँ बल्लवीणं अण्णाणँ वि गोरअं हरसि ॥ ८९ ॥
 मुखमास्तेन त्वं कृष्ण गोरजो राधिकाया अपनयन् ।
 एतासां बल्लवीनामन्यासामापि गौरवं हरसि ॥ ८९ ॥

येता परतुनि गायी रानातुनि धूळ उडे ।
 वघत दूर राधिका आतुर लोचन उघडे ॥
 गेला गोरजकण तो, मितते ती नयनदिठी ।
 पापणि उचलून शाम, फुंकर घालिस ओठी ॥
 पीतांबर शेल्याने अश्रु तिचे पुसतोसी ।
 गौळ्णिची गौरताहि गौरव तू हरतोसी ॥ ८९ ॥

कृष्णा, तोंडाने फुंकर घालून राधेच्या (डोळ्यांतली) गायीच्या पावलांनी उडालेली धूळ तू काढिलीस; आणि ह्या व दुसऱ्याही गोपींचा मान (पक्षी: गौरवर्ण) हिरावून घेतलास.

निलंज्ज किं दाव करा अहवा करेसि काहिस्सि सुभअ एताहे ।
 अवरारहणं अ-लज्जिअ साहसु कअरा खमिज्जन्तु ॥ ९० ॥
 किं तावल्लता अथवा करोषि करिष्यसि सुभगेदानीम् ।
 अपराधानामलज्जाशील कथय कतरे क्षम्यन्ताम् ॥ ९० ॥
 सांग तुला निलंज्जा! मी कशी करू क्षमा ।
 गौरव उरला न अता, लाविलास काळिमा ॥
 आज, काल अन् उद्याहि, अपराधी तू सदाच ।
 सुभगा म्हणतोस, गुन्हा पहिला हा एकदाच ॥ ९० ॥

सजणा, कोणत्या अपराधांची—केल्या अपराधांची क्षमा करू? की आत्ता करीत आहेस त्यांची? की (पुढे) करणार आहेस त्यांची? निलाजच्या, सांग तरी एकदाचा!

मालक पूमेन्ति जे पहरुत्तं कुविअं दासा च्च जे पसाअन्ति ।
 ते विअ महिलारणं पिआ सेसा सामि च्चिअ वराआ ॥ ९१ ॥
 गोपायन्ति ये प्रभुत्वं कुपितां दासा इव ये प्रसादयन्ति ।
 त एव महिलानां प्रिया : शेषा : स्वामिन एव वराकाः ॥ ९१ ॥
 आणुनि राग मजेने दावित अनुराग अनुनये जिंकी ।
 प्रिय तो बहु रमणीते आणायी कमळ उतरतो पंकी ॥
 अंकावरती वीणा नादवती छेडुनी तिच्या तारा ।
 रंजित मंजुस्वन ते, अनुरागिणिच्या प्रसन्न झंकारा ॥
 प्रेमप्रसाद लाभे शरणागत जो, जुळे तिचे नाते ।
 सत्तामदे मदनिका भयकातर देत वेहदानाते ॥ ९१ ॥

रागावलेल्या प्रेयसीचा जे मालकपणा बाजूला ठेवून चाकराप्रमाणे हसवा काढितात, तेच महिलांना आवडते होतात. बाकीचे विचारे (नुसते) मालकच असतात !

मालती तइआ कअघ महुअर ण रमसि अण्णासु पुण्फ-जाईसु ।
 बद्ध-फल-भार-गुरुइं मालइमेळिं परिच्चअसि ॥ ९२ ॥
 तदा कृतघ्न मधुकर न रमसेऽन्यासु पुष्पजातिषु ।
 बद्धफलभारगुर्वी मालतीमिदानीं परित्यजसि ॥ ९२ ॥
 फुलली नव्हती पुरती भ्रमरा मधुमालती ।
 घातलेस किति फेरे गुंजित अवती-भवती ॥
 आवडती मधुमालति, रमविसि नच अन्य फुला ।
 मरंदलुब्धा पळही सोडित नव्हतास तिला ॥
 फळ धरिता विसरलास प्रेम तुझे ते भ्रमरा ।
 कृतघ्न ही तुझी कृती दुखविलेस अंतरा ॥ ९२ ॥

कृतघ्न भ्रमरा, त्या वेळी तू दुसऱ्या कोणत्याही जातीच्या फुलांत रमत नव्हतास;
 पण आता फळे लागून जड झालेल्या (अवघडलेल्या) मालतीला सोडून जातोस !

तहानेली अ-विअह-पेक्खणिज्जेण तक्खणं मामि तेण दिट्ठेण ।
 सिविणअ-पोएण व पाणिएण तह्च च्चिअ ण फिट्ठा ॥ ९३ ॥
 अविट्ठणप्रेक्षणीयेन तत्क्षणं मातुलानि तेन दृष्टेन ।
 स्वप्नपीतेनेव पानीयेन तृष्णव न नष्टा ॥ ९३ ॥
 पाहिले न ग पुरते बाई, मिळे न पुरता घोट ।
 स्वप्नातच मी प्याले पाणी, नच हे भिजले ओठ-॥
 लावण्याचा अथांग सिंधू भरला काठोकाठ ।
 तहानले हे डोळे मिटता ये अंगावर लाट ॥
 कसे सांगु मी हौस न फिटली, विजनी पडली गाठ ।
 चळले ना पाऊल असोनी तो वळणाची वाट ॥ ९३ ॥

मामी, तहानेलेल्या दृष्टीने त्या क्षणी मी त्याला पाहिले खरे, पण स्वप्नात प्यालेल्या
 पाण्याप्रमाणे माझी तहान विलकुल शांत झाली नाही.

देशालंकार सुअणो जं देसमलंकरेइ तं विअ करेइ पवसन्तो ।
 गामासण्णुम्मूलिअ-महा-वड-ट्ठाण-सारिच्छम् ॥ ९४ ॥
 सुजनो यं देशमलं करोति तमेव करोति प्रवसन् ।
 ग्रामासन्नोन्मूलितमहावटस्थानसदृशम् ॥ ९४ ॥
 शीवेवरला वृक्ष वडाचा उलयुनि पडला कसा ।
 नसे विसावा पाखरांसही नुरला तो भरवसा ॥
 सुजनांच्या सहवासे येई विभव, देशगौरव ।
 उजाड भासे पार त्याविण हारवले वैभव ॥ ९४ ॥

सज्जन ज्या देशाला विभूषित करितो, त्याच देशाला तो तेथून निघून गेल्यावर, गावाजवळच्या उन्मळून पडलेल्या अवाढव्य वटवृक्षाच्या जागेप्रमाणे (भकास) करून सोडितो.

आठवण सो णाम संभरिज्जइ पढ्मट्ठं जो खणं पि हिअआहि ।

संभरिअव्वं च कअं गअं च पेम्मं णिरालम्बम् ॥ ९५ ॥

स नाम संस्मर्यते प्रभ्रष्टो यः क्षणमपि हृदयात् ।

स्मर्तव्यं च कृतं गतं च प्रेम निरालम्बम् ॥ ९५ ॥

हृदयाते क्षण विसर पडावा, तेच आठवे पाही ।

निराधार ते प्रेम कुणाते आठवे न केव्हाही ॥ ९५ ॥

क्षणभर का होईना, जो हृदयातून नाहीसा होतो, त्याचीच आठवण राहते. पण ज्याची आठवण (बुद्ध्या) करावी लागते, ते प्रेम निराधार होऊन नाहीसे होते.

काटेरी णासं व सा कवोले अज्ज वि तुह दन्त-मण्डलं बाला ।

कुंपण उच्चिण्ण-पुलअ-वइ-वेढ-परिगअं रक्खइ वराई ॥ ९६ ॥

न्यासमिव सा कपोलेऽद्यापि तव दन्तमण्डलं बाला ।

उद्भिन्नपुलकवृतिवेषटपरिगतं रक्षति वराकी ॥ ९६ ॥

उमटविले गालावर दंतव्रणमंडल ते ।

पुलक कुंपणात सखी आजवरी ते जपते ॥

देउनि गेलास ठेव जाताना प्रीतीची ।

वाट बघत दिनराती घडि येइल परतीची ॥ ९६ ॥

तू जे दंतव्रणांचे मंडल तिच्या गालावर उमटविलेस, त्याची ती बाला उठलेल्या रोमांचांचे त्याच्या भोवती कुंपण उभे करून ठेवीप्रमाणे आजदेखील राखण करीत आहे.

कोण दिट्ठा चूआ अग्घाइआ सुरा दक्खिणाणिलो सहिओ ।

कोणाचा? कज्जाइ चिअ गरुआइँ मामि को वल्लहो कस्स ॥ ९७ ॥

दृष्टाश्चूता आघ्राता सुरा दक्षिणानिलः सोढः ।

कार्याण्येव गुरुकाणि मातुलानि को वल्लभः कस्य ॥ ९७ ॥

पाहियले चूतांकुर, मद्यासव तो प्याला ।

मंद मंद मलयानिल-गंधजली तो न्हाला ॥

वल्लभ तरि येईना, काम तरी ते कुठले ! ।

प्रियकर रमणीचे ते नाते का हो तुटले ॥

कोण कुणाचे न जगी वाटतसे मज बाई ।

राहु कशी या विरही कळत तया का नाही ! ॥ ९७ ॥

(त्याने तिकडे) आम्रांकुर पाहिले असतील; मदिरेचा आस्वाद घेतला असेल; दक्षिणेकडचे वारे अंगावर घेतले असतील; — मामी, (त्याची) कामेच मोठी ग! (त्यांच्यापुढे) कोण कोणाचे लाडके?

पहिले रमिऊण पअं पि गओ जाहे उवऊहिउं पडिणिउत्तो ।
पाऊल अहअं पउत्थ-वइअ व्व तक्खणं सो पवासि व्व ॥ ९८ ॥

रन्त्वा पदमपि गतो यदोपगूहितुं प्रतिनिवृत्तः ।

अहं प्रोषितपतिकेव तत्क्षणं स प्रवासीव ॥ ९८ ॥

रमुनी संगे निरोप घेती, प्रवासास ते निघती ।

उंबरठ्यावर पाउल अडले पुन्हा मागुती रिघती ॥

पळाचाच तो प्रवास, पळभर विरह सोसते भारी ।

विरह संपला, प्रवास सरला, उंबरठ्याशेजारी ॥ ९८ ॥

समागम झाल्यावर एकच पाऊल तो जो पुढे गेला, तो पुन्हा आर्लिंगन देण्यासाठी परतला. त्याच क्षणी मी वियोगिनीसारखी बनले, आणि तो पथिकासारखा झाला.

पूर्वपुण्याई अ-विअङ्क-पेक्खणिज्जं सम-सुह-दुक्खं विइण्ण-सव्भावम् ।
अण्णोण्ण-हिअअ-लग्गं पुण्णोहिं जणो जणं लहइ ॥ ९९ ॥

अवितृष्णप्रेक्षणीयं समसुखदुःखं वितीर्णसद्भावम् ।

अन्योन्यहृदयलग्नं पुण्यैर्जनो जनं लभते ॥ ९९ ॥

कितिदा तरि पाहिले तरी ग तृप्ति न होय मनाची ।

सुखदुःखी सहभागी लागत ओढ तथा हृदयाची ॥

सहानुभूती मनी भावनाशील सदगुणा वाही ।

पुरुषलाभ हा दैवयोग वा खरी पूर्वपुण्याई ॥ ९९ ॥

तहानेलेल्या दृष्टीने वघत रहावा असा, सुखदुःखांचा सहभागी, खरे प्रेम समर्पित करणारा, एकमेकांच्या हृदयांशी समरस झालेला असा प्रियजन अलोट पुण्याईच्याच वळावर लाभत असतो.

संवेदना दुःखं वेन्तो वि सुहं जणेइ जो जस्स वल्लहो होइ ।
वइअ-णह-दूमिआणं वि वइइइ थणाणं रोमञ्चो ॥ १०० ॥

दुःखं दददपि सुखं जनयति यो यस्य वल्लभो भवति ।

दयितनखदूनयोरपि वर्धते स्तनयो रोमाञ्चः ॥ १०० ॥

कशि ग तू साहतेस छळ असले दिनराती ।
 दुखवित जरि बल्लभ तो, सुख होई मजसि कित्ती ॥
 चुचकारित कुच कोरित उमटवि उरि नखव्रण ते ।
 प्रीतीची साक्षच ती पुलक अंगि सळसळते ॥
 नागबंध मधूर मिठी, करकचता कुस्करिता ।
 मनिची ती हौस फिटे तरुणीची करुण व्यथा ॥
 संवेदन गोड गोड, सुखवितात वेदना ।
 छळातली कलाच ही उमलविती भावना ॥ १०० ॥

जो ज्याला आवडता असतो, तो दुखावीत असला तरी (अंतर्यामी) सुखच देतो.
 प्रियकराच्या नखांनी स्तन दुखविले, तरी त्यांवर रोमांचच उठतात.

(शतक पहिले समाप्त)

शेफालिका

नील कुसुमदल निलय, जलाशय एकांती चयनिका ।
 सरती आली सांज, मोलनी उत्सुक अभिसारिका ।
 रसलोलूप सुखतारंगमकुल, नवथर नटनायिका ।
 चंदन गुंजारव मधुवीणा छेडिति सुरगायिका ।
 शयन फुलांचे रम्य सुगंधित रचिते शेफालिका ।
 ताल ललित लय प्रणयगुंजिते मंजुल आलापिका ।
 विविध रंग रसभाव अकल्पित विकासवी वीथिका ।
 शयनाशयनातुनि संकृत हो सप्तशती गीतिका ॥

— राजा बंदे

शतक दुसरे

उपदेश धरिओ धरिओ विअलइ उअएसो पिअ-सहीहँ दिज्जन्तो ।
मअरद्धअ-बाण-पहार-जज्जरे तीएँ हिअअम्मि ॥ १०१ ॥
धृतो धृतो विगलत्युपदेशः प्रियसखीभिर्दीयमानः ।
मकरध्वजवाणप्रहारजर्जरे तस्या हृदये ॥ १०१ ॥
प्रणयकुपित अनुरंजन, अनुनय करि बाई ।
अधुनिमधुनि धरि रसवा, प्रियकर वश होई ॥
करिते म मी विचार तरि जुळे न काही ।
पाहताच विसर पडे हृदयभान जाई ॥
मदनशरे जर्जर मी थरथरते देही ।
मकरध्वज फडफडता देत विजय ग्वाही ॥ १०१ ॥

प्रियसख्यांनी केलेला उपदेश कितीही जपून ठेविला, तरी मदनवाणांच्या घावांनी घायाळ झालेल्या तिच्या हृदयामधून (आयत्या वेळी) तो गळून जातो.

कावळी तड-संठिअ-णीडेक्कन्त-पोलु-आरक्खणेक्क-दिण्ण-मणा ।
अ-गणिअ-विणिवाअ-भआ पूरेण समं वहइ काई ॥ १०२ ॥
तटसंस्थितनोडैकान्तशावारक्षणैकदत्तमनाः ।
अगणितविनिपातभया पूरेण समं वहति काको ॥ १०२ ॥
नदीकिनारी वृक्षकोटरी घेउनि पंखातळी ।
चिंतित हो, एकाग्र पिलाते रक्षाया कावळी ॥
कोलमंडले झाड, वाढता येत नदीला पूर ।
घरटघासह कावळी विचारी वाहुन गेली दूर ॥ १०२ ॥
तीरावर असलेल्या घरटघामधल्या एकुलत्या-एक पिलाचे रक्षण कसे होणार,
ह्यात मन सर्वस्वी गुंतल्याकारणाने आपणच नष्ट होऊन जाऊ, ह्या भयाची फिकीर
न करणारी कावळी पुरावरोवर कशी वाहत चालली आहे.

विनंती

बहु-पुष्प-भरोणामिअ भूमी-गअ-साह सुणसु विण्णत्तिम् ।
गोला-तड-विअड-कुडडण-महुअ सणिअं गलिज्जासु ॥ १०३ ॥

बहुपुष्पभरावनामित भूमोगतशाख शृणु विज्जप्तिम् ।
गोदातटविकटनिकुञ्जमधूक शनैर्गलिप्यसि ॥ १०३ ॥

गोदातटि गर्द राइ मोहगंध वनवासी ।
रे मधूक, पुष्पभरे भूमीवर झुकलासी ॥
वेचाया वेळ हवा, भेटाया याच स्थली ।
रे हळुहळु ढाळि सख्या सुमने ती तरुखाली ॥
वाट बघत वेचिन मी, भेटाया धुंदित मी ।
करि सहाय्य मज मधुका तुजलागी वंदित मी ॥ १०३ ॥

फुलांच्या विपुल वहराने वाकून गेलेल्या, फाद्या जमिनीला टेकलेल्या आणि
गोदावरीच्या तटी घनदाट जाळी वनविलेल्या रे मोहाच्या वृक्षा, --- एक विनवणी
ऐक (माझी). (फुले) हलकेच ढाळ रे !

अस्थी

णिप्पच्छिमाई अर्सई दुःखालोआई महुअ-पुष्पाइम् ।
चीए बन्धुस्स व अट्टिआई रुअरी समुच्चिणइ ॥ १०४ ॥

निष्पश्चिमान्यसती दुःखालोकानि मधूकपुष्पाणि ।
चितायां बन्धोरिवास्थीनि रोदनशीला समुच्चिनोति ॥ १०४ ॥

संपत ये मोहबहर दुःखित होई असती ।
वेचित उरली-मुरली अश्रुफुले गाळित ती ॥
प्रियबांधवअस्थिच की गमते ती करि गोळा ।
जडहृदया, सुकलेल्या आशांचा पाचोळा ॥ १०४ ॥

कुलटा स्त्री अखेरच्या बहराची, सहजासहजी दिसून न येणारी अशी मोहाची
फुले रडवेली होऊन चितेमधली बांधवाची हाडे वेचावी तशी गोळा करित
आहे.

ओंडका

ओ हिअअ मडहं-सरिआ-जल-रअ-हीरन्त-दीह-दारु व्व ।
ठाणे ठाणे च्चिअ लग्गमाण केणावि डज्जिहिंसि ॥ १०५ ॥

हे हृदय स्वल्पसरिज्जलरयहियमाणदीर्घदास्वत् ।
स्थाने स्थान एव लगत्केनापि धक्ष्यसे ॥ १०५ ॥

ओढ फार उथळ तरी तीरावरुनी ढळता ।
वाहत जड ओंडकाहि ओढचातूनि अडखळता ॥
अस्थिर हे हृदय तसे ओढ घेत वाहतसे ।
घेति बरी ओढुनिया कुणि अखेर जाळितसे ॥ १०५ ॥

ओढ्याच्या पाण्याच्या वेगाने वाहून जाणाऱ्या लांबच-लांब अशा लाकडा-
प्रमाणे ठिकठिकाणी अडखळणाऱ्या (गुंतत राहणाऱ्या) हे हृदया, कोणी तरी
तुला जाळून टाकील बरे.

अधरराग जो तीएँ अहर-राओ रीँत उव्वासिओ पिअअमेण ।
सो चिअ दीसइ गोसे सवत्ति-णअणेसु संकन्तो ॥ १०६ ॥

यस्तस्या अधररागो रात्रावुद्वासितः प्रियतमेन ।
स एव दृश्यते प्रातः सपत्नीनयनेषु संक्रान्तः ॥ १०६ ॥

चुंबिताच ओठांनी पुसला गे अधरराग ।

रातीचा रंग सखे उमटे येताच जाग ॥

जिवलग पुसतो राती चुंबुनिया अधररंग ।

आज तोच सवतींच्या भरला नयनी सुरंग ॥ १०६ ॥

तिच्या अधरोष्ठीचा जो लालिमा रात्री तिच्या प्रियकराने पुसून टाकिला, तोच
(दुसऱ्या दिवशी) सकाळी सवतींच्या डोळ्यांमध्ये उमटला.

मुद्दाम गोला-अड-ट्टिअं पेच्छिऊण गह-वइ-सुअं हलिअ-सोह्ला ।

आढत्ता उत्तरिउं दुक्खुत्ताराएँ पअवीए ॥ १०७ ॥

गौदावरीतटस्थितं प्रेक्ष्यं गृहपतिसुतं हलिकस्तुषा ।

आरब्धोत्तरितुं दुःखोत्तारया पदव्या ॥ १०७ ॥

पोरघनी तो उभा एकटा पाहुनि गोदातीरी ।

चढण कठिण तरि वाट नदीची उतरे ती सुंदरी ॥

करिते साहस धरुनी आशा स्पर्शसुखाची उरी ।

घसरताच सावरील खासच हात कुणाचा तरी ॥ १०७ ॥

घरघन्याच्या मुलाला गोदातटी (एकटे) उभे असलेले पाहून शेतकऱ्याची सून
(मुद्दामच) अवघड उतार असलेल्या वाटेने उतरावयाला लागली.

केशाकर्षण चलणोआस-णिसण्णस्स तस्स भरिमो अणालवन्तस्स ।

पाअङ्गुद्दावेट्टिअ-केस-दिढाअड्ढण-सुहेल्लिम् ॥ १०८ ॥

चरणावकाशनिषण्णस्य तस्य स्मरामोऽनालपतः ।

पादाङ्गुष्ठावेष्टितकेशदृढाकर्षणसुखम् ॥ १०८ ॥

पायांपाशी पडे माझिया मला कराया खुशी ।
 पसरित माया ठेवुनि पायी मउ केसांची उशी ॥
 मोरपिसांचा स्पर्श महिरवी, चुकार कुरळ्या बटा ।
 गुंडाळुनि त्या हळुच ओढिला पायाचा अंगठा ॥
 स्पर्श पुसटता तयास सुखवी - ते आठवते मला ।
 असून तुजवर अनुरक्ता मी तुला न अभिनयकला ॥ १०८ ॥
 पायांपाशी मुकाट वसलेल्या त्याचे केस मी पायाच्या अंगठ्याला गुंडाळून घेऊन
 जोरजोराने ओढित होते, त्या वेळी झालेल्या सुखाची आम्हांला आठवण होते.

अस्वल फालेइ अच्छभल्लं च उअह कुग्गाम-देउल-द्वारे ।
 हेमन्त-आल-पहिओ विज्जाअन्तं पलालग्गिम् ॥ १०९ ॥
 पाटयत्यच्छभल्लमिव पश्यत कुग्रामदेवकुलद्वारे ।
 हेमन्तकालपथिको विध्मायमानं पलालाग्निम् ॥ १०९ ॥
 हिवाळ्यातली रात काजळी ते पडके देउळ ।
 विसावयाला पथिक थांबला रात्रीचा केवळ ॥
 विझत चालली फुंकर घालित फुलवी तो बहुपरी ।
 भातपेंडिची शेकोटी ती दिसे अस्वलापरी ॥
 विझू-विझू जाहले हिवाने फुलवी तृण वाळले ।
 फुंकरिने फुटताच वाटते अस्वल की फाडले ॥ १०९ ॥

हिवाळ्यातला प्रवासी कुग्रामातल्या देवळाच्या दारात विझत चाललेली पेंड्याची
 शेकोटी (फिरून फुलविण्यासाठी) अस्वल फाडून काढावा, तशी चाळवीत आहे,
 पहा.

उताणे कमलाअरा ण मलिआ हंसा उडुविआ ण अ पिउच्छा ।
आभाळ केणवि गाम-तडाए अब्भं उत्ताणअं वूढम् ॥ ११० ॥

कमलाकरा न मृदिता हंसा उडुयिता न च पितृष्वसः ।

केनापि ग्रामतडागेऽभ्रमुत्तानितं क्षिप्तम्-॥ ११० ॥

फळे न बाई कसे उताणे आभाळ पडले जळी ।

तरी न तुटली कमळे, नच ते हंस उडाले मुळी ॥

पडीझडीची अवतीभवती खून न कोठे दिसे ।

तळे उलटले तरी न पालट, रात्रित घडले कसे ? ॥ ११० ॥

आत्याबाई, कमळाचे ताटवे कुणी चुरगाळले नाहीत. हंसही उडवून लाविले
 नाहीत. कुणीतरी गावातल्या तळ्यात आभाळ कसे उताणे टाकून दिले आहे !

केशाकर्षण

पायांपाशी पडे माझिया मला कराया खुशी ।
पसरित माया ठेवुनि पायी मउ केसांची उशी ॥
मोरपिसांचा स्पर्श महिरेवी, चुकार कुरळ्या बटा ।
गुंडाळुनि त्या हळुच ओढिला पायाचा अंगठा ॥
स्पर्श पुसटता तयास सुखवी—ते आठवते मला ।
असून तुजवर अनुरक्ता मी तुला न अभिनयकला ॥ २.१०८

विषबाधा केण मणे भग्न-मणोरहेण संलाविअं पवासो त्ति ।
 स-विसाई व अलसाअन्ति जेण बहुआएँ अङ्गाइम् ॥ १११ ॥
 केन मन्ये भग्नमनोरथेन संलापितं प्रवास इति ।
 सविषाणीवालसायन्ते येन वध्वा अङ्गानि ॥ १११ ॥
 प्रवास पतिचा कानी पडता कुजबुजता कुणि काही ।
 विषबाधेने पडे नववधू जडता अंगी येई ॥ १११ ॥
 मनोरथांचा चुराडा झालेल्या कोणीतरी मला वाटते, 'प्रवास' हा शब्द उच्चारिला
 मात्र, तोच वधूचे अवयव झेंडू फुटल्यागत गळाढून गेले.

इंगित अज्ज वि बालो दामोदरो त्ति इअ जम्पिए जसोआए ।
 कद्ध-मुह-पेसिअच्छं णिहुअं हसिअं वअ-वहूहिम् ॥ ११२ ॥
 अद्यापि बालो दामोदर इति जल्पिते यशोदया ।
 कृष्णमुखप्रेषिताक्षं निभृतं हसितं व्रजवधूभिः ॥ ११२ ॥
 'उगाच आळ घेतसा, अजून हा लहान ग ! ।
 कळे न काही ते तसले, बाळ हा अजाण ग' ॥
 कुरवाळित नंदराणि-लाडका लबाड ग ।
 पाहि मूक साळसूद तो चटोर द्वाड ग ॥
 चिमटे काढीत खुणावीत नयन चोरुनी ।
 बधति शामसुंदरास हसति तरुण गौळणी ॥ ११२ ॥
 'अजून पोरच आहे हो दामोदर (=कृष्ण)!' असे यशोदेने म्हणताच कृष्णाच्या
 मुखाकडे कटाक्ष टाकून गोकुळातल्या स्त्रिया खुसूखुसू हसू लागल्या.

वारसा ते विरला सप्पुरिसा जाणँ सिणेहो अ-हिण्ण-मुह-राओ ।
 अणुदिअह-वड्ढमाणो रिणं व पुत्तेसु संकमइ ॥ ११३ ॥
 ते विरलाः सत्पुरुषा येषां स्नेहोऽभिन्नमुखरागः ।
 अनुदिवसवर्धमानर्णमिव पुत्रेषु संक्रामति ॥ ११३ ॥
 दिनि दिनि वृद्धिगत हो निर्व्याजी स्नेहभाव सुजनांचा ।
 अनुवंशिक कर्जासम पुत्राते येइ वारसा त्याचा ॥ ११३ ॥
 ज्यांच्या स्नेहामध्ये तोंडावरचा भाव बदलत नाही, जो दिवसानुदिवस वाढत
 जाऊन मुलांना ऋणासारखा वारशाने मिळतो, असा स्नेह बाळगणारे सज्जन फार
 विरळा.

बहाणा

णच्चण-सलाहण-णिहेण पास-परिसंठिआ णिउण-गोवी ।

सरि-गोविआणं चुम्बइ कवोल-पडिमा-गअं कह्मम् ॥ ११४ ॥

नर्तनश्लाघननिभेन पार्श्वपरिसंस्थिता निपुणगोपी ।

सदृशगोपीनां चुम्बति कपोलप्रतिमागतं कृष्णम् ॥ ११४ ॥

रासनर्तनी घर्मजले त्या न्हाल्या व्रजसुंदरी ।

बनवारीची बिंबप्रतिमा ओल्या गालावरी ॥

कौतुक करि सकलांचे कितिदा चतुर नर्तकी कुणी ।

राजरोस त्या गालि उमटल्या प्रतिबिंबा चुंबुनी ॥ ११४ ॥

नृत्याची वाहवा करण्याच्या वहाण्याने जवळ उभ्या असलेल्या एका चतुर गोपीने बरोवरीच्या दुसऱ्या गोपीच्या गालांवर विवलेल्या कृष्णाचे चुंबन घेतले.

वल्कल

सव्वत्थ दिसा-मुह-पसारिण्हिं अण्णोण-कडअ-लग्गेहिम् ।

छाल्लि व मुअइ विञ्झो मेहेहिं विसंघडन्तेहिम् ॥ ११५ ॥

सर्वत्र दिशामुखप्रसृतैरन्योन्यकटकलग्नैः ।

त्वचमिव मुञ्चति विन्ध्यो मेघैर्विसंघटमानैः ॥ ११५ ॥

दिशादिशांतुनि येउनि जमती उंच कडचांवरि ढग ।

विलग होति आपसांत भिडुनी, दिसतो उघडा नग ॥

जणू सोडुनी विंध्य वल्कले दूर देत फेकुनी ।

नूतन सुंदर नगराज-तनू नटली ती देखणी ॥ ११५ ॥

विंध्यपर्वताच्या उतारावर एकमेकांना भिडलेले, दिशादिशांना लांबवर पसरलेले आणि नंतर अलग होणारे मेघ विंध्यपर्वत हा सालांप्रमाणे (वल्कलांप्रमाणे) काढून टाकीत आहे.

पुलिंद

आलोअन्ति पुलिन्दा पव्वअ-सिहर-ट्टिआ धणु-णिसण्णा ।

हत्थि-उलेहिं व विञ्झं पूरिजन्तं णवड्ढेहिम् ॥ ११६ ॥

आलोकयन्ति पुलिन्दाः पर्वतशिखरस्थिता धनुर्निषण्णा ।

हस्तिकुलैरिव विन्ध्यं पूर्यमाणं नवाभ्रैः ॥ ११६ ॥

विंध्यगिरीवर कुंजरकळपच कृष्णमेघ ते धुंद ।

धनु टेंकुनी बघति कौतुके विधायीस पुलिंद ॥ ११६ ॥

पर्वतशिखरांवर बसलेले व कमठ्यांवर रेलून उभे असलेले भिल्ल, हत्तींच्या कळपांनी भरून जावा त्याप्रमाणे नवीन ढगांनी भरून जाणाऱ्या विंध्याकडे (एकाग्र) दृष्टीने पाहत आहेत.

दुधाचे
तुषार

वण-दव-मसि-मडलडगो रेहइ विञ्जो घणेहिं धवलेहिम् ।
खीरोअ-मन्धणुच्छलिअ-दुद्ध-सित्तो व्व महु-महणो ॥ ११७ ॥

वनदवमषीमलिनाडगो राजति विन्ध्यो घनेर्धवलैः ।
क्षीरोदमथनोच्छलितदुग्धसिक्त इव मधुमथनः ॥ ११७ ॥

वणवा लागुन काळवंडला विध्याचल हा महा ।

भुरभुरती ढग धवल-पांढरे माथ्यावरती पहा ॥

मंथन करिता क्षीरसागरी दुग्धतुषारांपरी ।

मधुमथनी त्या घननीळाच्या उडती अंगावरी ॥ ११७ ॥

वणव्याच्या काजळीने ज्याचा विस्तार काळवंडला आहे, अशा विध्यावर जेव्हा पांढरे ढग भुरभुरतात, तेव्हा तो क्षीरसमुद्राच्या धुसळण्याच्या वेळी उसळणाऱ्या दुधाचा शिडकावा झाल्यासारखा दिसू लागतो.

गुणग्रहण

वन्दीएँ णिहअ-बन्धव-विमणाएँ वि पक्कलो त्ति चोर-जुआ ।

अणुराएण पलोइओँ गुणेषु को मच्छरं वहइ ॥ ११८ ॥

वन्धा निहतवान्धवविमनस्कयापि प्रवीर इति चोरयुवा ।

अनुरागेण प्रलोकितो गुणेषु को मत्सरं वहति ॥ ११८ ॥

बंधुबांधवां वधे वधूच्या बंदिवास ये भाळी ।

उदासवाणी अश्रु गाळिते, तळमळ जीवित जाळी ॥

चौर्यातहि जे शौर्य पाहिले विजयि तरुण चोराचे ।

करिते कौतुक प्रेमभराने हसुनी मनचोराचे ॥ ११८ ॥

बांधव मारिले गेल्यामुळे कैदेतल्या स्त्रीचे मन खिन्न झाले होते. तरीदेखील 'हा तरुणाबांड चोर निधड्या छातीचा आहे, म्हणून तिने प्रेमदृष्टीने त्याच्याकडे पाहिले. गुणांविषयी कोणाला मत्सर वाटेल वरे ?

उन्मत्त

अज्ज कइमो वि दिअहो वाह-वहू रूव-जोव्वणुम्मत्ता ।

सोहगं धणु-रुम्प-च्छलेण रच्छासु विक्किरइ ॥ ११९ ॥

अद्य कतमोऽपि दिवसो व्याधवधू रूपयौवनोन्मत्ता ।

सौभाग्यं धनुःसूक्ष्मत्वक्छलेन रथ्यासु विकिरति ॥ ११९ ॥

उन्मत्तयौवना ती, सौंदर्य सोडवेना ।

होई पुंलिद दुबळा, धनु तेहि पेलवेना ॥

कमठा छिलून झिलण्या फेंकी घरासमोरी ।

सौभाग्य आपुले ती मिरवीत रानछोरी ॥ ११९ ॥

आज कितवा दिवस (कोण जाणे ?), पण तारुण्याने उन्मादित झालेली व्याधाची देखणी बायको (नवऱ्याच्या) धनुष्याच्या तासलेल्या छिलक्यांच्या रूपाने आपले सौभाग्यच रस्तोरस्ती उधळीत आहे.

ध्वजपट

उत्खिप्पइ मण्डलि-मारुण गेहङ्गणाहिं वाहीए ।

सोहग-धअ-वडाअ व्व उअह धणु-रुम्प-रिञ्छोली ॥ १२० ॥

उत्क्षिप्यते मण्डलीमारुतेन गेहाङ्गणाद्व्याधस्त्रियाः ।

सौभाग्यध्वजपताकेव पश्यत धनुःसूक्ष्मत्वक्पङ्कितः ॥ १२० ॥

छिलते धनु प्रियाचे भिल्लीण ती निवांत ।

झिलप्या करोनि गोळा फेकीत अंगणात ॥

ये वातचक्र उडवी, गगनी चढे विमान ।

सौभाग्य फडफडे ते स्तंभावरी निशाण ॥ १२० ॥

व्याधस्त्रीच्या घराच्या अंगणातून (नवऱ्याच्या तासलेल्या) धनुष्याच्या छिलक्यांची वावटळीने उडविलेली रांग तिच्या सौभाग्याच्या ध्वजपटासारखी फडफडत आहे, पहा.

वंधव्य

गअ-गण्ड-त्थल-णिहसण-मअ-मइलीकअ-करञ्ज-साहाहिम् ।

एन्तीएँ कुल-हराओ णाअं वाहीएँ पइ-मरणम् ॥ १२१ ॥

गजगण्डस्थलनिघर्षणमदमलिनीकृतकरञ्जशाखाभिः ।

आगच्छन्त्या कुलगृहाज्जातं व्याधस्त्रिया पतिमरणम् ॥ १२१ ॥

माहेराहुनि शबरी परते धरि विरहगता ।

अडखळती पावलेच भवती वन पाहता ॥

तुटुनि तरु करंज ते मदमलिन जाहले ।

घासति गज गंडस्थळ, वनि मतंग मातले ॥

कासाविस हो शबरी, चुकचुकला शकुन उरी ।

कळले तिज प्राणसखा गेला सोडून दुरी ॥ १२१ ॥

हत्तीच्या गंडस्थळांनी घासल्या गेलेल्या आणि मदाने लडवडीत झालेल्या करंज-वृक्षाच्या फांद्या वघताच आपल्या माहेराहून परत आलेल्या व्याधाच्या बायकोने पती मृत्यू पावल्याचे ओळखिले.

पहिले

णव-वहु-पेम्म-तणुइओ पणअं पढम-घरणीएँ रक्खन्तो ।

प्रेम

आलिहिअ-दुप्परिल्लं पि गेइ रण्णं धणुं वाहो ॥ १२२ ॥

नववधूप्रेमतनूकृतः प्रणयं प्रथमगृहिण्या रक्षन् ।

तनूकृतदुराकर्षमपि नयत्यरण्यं धनुर्व्याधः ॥ १२२ ॥

प्रीतीदुर्बल व्याध, वधू ती नूतन छेलछवेली ।

जरि न पेलवे आज धनू ते जुनेच छिलुनी उचली ॥

शरीर जर्जर तरी न विसरे तारुण्याचा काळ ।

उसने आपुनि बळ तो अंगी भटके रानोमाळ ॥ १२२ ॥

नववधूवरील प्रेमाने रोडावलेला, (पण तरी) पहिल्या वायकोच्या प्रेमाची कदर वाळगणारा व्याध (तासून) वारीक केलेले असले, तरी पेलण्याला कठीण झालेले धनुष्य घेऊन रानात जातो.

प्रसूति-
चैराग्य

हासाविओ जणो सामलीएँ पढमं पसूअमाणाए ।

वल्लह-वाएणं अलं मम त्ति बहुसो भणन्तीए ॥ १२३ ॥

हासितो जनः श्यामल्या प्रथमं प्रसूयमानया ।

वल्लभवादेनालं ममेति बहुशो भणन्त्या ॥ १२३ ॥

प्रथमप्रसूता सुकुमारी ती, पुसती तिज मैत्रिणी ।

‘नाव घेइ ग, प्रीतीवल्लभ कोण तुझा तो गुणी !’ ॥

वामुनि वदली, ‘नकोच वल्लभ, कष्टे जीवित उरे ।

पुन्हा तयाचे नाव न घेइन, झाले इतुके पुरे’ ॥ १२३ ॥

पहिल्यांदाच प्रसूत होणाऱ्या लावण्यावतीने ‘प्रियकराचं मला नावदेखील घेऊ नका !’ असे पुन्हा-पुन्हा म्हणून (घरातल्या) लोकांना हसविता हसविता पुरेवाट केली.

मानवी
प्रेम

कइअच-रहिअं वेम्मं णत्थि च्चिअं मामि माणुसे लोए ।

अह होइ कस्स विरहो विरहे होन्तम्मि को जिअइ ॥ १२४ ॥

कंतवरहितं प्रेम नास्त्येव मातुलानि मानुषे लोके ।

अथ भवति कस्य विरहो विरहे भवति को जीवति ॥ १२४ ॥

प्रेम नसे ग निष्कपटी ते मानव धूर्तच भारी ।

झुरले नसते मीही इतुके या नसत्या संसारी ॥

नसे भरवसा मला विसावा, चंचल झाले नुसते ।

निराधार मी विरहानंतर मुळीच जगले नसते ॥ १२४ ॥

मामी, निष्कपट प्रेम जगात नसतेच मुळी ! एरव्ही, कुणाचा विरह झाला असता ? आणि विरह घडल्यावर कोण जगू शकला असता ?

अमृतानु-
भव

अच्छेरं व णिहिं विअं सग्गे रज्जं व अमअ-पाणं व ।

आसि ह्यं तं मुहुत्तं विणिअंसण-दंसणं तीए ॥ १२५ ॥

आश्चर्यमिव निधिरिव स्वर्गं राज्यमिवामृतपानमिव ।

आसीदस्माकं तन्मुहूर्तविनिवसनदर्शनं तस्याः ॥ १२५ ॥

पाहियले पळभर मी तिजला वसनविहीना अशी ।

गुप्त धनाचा निधी गवसला, वाटे की उर्वशी ॥

स्वर्गाचे साम्राज्य लाभले इंद्रपदी थाटले ।

अमृतकुंभच आले ओठी क्षणभर मज वाटले ॥ १२५ ॥

आम्हांला तिचे क्षणभरच विवस्त्र असे दर्शन घडले, तथापि ते आम्हांला नवलाईसारखे, एखाद्या ठेव्यासारखे, स्वर्गातल्या राज्यासारखे, अमृताच्या घुटक्यासारखे झाले.

यां सा तुज्ज वल्लहा तं सि मज्ज वेसो सि तीएँ तुज्ज अहम् ।

चिन्तयामि बालअ फुडं भणामो पेम्मं किर बहु-विआरं त्ति ॥ १२६ ॥

सा तव वल्लभा त्वमसि मम द्वेष्योऽसि तस्यास्तवाहम् ।

वालक स्फुटं भणामः प्रेम किल बहुविकारमिति ॥ १२६ ॥

तुजवरती माझी प्रीती, तू करिसी माझा द्वेष ।

करिते रे द्वेष तुझा ती, हृदयी न प्रीतिलव्लेश ॥

मी विनवी कितिदा राया, तरि येइ न तुजला कीव ।

पुसते न तुला जी कधिही, तिजवरती जडला जीव ॥

तू अजाण किति रे भोळा, कळते न तुला अविचारी ।

सांगते राजसा तुजला, प्रीती ही बहुत विकारी ॥ १२६ ॥

ती तुझी लाडकी; तू मला आवडता; ती तुझा द्वेष करिते; तू माझा द्वेष करितोस. वालका रे, मी स्पष्टच सांगते,—प्रेम हे खरोखर बहुढंगी आहे.

मेंदी अहं लज्जालुइणी तस्स अ उम्मच्छराइँ पेम्माइम् ।

सहिआ-अणो वि णिउणो अलाहि किं पाअ-राएण ॥ १२७ ॥

अहं लज्जालुस्तस्य चोन्मत्सराणि प्रेमाणि ।

सखीजनोऽपि निपुणोऽपगच्छ किं पादरागेण ॥ १२७ ॥

लाजाळूची वेल वाइ, मी प्रेमातुर ते पिसे ।

ओळखती ग चतुर मैत्रिणी, होइल माझे हसे ॥

असु दे आता नकोच मेंदी, राहिल ओली तशी ।

रंगताच रंगवील अंगा लागुनि केव्हा कशी ॥

असु दे मेंदी, आधिच माझी लाल-लाल पावले ।

रंगवील वसनेच ओल, ते रहस्य दोघांतले ॥ १२७ ॥

मी लाजाळू, तर त्याचे प्रेम असे उत्कट. आणि मैत्रिणीही चतुर. चल जा. तळवे. रंगवून काय करावयाचे ?

झंकार मह-मास-मास्तुआहम-महुअर-अङ्कार-णिवभरे रण्णे ।
 गाअइ विरहक्खरवद्ध-पहिअ-मण-मोहणं गोवी ॥ १२८ ॥
 मधुमासमास्ताहतमधुकरअङ्कारनिभरेऽरण्ये ।
 गायति विरहाक्षरवद्धपथिकमनोमोहनं गोपी ॥ १२८ ॥
 रानिवन्दी या वसंतवारा छेडित तारा करी ।
 सारंगम स्वरसंगम झंकृति धुमवी तारस्वरी ॥
 उरी टोचिती सुरी गायती विरही गोपीजन ।
 जागवित्ती आठवणी व्याकुल पांथस्थाचे मन ॥
 (आठवता दयिता हो व्याकुल पांथस्थाचे मन) ॥ १२८ ॥

चैत्रमासातल्या झुळुकांनी हलविलेल्या भुंग्यांच्या गुंजारवांनी सर्व रात झंकारित होऊन गेले आहे, त्यात कोणी एक गोपी विरहसूचक पदे गुंफून पथिकाच्या मनाला मोहं घालणारे गीत गात आहे.

प्रवासी तह माणो माण-हणाएँ तीएँ एमेअ दूरमणुवद्धो ।
 जह से अणुणीअ पिओ एक-गामे चिअ पउत्थो ॥ १२९ ॥
 तथा मानो मानधनया तयैवमेव दूरमनुवद्धः ।
 यथा तस्या अनुनीय प्रिय एकग्राम एव प्रोषितः ॥ १२९ ॥
 धर नकोस मानिनि मान असा ।
 ताणता तुटे ग तार जसा ॥
 अनुनय होई कोल तुजपुढे ।
 अधरिच अडती बोल बापुडे ।
 पराधीन होईल तो गडे ।
 अग सुटेल हातातुनी ससा ॥ १२९ ॥

त्या मानी स्त्रीने आपला मान इतका काही ताणून धरिला की, प्रियकर तिची मनघरणी करून (शेवटी) गावातल्या गावातच प्रवासी बनला.

पाद- सालोए चिअ सुरे घरिणी घर-सामिअस्स धेतूण ।
 प्रक्षालन णेच्छन्तस्स वि पाए धुअइ हसन्ती हसन्तस्सं ॥ १३० ॥
 सालोक एव सूर्ये गृहिणी गृहस्वामिनो गृहीत्वा ।
 अनिच्छतोऽपि पादौ धावति हसन्ती हसतः ॥ १३० ॥

पादप्रक्षालन

सांज फुलाया आधिच पतिचे चरण धूत ती धूर्ता ।
इंगित कळता हसति मनोमन, सूचित सूरत आर्ता ॥ २.१३०-१
रवि अस्ताचलि जाता स्वपतिचे चरण धूत चतुरा ती ।
इंगित ओळखताच मनातिल एकमेक मृदु हसती ॥ २.१३०-२.

सांज फुलाया आधिच पतिचे चरण घूत ती घूर्ता ।
 इंगित कळता हसति मनोमन, सूचित सूरत आर्ता ॥ १३०-१ ॥
 रवि अस्ताचलि जाता स्वपतिचे चरण घूत चतुरा ती ।
 इंगित ओळखताच मनातिल एकमेक मृदु हसती ॥ १३०-२ ॥
 सूर्याचा उजेड होता तोच गृहिणीने घरधन्याची इच्छा नसतानाही त्याचे पाय
 हसत-हसत घुतले, तेव्हा तोही हसू लागला.

उपालंभ

वाहरउ मं सहीओ तिस्सा गोत्तेण कि त्य भणिण्ण ।
 थिर-येम्मा होउ जहिं तहिं पि मा कि पि णं भणह ॥ १३१ ॥
 व्याहरतु मां सख्यस्तस्या गोत्रेण किमत्र भणितेन ।
 स्थिरप्रेमा भवतु यत्र तत्रापि मा किमप्येनं भणत ॥ १३१ ॥
 धुंदीतच तोच मी गणुनि एकरूप भाव ।
 बोलविती मजलागी घेउनी तिचेच नाव ॥
 पाहुनिया स्थिर प्रीती आनंदच होइ मला ।
 प्रेमपात्र हृदयि वसे एकतरी प्रेमला ॥ १३१ ॥

सख्यांतो, त्याला खुशाल मला तिच्या नावाने हाक मारू द्या. येथे बोलून काय
 उपयोग? कुठे का असेना, त्याचे प्रेम पक्के होऊ द्या. त्याला काहीसुद्धा म्हणू नका.

वियोग ?

रूअं अच्छोसु ठिअं फरिसो अडोसु जम्पिअं कण्णे ।
 हिअं हिअए णिहिअं विओइअं किं त्य देव्वेण ॥ १३२ ॥
 रूपमंक्ष्णोः स्थितं स्पर्शाऽडोषु जल्पितं कर्णे ।
 हृदयं हृदये निहितं वियोजितं किमत्र दैवेन ॥ १३२ ॥
 रूप भरे नयनांत, स्पर्श तो अंगप्रत्यंगांत ।
 मधुर बोल श्रवणांत गुंजती, हृदय वसे हृदयात ॥
 ताटातूट कशी ग होइल हा अमृतसंयोग ।
 पंचप्राणांचा न साधला देवातेहि वियोग ॥ १३२ ॥

(त्याचे) रूप (माझ्या) डोळ्यांत साठविले आहे. स्पर्श सर्व अंगप्रत्यंगांत, शब्द
 कानांत, आणि हृदय हृदयात, मग येथे देवाने वियोग तो काय घडवून आणिला?

मनोमय
 प्रियकर

सअणे चिन्तामइअं काऊण पिअं णिमीलिअच्छीए ।
 अप्पाणो उवऊढो पसिढिल-वलआहिं बाहाहिम् ॥ १३३ ॥
 शयने चिन्तामयं कृत्वा प्रियं निमीलिताक्ष्या ।
 आत्मा उपगूढः प्रशिशिलवलयभ्यां बाहुभ्याम् ॥ १३३ ॥

मनोमनी निर्मिले प्रियकरा सखिने शजेवरी ।
 सैल कंकणी कृश बाहूंनी आलिंगित सुंदरी ॥
 चाखित रस-आभास माधुरी किलकिलत्या लोचनी ।
 सुखनिद्रा अनुभवी कामिनी लीलारत वेहिनी ॥ १३३ ॥

डोळे मिटून घेऊन तिने शय्येवर कल्पनेने प्रियकर निर्माण केला, आणि कंकणे अगदी सैल झालेल्या बाहूंनी स्वतःला कवटाळिले.

नतद्रष्ट

परिहृएण वि दिअहं घर-घर-भमिरेण अण्ण-कज्जम्मि ।
 चिर-जीविण्ण इमिणा खविअ ह्यो दड्ढ-काएण ॥ १३४ ॥

परिभूतेनापि दिवसं गृहगृहभ्रमणशीलेन्यान्यकार्ये ।
 चिरजीवितेनानेन क्षपिताः स्मो दग्धकायेन ॥ १३४ ॥

अन्य काम साधाय पुरवी अन्य काम कुंटीण ।
 पायपिटी ही खळगोसाठी करिते रातंदिन ॥
 कंठितसे ती दारोदारी दग्धकाय हिंडून ।
 जळल्या मेल्या कावळचापरी ते जळके जीवन ॥ १३४ ॥

हाकून दिले, तरी दिवसभर अन्नासाठी घरोघरी भटकंती करणाऱ्या ह्या मेल्या दीर्घायुषी कावळचाला आम्ही विटून गेलो आहोत. (श्लेषाने—अपमान झाला, तरी दिवसानुदिवस दुसऱ्यांच्या कामासाठी घरे फिरणाऱ्या ह्या दीर्घजीवी नतद्रष्ट शरीराने आम्हांला वैताग आणिला आहे.)

काजळी

वसइ जहिं चेअ खलो पोसिज्जन्तो सिणेंह-दाणेंहिम् ।
 तं चेअ आलअं दीअओ व्व अइरेण मइलेइ ॥ १३५ ॥

वसति यत्रैव खलः पोष्यमाणः स्नेहदानैः ।
 तमेवालयं दीपक इवाचिरेण मलिनयति ॥ १३५ ॥

देवळीत ठेवुनी रक्षिले स्नेहे संगोपिले ।
 उरी न उरला स्नेह तयाच्या तरी दिवे लाविले ॥
 जळतो हृदयी धूर ओकितो पडे दुष्ट सावली ।
 डूर असो खल असा अखेरी लावि घरा काजळी ॥ १३५ ॥

मंती देऊन (तेल घालून) जरी दुष्टाला पोसले (तेवत ठेविले), तरी तो जेथे राहतो त्याच आश्रयाला दिव्याप्रमाणे काळवंडी आणितो.

दुपारची
 छाया

होन्ती वि णिप्फल च्चिअ घण-रिद्धी होइ किविण-पुरिसस्स ।
 गिह्याअव-संतत्तस्स णिअअ-छाहि व्व पहिअस्स ॥ १३६ ॥

भवन्त्यपि निष्फलैव धनद्विर्भवति कृपणपुरुषस्य ।
 शीष्मातपसंतप्तस्य निजकच्छायेव पथिकस्य ॥ १३६ ॥

श्रीष्मताप तापविता पथिका जीवाला शमवाया ।
 निष्फळ होई कृपणघनापरि आपुलीच ती छाया ॥
 घटत वाढली कितिही जरि ती जाई सर्वहि वाया ।
 उपयोगी नच ज्याची त्याला कृपणाची ती माया ॥ १३६ ॥

श्रीष्मातल्या उन्हाणे तापून निघालेल्या पथिकाला जशी स्वतःची सावली असूनही निरूपयोगी असते, तसे कंजूप माणसाचे घनवैभव व्यर्थच असते.

डावा फुरिए वामच्छि तुए जइ एहिइ सो पिओ ज्ज ता सुइरम् ।
डोळा संमोलिअ दाहिणअं तुइ अ-विअहं पलोइस्सम् ॥ १३७ ॥
 स्फुरिते वामाक्षि त्वयि यद्येष्यति स प्रियोऽद्य तत्सुचिरम् ।
 संमोत्य दक्षिणं त्वयैवैतं प्रेक्षिष्ये ॥ १३७ ॥

‘जिवलग येतील आज,’ लवतो डावा डोळा ।
 शुभशकुनी, उपहारा देइन तुज लडिवाळा ॥
 येता ते उजवा मी घेइन अर्धा मिट्टनी ।
 वाम लोचनेच तया पाहिन डोळा भरुनी ॥ १३७ ॥

वामनेत्रा, तू लवत असल्याकारणाने जर तो माझा प्रियकर आज आला, तर उजवा डोळा मिट्टून घेऊन मी फक्त तुझ्याच योगे त्याला डोळा भरून पाहीन.

सोंगटी सुणअ-पउरम्मि गामे हिण्डन्ती तुह कएण सा बाला ।
 पासअ-सारि व्व घरं घरेण केइओ वि खज्जिहिइ ॥ १३८ ॥
 शुनकप्रचुरे ग्रामे हिण्डमानो तव कृते सा बाला ।
 पाशकशारीव गृहं गृहेण कदापि खादिष्यते ॥ १३८ ॥

घरोघरी आसरा शोधिते भटकत ती एकटी ।
 मनाजोगते दान टाकित्ता नाचत फिरते पटी ॥
 टाकुनि फासा गिळेल कोणी पटावरिल सोंगटी ।
 पोबारा टाकुनिया नेइल जिंकिल धरुनी कटी ॥
 गड्या, तुझ्यावर अनुरक्ता ती करिता ताटातुटी ।
 घेई निकटी तिला राजसा, होइल रे हिपुटी ॥
 करिते मंडळ तिच्या सभोती सारमेय-संस्कृती ।
 लाडीगोडी फसता तिजवर अहोरात्र भुंकती ॥ १३८ ॥

कुट्यांचा सुळसुळाट झालेल्या ह्या गावात तुझ्यासाठी फाशांच्या पटावरच्या सोंगटीसारखी प्रत्येक ‘घर’ ती बाला हिडत असताना खाद्या वेळी फासात सापडलेल्या मूलेप्रमाणे अचानक (कुट्यांच्या) तोंडी पडेल.

दोष कुणाचा ? अण्णणं कुसुम-रसं जं किर सो महइ महुअरो पाउम् ।
 तं णीरसाणं दोसो कुसुमाणं णेअ भमरस्स ॥ १३९ ॥
 अन्यमन्यं कुसुमरसं यत्किल स इच्छति मधुकरः पातुम् ।
 तञ्जीरसानां दोषः कुसुमानां नैव भ्रमरस्य ॥ १३९ ॥
 आज इथे तर उद्या तिथे हा मधुप फिरे भोवती ।
 फुलांफुलांतिल मधु चाखाया लोलुप होई कित्ती ॥
 दोष न त्याचा सखे मुळी ग रसतस्कर तो अली ।
 केसरकंचुक उघडी रसिके खुलव मनाची कळी ॥ १३९ ॥

तन्हेतन्हेच्या फुलांचा रस चाखण्याची भ्रमर जी ओढ धरितो, त्याचे कारण रसहीन फुलांचा दोष होय; भ्रमराचा मुळीच नव्हे.

निळी पायघडी रत्था-पइण्ण-णअणुप्पला तुमं सा पडिच्छए एन्तम् ।
 दार-णिहिएहिं दोहिं वि मङ्गल-कलसेहिं व थणेहिम् ॥ १४० ॥
 रथ्याप्रकीर्णनयनोत्पला त्वां सा प्रतीक्षते आयान्तम् ।
 द्वारनिहिताभ्यां द्वाभ्यामपि मङ्गलकलशाभ्यामिव स्तनाभ्याम् ॥ १४० ॥
 स्वागतास दारि उभो वाट वधत तव रमणी ।
 या, हो या रसिकराज, पंकजमुखी मुदित मनी ॥
 नीलनयन दृष्टिक्षेप, गर्भनील पायघडी ।
 अंथरली वाटेवर, आतुर ती जाय घडी ॥
 गुंफुनिया करपल्लव तोरण ते बांधियले ।
 स्तन मंगलकलश तसे भरलेले स्नेहजले ॥ १४० ॥

तू येत असताना नेत्ररूपी नीलकमळांच्या पायघड्या रस्त्यात घालून, दारात ठेविलेल्या दोन मंगलकलशांसारखे स्तन घेऊन ती तुझी वाट वधत आहे.

खंडिता ता रुणं जा रुवइ ता खीणं जाव झिज्जए अडगम् ।
 ता णीससिअं वराइअ जाव अ सासा पडुप्पन्ति ॥ १४१ ॥
 तावद्रुदितं यावद्रुचते तावत्क्षीणं यावत्क्षीयतेऽडगम् ।
 तावन्निःश्वसितं वराक्या यावच्च श्वासाः प्रभवन्ति ॥ १४१ ॥

उरला न अश्रू आता रडली ती आजवरी ।
 तनु झिजवी तुजसाठी रोज चंदनापरी ॥
 क्षीण श्वास जोवरी हताश ती उसत्सते ।
 एकाकी थांबतील हृदके कळे न ते ॥
 असेल जीव जोवरी तोवरी जळायचे ।
 हृदय थांबले कधी न ते तुला कळायचे ॥ १४१ ॥

ती विचारी रडवेल तितकी रडली. तिचे शरीर जेवढे खंगणे शक्य होते, तेवढे खंगले. आणि जोपर्यंत निःश्वास टाकिते येत होते, तोपर्यंत तिने ते टाकिले.

जगणे व
 मरणे

सम-सोख-दुख-परिवर्द्धिआणें कालेण रूढ-पेम्माणम् ।
 मिहुणाणें मरइ जं तं खु जिअइ इअरं मुअं होइ ॥ १४२ ॥

समसौख्यदुःखपरिवर्धितयोः कालेन रूढप्रेम्णोः ।
 मिथुनयोर्भ्रियते यत्तत्त्वलु जीवति इतरन्मृतं भवति ॥ १४२ ॥

समसुखदुःखी प्रीती कालगती दे स्थिरता ।
 आधि कुणी अंतरता हृदय दुजे आठविता ॥
 हो सजीव जीवन्मृत मृत स्मरता हो सजीव ।
 मरणांतरिही उरते युगुल जगी एकजीव ॥ १४२ ॥

समान सुखदुःखात वाढलेल्या आणि कालगतीने प्रेम वृद्धिगत झालेल्या जोडप्यांपैकी जी व्यक्ती मृत्यू पावते, तीच खरोखर जिवंत राहते. दुसरी मात्र मरून जाते.

प्रस्थान-
 कलश

हरिहिइ पिअस्स णव-चूअ-पल्लवो पढम-मञ्जरि-सणाहो ।
 मा हवसु पुत्ति पत्थाण-कलस-मुह-संठिओ गमणम् ॥ १४३ ॥

हरिष्यति प्रियस्य नवचूतपल्लवः प्रथममञ्जरीसनाथः ।
 मा रोदीः पुत्रि प्रस्थानकलशमुखसंस्थितो गमनम् ॥ १४३ ॥

होउ नको सखि उदास भय न तुला विरहाचे ।
 मोहरली ही डहाळ पल्लव सहकाराचे ॥

घालुनि प्रस्थानकलश ठेवियला मी द्वारी ।

सोडिल बघ पति प्रवास येइल गे माघारी ॥

पाहुनिया चूतांकुर मोहर मन मोहरवी ।

मीलनात माधविके मधुवसंत गौरवी ॥ १४३ ॥

मुली, रडू नकोस. प्रवासाला निघण्याच्या वेळी (ठेविलेल्या मंगल-) कलशाच्या तोंडावर ठेविलेली, नवीन मोहराने भरलेली आंब्याची डहाळी हीच प्रियकराचे (परदेश-) गमन रोखून धरील बरे !

प्रस्थानकलश

होज नको सखि उदास भय न तुला विरहाचे ।
मोहरली ही डहाळ पल्लव सहकाराचे ॥
घालनि प्रस्थानकलश ठेवियला मी द्वारी ।
सोडिल बघ पति प्रवास येइल गे माधारी ॥
पाहुनियां चूतांकर मोहर मन मोहरवी ।
मीलनात माघविके मधुवसंत गौरवी ॥२.१४३॥

कुसुंमकुले

'खूण ही नखांची की ग आणखी कशाची !!
खळता उरोजी वठली पाउले सशाची !!
मधुप तो कुणी का कुंजी अघर तुझे चुंबी ।
पाकळ्या चिकटल्या अंगी फुलांच्या कुसुंबी' !!
दूर सारिते टिचकीने नववधु बिचारी ।
हासती सहेल्या बघुनी हरिणिची धरारी !! २.१४५

चोर-
कामुक

जो कहं वि मह सहीहि छिद्रं लहिऊण पेसिओ हिएए ।
सो माणो चोरिअ-कामुअ व्व दिट्ठे पिए णट्ठो ॥ १४४ ॥

यः कथमपि मम सखीभिश्छिद्रं लब्ध्वा प्रवेशितो हृदये ।
स मानश्चोरकामुक इव दृष्टे प्रिये नष्टः ॥ १४४ ॥

प्रणयकलह छिद्रातुनि शिरला मान माझियां उरी ।
भर देती मैत्रिणी चेतता साधुनि संधी बरी ॥
पति सन्मुख येता भयभीता दृष्टि होत बावरी ।
पळे मान तो बघता-बघता चोरकामुकापरी ॥ १४४ ॥

मैत्रिणींनी छिद्र (अवसर) मिळवून जो मान माझ्या हृदयात कसातरी घुसविला होता, तो मान प्रियकर दृष्टीला पडताच एखाद्या चोरट्या कामुकाप्रमाणे पळाला.

कुसुंभ-
फुले

सहिआहिं भण्णमाणा थणए लग्गं कुसुंभ-पुप्फं त्ति ।
मुद्ध-बहुआ हसिज्जइ पप्फोडन्ती णह-वआइम् ॥ १४५ ॥

सखीभिर्भण्यमाना स्तने लग्नं कुसुंभपुष्पमिति ।
मुग्धवधूर्हस्यते प्रस्फोटयन्ती नखपदानि ॥ १४५ ॥

‘खून ही नखांची की ग आणखी कशाची !
खेळता उरोजी वठली पाउले सशाची ॥
मधुप तो कुणी का कुंजी अधर तुझे चुंबी ।
पाकळ्या चिकटल्या अंगी फुलांच्या कुसुंबी ’ ॥
दूर सारिते टिचकीने नववधू बिचारी ।
हासती सहेल्या बघुनी हरिणिची थरारी ॥ १४५ ॥

‘तुझ्या स्तनावर कुसुंब्याचे फूल लागले आहे की ग !’ असे सख्यांनी म्हणताच ती भोळी नववधू तेथली नखचिन्हे झटकू लागली.—आणि तिचे हसे झाले.

अवहेलना

उम्मूलेन्ति व हिअअं इमाइं रे तुह विरज्जमाणस्स ।
अवहो रण-वस-विसंलुल-वलन्त-णअणद्ध-दिट्ठाइम् ॥ १४६ ॥

उन्मूलयन्तीव हृदयं इमानि रे तव विरज्यमानस्य ।
अवधीरणवशविसंलुलवलन्नयनार्धदृष्टानि ॥ १४६ ॥

मला टाळिसी का असा भेटताना निराशाच ही दाटते रे मनी ।
दृष्टी तुझी चंचला वाकडी ती तिरस्कार माझा दिसे लोचनी ॥
अरे प्रेमहीना, हृदी टोचते ती, तसे चित्त हे उन्मळोनी फुटे ।
बुडालेच सारे अता जीवनी या, नसे आसराही मला रे कुठे ॥ १४६ ॥

अवहेलना केल्यामुळे अस्थिर होऊन (मजपासून) उलट वळणाऱ्या तुझ्या डोळ्यांच्या ह्या अर्ध्या उषड्या, प्रेमहीन नजरा माझे हृदय जणू काही मुळापासून उखडून काढीत आहेत.

कर्मभोग

ण मुञ्चन्ति दीह-सासं ण रुञ्चन्ति चिरं ण होन्ति किसिआओ ।
घण्णाओ ताओ जाणं बहु-वल्लह वल्लहो ण तुमम् ॥ १४७ ॥

न मुञ्चन्ति दीर्घवासान् न रुदन्ति चिरं न भवन्ति कृशाः ।
घन्यास्ता यासां बहुवल्लभ वल्लभो न त्वम् ॥ १४७ ॥

लागती न तुझिया नादा त्या धन्य धन्य नजरमणी ।
टाकती न दीर्घ उसासे आसवे न दिसती नयनी ॥
कधि क्षीण तनु न तयांची । झळ लागे नच विरहाची ।
चुरलेल्या अमिलाषांची ।

होई न तया सुखबाधा प्रीतिचे खेळ वरकरणी ॥ १४७-१ ॥

होई न कधी आठव तो, बहुवल्लभ तुज जाणोनी ।
लागलो तुझ्या की नादी आम्हीच अभागी तरुणी ।
प्रीतिची सफलता कळते । हे असेच फळ ते मिळते ।
फसलेपण हृदया छळते ।

प्रेमहीन लोलुप भंगा - आठवते रे ती तव करणी ॥ १४७-२ ॥

पुष्कळांना प्यार असलेल्या (प्रिया), तू ज्यांचा प्रियकर नाहीस, त्या धन्य होत. कारण दीर्घ उसासे सोडून त्यांना सारखे रडावे लागत नाही; आणि खंगावेही लागत नाही.

**वाकडी
दृष्टि तुझी**

णिहालस-परिघुम्मिर-तंस-वलन्तद्ध-तार-आलोआ ।
कामस्स वि दुव्विसहा दिट्ठि-णिवाआ ससि-मुहीए ॥ १४८ ॥

निद्रालसपरिघूर्णनशीलतिर्यग्बलदर्धतारकालोका ।
कामस्यापि दुर्विषहा दृष्टिनिपाताः शशिमुख्याः ॥ १४८ ॥

पहाट काळोखातिल उजळण किलकिल लोचन गडे ।
रात जागरण पापणीत ये निमिषी जडता जडे ।
कडांतुनी पाहता वाकडे काजळकाठी अडे ।
चाचपती ती नजर भिरभिरे झिरमिर चोहीकडे ।
दृष्टिक्षेप तो लागट उलटा काजळतीरच उडे ।

हो मन्मथ घायाळ त्याचे कसबहि उघडे पडे ॥ १४८ ॥

झोपेने आळसावलेले, इतस्ततः वळणारे, सिरपे जाणारे आणि बाहुल्या अर्धवटच दिसत असलेले असे चंद्रमुखीचे कटाक्षाचे घाव सोसणे मदनालादेखील कठीण आहे.

निरगाठ

जीविअ-सेसाएँ मए गमिआ कहँ कहँ वि पेम्म-दुदोली ।
 एहि विरमसु रे डड्ह-हिअअ मा रज्जसु कहि पि ॥ १४९ ॥
 जीवितशेषया मया गमिता कथं कथमपि प्रेमदुदोली ।
 इदानीं विरम रे दग्धहृदय मा रज्यस्व कुत्रापि ॥ १४९ ॥
 मन व्याकुल हो तरि प्रीति तुझी जपते, धरि जीव मुठीत असा ।
 उकले नच ती निरगाठ सख्या, पुसला न अजूनहि प्रेमठसा ॥
 कुटिला हृदया, क्षण थांब अता विरही नच मोकलि रे अदया ।
 अनुरागिणि गुंफित अन्य कुठे, नच गुंतवि रे रमणीप्रणया ॥ १४९ ॥
 प्रेमाची निरगाठ मी कशीवशी सोसली. आता प्राण मात्र उरले आहेत. मेल्या
 हृदया, आता तरी थांब. आणि कोठेही प्रेमात गुंतू नकोस.

पूजा

अज्जाएँ णव-णह-क्खअ-णिरिक्खणे गरुअ-जोव्वणुत्तुङ्गम् ।
 पडिमा-गअ-णिअ-णअणुप्पलच्चिअं होइ थण-वट्टम् ॥ १५० ॥
 आर्याया नवनखक्षतनिरीक्षणे गुरुयीवनोत्तुङ्गम् ।
 प्रतिमागतनिजनयनोत्पलाचितं भवति स्तनपृष्ठम् ॥ १५० ॥
 पीनपयोधरमंडळावरी नखचिन्हे कोवळी ।
 पहिल्या रात्री पहिली-वहिली नवथर मखरातली ॥
 सस्मित बघता नीललोचनी कौतुक ते कोरिले ।
 पूजा बांधित प्रतिबिंबे ती, जणु ती रातोत्पले ॥ १५० ॥
 (स्वतःच्या स्तनांवरची) नवीन नखक्षते वारकाईने बघत असता मुसमुसत्या
 तारुण्यामुळे उभार झालेल्या आर्यपत्नीच्या स्तनप्रदेशी तिच्या डोळ्यांच्या
 नीळकमळांची प्रतिबिंबे पडून त्यांनी नखक्षतांची पूजा झाली.

कौस्तुभ

तं णमह जस्स वच्छे लच्छि-मुहं कोत्थुहम्मि संकन्तम् ।
 दोसइ मअ-परिहीणं ससि-बिम्बं सूर-बिम्ब व्व ॥ १५१ ॥
 तं नमत यस्य वक्षसि लक्ष्मीमुखं कौस्तुभे संक्रान्तम् ।
 दृश्यते मृगपरिहीनं शशिविम्बं सूर्यविम्बमिव ॥ १५१ ॥
 वैजयन्ति माळ मिठी प्रीति चंद्रिकेची ।
 कौस्तुमात बिंबच्छवि उमटली रमेची ॥
 नमित बिंब प्रतिबिंबा दृश्य रम्य भासे ।
 रविहृदयी निष्कलंक चंद्रबिंब हासे ॥ १५१ ॥

सूर्यमण्डळात हरिणहीन चंद्रदिव उमटावे, त्याप्रमाणे ज्याच्या छातीवरील कौस्तुभरत्नामध्ये लक्ष्मीचे मुख उमटलेले आहे, अशा त्याला प्रणाम करा.

मान मा कुण पडिवक्ख-सुहं अणुणेहि पिअं पसाअ-लोहिल्लम् ।
 अइ-माहिअ-गरुअमाणेण पुत्ति रासि व्व छिज्जिहिसि ॥ १५२ ॥
 मा कुरु प्रतिपक्षसुखमनुनय प्रियं प्रसादलोभयुतम् ।
 अतिगृहीतगुरुकमानेन पुत्त्रि राशिरिव क्षीणा भविष्यसि ॥ १५२ ॥
 हितगुज ते ऐक सखे, धरि न मान फारसा ।
 आनंदित होइ सवत बघुनि कुपित मानसा ॥
 प्रियकर वश अनुनयात प्रेम कधी नच सरते ।
 असुनही अमाप रास मापताच ओसरते ॥ १५२ ॥

मुली, सवतींना सुखाचे होईल असे काही करू नकोस. अनुग्रहाला आंसुसलेल्या प्रियकराची मर्जी राख. अग, फार मोठा मान धरिलास, तर फार मोठ्या मापाने काढून घेतलेल्या (धान्याच्या) राशीप्रमाणे तू संपून जाशील.

काजळ विरह-करवत्त-दूसह-फालिज्जन्तम्मि तीएँ हिअअम्मि ।
 अंसू कज्जल-मइलं पमाण-सुत्तं व्व पडिहाइ ॥ १५३ ॥

विरहकरपत्तदुःसहपाट्यमाने तस्या हृदये ।
 अश्रु कज्जलमलिनं प्रमाणसूत्रमिव प्रतिभाति ॥ १५३ ॥

विरहदुःसहा विरहिण भिजवित काजळकाठ ।
 काळवंडली आसवे, ओघळ काढित वाट ॥
 आरेकस हृदयावरि रेखीत काळी रेघ ।

विरह-करवती फिरवितो कापायास सुरेख ॥ १५३ ॥

वियोगाच्या करवतीने दुःसह रीतीने तिचे हृदय कापिले जात असता तिचे काजळमिश्रित अश्रू हे (कापण्यापूर्वी) ओढलेल्या मापाच्या दोरीसारखे भासतात.

साहस दुण्णिक्खेवअमेअं पुत्तअ मा साहसं करिज्जासु ।
 एत्थ णिहिआइँ मण्णे हिअआइँ पुणो ण लब्भन्ति ॥ १५४ ॥
 दुर्निक्षेपकमेतत्पुत्रक मा साहसं करिष्यसि ।
 अत्र निहितानि मन्ये हृदयानि पुनर्न लभ्यन्ते ॥ १५४ ॥

भुलावणीला भुलून भलते साहस न करी मुला ।
आकर्षण मोहवी पाहता त्या नटरंगी फुला ॥
सुटे न सुटता हृदय एकदां गुंतविता ते गळी ।
निर्व्याजी तारणापरी ते मिळे न मुद्दल मुळी ॥ १५४ ॥

मुला, भलत्याच ठिकाणी ठेव ठेवण्याचे हे साहस करू नकोस. मला वाटते—
ह्या ठिकाणी ठेविलेली हृदये पुन्हा परत म्हणून मिळत नाहीत.

भोळी णिवृत्त-रआ वि व्ह सुरअ-विराम-ट्टिइं अ-आणन्ती ।
अ-विरअ-हिअआ अण्णं पि किं पि अत्थि त्ति चिन्तेइ ॥ १५५ ॥

निवृत्तरतापि वधूः सुरतविरामस्थितिमजानती ।
अविरतहृदयान्यदपि किमप्यस्तीति चिन्तयति ॥ १५५ ॥

सुरतरता निवृत्ता तृप्ता वामा, विराम नच कामा ।
रमवाया परि तत्पर तुजसी अजुनी अजाण अभिरामा ॥ १५५ ॥

संभोगविरामाची अवस्था (ह्यापूर्वी) कधी माहीत नसल्यामुळे समागम संपल्यावर-
देखील ती भोळी समुत्सुक मनाने 'आणखीही काही उरले असेल,' असा विचार
करीत (तशीच) राहिली.

गणिकेचे प्रेम णन्दन्तु सुरअ-सुह-रस-तद्धावहराईं सअल-लोअस्स ।
बहु-कइअव-मग्ग-विणिम्मिआईं वेसाण पेम्माइम् ॥ १५६ ॥

नन्दन्तु सुरतसुखरसतृष्णापहराणि सकललोकस्य ।
बहुकैतवमार्गविनिर्मितानि वेश्यानां प्रेमाणि ॥ १५६ ॥

सुरततृषा भागवित्ती पौरजनांची विलासिनी रसिका ।
कपटखेळ प्रीतीचे जाणति निपुणा कलाचतुर गणिका ॥ १५६ ॥

सर्व लोकांच्या समागममुखाच्या रसाची तृष्णा भागविणारे, आणि अनेक छधी
मार्गांनी निर्माण केलेले वेश्यांचे प्रेम सुखाने नांदो.

मत्सर अ-प्पत्त-मण्णु-दुक्खो किं मं किसिअ त्ति पुच्छसि हसन्तो ।
पावसि जइ चल-चित्तं पिअं जणं ता तुह कहिस्सम् ॥ १५७ ॥

अप्राप्तमन्युदुःखः किं मां कृशेति पृच्छसि हसन् ।
प्राप्स्यसि यदि चलचित्तं प्रियं जनं तदा तव कथयिष्यामि ॥ १५७ ॥

हसत-हसत पुसता का, कृश मी का हो झाले ।

येइ असा राग मला नयन रोखिती झाले ॥

मोहपाशि फसताना प्रिय जी तुज हो कुलटा ।

का कृश झाले कळेल येता अनुभव उलटा ॥ १५७ ॥

राग आणि दुःख तुला माहीत नाही, म्हणून तू मला 'का ग तू रोडलीस?' असे हसत-हसत का वरे विचारितोस? मन चळलेल्या एखाद्या प्रियेशी तुझा संबंध आला, म्हणजे सांगेन मी तुला (कारण).

इशारा अवहृत्थिऊण सहि-जम्पिआइं जाणं कएण रमिओसि ।
 एआइं ताइं सोक्खाइं संसओ जेहिं जीअस्स ॥ १५८ ॥
 अपहृस्तयित्वा सखीजल्पितानि येषां कृतेन रमितोऽसि ।
 एतानि तानि सौख्यानि संशयो यैर्जाविस्य ॥ १५८ ॥
 'हो सावध, सावध बाई' सांगती सख्या मज राया ।
 कानी न घेतले मी ते, आले रे तुज रमवाया ॥
 परि हाय वंचिता ठरले, सुखविले न तुजलागोनी ।
 मुकले रे दोन्ही तीरा, हे जीवन जाय निघोनी ॥
 ऐल वा पैलही मुटले, काही न लागले हाता ।
 संसार बाहिला सारा, वाळवंट उरले आता ॥ १५८ ॥

मैत्रिणींचे बोल न मानिता ज्यांच्यासाठी मी तुला रमविले, तीच ही सुखे की ज्यांच्यामुळे आता जीवच गोत्यात आला आहे.

सरळ ईसालुओ पई से रत्ति महुअं ण देइ उच्चेउम् ।
 उच्चेइ अप्पण च्चिअ माए अइ-उज्जुअ-सहाओ ॥ १५९ ॥
 ईर्ष्याशीलः पतिस्तस्या रात्रौ मधूकं न ददात्युच्चेतुम् ।
 उच्चिनोत्यात्मनैव मातरत्युजुकस्वभावः ॥ १५९ ॥
 पति संशयि ग भारी, जपतो सुंदर जाया ।
 पाठवी न तिज राती मोहफुले वेचाया ॥
 सुस्वभावि बाइ असा, होस तिची पुरवाया ।
 जाइ स्वये अंधारी तोच फुले वेचाया ॥ १५९ ॥

तिचा नवरा भारी मत्सरी. रात्री तिला मोहाची फुले गोळा करू देत नाही.—
 आई, तो असा सरळ स्वभावाचा आहे की, आपणच स्वतः ती वेचून आणितो.

पदर धरू अच्छोडिअ-वत्थद्धन्त-पत्थिए मन्थरं तुमं वच्च ।
नको; चिन्तेसि थण-हराआसिअस्स मज्झस्स वि ण भडगम् ॥ १६० ॥
सोड! बलादाकृष्टवस्त्रार्धान्तप्रस्थिते मन्थरं त्वं व्रज ।
 चिन्तयसि स्तनभरायासितस्य मध्यस्यापि न भडगम् ॥ १६० ॥

पंढर घळ नको; सोड!

जाउ नको घाईनें अशी, पंढर तुझा मी धरिला ग !।
ओढु नको चल हळू जरा, बक्षावरुनी सरला ग ॥
स्तनभारे ती आधिच लवली, नाजूक कंवर तुटेल ना।
ओढाताणित उभार उरिचे उगाच हुंवर फुटेल ना ॥ २.१६०

पाणपोई

तहानलेला पथिक पोइवर ओंजळ धरितो वरी ।
पाहुनि वेडावला, ओणवी पनिहारी-गोजिरी ॥
विरल करी अंजुलिची बोटे पहात तिचियाकडे ।
उंचावित करपावच चतुरा धारहि बारिक पडे ॥ २.१६१

जाऊ नको घाईनं अशी, पदर तुझा मी धरिला ग ।
 ओढु नको चल हळू जरा, वक्षावरुनी सरला ग ॥
 स्तनभारे ती आधिच लवली, नाजुक कंबर तुटेल ना ।
 ओढाताणित उभार उरिचे उगाच झुंबर फुटेल ना ॥ १६० ॥

पदराचा पालव ओढून धरिला तरी जायला निघालेल्या हे (प्रिये), हळू जा.
 स्तनभाराने शिणलेली तुझी कंबर मोडून जाईल, ह्याची काळजी नाही ?

पाणपोई उद्धच्छो पिअइ जलं जह जह विरलङ्गुली चिरं पहिओ ।
 पावालिआ वि तह तह धारं तणुअं पि तणुएइ ॥ १६१ ॥
 ऊर्ध्वाक्षः पिवति जलं यथा यथा विरलाङ्गुलिष्विचरं पथिकः ।
 प्रपापालिकापि तथा तथा धारां तनुकामपि तनूकरोति ॥ १६१ ॥
 तहानलेला पथिक पोइवर ओंजळ धरितो वरी ।
 पाहुनि वेडावला, ओणवी पनिहारी गोजिरी ॥
 विरल करी अंजुलिची बोटे पाहत तिचियाकडे ।
 उंचावित करपात्रच चतुरा धारहि बारिक पडे ॥ १६१ ॥

दृष्टी वर लावून आणि बोटे विरळ करून पथिक जो-जो जास्त वेळ पाणी
 पिऊ लागतो, तो-तो पाणपोयीवरची (तणुणी) वारीक असलेली (पाण्याची)
 धार आणखीच वारीक करिते.

दोघांचे भिक्ष्वाअरो प्पेच्छइ णाहि-मण्डलं सा वि तस्स मुह-अन्दम् ।
 जुळले, तं चटुअं अ करडकं दोह्व वि काआ विलुम्पन्ति ॥ १६२ ॥
 अन्- भिक्षाचरः प्रेक्षते नाभिमण्डलं सापि तस्य मुखचन्द्रम् ।
 तच्चटुकं च करडकं द्वयोरपि काका विलुम्पन्ति ॥ १६२ ॥

प्रोत भिकारो बघता दारी दे भरलो मूठ ।
 प्रियपात्रा ती होइ ओणवी करायास लूट ॥
 पदर ढळोनो नाभीमंडळ मोहक कमनीय ।
 निरखित नयनी मुखचंद्राचे भाव दर्शनीय ॥
 परस्परां पाहता त्यांचे हारपले भान ।
 दोही पात्रांमधुनि वायसा मिळे अन्नदान ॥ १६२ ॥

भिक्षेकरी तिच्या नाभिमंडळाकडे पाहू लागला. तीही त्याच्या मुखचंद्राकडे बघू
 लागली. (इतक्यात) ते भांडे आणि कटोरा दोन्ही कावळ्यांनी उडविली.

जीवना-धार जेण विणा ण जिविज्जइ अपुणिज्जइ सो कआवराहो वि ।
पत्ते वि णअर-दाहे भण कस्स ण वल्लहो अगो ॥ १६३ ॥

येन विना न जीव्यतेऽनुनीयते स कृतापराधोऽपि ।
प्राप्तेऽपि नगरदाहे भण कस्य न वल्लभोऽग्निः ॥ १६३ ॥

उरी लावितो आग तरी ना दूर करी इंगळा ।

अपराधी तो असुनि विनविते सदा तथा प्रेमळा ॥

हवा तरी सहवास जीवनी कठिण तयाविण जगणे ।

छळ सोशित कळ रातंदिन ती मनोमनी तगमगणे ॥ १६३ ॥

ज्याच्यावाचून जगता येत नाही, त्याने आगळीक केली, तरी त्याचीच मतधरणी करावी लागते. गावाला आग लागली, म्हणून अग्नी कोणाला प्रिय नसतो, सांग पाह.

कुग्राम वड्डं को पुलइज्जउ कस्स कहिज्जउ सुहं व दुखं वा ।
केण समं व हसिज्जउ पामर-पउरे हअ-ग्गामे ॥ १६४ ॥

वक्रं कः प्रलोक्यतां कस्य कथ्यतां सुखं वा दुःखं वा ।

केन समं वा हस्यतां पामरप्रचुरे हतग्रामे ॥ १६४ ॥

भिकारगावी कुणाकडे मी पाहू ओठी हसुन् ।

सांगु कुणाला सुखदुःखे ही कुणास बोलू रसुन् ॥

सखा-सोबती कुणी न येथे - जातिल पाने पुसुन् ।

क्षुद्र जीवनी वाया जाई यौवन हे मुसमुसुन् ॥ १६४ ॥

गावढळ लोकांचा बुजबुजाट असलेल्या ह्या मतद्रष्ट गावात कोणाच्या तोंडाकडे तिरके वधावे? कोणाला सुखदुःखे सांगावी? किंवा कोणासंगती हसावे-खिदळावे?

नांगर-पूजा फलही-वाहण-पुण्याह-मङ्गलं लङ्गले कुणन्तीए ।
अ-सईएँ मणोरह-गभिणीएँ हत्या थरहरन्ति ॥ १६५ ॥

कार्पासीक्षेत्रपुण्याहमङ्गलं लाङ्गले कुर्वत्याः ।

असत्या मनोरथगभिण्या हस्ती थरथरायेते ॥ १६५ ॥

जोडीने करि नांगरपूजा शेतकरी जोडपे ।

पेरु कपाशी शेतामाजी, हृदयी हेतू लपे ॥

हसे घरधनी, उद्या मुहूर्तो मुरु होइल पेरणी ।

हात थरथरे धनीण असती मनोरथा गभिणी ॥ १६५ ॥

कपाशीच्या शेतात शुभदिनी नांगराच्या (पूजेचा) मंगलविधी करीत असताना दुःशीलेचे हात पोटात (कामुक) मनोरथ बाळगिल्यामुळे थरथरत आहेत.

युक्ती पहिउल्लूरण-सडकाउलाहिँ अ-सईहिँ बहल-तिमिरस्स ।

आइप्पणेण णिहुअं बडस्स सित्ताइँ पत्ताइम् ॥ १६६ ॥

पथिकच्छेदनशडकाकुलाभिरसतीभिर्बहलतिमिरस्य ।

आलेपनेन निभृतं वटस्य सिक्तानि पत्राणि ॥ १६६ ॥

गदं छाया वटवृक्षाची, पथिक थांबतिल तळी ।

शंकेने या खुडतिल पाने करण्या पत्रावळी ॥

चोरुनि चतुरा रक्षायते संकेताचे स्थळ ।

पीठपाणि शिंपूनि ठेविती, चंचल त्या शिंदळ ॥ १६६ ॥

दाट सावली असलेल्या वडाची पाने पांथस्थ तोडून टाकितील, ह्या भीतीने व्याकूळ होऊन दुःशील स्त्रियांनी त्यांच्यावर चोरून (तांदळाच्या) पिठाचे पाणी शिंपडले.

धार्मिक भञ्जन्तस्स वि तुह सग्ग-गामिणो णइ-करञ्ज-साहाओ ।

पाआ अज्ज वि धम्मिअ तुह कहँ धरणिं चिअ छिवन्ति ॥ १६७ ॥

भञ्जतोऽपि तव स्वर्गगामिनो नदीकरञ्जशाखाः ।

पादावद्यापि धार्मिक तव कथं धरणीमेव स्पृशतः ॥ १६७ ॥

नदीकाठचा करंज हिरवागार गदं सावली ।

शिर्वालगावर पडे पालवी, डहाळ झुकली तळी ॥

युगुलांच्या मीलनसंकेता एकांत सुस्थली ।

तोडुनि खांद्या धर्मरक्षका पुण्याई जोडली ॥

अरे पुजाऱ्या, कसा न तुजला स्वर्गलाभ जाहला ।

जडावली पावले तुझी ती अजून भूमितला ! ॥ १६७ ॥

अरे, धर्मिष्ठा, स्वर्गप्राप्ती व्हावी म्हणून नदीवरच्या 'करंज' वृक्षाच्या फांद्या (चवड्यांवर उभे राहून) तू मोडून टाकीत आहेस. पण अजूनही तुझे पाय कसे रे धरतीलाच टेकून राहिलेले आहेत ?

औत्सुक्य अच्छउ ताव मण-हरं पिआइ मुह-दंसणं अइ-महग्घम् ।

तग्गाम-खेत्त-सीमा वि झत्ति विट्ठा सुहावेइ ॥ १६८ ॥

अस्तु तावन्मनोहरं प्रियाया मुखदर्शनमतिमहार्घम् ।

तद्ग्रामक्षेत्रसीमापि झटिति दृष्टा सुखयति ॥ १६८ ॥

गावशिवेला तिचेच वावर, पाहुनि केवळ घुरा ।
 दर्शन दुर्लभ तिथे वावरे कामरूप सुंदरा ॥
 रेखिव बांधा, प्रेमबंधनी बांधिल ती वागुरा ।
 तरुणा केवळ बांध पाहुनी जीव होय झुरमुरा ॥
 गावातिल प्रेमातुर जीवा हाच लागला छंद ।
 कल्पनेतला चांद चवथिचा देत मना आनंद ॥ १६८ ॥

प्रियेचे अतिशय मोलाचे असे मनोहर मुखदर्शन तर राहूच द्या. तिच्या गावाच्या शेताची शीव जरी दिसली, तरी लगेच मुखाचे भरते येते.

मृत भार्या णिक्रममाहिं वि खेत्ताहिं पामरो णेअ वच्चए वसइम् ।
 मुअ-पिअ-जाआ-मुण्णइअ-गेहदुक्खं परिहरन्तो ॥ १६९ ॥

निष्कर्मणोऽपि क्षेत्रात्पामरो नैव व्रजति वसतिम् ।
 मृतप्रियजायांशून्यीकृतगेहदुःखं परिहरन् ॥ १६९ ॥

सोडुनि जाता प्रिया तयाते सदन भासते मुने ।

आठविता मन व्याकुल होई दुःख वाढते दुणे ॥

॥ १६९ ॥ राहि अहेतुक शेतमळचावर कषक कामाविना ।

नको-नकोसे उदास घर ते परत तिथे जाइना ॥ १६९ ॥

॥ १६९ ॥ प्रियभार्याच्या मृत्यूने भकास झालेल्या घराचे दुःख टाळावे, म्हणून जरी काम नसले तरी (विचारा) शेतकरी शेतातून वस्तीला येतच नाही.

॥ १६९ ॥

अज्ञावात अज्ञावाउछलिअ-घर-विवर-पलोद्वन्त-सलिल-धाराहिम् ।

कुडु-लिहिओहि-दिअहं रक्खइ अज्जा कर-अलेहिम् ॥ १७० ॥

अज्ञावातोच्छलितगृहविवरप्रपतत्सलिलधाराभिः ।

॥ १७० ॥ कुडचलिखितावधिदिवसं रक्षत्यार्या करतलैः ॥ १७० ॥

अज्ञावांते गवत उडाले छत झाले मोकळे ।

गळ लागल्या पाउसधारा भितोवर ओघळे ॥

पति प्रवासी दिवस मोजिते, भित्तिचिन्हे, रक्षणा ।

॥ १७० ॥ तळहाती झाकते प्रियतमा भितोवरल्या खुणा ॥ १७० ॥

वादेळाने उडून गेलेल्या घराच्या छपरातून पावसाच्या धारा गळत आहेत; आणि एक साधवी स्त्री भितोवर लिहिलेला (वियोगाचा) कालावधिदिन आपल्या हाताच्या तळव्यांनी (झाकून) त्यांपासून जपू पाहत आहे.

माकडचेष्टा

गोला-णईएँ कच्छे चक्खन्तो राइआएँ पत्ताइम् ।

उप्फडइ मक्कडो खोक्खेइ अ पोट्टं अ पिट्टेइ ॥ १७१ ॥

गोदावरीनद्याः कच्छे चर्वयन्राजिकायाः पत्राणि ।

उत्पतति मर्कटः खोक्खशब्दं करोत्युदरं च ताडयति ॥ १७१ ॥

खादाडच तो, खाई माकड मोहरिची पालवी ।

आजुबाजुला पाहत विचकी दात, पुच्छ हालवी ॥

या झाडावर त्या झाडावर लवतो गोदातिरी ।

खाकत-खोकत पोट बडवितो खोड मोडली पुरी ॥ १७१ ॥

गोदानदीच्या तीरी मोहरीची पाने खाणारे माकड उड्या मारीत आहे, खो-क्खो आवाज काढीत आहे, आणि पोट बडवीत सुटला आहे.

घंटांची

गह-वइणा मुअ-सैरह-डुण्डुअ-दामं चिरं वहेऊण ।

माळ वग-सआइं गेऊण णवरि अज्जा-घरे बद्धम् ॥ १७२ ॥

गृहपतिना मृतसैरिभवृहृदघण्टादाम चिरमूढ्वा ।

वर्गशतानि नीत्वानन्तरमार्यागृहे वद्धम् ॥ १७२ ॥

मेला तो मस्त हेला, हुडकि घरधनी गोठणे ती गुरांची ।

कंठी घालावयाला धरुनि फिरतो माळ ती घंटिकांची ॥

लाभे ना पात्र हेला कुणिहि दुसरा घालण्याते गळचात ।

बांधी दारात आता घणघणत ती चंडिकामंदिरात ॥ १७२ ॥

मेलेल्या रेड्याच्या गळचातली मोठ्या घंटांची माळ घरधन्याने पुष्कळ दिवस घरात ठेविली, शेकडो कळपांत नेली, आणि शेवटी चण्डिकेच्या देवळात नेऊन बांधिली.

मोरपीस

सिहि-पेच्छणावअंसा बहुआ वाहस्स गव्विरो भमइ ।

गअ-मोत्तिअ-रइअ-पसाहणाणं मज्झे सवत्तोणम् ॥ १७३ ॥

शिखिपिच्छावतंसा वधूव्याधस्य गर्विता भ्रमति ।

गजमौक्तिकरचितप्रसाधनानां मध्ये सपत्नीनाम् ॥ १७३ ॥

नटती सवती तिच्या लेउनी गजमौक्तिकमाळा ।

मोरपिसे खोचून मिरविते नववधु वेल्हाळा ॥

पुलिद दुबळा अता करो तो मोराचीच शिकार ।

प्रीतिगर्व तो, मोरपिसांचा सुचवित शृंगार ॥ १७३ ॥

हत्तींच्या (गंडस्थळांतील) मोत्यांची आभरणे घातलेल्या आपल्या सवतींच्या मेळाव्यात व्याघ्राची ती वधू (नुसते) मोरपिसांचे कर्णभूषण लेऊन डौलाने मिरवत आहे.

पुण्याई वडकच्छ-पेच्छरीणं वडकुल्लविरोपं वडक-भमिरीणम् ।
 वडक-हसिरीणं पुत्तह पुण्णेहिं जणो पिओ होइ ॥ १७४ ॥
 वक्राक्षिप्रेक्षणशीलानां वक्रोल्लपनशीलानां वक्रभ्रमणशीलानाम् ।
 वक्रहासशीलानां पुत्रक पुण्यर्जनः प्रियो भवति ॥ १७४ ॥
 लाडे-लाडे बोलत बघते नजर वाकडी करुन् ।
 लचकत मुरडत बीज चालते पदर आडवा धरुन् ॥
 हळूच हसते गाली किंचित उंचावित हनुवटी ।
 खळीत भ्रमवी मन हे बत्सा, भाग्यवती चोरटी ॥
 नितंब वेळावीत टाकते मुरकत ती पावलं ।
 थरकवीत पापणी घेतसे सशापरी चाहुल ॥
 पुण्याई फळताच लाभते प्रमदा उन्मादिता ।
 तनू मखमली म्यान भरजरी मदनाची असिलता ॥ १७४ ॥
 मुला, तिरपे नेत्रकटाक्ष टाकणाऱ्या, तेढेबाके बोलणाऱ्या, भिरीभिरी वक्रगतीने
 चालणाऱ्या आणि बहाणा करून हसणाऱ्या अशा तरुणींना प्रिय होणे फार
 पुण्याईनेच शक्य आहे.

भुवकड भम धम्मिअ वीसत्थो सो सुणओ अज्ज मारिओ तेण ।
 गोला-अड-विअड-कुडडग-वासिणा दरिअ-सीहेण ॥ १७५ ॥
 भ्रम धार्मिक विस्रब्धः स शुनकोऽद्य मारितस्तेन ।
 गोदातटविकटकुञ्जवासिना दृप्तसिहेन ॥ १७५ ॥
 गोदातटिच्या निबिड निकुंजी निद्रित वनकेसरी ।
 ग्रामसिंह मारुनि टाकिला घटका भरली पुरी ॥
 कसली आता फुले वेचिसी, जा जा परता घरी ।
 अहो पुजारी फिरा होउनी अता गावचौधरी ॥ १७५ ॥
 अरे धमिष्ठा, आता तू खुशाल भटकत रहा. गोदाकाठच्या घनदाट जाळीत
 राहणाऱ्या त्या वेफाम सिंहाने आजच त्या कुव्याला ठार मारून टाकिले
 आहे.

देवांचे भाग्य वाएरिणं भरिअं अच्छि कणऊर-उप्पल-रण ।
 फुक्कन्तो अ-विअहं चुम्बन्तो को सि देवाणम् ॥ १७६ ॥
 वार्तेरितेन भूतमक्षि कर्णपूरोत्पलरजसा ।
 फुत्कुर्वन्नवितृष्णं चुम्बन्कोऽसि देवानाम् ॥ १७६ ॥

अनिल पुरा छळवादी, कानातिल कमल डुले ।
 उडवि नयनि रजपराग, पापणि थरथरत उले ॥
 नयन मिटत हाकारी चोळित डोळे रमणी ।
 संकट हे सोडवील फुंकर घालून कुणी ॥
 जाइ चोर राजरोस पापणि उचलीत फुके ।
 काढाया केसरकण कितिदा तरि घेत मुके ॥ १७६ ॥

वाच्याने उडविल्यामुळे कर्णभूषण म्हणून घातलेल्या नीलकमलाचे पराग तिच्या डोळ्यात भरले. त्यासाठी (डोळ्यात) फुंकर घालताना तिचे असोशीने चुंबन घेतोस. कोण आहेस रे तू देवांपैकी ?

गलोल सहि इमेन्ति कलम्बाइं जह मं तह ण सेस-कुसुमाइम् ।
 णूणं इमेसु दिअहेसु वहइ गुडिआ-धणुं कामो ॥ १७७ ॥
 सखि व्यथयन्ति कदम्बानि यथा मां तथा न शेषकुसुमानि ।
 नूनमेषु दिवसेषु वहति गुटिकाधनुः कामः ॥ १७७ ॥
 वसंत छळतो, वनराजोतुन वाहत धुंद समीर ।
 सहज झेलिते हृदय, सुमांचे गंधित केसरतीर ॥
 आली ही बरसात, मृगाची उन्मादित ही ओल ।
 कदंबगुटिका घेउन हाती मन्मथ मारि गलोल ॥ १७७ ॥

सखे, कदंबाची जशी करितात, तशी दुसरी कोणतीही फुले मला व्यथित करित नाहीत. खरोखर, ह्या दिवसांत कामदेव गेंद फेकावयाचे धनुष्यच धारण करितो.

धर्मकृत्य णाहं दूई ण तुमं पिओ त्ति को अह्वा एत्थ वावारो ।
 सा मरइ तुज्झ अ-असो तेण अ धम्मक्खरं भणिमो ॥ १७८ ॥
 नाहं दूती न त्वं प्रिय इति कोऽस्माकमत्र व्यापारः ।
 सा म्रियते तवायशस्तेन च धर्माक्षरं भणामः ॥ १७८ ॥
 साहवे न पाहवे, नसले जरि मो दूतो ।
 जिवलग तू नससि, तरी ऐक जरा जनरीती ॥
 तो मरणी मरते रे, जाउनिया भेट तरी ।
 घेउ नको वंचूनिया अपकीर्तो ही पदरो ॥ १७८ ॥

मी ना दूती, ना तू (तिचा) प्रियकर, आम्हांला ह्याशी काय करावयाचे आहे ? (पण) ती मरून जाईल, आणि तुला काळिमा लागेल. म्हणून हे धर्मबोल आम्ही बोलत आहो.

हातो- तोएँ मुहाहिँ तुह मुहं तुज्ज मुहाओ अ मज्ज चलणम्मि ।
हात हात्याहत्योएँ गओ अइ-दुक्कर-आरओ तिलओ ॥ १७९ ॥

तस्या मुखात्तव मुखं तव मुखाच्च मम चरणे ।

हस्ताहस्तिकया गतोऽतिदुष्करकारकस्तिलकः ॥ १७९ ॥

चंचिता तिला प्रेमाने भालावर वठले कुंकू ।

तो ठसा लागता पायी वाटले हृदय हे जिंकू ॥

सखि मुखावरुनि त्या वदनी लागले माझिया पायी ।

किति बाई हातोहात हा प्रवास कळला नाही ॥ १७९ ॥

हा तिलक तिच्या मुखावरून तुझ्या मुखावर, आणि तुझ्या मुखावरून माझ्या पायावर हातोहात जाऊन पोहोचला,—अतिशय दुष्कर गोष्टी करणारा आहे हा !

जांभळी सामाएँ सामलिज्जइ अद्धच्छि-पलोइरोएँ मुह-सोहा ।

जम्बू-दल-कअ-कण्णावअंस-भरिए हल्लिअ-पुत्ते ॥ १८० ॥

श्यामायाः श्यामलायतेऽर्धाक्षिप्रलोकनशीलाया मुखशोभा ।

जम्बूदलकृतकर्णावतंसभ्रमणशीले हलिकपुत्रे ॥ १८० ॥

संकेताची खूण म्हणोनी दिला जांभळी तुरा ।

कानी खोवुनि तोच मिरवितो, खळाच होई पुरा ॥

अर्धोन्मीलित नयनी बघते मुग्धा ती प्रियकरा ।

होइल उघडे गुपित, भीतिने मलूल हो सुंदरा ॥ १८० ॥

जांभळीची पालवी कर्णभूषण म्हणून घालून हिडत राहणाऱ्या शेतकऱ्याच्या मुलाकडे किलकिलत्या डोळ्यांनी सुंदरीने पाहिले, तो तिच्या चेहऱ्यावरचा नूरच हरपला.

कठोर, दूइ तुमं चिअ कुसला कक्खड-मउआइ जाणसे बोल्लुम् ।

कण्डूइअ-पण्डुरं जह ण होइ तह तं करेज्जामु ॥ १८१ ॥

दूति त्वमेव कुशला कर्कशमृदुकानि जानासि वक्तुम् ।

कण्डूयितपाण्डुरं यथा न भवति तथा तं करिष्यसि ॥ १८१ ॥

चतुर दूतिके, कळते तुजला कुठे कसे बोलावे ।

मधुर मृदुल कधि, कठोर व्हावे कुशले तुजला ठावे ॥

बोटांनी खरडावे हलके हळूच सुटता खाज ।

ओरखडे टाळून नखाचे करिसो सहज मसाज ॥

कृतिकंतव लावून पणाला, उचितच प्रोतिसमेट ।

कलानिपुण तू आण घडवुनी सख्ये अमुची भेट ॥ १८१ ॥

दूती, तू चतुरच आहेस. कठोर केव्हा बोलावे, मऊ केव्हा बोलावे, हे तुला कळते. तर कंड काढता-काढता (तेथली) जागा पांढरी पडणार नाही,— (खिजविण्याने शरमिदा होऊन तो पांढरा पडणार नाही,) असेच तू कर.

कृश महिला-सहस्स-भरिए तुह हिअए सुहअ सा अ-माअन्ती ।
दिअहं अणण-कम्मा अङ्गं तणुअं पि तणुएइ ॥ १८२ ॥

महिलासहस्रभृते तव हृदये सुभग सामान्ती ।
दिवसमनन्यकर्मा अङ्गं तनुकमपि तनूकरोति ॥ १८२ ॥

हृदयी तुझिया घेति आसरा अगणित रमणी सुभगा ।
समूहात त्या मला मिळावी इवलीशी तरि जागा ॥
कृशांगीच मी तरी राजसा, त्या आशेवर जगते ।
अधिक उपाये कृश व्हायाते रातंदिन मी झुरते ॥ १८२ ॥

भाग्यवंता, हजारो स्त्रियांनी गर्दी केलेल्या तुझ्या हृदयात ती मावू शकत नाही. म्हणून दिवसभर कसलेही कामधाम न करता (आपले मूळचे) कृश शरीर ती (आणखी) कृश करित आहे.

गुप्त पाप खणमेत्तं पि ण फिट्टइ अणुदिअह-विइण्ण-गरुअ-संतावा ।
पच्छण्ण-पाव-सङ्क व्व सामलो मज्झ हिअआओ ॥ १८३ ॥

क्षणमात्रमपि नापयात्यनुदिवसवितीर्णगुरुकसंतापा ।
प्रच्छन्नपापशङ्केव श्यामला मम हृदयात् ॥ १८३ ॥

आठव तव शामलते क्षणहि सोडिना ।
निशिदिनि या वाढतसे हृदयवेदना ॥
सांगता न येइ कुठे, ते न बोलवे ।
परोपरोहि पुसतो ना मूक आसवे ॥
मिटून नेत्र घेतले तरीहि बल्लभे ।
विसरते न गुप्त जरी पाप ते उभे ॥ १८३ ॥

दररोज प्रखर मनस्ताप देणारी ती सुंदरी चोरून केलेल्या पापाच्या भीतीप्रमाणे माझ्या हृदयातून क्षणभरसुद्धा हलत नाही.

अनभिज्ञ अज्जअ णाहं कुविआ अवऊहसु कि मुहा पसाएसि ।
तुह मण्णु-समुप्पाअएँण मज्झ माणेण वि ण कज्जम् ॥ १८४ ॥

अज्ञक नाहं कुपितोपगूह कि मुघा प्रसादयसि ।
तव मन्युसमुत्पादकेन मम मानेनापि न कार्यम् ॥ १८४ ॥

रे अजाण हा न मान, का उगाच मनघरणी ।
 रागावले मी न मुळी, रुसवा हा वरकरणी ॥
 तू इथून जा निघून, नकोच गोड बोलणी ।
 मी जन्माचीच अशी, तुला कशास जाचणी ॥ १८४ ॥

अजाण (प्रियतमा), मी रागावले नाही. (खुशाल) मला जवळ घे. का विना-
 कारण माझी मनघरणी करितोस? तुला राग आणणारा माझा तो मान घेऊन
 मला काय करावयाचे आहे?

श्याम-
 शबल दीहृद्वपउर-णोसास-पआविओँ वाह-सलिल-परिसित्तो ।
 साहेइ साम-सबलं व तीएँ अहरो तुह विओए ॥ १८५ ॥

दीर्घोष्णप्रचुरनिःश्वासप्रतापितो वाष्पसलिलपरिसिक्तः ।
 साधयति श्यामशबलमिव तस्या अधरस्तव वियोगे ॥ १८५ ॥

सोडि दीर्घ उष्ण श्वास अधरि अश्रु ओघळता ।
 श्यामशबल व्रत विरही आचरिते ती वनिता ॥ १८५ ॥

सततच्या दीर्घ व कढत निःश्वासांनी पोळलेला आणि अश्रुजलाने ओला झालेला
 तिचा अधरोष्ठ तुझ्या विरहात जणू 'श्याम-शबल' ('अग्निपानीय') व्रत
 घेतल्याचे सुचवीत आहे.

सरोवर सरए महद्दहाणं अन्ते सिसिराई बाहिरुद्धाइम् ।
 जाआई कुविअ-सज्जण-हिअअ-सरिच्छाई सलिलाइम् ॥ १८६ ॥

शरदि महा हृदानामन्तः शिशिराणि बहिरुष्णानि ।
 जातानि कुपितसज्जनहृदयसदृक्षाणि सलिलानि ॥ १८६ ॥

गमत उष्ण वरपांगी सज्जन मन कुपित जरी ।
 शीत मुखद अंतरंग शरदातिल सलिलसरी ॥ १८६ ॥

शरदृतूत मोठ्या डोहांचे पाणी रागावलेल्या सज्जनांच्या अंतःकरणाप्रमाणे
 वरकरणी तापलेले, पण अंतर्यामी शीतल असते.

पहिले आअस्स किं णु करिहिमि किं बोलिस्सं कहुं णु होहि त्ति ।
 साहस पढमुग्गअ-साहस-आरिआएँ हिअअं थरहरेइ ॥ १८७ ॥

आगतस्य किं नु करिष्यामि किं वक्ष्यामि कथं नु भविष्यतीति ।
 प्रथमोद्गतसाहसकारिकाया हृदयं थरथरायते ॥ १८७ ॥

अभिसाराचे पहिले साहस, प्रीतीची नवलाई ।
 पहिल्या भेटित काय बोलु ग, धीरच खचतो बाई ॥
 भीति उरी संकोच लाजही, थरार भरतो देही ।
 कुठे पाहु ग कसे करू मी, घडता भलते काही ॥
 उगाच वेडी ओढ लागते, लाज धिटुकली होई ।
 पाउल पडते पुढेच अवचित मन हे भागे जाई ॥ १८७ ॥

“तो आल्यावर मी काय करू ? काय बोलू ? कसं होईल ?” अशा विचारांनी प्रथमच साहस करावयाला निघालेल्या (प्रेयसीचे) हृदय थरकापून उठते.

नूपुर

णेउर-कोडि-विलगं चिउरं दइअस्स पाअ-पडिअस्स ।
 हिअअं पउत्थ-माणं उम्मोअन्ती च्चिअ कहेइ ॥ १८८ ॥
 नूपुरकोटिविलगं चिकुरं दयितस्य पादपतितस्य ।
 हृदयं प्रोषितमानमुन्मोचयन्त्येव कथयति ॥ १८८ ॥
 रागवली रतिचतुरा काळ कुटिल कळ लावी ।
 लोळत हो चरण लीन, प्रियकर तिज समजावी ॥
 केस गुंतले कुरळे नूपुराच्या जाळीतुनि ।
 सुटता नच सुटति, हसू उमटे नत दृष्टितुनी ॥
 सोडवि ती अंगुलिने उकलित कुंतलगुंता ।
 सुचवि तया, 'मेला हो राग पुरा हा आता' ॥ १८८ ॥

(मनघरणीसाठी) पाया पडत असलेल्या प्रियकराचे आपल्या नूपुरांच्या टोकांत गुंतलेले केस सोडवीत असता ती आपल्या हृदयातला मान परागंदा झाल्याचेच सांगत होती.

जांभळी
 उटणे

तुज्झङ्गराअ-सेसेण सामली तह खरेण सोमारा ।
 सा किर गोला-ऊले हाआ जम्बू-कसाएण ॥ १८९ ॥
 तवाङ्गरागशेषेण श्यामला तथा खरेण सुकुमारा ।
 सा किल गोदाकूले स्नाता जम्बू-कषायेण ॥ १८९ ॥
 जांभळिचे ते लावुनि उरले उटणे तुझिया अंगा ।
 कडक तरी ते एकांती ती लावितसे उत्संगा ॥
 गोदाकाठी श्यामलतनु ती न्हात असे सुकुमारी ।
 अंग-अंग उजळता अंगना, अनंग सुखसंचारी ॥
 अजाण ती अनुरक्ता तव स्पर्शास्तव आमुसले ।
 प्रवाहातुनी वाहत आले जांभुळ-उटणे घुतले ॥ १८९ ॥

गोदावरीच्या तीरी तू (आपल्या अंगाला) लावून उरलेल्या जांभळाच्या तुरट खरखरीत उटण्याने ती सुंदरी तशी न्हाली म्हणे.

ओसाड अज्ज च्चेअ पउत्थो अज्ज च्चिअ सुण्णआइं जाआइम् ।
 रच्छा-मुह-देउल-चत्तराईं अहं च हिअआइम् ॥ १९० ॥
 अद्यैव प्रोषितोऽद्यैव शून्यकानि जातानि ।
 रथ्यामुखदेवकुलचत्वराप्यस्माकं च हृदयानि ॥ १९० ॥
 हो सामसूम सदनी जाता सखा विदेशी ।
 धे आसमंत मौन त्या शून्य गाववेशी ॥
 भासे सुने मनाला सुनमून अंगणे ही ।
 ओसाड चौक सारे गावात देवळेही ॥ १९० ॥

आजच तो प्रवासाला गेला. आणि आजच मुख्य रस्ते, देवळे, चौक आणि आमची हृदये उजाड पडली.

गौरव चिरिडं पि अ-आणन्ता लोआ लोएहिं गोरवाघविआ ।
 सोणार-नुल व्व णिरक्खरा वि खन्धेहिं उज्झन्ति ॥ १९१ ॥
 वर्णावलीमप्यजानन्तो लोका लोकेगौरवार्घापिताः ।
 सुवर्णकारतुलेव निरक्षरा अपि स्कन्धैरुह्यन्ते ॥ १९१ ॥
 की तोलताच सोने जो तोलतो स्वतःला ।
 ऐसी सुवर्णसंधी लाभे निरक्षराला ॥
 खांद्यावरी बसे तो बहुमान नित्य होई ।
 सहवासकारणे ह्या भलतेच मोल येई ॥
 झुकताच तोल साधे लागेल नाव गाजू ।
 जनमान्यता मिळोनी नावाजला तराजू ॥ १९१ ॥

वर्णमालेची आद्याक्षरेही ज्यांना माहीत नाहीत, असे अक्षरशास्त्र लोक (मोठे-पणाच्या) वळावर अक्षरे नसलेल्या (म्हणजे चिन्ह नसलेल्या) सोनाराच्या गौरवास्पद तराजूप्रमाणे लोकांकडून खांद्यावर वाहिले जातात. (उभ्या दांडीवर ठेविले जातात.)

लाल आअम्बन्त-कवोलं खलिअक्खर-जम्पिरिं फुरन्तोट्टिम् ।
गाल मा छिवसु त्ति स-रोसं समोसरन्तीं पिअ भरिमो ॥ १९२ ॥
 आता भ्रान्तकपोलां स्वलिताक्षरजल्पनशीलां स्फुरदोष्ठीम् ।
 मा स्पृशेति सरोषं समुपसर्पन्तीं प्रियां स्मरामः ॥ १९२ ॥

थरथरते कुपिता ती मावेना राग उरी ।
झाले किति गाल लाल, बोल फुटेना अधरी ॥
'लावू नका हात मला,' जा जा दृष्टीपुढुनी ।
कलहान्तरितेच्या या रम्य गोड आठवणी ॥ १९२ ॥

गाल लाल, बोलताना अक्षरे अडखळणारी, ओठ थरथरणारे,— आणि 'हात लावू नका अंगाला,' असे म्हणत रागाने तिघून जाणारी—अशा त्या प्रियेची भारी आठवण होत आहे आम्हांला.

निर्दोष गोला-विसमोआर-च्छलेण अप्पा उरम्मि से मुक्को ।
अनुकंपा अणुअम्पा-णिद्दोसं तेण वि सा गाढमुवऊढा ॥ १९३ ॥
गोदावरीविषमावतारच्छलेनात्मा उरसि तस्य मुक्तः ।
अनुकम्पानिर्दोषं तेनापि सा गाढमुपगूढा ॥ १९३ ॥
गोदेचे पात्र रूंद ओढ फार चढउतार ।
अवघड ती घसरण किति, कशि जाऊ पैलपार ॥
अनुकंपेने तिजला देइ हात दे अधार ।
टाकित छातीवरती अपुला ती देहभार ॥
सावरिता तोल तिचा सहज घडे आलिंगन ।
दोष न दोघांचाही प्रीतिभोतिसंमीलन ॥ १९३ ॥

गोदावरीचे उतार उंचसखल आहेत, असा वहाणा करून तिने आपले अंग त्याच्या छातीवर लोटून दिले; आणि त्यानेही दयेच्या उजळपणाने (सावरून घेण्याच्या मिषाने) तिला कडकडून मिठी मारिली.

निर्माल्य सा तुइ स-हृत्थ-दिण्णं अज्ज वि रे सुहअ गन्ध-रहिअं पि ।
उव्वसिअ-गअर-हूर-देवअ व्व णोमालिअं वहइ ॥ १९४ ॥
सा त्वया स्वहस्तदत्तामद्यापि रे सुभग गन्धरहितामपि ।
उद्वसितनगरगृहदेवतेव नवमालिकां वहति ॥ १९४ ॥
तुवा घातली तिला आपुल्या माळा कंठातली ।
भाग्य हेच मानुनी मिरविते जरि ती कोमेजली ॥
गाव सोडुनी जाता कोणी पूजा जी बांधिली ।
वाळुनि झाली कोळ, अवकळा, प्रेममूर्ति भंगली ॥
जीवितसाफल्याची ल्याली निर्माल्ये ती खुळी ।
गावदेवतेपरी भासते उद्ध्वस्तच राउळी ॥ १९४ ॥

निर्वोष अनुकंपा

गोदेचे पात्र रुंद ओढ फार चढउतार ।
अवघड ती घसरण किति, कशि जाऊ पैलपार ॥
अनुकंपेने तिजला देइ हात दे अधार ।
टांकित छातीवरती अपुला ती देहभार ॥
सावरिता लोल तिचा सहज घडे आलियन ।
दोष न दोषांचाही प्रीतिभोतिसंमोलन ॥ २ . १९३ .

सुभगा, तू स्वतःच्या हातांनी दिलेल्या मोगरीच्या फुलाचा वास जरी उडून गेला, तरी उदध्वस्त झालेल्या नगरामधल्या गृहदेवतेप्रमाणे अजूनदेखील ती ते (फूल) धारण करीत आहे.

उधार केलीअ वि रूसेउं ण तीरए तम्मि चुक्क-विणअम्मि ।
उसनवार जाइअएहिं व माए इमेहिं अ-वसेहिं अङ्गेहिम् ॥ १९५ ॥
 केल्यापि रुषितुं न शक्यते तस्मिश्च्युतविनये ।
 याचितकैरिव मातरेभिरवशैरङ्गैः ॥ १९५ ॥
 काय करू बाई, तयाते विनय मुळी नाही ।
 राग धरू ग कसा, मला ते जुळेनाच आई ॥
 गात्रे ही माझी जाहली कशी पराधीन ।
 राहिले न हाती माझिया माझे हे प्राण ॥ १९५ ॥
 आई, विनय त्याने सोडूनच दिला आहे. तरी उसल्या आणिल्याप्रमाणे पराधीन असलेल्या ह्या अवयवांनी त्याच्यावर मला श्रद्धेतसुद्धा राग धरिता येत नाही.

उत्फुल्लिका उत्फुल्लिआएँ खेल्लउ मा णं वारेहि होउ परिऊढा ।
 मा जहण-भार-गरुई पुरिसाअन्ती किलिम्मिहिइ ॥ १९६ ॥
 उत्फुल्लिकया खेलतु मैनां वारयत भवतु परिक्षामा ।
 जा जघनभारगुर्वी पुरुषायितं कुर्वती क्लमिष्यति ॥ १९६ ॥
 खेळा बसफुगडी, खेळू द्या तिला अशी स्वर ।
 अडवू नका तिजला, उडू द्या अंगणि चौफेर ॥
 नाजुक कटिबांधा वाकता लवचिक हो फार ।
 जघन पोटरी ती पृथुला होतिल भरदार ॥
 सैल न मांड तिची, घट्ट हो अश्वावर स्वार ।
 टिकेलही श्वास, सहज ती कधी न थकणार ॥
 विलासिनी रमणी, सहसा कुणा न हरणार ।
 इमायची नाही, पुरुषायितात ही नार ॥ १९६ ॥

खेळू द्या तिला 'उत्फुल्लिका'. अडवू नका तिजला. होऊ द्या थोडी सडसडीत. नाही तर जघनभाराने जड झाल्यावर ती (पुढे) 'पुरुषायिता'च्या वेळी दमून जाईल ना.

जुने मद्य पउर-जुवाणो गामो महु-मासो जोव्वणं पई थेरो ।
 जुण्ण-सुरा साहीणा अ-सई मा होउ किं मरउ ॥ १९७ ॥
 प्रचुरयुवा ग्रामो मद्युमासो यौवनं पतिः स्थविरः ।
 जीर्णसुरा स्वाधीना असती मां भवतु किं म्रियताम् ॥ १९७ ॥

असे तरुण मदभरी यौवना, पति प्रौढ, स्वाधीन ।
जुने मद्य तिजपाशी मोही तरुणजना कामीन ॥
लुटे अमित आनंद, स्वैरिणी वागतसे स्वच्छंद ।
वसंत ये मधुमास कसे ना पिउनी होइल धुंद ॥ १९७ ॥

तरुणांची गावात गर्दी. त्यात चैत्रमास. ज्वानीही आलेली. नवरा म्हातारा. आणि हाताशी (मुरलेली) जुनी मदिरा. मग तिने दुःशील होऊ नये, तर काय मरावे ?

ढोंग बहुसो वि कहिज्जन्तं तुह वअणं मज्झ हत्थ-संदिट्टम् ।
ण सुअं ति जम्पमाणा पुणरुत्त-सअं कुणइ अज्जा ॥ १९८ ॥

बहुशोऽपि कथ्यमानं तव वचनं मम हस्तसंदिष्टम् ।
न श्रुतमिति जल्पन्ती पुनरुक्तशतं करोत्यार्या ॥ १९८ ॥

घाडियला मजकरवी पोचविला मी निरोप ।
ऐकुनीहि ऐकिले न, दावित तिज येइ झोप ॥
कितिदा तरि पुसत पुन्हा झाला जणु स्मरणलोप ।
आतुर ती ऐकाया शंभरदा प्रियनिरोप ॥ १९८ ॥

माझ्या हाती पाठविलेला निरोप मी पुष्कळदा सांगितला. (तरी) 'ऐकू नाही आलं!' असे म्हणत भायने शेकडो वेळा त्याची उजळणी करून घेतली.

संवरण पअडिअ-सिणेह-सबभाव-णिबभरं तीएँ जह तुमं विट्ठो ।
संवरण-वावडाए अण्णो वि जणो तह च्चेअ ॥ १९९ ॥

प्रकटितस्नेहसद्भावनिर्भरं तथा यथा त्वं दृष्टः ।
संवरणव्यापृतयान्योऽपि जनस्तथैव ॥ १९९ ॥

प्रेमदृष्टीने तुला पाहते, तसेच इतर जनांते ।
कळू नये ते कुणा म्हणोनी तुजसी जुळले नाते ॥ १९९ ॥

प्रेम प्रकट करणाऱ्या सद्भावपूर्ण दृष्टीने तिने तुझ्याकडे पाहिले; आणि ते लपवून ठेवण्यात व्यग्र झालेल्या तिने दुसऱ्यांकडेही थेट तसेच पाहिले.

दंतव्रण गेह्णह पलोअह इमं प्रहसिअ-वअणा पइस्स अप्पेइ ।
जाआ सुअ-पढमुग्गिण्ण-दन्त-जुअलङ्किअं बोअरम् ॥ २०० ॥

गृहीत प्रलोकयतेदं प्रहसितवदना पत्युरर्पयति ।
जाया सुतप्रथमोद्भिन्नदन्तयुगलाङ्कितं बदरम् ॥ २०० ॥

'छकुल्याने या पहा आपुल्या कसे चावले बोर ।
 बापावरती कडी करिल हे खासच तुमचे पोर' ॥
 चिमणा चावा बोरावरला जिवलग हसुनी पाही ।
 'बघा तरी हो दातकण्या या फुटल्या लोण्यालाही ॥
 मिस्किल सोठा, जाइल अगदी तुमच्या बळणावरती' ।
 लोण्याचे हे दात आपुली स्मृतीच की अनुसरती ॥
 [आठवते ते, अग्निसन्निधी विरघळलेले घृत ।
 लोण्याचे हे दात आपुली करिती स्मृति जागृत] ॥ २०० ॥
 'ध्या ! बघा हे !' असे हसच्या मुखाने म्हणत, आपल्या बाळाला प्रथमच आलेल्या
 दोन दातांचा वण उमटलेले बोर पत्नीने पतीला अर्पण केले.

(शतक दुसरे समाप्त)

शतक तिसरे

निदेसही अपात्र अच्छं ता जण-वाओ हिअअं चिअ अत्तणो तुह पमाणम् ।
तह तं सि मन्द-णेहो जह ण उवालम्भ-जोगो सि ॥ २०१ ॥
अस्तु तावज्जनवादो हृदयमेवात्मनस्तव प्रमाणम् ।
तथा त्वमसि मन्दस्नेहो यथा नोपालम्भयोग्योऽसि ॥ २०१ ॥
प्रामाणिक हे हृदयच ठरवी, प्रीतीमुग्ध मिलिदा ।
प्रेम मंद जाहले मजवरी कशी करू तरि निदा ॥ २०१ ॥
लोकापवाद राहू दे वाजूला. तुझे हृदयच तुला साक्षी आहे. तुझे प्रेम असे मंदावले
आहे की, तुला बोलसुद्धा लावण्याच्या योग्यतेचा उरला नाहीस.

स्वच्छंदी अप्प-च्छन्द-पहाविर दुल्लह-लम्भं जणं वि मगन्त ।
आआस-पहेहिं भमन्त हिअअ कइआं वि भज्जिहिसि ॥ २०२ ॥
आत्मच्छन्दप्रधावनशील दुर्लभलम्भं जनमपि मृगयमाण ।
आकाशपथैर्भ्रमद्दृदय कदापि भङ्क्ष्यसे ॥ २०२ ॥
स्वच्छंद अशी ही धाव घेसि का हृदया ।
जातील तुझे हे सर्व मनोरथ वाया ॥
ही निराधार तव गगनातील भरारी ।
करि मनोभंग अप्राप्य हाव अविचारी ॥ २०२ ॥
स्वतःच्या लहरीने धावणाऱ्या, दुर्मिळ माणसाच्या मागे लागलेल्या, आणि आकाश-
वाटांनी भरान्या मारणाऱ्या हृदया रे, एखादे वेळी मोडून पडशील बरे !

गणिका अहव गुण च्चिअ लहुआ अहवा गुण-अण्णुओण सो लोओ ।
अहव हिा णिग्गुणा वा बहु-गुण-वंतो जणो तस्स ॥ २०३ ॥
अथवा गुणा एव लघवोऽथवा गुणज्ञो न स लोकः ।
अथवास्मि निर्गुणा वा बहुगुणवाञ्जनस्तस्य ॥ २०३ ॥

राहिले न जगती अता गुणाला मोल ।
 की निर्गुणीच मी लावु कुणाला बोल ॥
 नच पारख उरली गमते गुणवंताची ।
 वा असेल त्यांची प्रिया गुणी भाग्याची ॥ २०३ ॥

कदाचित (माझे) गुण हेच क्षुल्लक असतील. किंवा त्याला गुणांची पारख नसेल. किंवा (माझ्या ठिकाणी) गुणच नसतील. किंवा, त्याचे 'ते माणूस' फार गुणांनी मंडित असेल.

आरसा

फुट्टनेण वि हिअएण मामि कह णिंवरिज्जए तम्मि ।
 आअंसे पडिबिम्बं व्व जम्मि दुक्खं ण संकमइ ॥ २०४ ॥
 स्फुटितेनापि हृदयेन मातुलानि कथं निवेद्यते तस्मिन् ।
 आदर्शे प्रतिविम्बमिव यस्मिन्दुःखं न संक्रामति ॥ २०४ ॥
 मन निर्मळ ग मुकुरापरि ते, ममता नजरा निःस्नेह तरी ।
 कुठला मग पाझर येइ तया, झुरता झरतो जरि घाव उरी ॥
 सखि सांगु तयास कशास तरी, विरहे तुझिया मम हृदय फुटे ।
 नच ये करुणा मुकुरास मुळी, दुखरे प्रतिबिंब जरी उमटे ॥ २०४ ॥

मामी, हृदय जरी उलून निघत असले, तरी त्याला कसे सांगावे? आरशातल्या प्रतिविवाप्रमाणे त्याच्या ठिकाणी दुःख रिघतच नाही ग!

काकबली

पासासङ्की काओ णेच्छइ दिणं पि पहिअ-घरणीए ।
 ओणन्त-कर-अलोगलिअ-वलअ-मज्झ-ट्टिअं पिण्डम् ॥ २०५ ॥
 पाशाशङ्की काको नेच्छति दत्तमपि पथिकगृहिण्या ।
 अवनतकरतलावगलितवलयमध्यस्थितं पिण्डम् ॥ २०५ ॥
 काकबली टाकते विराणी कृश ती, कंकण गळले ।
 पिंडाभवती मंडळ धरिले फास न तुजसी कळले ॥
 मथिले मी अन् तिला आणिली तुला दावण्या खिंड ।
 (मथिले मी अन् तिला, दाविली तुला गडाची खिंड)
 मूर्ख वायसा शंकित होसी, तिचा सोडिसी पिंड ॥ २०५ ॥

प्रवासीपतीच्या गृहिणीच्या खाली केलेल्या तळहातातून गळून पडलेल्या काकणाच्या मधोमध पडलेल्या (अन्नाच्या) पिंडाकडे, तो फास असेल ह्या धाकाने कावळा लक्षच देत नाही.

भित्ती-
वरील रेघा

ओहि-दिअहागमासङ्कुरीहिँ सहिआहिँ कुडु-लिहिआओ ।
दो-त्तिण्णि तर्हि चिअ चोरिआएँ रेहा पुसिज्जन्ति ॥ २०६ ॥

अवधिदिवसागमाशङ्कुरीभिः सखीभिः कुडचलिखिताः ।
द्वित्रास्तत्रैव चोरिकया रेखाः प्रोञ्छयन्ते ॥ २०६ ॥

पती प्रवासी भित्तिरेखा सखि वाढवि भित्तीवरती ।

भयशंकेने प्रिया पुसतसे चोरुनिया एकांती ॥ २०६ ॥

(पती) परत येण्याचा दिवस जवळ येत आहे ह्या भितीने (विरहिणीच्या) मैत्रिणींनी तिने भित्तीवर काढिलेल्या (दिवस मोजण्याच्या) दोन-तीन रेघा तेथल्या-तेथेच पुसून टाकिल्या.

विधि-
घटना

तुह मुह-सारिच्छं ण लहइ त्ति संपुण्ण-मण्डलो विहिणा ।
अण्णमअं व घडेउं पुणो वि खण्डिज्जइ मिअइको ॥ २०७ ॥

तव मुखसादृश्यं न लभत इति संपूर्णमण्डलो विधिना ।
अन्यमयमिव घटयितुं पुनरपि खण्डयते मृगाङ्कः ॥ २०७ ॥

अकलंकित या सुंदर वदना पाहुनि विस्मित विधी ।

शरदातिल मधुचंद्र उणावे लावण्याचा निधी ॥

चंद्र मोडुनी कुपित विधाता फेकित गगनामधी ।

खंड-खंड चहुकडे विखुरले तारा लक्षावधी ॥

धूर्त तरी तो रची विरिची कलाचतुर योजना ।

तुझाच घे आदर्श मूर्त हो अंतरिची कामना ॥

स्वर्गगेचा पंक, चंद्रिका कालवि तारांगणा ।

नाजुक हाती कलेकलेने घडवायाते पुन्हा ॥ २०७ ॥

पौर्णिमेच्या चंद्राला तुझ्या मुखाची वरोवरी करिता येत नाही, म्हणून विधाता जणू काही दुसऱ्या द्रव्यापासून तो पुन्हा घडविण्यासाठी त्याचे (कलाकलांनी) तुकडे-तुकडे करीत आहे.

गणित

अज्जं गओ त्ति अज्जं गअओ त्ति अज्जं गओ त्ति गणरीए ।

पढम च्चिअ दिअहद्धे कुडुओ रेहाहिँ चित्तलिओ ॥ २०८ ॥

अद्य गत इत्यद्य गत इत्यद्य गत इति गणनशीलया ।

प्रथम एव दिवसार्धे कुडचं रेखाभिश्चित्रितम् ॥ २०८ ॥

‘जातिल बाई, आज जायचे, गेले आजच गमे’ ।

भित्तीवरती भित्तिरेखा ती काढितसे संभ्रमे ॥

रंगविली ती भित्त सखीने काढुनि रेघा कित्ती ।

दुपारवरि ती चित्रित केली काल गणाया भित्ती ॥ २०८ ॥

'आजच (प्रवासाळा) गेला ; आज गेला ; आज गेला ;' अशी गणना करीत करीत तिने पहिल्याच दिवसाच्या पूर्वार्धात भिंत रेघांनी भरून काढिली.

ओशाळी ण वि तह पढम-समागम-सुरअ-सुहे पाविए वि परिओसो ।
जह बीअ-दिअह-स-विलक्ख-लक्खिए वअण-कमलम्मि ॥ २०९ ॥

नापि तथा प्रथमसमागमसुरतमुखे प्राप्तेऽपि परितोषः ।
यथा द्वितीयदिवससविलक्षलक्षिते वदनकमले ॥ २०९ ॥

पहिल्या रात्री प्रथमसमागम युगुला करितो सुखी ।
दिवसा तो आनंद आगळा हसतो सखिच्या मुखी ॥
कृतार्थता, संतोष, अपेक्षा, अनुतापाची क्षिती ।
गालावर रंगली प्रियेच्या सलज्ज रतिस्मृती ॥ २०९ ॥

दुसऱ्या दिवशी ओशाळलेल्या नजरचे (तिचे) मुखकमल बघताना जसा आनंद होतो, तसा पहिल्या भेटीतल्या समागममुखानेसुद्धा लाभत नाही.

मदनशर जे संमुहागअ-वोलन्त-वलिअ-पिअ-पेसिअच्छि-विच्छोहा ।
अहं ते मअण-सरा जणस्स जे होन्ति ते होन्तु ॥ २१० ॥

ये संमुखागतव्यतिक्रान्तवलितप्रियप्रेषिताक्षिविक्षोभाः ।
अस्माकं ते मदनशरा जनस्य ये भवन्ति ते भवन्तु ॥ २१० ॥

प्रिय करि अनुनय सन्मुख येउनि दिले न उत्तेजन ।
परतुनि जाता वळुनी बघती उत्कंठित लोचन ॥
आणि घेतसे वेध नजर ती विंधित हृदया जाण ।
कुसुमसुकुमल, खरेच का ग हे मदनाचे बाण ॥ २१० ॥

(मनघरणीसाठी) समोर आलेले आणि मागाहून पराङ्मुख होऊन वळणारे,
प्रियकरणे टाकिलेले क्षोभक नेत्रकटाक्ष आम्हा (तरुणींना) मदनबाणच होतात ;
मग इतरांना ते जसे-कसे होत असतील ते असोत !

कडदोरा इअरो जणो ण पावइ तुह जहणारुहण-संगम-सुहेल्लिम् ।
अणुहवइ कणअ-डोरो हुअवह-वरुणाणं माहप्पम् ॥ २११ ॥

इतरो जनो न प्राप्नोति तव जघनारोहणसंगमसुखकेलिम् ।
अनुभवति कनकदोरो हुतवहवरुणयोर्माहात्म्यम् ॥ २११ ॥

घालि मिठी कटिलागी लोळत भाग्यवंत कटिदोरा ।
जधनावरती आरूढ होई, डोलत दावी तोरा ॥
अग्निवरुण दे सुवर्णकांती घुंगूर करित मुजोरी ।
मिळे लाभ त्या प्रीतिसंगमी पाहत उघडी चोरी ॥
प्रियरमणीसहवास रमाया, सुखसंचित ते लाभे ।
लावण्याचे लळित रंगवी घुंगूर मुखर विलोभे ॥ २११ ॥

तुझ्या नितंवांवर चढून समागमाची सुखक्रीडा इतरेजनांना लाभत नाही. फक्त सोन्याचा कडदोरा (तरुणींच्या कटिदेशी राहून) 'अग्निवरुणां'चा ('अग्निपानीया' सारखे एक उग्रव्रत) महिमा अनुभवितो.

आश्चर्य जो जस्स विहव-सारो तं सो देइ ति किं त्य अच्छेरम् ।
अण-होन्तं पि खु दिण्णं दोहग्गं तइ सवत्तीणम् ॥ २१२ ॥
यो यस्य विभवसारस्तं स ददातीति किमत्राश्चर्यम् ।
अभवदपि खलु दत्तं दौर्भाग्यं त्वया सपत्नीभ्यः ॥ २१२ ॥
असता वैभव देती धन ते, नसे थोरवी काही ।
नसता जवळी दुर्भाग्यहि, तू देशी सवतींनाही ॥ २१२ ॥

ज्याच्यापाशी जो वैभवाचा ठेवा असतो, तो तो (लोकांना) देतो, ह्यात काय आश्चर्य? (पण) तुझ्याजवळ नसलेल्या दुर्भाग्याचा ठेवा तू सवतींना दिलास (हे नवल).

निरूपम चन्द्र-सरिसं मुहं से सरिसो अमिअस्स मुह-रसो तिस्सा ।
स-कअ-ग्गह-रहमुज्जल-चुम्बणअं कस्स सरिसं से ॥ २१३ ॥
चन्द्रसदृशं मुखं तस्याः सदृशोऽमृतस्य मुखरसस्तस्याः ।
सकचग्रहरभसोज्ज्वलचुम्बनकं कस्य सदृशं तस्याः ॥ २१३ ॥
चंद्रापरि मुख, अधरी अमृत, ओढुनि बाहूपाशी ।
चुंबियले मी आवेगाने धरुनी कुंतल केशी ॥
बळजबरीने तिला चुंबिता अवचित घाईघाई ।
अनुपम हा आनंद, जयाते जगात तुलना नाही ॥ २१३ ॥

तिचे मुख चंद्रासारखे. अधररस अमृतासारखा. (मग) तिचा केशपाश धरून आवेगाने घेतलेले प्रेमभराचे चुंबन कशासारखे (म्हणणार)?

विचक्षणा • उप्पण्णत्थे कज्जे अइ-चिन्तन्तो गुणागुणे तम्मि ।
चिर-आल-मन्द-पेच्छित्तणेण पुरिसो हणइ कज्जम् ॥ २१४ ॥
उत्पन्नार्थे कार्येऽतिचिन्तयन्गुणागुणौ तस्मिन् ।
चिरकालमन्दप्रेक्षित्वेन पुरुषो हन्ति कार्यम् ॥ २१४ ॥

उगाच करिता विचक्षणा ती गुणावगुण-लाभाची ।

विलंबनाने कार्यनाश हो, हुकते संधि यशाची ॥ २१४ ॥

कार्यसिद्धी जवळ येऊन ठेपली आहे, अशा वेळी गुणावगुणांची फाजील चिकित्सा करणारा माणूस दीर्घ काळ सावकाश विचार करिता-करिता कामाची नासाडी (मात्र) करून घेतो.

रागानुराग

बालअ तुमाहि अहिअं णिअअं चिअ वल्लहं महं जीअम् ।

तं तद्द विणा ण होइ त्ति तेण कुविअं पसाएमि ॥ २१५ ॥

बालक त्वत्तोऽधिकं निजकमेव वल्लभं मम जीवितम् ।

तत्त्वया विना न भवतीति तेन कुपितं प्रसादयामि ॥ २१५ ॥

तुदतो माझा जीव तुझ्याविण, अपराधी मन कळते ।

प्रिय माझे मज प्राण राजसा, म्हणुनि राग आवरते ॥ २१५ ॥

वेढ्या, तुझ्यापेक्षा मला माझा जीव प्यारा आहे. पण तुझ्यावाचून तो राहत नाही. म्हणून तू रागावला असताही मी मनघरणी करीत आहे.

पुरावा

पत्तिअ ण पत्तिअन्ती जइ तुज्झ इमे ण मज्झ रुअईए ।

पुट्ठीअ बाह-बिन्दू पुलउब्भेएण भिज्जन्ता ॥ २१६ ॥

प्रतीहि न प्रतीयन्ती यदि तवेमे न मम रोदनशीलायाः ।

पृष्ठस्य वाष्पविन्दवः पुलकोद्भेदेन भिद्यमानाः ॥ २१६ ॥

प्रिये ठेव विश्वास मजबरी करू कितो आर्जव ।

प्रीति निरागस दिसे लोचनी पापण्यांतले दव ॥

पाठीवरती पडति आसवे, चरणि घालता कव ।

पुलकित होई अंग लोभता हे भिजले वैभव ॥ २१६ ॥

जरी विश्वास वाटत नसला, तरी विश्वास ठेव. (तुझे पाय धरिताना) मी सारखी रडत असता तुझे अश्रुबिंदू माझ्या पाठीवर (ओघळत आहेत, आणि) रोमांच उठून ते त्यांचा भेद करीत आहेत.

सन्मित्र

तं मित्तं काअव्वं जं किर वसणम्मि देस-आलम्मि ।

आलिहिअ-भित्ति-वाउल्लअं व ण पर-म्मुहं ठाइ ॥ २१७ ॥

तन्मित्रं कर्तव्यं यत्किल व्यसने देशकालेषु ।

आलिखितभित्तिपुत्तलकमिव न पराङ्मुखं तिष्ठति ॥ २१७ ॥

मित्रीचित्रापरि तो सन्मुख राही सदाच सन्मित्र ।

देशविदेश असो वा प्रसंग कुठलाहि काळ अन्यत्र ॥ २१७ ॥

असा मित्र जोडावा की, जो खरोखर कोणत्याही संकटात, देशात, काळात, भितीवर रेखाटलेल्या पुतळ्याप्रमाणे (कधी) तोंड फिरविणार नाही.

हाय, हाय ! बहुआएँ णइ-णिउञ्जे पढमुग्गअ-सील-खण्डण-विलक्खम् ।
उड्डे विहङ्ग-उलं हा हा पक्खेहिँ व भणन्तम् ॥ २१८ ॥

वध्वा नदीनिकुञ्जे प्रथमोद्गतशीलखण्डनविलक्षम् ।
उड्डयते विहङ्गकुलं हा हा पक्षैरिव भणत् ॥ २१८ ॥

नदीतिरी एकांत निकुंजी युगुलांचा रतिसंग ।
शीलभंग पाहता वधूचा किलबिल करिति विहंग ॥
पंखांची फडफडति 'हाय' ती उचित न संकेताला ।

लाजुनिथा त्या विहंगमाचा गगनी कळप उडाला ॥ २१८ ॥

नदीच्या निकुंजामध्ये प्रथमच जेव्हा वधूचे शील खंडित झाले, तेव्हा ओशाळून जाऊन, पक्षांचा थवा 'हाय हाय !' असे जणू काही पंखांनी उद्गार काढीत उडून भरारला.

वसंतोन्माद सच्चं भणामि बालअ णत्थि अ-सक्कं वसन्त-मासस्स ।
गन्धेण कुरवभाणं मणं पि अ-सइत्तणं ण गअ ॥ २१९ ॥

सत्यं भणामि बालक नास्त्यशक्यं वसन्तमासस्य ।
गन्धेन कुरवकाणां मनागप्यसतीत्वं न गता ॥ २१९ ॥

उन्मादक या वसंतसमयी नसे असंभव काही ।

भवती कुरवकगंध दरवळे तरि ती चळली नाही ॥

जा जा आता घरी परतुनी कांताविण एकांती ।

कसा भरवसा मनी धरावा मोहमयी या राती ॥ २१९ ॥

वेड्या, मी खरेच सांगते रे, - वसंतऋतूत न घडण्यासारखे असे काही नाही.
(पण) कुरवकांचा सुगंध दरवळत असताना ती मुळीसुद्धा विचलित झाली नाही.

पिंज-न्यातले पाखरू एकैककमवइ-वेट्टण-विवरन्तर-दिण्ण-तरल-णअणाए ।
तइ वोलन्ते बालअ पञ्जर-सउणाइअं तीए ॥ २२० ॥

एकैकवृतिवेष्टनविवरान्तरदत्तरलनयनया ।

त्वयि व्यतिक्रान्ते बालक पञ्जरशकुनायितं तथा ॥ २२० ॥

बसे कुंपणा आड आतुरा भिरभिर फिरवी नयनां ।

छिद्राछिद्रामधुनी पाही पिंज-न्यातली मैना ॥ २२० ॥

कुंपणाच्या वेढ्याच्या जाळीच्या एकेका छिद्रामधून, बालका, तू गेल्यानंतर भिरभिरत्या डोळ्यांनी तिने पिजऱ्यातल्या पाखराप्रमाणे तुझ्या (वाटे)कडे पाहिले.

कुंपण ता किं करेउ जइ तं सि तीएँ वइ-वेट्ट-पेल्लिअ-यणीए ।
 पाअङ्गुदुद्धक्खित्त-णीसहङ्गीअ वि ण दिट्ठो ॥ २२१ ॥
 तर्किक करोतु यदि त्वमसि तथा वृतिवेष्टनप्रेरितस्तन्या ।
 पादाङ्गुष्ठार्धक्षिप्तनिःसहाङ्ग्यापि न दृष्टः ॥ २२१ ॥
 कुंपणास भिडवुनी वक्ष ते उम्मी पोवच्यावरी ।
 लालसुरुक बोटाना तिचिया रग लागे तोवरी ॥
 तुला पहाया तडफडते ते जाळीतिल पाखरू ।
 घडे न दर्शन हाय, कळेना काय आणखी करू ॥ २२१ ॥

कुंपणाच्या वेढ्यावर स्तन टेकवून, पायांच्या अर्ध्या अंगठ्यांवर तोल धरून, गळलेल्या शरीराने तिने तुझ्याकडे पाहूनही तू दिसला नाहीस, तर तिने काय बरे करावे ?

अश्रू पिअ-संभरण-पलोदृन्त-वाह-धारा-णिवाअ-मीआए ।
 दिज्जइ वड्ढक-ग्गीवाएँ दीवओ पहिअ-जाआए ॥ २२२ ॥
 प्रियसंस्मरणप्रलुठद्वाष्पधारानिपातभीतया ।
 दीयते वक्रग्रीवया दीपकः पथिकजायया ॥ २२२ ॥
 सांजदिवा घेउनी कुलवधू निघे देवमंदिरी ।
 विरहविकल ती कातरवेळा उठे उमाळा उरी ॥
 आठवणीने तुझ्या जिवलगा होत प्रीत बावरी ।
 निराश नयनी भरले आसू, ओघळ गालांवरी ॥
 तिरपा लावुनि हात दिव्याला लावि दिवा सुंदरी ।
 अमंगलाच्या भये मंगला आवेगे आवरी ॥
 ज्योतीवरती पडतिल आसू भयाकुला अंतरी ।
 करातली ती विज्ञेल पणती-मानच कलती करी ॥ २२२ ॥

प्रियकराच्या आठवणीने टपटपणाऱ्या अश्रुधारा पडतील, म्हणून भिऊन पथिकाच्या भायेंने मान तिरपी करूनच दिवा ठेविला.

लवचिक तइ वोलन्ते बालअ तिस्सा अङ्गाइँ तह णु वलिआइम् ।
 जह पुट्टि-मज्झ-णिवतन्त-वाह-धाराओँ दीसन्ति ॥ २२३ ॥
 त्वयि व्यतिक्रामति बालक तस्या अङ्गानि तथा नु वलितानि ।
 यथा पृष्ठमध्यनिपतद्वाष्पधारा दृश्यन्ते ॥ २२३ ॥

तिचिया पुढुनी जाशि जिवलगा प्रीतिभेट तोडुनी ।
 बसल्या ठायी बघे साजणी तुला अंग मोडुनी ॥
 लवचिक काया मान वळविता अशु उभे लोचनी ।
 पडुनि वाहति पाठीवरती गौर पन्हाळातुनी ॥ २२३ ॥

बालका, तू जाऊ लागलास, त्या वेळी तिने आपले शरीर इतके वळविले की, तिच्या अश्रुधारा पाठीच्या मध्यभागी पडताना दिसल्या.

मध्यम ता मज्झिमो च्चिअ वरं दुज्जण-सुअणोहिं दोहिं वि ण कज्जम् ।
 जह दिट्ठो तवइ खलो तहेअ सुअणो अ-ईसन्तो ॥ २२४ ॥
 तन्मध्यम एव वरं दुर्जनसुजनाभ्यां द्वाभ्यामपि न कार्यम् ।
 यथा दृष्टस्तापयति खलस्तथैव सुजनोऽदृश्यमानः ॥ २२४ ॥
 नकोच बाई सज्जन मजला, दर्शन दुर्लभ त्याचे ।
 दुर्जन देई दुःखच भारी, कसे ग सोसायाचे ! ॥
 संसाराचा येळकोट ग उभाच धरितो दावा ।
 त्याहुनि बरवा मध्यम सखये, प्रियकर मजला व्हावा ॥ २२४ ॥

मध्यम (गुणीच) बरा. दुर्जन आणि सज्जन ह्या दोहोंचा काही उपयोग नाही. कारण दुर्जन हा दृष्टीला पडताच दुःख देतो; आणि सज्जन तर दिसतच नाही.

कटाक्ष अद्धच्छि-पेच्छिअं मा करेहि साहाविअं पलोएहि ।
 सो वि सु-दिट्ठो होहिइ तुमं पि मुद्धा कलिज्जहिंसि ॥ २२५ ॥
 अर्धाक्षिप्रेक्षितं मा कुरु स्वाभाविकं प्रलोकय ।
 सोऽपि सुदृष्टो भविष्यति त्वमपि मुग्धा कलिष्यसे ॥ २२५ ॥
 नको ताणुनी भिवया सोडू, कटाक्ष जहरी बाण ।
 सहजच बघता घडेल दर्शन प्रेममूर्तिचे छान ॥
 म्हणु दे अल्लड जना, तयाचे काय तुला ग बाई ।
 कुळेल ग इतिहास घडीचा, घडेल पुढती काही ॥ २२५ ॥

अर्धोन्मीलित डोळ्यांनी बघू नकोस. स्वाभाविकपणाने पहा. म्हणजे तोही चांगला बघावयाला मिळेल. आणि (लोक) तुलाही (फार तर) अल्लड म्हणतील.

गुपचूप दिअहं खुडक्किआए तीए काऊण गेह-वावारम् ।
 गरुए वि मण्णु-दुःखे भरिमो पाअन्त-सुत्तस्स ॥ २२६ ॥
 दिवसं रोषमूकायास्तस्याः कृत्वा गेहव्यापारम् ।
 गुरुकेऽपि मन्युदुःखे स्मरामः पादान्तसुप्तस्य ॥ २२६ ॥

धरि रुसवा ती दिनी भामिनी, सरता गृहकृत्ये ही ।

आवरोत मन दुःखित हृदया राती निकटी येई ॥

हळूच पहुडे पायांजवळी निमूट धनुराकारा ।

गृहस्वामिनी, दाहचंद्रिका आठवितो सुखसारा ॥ २२६ ॥

दिवसभर प्रणयकोणात असलेल्या तिने गप्प राहून घरकाम संपविले, आणि राग व दुःख मोठे असूनही ती (रात्री) पायांतळी (गुपचूप) येऊन झोपली. त्याची आम्हांला आठवण होते.

उपदेश पाण-उडीअ वि जलिरुण हुअवहो जलइ जण्ण-वाडम्मि ।

ण हु ते परिहरिअच्चा विसम-दसा-संठिआ पुरिसा ॥ २२७ ॥

पर्णकुटचामपि ज्वलित्वा हुतवहो ज्वलति यज्ञवाटे ।

न खलु ते परिहर्तव्या विषमदशासंस्थिताः पुरुषाः ॥ २२७ ॥

यज्ञमंडपी अग्नि, तसा तो झोपडीतही राही ।

दुर्दिन येता प्रियपुरुषाते सोडु नको ग बाई ॥ २२७ ॥

अग्नी काय, पर्णकुटीतही पेटतो, यज्ञशाळेतही चेततो. विषम दशा ज्यांना आली, अशा पुरुषांना खरोखर दूर लोटू नये.

मूलकारण जं तुज्ज सई जाआ अ-सईओ जं च सुहअ अहो वि ।

ता किं फुट्टुअ बीअं तुज्ज समाणो जुआ णत्थि ॥ २२८ ॥

यत्तव सती जाया असत्यो यच्च सुभग वयमपि ।

तत्किं स्फुटतु बीजं तव समानो युवा नास्ति ॥ २२८ ॥

सती सद्गुणी भार्या तव ती, असती आम्ही गणिका ।

कारण त्याला एकच केवळ, जाणतील ते कुणि का ॥

सुभगा, सुंदर तुजसम प्रिय पति संसारी सुखवाया ।

कलावतीते कुलवंतीचे भाग्य कुठे लाभाया ॥ २२८ ॥

भाग्यवंता, तुझी वायको सती-साध्वी आहे, आणि आम्ही दुराचरणी. तर बीज-कारण सांगू? — तुझ्यासारखा तरुण (आम्हांला लाभला) नाही.

हाताला सव्वस्सम्मि वि दद्धे तह वि हु हिअअस्स णिव्वुदि च्चेअ ।

हात जं तेण गाम-डाहे हत्थाहत्थि कुडो गहिओ ॥ २२९ ॥

सर्वस्वेऽपि दग्धे तथापि खलु हृदयस्य निर्वृतिरेव ।

यत्नेन ग्रामदाहे हस्ताहस्तिकया कुटो गृहीतः ॥ २२९ ॥

गावालागी आग लागली, एकुलते घरदार ।
जळून गेले तिचे सर्वही उरला राखडिगार ॥
दिला तिचेने घडा प्रियकरा विझवायाते आग ।
आगीतहि त्या स्पर्शमुखाने प्रीतीला ये जाग ॥ २२९ ॥
गावाला आग लागली, तेव्हा तिचे होते नव्हते ते सारे बेचिराख झाले. तरी तिच्या
हृदयाला परमसौख्यच झाले. कारण (त्याने तिच्या) हातातून घडा घेतला.

चारुदत्त जाएज्ज वणुद्देसे कुज्जो वि हु णीसहो झडिअ-पत्तो ।
मा माणुसम्मि लोए चाई रसिओ दरिदो अ ॥ २३० ॥
जायतां वनोद्देशे कुज्जोऽपि खलु निःशाखः गलितपत्रः ।
मा मानुषे लोके त्यागी रसिको दरिद्रश्च ॥ २३० ॥
दानशील गुणरसिक दरिद्री जंगी न कधि विचरावे ।
निर्जनरानी खुरट वाकडा पर्णहीन तरु व्हावे ॥ २३० ॥
जंगलात खुरटलेले, शाखाहीन, पाने झडलेले असे एखादे (झाड) व्हावे, पण
मनुष्यलोकात त्यागी, रसिक पण दरिद्री माणूस नको (व्हावयाला).

साहस तस्स अ सोहग्ग-गुणं अ-महिल-सरिसं च साहसं मज्झ ।
जाणइ गोला-ऊरो वासा-रत्तोद्ध-रत्तो अ ॥ २३१ ॥
तस्य च सौभाग्यगुणममहिलासदृशं च साहसं मम ।
जानाति गोदापूरो वर्षारावार्धरात्रश्च ॥ २३१ ॥
बरसातीची रात जाणते साहस माझे पुरते ।
गोदावरिचा पुर पाहतो भाग्य कसे ते तरते ॥
[बरसातीची रात काजळी, गोदा भरुनी वाही ।
महिलासाहस सुभाग्य माझे ठाऊक या दोघांही] ॥ २३१ ॥
त्याच्या सौभाग्याचा गुण आणि स्त्रियांत दिसणार नाही असे माझे साहस ही
गोदावरीच्या पुराला माहीत, आणि पावसाळ्याच्या रात्री-अर्धरात्रीला माहीत.

गेले ते दिवस ते वोलिआ वअस्सा ताणं कुडडगाणं थाणुआ सेसा ।
अहो वि गअ-वआओ मूलुच्छेअं गअं पेम्मम् ॥ २३२ ॥
ते व्यतिक्रान्ता वयस्यास्तेषां कुञ्जानां स्थाणवः शेषाः ।
वयमपि गतवयस्का मूलोच्छेदं गतं प्रेम ॥ २३२ ॥
गेले सोडुनि सहचर सारे मुकल्या कुंजलताही ।
वठले यौवन जरठ तरु वये प्रेमहि उरले नाही ॥
[पर्णहीन ती खोडे नुसती प्रेममूलही मुकले ।
काहिच नुरले, भ्रमले मानस त्या आनंदा मुकले] ॥ २३२ ॥

हाताला हात

गावालागी आग लागली, एकुलते घरदार ।
जळून गेले तिचे सर्वेही, उरला राखडिगार ॥
दिला तिचेने घडा प्रियकरा विज्जवायाते आग ।
आगीतही त्या स्पर्शसुखाने प्रीतीला ये जाग ॥ ३.२२९

ते मित्र गेले. त्या कुंजांतली झाडाची खोडे (मात्र) उरली आहेत. आणि आम्हीही उतारवयाला लागलो. तसेच, प्रेमही मुळासकट नाहीसे झाले.

हिरवे खोड

थण-जहण-णिअम्बोवरि णहरङ्का गअ-वआणें वणिआणम् ।

उव्वसिआणङ्ग-णिवास-मूलवन्ध च्व दीसन्ति ॥ २३३ ॥

स्तनजघननितम्बोपरि नखराङ्का गतवयसां वनितानाम् ।

उद्वसितानङ्गनिवासमूलवन्धा इव दृश्यन्ते ॥ २३३ ॥

नितंबस्तनघनजघनांवरती ओरखडे ते दिसती ।

नखचिन्हांच्या चंद्रकोरिची सुकली रांगच नुसती ॥

वयविध्वंसित प्रेममंदिरे नुरे ओल लवलेश ।

मदनसदन उध्वस्त जाहले भवति भग्न अवशेष ॥ २३३ ॥

वय उलटून गेलेल्या स्त्रियांच्या स्तनांच्या, जघनांच्या व नितंबांच्या वरच्या नखांचे ओरखाडे परागंदा झालेल्या मदनाच्या निवासाच्या पायाच्या अवशेषांसारखे दिसतात.

सौंदर्य

जस्स जहं विअ पढमं तिस्सा अङ्गम्मि णिवडिआ दिट्ठी ।

तस्स तर्हि चेअ ठिआ सव्वङ्गं केण वि ण दिट्ठम् ॥ २३४ ॥

यस्य यत्नैव प्रथमं तस्या अङ्गे निपतिता दृष्टिः ।

तस्य तत्रैव स्थिता सर्वाङ्गं केनापि न दृष्टम् ॥ २३४ ॥

गौरतनू ती सुडौल बांधा, लावण्याची मूस ।

वयात येता यौवनात या मन्मथ लावी फूस ॥

अंग-अंग बघताच एकदा तिथेच दृष्टी अडते ।

तिचिया सौंदर्याचे दर्शन नच ते पुरते घडते ॥

[डोळ्यांच्या महिरापींखाली रतिचे चित्रच झुलते ।

सभाच होई स्थिरचित्रापरि, नजर न त्यांची हलते ॥

नजर लागली तशीच राही किती लागल्या नजरा ।

नजराणा हा सौंदर्याला नित रसिकांचा भुजरा] ॥ २३४ ॥

तिच्या शरीरावर ज्या ठिकाणी एखाद्याची दृष्टी पडते, तेथेच ती खिळून राहते. (त्यामुळे) तिचे सर्वांग कुणीच पाहिलेले नाही.

**विष व
अमृत**

चिरहे विसं व विसमा अमअमआ होइ संगमे अहिअम् ।

किं विहिणा समअं विअ दोहिं वि पिआ विणिम्मिअआ ॥ २३५ ॥

चिरहे विषमिव विषमामृतमयी भवति संगमेऽधिकम् ।

किं विधिना समकमेव द्वाभ्यामपि प्रिया विनिर्मिता ॥ २३५ ॥

जहरापरि जाळि तुझा विरह जीव घेई ।
 अमृतमय संगम तो हृदयगम होई ॥
 कळे न काय ही कला की विधिची ही किमया ।
 विष-अमृत कालवुनी निर्मियली काय प्रिया ॥ २३५ ॥
 विरहात ती विषाप्रमाणे दुर्घर; तर भेटीमध्ये अतोनात अमृतमयच होते.
 विधात्याने प्रियेला एकाच वेळी ह्या दोहोंनीही मिळून घडविले आहे काय ?

ओंजळीतले
 पाणी

अ-इंसणेण पुत्तभ सुट्ठु वि णेहाणुबन्ध-घडिआइम् ।
 हत्थ-उड-पाणिआइँ व कालेण गलन्ति पेम्माइम् ॥ २३६ ॥
 अदर्शनेन पुत्रक सुष्ठ्वपि स्नेहानुबन्धघटितानि ।
 हस्तपुटपानीयानीव कालेन गलन्ति प्रेमाणि ॥ २३६ ॥
 कालगतीने उरे न गळता ओंजळीतले पाणी ।
 दर्शनाविना स्नेहबंधही तुटती, प्रीत पुराणी ॥ २३६ ॥
 वालका, स्नेहाच्या सातत्याने जुळलेले चांगले प्रेमही भेट न झाल्यामुळे हातांच्या
 ओंजळीतल्या पाण्यासारखे कालान्तराने गळून जाते.

विंचू

पइ-पुरओ विअ णिज्जइ विच्छुअ-दट्ठे त्ति जार-वेज्ज-घरम् ।
 णिउण-सही-कर-धारिअ-भुअ-जुअलन्दोलिणी बाला ॥ २३७ ॥
 पतिपुरत एव नीयते वृश्चिकदष्टेति जारवैद्यगृहम् ।
 निपुणसखीकरधृतभुजयुगुलान्दोलनशीला बाला ॥ २३७ ॥
 करी बहाणा कसा अचानक करी चावला विंचू ।
 देई झटके दोहि भुजांना, हात लागती नाचू ॥
 'धाव बाइ ग, धाव संकटी नको मला ग बंचू ।
 सांग कुणी घन्वंतरि सखये, नेई धरुनी पंचू ॥
 चढला ग वर चढला येती लहरीवरती लहरा ।
 नेइ सखी कविरायाजवळी, उतरायाते जहरा' ॥ २३७ ॥
 विंचू डसत्याचा बहाणा करून विलंदर सखीने दोन्ही दंडांना झटके देणारी बाला
 हात धरून तिच्या नवऱ्यादेखतच जार-वैद्याच्या घरी नेली.

बैल

विकिणइ माह-मासम्मि पामरो पाइँडि बइल्लेण ।
 णिद्धूम-मुम्मुर न्विअ सामलीएँ थणो पडिच्छन्तो ॥ २३८ ॥
 विक्रीणीते माघमासे पामरः प्रावरणं वलीवर्देन ।
 निर्धूममुर्मुनिभौ श्यामल्याः स्तनौ पश्यन् ॥ २३८ ॥

स्तनयुगुले पाहुनिया कर्षक श्यामल प्रिय रमणीची ।
 धूम्ररहित ते अग्निगोल की लकाक लावण्याची ॥
 निवारिल ही ऊब जाणुनी माघामधली थंडी ।
 बदलीने करि बँल खरेदी, देत कांबळे बंडी ॥ २३८ ॥

धूर नसलेले पण अग्निगोलकांसारखे दिसणारे आपल्या श्यामल स्त्रीचे स्तन पाहताच गरीब (शेतकऱ्याने) (ऐन) माघमहिण्यात वैलाच्या मोवदल्यात पांघरूण विकून टाकिले.

ओढ सच्चं भणामि मरणे द्विअ ह्यि पुण्णे तडम्मि तावीए ।
 अज्ज वि तस्य कुडडो णिवडइ दिट्ठी तह च्चेअ ॥ २३९ ॥
 सत्यं भणामि मरणे स्थितास्मि पुण्ये तटे ताप्याः ।
 अद्यापि तत्र निकुञ्जे निपतति दृष्टिस्तथैव ॥ २३९ ॥
 तापीतटि आसन्नमरण ती पावन जीवन वाही ।
 तीरावरि तरि प्रीतिकुंज तो दृष्टि आतुरा पाही ॥ २३९ ॥
 खरेच सांगते,—तापीच्या पवित्र तीरावर मी मरणोन्मुख होऊन पडले आहे.
 पण आजदेखील (माझी) दृष्टी तशीच, त्याच कुंजाकडे ओढ घेत आहे.

अंधळ्याची अन्ध-अर-बोर-पत्तं व माउआ मह पइं विलुम्पन्ति ।
 बोरे ईसाअन्ति महं विअ छेप्पाहिन्तो फणो जाओ ॥ २४० ॥
 अन्धकरवदरपात्रमिव मातरो मम पति विलुम्पन्ति ।
 ईर्ष्यन्ति मह्यमेव लाङ्गूलेभ्यः फणो जातः ॥ २४० ॥
 पात्रच उघडे अपात्र ते ही अंधकरातिल बोरे ।
 पतिची प्रीती लुटती प्रमदा कोण तयास निवारे ॥
 असुयेने मज बघती वरती चोरसौख्य माजोरे ।
 अहिपुच्छाते फणा फुटावी कपटी दंश विचारे ॥ २४० ॥

आई, अंधळ्यांच्या हातातल्या बोर्यांच्या भांड्याप्रमाणे (त्या) माझ्या नवऱ्याला लुबाडतात; (आणि वर) माझाच मत्सर करतात. (सापाच्या) शेपटीला फणाच फुटली म्हणावयाचे.

ऐट अ-प्पत्त-पत्तअं पाविऊण णव-रङ्गअं हल्लिअ-सोह्वा ।
 उअह तणुई ण माअइ रुन्दासु वि गाम-रच्छासु ॥ २४१ ॥
 अप्राप्तप्राप्त प्राप्य नवरङ्गकं हल्लिकस्नुषा ।
 पश्यत तन्वी न माति विस्तीर्णास्वपि ग्रामरथ्यासु ॥ २४१ ॥

बंस

स्तनयुगुले पाहुनिया कर्षक श्यामल प्रिय रमणीची ।
धम्मरहित ते अग्निगोल की लकाक लावण्याची ॥
निवारील ही ऊब जाणुनी माघामधली थंडी ।
बदलीने करि बंस खरेदी, देत काबळे बंधी ॥ ३ . २३८

अकल्पित तिला रंगरेशमी साडी मिळता फुगली ।
 शेतकऱ्याची सून हावरी सडपातळ मुसमुसली ॥
 अंग-अंग घुसळीत चालते प्रमदा उडवित देना ।
 राजविदी अति रुंद, ऐट तरि रस्त्यातहि मावेना ॥ २४१ ॥

कधी न मिळणारे नवे लुगडे मिळाल्यावर शेतकऱ्याची सूनवाई, वधा, वधा,
 सडसडीत खरी, पण गावातल्या रुंद रस्त्यांवरही मावेना !

बोलणे

वक्खेवआई पिअ-जम्पिआई पर-हिअअ-णिच्चुदिराइम् ।
 विरलो खु जाणइ जणे उप्पणे जम्पिअव्वाइम् ॥ २४२ ॥

वाक्क्षेपकाणि प्रियजल्पितानि परहृदयनिर्वृतिकराणि ।
 विरलः खलु जानाति जन उत्पन्ने जल्पितव्यानि ॥ २४२ ॥

आनंदनि ऐकता, निरुत्तर करि जी मंजुळ वाणी ।
 मुचे बोलणे सुयोग्य समयी रसिका रुचेल मानी ॥
 आगळीच लाघवी कला ती जिंकि हृदय लोभानी ।
 विरळच तेजनहार घालिती गुंफुनि बोलफुलांनी ॥ २४२ ॥

(प्रतिपक्षाचे) बोलणे निरुत्तर करून टाकणारे, मधुर वाटणारे, लोकांच्या
 हृदयांना आनंद देणारे व (योग्य वेळी) उमटणारे बोल बोलणे फार थोड्या
 लोकांना येते.

शोभा

छज्जइ पहुस्स ललितं पिआइ माणो खमा समत्थस्स ।
 जाणन्तस्स अ भणिअं मोणं च अ-आणमाणस्स ॥ २४३ ॥

शोभते प्रभोर्ललितं प्रियाया मानः क्षमा समर्थस्य ।
 जानतश्च भणितं मौनं चाजानतः ॥ २४३ ॥

शोभतसे ती क्षमा समर्था, क्रीडा बलदंडाची ।
 प्रिय ललितेचा लाडिक रुसवा, शोभा सौंदर्याची ॥
 उचितच शोभे चतुर बोलणे, कला ज्ञानवंताला ।
 अजाणत्याचे मौनहि बरवे, शोभुनि दिसते त्याला ॥ २४३ ॥

समर्थाला लीला, प्रियेला मान, प्रभावशाली माणसाला क्षमा, ज्ञात्याला बोलणे
 आणि अज्ञानी मनुष्याला मौन साजून दिसते.

पत्रलेखन

वेचिर-सिण्णं-करङ्गुलि-परिग्गह-क्खसिअ-लेहणी-मग्गे ।
 सोत्थि च्चिअ ण समप्पइ पिअ-सहि लेहम्मि किं लिहिमो ॥ २४४ ॥

वेपनशीलस्विन्नकराङ्गुलिपरिग्रहस्खलितलेखनीमार्गे ।
 स्वस्त्येव न समाप्यते प्रियसखि लेखे किं लिखामः ॥ २४४ ॥

भिजली बोटे घर्मजलाने, कंपित, मुचे न काही ।
घरंगळे ग पहा लेखणी, लिहिता लिहवत नाही ॥
छळते मेली लाज त्यातुनी अशी चोरटी घाई ।
कसे लिहू मी पत्र प्रियाते, सांग प्रियसखे बाई ! ॥ २४४ ॥

बोटे कापत आहेत, घामांने ओली चिब झाली आहेत. घेतलेली लेखणी निसटून जात आहे. अग, 'स्वस्ति' हेमुद्धा लिहून पुरे होत नाही. प्रियसखी, मग पत्रात लिहू तरी काय ?

वाळूचा बांध देव्वम्मि पराहुत्ते पत्तिअ घडिअं पि विहडइ णराणम् ।
कज्जं वालुअ-वरणं व्व क्हं वि बन्धं विअ ण एइ ॥ २४५ ॥
दैवे पराङ्मुखे प्रतीहि घटितमपि विघटते नराणाम् ।
कार्यं वालुकावरणमिव कथमपि बन्धमेव न ददाति ॥ २४५ ॥
कितिही केले यत्न विफल ते फिरे लहर देवाची ।
घरी न घर कोसळते रचिता भित वाळवंटाची ॥ २४५ ॥

दैवाने पाठ फिरविली, म्हणजे—विश्वास ठेव,—माणसांनी जुळवून आणलेलेही काम विघडून जाते. वाळूचा करावयाचा बांध जसा काही केल्या उभाच रहात नाही तसा.

घोट मामि हिअअं व्व पीअं तेण जुआणेण मज्जमाणाए ।
ह्माण-हल्लिद्दा-कडुअं अणुसोत्त-जलं पिअन्तेण ॥ २४६ ॥
मातुलानि हृदयमिव पीतं तेन यूना मज्जन्त्याः ।
स्नानहरिद्राकटुकमनुस्रोतो जलं पिबता ॥ २४६ ॥
नहात होते नदीतिरी मी हळद लावुनी अंगा ।
प्रवाहात खालती उभा तो वाहे पिवळी गंगा ॥
हळदीचे ते कडवट पाणी ओंजळ लावुनी ओठ ।
गडे माझिया हृदयाचा तो घेई पुरता घोट ॥ २४६ ॥

मामी, मी (नदीत) नाहत असताना स्नानाच्या हळदीने कडू झालेल्या खालच्या प्रवाहातले पाणी पिऊन त्या तरुणाने माझ्या हृदयाचा जणू घोट ग घेतला !

अशाश्वत जिविअं अ-सासअं विअ ण णिवत्तइ जोव्वणं अतिक्कन्तम् ।
दिअहा दिअहेहिं समा ण होन्ति किं णिट्ठुरो लोओ ॥ २४७ ॥
जीवितमशाश्वतमेव न निवर्तते यौवनमतिक्रान्तम् ।
दिवसा दिवसः समा न भवन्ति किं निष्ठुरो लोकः ॥ २४७ ॥

शतपावली

रात अंधारातला संकेत तो पाळावया ।

आतुरा अभिसारिका हृदयेश्वरा भेटावया ॥

व्हाया सराईत चालते डोळे मिटोनी सुंदरी ।

अंगणी शतपावली करिते सखी घरच्या घरी ॥ ३ . २४९

क्षणभंगुर हे जीवन परतुन येइ न यौवन जाता ।
दिवस सारखे नच, तरि धरिती जन का ही निष्ठुरता ॥ २४७ ॥
जीवित नश्वरच आहे. तारुण्य ओसरले की पुन्हा परतावयाचे नाही. दिवस
दिवसांसारखे नसतात. (मग) माणसे निष्ठुर का बरे होतात ?

कावळे उप्पाइअ-दध्वाणें वि खलाणें को भाअणं खलो च्चेअ ।
पक्काई वि णिम्ब-फलाई णवरें काएहिं खज्जन्ति ॥ २४८ ॥
उत्पादितद्रव्याणामपि खलानां को भाजनं खल एव ।
पक्वान्यपि निम्बफलानि केवलं कार्कः खाद्यन्ते ॥ २४८ ॥
कृष्णकृत्ये दुर्जनांची संचिती काळे धन ।
अंधेरनगरी ती बरी करण्यास ते संपादन ॥
हलकटाते दान दे बाजार काळा तो खुले ।
पिकताच लिबोळी कडू हे धाव घेती कावळे ॥ २४८ ॥
दुष्टांनी श्रीमंती उत्पन्न केली, तरी तिचे स्थान कोणते ?—दुष्टच. लिबोळ्या
पिकल्या तरी खाणार फक्त कावळेच !

शतपावली अज्ज मए गन्तव्वं घणन्धआरे वि तस्स सुहअस्स ।
अज्जा णिमीलिअच्छी पअ-परिवाडिं घरे कुणइ ॥ २४९ ॥
अद्य मया गन्तव्यं घनान्धकारेऽपि तस्य सुभगस्य ।
आर्या निमीलिताक्षी पदपरिपाटीं गृहे करोति ॥ २४९ ॥
रात अंधारातला संकेत तो पाळावया ।
आतुरा अभिसारिका हृदयेश्वरा भेटावया ॥
व्हाया सराइत चालते डोळे मिटोनी सुंदरी ।
अंगणी शतपावली करिते सखी घरच्या घरी ॥ २४९ ॥
आज मला गर्द अंधारातच त्या भाग्यवंताच्या घरी जावयाचे आहे. (म्हणून)
ती आर्या डोळे मिटून (घरातल्या घरात) पावलांनी घेरलाच्या करीत आहे.

सुजन सु-अणो ण कुप्पइ व्विअ अह कुप्पइ विप्पिअं ण चिन्तेइ ।
अह चिन्तेइ ण जम्पइ अह जम्पइ लज्जिओ होइ ॥ २५० ॥
सुजानो न कुप्यत्येवाथ कुप्यति विप्रियं न चिन्तयति ।
अथ चिन्तयति न जल्पत्यथ जल्पति लज्जितो भवति ॥ २५० ॥
राग न येई सहजी सुजनां, बोलती न वाचे ।
रागातहि ते कधि न चिंतिती अप्रिय तरी कुणाचे ॥
अनवधाने कधी बोलता चुकुनी केव्हा काही ।
स्वतःच होती लज्जित भारी मन हिरमुसले होई ॥ २५० ॥

सज्जन आधी रागावतच नाही. समजा, रागावला तर अकल्याण चित्तणार नाही. आणि (क्वचित) चित्तिले, तर बोलावयाचा नाही. आणि जरकरिता बोललाच, तर ओशाळून जातो.

गुणप्रशंसा

सो अत्यो जो हृत्ये तं मित्तं जं णिरन्तरं वसणे ।
तं रूपं जत्य गुणा तं विण्णाणं जहि धम्मो ॥ २५१ ॥

सोऽर्थो यो हस्ते तन्मित्रं यन्निरन्तरं व्यसने ।
तद्रूपं यत्र गुणास्तद्विज्ञानं यत्र धर्मः ॥ २५१ ॥

असेल हाती तेच धन खरे तोच आपुला ठेवा ।
दुरितातहि जो देइ न अंतर तोच मित्र जाणावा ॥
गुणासहित सौंदर्य साजते, धर्मयुक्त विज्ञान ।
संभवते नच हृदयावाचुन प्रीतीचे महिमान ॥ २५१ ॥

जे (प्रत्यक्ष) हातात असते, ते द्रव्य. जो संकटात नित्य (पाठीशी) असतो, तो मित्र. जेथे गुण नांदातात, तेच रूप. (आणि) जेथे धर्म, तेच विज्ञान.

चांदणी रात

चन्द-मुहि चन्द-धवला दीहा दीहच्छि तुह विओअम्मि ।
चउ-जामा सअ-जाम व्व जामिणी कहं वि बोलीणा ॥ २५२ ॥

चन्द्रमुखि चन्द्रधवला दीर्घा दीर्घाक्षि तव वियोगे ।
चतुर्यामा शतयामेव यामिनी कथमप्यतिक्रान्ता ॥ २५२ ॥

चार प्रहर चांदणी रात्र हो वियोगात चौगुणी ।
जाग्या झाल्या मनात माझ्या असंख्य आठवणी ॥
आठवले ते टपोर डोळे चंद्रमुखी चित्कला ।
कशी कंठिली चार युगे मी माहित माझे मला ॥ २५२ ॥

चन्द्रवदने, तुझ्या वियोगात चांदण्याने धवळलेली चार प्रहरांची रात्र दीर्घनेत्रे,
जंभर प्रहरांप्रमाणे दीर्घ होऊन कशीवशी (मी) लोटली.

मृदंग

अ-उलीणो दो-मुहओ ता महुरो भोअणं मुहे जाव ।
मुरओ व्व खलो जिण्णम्मि भोअणे विरसमारसइ ॥ २५३ ॥

अकुलीनो द्विमुखस्तावन्मधुरो भोजनं मुखे यावत् ।
मुरज इव खलो जीर्णं भोजने विरसमारसति ॥ २५३ ॥

मृदंगापरी असति दुर्तोडे भोजनभाऊ खळ ।
मुखलेपाने मंजुनाद ये सुकता लावी कळ ॥
बंद कराया अपुली निंदा दूषित बायसमुखे ।
मृदंगापरी पिडदान द्या दुर्जनमुखि सारखे ॥ २५३ ॥

कुलहीन, दुतोंड्या माणूस जोवर तोंडात जेवण असते, तोवर गोड असतो. मृदंगाप्रमाणे असणारा दुर्जन (तोंडातले) जेवण जिरले (सुकले), की कठोर बोलतो. (बेसूर वाजतो.)

चिथावणी तह सोळाइ पुलइओ दर-बलिअन्तद्ध-तारअं पहिओ ।
 जह वारिओ वि घर-सामिएण ओलिन्दए वसिओ ॥ २५४ ॥
 तथा स्नुषया प्रलोकितो दर-बलितार्धतारकं पथिकः ।
 यथा वारितोऽपि गृहस्वामिना अलिन्दके सुप्तः ॥ २५४ ॥
 देइ न थारा थकल्या पथिका, सासराच घरधनी ।
 अपांगदृष्टो सून सुचविते, गुपितच संयोजुनी ॥
 परत लावणे योग्य न, येता रातपाहुणा घरी ।
 लाव पयारी, खुशाल सांगे तथा ओसरीवरी ॥ २५४ ॥
 घरधन्याने जरी पथिकाला मनाई केली, तरी सुनेने अर्धोन्मीलित तिरप्या डोळ्यांनी त्याच्याकडे असे काही पाहिले की, तो ओसरीवर (खुशाल) ओपला.

फुशारकी लहुअन्ति. लहुं पुरिसं पव्वअमेत्तं पि दो वि कज्जाइम् ।
 णिव्वरणमणिव्वूढे णिव्वूढे जं अ णिव्वरणम् ॥ २५५ ॥
 लघयतो लघुं पुरुषं पर्वतमात्रमपि द्वे अपि कार्ये ।
 निर्वरणमनिर्व्यूढे निर्व्यूढे यच्च निर्वरणम् ॥ २५५ ॥
 पुरुषोत्तम तू खराच उंच पर्वतापरी ।
 वाटतसे अंतरात गगन ठेंगणे जरी ॥
 केले जे तू न कधी श्रेय दुजाचे न वरी ।
 जे केले तू खरेच बोलु नको फार तरी ॥
 सहजच तो यशगौरव लाभता फुकाफुकी ।
 येइल बघ लघुताही मारता फुशारकी ॥ २५५ ॥

माणूस पर्वताएवढा (बजनदार) असला, तरी दोनच गोष्टी त्याला हलकेपणा आणितान्त-कार्ये केलेले नसता केले आहे असे सांगणे आणि केल्याची प्रौढी मारणे.

पूजाकमल कं तुङ्ग-थणुक्खित्तेण पुत्ति दार-ट्टिआ पलोएसि ।
 उण्णामिअ-कंस-णिवेसिअघ-कमलेण व मुहेण ॥ २५६ ॥
 कं तुङ्गस्तनोत्क्षिप्तेन पुत्रि द्वारस्थिता प्रलोकयसि ।
 उन्नामितकलशनिवेशितार्धकमलेनेव मुखेन ॥ २५६ ॥

उरोजांवरौ उभार, मुख ते टेकुनिया राजसे ।
 कलशांवरती उंच शोभते पूजाकमलच जसे ॥
 उभी राहनी अशी एकटी सर्चित दारातुनी ।
 वाट कुणाची सांग पाहसी, गुंतलीस चितनी ॥ २५६ ॥

मुली, उंचावलेल्या कलशांवर पूजेचे कमळ ठेवावे, त्याप्रमाणे उभार स्तनांवर
 मुख ठेवून, तू दारात उभी राहून कोणाची ग वाट पाहात आहेस ?

एरंड वड-विवर-णिगगअ-दलो एरण्डो साहइ ध्व तरुणाणम् ।
 एत्य घरे हलिअ-वह् एहहमेत्त-स्थणी वसइ ॥ २५७ ॥
 वृत्तिविवरनिर्गतदल एरण्डः साधयतीव तरुणेभ्यः ।
 अत्र गृहे हलिकवधूरेतावन्मात्रस्तनी वसति ॥ २५७ ॥
 कुंपणातुनी डोकावुनि ती एरंडाची पाने ।
 सांगति तरुणा तोलमोल तो उदार यौवनदाने ॥
 तोकडीच ती पडे कंचुकी नूर न मावे देही ।
 तरुण मुस्तनी कर्षकपत्नी याच राहते गेही ॥ २५७ ॥

कुंपणाच्या फटीतून ज्याची पाने डोकावत आहेत तो एरण्ड तरुणांना जणू काही
 सांगत आहे की, एवढे स्तन असलेली शेतकऱ्याची सून ह्याच घरात राहत आहे.

गजगती गअ-कलह-कुम्भ-संणिह-घण-पीण-णिरन्तरेहिं तुङ्गोहिम् ।
 उत्ससिउं पि ण तीरइ किं उण गन्तुं हअ-थणेहिम् ॥ २५८ ॥
 गजकलभकुम्भसनिभघनपीननिरन्तराभ्यां तुङ्गाभ्याम् ।
 उच्छ्वसितुमपि न तीर्यते किं पुनर्गन्तुं हतस्तनाभ्याम् ॥ २५८ ॥
 पीनं निरंतर विशाल स्तनयुग गजगंडस्थळ भासे ।
 चालवेल मग कसे! धपापे ऊरच श्वासोच्छ्वासे ॥
 आपसातले संघर्षण ते मांसल उत्संगाचे ।
 पृथुल नितंबा मंद चालणे गमते मतंगजाचे ॥ २५८ ॥

हतीच्या छात्र्याच्या गण्डस्थळांसारखे वृद्ध, पुष्ट, दाट व उभार असे स्तन असल्या-
 मुळे तिला निःश्वासदेखील टाकता येत नाही, मग ह्या मेल्यां स्तनांमुळे चालण्याची
 काय गोष्ट ?

रतिरहस्य मास-पसूअं छम्मास-गविभिणि एक्क-दिअह-जरिअं च ।
 रङ्गुत्तिण्णं च पिअं पुत्तअ कामन्तओ होहि ॥ २५९ ॥
 मासप्रसूतां षण्मासर्गाभिणीभेकदिवसज्वरितां च ।
 रङ्गोत्तीर्णां च प्रियां पुत्रक कामयमानो भव ॥ २५९ ॥

षण्मासाची गर्भवती वा एक दिवस ज्वरमुक्ता ।
मासप्रसूता, नुकती आली रंगपटी नृत्यश्रांता ॥
रतिकुशला ती, अतीव सुख दे तीच खरी प्रियपाता ।
अशीच ललना सेवायाते योग्य असे तुज पुत्रा ॥ २५९ ॥

बालका, एक महिन्याची वाळंतीण, सहा महिन्यांची गरोदर, एकच दिवस ताप येऊन गेलेली किंवा रंगपटातून (नुकतीच) आलेली अशा प्रियेवरच प्रेम कर.

स्तनप्रशंसा

पडिवक्ख-मण्णु-पुञ्जे लावण्ण-उडे अणङ्ग-गअ-कुम्भे ।
पुरिस-सअ-हिअअ-धरिए कीस थणन्ती थणे वहसि ॥ २६० ॥
प्रतिपक्षमन्युपुञ्जौ लावण्यकुटावनङ्गगजकुम्भौ ।
पुरुषशतहृदयधृती किमिति स्तनन्ती स्तनी वहसि ॥ २६० ॥
सवतीचे हे क्रोधपुंज की घट हे सौंदर्याचे ।
मदनमतंगजगंडस्थळ वा निधान अभिलाषांचे ॥
ललकारी ही लावण्याची स्तनयुग्मे तव बाले ।
विशाल वक्षःस्थल हे कोणा विसावया आंदोळे ॥ २६० ॥

सवतीच्या रागाचे पुंज असलेले, सौंदर्याचे घडे, मदनरूपी हत्तीची गण्डस्थळे, आणि शेकडो पुरुषांची हृदये कावीज करणारे हे स्तन तू वाजत-गाजत का म्हणून धारण करीत आहेस ?

शुभ

घरिणि-घण-त्यण-पेल्लण-सुहेल्लि-पडिअस्स होन्त-पहिअस्स ।
अवसउणङ्गारअ-वार-विट्ठि-दिअहा सुहावेन्ति ॥ २६१ ॥
गृहिणीघ्नस्तनप्रेरणसुखकेलिपतितस्य भविष्यत्पथिकस्य ।
अपशकुनाङ्गारकवारविष्टिदिवसाः सुखयन्ति ॥ २६१ ॥
टणक पीनस्तनयुगे गृहिणिची प्रेरित रति रमणाते ।
शुभ होती पथिकास विहित दिन अशुभ जरी भ्रमणाते ॥
मंगल दिन विष्टीचे मानिति अशुभच दूर प्रवासा ।
आज तेच दिन मंगल ठरवी अंतरिची अभिलाषा ॥ २६१ ॥

गृहस्वामिनीच्या दृढ स्तनांच्या प्रेरणेमुळे सुखक्रीडेत रममाण झालेल्या, प्रवासाला जाऊ पाहणाऱ्या पथिकाला अपशकुनी असलेले मंगळवार व 'विष्टीचे' दिवस सुखदायकच झाले.

वंदन- मालिका

सा तुह कएण बालअ अ-णिसं घर-दार-तोरण-णिसण्णा ।
ओससई वन्दण-मालिअ व्व दिअहं विअ वराई ॥ २६२ ॥
सा तव कृतेन बालकानिषां गृहद्वारतोरणनिषण्णा ।
अवशुष्याति वन्दनमालिकेव दिवसमेव वराकी ॥ २६२ ॥

बसे दर्शनासाठी तुझिया हताश केविलवाणी ।
 दारावरल्या गच्चीवरती विरही दीन-दिवाणी ॥
 निदान डोळेभेट घडू दे, नको फिरवु रे पाठ ।
 वंदनमाळेपरि कोमजलि तुझी पाहता वाट ॥ २६२ ॥

वालका, ती विचारी तुझ्यासाठी घराच्या दाराच्या कमानीला दिवसभर बसून तोरणमाळेसारखी रावंदिवस सुकून चालली आहे.

वठलेला
 वड

हसितं स-हृत्थ-तालं सुक्ख-वडं उवगएहिं पहिएहिम् ।
 पत्त-फलाणं सरिसे उड्डीणे सूअ-चिन्दम्मि ॥ २६३ ॥

हसितं सहस्ततालं शुष्कवटमुपगतैः पथिकैः ।

पत्तफलानां सदृशे उड्डीने शुक्वृन्दे ॥ २६३ ॥

लालचुटुक ती फळे गर्द ती हिरवी-हिरवी पाने ।

येती पाहुनि तर वाटसरू, थकले जीव उन्हाने ॥

चाहुल येता फडफडला वड, टाळ्या पिटुनी हसला ।

राघूंचा तो कळप उडाला वृक्ष अचानक वठला ॥ २६३ ॥

(वडाच्या) पानाफळांसारखा दिसणारा पोपटांचा थवा त्या वठलेल्या वडाच्या जवळ पथिक जाताच उडून गेला. तो ते टाळ्या वाजवून हस-हस हसले !

दृष्टिसुख

अज्ज हिा हासिआ मामि तेण पाएसु तह पडन्तेण ।

तीए वि जलान्ति दीव-वत्तिमब्भुण्णअन्तीए ॥ २६४ ॥

अद्यास्मि हासिता मातुलानि तेन पादयोस्तथा पतता ।

तथापि ज्वलन्ती दीपवर्तिमभ्युन्नयन्त्या ॥ २६४ ॥

अनुनय करिता पति कामोत्सुक पंडला-तिचिया पायी ।

पाठ फिरवुनी नटरंगी ती तथा चाळवित पाही ॥

सौंदर्याचा दिमाख दावी विजयाची दे ग्वाही ।

दावित रसवा दिवा चेतवी म्हणता, ' नाही, नाही ' ॥

एकांतातिल कौतुक अपुले मला कळायी बाई ।

करांगुलीने वात सारुनी ज्योत जागवित राही ॥

पाहताच ते दृश्य लपोनी प्रणयचेष्टिते नामी ।

आवरे न मज हंसू खरोखर तुला सांगते मामी ! ॥ २६४ ॥

तो तसा पाया पडत असताना तीही जळणारी दिव्याची वात बर करित होती,—
 मामी, (हे दृश्य वधून) मी हसले.

दृष्टिसुख

अनुनय करिता पति कामोत्सुक पडला तिचिया पायी ।
पाठ फिरवुनी नटरंगी ती तया चाळवित पाही ॥
सौंदर्याचा दिमाख दावी विजयाची दे ग्वाही ।
दावित रुसवा दिवा चेतवी म्हणता, ' नाही, नाही ' ॥
एकांतातिल कौतुक अपुले मला कळायो वाई ।
करांगुलीने वात साल्नी ज्योत जागवित राही ॥
पाहताच ते दृश्य लपोनी प्रणयचेष्टिते नामी ।
आवरे न मज हसू खरोखर तुला सांगते मामी ॥ ३.२६४

सौजन्य अणुवत्तणं कुणन्तो वेसे वि जणे अहिण्ण-मुह-राओ ।
 अप्प-वसो वि हु सु-अणो पर-व्वसो आहिआईए ॥ २६५ ॥
 अनुवर्तनं कुर्वन्ट्रेष्येऽपि जनेऽभिन्नमुखरागः ।
 आत्मवशोऽपि खलु सुजनः परवशोऽभिजाततया ॥ २६५ ॥
 सुजन जरी स्वाधीन, कुलिनता पराधीन करि त्याते ।
 कुचंवणेने मारुनिधा मन तोषवि विद्वेषाते ॥ २६५ ॥
 सुजन जरी स्वाधीनवृत्तीचा असला, तरी कुलीनतेमुळे त्याला पराधीन व्हावे लागते.
 द्वेषार्ह लोकांचाही अनुनय करिताना त्याचे मुखावरचे भाव बदलत नाहीत.

आदर अणुदिअह-वड्ढिआअरविण्णाण-णुणेहिं जणिअ-माहप्पो ।
 पुत्तअ अहिआअ-जणो विरज्जमाणो वि दुल्लक्खो ॥ २६६ ॥
 अनुदिवसवर्धितादरविज्ञानगुणैर्जनितमाहात्म्यः ।
 पुत्रकाभिजातजनो विरज्यमानोऽपि दुर्लक्ष्यः ॥ २६६ ॥
 कुलीन सुंदर सुविद्य ललना विरक्त तुजविषयी ती ।
 दिसंदीस अधिकाधिक दावी आदर, विरता प्रीती ॥
 गुणमहिमा जाणुनी भाळली, समज तुझा हा लटका ।
 दुर्लक्षाने दुरावेल ती जाइल निघुनी घटका ॥ २६६ ॥
 वालका, दिवसानुदिवस (तुझ्याविषयी तिचा) आदर वाढत असला, ज्ञान व गुण
 ह्यांनी मोठेपणा वृद्धिंगत झाला, तरी हेळसांड केली तर कुलीन माणसाचे प्रेम
 ओसरत जाते.

लज्जा विण्णाण-गुण-महाग्घे पुरिसे वेसत्तणं पि रमणिज्जम् ।
 जण-णिन्दिए उण जणे पिअत्तणेणावि लज्जामो ॥ २६७ ॥
 विज्ञानगुणमहाग्घे पुरुषे द्वेष्यत्वमपि रमणीयम् ।
 जननिन्दिते पुनर्जने प्रियत्वेनापि लज्जामहे ॥ २६७ ॥
 वर पुरविले पूज्य मनस्वी ज्ञानी गुणवंताशी ।
 खलस्नेह लाजवीत लोकी संगत ये अंगाशी ॥ २६७ ॥
 ज्ञान आणि गुण ह्यांमुळे पूजनीय झालेल्या माणसाने केलेला द्वेषमुद्धा पुरवला, पण
 लोकांनी निंद्य मानिलेल्या माणसाच्या ठिकाणचे प्रेमही आम्हांला लाज आणिते.

अस्थिर क्हं णाम तीएँ तह सो सहाव-गुरुओ वि थण-हरो पडिओ ।
 अहवा महिलानं चिरं को वि ण हिअअम्मि संठाइ ॥ २६८ ॥
 कथं नाम-तस्यास्तथा स स्वभावगुरुरपि स्तनभरः पतितः ।
 अथवा महिलानां चिरं कोऽपि न हृदये संतिष्ठते ॥ २६८ ॥

उच्चपदी उन्नत नच राही चंचल ते चिरकाल ।

पीनोन्नत भरदार निरंतर स्तनयुगुलेहि विशाल ॥

अधःपतित ती होती चढता, अभिमानाने झुलता ।

रमणीहृदयी प्रेम टिकेना मूर्तिमंत चंचलता ॥ २६८ ॥

मुळात विशाल असलेलाही तिचा तो स्तनभार कसा बरे असा पडला? — किवा, स्त्रियांच्या हृदयात दीर्घकाळपर्यंत कोणीच टिकत नाही (हे खरे):

माथ्यावर

सुअणु वअणं छिबन्तं सुरं मा साउलीअ वारेहि ।

पदर

एअस्स पडकअस्स अ जाणउ कअरं सुह-प्फंसम् ॥ २६९ ॥

सुतनु वदनं स्पृशन्तं सूर्यं मा छायया वारय ।

एतस्य पडकजस्य च जानातु कतरत् सुखस्पर्शम् ॥ २६९ ॥

पदर ओढुनी मदनमंजिरी वदन नको ग झाकू ।

ऊनस्पर्श होउ दे कपोली नको खालती वाकू ॥

कळून येइल रविराजाते करस्पर्शं महिरून ।

सुखदायी तव स्पर्शं प्रेमले नाजुक कमलाहून ॥ २६९ ॥

सुंदरी, तुझ्या मुखाला स्पर्श करणाऱ्या सूर्याचे सावलीने निवारण करू नकोस. कमळाचा की ह्या (मुखाचा) — कोणाचा स्पर्श अधिक सुखकारक, ते कळू देना त्याला.

रुसव्यावर

औषध

माणोसहं व पिज्जइ पिआइ माणंसिणीअ दइअस्स ।

कर-संपुड-वलिउद्धाणणाइ मइराइ गण्डूसो ॥ २७० ॥

मानौषधमिव पीयते प्रियया मनस्विन्या दयितस्य ।

करसंपुटवलितोर्ध्वानिनया मदिराया गण्डूषः ॥ २७० ॥

उगाच धरिता राग प्रियेने धन्वंतरि तो फसवा ।

ओंजळीत उचलले कमलमुख काढायाते रुसवा ॥

वळवुनि किंचित् ठेवुनि अपुले ओठांवरती ओठ ।

अनुपानासह देई औषध तो मदरेचा घोट ॥ २७० ॥

मानिनीचे मुख प्रियकराने ओंजळीत धरून, वळवून वर उचलिले, तो ती त्याच्या तोंडातल्या मदरेचा घोट रुसव्यावरील औषध म्हणून प्याली.

दिठी

कहं सा णिव्वणिज्जइ जीअ जहालोइअम्मि अडताम्मि ।

दिट्ठी दुब्बलगाइ व्व पड्क-पडिआ ण उत्तरइ ॥ २७१ ॥

कथं सा निर्वर्ण्यते यस्या यथालोकितेऽङ्गे ।

दृष्टिर्दुर्बलगौरिव पङ्कपतिता नोत्तरति ॥ २७१ ॥

रसव्याघर औषध

जगाच धरिता राग प्रियेने धन्वंतरि सो फसवा ।
ओजळीत उचलले कमलमुख काढायाते रसवा ॥
बळवुनि किंचित ठंवुनी अपुले ओठांवरती ओठ ।
अनुपानासह देई औषध तो मदरेचा घोट ॥ ३ . २७०

काढवे न वरि पाय जरा ही पंकी स्तली गाय ।

अंगांगांवर खिळते दृष्टी बघता सुंदर काय ॥

निघे न ती दुबळीच बिचारी तिथेच राही खिळुनी ।

सर्वांगीण सौंदर्य तिचे मग येईल कैसे कळुनी ? ॥ २७१ ॥

चिखलात स्तलेली दुबळी गाय जशी वर निघू शकत नाही, त्याप्रमाणे तिच्या ज्या अवयवावर दृष्टी पडते, (तिथेच खिळते) मग ती संपूर्ण कशी बरे निरखिता येईल ?

पाषाण- कीरन्ती व्विअ णासइ उअए रेह व्व खल-अणे मेत्ती ।

रेषा सा उण सु-अणम्मि कआ अणहा पाहाण-रेह व्व ॥ २७२ ॥

क्रियमाणैव नश्यत्युदके रेखेव खलजने मैत्री ।

सा पुनः सुजने कृता अनघा पाषाणरेखेव ॥ २७२ ॥

खलमैत्री ती जशी काढली पाण्यावरती रेघ ।

सज्जनस्नेह परी पाषाणी कोरियला आलेख ॥

दिसेल द्रवता, तरी उपद्रव सदाच इतरा देणे ।

कठिण प्रथम जरि पाषाणाचे कायम कोरिव लेणे ॥ २७२ ॥

दुर्जनाची मैत्री पाण्यावरच्या रेघेप्रमाणे काढता-काढताच नाहीशी होते. सुजनाची मैत्री मात्र दगडावरच्या रेघेप्रमाणे कायमची.

कुरळ अब्बो दुक्कर-आरअ पुणो वि तन्तिं करेसि गमणस्स ।

अज्ज वि ण होन्ति सरला वेणीअ तरङ्गिणो चिउरा ॥ २७३ ॥

अब्बो दुष्करकारक पुनरपि चिन्तां करोषि गमनस्य ।

अद्यापि न भवन्ति सरला वेण्यास्तरङ्गिणश्चिकुराः ॥ २७३ ॥

तडतडती हे केस बांधिले तशाच अजुनी जटा ।

गुंतागुंत न पुरती सुटली झुलति न कुंतलबटा ॥

उठाउठी जातसा प्रवासा काय वेड हे तरी ।

अवघड कामाचीच तुम्हांला भारी आवड खरी ॥ २७३ ॥

अय्या ! दुष्कर कामे करीत वसणाऱ्या, पुन्हाही प्रवासाला जाण्याचा वेत करितोस ?—अरे, अजूनदेखील माझ्या वेणीचे कुरळे केस सरळ झाले नाहीत की रे !

चवित- ण वि तह छेअ-रआइँ वि हरन्ति पुणरुत्त-राअ-रसिआइम् ।

चर्वण जह जत्य व तत्य व जह व तह व सवभाव-णेह-रमिआइम् ॥ २७४ ॥

नापि तथा छेकरतान्यपि हरन्ति पुनरुत्तरागरसिकानि ।

यथा यत्र वा तत्र वा यथा वा तथा वा सद्भावस्नेहरमितानि ॥ २७४ ॥

नकोच विवरण, रसग्रहण ते रुचते अंतःकरणौ ।

धनिकांचे ते धसमुसळपेण भासतसे वरकरणौ ॥

मनापामुनी कुठे कसाही केला जरि संभोग ।

रसिका सुखवी, तथा रुचेना शास्त्रपूत रतियोग ॥ २७४ ॥

सद्भावनेने भरलेल्या प्रेमाने केलेला संभोग इथे, तिथे, जसा-कसा जरी असला, तरी तो जसा मोहून टाकितो, त्याप्रमाणे वारंवार (शास्त्रात) सांगितलेल्या प्रेमरसाने, चातुर्याने केलेला संभोग मोहवीत नाही.

सवतींचे
ओझे

उज्झसि पिआइ समअं तह वि हु रे भणसि कीस किसिअं त्ति ।

उवरि-भरेण अ अण्णुअ मुअइ वइल्लो वि अड्ढगाइम् ॥ २७५ ॥

उह्यसे प्रियया समं तथापि खलु रे भणसि किमिति कृशेति ।

उपरिभरेण च अज्ज मुञ्चति वलीवदोऽप्यङ्गानि ॥ २७५ ॥

‘का ग अशी वाळलीस?’ पुसता उगाच हे वरवरती ।

हृदयी शिरला तुम्ही माझिया, सवेच घेउनि सवती ॥

साहु कशी मी सांगा तरि हो, हा इतुक्यांचा भार ।

वैलहि होइल कृश ओझ्याने, मी तर दुवळी नार ॥ २७५ ॥

अजाण प्रिया, तुझ्या प्रियतमेसह (मी) तुला (हृदयात) वाहत आहे. तरीही ‘तू का रोडावली आहेस?’ म्हणून विचारितेस? (इतक्या) वरच्या ओझ्याने वैलाचीदेखील अंगे ढेपाळतात.

मिठी

दिढ-मूल-बन्ध-गण्ठि व्व मोइआ कहँ वि तेण मे वाहू ।

अहोहिँ वि तत्स उरे खुत्त व्व समुक्खआ थणआ ॥ २७६ ॥

दृढमूलबन्धग्रन्थीव मोचितौ कथमपि तेन मे वाहू ।

अस्माभिरपि तस्योरसि निखाताविव समुत्खातौ स्तनौ ॥ २७६ ॥

घट्ट बिलगले, लपेट माझी सुटे न सुटतानाही ।

सुटली कंचुक, खोल रोविली कुचभल्ली ती देही ॥

करकचले भुजबंध सोडिती कसे तरी ते बाई ।

छातीतुनि उपसले चुचुक ते केली नच कुचराई ॥

नागबंधनी मिठीत विरली हालचाल ती थेट ।

घुसळुनि सोडवि दूर बलाने निरगाठीची भेट ॥ २७६ ॥

मुळाशी घट्ट बांधिलेल्या गाठीप्रमाणे असलेले माझे (मिठीचे) वाहू त्याने कसे-वसे सोडविले; आणि आम्हीही त्याच्या छातीत जणू स्तलेले स्तन उपसून काढिले.

अगणित अणुणअ-पसाइआए तुज्जवराहे चिरं गणन्तीए ।
 अपहुत्तोहअ-हृत्यङ्गुलीअ तीए चिरं रुण्णम् ॥ २७७ ॥
 अनुनयप्रसादितया तवापराधांश्चिरं गणयन्त्या ।
 अप्रभुत्वोभयहस्ताङ्गुल्या तया चिरं रुदितम् ॥ २७७ ॥
 प्रसन्नता पावता अनुनये आठवि तव अपराधा ।
 अगणित गणिता नुरली बोटे, अखेर रडते राधा ॥ २७७ ॥
 अनुनयाने प्रसन्न झाल्यावर ती तुझ्या अपराधांची गणना करू लागली, ती दोन्ही हाताच्या बोटांवरची मालकीच (गणना करिता-करिता) संपल्यामुळे ती किती वेळची रड-रड रडली.

लावण्य सेअ-च्छलेण पेच्छह तणुए अङ्गाम्मि से अ-माअन्तम् ।
 लावण्यं ओसरइ व्व ति-वलि-सोवाण-वत्तीए ॥ २७८ ॥
 स्वेदच्छलेन पश्यत तनुकेऽङ्गे तस्या अमात् ।
 लावण्यमवसरतीव त्रिवलीसोपानपङ्क्तिभिः ॥ २७८ ॥
 मुसमुसले लावण्य न मावे तिचिया नाजुक देही ।
 स्वेदजलमिषे त्रिवलीमधुनी ते ओसंडत राही ॥ २७८ ॥
 पहा, तिच्या नाजूक शरीरात न मावणारे लावण्य घर्माबिदूच्या मिषाने (पोटा-वरच्या) तीन वळ्यांच्या पायऱ्यांच्या रांगेने जणू ओसंडत आहे.

समाधान देव्वाअत्तम्मि फले किं कीरइ एत्तिअं पुणो भणिमो ।
 कड्केल्लि-पल्लवाणं ण पल्लवा होन्ति सारिच्छा ॥ २७९ ॥
 दैवायत्ते फले किं क्रियतामियत्पुनर्भणामः ।
 कड्केल्लिपल्लवानां न पल्लवा भवन्ति सदृशाः ॥ २७९ ॥
 कर्म करावे सदा, फळाची नसे अपेक्षा काही ।
 अशोकपर्णासम सुंदरता नसेच सहकाराही ॥ २७९ ॥
 फळ दैवाधीन असताना काय करणार? एवढेच मात्र आम्ही सांगतो की, अशोकाच्या पानांसारखी (सुंदर) पाने (दुसऱ्या झाडांना) नसतात.

कलंक धुअइ व्व मअ-कलड्कं कवोल-पडिअस्स माणिणी उअह ।
 अणवरअ-वाह-जल-भरिअ-णअण-कलसेहिं चन्द्रस्स ॥ २८० ॥
 धावतीच मृगकलड्कं कपोलपतितस्य मानिनी पश्यत ।
 अनवरतवाष्पजलभृतनयनकलशाभ्यां चन्द्रस्य ॥ २८० ॥

काजळ गाली कलंक जणू की भासे चंद्रावरले ।

अश्रुजलाने धुवावयाते नेत्रकलश ओघळले ॥ २८० ॥

पहा, गालांवर पडलेल्या चंद्राचा हरिणरूपी कलंक ही मानिनी, सतत भरून येत असलेल्या अश्रुजलाच्या नेत्रकलशांनी जणू धुऊनच काढीत आहे.

अंगसुगंध

गन्धेण अप्पणो मालिआणं णोमालिआ ण फुट्टिहिइ ।

अण्णो की वि हआसाएँ मंसलो परिमलुगारो ॥ २८१ ॥

गन्धेनात्मनो माल्यानां नवमालिका न च्युता भविष्यति ।

अन्यायाः कोऽपि हताशया मांसलः परिमलोद्गारः ॥ २८१ ॥

सुमने सुगंधी ओविली नवमल्लिकेची ही कळी ।

भासे सुवासे आगळी, माळेतुनी ती वेगळी ॥

मदधुंद परिमळ तो तिचा, मन मोहवी सुखकामना ।

परि भिन्नता ती पाहुनी ये खिन्नता इतरे जना ॥ २८१ ॥

(इतर) फुलांमध्ये नवमालिकेचे फूल आपल्या सुवासाने लपत (घ्रष्ट होत) नाही (हे खरे; पण) हा सुवासाचा दाट घमघमाट मात्र कोणा दुसऱ्याच मेलीचा काही न्याराच आहे.

महावृक्ष

फल-संपत्तीअ समोणआई तुङ्गाइँ फल-विपत्तीए ।

हिअआई सु-पुरिसाणं महा-तरुणं व सिहराइम् ॥ २८२ ॥

फलसंपत्त्या समवनतानि तुङ्गानि फलविपत्त्या ।

हृदयानि सुपुरुषाणां महातरुणामिव शिखराणि ॥ २८२ ॥

थोरांपरि उन्नत तरुशाखा फलभाराने लवती ।

विनीत होती सुजन वंभवी, विपदेने मोहरती ॥ २८२ ॥

सत्पुरुषांची श्रेष्ठ हृदये मोठ्या वृक्षांच्या उंच अग्रांप्रमाणे फलभारासरशी लवतात, आणि फळे संपल्यावर उंच होतात.

धुगधुगी

आसासेइ परिअणं परिवत्तन्तोएँ पहिअ-जाआए ।

णित्थाम-वत्तणे वल्लिअ-हत्थ-मुहलो वल्लअ-सद्दो ॥ २८३ ॥

आश्वासयति परिजनं परिवर्तनमानायाः पथिकजायायाः ।

निःस्थामवर्तने वलितहस्तमुखरो वलयशब्दः ॥ २८३ ॥

प्रिय प्रवासी दुःखी जाया विरही होई क्षीण ।

हले न बोलेल, पडुनी राही, केवळ देवाधीन ॥

निशिदिनि पाही वाट अभागी, नयनी सुकले नीर ।

कुशी वळविते वाजति कंकण, परिवारा ये धीरे ॥ २८३ ॥

दुबळ्या अवस्थेत पडून राहिली असता पथिकाची भार्या जेव्हा कुशीवर बळते, तेव्हा बळताना हातांतल्या काकणांचा किणकिणणारा आवाज (काय-तो तिच्या) सख्यांना (ती जिवंत असल्याचा) घीर देतो.

सूर्यास्त

तुङ्गो च्चिअ होइ मणो मणंसिणो अन्तिमासु वि दसासु ।

अत्यंमणम्मि वि रइणो किरणा उद्धं चिअ फुरन्ति ॥ २८४ ॥

तुङ्गमेव भवति मनो मनस्विनोऽन्तिमास्वपि दशासु ।

अस्तमनेऽपि रवेः किरणा ऊर्ध्वमेव स्फुरन्ति ॥ २८४ ॥

संकटकाळी मन मोठेपण थोरांचे ना ढळते ।

ऊर्ध्वदिशा उजळति अस्ताचलि सूर्यकिरण मावळते ॥ २८४ ॥

बाणेदार माणसाचे मन अखेरच्या (वाईट) अवस्थेमध्येही श्रेष्ठच असते. अस्ताला जातानासुद्धा सूर्याचे किरण वरच फाकत असतात.

उद्धार

पोट्टं भरन्ति सउणा वि माउआ अप्पणो अणुच्चिग्गा ।

विहलुद्धरण-सहावा हुअन्ति जइ के वि सप्पुरिसा ॥ २८५ ॥

उदरं भरन्ति शकुना अपि हे मातरात्मनोऽनुद्विग्नाः ।

विह्वलोद्धरणस्वभावा भवन्ति यदि केऽपि सत्पुरुषाः ॥ २८५ ॥

स्वाभाविक ते दीनोद्धारण करिती सज्जन संत ।

चिंता नच ती संसाराची, भरती उदर शकुंत ॥ २८५ ॥

आई, आपल्याला दास करून न घेता पाखरेसुद्धा पोट भरतात. जे कोणी सत्पुरुष असतात, ते स्वतःची फिकीर न करिता दुःखाकुल लोकांना वर काढण्याचाच त्यांचा स्वभाव असतो.

कांजी

ण विणा सद्भावेण ग्घेप्पइ परमत्थ-जाणुओ लोओ ।

को जुण्ण-मज्जरं कञ्जिणण वेआरिउं तरइ ॥ २८६ ॥

न विना सद्भावेन गृह्यते परमार्थज्ञो लोकः ।

को जीर्णमार्जारं कञ्जिकया प्रतारयितुं शक्नोति ॥ २८६ ॥

सद्भावाविण येइ न जवळी सुशील सज्जन ज्ञानी ।

दावुनि कांजी वृद्ध मांजरा फसवु शकेना कोणी ॥ २८६ ॥

खऱ्या अर्थाचा ज्ञानी माणूस सद्भावनेवाचून आपलासा होत नाही. म्हाताऱ्या मांजराला कांजीने कोण फसवू शकेल ?

प्रेम

रणाउ तणं रणाउ पाणिअं सव्वअं सअं-गाहम् ।

हह वि मआणं मईणं अ आ-मरणन्ताइं पेम्माइम् ॥ २८७ ॥

अरण्यात्तृणमरण्यात्पानीयं सर्वकं स्वयंग्राहम् ।

तथापि मृगाणां मृगीणां चामरणान्तानि प्रेमाणि ॥ २८७ ॥

संहज लाभते अमूप तृण, जल, वनी नांदती क्षेम ।

देवघेव नच आमरण तरो मृगहरिणींचे प्रेम ॥ २८७ ॥

रानातच गंवत, रानातच पाणी (मिळते). सगळे स्वतःच घ्यावयाचे. तरीदेखील हरिणांचे आणि हरिणींचे प्रेम आजीव टिकून राहते.

चंदन

तावमवणेइ ण तथा चन्दण-पडको वि कामि-मिहुणाणम् ।

जह दूसहे वि गिह्ये अण्णोण्णालिङ्गण-मुहेल्ली ॥ २८८ ॥

तापमपनयति न तथा चन्दनपडकोऽपि कामिमिथुनानाम् ।

यथा दुःसहेऽपि ग्रीष्मेऽन्योन्यालिङ्गणसुखकेलिः ॥ २८८ ॥

ग्रीष्मताप हा निवेल कैसा लावुनि चंदनलेप ।

आलिगनसुखविलास सखये शमविल आपोआप ॥ २८८ ॥

असह्य अशाही ग्रीष्मात प्रेमी युगुलांची एकमेकांना आलिगन देण्याची सुखक्रीडा जसा ताप नाहीसा करिते, तशी चन्दनाची उटीदेखील तो दूर करीत नाही.

नहाणुली

तुप्पाणणा किणो चिट्ठसि त्ति पडिपुच्छिआएँ बहुआए ।

विउणावेट्टिअ-जहण-त्थलाइ लज्जोणंअं हसिअम् ॥ २८९ ॥

घृतानना किमिति तिष्ठसीति परिपृष्टया वध्वा ।

द्विगुणोद्वेष्टितजघनस्थलया लज्जावनतं हसितम् ॥ २८९ ॥

का ग उभी घृत मुखास लावुनि पुसता प्रियेस जाण ।

वधू लाजरी हासत अधरी घालित खाली मान ॥

चाचपीत ती नेसू, भिरभिर पाहत अवती-भवती ।

गुंडाळुनि घे वसन दुहेरी अपुल्या जघनांभवती ॥ २८९ ॥

'तोंडाला 'वर्णघृत' माखून तू का उभी आहेस?' असे विचारिताच वधूने नितंबांभोवती वस्त्र दुहेरी गुंडाळून घेतले, आणि लाजेने मान किंचित खाली घालून ती खुदकन हसली.

डोहळे

हिअअ च्चेअ विलीणो ण साहिओ जाणिऊण घर-सारम् ।

वान्धव-दुव्वअणं विअ दोहलओ दुग्गअ-वहए ॥ २९० ॥

हृदय एव विलीनो न कथितो ज्ञात्वा गृहसारम् ।

वान्धवदुर्वचनमिव दोहदो दुर्गतवध्वा ॥ २९० ॥

जाणुनिया दारिद्र्य आपुले जरि ते हृदयी पोळे ।

सांगेना कुलवधू कुणाला, लागलेत डोहाळे ॥

बंधूची दुर्वचने सेवी निर्विकार मौनात ।

मारुनिया मन गिळिते अपुले दुःख आतल्या आत ॥ २९० ॥

घरची परिस्थिती काय आहे ती जाणून दुरवस्थेतल्या वधूने आपले डोहळे बांधव-जनांच्या दुर्भाषणाप्रमाणे मनातच जिरवून टाकिले, (कोणाला म्हणून) सांगितले नाहीत.

अंबाडा

धावइ विअलिअ-धम्मिल्ल-सिचअ-संजमण-वावड-करग्गा ।
चन्दिल-भअ-विवलाअन्त-डिम्भ-परिमग्गिणी घरिणी ॥ २९१ ॥

धावति विगलितधम्मिल्लसिचयसंयमनव्यापृतकराग्रा ।
चन्दिलभयविपलायमानडिम्भपरिमार्गिणी गृहिणी ॥ २९१ ॥

नापिकभीती धरुनी पळते अजाण बालक कोणी ।

धारायास धावते तयाला गृहिणी जीव धरोनी ॥

अंबाडा हो संल, उलगडे पेड नि सुटलीं वेणी ।

पदर उडे, अंगुलिने सावरि, दिसता कोरिव लेणी ॥ २९१ ॥

नाभिकाच्या धाकाने पळणाऱ्या बालकाचा पाठलाग करणाऱ्या गृहिणीचा अंबाडा सुटला, आणि पदर सावरता-सावरता तिची बोटे गुंतून राहिली; (तरी ती) धावत होती.

**भरती-
ओहोटी**

जह जह उव्वहइ व्ह णव-जोव्वण-मण-हराइँ अडगाइम् ।
तह तह से तणुआअइ मज्झो दइओ अ पडिवक्खो ॥ २९२ ॥

यथा यथोद्धति वधूर्नवयौवनमनोहराण्यङ्गानि ।

तथा तथा तस्यास्तनूयते मध्यो दयितश्च प्रतिपक्षः ॥ २९२ ॥

नटे नववधू अंगोअंगी यौवन आले बहरा ।

लागति नजरा सौंदर्याचा रंग पाहता गहिरा ॥

द्वेष, असूया, अभिलाषेते टोचित ही नवलाई ।

शुरती सवती, कृश होई पति, कटि आकुंचित होई ॥ २९२ ॥

नवयौवनाने मनोवेधक होणारे अवयव जस-जसे वधू धारण करू लागली, तस-तशी तिची कंवर, तिचा प्रियतम व सवती कृश होऊ लागल्या.

पक्व प्रेम

जह जह जरा-परिणओ होइ पई दुग्गओ विरूओ वि ।

कुल-वाल्लिआणँ तह तह अहिअअरं वल्लहो होइ ॥ २९३ ॥

यथा यथा जरापरिणतो भवति पतिदुर्गतो विरूपोऽपि ।

कुलपालिकानां तथा तथाधिकतरं वल्लभो भवति ॥ २९३ ॥

कुरूप दरिद्री पती जसजसा जर्जर होय जरेने ।

अधिकाच प्रिय कुलवतीस होई सौभाग्याचे लेणे ॥ २९३ ॥

दुरवस्थेमधला आणि कुरूप असलेलासुद्धा पती जसा-जसा वार्धक्याने परिपक्व होतो, तस-तसा कुलीन स्त्रियांना तो अधिकाधिक आवडता होतो.

अंबाडा

नापिक भीतो घरनि पळते अजाण बालक कोणी ।
धरायास धावते तयाला गृहिणी जीव धरोनी ॥
अंबाडा हो सैल, उलगडे पेड नि सुटली वेणी ।
पदर उडे, अंगुलिने सावरि, दिसता कोरिव लेणी ॥ ३.२९१

आळीपाळी

एसो मामि जुवाणो वारंवारेण जं अडअणाओ ।

गिह्ये गामेक्क-वडोअअं व किच्छेण पावन्ति ॥ २९४ ॥

एष मातुलानि युवा वारंवारेण यमसत्यः ।

ग्रीष्मे ग्रामैकवटोदकमिव कृच्छ्रेण प्राप्नुवन्ति ॥ २९४ ॥

वडातळी ती विहीर एकच वर काटेरी जाळी ।

बहुकष्टाने मिळते पाणी करिता आळीपाळी ॥

कितीक तरुणी लागति मागे पाहि न तो अभिमानी ।

तरुणापरि त्या सहज न लाभे गावविहिरिचे पाणी ॥ २९४ ॥

मामी, गावातल्या एकमेव वडाखालचे पाणी जसे पाळीपाळीने पण सायासानेच ग्रीष्मामध्ये मिळते, त्याप्रमाणे स्वैरिणीना ह्या तरुणाचा लाभ आळीपाळीने पण कष्टानेच मिळतो.

वडपाने

गाम-वडस्स पिउच्छा आवण्डु-मुहीणं पण्डुर-च्छाअम् ।

हिअएण समं अ-सईणं पडइ वाआहअं पत्तम् ॥ २९५ ॥

ग्रामवटस्य पितृष्वसरापाण्डुमुखीनां पाण्डुरच्छायम् ।

हृदयेन सममसतीनां पतति वाताहतं पत्रम् ॥ २९५ ॥

झंझावाते मिटती आते, संकेताची स्थाने ।

गावशिवाराजवळ वडाची गळू लागली पाने ॥

होय बावरी फिकट पांढरी, असतीचे मुख म्लान ।

गळते जणु ते हृदयच गळता एक-एक ते पान ॥ २९५ ॥

आत्यावाई, ग्रामवडाची पांढुरक्या रंगाची पाने वाऱ्याच्या तडाख्यासरशी, मुखे पांढरी-फटक पडलेल्या स्वैरिणीच्या हृदयासमवेतच गळून पडत आहेत.

मनोगत

पेच्छइ अ-लद्ध-लक्खं दीहं णीससइ सुण्णअं हसइ ।

जह जम्पइ अ-फुडत्त्यं तह से हिअअ-ट्ठिअं कि पि ॥ २९६ ॥

पश्यत्यलब्धलक्ष्यं दीर्घं निःश्वसिति शून्यं हसति ॥

यथा जल्पत्यस्फुटार्थं तथा तस्या हृदयस्थितं किमपि ॥ २९६ ॥

अपुल्याशिच हासते भोवती शून्य दृष्टिने पाही ।

बोल विसंगत, पुटपुट ओठी, मनात शिजते काही ॥ २९६ ॥

ज्या अर्थी पहावयाची वस्तू दिसत नाही अशा रीतीने ती डोळे लावून आहे; लांब सुस्कारे सोडीत आहे; शून्य अशी हसत आहे; अस्पष्टसे पुटपुटत आहे; त्या अर्थी तिच्या मनात काहीतरी घोळत आहे (खास).

सारवा- गह-वइ गजो ह्य सरणं रक्त्वमु एअं त्ति अडअणा भणिरी ।
 सारव सहसागअस्स तुरिअं पइणो व्विअ जारमप्येइ ॥ २९७ ॥
 गृहपते गतोऽस्माकं शरणं रक्षैनमित्यसती भणित्वा ।
 सहसागतस्य त्वरितं पत्युरेव जारमर्पयति ॥ २९७ ॥
 येता सदनी धनी अकल्पित, बोले चतुरा रमणो ।
 'बरेच झाले, आला तुम्ही, शरणागत हा चरणी ॥
 कसे वाचवू ! मला काळजी, मी तर केवळ अबला ।
 सुटेल सहजी अता विचारा संकटात सापडला !' ॥ २९७ ॥
 'घरघनी, हा आम्हांला शरण आलेला आहे. तर ह्याचे रक्षण करा.' अचानक
 परत आलेल्या नवऱ्याला असे म्हणून स्वैरिणीने झटकन आपला जार नवऱ्याच्याच
 हवाली केला.

मूर्च्छा हिअअ-ट्टिअस्स दिज्जउ तणुआअन्ति ण पेच्छह पिउच्छा ।
 हिअअ-ट्टिओ ह्य कन्तो भणिउं मोहं गआ कुमरी ॥ २९८ ॥
 हृदयेप्सितस्य दीयतां तनूभवन्तीं न पश्यथ पितृष्वसः ।
 हृदयेप्सितोऽस्माकं कुतो भणित्वा मोहं गता कुमारी ॥ २९८ ॥
 'दिसंदीस कृश होत चालली पहा तरी ही आते ।
 असेल तिचिया मनी तयाशी जुळवा प्रेमळ नाते' ॥
 'छट् काही तरि, हृदयी माझ्या कोण असा असणार !' ।
 बोलुनि ऐसे मूर्च्छित होई बाला ती सुकुमार ॥ २९८ ॥
 "आत्यावाई, ही कृश होत चाललेली दिसत नाही का तुम्हांला ? हिच्या मनात
 जे कोणी आहे त्याला हिला देऊन टाकावी."— "कोठून असणार (माझ्या)
 मनात कुणी तरी ?"—असे बोलून ती बाला बेशुद्ध झाली.

ओला खिण्णस्स उरे पइणो ठवेइ गिह्यावरह्म-रमिअस्स ।
 केशभार ओल्लं गलन्त-कुसुमं ह्माण-सुअन्ध चिउर-भारम् ॥ २९९ ॥
 खिन्नस्योरसि पत्युः स्थापयति श्रीष्मापराह्वरमितस्य ।
 आर्द्रं गलत्कुसुमं स्नानसुगन्धं चिकुरभारम् ॥ २९९ ॥
 श्रीष्मामधल्या ऐन दुपारी रमवी ती पतिराया ।
 रतिश्रमाने दमला-थकला श्रांत जाहली काया ॥
 विचरुनी कचभार माळली फुले सकाळी न्हाले ।
 शमवाया श्रम पसरी हृदयी केश सुगंधित ओले ॥ २९९ ॥

ग्रीष्माच्या दुपारी (रतिक्रीडेत) रमविलेल्या आणि (त्यामुळे) थकून गेलेल्या पतीच्या छातीवर तिने (आपला) स्नानामुळे सुवासिक झालेला, ज्यातून फुले गळून पडत आहेत असा ओलसर केशसंभार पसरून दिला.

**मध्यरात्री
चांदण्यात**

अह सरस-दन्त-मण्डल-कवोल-पडिमा-गओ मअच्छीए ।

अन्तो सिन्दूरिअ-सङ्ख-वत्त-करणि वहइ चन्दो ॥ ३०० ॥

असौ सरसदन्तमण्डलकपोलप्रतिमागतो मृगाक्ष्याः ।

अन्तःसिन्दूरितशङ्खपात्रसादृश्यं वहति चन्द्रः ॥ ३०० ॥

दंतदंशव्रणमंडळ गाली बिंबित ओले-चिब ।

सिंदुरभरले शंखपात्र की भासे मधु विधुबिब ॥ ३०० ॥

दंतव्रणाच्या ओलसर (ताज्या, लालट) मंडलामुळे ह्या मृगनयनेच्या गालावर प्रतिबिंबित झालेला हा चंद्र आत शेंदरी असलेल्या शंखपात्राप्रमाणे दिसत आहे.

(शतक तिसरे समाप्त)

शतक चौथे

माहेरचा अह अह्य आअदो अज्ज कुल-हाराओ त्ति छेञ्छई जारम् ।
मित्त सहसागअस्स तुरिअं पइणो कण्ठं मिलावेइ ॥ ३०१ ॥

असावस्माकमागतोऽद्य कुलमृहादित्यसती जारम् ।
सहसागतस्य त्वरितं पत्युः कण्ठे लगयति ॥ ३०१ ॥

परपुरुषाशी रमता रमणी घरात नसता कुणी ।

अवचित येई पती, चतुर ती करिते संपादणी ॥

‘ओळखलं का, अगदी घरचा, नसेच बाहेरचा ।

येत पाहुणा बाळमित्त हा माझ्या माहेरचा ॥

बरेच झाले आज अचानक आला ह्या अवसरी ।

सुटले बाई, थांबविता मी थकले ह्याला घरी ॥

भेटुनि जा आलास तसा तू, शपथ घातली तरी ।

भेटायाला म्हणुनि थांबला तुम्हांस अपुल्या घरी ’ ॥ ३०१ ॥

‘आजच हा आमच्या माहेराहून आला,’ असे म्हणून व्यभिचारिणीने अचानक आलेल्या पतीची जाराशी त्वरेने गळाभेट घडवून आणिली.

भ्रांति पुसिआ कण्णाहरणेन्दणील-किरणाहआ ससि-मऊहा ।
माणिणि-वअणम्मि स-कज्जलंसु-सडकाइ दइएण ॥ ३०२ ॥

प्रोञ्छिताः कर्णाभरणेन्द्रनीलकिरणाहताः शशिमयूखाः ।

मानिनीवदने सकज्जलाश्रुशङ्कया दयितेन ॥ ३०२ ॥

बसे मौनमुख चंद्रकला ती चांदण्यात कामिनी ।

चकोर पाही चंद्रकोर ती सेवित मधुयामिनी ॥

इंद्रनीलमणि कर्णफुलांवर चंद्रकिरण बिंबती ।

निळसर छाया अश्रुबिंदु की गाली ओघळती ॥

पुसे घाडने प्रियकर ओठी गालांवर नीलिमा ।

लाजलालिमा लालायित हो प्रीतीचा चंद्रमा ॥ ३०२ ॥

चंद्राचे किरण (मानिनीच्या) कर्णभूषणांतील इन्द्रनीलरत्नांनी परावर्तित होऊन मुखावर पडल्यामुळे मानिनीच्या मुखावरचे ते काजळमिश्रित अश्रू आहेत, अशा समजुतीने प्रियतमाने ते पुसून काढिले.

बिनजोड

एदहमेत्तम्मि जए सुन्दर-महिला-सहस्स-भरिए वि ।

अणुहरइ णवर तिस्सा वामद्धं दाहिणद्धस्स ॥ ३०३ ॥

एतावन्मात्रे जगति सुन्दरमहिलासहस्रभूतेऽपि ।

अनुहरति केवलं तस्या वामार्धं दक्षिणार्धस्य ॥ ३०३ ॥

अगणित महिला कामसुंदरा, पाहुनि जन लोभावे ।

अंग-अंग रेखीव तुल्यबल उणे न उजवे-डावे ॥

लावण्याची खनी कामिनी, गमे सदा नवतीच ।

नसेच तुलना हिला जगी ह्या हिच्यासारखी हीच ॥ ३०३ ॥

हजारो सुंदर स्त्रियांनी भरलेल्यादेखील ह्या एवढ्या (मोठ्या) जगात केवळ तिचे डावे अर्धे अंग तेवढे उजव्या अर्ध्या अंगाशी जोड करिते.

नृत्य

जह जह वाएइ पिओ तह तह णच्चामि चञ्चले पेम्मे ।

वल्ली वलेइ अङ्गं सहाव-यद्धे वि रुक्खम्मि ॥ ३०४ ॥

यथा यथा वादयति प्रियस्तथा तथा नृत्यामि चञ्चले प्रेमिणि ।

वल्ली वलयत्यङ्गं स्वभावस्तब्धेऽपि वृक्षे ॥ ३०४ ॥

वाजवि प्रियकर मृदंग चढत्या लयीत भरतो रंग ।

प्रेमचंचला नाचत लववी लवचिक अपुले अंग ॥

अंग-अंग थरथरता वल्लरि पल्लव डोलवि शाखा ।

तरुभोवती वेल जशी ती घट्ट घालिते विळखा ॥ ३०४ ॥

प्रियकर जसे-जसे वाद्य वाजवितो, तशी-तशी मी चंचल प्रेमात नाचू लागते. वृक्ष जरी स्वभावतः स्थिर असला, तरी वेल आपले अंग (त्याच्या भोवती) वेटाळून घेते.

यातायात

दुक्खेहिं लब्भइ पिओ लद्धो दुक्खेहिं होइ साहीणो ।

लद्धो वि अ-लद्धो व्विअ जइ जह हिअअं तह ण होइ ॥ ३०५ ॥

दुःखैर्लभ्यते प्रियो लब्धो दुःखैर्भवति स्वाधीनः ।

लब्धोऽप्यलब्ध एव यदि यथा हृदयं तथा न भवति ॥ ३०५ ॥

केवळ यातायात, कराया वश प्रियकर आधीन ।

अमुनी नमुनी सारखाच तो हृदय जिंकिल्यावीण ॥ ३०५ ॥

प्रियतम लाभतो कष्टाने. लाभल्यावर ताब्यात राहतो सायासानेच. आणि जर त्याचे हृदय जिंकता आले नाही, तर मिळूनदेखील न मिळालेलाच की !

अनुनय अन्वो अणुणअ-सुह-कङ्खिरीअ अ-कअं कअं कुणन्तीए ।
 सरल-सहावो वि पिओ अ-विणअ-मगं वलणीओ ॥ ३०६ ॥
 कष्टमनुनयसुखकाङ्क्षणशीलयाकृतं कृतं कुर्वत्या ।
 सरलस्वभावोऽपि प्रियोऽविनयमार्गं वलान्नीतः ॥ ३०६ ॥
 चुकल्या वाटेवरि नेई ती प्रियकर सरळस्वभावी ।
 अनुनयसुख लाभाया चतुरा करू नये ते करवी ॥ ३०६ ॥
 अरेरे! मनघरणीचे सुख मिळविण्याच्या हावेपोटी अकार्य हे कार्य म्हणून करणाऱ्या
 तिने सरळ स्वभावाच्यादेखील प्रियकराला वळेच अविनयाच्या वाटेला लाविले.

गणना हत्येसु अ पाएसु अ अङ्गुलि-गणणाइ अइगआ दिअहा ।
 एहि उण केण गणिज्जउ त्ति भणिउं रुअइ मुद्धा ॥ ३०७ ॥
 हस्तयोश्च पादयोश्चाङ्गुलिगणनयातिगता दिवसाः ।
 इदानीं पुनः केन गण्यतामिति भणित्वा रोदिति मुग्धा ॥ ३०७ ॥
 करपदांगुली मोजुनि मुग्धा विरहदिवस ती गणिते ।
 उरलि न बोटे पुढे गणाया स्फुंदुनि स्फुंदुनि रडते ॥ ३०७ ॥
 हातांच्या आणि पायांच्या बोटांनी गणनां करिता-करिता (तो गेल्याचे सगळे)
 दिवस संपून गेले. आता कशाने मोजू, — असे म्हणून ती अल्लड बाला रडू लागली.

पळसफुले कीर-मुह-सच्छहेहिं रेहइ वसुहा पलास-कुसुमेहिम् ।
 बुद्धस्स चलण-वन्दण-पडिएहिं व भिक्खु-सङ्घेहिम् ॥ ३०८ ॥
 कीरमुखसदृक्षै राजते वसुधा पलाशकुसुमैः ।
 बुद्धस्य चरणवन्दनपतितैरिव भिक्षुसङ्घैः ॥ ३०८ ॥
 इतस्तता विखुरला सुमनसंभारच धरतीवरती ।
 शुकचंचूपरि रक्तवर्णं ती पलाशपुष्पे दिसती ॥
 रक्तवेष परिधान करोनी संघशरणि जे रिघती ।
 बुद्धचरण लोटांगण घालित भिक्खुच जमले भवती ॥ ३०८ ॥
 बुद्धाच्या पायांना वंदन करण्यासाठी लोटांगण घातलेल्या भिक्खूच्या संधांप्रमाणे
 ही वसुधरा पोपटांच्या चोर्चीसारख्या (लालभडक) दिसणाऱ्या पळसफुलांनी
 शोभिवंत दिसत आहे.

झुरणी जं जं पिहलं अङ्गं तं तं जाअं किसोअरि किसं ते ।
 जं जं तणुअं तं तं पि णिट्ठिअं किं त्य माणेण ॥ ३०९ ॥
 यद्यत्पृथुलमङ्गं तत्तज्जातं कृशोदरि कृशं ते ।
 यद्यत्तनुकं तत्तदपि निष्ठितं किमत्र मानेन ॥ ३०९ ॥

अंग-अंग भरदार हवे ते काया तव नवतरणी ।

नाजूक अवयव शुष्क भासतो कृशता आली झुरणी ।

यौवनवसंत फुलता ही का सुकली आंबेराई ।

कोमजलि दिसतेस कृशोदरि, अभिमानच हा बाई ॥ ३०९ ॥

कृशोदरी, (तुझा) जो जो अवयव भरदार पाहिजे, तो तो रोडावला आहे. आणि जो जो बारीक असावयाचा, तो तोदेखील सुकला आहे. (मग) मान धारण करून काय उपयोग ?

प्रिय गुणेण हीरइ जणो हीरइ जो जेण भाविओ तेण ।

मोत्तूण पुलिन्दा मोत्तिआई गुञ्जाओ गेह्णन्ति ॥ ३१० ॥

न गुणेन ह्यियते जनो ह्यियते यो येन भावितस्तेन ।

मुक्त्वा पुलिन्दा मौक्तिकानि गुञ्जा गृह्णन्ति ॥ ३१० ॥

मोहवी न मन केवळ ते गुण, हौस पुरविता कोणी ।

टाकुनि मौक्तिक वेचिति गुंजा पुर्लिद वन धुंडोनी ॥ ३१० ॥

नुसत्या गुणाने माणूस आर्कषिला जात नाही, तर जो ज्याला आवडतो, तो त्याकडे आर्कषिला जातो. भिल्ल मोत्ये टाकून देऊन (रानावनात) गुंजा वेचिततात.

बहर लडका-लआणें पुत्तअ वसन्त-मासेक्क-लद्ध-पसराणम् ।

आपीअ-लोहिआणं वीहेइ जणो पलासाणम् ॥ ३११ ॥

लडकालतानां पुत्रक वसन्तमासैकलद्धप्रसराणाम् ।

आपीतलोहितानां विभेति जनः पलाशानाम् ॥ ३११ ॥

लाल-पिवळसर फुले डवरली रानी पळसांवरती ।

जाळिल लंका, लावि कलंका वसंत जन घाबरती ॥

विरहजहर करि कहर सुगंधी बहर वसंतफुलांचा ।

रक्तसडा शिपला जणू की फुटलेल्या हृदयांचा ॥ ३११ ॥

बालका, वसन्तमासातच अवसर मिळालेल्या, पिवळसर-लाल अशा पळसांच्या नाजूक फांद्यांचे लोकांना भय वाटते.

गंधोदक घेतूण चुण्ण-मुट्टि हरिसुसुइआइ वेपमाणए ।

मिसिणेमि त्ति पिअअमं हत्ये गन्धोदअं जाअम् ॥ ३१२ ॥

गृहीत्वा चूर्णमुष्टि हर्षोच्छ्रसिताया वेपमानायाः ।

अवकिरामीति प्रियतमं हस्ते गन्धोदकं जातम् ॥ ३१२ ॥

आनंदित मानसी होइ ती मधुरमोलनी जाया ।
 मुठीत घेई चूर्ण सुगंधी अंगावर उधळायी ॥
 पाहताच प्रियकरा, कंपिता होय, धैर्य ओसरले ।
 घर्मजलाने भरली काया चूर्ण मुठीतच मिजले ॥
 सुचे न काही लज थरकवी, भान तिचे गळले ।
 सैल जाहल्या बोटांमधुनी गंधोदक ओघळले ॥ ३१२ ॥

‘प्रियतमावर मी हे उधळीन,’ म्हणून तिने मूठभर चूर्ण घेताच आनन्दाने ती तरारली, धरधरू लागली, आणि तिच्या हातातल्या (चूर्णाचे फुटलेल्या घामाने) गन्धोदकात रूपान्तर झाले.

अंकोट पुट्टि पुससु किसोअरि पडोहरडकोल्ल-पत्त-चित्तलिअम् ।
 छेआहिं दिअर-जाआहिं उज्जुए मा कलिज्जिहिसि ॥ ३१३ ॥

पृष्ठं प्रोञ्छ कृशोदरि पश्चाद्गृहाडकोटपत्रचित्तितम् ।
 विदग्धाभिदैवरजायाभिर्दुर्जुके मा कलिष्यसे ॥ ३१३ ॥

कशी झाकशिल उघड गुपित हे, चतुर तुझ्या त्या जावा ।
 पुस पुरावा कृशोदरी हा, वधता सहज कळावा ॥
 पुसून टाकी पाठ, चिकटली अंकोटाची पाने ।
 भोळी तू ग कळेल लोकां परसांतिल अनुदाने ॥ ३१३ ॥

सुंदरी (कृशोदरी), परसातल्या अंकोटाच्या पानांनी चित्रित झालेली तुझी पाठ पुसून काढ. सरळ स्वभावाच्या सखे, दिराच्या चतुर वायकांना ओळखू देऊ नकोस (काय घडले ते).

कदंब अच्छीहं ता थइस्सं दोहिं वि हत्येहिं वि तम्मि दिट्टम्मि ।
 अडगं कलम्ब-कुसुमं व पुलइअं कहे णु ढक्किस्सम् ॥ ३१४ ॥

अक्षिणीं तावत्स्थगयिष्यामि द्वाभ्यामपि हस्ताभ्यामपि तस्मिन् दृष्टे ।
 अडगं कदम्बकुसुममिव पुलकितं कथं नु च्छादयिष्यामि ॥ ३१४ ॥

दिसता प्रियकर सखे, झाकले मी हातांनी डोळे ।
 कदंबकुसुमांसम रोमांचित अंग-अंग आंदोळे ॥
 पाहता न पाहते जिवलगा, मिटले जरि ते डोळे ।
 कशी लपवू ग उरी थरारी अंगा उगले डोळे ? ॥ ३१४ ॥

तो दृष्टीला पडताच दोन्ही हातांनी मी डोळे झाकून घेईन; पण कदम्बाच्या फुलांप्रमाणे रोमांचित झालेले अंग मी कसे बरे झाकू ?

बीज झञ्झावाउत्तिणिए घरम्मि रोऊण णीसह-णिसण्णम् ।
 दावेइ व गअ-वइअं विज्जुज्जोओ जल-हराणम् ॥ ३१५ ॥
 झञ्झावातोत्तृणिते गृहे रुदित्वा निःसहनिषण्णाम् ।
 दर्शयतीव गतपतिकां विद्युद्द्योतो जलधराणाम् ॥ ३१५ ॥
 झञ्झावाते छपर उडाले उघडी पडली दीना ।
 प्रोषितपतिका घरी एकली तळमळते जलि मीना ॥
 टाकुनि अपुला झोत तियेवर घडवी दर्शन बीज ।
 मेघा, थांबवि विरहातिल ही अविरत डोळेभीज ॥ ३१५ ॥
 झञ्झावाताने गवती छप्पर उडून गेलेल्या घरात, दुःसह अवस्था होऊन ती रडत
 बसलेली आहे; मेघांमधील विजेची झळाळी तिचा पती (प्रवासाला) गेल्याचे
 जणू दाखवीत आहे.

कुग्राम भुञ्जसु जं साहीणं कुत्तो लोणं कु-गाम-रिद्धम्मि ।
 सुहअ स-लोणेण वि किं तेण सिणेहो जाहि णत्थि ॥ ३१६ ॥
 भुञ्जस्व यत्स्वाधीनं कुतो लवणं कुग्रामऋद्धे ।
 सुभग सलवणेनापि किं तेन स्नेहो यत्र नास्ति ॥ ३१६ ॥
 गावरानचे मीठ आगळे मोहन रांधायते ।
 रसरसले लावण्यच सजले मन हे बांधायते ॥ ३१६ ॥
 जे आपल्यापाशी आहे त्याचा भोग घे. कुग्रामाचे ऐश्वर्य असलेल्या ह्या ठिकाणी
 मीठ तरी कुठून मिळणार ग? भाग्यवंता,—आणि जेथे तेल नाही, तेथे दुसऱ्या
 चवीच्या गोष्टी असूनमुद्धा काय उपयोग? (जेथे प्रेम नाही, तेथे सजावटीच्या
 दुसऱ्या गोष्टीचा काय उपयोग?)

कडू ते गोड सुह-पुच्छआइ हलिओ मुह-पडकअ-सुरहि-पवण-णिब्बविअम् ।
 तह पिअंइ पअइ-कडुअं पि ओसहं जह ण णिट्ठाइ ॥ ३१७ ॥
 सुखपृच्छिकाया हलिको मुखपडकजसुरभिपवननिर्वापितम् ।
 तथा पिवति प्रकृतिकटकमप्यौषधं यथा न तिष्ठति ॥ ३१७ ॥
 आजारी तो कर्षक, घेई समाचार ती रमणी ।
 चाचपीत कर वक्ष पाहते चढला ना ज्वर अजुनी ॥
 कमळपाकळी घालित फुंकर निववी औषधमात्रा ।
 सुगंधनिःश्वासांनी भरते प्रमदा ती प्रियपात्रा ॥
 कडू कषायहि मधुर होइ तो पीता नुरला थंब ।
 पात्रातिल तो घोट घ्यावया लावि न भुळी विलंब ॥ ३१७ ॥

कडू ते गोड

आजारी तो कर्षक, धई समाचार-ती रमणी ।
 चाचपीत कर वक्ष पाहते चढला ना ज्वर अजुनी ॥
 कमळपाकळी घालित फुंकर निववी ओषधमात्रा ।
 सुगंधनिःश्वासांनी भरते प्रमदा ती प्रियपात्रा ॥
 कडू कषायहि मधुर होइ तो पीता नुरला थेंब ।
 पात्रातिल तो घोट भ्यावया लावि न मुळी विलंब ॥ ४.३१७

खुशाली विचारण्यासाठी आलेल्या तिने आपल्या मुखकमलाच्या सुगंधित वाऱ्याने निवविलेले, मूळचे कडू असलेलेदेखील औषध. शेतकऱ्याने असे काही पिऊन टाकिले की काही म्हणून उरले नाही.

शोधू कुठे?

अह सा तर्हि तर्हि द्विअ चाणीर-वणम्मि चुक्क-संकेआ ।
तुह दंसणं विमग्गइ पळ्ळट्ट-णिहाण-ठाणं व ॥ ३१८ ॥

अथ सा तत्र तत्रैव वानीरवने विस्मृतसंकेता ।
तव दर्शनं विमार्गते प्रभ्रष्टनिधानस्थानमिव ॥ ३१८ ॥

करि अभिसारा संकेतापरि जाई वंशवनात ।

भेटायते तुला भटकते एकलीच रानात ॥

असेल भुलली कृपणासम ती शोधित अवघे रान ।

पुरली जेथे ठेव, नेमके ते न सापडे स्थान ॥ ३१८ ॥

वेळवनातच येथे, तेथे अशी संकेत चुकल्यामुळे (ती भटकली). हरवलेल्या मोलाच्या जिनसाचा ठावठिकाणा शोधावा तशी ती तुझ्या भेटोची वाट बघत आहे.

राहू

दढ-रोस-कलुसिअस्स वि सु-अणस्स मुहाहि विप्पिअं कत्तो ।

राहु-मुहम्मि वि ससिणो किरणा अमअं विअ मुअन्ति ॥ ३१९ ॥

दृढरोषकलुषितस्यापि सुजनस्य मुखाद्विप्रियं कुतः ।

राहुमुखेऽपि शशिनः किरणा अमृतमेव मुञ्चन्ति ॥ ३१९ ॥

कोपताहि किति सुजनमुखी ना येती अप्रिय वचने ।

राहु प्रासिता चंद्रांबिब ते फेकी अमृतकिरणे ॥ ३१९ ॥

खूप राग येऊन (सज्जन) कलुषित झाला, तरी सज्जनाच्या मुखामधून अप्रिय (उद्गार) कोठून बाहेर पडणार? राहूच्या जबड्यात गेले तरी चंद्राचे किरण अमृतच झळीत असतात.

मानापमान

अवमाणिओ वि ण तहा दुम्मिज्जइ सज्जणो विह्व-हीणो ।

पडिकाअं अ-समत्थो माणिज्जन्तो जह परेण ॥ ३२० ॥

अवमानितोऽपि न तथा दूयते सज्जनो विभवहीनः ।

प्रतिकर्तुमसमर्थो मान्यमानो यथा परेण ॥ ३२० ॥

सत्कारे हो खंत मनाते सुजना वंभवहीना

फेडू शके ना ऋणा अनादर बरवा होय कुलीना ॥ ३२० ॥

ऐश्वर्यहीन सज्जन दुसऱ्याने सत्कार केला असता त्याची परतफेड करिता येत नाही म्हणून जसा कष्टी होतो, तसा (शत्रूने) अवमान केल्यानेसुद्धा होत नाही.

रहस्य कलहन्तरे वि अ-विणिग्गाआई हिअअम्मि जरमुवगआइम् ।
 सुअण-कआई रहस्साई डहइ आउ-क्खए अग्गी ॥ ३२१ ॥
 कलहान्तरेऽप्यविनिर्गतानि हृदये जरामुपगतानि ।
 मुजनकृतानि रहस्यानि दहत्यायुःक्षयेऽग्निः ॥ ३२१ ॥
 कधि न बोलतो रहस्य जरि ते पडले सज्जनश्रवणी ।
 खोल अंतरी दडते कोणा कळे न ते वरकरणी ॥
 कलहातहि ते पडे न उघडे मुकेच मरता मरणी ।
 वृद्ध होय ते सवे तयाच्या अंती जळते सरणी ॥ ३२१ ॥
 सज्जनांजवळ ठेविलेली रहस्ये भांडणांमध्येदेखील वाहेर पडत नाहीत. त्यांच्या
 हृदयातच त्यांना वाघंक्षय (जूनपण) येते. (आणि शेवटी) आयुर्मान संपले,
 म्हणजे अग्नीच त्यांचे दहन करितो.

माधवी लुम्बीओ अडगण-माहवीणें दारगगलाउ जाआउ ।
 आसासो पान्थ-पलोअणे वि नट्टो गअ-वईणम् ॥ ३२२ ॥
 स्तवका अडगणमाधवीनां द्वारार्गला जाताः ।
 आश्वासः पान्थप्रलोकनेऽपि नष्टो गतपतिकानाम् ॥ ३२२ ॥
 अंगणात वाट बघत माधविकेच्या कुंजी ।
 एकांती ये न कुणी भ्रमर घालिता रुंजी ॥
 फुलली ही माधविका गंधगोफ घोसांचे ।
 दारातच अडवाया अडसर हे पुष्पांचे ॥
 खुलव पाकळी हळूच आंदोलन श्वासांचे ।
 गुंफियले तारतंतु अडथळेच भासांचे ॥
 हुरहुर लागे मनास आज तरी येतिल का ।
 भयभीता वाट बघत एकांती गतपतिका ॥ ३२२ ॥
 अंगणातल्या माधवीचे घोस दाराचे अडसर बनले; ज्यांचा पती प्रवासाला गेला
 होता त्यांचा धीर पथिकाची वाट पाहण्यातच खचून गेला.

निळे डोळे पिअ-दंसण-सुह-रस-मउलिआई जइ से ण होन्ति णअणाइम् ।
 ता केण कण्ण-रइअं लक्खिजइ कुवलअं तिस्सा ॥ ३२३ ॥
 प्रियदर्शनसुखरसमुकुलिते यदि तस्या न भवतो नयने ।
 तदा केन कर्णरचितं लक्ष्यते कुवल्यं तस्याः ॥ ३२३ ॥
 प्रियदर्शन घडताच सुखे अर्धे मिटवी डोळे ।
 त्याविण दिसले नसते कानातिल कमल निळे ॥ ३२३ ॥

प्रियकराच्या दर्शनाने झालेल्या आनन्दभराने जर तिचे नेत्र मिटले नसते, तर तिच्या कानावर ठेविलेले नीलकमल कुणाच्या लक्ष्यात आले असते बरे?

शिव्याशाप

चिक्खिल्ल-खुत्त-हल-मुह-कड्डण-सिद्धिले पइम्मि पासुत्ते ।

अ-प्पत-मोहण-सुहा घण-समअं पामरी सवइ ॥ ३२४ ॥

कर्दममग्नहलमुखकर्षणशिथिले पत्यौ प्रसुप्ते ।

अप्राप्तमोहनसुखा घनसमयं पामरी शपति ॥ ३२४ ॥

स्तला नांगरफाळ काढिता ओढुनि वारंवार ।

चिखलातुनि नांगरता कर्षक दिनभर थकला फार ॥

घरास येता लागे ङोळा पडता आपोआप-।

सुखातुरा घरधनीण कोपे पावसास दे शाप ॥ ३२४ ॥

चिखलात स्तलेला नांगरफाळ काढता-काढता नवरा दमून-भागून (चटकन) क्षोपी गेल्यामुळे संभोगसुख न मिळालेली (त्याची) बायको पाऊसकाळाला शिव्याशाप देते.

मदनबाण

दुम्मेन्ति देन्ति सोक्खं कुणन्ति अणुराअअं रमावेन्ति ।

अरइ-रइ-बन्धवाणं णमो णमो मअण-वाणाणम् ॥ ३२५ ॥

दुन्वन्ति ददति सौख्यं कुर्वन्त्यनुरागं रमयन्ति ।

अरतिरतिवान्धवेभ्यो नमो नमो मदनवाणेभ्यः ॥ ३२५ ॥

मनी उपजवी प्रीती करि ती विकल दोन जीवांते ।

विकलताच ही तोडुनि जुळवो सुखदुःखांचे नाते ॥

होती बांधव परस्परांचे सौख्यदुःख दोघेही ।

धन्य धन्य ते शर मदनाचे करिती देह विदेही ॥ ३२५ ॥

मदनाचे वाण घायाळ करितात; (प्रेमाचे) सौख्य देतात; रमवितात. प्रेम असो, नसो,— बांधव झालेल्या त्यांना पुन्हापुन्हा नमस्कार असो !

कामशर

कुसुममआ वि अइ-खरा अ-लद्ध-फंसा वि दूसह-पआवा ।

भिन्दन्ता वि रइअरा कामस्स सरा बहु-विअप्पा ॥ ३२६ ॥

कुसुममया अप्यतिखरा अलब्धस्पर्शा अपि दुःसहप्रतापाः ।

भिन्दन्तोऽपि रतिकराः कामस्य शरा बहुविकल्पाः ॥ ३२६ ॥

कुसुमापरि मृदु मुलायम नागिणिचे वेढे ।

घेति प्राण लागता न मदनबाण तेढे ॥

तीव्र ते अतीव, वेध भीन लोचनांचे ।

हेरिती अचूक भाव चित्त चंचलांचे ॥

घुसताना केसरशर भेद भावनांचे ।

सलते ते शल्य उरी सुखद वेदनांचे ॥ ३२६ ॥

शिव्याशाप

स्तला नांगरफाळ काढिता ओढुनि वारंवार ।
चिखलातुनि नांगरता कर्पक दिनभर थकला फार ॥
घरास येता लागे डोळा पडता आपोआप ।
सुखानुरा घरघनीण कोपे पावसास दे शाप ॥ ४.३२४

फुलांचे असूनही कमालीचे तीक्ष्ण, स्पर्श करावयाला मिळत नसताही दुःसह पराक्रम गाजविणारे आणि भेद करूनदेखील प्रेम उत्पन्न करणारे असे मदनाचे वाण अनेक प्रकारांचे असतात.

बहुगुणी

ईसं जणेन्ति दीवेन्ति मम्महं विष्पिअं सहावेन्ति ।
विरहे न देन्ति मरिउं अहो गुणा तस्स बहु-मग्गा ॥ ३२७ ॥
ईर्ष्यां जनयन्ति दीपयन्ति मन्मथं विप्रियं साहयन्ति ।
विरहे न ददति मर्तुमहो गुणास्तस्य बहुमार्गाः ॥ ३२७ ॥
प्रियकर उपजवि ईर्ष्या, सहज प्रेम मानसी ।
साहत सखि अप्रियही प्रणय खेळ साहसी ॥
बहुरंगी गुणशाली, विरहि देइ ना मरू ।
सहते ग त्यासाठी सांग कशी मी विसरू ॥ ३२७ ॥

काय हो! त्याच्या गुणांच्या वाटा पुष्कळ आहेत, ते मत्सर उत्पन्न करितात, मदन चेतवितात, अप्रिय सोसावयाला लावितात, आणि विरहात मरू देत नाहीत.

वायने

णीआईं अज्ज णिक्खि व पिणद्ध-णव-रड्ढगआंइ वराईए ।
घर-परिवाडीअ पहेणआईं तुह दंसणासाए ॥ ३२८ ॥
नीतान्यद्य निष्कृप पिनद्धनवरड्ढगकया वराक्या ।
गृहपरिपाटया प्रहेणकानि तव दर्शनाशया ॥ ३२८ ॥
नेमुनिया वस्त्र नवे करुनि साजशृंगारा ।
केवळ तव दर्शनास फिरते दारोदारा ॥
वायन धायास निघे बघत तुजसि भिरिभरी ।
कुठुनि तरी निर्दया, एकदा पहा तरी ॥ ३२८ ॥

निष्ठुरा, नवीन वस्त्र नेसून तिने विचारीने आज घराच्या रीतीभातीला अनुसरून-पण तुझ्या भेटीच्या लालसेने (घरोघर) वाणे दिली.

जुनेर

सुइज्जइ हेमन्तम्मि दुग्गओ पुप्फुआ-सुअन्धेण ।
धूम-कविलेण परिविरल-तन्तुणा जुण्ण-वडएण ॥ ३२९ ॥
सूच्यते हेमन्ते दुर्गतः करीषाग्निमुगन्धेन ।
धूमकपिलेन परिविरलतन्तुना जीर्णपटकेन ॥ ३२९ ॥
येत हिवाळा नसेच दुसरे वसन पांघरायास ।
जुने कांबळे जयास येई रानशेणिचा वास ॥ ३२९ ॥

हेमन्तात (देखील) फुफाट्याचा वास येत असलेल्या, धुराने पिगटलेल्या, आणि धागे अगदीच विरळ झालेल्या अशा जुनेराने तो दुरवस्थेत असल्याचे सूचित होते.

ओरखडे खर-सिप्पिर-उल्लिहिआई कुणइ पहिओ हिमागम-पहाए ।
 आअमण-जलोल्लिअ-हृत्य-फंस-मसिणाई अडगाइम् ॥ ३३० ॥
 तीक्ष्णपलालोल्लिखितानि करोति पथिको हिमागमप्रभाते ।
 आचमनजलाद्रितहस्तस्पर्शमसृणान्यङ्गानि ॥ ३३० ॥
 येत हिवाळा भल्या पहाटे उरी भरे हुडहुडी ।
 फिरे प्रवासी मुठी वांधुनी दो हातांची घडी ॥
 उठले ओरखडे रखरखत्या जाता गवतामधुनी ।
 अंग ओलवी अपुले लावुनि दंबांबंदूचे पाणी ॥ ३३० ॥
 हिवाळघातल्या पहाटे प्रवासी (शेतातल्या) खरखरीत पेंढघाने ओरखडलेले
 आपले अवयव आचमनाच्या पाण्याने ओल्या झालेल्या हस्तस्पर्शानि मुलायम
 करीत आहे.

मंजिरी णक्खुक्खुडिअं सहआर-मञ्जरिं पामरस्य सीसम्मि ।
 वन्दिम्मिव हीरन्तीं भमर-जुआणा अणुसरन्ति ॥ ३३१ ॥
 नखोत्खण्डितां सहकारमञ्जरीं पामरस्य शीर्षे ।
 वन्दीमिव ह्लियमाणां भ्रमरयुवानोऽणुसरन्ति ॥ ३३१ ॥
 खुडुनि नखाने ओरबाडुनी पथिक आन्नमंजिरी ।
 घेइ शिरी आपुल्या प्रवासी निघे जावया घरी ॥
 गंधमार्ग तो धरुनि भंग ते जाती मागोमाग ।
 अधम अपहृत अबलेचा जव तरुण काढिती माग ॥ ३३१ ॥
 अधमाने नखांनी ओरवाडून आपल्या शिरावर धारण केलेल्या आन्नमंजिरीचा,
 भ्रमररूपी तरुण तो वन्दिवान तरुणी पळवून घेऊन जात असल्याप्रमाणे पाठलाग
 करीत आहेत.

अंजली सूर-च्छलेण पुत्तिअ कस्स तुमं अञ्जलिं पणामेसि ।
 हास-कडक्खुम्मिस्सा ण ह्योन्ति देवाणं जेक्कारा ॥ ३३२ ॥
 सूर्यच्छलेन पुत्रिके कस्मै त्वमञ्जलिं प्रणमयसि ।
 हास्यकटाक्षोन्मिश्रा न भवन्ति देवानां जयकाराः ॥ ३३२ ॥
 स्मित अधरी ते तिर्यक् लोचन, जले भरुनि अंजली ।
 रवि-अर्घ्य-मिषे सांग कुणाचे ध्यान लाविशी मुली ? ॥
 जयकारे हे अर्घ्य ईश्वरा असे न देती कुणी ।
 आठवले ग कोण ? सांग ना काय तुझ्या ते मनी ? ॥ ३३२ ॥

मुली, सूर्याच्या मिषाने तू कोणाला नमस्कार करीत आहेस ? देवांचा जयजयकार हसू आणि कटाक्ष ह्यांच्या मिश्रणाने करीत नसतास.

चौर्यरत मुह-विज्जविअ-पईवं णिरुद्ध-सासं स-सङ्कितोल्लावम् ।
 सबह-सअ-रक्खिओट्टं चोरिअ-रमिअं मुहावेइ ॥ ३३३ ॥
 मुखविधमापितप्रदीपं निरुद्धश्वासं सशङ्कितोल्लापम् ।
 शपथशतरक्षितौष्ठं चोरिकारभितं सुखयति ॥ ३३३ ॥
 'कंकण करि किणतिल की,' उमलवीत अधरफुला ।
 फुंकर घालून हळू शयनदीप मालविला ॥
 कुजबुजते मंजु बोल, आण-शपथ घालि मिठी ।
 रोधुनिया श्वास धरी अंधारी दिव्य दिठी ॥
 चाहुल येवो न कुणा पुसुनि टाकित्ती खुणा ।
 चौर्यरताचे सुख ते कळे न अनुभवाविना ॥ ३३३ ॥

फुंकर घालून दिवा विज्जविला आहे, श्वास रोखून धरिला आहे, कुजबुज साशंक-पणाने चालली आहे, आणि शेकडो आणाभाका घालून ओठ मिटून घेतलेले आहेत, अशा प्रकारचा चोरटा संभोग सुखदायक असतो.

गीती गेअ-च्छलेण भरिउं कस्स तुमं रुअसि णिअभरुक्कण्ठम् ।
 मण्णु-पडिरुद्ध-कण्ठद्ध-णित्त-खलिअक्खरुल्लावम् ॥ ३३४ ॥
 गेयच्छलेन स्मृत्वा कस्य त्वं रोदिषि निर्भरोत्कण्ठम् ।
 मन्युप्रतिरुद्धकण्ठार्धनिर्यत्स्खलिताक्षरोल्लापम् ॥ ३३४ ॥
 आसवांसवे मधेच तुटतो झुलता स्वरहिंदोल ।
 लय न लागते, तान जुळेना, स्पष्ट न होई बोल ॥
 आला भरुनी कंठ गायिके सुटतो तोल मनाचा ।
 स्वरकंपित हे करुणागायन, आठव होय कुणाचा ? ॥ ३३४ ॥
 दुःखाने कंठ दाटून येऊन अक्षरबंध अर्धवटच अडखळत वाहेर पडत आहे, अशा प्रकारे, भरल्या गळ्याने, आठवण काढून गाण्याच्या मिषाने तू कोणासाठी ग रडत आहेस ?

निमंत्रण बहलतमा हअ-राई अज्ज पउत्थो पई घरं सुण्णम् ।
 तह जग्गो सु सअज्जिअ ण जहा अहो मुसिज्जामो ॥ ३३५ ॥
 बहलतमा हतरान्निरद्य प्रोषितः पतिर्गृहं शून्यम् ।
 तथा जागृहि प्रतिवेशिन्न यथा वयं मुष्यामहे ॥ ३३५ ॥

शेजसखा नच घरी, एकली, रात अशी अंधारी ।
 भयभीता अंतरी, अचानक घरात होइल चोरी ॥
 'देत पहारा राही जागा,' विनवी येउनि दारी ।
 देइ दिलासा अनुकंपेने उदार तो शेजारी ॥ ३३५ ॥

ही मेली रात्र कृष्णपक्षातली! नवरा आजच प्रवासाला गेलेला. घर उजाड!
 शेजाऱ्या, असा (नीट) जागा रहा की, ज्यामुळे आमची चोरी होणार नाही !

औषधी

संजीवणोसहिम्मिव सुअस्स रक्खइ अणण-वावारा ।
 सासू णवब्भ-दंसण-कण्ठागअ-जीविअं सोह्मम् ॥ ३३६ ॥

संजीवनौषधिमिव सुतस्य रक्षत्यनन्यव्यापारा ।
 श्वश्रूर्नवाभ्रदर्शनकण्ठागतजीवितां स्नुषाम् ॥ ३३६ ॥

सून लाडकी पुत्राची ती संजीवन-औषधी ।
 वाट पाहते, सांग जिवलगा, परतुनि येशिल कधी ? ॥
 सून विरहिणी, आले भरुनी गंगनी बादल काळे ।
 प्राणपणाने जपते सासू तिला ओलवी डोळे ॥ ३३६ ॥

दुसरे कामधाम न करिता सासू, नवीन मेघांच्या दर्शनाने जिचे प्राण कंठाशी आले
 आहेत अशा आपल्या सुनेला आपल्या मुलाच्या संजीवनौषधीप्रमाणे जपत आहे.

रहस्य-
 स्फोट

णूणं हिअअ-णिहत्ताइ वससि जाआइ अह्म हिअअम्मि ।
 अण्णह मणोरहा मे सुहअ कहं तीअ विण्णाआ ॥ ३३७ ॥

नूनं हृदयनिहितया वससि जाययास्माकं हृदये ।
 अन्यथा मनोरथा मे सुभग कथं तथा विज्ञाताः ॥ ३३७ ॥

वससी रे मम हृदयी एकला न तू राया ।
 तुजसवेच हटवादी शिरली ती तव जाया ॥
 म्हणुनी गुपिते अपुली कळली रे तिजलागी ।
 कुंजातिल चोरभेट अंगसंग अनुरागी ॥ ३३७ ॥

खचित (सांगते), तुझ्या हृदयात वसत असलेल्या भायेंसकटच आमच्या हृदयात
 तू राहतोस; एरव्ही, सुभगा, माझे मनोरथ तिला रे कसे कळले ?

अश्रूंची
 अंजली

तइ सुहअ अ-ईसन्ते तिस्सा अच्छीहिं कण्ण-लगेहिम् ।
 दिण्णं घोलिर-वाहेहिं पाणिअं दंसण-सुहाणम् ॥ ३३८ ॥

त्वयि सुभगादृश्यमाने तस्या अक्षिभ्यां कर्णलग्नाभ्याम् ।
 दत्तं घूर्णनशीलवाष्पाभ्यां पानीयं दर्शनसुखेभ्यः ॥ ३३८ ॥

घडले दर्शन तुझे राजसा दृष्टीपुढुनी जाता ।
 श्रवणपथावर विकसित होती नयन कुतुहले नाथा ।
 आली भरुनी दीर्घ लोचने, निमिषी मिटता पाते ।
 देत जणू ती अश्रुजलांजलि तव दर्शनसौख्याते ॥ ३३८ ॥

मुभगा; तू दिसेनासा होताच तिचे डोळे कानांपर्यंत लागण्याइतके (विकसित) झाले; मात्र त्यांतून सतत ओघळणाऱ्या (अश्रूंच्या) धारांनी तुझ्या दर्जनमुखाला त्यांनी पाणी दिले.

कल्पनागत

उप्पेक्खा-गअ तुह मुह-दंसण-पडिरुद्ध-जीविआसाइ ।
 दुहिआइ मए कालो कित्तिअमेत्तो व्व णेअव्वो ? ॥ ३३९ ॥

उत्प्रेक्षागत त्वन्मुखदर्शनप्रतिरुद्धजीविताशया ।
 दुःखितया मया कालः कियन्मात्रो वा नेतव्यः ॥ ३३९ ॥

कल्पनेत साकार रूप ते बघते केवळ छाया ।
 किती काळ हा विरह सहावा कसे जगावे राया ! ॥ ३३९ ॥

(नुसंत्या) कल्पनेत नांदणाऱ्या (सखया), तुझ्या मुखदर्शनावर ज्या मी जीविताची आशा धरून ठेविली आहे, त्या दुःखी अशा मी किती म्हणून रे काळ कंठावयाचा ?

उजाड

वोलीणालक्खअ-रुअ-जोवणा पुत्ति कं ण दुम्मेसि ।
 दिट्ठा पणट्ट-पोराण-जणवआ जम्म-भूमि व्व ॥ ३४० ॥

व्यतिक्रान्तालक्षितरूपयौवना पुत्ति कं न दुनोषि ।
 दृष्टा प्रनष्टपुराणजनपदा जन्मभूमिरिव ॥ ३४० ॥

विफल जाहले यौवन बाले ओसरले लावण्य ।
 मनात भरले ते न कुणाच्या कुणी न केले धन्य ॥

जिवलग स्नेही सगेसोयरे जाता उरले नाव ।
 खंत वाटते तशी मनाला बघता अपुला गाव ॥ ३४० ॥

जीतले प्रदेश (आता) उजाड झालेले आहेत अशी जुनीपुराणी जन्मभूमी पहावी, त्याप्रमाणे मुली, तुझे रूप, तारुण्य कुणी न पाहताच ओसरून गेले,—तेव्हा अशी तू कोणाला वेदना देणार नाहीस वरे ?

अंगीकार

परिओस-विअसिएहिं भणिअं अच्छीहिं तेण जण-मज्झे ।
 पडिवण्णं तीअ वि उव्वमन्त-सेएहिं अडगेहिम् ॥ ३४१ ॥

परितोषविकसिताभ्यां भणितमक्षिभ्यां तेन जनमध्ये ।
 प्रतिपन्नं तयाप्युद्धमत्स्वेदैरङ्गैः ॥ ३४१ ॥

लोकां देखत बोलला न तो परि ती प्रेमळ दृष्टी ।

अंग-अंग महिरी करीनी स्वेदजलाची वृष्टी ॥ ३४१ ॥

(भर) लोकांमध्ये अत्यानंदाने बहून आलेल्या डोळ्यांनी तो (तिच्याशी) बोलला,—आणि घर्मेविन्दूनी न्हालेल्या अवयवांनी तिनेही त्याचा स्वीकार केला.

संदेश

एवकेकमसंदेशापुराअ-वद्वन्त-कोउहल्लाइम् ।

दुःखं अ-समत्त-मणोरहाई अच्छन्ति मिहृणाइम् ॥ ३४२ ॥

अन्योन्यसंदेशानुरागवर्धमानकौतूहलानि ।

दुःखमसमाप्तमनोरथानि तिष्ठन्ति मिथुनानि ॥ ३४२ ॥

परस्परां संदेश पोचती प्रेमातुर मन होई ।

पुरती नच जोवरी मनोरथ, दुःखच हो दोघांही ॥ ३४२ ॥

एकमेकांना निरोपानिरोपी जाऊन ज्यांची प्रेमांमुळे उत्सुकता वाढते, अशी जोडपी मनोरथ पूर्ण होत नाहीत तोपर्यंत दुःखानेच राहत असतात.

प्रफुल्ल

जइ सो ण वल्लहो न्विअ गोत्त-गहणेण तस्स सहि कीस ।

होइ मुहं ते रवि-अर-फंस-विसट्टं च तामरसम् ॥ ३४३ ॥

यदि स न वल्लभ एव गोत्तग्रहणेन तस्य सखि किमिति ।

भवति मुखं तव रविकरस्पर्शविकसितमिव तामरसम् ॥ ३४३ ॥

नवहेच जिवलग तुझा सखे मग घेता केवळ नाव ।

लाजतेस का अशी ? लोचनी दिसे आगळा भाव ॥

झंजुरका ते उदयगिरीवर पडता पाउल पहिले ।

रविकरस्पर्श अरुणरंजिता जशी कमलिनी उमले ॥ ३४३ ॥

जर तो तुझा प्रियकरच नाही, तर सखी ग, त्याचे नुसते नाव काढता क्षणी तुझे मुख सूर्यकिरणांच्या स्पर्शाने कमळ फुलावे तसे का बरे फुलारून येते ?

पूर्वरंग

माण-द्रुम-परुस-पवणस्स मामि सन्वडग-णिव्वुइअरस्स ।

अवऊहणस्स भद्दं रइ-णाडअ-पुव्वरडगस्स ॥ ३४४ ॥

मानद्रुमपरुषपवनस्य मातुलानि सर्वाङ्गनिर्वृतिकरस्य ।

अवगूहनस्य भद्रं रतिनाटकपूर्वरडगस्य ॥ ३४४ ॥

रतिनाट्यातिल पूर्वरंग हा परिरंभणसुख जाण ।

झंझावाते मोडित रसवा उन्मळतो अभिमान ॥

देति मना आनंद अगोदर प्रवेश घेता पात्रे ।

धन्य धन्य ते गाढालिंगन सुखवी अवघी गात्रे ॥ ३४४ ॥

मामी, अभिमानरूपी वृक्षाला तीव्र झंझावात असलेल्या आणि सर्वांगी सुखदायी असणाऱ्या अशा आर्लिगनरूपी रतिनाटकाच्या पूर्वरंगाचे कल्याण असो !

निःशंक गिअआणुमाण-णीसडक हिअअ दे पसिअ विरम एत्ताहे ।
 अ-मुणिअ-परमत्थ-जणाणुलग्ग कीस हा लहुएसि ॥ ३४५ ॥
 निजकानुमाननिःशङ्क हृदय हे प्रसीद विरमेदानीम् ।
 अज्ञातपरमार्थजनानुलग्न किमित्यस्माँल्लघयसि ॥ ३४५ ॥
 मना माक्षिया, दया करी रे, चुकले तव अनुमान ।
 अन्य हृदयि नच तुझ्यापरी ती प्रीती अल्पहि जाण ॥
 नसे काळजी तयां मुळीही तुझिया सुखदुःखाची ।
 पाडिल मजसी फशी तुझी ही आसक्ती अदयाची ॥
 उगाच अपुल्या हृदी झेलिला तो हुकलेला नेम ।
 राहु नको निःशंक, तयाच्या नसेच हृदयो प्रेम ॥ ३४५ ॥

(केवळ) स्वतःच्या तकनि निःशंक बनलेल्या हे हृदया, कृपा कर, आणि आता मागे फीर. सत्यार्थ न जाणणाऱ्या माणसावर आसक्त झालेल्या अरे (हृदया), का आम्हांला कमीपणा आणितेस ?

मंत्र-पुष्पांजली ओसहिअ-जणो पइणा सलाहमाणेण अइ-चिरं हसिओ ।
 चन्दो त्ति तुज्ज वअणे विइण्ण-कुसुमाञ्जलि-विलक्खो ॥ ३४६ ॥

आवसथिकजनः पत्या श्लाघमानेनातिचिरं हसितः ।
 चन्द्र इति तव वदने वितीर्णकुसुमाञ्जलिविलक्षः ॥ ३४६ ॥
 तुला पाहता गमे उगवला नभात नवचंद्रमा ।
 फुले उधळती धर्मपुजारी भुलुनी सुखसंभ्रमा ॥
 नव्हेच चंद्रोदय हा कळता फसला व्रत-उत्सव ।
 मनी लाजती महंत, प्रियकर करि तव कौतुक-स्तव ॥ ३४६ ॥

हा चंद्र, म्हणून तुझ्या मुखावर (प्रथम) फुले उधळून (मग) ओशाळवाण्या झालेल्या मठवासी लोकांची, तुझ्या पतीने (तुझी) प्रशंसा आणि त्यांची कितीतरी काळ थट्टा केली.

शठ छिज्जन्तेहिँ अणुदिणं पच्चक्खम्मि वि तुमम्मि अड्ढगेहिम् ।
 बालअ पुच्छिज्जन्ती ण आणिमो कस्स किं भणिमो ॥ ३४७ ॥
 क्षीयमाणैरनुदिनं प्रत्यक्षेऽपि त्वय्यड्ढगैः ।
 बालक पृच्छ्यमाना न जानीमः कस्य किं भणामः ॥ ३४७ ॥

बधुनी मजला पुसशी कारण सांगु कसे नच कळते ।
दिनि दिनि येई कृशता अंगी, मी असुयेने जळते ॥ ३४७ ॥

दिवसानुदिवस (माझे) अवयव झिजत चाललेले आहेत, हे तुला प्रत्यक्ष दिसत असताना (मला) प्रश्न करितोस ! — तर बालका, कुणाला काय बोलावे, हेच मला कळत नाही.

यातना अङ्गाणं तणुआरअ सिक्खावअ दोह-रोइअव्वाणम् ।
विणयाइक्कमआरअ मा मा णं विहारिज्जासु ॥ ३४८ ॥
अङ्गानां तनुकारक शिक्षक दीर्घरोदितव्यानाम् ।
विनयातिक्रमकारक मा मैनां विस्मरिष्यसि ॥ ३४८ ॥
तिला रडविसी विनय मोडिसी कृशमलिना ती दीना ।
सरले आसू बाळूवरती तळमळते रे मीना ॥
कशास मग आठविसी तिजला उगाच दावित करुणा ।
शीलभग्न कृशदेही आता साहत जिवंत मरणा ॥
आणा-शपथा ठरल्या लटक्या बंचिताच ती वामा ।
पाठ फिरविसी असा निर्दया, प्रणय पुरविता कामा ॥ ३४८ ॥
अवयव कृश करून टाकणाऱ्या, दीर्घ रोदन शिकविणाऱ्या, आणि विनयाची मर्यादा ओलांडावयास लावणाऱ्या,—नको, नको रे हिला विसरूस.

विरंगुळा अण्ह ण तीरइ च्चिअ परिवडुढन्त-गरुअं पिअअमस्स ।
मरण-विणोएण विणा विरमावेउं विरह-दुक्खम् ॥ ३४९ ॥
अन्यथा न शक्यत एव परिवर्धमानगुरुकं प्रियतमस्य ।
मरणविनोदेन विना विरमयितुं विरहदुःखम् ॥ ३४९ ॥
दिसंदीस हो विरह विकल ती दुःखित अंतःकरणी ।
परिहाराया उपाय अन्य न होइल सुटका मरणी ॥ ३४९ ॥
प्रियतमाच्या (विरहामुळे) वाढणारे विरहाचे तीव्र दुःख मृत्यूच्या विरंगुळ्यावाचून दुसऱ्या प्रकारे थांबविणे शक्यच नाही.

प्रमाद वणन्तीहिं तुह गुणे बहुतो अहोहिं छिञ्छई-पुरओ ।
बालअ सअमेअ कओ सि दुल्लहो कस्स कुप्पामो ? ॥ ३५० ॥
वर्णयन्तीभिस्तव गुणान्वहुशोऽस्माभिरसतीपुरतः ।
बालक स्वयमेव कृतोऽसि दुर्लभः कस्मै कुप्यामः ॥ ३५० ॥

गुणिराया तुज स्वैरिणीपुढे वर्णयले बहुपरी ।

दुर्भाग्याला दिले आवतण मीच होउनी घरी ॥

अता कुणाला दोष घायचा राग धरावा कसा ? ।

मलाच आता दुर्लभ झाले दर्शन तव राजसा ॥ ३५० ॥

स्वैरिणीसमोर तुझ्या गुणांची अतोनात वाखाणणी करून बालका आम्हीच आपण होऊन तुला दुर्लभ करून टाकिले,— तर (आता) कुणावर रागावू ?

निरीगाठ

जाओ सो वि विलक्खो मए वि हसिरुण गाढमुवगूढो ।

पढमोसरिअस्स णिअंसणस्स गण्ठ विमग्गन्तो ॥ ३५१ ॥

जातः सोऽपि विलक्षो मयापि हसित्वा गाढमुपगूढः ।

प्रथमापसृतस्य निवसनस्य ग्रन्थि विमार्गयमाणः ॥ ३५१ ॥

अंधारातच चाचपीत तो कटिवस्त्रा प्रियकर ।

आधिच सुटली निरीगाठ ना लागे वस्त्रांतर ॥

नीवि शोधितो थरथरता कर विस्कटले अंबर ।

खुदकन् ती हासली निखळले खळकन् की झुंबर ॥

‘कसा ग वाई लाजाळू हा अजाण प्राणेश्वर’ ।

बधुनि तयाची तारांबळ ती आलिंगी सत्वर ॥ ३५१ ॥

अगोदरच निसटलेल्या (माझ्या) वस्त्राची गाठ तो चाचपीत असताना तोही ओशाळा झाला, आणि मीही हसून त्याला घट्ट मिठी मारिली.

विचारी

कण्डुज्जुआ वराई अज्ज तए सा कआवराहेण ।

अलसाइअ-रुण्ण-विअम्भिआइँ दिअहेण सिक्खविआ ॥ ३५२ ॥

काण्डर्जुका वराक्यच्च त्वया सा कृतापराधन ।

अलसायितरुदितविजृम्भितानि दिवसेन शिक्षापिता ॥ ३५२ ॥

देत जांभया रडते सरला मदालसा दिनभरी ।

तुझिया अपराधाची शिक्षा तीच साहते घरी ॥ ३५२ ॥

ती विचारी सरळसोट स्वभावाची आहे. (पण) आज अपराधी अशा तू तिला आळसावलेपणा, रडवलेपणा आणि जांभया दिवसा-दिवळ्या शिकविल्या.

उपचार

अवराहेहिँ वि ण तहा पत्तिअ जह मं इमेहिँ दुम्मेसि ।

अवहत्यिअ-सवभावेहिँ सुहअ दक्खिण्णभणिएहिम् ॥ ३५३ ॥

अपराधैरपि न तथा प्रतीहि यथा मामेभिर्दुनोपि ।

अपहस्तितसद्भावैः सुभग दाक्षिण्यभणितैः ॥ ३५३ ॥

प्रेमरसाचे लटके नाटक रचिसि कशाला फोल ? ।

अपराधहि प्रिय वाटे सजला रुचे न तव मधुबोल ॥ ३५३ ॥

सुभगा, सद्भाव लोपलेल्या अशा ह्या (प्रेमहीन) औपचारिक बोलांनी जसे मला दुःख देतोन, तसे लक्षात ठेव, तुझ्या अपराधांनीमुद्धा तू देत नाहीस.

दुःख

मा जूर पिआलिङ्गण-सरहस-भमिरीणें बाहु-लहआणम् ।

तुह्मिक्क-परुण्णेण अ इभिणा माणंसिणि मुहेण ॥ ३५४ ॥

मा ऋध्यस्व प्रियालिङ्गणसरभसभ्रमणशीलाभ्यां बाहुलतिकाभ्याम् ।

तूष्णीकप्ररुदितेन चानेन मनस्विनि मुखेन ॥ ३५४ ॥

मुखकांती म्लान करिसि भूक रुदन मानिनी ।

अनुनय अनुराग भूलवि देइ राग सोडुनी ॥

थरथरती बाहुलता झेप घेति सुखबंधा ।

आलिगनि अडवु नको विसर सखे अपराधा ॥ ३५४ ॥

मानिनी, प्रियतमाला आलिगन देण्याला त्वरेने झेपावणाऱ्या ह्या बाहुलतांवर तू खंतावू नकोस; आणि मुकाट रोदन करणाऱ्या ह्या मुखाने रडूही नकोस.

गोदातीर

मा वंच्च पुप्फ-लाविर देवा उअअञ्जलीहिं तुसन्ति ।

गोला-णईअ पुत्तअ सीलुम्मूलाई कूलाइम् ॥ ३५५ ॥

मा व्रज पुष्पलवनशील देवा उदकाञ्जलिभिस्तुप्यन्ति ।

गोदानद्याः पुत्रक शीलोन्मूलानि कूलानि ॥ ३५५ ॥

गोदातीरी जाउ नको ग फुले वेचण्यासाठी ।

उदकांजलि देताच देवही लागतील ग पाठी ॥

सखे, शील-कौमार्यभंग हो सदाच गोदाकाठी ।

जपून जाई त्या एकांती, अशोच ग परिपाठी ॥ ३५५ ॥

फुले वेचायला जाणाऱ्या (मुला), देव काय, उदकाच्या अंजलीनेही संतुष्ट होतात. वाळ, गोदानदीची तीरे शीलखण्डनाची आहेत.

का ?

वअणे वअणम्मि चलन्त-सीस-सुण्णावहाण-हुङ्कारम् ।

सहि देन्ती णीसासन्तरेसु कीस हा दुम्मिसि ॥ ३५६ ॥

वचने वचने चलच्छिषिशून्यावधानहुङ्कारम् ।

सखि ददती निःश्वासान्तरेषु किमित्यस्मान्दुनोषि ॥ ३५६ ॥

लक्ष न बाई तुझे, आमुचे बोल न घेसी कानी ।

अधुनी-मधुनी मान वेळसी, भरिसी हुंकारांनी ॥

कधी सोडिसी दीर्घ उसासे, बोलसी न कोणाशी ।

कशास रागावसि अमुच्यावर अम्ही न हो ग दोषी ॥ ३५६ ॥

सखे ग, निःश्वास सोडता-सोडता मध्येच वोलावा बोल भिडवितेस; (कधी) मान हलवितेस, लक्ष्य तर शून्यातच असते, (आणि कधी), हुंकार भरतेस, का बरे आम्हांला दुःख देत आहेस ?

शपथ सद्भावं पुच्छन्ती बालअ रोआविआ तुह पिआए ।

गत्थि द्विअ कअ-सवहं हासुम्मिस्सं भणन्तीए ॥ ३५७ ॥

सद्भावं पृच्छन्ती बालक रोदिता तव प्रियया ।

नास्त्येव कृतशपथं हासोन्मिश्रं भणन्त्या ॥ ३५७ ॥

प्रेम तयावर तुझे खरे का ?—पुसता कृत्रिम हासे ।

आणशपथ घे, नयनी आसू, नकार देत उसासे ॥ ३५७ ॥

बालका, वस्तुस्थिती काय ते विचारण्यासाठी (मी प्रश्न केला, तेव्हा) तुझ्या प्रियतमेने आणाभाका घेऊन 'काही नाही ग ?' असे हसत म्हटले, आणि—मला रडविले की रे !

तूर एत्थ मए रमिअच्चं तीअ समं चिन्तिऊण हिअएण ।

पामर-कर-सेओल्ला णिवअइ तुवरी वविज्जन्ती ॥ ३५८ ॥

अत्र मया रन्तव्यं तथा समं चिन्तयित्वा हृदयेन ।

पामरकरस्वेदार्रा निपतति तुवर्युप्यमाना ॥ ३५८ ॥

तूर पेरिता आठवि पामर पुढला प्रीतिप्रसंग ।

जंच तुरीच्या शेतामधुनी घडेल रमणीसंग ॥

आतुरता रतिरंगी इतुकी, मनी उठे काहूर ।

विचारेच या ओली होई हातामधली तूर ॥ ३५८ ॥

'येथे मी तिच्याशी रममाण होईन,' असा मनातल्या मनात विचार करीत असतानाच गरीब शेतकऱ्याच्या हाताला आलेल्या घामाने ओली होऊन तूर पेरली जात असतानाच गळून खाली पडली.

बोंड गह-वइ-सुओच्चिअसु वि फलही-वेण्टेसु उअह बहुआए ।

मोहं भमइ पुलइओ विलग-सेअङ्गाली हत्थो ॥ ३५९ ॥

गृहपतिसुतावचितेष्वपि कार्पासवृन्तेषु पश्यत वध्वाः ।

मोघं भ्रमति पुलकितो विलग्नस्वेदाङ्गुलिर्हस्तः ॥ ३५९ ॥

धनी धाकटा घेइ काढुनी कापुस, उरला देठ ।

उगाच फिरवी बघू आपुले बोंडावरुनी बोट ॥

स्पर्श जाणवे तिला प्रियाचा तो कोमल आघात ।

धर्मजलाने देह डवरला अन् थरथरला हात ॥ ३५९ ॥

घरघन्याच्या मुलाने (कापूस) काढून घेतलेल्या कापसाच्या देठावरून, वधू उगाचच नुसता हात फिरवीत होती, तरी तो रोमांचानी सरसरून, आणि त्याला लागलेली बोट घामाने डवरून आली.

कपाशी अज्जं मोहण-सुहिअं मुअ त्ति मोत्तू पलाइए हल्लिए ।

दर-फुडिअ-वेण्ट-भारोणआइ हसिअं व फलहीए ॥ ३६० ॥

आर्या मोहनसुखितां मृतेति मुक्त्वा पलायिते हल्लिके ।

ईषत्स्फुटितवृन्तभारावनतया हसितमिव कार्पास्या ॥ ३६० ॥

शेतातच तो घडे समागम पहिली अमृतचवी ।

डोळे मिटुनी रतिश्रांत ती मोहनसुख अनुभवी ॥

तया भासले मृत ती श्यामा भान तयाचे गळे ।

घाबरला तो हलिक तिथेला तिथेच सोडुनि पळे ॥

लवून खाली बघे कपाशी प्रणयीजीवन-छटा ।

उलली कापूस-बोंडे, हसली पाहुनि तो पळपुटा ॥ ३६० ॥

रतिसुखाने भार्या तृप्त झाली तेव्हा ती मेली, असे समजून नांगरघारी शेतकरी तिला टाकून जेव्हा पळाला, तेव्हा कपाशी किंचित उमललेल्या आपल्या बोंडाच्या भाराने देठ ओठंगून जणू हसली !

विसर णीसासुक्कम्पिअ-पुलइएहिं जाणन्ति णच्चिउं धण्णा ।

अहारिसीहिं दिट्ठे पिअम्मि अण्णा वि वीसरिओ ॥ ३६१ ॥

निःश्वासोत्कम्पितपुलकितेर्जनिस्ति नतितु धन्याः ।

अस्मादृशीभिर्दृष्टे प्रिये आत्मापि विस्मृतः ॥ ३६१ ॥

देहभानही नुरे पाहता प्रियास कपित श्वासे ।

नजर अडे पापणीत गाली लाज रगवी हासे ॥

सुचे न काही ओठ उलेना कसे ग बोलायाचे ।

धन्य बाई त्या सुचते ज्यांना पुढती नाचायाचे ॥ ३६१ ॥

उसासे, गात्रकम्प, रोमांच ह्यांनी भरून येऊनही ज्या नाचावयाचे जाणतात, त्या धन्य होत ! आमच्यासारख्या तर बाई प्रियतम एकदा दृष्टीस पडला की स्वतःलाच मुळी विसरतात !

मध्यस्थ तणुएण वि तणुइज्जइ खीएण वि खिज्जए बला इमिणा ।

मज्झतथेण वि मज्झेण पुत्ति क्हं तुज्ज पडिवक्खो ॥ ३६२ ॥

तनुकेनापि तनूयते क्षीणेनापि क्षीयते बलादनेन ।

मध्यस्थेनापि मध्येन पुत्ति कथं तव प्रतिपक्षः ॥ ३६२ ॥

कृश दुर्बल मध्यस्थ कटी ही कौमल तव कामिनी ।

करि दुर्बल प्रतिपक्ष सांग ते रहस्य मज साजणी ॥ ३६२-१ ॥

कामकुतुक कृश कटि ती अबला मध्यस्थ कामिनी काय ।

कृश दुर्बल करि इतरां बाले यातिल रहस्य ते काय ? ॥ ३६२-२ ॥

मुली, तुझी ही कंबर स्वतः तटस्थ [मज्जत्थ] (शरीराचा मधला भाग), तशीच कृश (नाजूक) आणि दुर्बल अशी असतानाही प्रतिपक्षांना (अर्थात सबतींना) बलाने रोड आणि निःसत्त्व बनविते, — हे कसे ?

असह्य

वाहि व्व वेज्ज-रहिओ धण-रहिओ स-अण-मज्ज-वासो व्व ।

रिज-रिद्धि-दंसणम्मिव बूसहणीओ तुह विओओ ॥ ३६३ ॥

व्याधिरिव वैद्यरहितो धनरहितः स्वजनमध्यवास इव ।

रिप्वृद्धिदर्शनमिव दुःसहनीयस्तव वियोगः ॥ ३६३ ॥

वैद्याविण व्याधि, स्वजनि निष्कांचनगृहि निवास ।

शत्रुविभवदर्शनसम तुज्ञा विरह देत त्रास ॥ ३६३-१ ॥

वैद्याविण व्याधि जसा छळत जीव करि विनाश ।

नसता धन दुखवि मान स्वजनगृही जरि निवास ॥

पाहताच शत्रुविभव होई खेद मानसास ।

त्याचपरी तुजवाचुनि विरह तुज्ञा देइ त्रास ॥ ३६३-२ ॥

ज्याप्रमाणे वैद्याशिवाय व्याधी, निष्कांचन स्थितीत नातेवाइकांच्या घरी निवास आणि शत्रूच्या वैभवाचे दर्शन, त्याप्रमाणे तुज्ञा वियोग असह्य आहे.

पयोधर

को त्य जअम्मि समत्थो थइउं वित्थिण्ण-णिम्मलुत्तुड्ढगम् ।

हिअअं तुज्ज णराहिव गअणं च पओहरं मोत्तुम् ॥ ३६४ ॥

कोऽत्र जगति समर्थः स्थगयितुं विस्तीर्णनिर्मलोत्तुड्ढगम् ।

हृदयं तव नराधिप गगनं च पयोधरान्मुक्त्वा ॥ ३६४ ॥

हृदय तुझे थोर नृपा नितळ गगन ते विशाल ।

पयोधराविना न दुजा व्यापु शके अंतराल ॥ ३६४ ॥

हे राजा, विशाल, नितळ आणि उच्च असे तुझे हृदय आणि (तसेच असलेले हे) आकाश व्यापून टाकण्यास ह्या जगात 'पयोधरा' वाचून (१. स्तनांवाचून २. मेघांवाचून) दुसरे कोण समर्थ आहे ?

कानोसा

आअण्णेइ अडअणा कुडडग-हेट्टम्मि दिण्ण-संकेआ ।

अग्ग-पअ-पेल्लिआणं मम्मरअं जुण्ण-पत्ताणम् ॥ ३६५ ॥

आकर्णयत्यसती कुञ्जाधो दत्तसङ्केता ।

अग्रपदप्रेरितानां मर्मरकं जीर्णपत्राणाम् ॥ ३६५ ॥

संकेतापरि निघे निकुंजी करी चोरटा चाळा ।
टाकित पाउल जपुनि पंजणे वाजवी न पाचोळा ॥
ऐकाया चाहूल तुझी ती सावध देई कान ।

चतुरा अभिसारिका आतुरा करावया रतिदान ॥ ३६५ ॥

कुंजाखाली भेटण्याचा जिने संकेत दिलेला आहे, अशी ती असती चवड्याने उत्पन्न झालेल्या वाळक्या पाल्या-पाचोळ्याच्या सळसळाटाचा कानोसा घेत आहे.

मिलिदाय-
मान

अहिलेन्ति सुरहि-णीससिअ-परिमलाबद्ध-मण्डलं भ्रमरा ।

अ-मुणिअ-चन्द-परिह्वं अ-मुव्व-कमलं मुहं तिस्ता ॥ ३६६ ॥

अभिलीयन्ते सुरभिनिःश्वसितपरिमलावद्धमण्डलं भ्रमराः ।

अज्ञातचन्द्रपरिभवमपूर्वकमलं मुखं तस्याः ॥ ३६६ ॥

चंद्रासहि जे अजिक्य सुंदर मोहक मुखारविंद ।

श्वाससुगंधा भाळुनि मंडळ धरिती रसिकमिलिंद ॥ ३६६ ॥

चंद्राकडूनही ज्याला पराभव माहीत नाही, ज्याच्या सुमन्धी निःश्वासांमुळे भ्रमरांनी भोवती फेर धरिला आहे, अशा तिच्या अपूर्व मुखकमलाच्या ठायी भुंगे मिलिदायमान होत आहेत.

धीरा

धीरावलम्बिरोअ वि गुरु-अण-पुरओ तुमम्मि बोलीणे ।

पडिओ से अच्छि-णिमीलणेण पद्दा-ट्टिओ वाहो ॥ ३६७ ॥

धीर्यावलम्बनशीलाया अपि गुरुजनपुरतस्त्वयि व्यतिक्रान्ते ।

पतितस्तस्या अक्षिनिमीलनेन पक्षमस्थितो वाष्पः ॥ ३६७ ॥

अवतीभवती वडीलधारी स्वजन-मंडळी सारी ।

निघे प्रवासा दूर विदेशी प्रियकर येता दारी ॥

मूकपणे ती निरोप देई तयास धरुनी धीर ।

मिटता परि पापणी ओघळे गालांवरती नीर ॥ ३६७ ॥

वडीलघाच्या माणसांसमोर धीर धरण्याचा जरी तिचा स्वभाव, तरी तू प्रवासाला गेल्यावर पापणीच्या आडोशाला असलेले तिचे अश्रू तिने डोळे मिटताच खाली टपटपले.

समेट

भरिमो से सअण-परम्मुहीअ विअलन्त-माण-पसराए ।

कइअव-सुत्तुव्वत्तण-थण-कलस-प्पेल्लण-सुहेल्लिम ॥ ३६८ ॥

स्मरामस्तस्याः शयनपराङ्मुख्या विगलन्मानप्रसरायाः ।

कैतवसुप्तोद्वर्तनस्तनकलशप्रेरणसुखकेलिम् ॥ ३६८ ॥

रुमुनी मजवर पाठ फिरवुनी निजली ती भामिनी ।
निकट पहुडलो आणुनि लटकी नीज मिटुनि पापणी ॥
हळूहळू ओसरे मान तो अवचित वळले मन ।
आठवते ते कुचकलशांचे भरले आलिंगन ॥ ३६८ ॥

(हसल्यामुळे) शय्येवर तोंड फिरवून ती पहुडली असता तिच्या मानाचा पारा ओसरत चालला, आणि (मग) तिने लटक्या झोपेत कूस पालटून आपल्या स्तनघटांनी जी मुखक्रीडा दिली, तिची आम्हांला आठवण होत आहे.

फाल्गुनो-
त्सव

फगुच्छण-णिद्रोसं केण वि कदम-पसाहणं दिण्णम् ।
थण-अलस-मुह-पलोद्वन्त-सेअ-धोअं किणो धुअसि ॥ ३६९ ॥

फाल्गुनोत्सवनिर्दोषं केनापि कर्दमप्रसाधनं दत्तम् ।
स्तनकलशमुखप्रलुठत्स्वेदधौतं किमिति धावयसि ॥ ३६९ ॥

फाल्गुन पंकालंकारांनी नटवी काया कुणी ।
प्रेम तथाचे पुलकस्वेदजल भिजवी तुज साजणी ॥
आधिच धुतले घर्मजलाने स्तनकलशा आतुनी ।
कशास वेडे पुन्हा धावसी धुवावया निर्जनी ? ॥ ३६९ ॥

फाल्गुनोत्सवातला निर्दोष असा चिखलाचा अलंकार कुणीतरी (तुला) दिला;
स्तनकलशांची तोंडे घर्मजलाने खळखळून धुतली गेली असताना आता तो
(अलंकार पुन्हा) का म्हणून धुऊन काढीत आहेस ?

कटाक्ष

किं ण भणिओ सि वालअ गामणि-धूआइ गुरु-अण-समक्खम् ।
अ-णिमिसमीसीसि-वलन्त-वअण-णअणद्ध-दिट्ठेहिम् ॥ ३७० ॥

किं न भणितोऽसि वालक ग्रामणीपुत्र्या गुरुजनसमक्षम् ।
अनिमिषमीषदीषद्वलद्वदननयनार्धदृष्टैः ॥ ३७० ॥

स्वजनां देखत मान वळवुनी पोर धन्याची मुला ।
अर्धो मिटुनी नयनपापणी तिने पाहिले तुला ॥
कुठे घडाव्या भेटीगाठी निर्जन गोदातटी ।
संकेताने सर्व सांगते नजर तिची चोरटी ॥ ३७० ॥

वालका, वडीलघान्या माणसांसमक्ष पाटलाच्या मुलीने टक लावून, किंचित तोंड वळवून, आणि कटाक्ष टाकून (तुझ्याकडे पाहिले, त्यात) तिने काय-काय म्हणून सांगितले नाही ?

नयनबोल

णअणन्भअन्तर-धोलन्त-वाह-भर-मन्थराइ दिट्ठीए ।
पुणरुत्त-पेछिरीए वालअ किं जं ण भणिओ सि ॥ ३७१ ॥

नयनोभ्यन्तरधूर्णमानवाष्पभरमन्थरया दृष्ट्या ।
पुनरुक्तप्रेक्षणशीलया वालक किं यन्न भणितोऽसि ॥ ३७१ ॥

पाहि तुला ती अश्रूभरल्या डोळ्यांनी राजसत्त ।
 नजर झिरमिरी मनि उत्कंठा जीवहि वेडापिसा ॥
 भिरभिरती पाषणी बोलते दृष्टि आतुरा कितो ।
 डोळ्यांची ही बेल घालते विळखा तुजभवती ॥ ३७१ ॥

डोळ्यांमध्ये तरारणाऱ्या आसवांच्या भराने मन्द झालेल्या आणि पुन्हापुन्हा
 बघणाऱ्या (तिच्या) दृष्टीने बालका, तुला काय म्हणून सांगितले नाही ?

गणपती

जो सीसम्मि विडण्णो मज्झ जुआणेहिं गण-वई आसी ।
 तं विअ एहिं पणमामि हज-जरे होहि संतुट्ठा ॥ ३७२ ॥

यः शीर्षे वितीर्णो मम युवभिर्गणपतिरासीत् ।

तमेवेदानीं प्रणमामि हृतजरे भव संतुष्टा ॥ ३७२ ॥

यौवनात समवयीन तरुणांसह मी करिता रती ।

धरिला कित्तिदा तरी उशाशी वडातळी गणपती ॥

अता पूजिते गजाननाते सरता हे यौवन ।

दुष्टा वृद्धत्वा झाले ना शांत तुझे रे मन ! ॥ ३७२ ॥

तरुणांसमवेत (क्रीडा करिताना पूर्वी) जो गणपती मी आपल्या उशागती घेत
 होते, त्यालाच आता मी वन्दन करिते ! —दुष्टा वार्धक्या, हो आता संतुष्ट !

दाह

अन्तोहुत्तं डज्जइ जाआ-सुण्णे घरे हल्लिअ-उत्तो ।

उक्खाअ-णिहाणाइं व रमिअ-ट्टाणाइं पेच्छन्तो ॥ ३७३ ॥

अन्तरभिमुखं दह्यते जायाशून्ये गृहे हलिकपुत्रः ।

उत्खातनिधानानीव रमितस्थानानि पश्यन् ॥ ३७३ ॥

जायेवाचुनि विधुर पामरा शून्य भासते सदन ।

ठायी ठायी विलासस्थल ते जळे अंतरी मदन ॥

रमणीरंजित-समागमाच्या आठवीत अनुरागा ।

नेता काडुनि भकास भासे द्रव्य उकरली जागा ॥ ३७३ ॥

पत्नी गेल्यामुळे सुन्या झालेल्या घरात शेतकऱ्याचा मुलगा, द्रव्यनिधी
 उकरून काढिलेल्या जागांप्रमाणे असलेली (पूर्वीची) विलासस्थाने बघताना
 आतल्या-आत जळत आहे.

अभिमान ?

णिट्ठा-भङ्गो आवण्डुरत्तणं दीहरा अ णीसासा ।

जाअन्ति जस्स विरहे तेण सम कीरिसो माणो ॥ ३७४ ॥

निद्राभङ्ग आपाण्डुरत्वं दीर्घाश्च निःश्वासाः ।

जायन्ते यस्य विरहे तेन समं कीदृशो मानः ॥ ३७४ ॥

गणपती

यौवनात समवयीन तरुणांसह मी करिता रती ।
धरिला कितिदा तरी उभाशो वडातळी गणपती ॥
अता पूजिते गजाननाते सरता हे यौवन ।
हुण्टा वृद्धत्वा झाले ना जात तुझे रे मन ! ॥ ४.३७२

नीज निमाली दीर्घ उसासे पांडुर होई काया ।

कशी रसू मी सांग तयावर विरह विकल करि माया ॥ ३७४ ॥

ज्याच्या विरहात झोपमोड होते, पांढरेपणा येतो, आणि निःश्वास दीर्घ होतात, त्याच्याशी कसला आला आहे अभिमान ?

पुनर्जन्म तेण ण मरामि मण्णूहिं पूरिआ अज्ज जेण रे सुहअ ।

तोगाअ-मणा मरन्ती मा तुज्झ पुणो वि लग्गिस्सम् ॥ ३७५ ॥

तेन न भ्रिये मन्युभिः पूरिताद्य येन रे सुभग ।

त्वद्गतमना भ्रियमाणा मा तव पुनरपि लगिष्यामि ॥ ३७५ ॥

रागवले राजिवा तुझ्यावर तरिही धरुनो जीव ।

जगते मी रे कशीतरी ये मलाच माझी कीव ॥

मरणी मरता नको मुखावर तुझे निर्घृणा नाव ।

पुढल्या जन्मी तूच नशीबी — नको पुन्हा ती हाव ॥ ३७५ ॥

(तुझ्याविषयीच्या) संतापाने मी अगदी भरून गेले आहे. पण अरे सुभगा, अशासाठी मी आज मरून जात नाही की, तुझ्यात मन आसक्त झाल्यामुळे मी (जर अशी) मेल, तर फिरून (पुढल्या जन्मी) तुझ्याच सहवासात नको यायला.

गुणदोष अवरज्जसु बीसद्धं सच्चं ते सुहअ विसहिमो अहो ।

गुण-णिब्भरम्मि हिअए पत्तिअ दोसा ण माअन्ति ॥ ३७६ ॥

अपराध्यस्व विस्रब्धं सर्वं ते सुभग विषहामहे वयम् ।

गुणनिर्भरे हृदये प्रतीहि दोषा न मान्ति ॥ ३७६ ॥

करिसी अपराध कित्तीहि जरी निःशंक निमुट्ठ साहिन मी ।

मनि या भरला गुणिराय गुणी मग दोष कसे रे पाहिन मी ॥

न विरोध करी उपरोध तुझा नवयौवन चरणी वाहिन मी ।

ते प्रेम हवे मज काहि नको निर्माल्यच होउनि राहिन मी ॥ ३७६ ॥

सुभगा, तू खुशाल अपराध करीत रहा. आम्ही ते सगळे (मुकाट) सोसू. (तुझ्या) गुणांनी भरलेल्या (आमच्या) हृदयात दोषांना जागाच नाही, ह्याची खात्री बाळग.

आठवणी भरिउच्चरन्त-पसरिअ-पिअ-संभरण-पिसुणो वराईए ।

परिवाहो विअ दुक्खस्स वहइ णअण-द्विओ वाहो ॥ ३७७ ॥

भूतोच्चरत्प्रसृतप्रियसंस्मरणपिशुनो वराक्याः ।

परीवाह इव दुःखस्य वहति नयनस्थितो वाष्पः ॥ ३७७ ॥

भरुनी येई हृदय कंठिते विरहकाल प्रियकरा ।

नयनांतुनि पाझरे दुःख तो आठवणींचा झरा ॥ ३७७ ॥

भरून येऊन, ओसंडून पसरणाऱ्या प्रियतमाच्या आठवणींचे सूचक असे हे विचारीचे डोळ्यांतले पाणी दुःखाच्या पुराप्रमाणे वाहत आहे.

अनुशिक्षण

जं जं करेसि जं जं जम्पसि जह तुमं णिअच्छेसि ।

तं तमणुसिक्खिरोए दीहो दिअहो ण संपडडि ॥ ३७८ ॥

यद्यत्करोपि यद्यज्जल्पसि यथा त्वं निरीक्षसे ।

तत्तदनुशिक्षणशीलाया दीर्घो दिवसो न संपद्यते ॥ ३७८ ॥

तुझे बोलणे गोड वागणे धुंद पाहणे तसे ।

हालचाल ती मोहक निरखी ओठांमधले हसे ॥

करावया अनुकार तुझा ती वागायाला तसे ।

दीर्घ दिवसही तिला पुरेना शिकावया जे दसे ॥ ३७८ ॥

तू जे-जे करितोस, जे-जे बोलतोस, जसे पाहतोस, त्याचे-त्याचे शिक्षण घेता-घेता तिला दीर्घ दिवसदेखील पुरत नाही.

गवत

भण्डन्तीअ तणाइं सोत्तुं दिण्णाइं जाइं पहिअस्स ।

ताइं चेअ पहाए अज्जा आअट्टइ खन्ती ॥ ३७९ ॥

भर्त्सयमानया तृणानि स्वप्तुं दत्तानि यानि पथिकस्य ।

तान्येव प्रभात आर्याकर्षति रुदती ॥ ३७९ ॥

येई राती तिचिया दारी पथिक पाहुणा कुणी ।

रातनिवारा झोपायाते देत आसरा धनी ॥

वरवर दावी तिरस्कार ती त्याजकडे पाहुनी ।

दे झोपाया तया तृणाची पेंडी हेटाळुनी ॥

परो पहाटे जाता निघुनी आठवि त्याचे गुण ।

रडत-रडत कुरवाळी वामा ते चुरलेले तृण ॥ ३७९ ॥

पथिकाला खडसावून आर्येने झोपण्यासाठी (त्याला रात्री) जे गवत दिले होते, तेच ती रडत-रडत प्रभाती ओढून घेते.

सत्पुरुष-
लक्षण

वसणम्मि अणुच्चिग्गा विह्वम्मि अ-गच्चिआ भए धीरा ।

होन्ति अ-हिण्ण-सहावा समेसु विसमेसु सत्पुरिसा ॥ ३८० ॥

व्यसनेऽनुद्विग्ना विभवेऽग्विता भये धीराः ।

भवन्त्यभिन्नस्वभावाः समेषु विषमेषु सत्पुरुषाः ॥ ३८० ॥

गवत

येई राती तिचिया दारी पथिक पाहुणा कुणी ।
रातनिवारा झोपायाते देत आसरा घनी ॥
वरवर दावी तिरस्कार ती त्याजकडे पाहुनी ।
दे झोपाया तया तृणाची पेंडी हेटाळुनी ॥
परी पहाटे जाता निघुनी आठवि त्याचे गुण ।
रडत-रडत कुरवाळी वामा ते चुरलेले तृण ॥ ४.३७९

सत्पुरुषा नच विभवगर्वं ये संकटकाली घोर ।

असौ काल अनुकूल, नसो वा, सदा भावगंभीर ॥ ३८० ॥

सत्पुरुष संकटाच्या फेऱ्यात डरत नाहीत, वैभवात ताठर वनत नाहीत, भीतीच्या वेळी धैर्य धरितात. अनुकूल अथवा प्रतिकूल स्थितीत त्यांच्या स्वभावात पालट म्हणून होत नाही.

सहसंवेदना

अज्ज सहि केण गोसे कं पि मणे वल्लहं भरन्तेण ।

अहं मअण-सराहअ-हिअअ-व्वण-फोडनं गीअम् ॥ ३८१ ॥

अद्य सखि केन प्रातः कामपि मन्ये वल्लभां स्मरता ।

अस्माकं मदनशरांहृतहृदयव्रणस्फोटनं गीतम् ॥ ३८१ ॥

प्रियरमणी प्रीतिमधुर गुंफुनिया आठवणी ।

प्रभातकालि मंजुस्वनी करुणगीत गात कुणी ॥

दे हृदया संवेदन वेदना स्वरांतुनी ।

केला ग मदनशरे घाव पुन्हा ये उलुनी ॥ ३८१ ॥

सखे ग, आज कुणीतरी पहाटेस मला वाटते, आपल्या प्रियतमेची आठवण काढून, (अगोदरच) मदनदाणांनी घायाळ झालेल्या आमच्या हृदयाची जखम फाडून काढील असे गीत गाइले.

विषण्ण

उदुन्त-महारम्भे थणए ददठूण मुद्ध-वहुआए ।

ओसण्ण-कवोलाए णीससिअं पढम-घरिणीए ॥ ३८२ ॥

उत्तिष्ठन्महारम्भौ स्तनौ दृष्ट्वा मुग्धवध्वाः ।

अवसन्नकपोलया निःश्वसितं प्रथमगृहिण्या ॥ ३८२ ॥

उन्नत स्तन मुग्धेचे बघता अधरी विरले हासे ।

शुष्कस्तनी गतयौवन गृहिणी सोडित दीर्घ उसासे ॥ ३८२ ॥

आरंभीच उभार असे मुग्ध वधूचे उमलते स्तन पाहून गाल बसलेल्या पहिल्या गृहिणीने सुस्कारा सोडिला.

विषण्ण

गरुअ-ह्हुआउलिअस्स वि वल्लह-करिणी-मुहं भरन्तस्स ।

सर-सो मुणाल-कवलो गअस्स हत्थे चिअ मिलाणो ॥ ३८३ ॥

गुरुक्षुधाकुलितस्यापि वल्लभकरिणीमुखं स्मरतः ।

सरसो मृणालकवलो गजस्य हस्त एव म्लानः ॥ ३८३ ॥

होइ भुकेने व्याकुल गज तो उचली मृणालकवळा ।

आठविता परि करिणीवदना तो शंडेतच सुकला ॥ ३८५ ॥

तीव्र भुकेने (हत्ती) कासावीस झालेला असताही हत्तीच्या सोडेतला रसरशीत कमलदेठांचा घास त्याला प्रिय असलेल्या हत्तिणीच्या मुखाची आठवण होऊन सोडेतल्या-सोडेतच सुकला.

सवाल- पसिअ पिए का कुविआ सुअणु तुमं पर-अणम्मि को कोवो ।
जवाब को हु परो नाथ तुमं कीस अ-पुण्णाण मे सत्ती ॥ ३८४ ॥

प्रसीद प्रिये का कुपिता सुतनु त्वं परजने कः कोपः ।

कः खलु परो नाथ त्वं किमित्यपुण्यानां मे शक्तिः ॥ ३८४ ॥

‘हो प्रसन्न मानिनी ! ‘रागावले कोण तरी?’

‘तूच प्रिये तूच’, ‘न मी लोकावर राग धरी’ ॥

‘झालो मी का परका ! वरिसी का गे अनया !’

‘पापपरिणतीच ही परिणयात प्राणप्रिया’ ॥ ३८४ ॥

‘प्रिये, प्रसन्न हो !’

‘पण रागावले आहे तरी कोण ?’

‘सुतनू, ती तूच वर, तूच !’

‘परक्या माणसावर कसला आला आहे राग ?’

‘कोण परका ?’

‘आपण, नाथ ! — मी करंटी. माझी कुठली ताकद ?’

वासक- एहिसि तुमं त्ति णिमिसं व जग्गिअं जामिणीअ पढमद्धम् ।
सज्जा सेसं संताव-पर-व्वसाइ वरिसं व बोलीणम् ॥ ३८५ ॥

एष्यसि त्वमिति निमिषमिव जागरितं यामिन्याः प्रथमार्धम् ।

शेषं संतापपरवशाया वर्षमिव व्यतिक्रान्तम् ॥ ३८५ ॥

वाट पाहिली कितो जिवलगा तुझिया आशेवर ।

येशि न तू निर्दया, संपला मध्यरात्रिचा भर ॥

घटका-घटका पळे आटली झाले नभ निर्भर ।

पहाट-प्रहरांचा दिन होई गेले संवत्सर ॥ ३८५ ॥

तू येणील, म्हणून रात्रीचा पूर्वार्ध तिने जागून निमिषाप्रमाणे काढिला.
आणि उरलेला दुःखाने भान हरपून जाऊन वर्षाप्रमाणे कंठिला.

वावरली - अवलम्बह मा सडकह ण इमा गह-लड्ढिअ परिभमइ । १५७

अत्यक्क-गज्जिउवमन्त-हित्य-हिअआ पहिअ-जाआ ॥ ३८६ ॥

अवलम्बध्वं मा शडकध्वं नेयं ग्रहलड्ढिता परिभ्रमति ।

आकस्मिकगजितोद्भ्रान्तत्रस्तहृदया पथिकजायां ॥ ३८६ ॥

पति प्रवासी, नसता जवळी विरहकातरा वेडी ।
 ऐकुनिया घनगर्जित अवचित कुलमर्यादा सोडी ॥
 झपाटली ती नव्हेच अथवा कसलीही प्रहवाधा ।
 आवर, आवर तिज पांथस्या, भटके विरही राधा ॥ ३८६ ॥

अवचित झालेल्या गडगडाटाने जिचे हृदय वावरून भयभीत झाले आहे, अशा ह्या पथिक-भार्येला सावरून घर (दुसरी-तिसरी) शंका वाळवू नकोस. ही काही ग्रहवाधेने झपाटली जाऊन इतस्तत भटकत नाही.

विशोभित

केसर-रज-विच्छड्डे मअरन्दो होइ जेन्तिओ कमले ।
 जइ भ्रमर तेन्तिओ अण्णाहिं पि ता सोहसि भ्रमन्तो ॥ ३८७ ॥
 केसररजःसमूहे मकरन्दो भवति यावान्कमले ।
 यदि भ्रमर तावानन्यत्वापि तदा शोभसे भ्रमन् ॥ ३८७ ॥
 रसभरले मधुकोष सोडुनि भ्रमरा कमलवनासी ।
 शोभते न लंपटता तुजला फुलाफुलांवर जासी ॥ ३८७ ॥

कमलाच्या केसरांतील परागसमूहामध्ये जेवढा मध असतो, तेवढा हे भ्रमरा, दुसरीकडेही जर (मिळत) असेल, तर तू जे हिडतोस ते तुला शोभेल.

चंद्र
 चवथिचा

पेच्छन्ति अ-णिमिसच्छा पहिआ हलिअस्स पिट्ट-पण्डुरिअम् ।
 धूअं दुद्ध-समुदुत्तरन्त-ल्लिच्छ विअ स-अह्हा ॥ ३८८ ॥

प्रेक्षन्तेऽनिमिषाक्षाः पथिका हलिकस्य पिष्टपाण्डुरताम् ।
 दुहितरं दुग्धसमुद्रोत्तरलक्ष्मीमिव सतृष्णाः ॥ ३८८ ॥

पोठ उडाले दळता झाले अंग तिचे पांडुर ।

दूधसागरी निघे मंथनी इंदिराच सुंदर ॥

सतृष्ण बघती येता-जाता वाटसरू ते तिला ।

देव पाहती जसे रमेला निघता मंथुनि जला ॥

[पयोधरा सुंदरा एकटक बघुनी होती खुळे ।

मिटति न डोळे देवापरि ते स्थिरावती पावले] ॥ ३८८ ॥

पिठामुळे पांढरेपणा न भरलेल्या आणि म्हणून क्षीरसागरातून वर येणाऱ्या लक्ष्मीप्रमाणे दिसणाऱ्या शेतकऱ्याच्या मुलीकडे पथिकजन आसुसलेपणाने, पापणी न लवविता बघत राहतात.

सहरोदन

कस्स भरिसि त्ति भणिए को मे अत्थि त्ति जम्पमाणाए ।

उन्विग्ग-रोइरीए अह्णे वि र्हाविआ तीए ॥ ३८९ ॥

कस्य स्मरसीति भणिते को मेऽस्तीति जल्पमानया ।

उद्विग्नरोदनशीलया वयमपि रोदितास्तया ॥ ३८९ ॥

पुसता तिजला 'सखे कुणाचा येत तुला आठव ?' ।

'कुणा आठवूं, अभागिनीचा कोण करिल गौरव ?' ॥

भरले डोळे गालांवरती ओघळली आसवे ।

सहकंपेनें रडू लागलो आम्हीही तिजसवे ॥ ३८९ ॥

'कोणाची ग आठवण काढितेस ?' असे पुसताच 'कोण आहे माझे असे ?' असे म्हणून, विषण्ण होऊन रडणाऱ्या तिने आम्हालादेखील रडायला लाविले.

सांभाळ । पाअ-पडिअं अ-हव्वे किं दाणिं ण उट्टवेसि भत्तारम् ।

ग ! एअं विअ अवसाणं दूरं पि गअस्स पेम्मस्स ॥ ३९० ॥

पादपतितमभव्ये किमिदानीं नोत्थापयसि भर्तारम् ।

एतदेवावसानं दूरमपि गतस्य प्रेम्णः ॥ ३९० ॥

फिरेल वेडे दैव तुझे ते सख्ये सावधू होई ।

प्रियकर पायी पडता तुझिया दे उत्थापन बाई ॥

कळे न तुजला अजाण बाले रोष दोष तो होई ।

प्रेममूळ ते कितिही रुजले क्षणात सुकुनी जाई ॥ ३९० ॥

हतभागिनी स्त्रिये, पाया पडणाऱ्या नवऱ्याला आता (तरी) का उठवीत नाहीस ? (अग,) प्रेम दूरवर खोल गेलेले असले, तरी हाच त्याचा (एखादे वेळी) शेवट व्हायचा.

बेडकी तड-विणिहिअग्ग-हत्था वारि-तरडगेहिं घोलि-णिअम्बा ।

शालूरी पडिबिम्बे पुरिसाअन्ति व्व पडिहाइ ॥ ३९१ ॥

तटविनिहिताग्रहस्ता वारितरडगंधूर्णनशीलनितम्बा ।

शालूरी प्रतिबिम्बे पुरुषायमाणेव प्रतिभाति ॥ ३९१ ॥

टेकुनि तळवे मोडुनि मांड्या हळूच निर्मल सरी ।

बसे बेडकी प्रतिबिंबावर तरल तरंगांवरी ॥

मंद-मंद आंदोलित लहरी चलित नितंबा करी ।

भासे ती जणु करि पुरुषायित अपुल्या बिंबावरी ॥ ३९१ ॥

तीरावर पुढचे तळवे टेकून बसलेली, जलतरंगामुळे नितंबांना (आगेमाणे) हेलकावे देणारी अशी बेडकी (पाण्यातल्या आपल्या) प्रतिबिंबाच्या ठिकाणी 'पुरुषायित' (= विपरीत रत) करीत असल्याप्रमाणे भासत आहे.

प्रसाद सिक्करिअ-मणिअ-मुह-वेविआइं धुअ-हत्थ-सिञ्जिअव्वाइम् ।

सिक्खन्तु वोडहीओ कुसुम्भ तुह्य प्पसाएण ॥ ३९२ ॥

सीत्कृतमणितमुखवेपितानि धुतहस्तसिञ्जितव्यानि ।

शिक्षन्तां कुमार्यः कुसुम्भ युष्मत्प्रसादेन ॥ ३९२ ॥

सहवासे सीत्कार, मणित, मुखवेपित, करकंपने ।

कंकणशिजित, निकुंजकूजित, सीत्कारित चुंबने ॥

रोमांचित सत्कारसमागम, उरात कंटक स्ते ।

कुमुम्भतरु हा कुमारिकांते शिकवी रतिचेष्टिते ॥ ३९२ ॥

कुमुम्भवृक्षा, सीत्कार, कलशब्द, मुख हलविणे, हातांनी निवारणे, पैजणांचा झणत्कार ही (सारी) तुझ्या प्रसादानेच कुमारीजनांता शिकू दे.

नितंबा,

जेत्तिअमेत्ता रच्छा णिअम्ब कह तेत्तिओ ण जाओ सि ।

जं छिप्पइ गुरु-अण-लज्जिओसरन्तो वि सो सुहओ ॥ ३९३ ॥

यावत्प्रमाणा रथ्या नितम्ब कथं तावान्न जातोऽसि ।

येन स्पृश्यते गुरुजनलज्जापसृतोऽपि स सुभगः ॥ ३९३ ॥

वडिलादेखत संकोचाने पाउल-वाटेवरती ।

अंग चोरुनी जाई जिवलग सांभाळाया नीती ॥

निसंद वाटेवरी चालता सोबत व्हावी दाटी ॥

प्रमाणात विस्तरती नितंबा प्रियकर-स्पर्शासाठी ॥ ३९३ ॥

नितम्बा; रस्ता जेवढा आहे तेवढा (मोठा) तुला वर झाला नाहीस.

म्हणजे वडीलघाच्या माणसांच्या संकोचाने तो सुभग दूर हटत असताही

त्याला (सहज) स्पर्श करिता आला असता ?

थेंब

मरगअ-सुई-विद्ध व मोत्तिअ पिअइ आअअ-गीओ ।

मोरो पाउस-आले तणग-लग्ग उअअ-बिन्दुम् ॥ ३९४ ॥

मरकतसूचीविद्धमिव मौक्तिक पिवत्यायतश्रीवः ।

मयूरः प्रावृट्काले तृणाग्रलग्नमुदकविन्दुम् ॥ ३९४ ॥

वर्षाकाली तृणाप्रावरी शोभति बिंदु जलाचे ।

पाचूंच्या कौ सुयांत गुथले टपोर सर मोत्याचे ॥

पसरी पिसारा नाचत येती उघडित अपुल्या चोची ।

टिपायास ते मोतीदाणे मोर मारितो टोची ॥ ३९४ ॥

पावसाळघात (हिरव्याकंच) गवताच्या पात्याच्या टोकाशी लटकणारा

(आणि म्हणून) पाचूंच्या सुईने वेज घातलेल्या मोत्याप्रमाणे शोभणारा

पाण्याचा थेंब मोर आपली मान लांबवून (कसा) टिपून घेत आहे.

चंद्रकोर

अज्जाइ णील-कञ्चुअ-भरिउव्वरिअं विहाइ थण-वट्टम् ।

जल-भरिअ-जल-हरन्तर-दरुगअं चन्व-बिम्ब व्व ॥ ३९५ ॥

आर्याया नीलकञ्चुकभृतोर्वरितं विभाति स्तनवृत्तम् ।

जलभृतजलधरान्तरेषुगतं चन्द्रविम्बमिव ॥ ३९५ ॥

घनमेघांतुनि चंद्रकोर ती दिसे चोरटी कडा ।

नीलकंचुकी किंचित् उघडी रमणीकुचकेवडा ॥ ३९५ ॥

निळ्या काचोळीमध्ये भरून बाहेर डोकावणारी आर्येच्या स्तनाची गोलसर कड पाण्याने भरलेल्या (निळ्या) मेघांतून किंचित बाहेर पडलेल्या चंद्रविवासारखी झळकत आहे.

राजद्रोह

राज-विरुद्धं व कहं पहिओ पहिअस्स साहइ स-सडकम् ।

जत्तो अम्बाण दलं तत्तो दर-णिग्गअं किं पि ॥ ३९६ ॥

राजविरुद्धामिव कथां पथिकः पथिकस्य कथयति सशङ्कम् ।

यत आम्नाणां दलं तत ईषन्निर्गतं किमपि ॥ ३९६ ॥

भरला मोहर मदनमनोहर दिसती चूतांकुर ।

कळूनि येती तरुण मनाते गुपिते ही सुंदर ॥

वसंतागमी उदार मन्मथ करि कायापालट ।

पथिक बोलती हळूच, जणु की राजविरोधो कट ॥ ३९६ ॥

जेथे आंब्याची पाने आहेत, तेथून थोडेसे काहीतरी बाहेर पडले असल्याची कहाणी एक वाटसरू दुसऱ्या पथिकाला राजद्रोहाची वार्ता असल्याप्रमाणे घास्तावून जाऊन सांगत आहे.

स्वप्नमुख

धण्णा ता महिलाओ जा दइअं सिविणए वि पेच्छन्ति ।

णिद्द विवअ तेण विणा ण एइ का पेच्छए सिविणम् ॥ ३९७ ॥

धन्यास्ता महिला या दयितं स्वप्नेऽपि प्रेक्षन्ते ।

निद्रैव तेन विना नैति का प्रेक्षते स्वप्नम् ॥ ३९७ ॥

स्वप्नांतरि प्रियदर्शन घडते धन्य धन्य त्या महिला ।

विरहे येइ न क्षोप पडावे स्वप्न कसे मग तिजला ॥ ३९७ ॥

ज्यांना स्वप्नात का असेना, प्रियतमाची भेट होते, त्या स्त्रिया धन्य होत. पण जिला त्याच्या विरहात मुळी क्षोपच येत नाही, तिला स्वप्न तरी कसे पडणार?

तालवृन्त

परिरद्ध-कणअ-कुण्डल-गण्ड-त्थल-मणहरेसु सवणेसु ।

अण्णअ-समअ-वसेण अ परिरिहज्जइ तालवेण्ट-जुअम् ॥ ३९८ ॥

परिरद्धकनककुण्डलगण्डस्थलमनोहरयोः श्रवणयोः ।

अन्यकसमयवशेन च परिध्रियते तालवृन्तयुगम् ॥ ३९८ ॥

सुवर्णकुंडलकांती सुंदर बिलसे तिचिया गाली ।

तालवृन्त कानात खोवते आज बदलत्या काली ॥ ३९८ ॥

त्यालेल्या सुवर्णकुंडलांनी गाल मनोवेषक होत आहेत अशा कानांवर आता काळ बदलल्याकारणाने तालाचे (कोवळे) कोंभ धारण केले जात आहेत.

दुपारी चांदणे मज्झह-पत्थिअस्स वि गिहो पहिअस्स हरइ संतावम् ।
हिअअ-द्विअ-जाआ-मुह-मअडक-जोझाजल-प्पवहो ॥ ३९९ ॥

मध्याह्नप्रस्थितस्यापि ग्रीष्मे पथिकस्य हरति संतापम् ।
हृदयस्थितजायामुखमृगाङ्कज्योत्स्नाजलप्रवाहः ॥ ३९९ ॥

सुखवो पथिका उन्हाळ्यातले अनहि मध्यान्हीचे ।
पडता हृदयी रम्यं चांदणे सखिच्या मुखचंद्राचे ॥ ३९९ ॥

ग्रीष्मकाली पथिक भर दुपारी जरी प्रवास करीत असला, तरी पथिकाचा ताप (विरहदुःख) त्याच्या हृदयस्थ भायेंच्या मुखचंद्राच्या चांदण्यापासून झरणान्या (शीतल) जलप्रवाहाने शान्त होतो.

अवेळ तरिही भण को ण रुस्सइ जणो पत्थिज्जन्तो अ-एस-कालम्मि ।
रति-वाअडा रुअन्तं पिअं वि पुत्तं सवइ माआ ॥ ४०० ॥

भण को न रुष्यति जनः प्रार्थ्यमानोऽदेशकाले ।
रतिव्यापृता रुदन्तं प्रियमपि पुत्रं शपति माता ॥ ४०० ॥

केली जरि मागणी विनवणी जाणता न स्थलकाल ।
कसा न येइल राग कुणाला ? प्रेमहि ते विसराल ॥
मघेच रडता वाळ सानुले रतिलीलारत असता ।
शाप देइ ती रमणी, ' मेला हा छळवादी नुसता ' ॥ ४०० ॥

भलत्या वेळी, भलत्या स्थळी मागणी केली, तर कोण रागावणार नाही, सांग पाहू. रतिक्रीडेत मग्न असली, तर लाडका जरी मुलगा रडू लागला तरी आई त्याला लाखोलीच वाहणार !

(शतक चौथे समाप्त)

चतुर्थ गाथाशतक रम्य हे असे संपले येथे ।
मधुरस पीता ठाव सुधेला देति न हृदयी श्रोते ॥

शतक पाचवे

सद्भाव डज्झसि डज्झसु कुट्टसि कुट्टसु अह फुडसि हिअअ ता फुडसु ।
तह वि परिसेसिओ चिअ सो हु मए गल्लिअ-सब्भावो ॥ ४०१ ॥
दह्यसे दह्यस्व(दह)क्वथ्यसे क्वथ्यस्व(क्वथ)अथ स्फुटसि हृदय तत्स्फुट ।
तथापि परिशेषित एव स खलु मया गलितसद्भावः ॥ ४०१ ॥
जळसी कढसी किति रे हृदया पुरते जाई फुटुनी ।
सरले सारे ओसरली नच प्रेमभावना अजुनी ॥ ४०१ ॥
अरे हृदया, तू जळतेस ? — जळत रहा; कढतेस ? — कढत रहा; आणि
फुटतेस ? — तर फुटून जा. तरीदेखील गळू पाहणारा सद्भाव मी खरोखर
(अजून) तसाच शिल्लक ठेविला आहे.

भोंडी दट्टण रुन्द-तुण्डग-णिग्गअं णिअ-सुअस्स दाढगम् ।
भोण्डी विणा वि कज्जेण गाम-णिअडे जवे चरइ ॥ ४०२ ॥
दृष्ट्वा विशालतुण्डाग्रनिर्गतं निजसुतस्य दंष्ट्राग्रम् ।
सूकरी विनापि कार्येण ग्रामनिकटे यवांश्चरति ॥ ४०२ ॥
मुखातुनी बाहेर पिलांच्या बघुनी फुटले कळे ।
टोकदार ते दिसू लागले तीक्ष्ण पांढरे सुळे ॥
गावशिवेच्या बावरातले यव खायते परी ।
अकारणच निर्भया पिलांसह घुसे रानसूकरी ॥ ४०२ ॥
(आपल्या) पिलांच्या रंद तोंडाच्या अग्रामधून सुळ्यांची टोके बाहेर पडलेली
पाहून रानडुकरी काम नसतानाही (खुशाल) गावाच्या शिवेशी जवात चरू लागली.

गणाधि- हेला-करग्गअट्टिअ-जल-रिक्कं साअरं पआसन्तो ।
पती जअइ अ-णिग्गअ-वडवग्गि-भरिअ-गअणो गणाहिबई ॥ ४०३ ॥
हेलाकराग्राकृष्टजलरिक्तं सागरं प्रकाशयन् ।
जयत्यनिग्रहवडवाग्निभृतगगनो गणाधिपतिः ॥ ४०३ ॥

शुंडाग्राने रिताच करिता पिताच सागरजळा ।
उफाळून ये गगनमंडळा वडवानळ मोकळा ॥
घटदुर्घटही विझवु शकेना जयावीण संप्रती ।
गणाधीश तू वंदित तुजला जयोस्तु जय गणपती ॥ ४०३ ॥

सोंडेच्या अग्राने सारे उदक लीलेने शोषून घेऊन रिता झालेला समुद्र दाखविणारा, आणि (त्यामुळे आतल्या) वडवागनीला आकाश अनिवर्ध व्यापू देणारा गणाधिपती विजय पावतो.

सुसंपन्न एएण च्चिअ कडकेल्लि तुज्ज तं णत्थि जं ण पज्जत्तम् ।
उवमिज्जइ जं तुह पल्लवेण वर-कामिणी-हत्थो ॥ ४०४ ॥
एतेनैव कडकेल्ले तव तन्नास्ति यत्र पर्याप्तम् ।
उपमीयते यत्तव पल्लवेन वरकामिनीहस्तः ॥ ४०४ ॥
कामिनि-करपल्लवापरी ही तुझी अशोका पाने ।
काय कमी मग सौभाग्याची द्यावयास अनुदाने ॥ ४०४ ॥

अशोका, ज्या अर्थी सुन्दर तरुणींच्या हाताला तुझ्या पल्लवाची उपमा देतात, त्यावरूनच तुझ्यापाशी पुरेसे नाही, असे काहीच नाही.

अ-शोक रसिअ विअट्ट विलासिअ समअ-ण्णअ सच्चअं असोओ सि ।
वर-जुअइ-चलण-कमलाहओ वि जं विअससि सएह्णम् ॥ ४०५ ॥
रसिक विदग्ध विलासिन् समयज्ञक सत्यमशोकोऽसि ।
वरयुवतिचरणकमलाहतोऽपि यद्विकससि सतृष्णम् ॥ ४०५ ॥
चतुर रसिक तू खरा अशोका, विलासप्रिय अभिरामा ।
खुणावीत करपल्लव बोलवि वामा पूरितकामा ॥
सदाच तुज सहवास हवासा वाटे नवयुवतींचा ।
होसि प्रफुल्लित साहुनिही तो पदाघात रमणींचा ॥ ४०५ ॥

तू रसिक, चतुर, विलासी, काळवेळ जाणणारा, (आणि म्हणून) खराखरा 'अ-शोक' (=आनंदी) आहेस; कारण उत्कृष्ट युवतींच्या चरणकमलांचा प्रहार मिळूनही तू आसुसून जाऊन उत्फुल्ल होतोस.

बलिबंध बलिणो वाआ-बन्धे चोज्जं णिउणत्तणं अ पअडन्तो ।-
सुर-सत्थ-कआणन्दो वामण-रूवो हरी जअइ ॥ ४०६ ॥
वलेर्वाचावन्धे आश्चर्यं निपुणत्वं च प्रकटयन् ।
सुरसार्थकृतानन्दो वामनरूपो हरिर्जयति ॥ ४०६ ॥

चाटु बोल चातुरी बळीते बटुवामन गुंतवी ।

होय चकित आनंदित सुरगण हरि जयकारे स्तवी ॥ ४०६ ॥

बलीला वचनात वांधून घेतानां नवलाई आणि चतुराई व्यक्त करणारा आणि देवगणांना आनंद देणारा बटुरूपधारी विष्णू विजय पावतो.

सती

विज्झाविज्जइ जलणो गह-वइ-धूआइ वित्थअ-सिहो वि ।

अणुमरण-घणालिङ्गण-पिअअम-सुह-सिज्जिरङ्गीए ॥ ४०७ ॥

विध्माप्यते ज्वलनो गृहपतिदुहित्रा विस्तृतशिखोऽपि ।

अनुमरणघनालिङ्गनप्रियतमसुखस्वेदशीलाङ्ग्या ॥ ४०७ ॥

पतिसह जाया निधे स्मशानी चढे चितेवर सती ।

सुखालिङ्गनी घर्मजलाने विझली ज्वालाच ती ॥ ४०७ ॥

सती जाण्यासाठी प्रियतमाला (चितेवरती दिलेल्या) घट्ट आलिङ्गनाच्या सौख्याने जिचे शरीर घर्मजलाने न्हाऊन निघाले आहे, अशा घरधन्याच्या मुलीने भडकलेल्या जाळांचाही अग्नी विझवून टाकिला.

कापालिका

जार-मसाण-समुभव-भूई-सुह-फंस-सिज्जिरङ्गीए ।

ण समप्पइ णव-कावालिआइ उद्धूलणारम्भो ॥ ४०८ ॥

जारस्मशानसमुद्भवभूतिसुखस्पर्शस्वेदशीलाङ्ग्या ।

न समाप्यते नवकापालिक्या उद्धूलनारम्भः ॥ ४०८ ॥

आठवीत जाराते येई स्मशानात कामुका ।

चिताभस्म घे हाती अपुल्या तरुणी कापालिका ॥

साधते न ते तिला प्रसाधन राख फासता अंगी ।

घर्मजलाने भिजे सुखाने पुलकित हो तन्वंगी ॥ ४०८ ॥

आपल्या जाराच्या, स्मशानात उत्पन्न झालेल्या चिताभस्माच्या सुखकारक स्पर्शाने जिचे शरीर घर्मस्नात झाले आहे, अशा नवकापालिकेची प्रसाधनविधीची सुरुवात संपता संपेना.

दोन तऱ्हा

एक्को पल्लुअइ थणो बीओ पुलएइ णह-मुहालिहिओ ।

पुत्तस्स पिअअमस्स अ मज्झ-णिसण्णाएं घरणीए ॥ ४०९ ॥

एकः प्रस्नौति स्तनो द्वितीयः पुलकितो भवति नखमुखालिखितः ।

पुत्रस्य प्रियतमस्य च मध्यनिषण्णाया गृहिण्याः ॥ ४०९ ॥

निद्रित उन्मुख पतिपुत्रांच्या मध्ये पडली माता ।

अंगावरती हात मुलाचा, पतिचा कर चाचपता ॥

पतिस्पर्शे स्तन पुलकित होई कुशीत गोजिरवाणा ।

उरी लागता इवले नख ते दाटुनि येई पान्हा ॥ ४०९ ॥

पुत्र आणि प्रियतम ह्यांच्या मध्यभागी बसलेल्या गृहिणीचा एक स्तन (पुत्राचे) नखाप्र लागताच पान्द्वतो, तर दुसरा (पतीचे) नखाप्र लागल्याने रोमांचित होतो.

विषवल्ली

एताइ च्चिअ मोहं जणेइ बालत्तणे वि वट्टन्ती ।

गामणि-धूआ विस-कन्दलि च्च वड्ढीआं काहिइ अणत्थम् ॥ ४१० ॥

एतावत्येव मोहं जनयति बालत्वेऽपि वर्तमाना ।

ग्रामणीदुहिता विषकन्दलीव वर्धिता करिष्यत्यनर्थम् ॥ ४१० ॥

गावधन्याची वय चवदाची ही इवलीशी पोर ।

विषवल्लीचा कोंब कोवळा लावित जीवा घोर ॥

म्यानामधली सुरी दुधारी उरी लागता धार ।

वयात येता भल्याभल्याते करील पुरती ठार ॥ ४१० ॥

पाटलाची पोरगी वाळपणांतदेखील एवढीशीशीच, विषकंदलीप्रमाणे आहे, तीच (असा) मोह घालिते, तर मग वाढल्यावर अनर्थापात की हो करील !

त्रिविक्रम

अ-पहुप्पन्तं महि-मण्डलम्मि णह-संठिअं चिरं हरिणो ।

तारा-पुप्फ-प्पअरञ्चिअं व तइअं पअं णमह ॥ ४११ ॥

अप्रभवन् महीमण्डले नभःसंस्थितं चिरं हरेः ।

तारापुष्पप्रकराञ्चितमिव तृतीयं पदं नमत ॥ ४११ ॥

दोन पावले धरणि व्यापिली मावले न भूवरी ।

त्रिविक्रमाचे तिसरे पाउल पडले गगनांतरी ॥

देवगणांनी घुतले निर्मल स्वर्गोच्या जले ।

चंद्रकलेचे शीतल चंदन घामुनिया लाविले ॥

पुष्पपुंज की नक्षत्रांचे वाहुनि चरणावरी ।

पदाभिवंदन जयजयकारे पूजि त्रिविक्रम हरी ॥ ४११ ॥

धरामंडळी मावले नाही, (म्हणून) जे चिरकाळ गगनात राहिले, आणि ज्याची नक्षत्रपुष्पांच्या गुच्छांनी जणू पूजा केली, ते श्रीविष्णूचे तिसरे पाऊल वंदा !

शेफालिका

सुप्पउ तइओ वि गओ जामो त्ति सहीओं कीस मं भणह ।

सेहालिआणं गन्धो ण देइ सोत्तुं सुअह तुह्ये ॥ ४१२ ॥

सुप्यतां तृतीयोऽपि गतो याम इति सख्यः किमिति मां भणथ ।

शेफालिकानां गन्धो न ददाति स्वप्तुं स्वपित यूयम् ॥ ४१२ ॥

येइ न जिवलग पहा रात्रिचा तृतीय प्रहर संपला ।

नीज गडे ग असे सयांनो नकाच सांगू मला ॥

झोपा बाई खुशाल तुम्ही मुळीच जागू नका ।

बोलु लागला सुगंध मजसी फुलली शेफालिका ॥ ४१२ ॥

'झोप (आता). (रात्रीचा) तिसरादेखील प्रहर उलडून गेला,'— असे सख्यांनो, मला का म्हणून सांगता ग ? शोफालिकांचा सुगंध (तर मला) झोपूच वेत नाही. तुम्ही झोपा ना (खुशाल) !

सुरतरसिक

कहँ सो ण संभरिज्जइ जो मे तह संठिआइँ अडगाइम् ।
णिच्चत्तिए वि सुरए णिज्जाअइ सुरअ-रसिओ व्व ॥ ४१३ ॥

कथं स न संस्मर्यते यो मम तथा संस्थितान्यङ्गानि ॥
निर्वर्तितेऽपि सुरते निध्यायति सुरतरसिक इव ॥ ४१३ ॥

रतिसंगर संपताहि अजुनी आसक्ती नच उडे ।

अनुकंपेने निरखी माझे अंग-अंग तो गडे ॥

चुरगळलेली फुले नि फुटले कालच भरले चुडे ।

रसिकवराचा अशा सखे मग विसर कसा ग पडे ॥ ४१३ ॥

संभोग संपल्यावरदेखील माझ्या तशा स्थितीतल्या अंगांगांकडे जो एखाद्या संभोगरसिकासारखा टक लावून बघत राहतो, त्याची कशी बरे आठवण व्हायची नाही ?

सुकलेले

सुकवन्त-बहल-कद्दम-धम्म-विसूरन्त-कमठ-पाठीणम् ।

विट्ठं अ-दिट्ठ-उच्चं कालेण तलं तडाअस्स ॥ ४१४ ॥

शुष्यद्बहलकर्दमधर्मखिद्यमानकमठपाठीणम् ।

दृष्टमदृष्टपूर्वं कालेन तलं तडागस्य ॥ ४१४ ॥

उन्हाळ्यात या निर्जल झाले सुकले आता सर ।

निर्जन त्या एकांती कसला नसेच हो अडसर ॥

भेटीगाठी तिथे घडाव्या नाहि कुणी प्रियकर ।

आशा तडफडते ओसरला लावण्याचा भर ॥ ४१४ ॥

काळामुळे ज्याचा खूपसा चिखल वाढून गेल्यामुळे आतली कासवे, मासे तडफडत आहेत, असा पूर्वी कधी न दिसलेला तळ्याचा तळ (आज) पाहिला.

ज्योती

चोरिअ-रअ-सद्धालुइ मा पुत्ति बभमसु अन्धआरम्मि ।

अहिअअरं लक्खिज्जसि तम-भरिए दीव-सीह व्व ॥ ४१५ ॥

चौर्यरतश्रद्धाशीले मा पुत्ति भ्रमान्धकारे ।

अधिकतरं लक्ष्यसे तमोभूते दीपशिखेव ॥ ४१५ ॥

पुरवायाते चौर्यरताची हौस बालिके राती ।

अंधारातुनि फिरता झळके देहदीपिका-ज्योती ॥ ४१५ ॥

गुप्तपणाने सुरतसुख लूटण्याची चटक लागलेल्या मुली, अशी अंधारात भटकू नकोस. अंधाराने दाटलेल्या ह्या (नातावरणात) तू दिव्याच्या ज्योतीसारखी आस्त-जास्तच झळकतेस.

संकेतभंग

वाहिता पडिवअणं ण देइ रुसेइ एकमेकस्स ।

असई कज्जेण विणा पइप्यमाणे णई-कच्छे ॥ ४१६ ॥

व्याहृता प्रतिवचनं न ददाति रुप्यत्येकैकस्य ।

असती कार्येण विना प्रदीप्यमाने नदीकच्छे ॥ ४१६ ॥

नदीकिनारी निघे स्वैरिणी अंधारी भेटाया ।

दावानल पेटला, उजळला काठ, लोपल्या छाया ॥

जळित पहाया गाव लोटला नदीत झाली दाटी ।

मौन उभी ती चिडते चुकता संकेताच्या भेटी ॥ ४१६ ॥

(वणव्याने सारा) नदीकाठ उजळून गेला असता (ही) असती कामावाचून (तेथे फिरत राहिली आहे),—कोणी वोलले, तर प्रत्युत्तर करीत नाही. (नुसती) एकेकावर रागावते (मात्र).

सव्याज

आम असइ ह्य ओसर पइ-व्वए ण तुह मइल्लिअं गोत्तम् ।

किं उण जणस्स जाअ व्व चन्डिलं ता ण कामेमो ॥ ४१७ ॥

आम असत्यो वयमपसर पतिव्रते न-तव मल्लिनितं गोत्रम् ।

किं पुनर्जनस्य जायेव नापितं तावन्न कामयामहे ॥ ४१७ ॥

कबूल बाई आम्ही असती, अमुची संगत खोटी ।

कलंक लावू नको कुळाला पतिव्रता तू मोठी ॥

नाव गाजले अमुचे नुसते, कुणास नापिक भेटे ।

करनखरीचे बोभाटे, अन् क्षिपरीचे झप्पाटे ॥ ४१७ ॥

— होय. आहोत आम्ही असती! — पतिव्रतेबाई, तू दूर हो कशी. तुझ्या कुळाला तर (आम्ही) बट्टा लाविला नाही! — पण शिवाय, एखाद्याच्या (संभाविताच्या) बायकोप्रमाणे आम्ही नापिताची तर कामना बाळगीत नाही!

पाहिले न

तोवरी

णिदं लहन्ति कहिअं सुणन्ति खल्लिअक्षरं ण जम्पन्ति ।

जाहिं ण दिट्ठो सि तुमं ताओ च्चिअ सुहअ सुहिआओ ॥ ४१८ ॥

निद्रां लभन्ते कथितं शृण्वन्ति स्वलिताक्षरं न जल्पन्ति ।

याभिनं दृष्टोऽसि त्वं ता एव सुभग सुखिताः ॥ ४१८ ॥

संकेतभंग

नदीकिनारी निचे स्वैरिणी अंधारी भेटाया ।
दावानल पेटला उजळला काठ लोपल्या छाया ॥
जळिल पहाया गाव लोटला नदीत झाली दाटी ।
मोन उभो ती, चिडते चुकता संकेताच्या भेटी ॥ ५.४१६

जोवरी न पाहिले तुला स्वरूपसुंदरा ।
 सुखी खरीच कामिनी प्रसन्न प्रेमनिर्झरा ॥
 बोललेहि ऐकते, न लाजताहि बोलते ।
 उडे न झोपही तिची निचांत नीज लागते ॥
 'मी कुणा न मोहणार,' तोवरीच वलाना ।
 पाहताच लोचनी विरे मनात जल्पना ॥
 देहभानही सुटे पळात पापणी झुके ।
 सुचे न काय ग करू अबोल ओठही मुके ॥
 अजाणतेत भोगले सदाच सौख्य, मालवे ।
 रात-रात जागताहि नेत्रि नीज हारवे ॥ ४१८ ॥

मुभगा, ज्यांनी तुला बघितले नाही, त्याच खरोखर सुखी ! — त्यांना झोप लागते ; बोललेले ऐकायला येते ; आणि त्या अडखळत्या अक्षरांनी बोलतही नाहीत !

बोरांचा घोस बालअ तुमाइ दिण्णं कण्णे काऊण बोर-संघाडिम् ।
 लज्जालुइणी वि व्हू धरं गआ गाम-रच्छाए ॥ ४१९ ॥
 बालक त्वया दत्तां कर्णे कृत्वा वदर-संघाटीम् ।
 लज्जालुरपि वधूर्गृहं गता ग्रामरथ्यया ॥ ४१९ ॥
 बोरगुच्छ तू दिलास सुंदर सपर्ण ती वधुराणी ।
 राजबिदीतून लाजत गेली सदनी खोवुनि कानी ॥ ४१९ ॥

बालका, तू दिलेला बोरांचा घोस कानावर ठेवून, लाज वाटत होती तरी, वधू गावच्या (भर-)रस्त्यातून घरी गेली.

उपेक्षा अह सो विलक्ख-हिअओ मए अ-हव्वाएँ अ-गहिआणुणओ ।
 पर-वज्ज-णच्चरीहि तुहोहिँ उवेक्खओ णेन्तो ॥ ४२० ॥
 अथ स विलक्षहृदयो मयाभव्ययागृहीतानुनयः ।
 परवाचननर्तनशीलाभिर्युष्माभिरुपेक्षितो निर्यन् ॥ ४२० ॥
 अनुनय अब्हेरिलां सयानो, किति ग मीच अभागी ।
 जाई परता हताश हृदये लज्जित तो अनुरागी ॥
 तालावर वाजविता वाद्ये दुजासही नाचविता ।
 उगाच मग संत्रिणी म्हणविता प्रेम मला आंचविता ॥
 तुम्ही न केली कीव उपेक्षा, काय तुम्हांला त्याचे ।
 सोडुनि गेले मला एकदा — पुन्हा न परतायाचे ॥ ४२० ॥

बोरांचा घोस

बोरगुच्छ तू दिलास सुंदर सपणं ती वधुराणी ।
राजबिदीतून लाजत गेली सदनी खोवुनि कानी ॥ ५.४१९

करंट्या अशा मी त्याच्या मिनत्या मानिल्या नाहीत; आणि तो मनात खजील होऊन गेला.—लोकांची वाद्ये (वडवून) नाचणाऱ्या तुम्ही! तो निघून जात असतानाही तुम्ही त्याच्याकडे काणाडोळा केला.

दुर्लभ

दीसन्तो णअण-सुहो णिव्वुइ-जणओ करेहिं वि छिवन्तो ।
अब्भत्थिओ ण लब्भइ चन्दो व्व पिओ कला-णिलओ ॥ ४२१ ॥

दृश्यमानो नयनसुखो निर्वृतिजनकः कराभ्यामपि स्पृशन् ।
अभ्यर्थितो न लभ्यते चन्द्र इव प्रियः कलानिलयः ॥ ४२१ ॥

करस्पर्श महिरवी अंग दे दृष्टिस परमानंद ।

कलानिपुण प्रियकरापरी हा येइ न हाती चंद्र ॥ ४२१ ॥

दिसला की नयनसुभग,— (त्याने) नुसत्या हातांनी (किरणांनी) स्पर्श केला की परमसौख्यदायी, — पण याचना केली, तरी कलानिधी (कलांचा संचय करणारा) अशा चंद्राप्रमाणे तो हाती काही लागत नाही.

शोकगीत

जे नील-भमर-भरभग्ग-गोछआ आसि णइ-अडुच्छइतो ।
कालेण वञ्जुला पिअ-वअस्स ते थण्णुआ जाआ ॥ ४२२ ॥

ये नीलभ्रमरभरभग्गुच्छका आसन्नदीतटोत्सङ्गे ।
कालेन वञ्जुलाः प्रियवयस्य ते स्थाणवो जाताः ॥ ४२२ ॥

नदीकिनारी अशोकावरी फुलती गेंद फुलांचे ।

घरिती फेरे फुलांभोवती कृष्णकान्त मधुपांचे ॥

घेति विसावा भार न साहे सुमने ती सुकुमार ।

गळनि पाकळ्या देठच उरती काळ करी संहार ॥

बध ती मित्रा, काठावरती दिसती खोडे नुसती ।

कालप्रभावे वठले तरु ते हो घुबडांची वसती ॥ ४२२ ॥

प्रियमित्रा, नदीकाठाजवळ ज्या अशोकांचे घोस (एके काळी) नीलभ्रमरांच्या भाराने मोडून जात असत, ते (अशोक आता) काळ लोटल्यावर (नुसते) खोडे होऊन गेले आहेत.

क्षणभंगुर

खण-भङ्गुरेण पेम्मेण माउआ दुम्मिअ ह्य एत्ताहे ।
सिबिणअ-णिहि-लम्भेण व दिट्ठ-पणट्टेण लोअम्मि ॥ ४२३ ॥

क्षणभङ्गुरेण प्रेम्णा मातृष्वसर्दनाः स्म इदानीम् ।
स्वप्नकनिधिलम्भेनेव दृष्टप्रनष्टेन लोके ॥ ४२३ ॥

पहा मावशी मिळे न मिळता स्वप्नातिल संपदा ।

क्षणभंगुर ते प्रेम लाभता हृदया देइ व्यथा ॥ ४२३ ॥

मावशी, स्वप्नात मिळालेल्या, (पण) वघता-वघता दिसेनाशा झालेल्या निधी-
प्रमाणे क्षणभंगुर अशा प्रेमाने आम्ही आता व्याकूल होऊन गेलो आहो.

संबंध चावो सहाव-सरलं विच्छिन्नं सरं गुणम्मि वि पडन्तम् ।
वडकस्स उज्जुअस्स अ संबन्धो किं चिरं होई ॥ ४२४ ॥
चापः स्वभावसरलं विक्षिपति शरं गुणेऽपि पतन्तम् ।
वक्रस्यर्जुकस्य च संबन्धः किं चिरं भवति ॥ ४२४ ॥
तीर सरळ तरि कमान तेढी ओढित गुणबंध ।
दूर फेकिते दोरीवरुनी टिके न संबंध ॥
जरी जवळ ते क्षणभर जुळती तुटे मोहजाल ।
सरलवक्रसंबंध टिकेना कधिही चिरकाल ॥
धनुष्य राही दूर मानिते मनात संतोष ।
शाणघातकी म्हणुनि लागतो वाणाते दोष ॥ ४२४ ॥

प्रत्यंचेच्या (गुणाच्या) ठायी का असेना, भिडणाच्या व मुळातच सरळ (सरळ
वृत्तीच्या) अशा वाणाला (कमानदार) धनुष्य (आपल्यापासून दूर) फेकून
देते; वक्र (वाकड्या) आणि सरळ (वस्तु; माणसे) ह्यांचा संबंध (कधीतरी)
दीर्घकाळ टिकत असतो काय ?

वामन पढमं वामण-विहिणा पच्छा हु कओ विअम्भमाणेण ।
थण-जुअलेण इमीए मह-महणेण व्व वलिवन्धो ॥ ४२५ ॥
प्रथमं वामनविधिना पश्चात्खलु कृतो विजृम्भमाणेण ।
स्तनयुगुलेनैतस्या मधुमथनेनेव वलिवन्धः ॥ ४२५ ॥
त्रैलोक्याते व्यापित वामन वृद्धिगत बलि हरी ।
कुचयुग्मे वाढता व्यापिती त्रिवला मंदोदरी ॥ ४२५ ॥

प्रथम लहान स्वरूपातल्या, पण नंतर विस्तार पावणाऱ्या (व्यापक होणाऱ्या)
ह्या स्तनयुगलाने मधुसूदनाने (= श्रीविष्णूने) जसे बलीला वंदिस्त केले,
त्याप्रमाणे (पोटावरील) तीन वळ्यांपर्यंत (आपली) व्याप्ती वाढविली.

शिशिर मालइ-कुसुमाईं कुलुञ्चिऊण मा जाणि णिव्वओ सिसिरो ।
काअव्वा अज्ज वि णिग्गुणाणं कुन्दाणं वि समिद्धी ॥ ४२६ ॥
मालतीकुसुमानि दग्ध्वा मा जानीहि निर्वृतः शिशिरः ।
कर्तव्याद्यापि निर्गुणानां कुन्दानामपि समृद्धिः ॥ ४२६ ॥
जाळुनिही मालतीसुमाते शिशिर शमेना क्रूर ।
कुंद देखणा सुगंधहीना फुलविल तो मयूर ॥ ४२६ ॥

मालतीच्या फुलांना कोळपून टाकून (मात्र) शिशिरऋतू निवला, असे समजू नकोत. अजून त्याला गुणशून्य अशा कुन्दफुलांचे ऐश्वर्य (वहर) भराला आणावयाचे आहे.

वीरपतन तुङ्ग्याणं विसैस-निरन्तराणं सरस-वण-लद्ध-सोहाणम् ।
कअ-कज्जाणं भडणं व थणाणं पडणं वि रमणिज्जम् ॥ ४२७ ॥

तुङ्गयोर्विशेषनिरन्तरयोः सरसव्रणलब्धशोभयोः ।
कृतकार्ययोर्भटयोरिव स्तनयोः पतनमपि रमणीयम् ॥ ४२७ ॥

वाणक्षतांनी विद्ध जाहला तो उन्नत बांधा ।
अंगीकृत कार्यात भिडविती खांद्याला खांदा ॥
पतनातहि ते सुंदर दिसते वीरयुग्म लढता ।

उन्नतस्तनयुग नख-जखमांनी झुंजुनिया पडता ॥ ४२७ ॥

उंच-तगडी, खांद्याला खांदा भिडवून लढणारी, आणि ओल्या जखमांमुळे मनोहर दिसणारी अशी वीरांची जोडी कृतार्थ होऊन (धारातीर्थी) पतन पावली, तरी तिचे ते पतन जसे सुंदर दिसते, त्याप्रमाणे — परस्परांना अगदी भिडणारे आणि आर्द्र नखक्षतांनी सुशोभित झालेले उभार स्तनयुगल त्याचे कार्य झाल्यावर पतन पावले, तरी त्याचे पतन पावणेसुद्धा सुरेख दिसते.

काव्य परिमलण-सुहा गुरुआ अ-लद्ध-विवरा सं-लक्षणाहरणा ।
थणआ कव्वालाव व्व कस्स हिअए ण लग्गन्ति ॥ ४२८ ॥

परिमलनसुखा गुरुका अलब्धविवरा सलक्षणाभरणाः ।
स्तनकाः काव्यालापा इव कस्य हृदये न लगन्ति ॥ ४२८ ॥

दोषरहित गंभीर अलंकृत कविता रसिका रमवी ।
सुचिन्ह उन्नत पीन निरंतर स्तनमर्दन ते भुलवी ॥ ४२८ ॥

आलोडन करिताना सुखकारी, गंभीर, निर्दोष आणि (काव्यशास्त्रोक्त) लक्षणांनी व अलंकारांनी मंडित असे काव्यालाप कोणाच्या हृदयाचा ठाव घेत नाहीत ? — त्याप्रमाणेच मर्दनाला सुखकारक, उभार, परस्परांना भिडणारे आणि सुलक्षणांनी व अलंकारांनी सुशोभित असे स्तन कोणाच्या छातीला लागत नाहीत ?

कालप्रभाव खिप्पइ हारो थण-मण्डलाहि तरुणीअ रमण-परिरम्भे ।
अच्चिअ-गुणा वि गुणिनो लहन्ति लहुअत्तणं काले ॥ ४२९ ॥

क्षिप्यते हारः स्तनमण्डलात्तरुणीभी रमणपरिरम्भे ।
अचित्तगुणा अपि गुणिनो लभन्ते लघुत्वं कालेन ॥ ४२९ ॥

कालप्रभाव

सजे कामिनी प्रेममीलनी रंगमहाली येता ।
नको अडथळा मणिहारांचा आलिंगन ते देता ॥
उतरुनि ठेवी अलंकार ती कुचावरुनि वंदेही ।
कालप्रभावे लघुत्व येते निमेष सगुणांतेही ॥ ५.४२९

सजे कामिनी प्रेममौलनी रंगमहाली येता ।
 नको अडथळा मणिहारांचा आलिंगन ते देता ॥
 उतरुनि ठेवी अलंकार ती कुचावरुनि वंदेही ।
 कालप्रभावे लघुत्व येते निर्मम सगुणातेही ॥ ४२९ ॥

प्रियतमाला आलिंगन देण्याच्या वेळी तरुणी हार स्तनमंडलावरून काढून ठेवितात; गुणमंडित (सूत्रयुक्त) आणि गुणांमुळे पूजनीय असले, तरी अशा लोकांना (पदार्थाना) विशिष्ट काळी हलकेपणा येतो.

मदनाग्नी

अण्णो को वि सहाओ मम्मह-सिहिणो हला हआअस्स ।
 विज्झाइ णीरसाणं हिअए सरसाणं झत्ति पज्जलइ ॥ ४३० ॥
 अन्यः कोऽपि स्वभावो मन्मथशिखिनो हला हताशस्य ।
 विध्माप्यते (विधमति) नीरसानां हृदये
 सरसानां झटिति प्रज्वलति ॥ ४३० ॥

अनुरागाची आग आगळी अस्वाभाविक बाई ।
 नीरस हृदयी विझते सरसा हृदया जाळित राही ॥ ४३० ॥

अग सखे, ह्या मेल्या मदनाग्नीचा स्वभाव काही न्याराच आहे; कोरड्या-ठाक (प्रेमहीन) लोकांच्या हृदयात तो विझून जातो, तर आर्द्र (प्रेमपूर्ण) लोकांच्या हृदयात तावडतीव पेट घेतो.

प्रेमवृक्ष

तह तस्स माण-परिवड्ढिअस्स चिर-पणअ-बद्ध-मूलस्स ।
 मामि पडन्तस्स सुओ सद्दो वि ण पेम्म-रुक्खस्स ॥ ४३१ ॥
 तथा तस्य मानपरिर्वाधितस्य चिरप्रणयवद्धमूलस्य ।
 मातुलानि पततः श्रुतः शब्दोऽपि न प्रेमवृक्षस्य ॥ ४३१ ॥
 आपुलिकीने प्रणयरोपटे हृदयी संगोपिले ।
 रुजले, गेली मुळे खोलवर भवती विस्तारिले ॥
 महावृक्ष कोसळता खाली निनाद घुमतो रानी ।
 उन्मळता परि प्रेमतरू हा शब्द न आला कानी ॥ ४३१ ॥

मामी, तशा प्रकारे मानाने वाढविलेल्या आणि दीर्घकालीन प्रेमाने मुळे रुजून पक्की झालेल्या अशा ह्या प्रेमवृक्षाचा कोसळताना आवाजसुद्धा ग झाला नाही!

कोणासाठी?

पाअ-पडिओ ण गणिओ पिअं भणन्तो वि अ-प्पिअं भणिओ ।
 वच्चन्तो वि ण रुद्धो भण कस्स कए कओ माणो ॥ ४३२ ॥
 पादपतितो न गणितः प्रियं भणन्नप्यप्रियं भणितः ।
 व्रजन्नपि न रुद्धो भण कस्य कृते कृतो मानः ॥ ४३२ ॥

प्रियकर पायी पडता तुझिया गोड-गोड बोलुनी ।
करिसि न पर्वा परत घाडिले दुरुत्तरे देउनी ॥
अडविले, न त्या निघता मूढे काय तुला झाले ? ।
कसला ग अभिमान एवढा ? भाग्य भांग प्याले ! ॥ ४३२ ॥

तो पाया पडत होता, तो त्याची फिकीर केली नाही; गोड बोलत होता, तरी दुरुत्तरे केली; निघून चालला, तरी त्याला रोखले नाही; मग सांग, (एवढा) मान कोणासाठी ग धरिला ?

बोलकी पुसइ खणं धुवइ खणं पप्फोडइ तक्खणं अ-आणन्ती ।
क्षते मुद्ध-वहू-थण-वट्टे दिण्णं दइएण णहर-वअम् ॥ ४३३ ॥
प्रोञ्छति क्षणं धावति क्षणं प्रस्फोटयति तत्क्षणमजानती ।
मुग्धवधूस्तनपदे दत्तं दयितेन नखरपदम् ॥ ४३३ ॥
कुच कोरित नखकुसर प्रियाची मुग्धवधू लाजते ।
सिंचुनि जल पदराने पुसते टिचकीने झाडिते ॥ ४३३ ॥

अल्लड वधूच्या स्तनमंडलावर प्रियतमाने उमटविलेल्या नखखुणा तिने अजाणता क्षणभर पुसून काढिल्या, क्षणभर धुऊन काढिल्या, आणि, क्षणी झटकून टाकिल्या.

काश वासारत्ते उण्णअ-पओहरे जोव्वणे व बोलीणे ।
पढमेक्क-कास-कुसुमं दीसइ पलिअं व धरणीए ॥ ४३४ ॥
वर्षाकाल उन्नतपयोधरे यौवन इव व्यतिक्रान्ते ।
प्रथमैककाशकुसुमं दृश्यते पलितमिव धरण्याः ॥ ४३४ ॥
दिसति पयोधर उन्नत भरले येता ती बरसात ।
पीनपयोधरभारे झुकते यौवन पूर्ण भरसात ।
शुभ्रकाशकुसुमेच धरेवर वर्षादिन ते सरता ।
होति युवतिजन धवलकुंतला यौवन ओसरता ॥ ४३४ ॥

वर्षाकाली मेघ उंच ठिकाणी असताना (स्तन उभार असताना), तारुण्य जणू उलटून गेल्यावर पहिले एकमेव काशफूल धरित्रीच्या शुभ्र केसासारखे दिसत आहे.

होरा कथ गअं रइ-बिम्बं कथ पणट्टाओं चन्द-ताराओ ।
गअणे बलाअ-पान्ति कालो होरं व कड्डेइ ॥ ४३५ ॥
कुत्र गतं रविविम्बं कुत्र प्रनष्टाश्चन्द्रतारकाः ।
गगने बलाकपङ्क्ति कालो होराभिवाकर्षति ॥ ४३५ ॥

कुठे चंद्र रविविव तारका मंगल ग्रहलेखा ? ।

गगनी काढित काळ कुंडली बगळ्यांची रेखा ॥ ४३५ ॥

कुठे गेले सूर्यविम्ब ? कुठे दिसतनांशा झाल्या चंद्रचांदण्या ? काळ (हा तर) गगनात रेपेप्रमाणे (कालाच्या भागाप्रमाणे) बगळ्यांची हार रेखीत आहे.

मेघ अ-विरल-पडन्त-णव-जल-धारा-रज्जु-घडिअं पअत्तेण ।

अ-पहुत्तो उक्खेतुं रसइ व मेहो मंह उअह ॥ ४३६ ॥

अविरलपतत्रवजलधारा रज्जुघटितां प्रयत्नेन ।

अप्रभवन्नृत्क्षेप्तुं रसतीव मेघो महीं पश्यत ॥ ४३६ ॥

विरहिजनान्ते आषाढाचा तापद हो मास ।

धुंवाधार तो पाउस पहिला जणु फेकित पाश ॥

ओढू बघती मेघ धरेचा घ्याया सहवास ।

हाय विफल होताच यत्न तो करिती आक्रोश ॥ ४३६ ॥

अखंड पडणाऱ्या नवजलधाराहूी दोंरांनी धरणीला प्रयत्नपूर्वक वर खेचून काढिताना असमर्थ झाल्यामुळे मेघ जणू काही कण्हत-कुंघत आहेत.

बेइमान ओ हिअअ ओहि-दिअहं तइआ पडिबज्जिऊण दइअस्स ।

अत्येक्काउल बोसम्भ-घाइ किं तइ समारद्धम् ॥ ४३७ ॥

हे हृदय, अवधिदिवसं तदा प्रतिपद्य दयितस्य ।

अकस्मादाकुल विस्रम्भघातिन् किं त्वया समारब्धम् ॥ ४३७ ॥

परत यायचा दिवस सांगती प्रवासास जाता ।

निमूट का रे ऐकिलेस मग विकल होसि आता ॥

आज अकल्पित असे वागसी सोडुनिया भरवसा ॥

अजुनि न सरला अवधी हृदया अधीर होसी असा ॥ ४३७ ॥

अरे हृदया, प्रियतमाने दिलेला (प्रवासाचा) अवधिदिवस त्या वेळी तू मान्य केलास; (आणि आता) अवचितं व्याकूल झालेल्या, विश्वासघातक्या, तू हे काय आरंभिले आहेस ?

भग्नबलय जो वि ण आणइ तस्स वि कहेइ भग्गाइं तेण वलआइम् ।

अइ-उज्जुआ वराई अहव पिओ से हआसाए ॥ ४३८ ॥

योऽपि न जानाति तस्यापि कथयति भग्नानि तेन बलयानि ।

अत्यूजुका वराकी अथवा प्रियस्तस्या हताशायाः ॥ ४३८ ॥

कसे तुझे ग पिचले बिलवर ? फुटले कंकणचुडे ? ।

कळले इतरां रहस्य फुटले काय करू मी गडे ? ॥

कसे न सुचले उधड पुरावा सहजच हा सापडे ।

अजाण वेडी हताश तोही पडे अता साकडे ॥ ४३८ ॥

ज्याला माहीत नाही, त्यालादेखील ती त्याने चुडा फोडल्याचे सांगते. — विच्वारी भारीच सरळ, — अथवा त्या अभागिनीचा प्रियतम !

अवतंस.

सामाइ गरुअ-जोव्वण-विसेस-भरिए कवोल-मूलम्मि ।

पिज्जइ अहो-मुहेण व कण्णवअंसेण लावण्णम् ॥ ४३९ ॥

श्यामाया गुरुकयीवनविशेषभृते कपोलमूले ।

पीयते अधोमुखेनेव कर्णावतसेन लावण्यम् ॥ ४३९ ॥

गालांवरती फुटले लिंबू, यौवन ओसंडले ।

मंद-मंद चालता डोलती लयीत स्तनमंडळे ॥

अधोमुखी ती कानी कुंडल गालावरती रूळे ।

मारित टिचकी घेउन चुंबन दूर बाजुला पळे ॥ ४३९ ॥

श्यामलेच्या मुसमुसत्या यौवनाने तुडुव भरलेल्या गालाच्या मुळाशी ओणवून कर्णभूषण तिच्या लावण्याचे प्राशन करीत आहे.

भान
हरपले

सेउल्लिअ-सव्वड्डी गोत्त-ग्गहणेण तस्स सुहअस्स ।

दूइं पट्टाएन्ती तस्सेअ घरड्ढगणं पत्ता ॥ ४४० ॥

स्वेदाद्रीकृतसर्वाङ्गी गोत्रग्रहणेन तस्य सुभगस्य ।

दूतीं प्रस्थापयन्ती तस्यैव गृहाङ्गणे प्राप्ता ॥ ४४० ॥

नाव तयाचे पडता कानी तनु रोमांचित होई ।

सुचे न काही देह तिचेचा स्वेदजलाने न्हाई ॥

निरोप देई दूतीला ती जाया घाई-घाई ।

स्वयेच परि अंगणी तयाच्या भान विसरुनी जाई ॥ ४४० ॥

त्या सुभगाच्या (नुसत्या) नामोच्चाराने जिचे सर्वांग धर्मस्नात होऊन गेले, ती (आपली) दूती (त्याच्याकडे) पाठवीत असताना (आपणच) त्याच्या घराच्या अंगणात येऊन ठेपली.

प्राणपूजा

जम्मन्तरे वि चलणं जीएण खु मअण तुज्ज अच्चिस्सम् ।

जइ तं पि तेण वाणेण विज्जसे जेण हं विज्जा ॥ ४४१ ॥

जन्मान्तरेऽपि चरणौ जीवेन खलु मदन तवार्चयिष्यामि ।

यदि तमपि तेन वाणेन विध्यसि येनाहं विद्धा ॥ ४४१ ॥

विधुनि केले विव्हल मजला बघसी जीवितहरणा ।
 विद्व करी सज्जणास माझिया तोच वाण घे मदना ॥
 तळमळताना मला पाहू दे तथा, येड दे करुणा ।
 जन्मोजन्मी सख्या प्राण हे वाहिन तुझिया चरणां ॥ ४४१ ॥
 ज्या वाणाने मला घायाळ केलेस, त्याच वाणाने त्यालाही जर तू घायाळ केलेस,
 तर मदना, जन्मजन्मांतरीमुद्धा मी तुझ्या चरणांची (माझ्या) जिवाने पूजा
 करीन.

कौशल्य

णिअ-वस्वारोविअ-देह-भार-णिउणं रसं लहन्तेण ।
 विअसाविऊण पिज्जइ मालइ-कलिआ महु-अरेण ॥ ४४२ ॥
 निजपक्षारोपितदेहभारनिपुणं रसं लभमानेन ।
 विकास्य पीयते मालतीकलिका मधुकरेण ॥ ४४२ ॥
 मधुमालतिची कळी लाजरी अजून उमलायाची ।
 घालिसि रुंजी मधुपा भवती रीत तुझी नवलाची ॥
 पंखावरती भार तोलुनी कळू न देता चतुरा ।
 हळुहळु करिसी विलग पाकळी रस चाखाया भ्रमरा ॥ ४४२ ॥
 आपल्या पंखांवर (वखावर) देहभार तोलून धरून भ्रमर चतुराईने मालतीची
 कळी उमलवून तिचा रसास्वाद घेत आहे.

माधव

कुरु-णाहो विअ पहिओ दूमिज्जइ माहवस्स मिलिएण ।
 भीमेण जहिछिआए दाहिण-वारेण छिप्पन्तो ॥ ४४३ ॥
 कुरुनाथ इव पथिको दूयते माधवस्य मिलितेन ।
 भीमेन यथेच्छया दक्षिणवातेन स्पृश्यमानः ॥ ४४३ ॥
 प्रबल होई बलभीम सन्निधी माधव देता साथ ।
 दक्षिणपद उचलुनी घालि तो कुरुनाथाते लाथ ॥
 वसंत येता प्रमत्त होई प्रसन्न दक्षिण वारा ।
 झोंबुनि अंगा त्रस्त करी हा विरही पथिक बिचारा ॥ ४४३ ॥
 श्रीकृष्णाच्या भेटीअंती भीमसेनाने कुरुपतीला (=दुर्योधनाला) जशी स्वीरपणाने
 लाथ मारिली (शब्दशः—स्पर्श केला), तद्वत वैशाखमासाच्या आगमनामुळे
 दक्षिण वाऱ्याने स्पशिलेला पथिक व्याकूळ होऊन गेला.

चोळामोळा

जाव ण कोस-विकासं पाइव ईसीस मालई-कलिआ ।
 मअरन्द-पाण-लोहिल्ल भमर ताव च्चिअ मलेसि ॥ ४४४ ॥
 यावन्न कोषविकासं प्राप्नोतीषन्मालतीकलिका ।
 मकरन्दपानलोभशील भ्रमर तावदेव मर्दयसि ॥ ४४४ ॥

मधुमालतिची कळी कोवळी ओलवि तिजसी ओस ।
 उलली नच रे पराग फुलले भरला नच मधुकोष ॥
 मरंद प्याया होसि उताविळ उचित न लंपट भ्रमरा ।
 चुरगाळुनि पाकळी निष्ठुरा चुंबिसि नाजुक अधरा ॥ ४४४ ॥
 मालतीची कळी कोषामधून जराणी कुठे उमलली नाही, तोच मधुपानास
 लालचावलेल्या भ्रमरा, तिचा तू चुरगळा रे करीत आहेस.

अकृतज्ञ

अ-कअण्णुअ तुज्झ कए पाउस-राईसु जं मए खुण्णम् ।
 उप्पेक्खामि अलज्जर अज्ज वि तं गाम-चिक्खिलम् ॥ ४४५ ॥
 अकृतज्ञ तव कृते प्रावृद्धान्निषु यो मया क्षुण्णः ।
 उत्पश्याम्यलज्जाशील अद्यापि तं ग्रामपङ्ककम् ॥ ४४५ ॥
 तुझियासाठी तुडवित राती चिखल किती हिडले ।
 वर्षाकाली वनावनांतुन गाव-गाव धुंडले ॥
 सुकला नच तो चिखलहि पुरता कसा विसरशी मला ।
 तुला न पर्वा मुळी कृतघ्ना, दूर लोटिसी, खला ॥ ४४५ ॥
 कृतघ्ना, तुझियासाठी पावसाळ्याच्या रातीमधून मी जो गावचा चिखल तुडविला;
 तो आजदेखील निर्लज्जा, मी बघते आहे.

उडती परी

रेहइ गलन्त-केस-क्खलन्त-कुण्डल-ललन्त-हार-लआ ।
 अद्धुप्पइआ विज्जाहरि ष्व पुरुषाइरी बाला ॥ ४४६ ॥
 राजते गलत्केसखलत्कुण्डलललद्वारलता ।
 अर्धोत्पतिता विद्याधरीव पुरुषायिता बाला ॥ ४४६ ॥
 विगलित कुंतल विचलित कुंडल ओघळती मणिमाळा ।
 विस्कटला शृंगार करो ती पुरुषायित वेल्हाळा ॥
 उसळत वरती देह धुसळता अश्वारूढा तरी ।
 विद्याधरीच भासे उडती अस्मानातिल परी ॥ ४४६ ॥
 केस रळत आहेत, कुण्डले हेलकावत आहेत, आणि (गळ्यातील) हारलता
 आंदोळत आहेत, अशी ही विपरीत रत करणारी अर्धी उड्डाण करणारी बाला
 एखाद्या विद्याधरीसारखी सुन्दर दिसत आहे.

सुलभा

जइ भमसि भमसु एमेअ कळ्ह सोहग-गव्विरो गोठे ।
 महिलानं दोस-गुणे विआर-क्खमो अज्ज वि ण होसि ॥ ४४७ ॥
 यदि भ्रमसि भ्रमैवमेव कृष्ण सौभाग्यगवितो गोष्ठे ।
 महिलानां दोषगुणौ विचारक्षमोऽद्यापि न भवसि ॥ ४४७ ॥

गर्वं वाहसी फुका माघवा, भाग्य आपुले मोठे ।
 खुशाल हिडुनि घुंडाळी ते गोकुळातले मोठे ॥
 होइ न पारख अरे गवळिया, अजून गुणदोषांची ।
 रमणिमनाची गुंफण तुजला मुळी न उकलायाची ॥ ४४७ ॥
 कृष्णा, आपल्या सद्भाग्याचा फुंज घेऊन तू गोठ्यागोठ्यांमधून जर भटकत
 राहतोस, तर असाच भटकत रहा. स्त्रियांच्या गुणदोषांची पारख करण्याला
 अजूनदेखील तू लायकच झालेला नाहीस.

कोषपान

सञ्ज्ञा-समए जल-पूरिअञ्जलि विहडिएक्क-वाम-अरम् ।
 गौरीएँ कोस-पाणुज्जअं पमहाहिवं णमह ॥ ४४८ ॥
 सन्ध्यासमये जलपूरिताञ्जलि विघटितैकवामकरम् ।
 गौर्या कोषपानोद्यतमिव प्रमथाधिपं नमत ॥ ४४८ ॥
 करावयाते कोषपान धरि जलपूरित अंजली ।
 ईर्ष्येने कर ओढित डावा गौरी रागेजली ॥
 सुटे अंजली अर्घ्य मोडले सांडुनि गेले जल ।
 स्तमित स्मित प्रमथाधिप शिव तो वंदित प्रमाकुल ॥ ४४८ ॥

संध्यासमयी जणू 'कोषपाना' साठी (विशिष्ट प्रकारचे दिव्य करण्यासाठी) तयार
 झालेल्या, (आणि म्हणून) ज्याने ओंजळ उदकाने भरून घेतली आहे, (पण)
 पार्वतीने ज्याचा डावा हात विस्कटून टाकिला आहे, अशा प्रथमगणांच्या
 अधिपतीला (= शिवाला) वन्दन करा..

अखेरची
 दृष्टी

गामणिणो सव्वासु वि पिआसु अणुमरण-गहिअ-वेसासु ।
 मम्म-च्छेएसु वि वल्लहाइ उवरी वलइ दिट्ठी ॥ ४४९ ॥
 ग्रामण्याः सर्वास्वपि प्रियास्वनुमरणगृहीतवेषासु ।
 मर्मच्छेदेष्वपि वल्लभाया उपरि वलति दृष्टिः ॥ ४४९ ॥
 आला जवळी काळ न्यावया विकल जाहले प्राण ।
 सतीवेष घेतला स्त्रियांनी मिटे न मिटता जाण ॥
 अंतरेल ही सृष्टी आता मन हे झाले कष्टी ।
 आवडतील तर पाहतो पाटिल लावुनि दृष्टी ॥ ४४९ ॥

पाटलाच्या सर्वच प्रियतमांनी सतीचा वेष घेतला, आणि (आसन्नमरणात)
 त्याची मर्म छिन्नभिन्न झाली, तरी त्याची दृष्टी मात्र वल्लभेवरच पडते.

अक्षरे व
 बोल

मामि सरसक्खराणं वि अत्थि विसेसो पअम्पिअव्वाणम् ।
 णेहमइआणं अण्णो अण्णो उवरोहमइआणम् ॥ ४५० ॥
 मानुलानि सदृशाक्षराणामप्यस्ति विशेषः प्रजल्पितव्यानाम् ।
 स्नेहमयानामन्योऽन्योपरोधमयानाम् ॥ ४५० ॥

वेगवेगळे भाव मनीचे गुंफिति स्वर परिणामी ।

प्रेम हर्ष उपरोध दावित्ती शब्द तेच ग, मामी ॥ ४५० ॥

मामी, शब्द जरी सारखेच असले, तरी बोलाबोलांत फरक असतो ग. प्रेमाने भरलेले वेगळे, आणि उपरोधाने भरलेले निराळे.

ओठांचे
बोल

हिअआहिन्तो पसरन्ति जाइँ अण्णाइँ ताइँ वअणाइम् ।

ओसरसु किं इमेहि अहरन्तरमेत्तभणिएहिम् ॥ ४५१ ॥

हृदयेभ्यः प्रसरन्ति यान्यन्यानि तानि वचनानि ।

अपसर किमेभिरधरोत्तरमात्रभणितैः ॥ ४५१ ॥

नका मला ऐकवू शब्द ते केवळ ओठावरले ।

अंतरिचे ते बोल आगळे मधुमोहळ की भरले ॥ ४५१ ॥

जे अन्तःकरणातून निघतात, ते बोल वेगळेच असतात. जा, दूर व्हा पाहू. नुसत्या ह्या उलटसुलट बोलण्यांचा काय उपयोग ?

दान

कहँ सा सोहग्ग-गुणं मए समं वहइ णिग्घण तुमम्मि ।

जीअ हरिज्जइ गोत्तं हरिऊण अ दिज्जए मज्झ ॥ ४५२ ॥

कथं सा सौभाग्यगुणं मया समं वहति निर्घृण त्वयि ।

यस्या ह्रियते नाम हृत्वा च दीयते मह्यम् ॥ ४५२ ॥

भाग्यवती मी नाव दिले तू तिचे हिरावुनि मजला ।

अभागिनी ती परी निष्ठुरा खलहेतू तव कळला ॥ ४५२ ॥

निष्ठुरा, जिचे नाव हिरावून घेऊन तू ते मला दिलेस, ती तुझ्या बावतीत माझ्या-समवेतच किती सौभाग्यगुणशालिनी आहे !

वांगड्या

सहि साहसु सद्भावेण पुच्छिमो किं अ-सेस-महिलानाम् ।

वड्वन्ति कर-द्विआँ त्विअ वलआ दइए पउट्टम्मि ॥ ४५३ ॥

सखि कथय सद्भावेन पृच्छामः किमशेषमहिलानाम् ।

वर्धन्ते करस्थिता एव वलया दयिते प्रोषिते ॥ ४५३ ॥

सखि सांग ना मला हे कोडे मुळी सुटेना ।

जातात जे प्रवासा पति सोडुनी स्त्रियांना ॥

त्या साहती कशा ग विरहात शून्य राती ।

ही कंकणेहि का ग होतात सैल हाती ? ॥ ४५३ ॥

सखे ग, (खरे) सांग. मी चांगल्या मनाने विचारिते. प्रियतम गावाला गेल्यावर साऱ्याच स्त्रियांच्या हातांतील वांगड्या मोठ्या होतात काय ? (म्हणजे—सैल होतात काय ?)

हत्तीण भमइ पलित्तइ जूरइ उक्खिविउं से करं पसारेइ ।
 करिणो पडक-क्खुत्तस्स णेह-णिअलाइआ करिणी ॥ ४५४ ॥
 भ्रमति प्रदीप्यते खिद्यत उत्क्षेप्तुं तस्य करं प्रसारयति ।
 करिणः पङ्कनिमग्नस्य स्नेहनिगडिता करिणी ॥ ४५४ ॥
 रत्नला पंकी गजेन्द्र करिणी करुणाकंपित रडते ।
 त्वेषे चिडते, चीत्कारित ती अवतीभवती फिरते ॥
 हताश वेडी पुनःपुन्हा ती चिखलाजवळी जाई ।
 देई शुंडा सहायास वर तयास उचलू पाही ॥ ४५४ ॥
 प्रेमाच्या वंधनांनी जखडलेली हत्तीण चिखलात रतलेल्या हत्तीच्या (भोवती)
 फेर धरिते, जळफळते, खचून जाते, आणि त्याला वर काढण्यासाठी आपली-सोंड
 पुढे करिते.

**प्रसंगा-
वधान** रइ-केलि-हिअ-णअंसण-कर-किसलअ-रुद्ध-णअण-जुअलस्स ।
 रुद्धस्स तइअ-णअणं पव्वइ-यरिउम्बिअं जअइ ॥ ४५५ ॥
 रतिकेलिहूतनिवसनकरकिसलयरुद्धनयनयुगलस्य ।
 रुद्धस्य तृतीयनयनं पार्वतीपरिचुम्बितं जयति ॥ ४५५ ॥
 रतिकेलीस्तव वसन हरोनी विवस्त्र करि शिव, गौरी ।
 सावध चतुरा सहज टाळते ती नजरेची चोरी ।
 दोन करांनी नयन झाकुनी चुंबित तिसरा डोळा ।
 जयी पराजित वंदित भावे ऐसा शंकर भोळा ॥ ४५५ ॥
 रतिक्रीडेमध्ये (अंगावरचे) वस्त्र हिरावल्यावर (पार्वतीने आपल्या) कर-
 पल्लवांनी ज्याचे दोन डोळे (चटकन) झाकले; आणि तिसरा नेत्र चुंबिला;
 त्या शिवाचा तिसरा नेत्र विजय पावतो.

नवलतिका धावइ पुरओ पासेसु भमइ दिट्ठी-पहम्मि संठाइ ।
 णव-लइ-करस्स तुह हलिअ-उत्त दे पहरसु वराइम् ॥ ४५६ ॥
 धावति पुरतः पार्श्वयोभ्रमति दृष्टिपथे संतिष्ठते ।
 नवलतिकाकरस्य तव हलिक-पुत्र हे प्रहरस्व वराकीम् ॥ ४५६ ॥
 रेंगाळत ती घालित रंजी तुझिया अवतीभवती ।
 लक्ष वेधुनी तुझे सारखी राही दृष्टीपुढती ॥
 उडवी वळ या देही, सुचवी तो नजरेचा झोक ।
 मार अडाण्या पाठीवरती नवलतिकेचा फोक ॥ ४५६ ॥

प्रसंगावधान

रतिकेलीस्तव वसन हरोनी विवस्त्र करि शिव, गौरी ।
सावध चतुरा सहज टाळते ती नजरेची चोरी ॥
दोन करानी नयन भाकुनी चुंबित तिसरा होळा ।
जयी पराजित वंदित भावे ऐसा शंकर भोळा ॥ ५.४५५

घाई

सुरत संपता कुठे ठेविली सापडे न ती साडी ।
लज्जित होई किली कुलवधू तरी करी कुरघोडी ॥
गाढालियन देइ प्रियाते अवचित घाई-घाई ।
लपवी अपुले जघनविब ती करुनि अशी चतुराई ॥ ५.४५९

नववेलीचा फोक ज्याच्या हातात आहे, अशा तुझ्या पुढे ती (सारखी) धावपळ करिते ; आजूबाजूला रुंजी घालते ; वृष्टीच्या टप्प्यात उभी राहते ; तर शेतकऱ्याच्या पोरा, त्या विचारीवर एक फटका तरी उडव ना !

आनंदपट कारिममाणन्द-वडं भामिज्जन्तं बहूअ सहिआहिम् । प्रथम ऋतु पेच्छइ कुमारि-जारो हासुम्मिस्सेहिं अच्छीहिम् ॥ ४५७ ॥

कृत्रिममानन्दपटं भ्राम्यमाणं वध्वाः सखीभिः ।

प्रेक्षते कुमारीजारो हासोन्मिश्राभ्यामधिभ्याम् ॥ ४५७ ॥

मुग्ध कळीची मुग्ध माधुरी, अस्फुट सौंदर्याचे ।

वधूमैत्रिणी करिती कौतुक अक्षत कौमार्याचे ॥

हासत ओठी स्तिमित लोचने विस्तारुनि तो पाही ।

अपूर्वता ही पूर्वपरिचिता प्रियकर ऐकत राही ॥ ४५७ ॥

वधूच्या मैत्रिणी मिरवीत असलेला (तिचा) कृत्रिम ' आनन्दपट ' त्या कुंवार मुलीचा प्रियकर हसऱ्या डोळ्यांनी वधतच राहिला.

मदनपट सणिअं सणिअं लल्लिअड्गुलीअ मअण-वण-लाअण-मिसेण ।

बन्धेइ धवल-वण-वट्टअं व वणिआहरे तरुणी ॥ ४५८ ॥

शनकैः शनकैर्ललिताङ्गुल्या मदनपटलापनमिषेण ।

वध्नाति धवलव्रणपट्टमिव व्रणिताधरे तरुणी ॥ ४५८ ॥

अंगुलिवरती मेण घेउनी धवल मदनपट जाया ।

हळुवार ओठावर फिरवी दंतव्रण लपवाया ॥ ४५८ ॥

हळुवार बोटांनी ' मदनपटा 'चा (= मेणाचा) धर हलके-हलके लाविण्याचा वहाणा करून तरुणी (रात्री) दुखावलेल्या अधरोष्ठावर वणाची पांढरी पट्टीच जणू बांधीत आहे.

घाई रइ-विरम-लज्जिआओ अ-प्पत्त-णिअंसणाओँ सहस्र व्व ।

ढक्कन्ति पिअअमालिङ्गणेण जहणं कुल-वहूओ ॥ ४५९ ॥

रतिविराम-लज्जिता अप्राप्तं-निवसनाः सहस्रैव ।

आच्छादयन्ति प्रियतमालिङ्गनेन जघनं कुलवध्वः ॥ ४५९ ॥

सुरत संपता कुठे ठेविली सापडे न ती साडी ।

लज्जित होई किती कुलवधू तरी करी कुरघोडी ॥

गाढालिंगन देइ प्रियाते अवचित घाई-घाई ।

लपवी अपुले जघनबिंब ती करुनि अशी चतुराई ॥ ४५९ ॥

पापणी

अहो भाग्यसामर्थ्यं दाविते गोठधामधली गाय ।

लहानखोरी तांबुसरंगी इवलीशी ती काय ॥

असे जरी बलिवर्द दांडगाः सहज उतरवी मांज ।

शिगावरती चाशित डोळा मुरवी अपुली खाज ॥ ५.४६०

संभोग संपल्यानंतर (अगोदर सोडलेले) वस्त्र न मिळाल्यामुळे शरमून गेलेल्या कुलवधू एकदम प्रियतमाला आलिंगन देऊन आपले जघन झाकून घेतात.

पापणी पाअडिअं सोहृगं तम्बाए उअह गोद्व-मज्जम्मि ।
 दुद्व-वसहृस्स सिङ्गो अक्खि-उडं कण्डुअन्तीए ॥ ४६० ॥
 प्रकटितं सौभाग्यं गवा पश्यत गोष्ठमध्ये ।
 दुष्टवृषभस्य शृङ्गोऽक्षिपुटं कण्डूयमानया ॥ ४६० ॥
 अहो भाग्यसामर्थ्यं दाविते गोठचामधलो गाय ।
 लहानखोरी तांबुसरंगी इवलीशी ती काय ॥
 असे जरी बलिवर्द दांडगा सहज उतरवी माज ।
 शिगावरती घाशित डोळा मुरवी अपुली खाज ॥ ४६० ॥
 पहा, (पहा—) गोठचामध्ये मुजोर बैलाच्या शिगावर डोळ्याची पापणी खाजवीत (ताम्बू) गाय कसे आपले (वरचढ) सौभाग्य व्यक्त करीत आहे.

झेंडा उअ संभम-विक्वित्तं रमिअव्वअ-लेह्लाएँ अ-सईए ।
 णव-रङ्गअं कुडङ्गो धअं व दिण्णं अ-विणअस्स ॥ ४६१ ॥
 पश्य संभ्रमविक्षिप्तं रन्तव्यकलम्पटचासत्या ।
 नवरङ्गकं कुञ्जे ध्वजमिव दत्तमविनयस्य ॥ ४६१ ॥
 होउनिया बेभान स्वैरिणी हले पहा पानोळी ।
 दिले फेकुनी वस कुंजावर नवरंगाची चोळी ॥
 उंच फडकतो तिच्या जणू तो उनाडतेचा झेंडा ।
 रानोरानी कीर्त गाजवी ठाउक साऱ्या धेंडां ॥
 जणू आपल्या लंपटतेची उंच उभारी गुढी ।
 अवखळ मेली लावित सुटली घराघराला चुडी ॥ ४६१ ॥
 वध, (वध—) रतिक्रीडेला लालचावलेल्या असतीने (= स्वैरिणीने) (आपल्या) उनाडपणाची पताका असल्याप्रमाणे दिसणारे, घाईघाईने फेकून दिलेले नवीन नैसर्गवस्त्र कुजातच (कसे) ठेविले आहे.

पुण्यप्रभाव हृत्थ-म्फसेण जर-ग्गवी वि पद्धहइ दोहअ-गुणेण ।
 अवलोअण-पद्धइरि पुत्तअ पुण्णेहिँ पाविहिसि ॥ ४६२ ॥
 हृत्तस्पर्शेन जरद्गव्यपि प्रस्नौति दोहकगुणेन ।
 अवलोकनप्रस्नवनशीलां पुत्रक पुण्यैः प्राप्स्यसि ॥ ४६२ ॥

पुण्याईविण घडे न काही मिळे दुधाचा घोट ।

स्पर्शच नुसता कासेला तो सहज लागता वोट ॥

गाय आटली सोडिल पान्हा कुशल हवा पण दोग्धा ।

पाहताच एकदा तिजकडे होइल वश ती मुग्धा ॥ ४६२ ॥

म्हातारी गायसुद्धा धार काडणाऱ्याच्या कुशलतेमुळे (नुसत्या) हस्तस्पर्शानेदेखील पान्हावते. मुला, (केवळ) दृष्टिभेटीने पान्हावणारी (अनुरक्त होणारी) स्त्री अलोद पुण्याईनेच तुला मिळेल.

मेखलिका

मसिणं चडकम्मन्ती पए पए कुणइ कीस मुह-भङ्गाम् ।

णूणं से मेहलिआ जहण-गअं छिवइ णह-वन्तिम् ॥ ४६३ ॥

मसृणं चडकम्म्यमाणा पदे पदे करोति किमिति मुखभङ्गम् ।

नूनं तस्या मेखलिका जघनगतां स्पृशति नखपडिक्तम् ॥ ४६३ ॥

उचलीत हळूहळू पाउल ती पळ थांबत लाजत जाय सखी ।

मुखदुःखित संकोचित ललना पसरे कसले कारुण्य मुखी ॥

नखजखम बिजेची कोर जशी जघनावर ती बिलगून रळे ।

ही दुष्ट कटीवर मेखलिका डिवचीत स्मृती दुखवीत छळे ॥ ४६३ ॥

हळूवारपणाने चालत-चालत पावलोपावली ही का वरे तोंड वाकडे करीत आहे ?

(—बरोबर आहे!) खचित तिची मेखला (= कमरपट्टा) जघनावर ओघळल्याने नखक्षतांवर घासत आहे.

विक्रमादित्य

संवाहण-मुह-रस-तोसिएण देन्तेण तुह करे लक्खम् ।

चलणेण विक्कमाइत्त-चरिअं अणुसिक्खिअं तिससा ॥ ४६४ ॥

संवाहनसुखरसतोषितेन ददता तव करे लाक्षाम् (लक्षम्) ।

चरणेन विक्रमादित्यचरितमनुशिक्षितं तस्याः ॥ ४६४ ॥

करिता सखिचे पदसंवाहन तुला वीरभद्रा ।

शालिवाहनापरी अर्पिल्या काय लक्ष मुद्रा ॥ ४६४ ॥

पाय चुरताता झालेल्या सुखास्वादाने तृप्त होऊन तिच्या पायाने तुझ्या हातावर लाक्षारस (लाखेचा रस, लाखेच्या खुणा—मुद्रा) देताना, तिने (संतुष्ट झाल्यावर औदायाने हातावर लक्ष मुद्रा ठेवणाऱ्या) विक्रमादित्याचे चरित्रच शिकून घेतले.

अरेरे !

पाअ-पडणाणं मुद्धे रहस-बलामोडि-चुम्बिअव्वाणम् ।

दंसणमेत्तपसण्णे चुक्कासि सुहाणं बहुआणम् ॥ ४६५ ॥

पादपतनानां मुग्धे रभसबलात्कारचुम्बितव्यानाम् ।

दर्शनमात्रप्रसन्ने भ्रष्टासि सुखानां बहुकानाम् ॥ ४६५ ॥

करिता अनुनय पाया पडता तू ओढुनि धरता ।
 असा अचानक प्रणयाचा हा बहर न ओसरता ॥
 चुंबन घेता बळजबरीने दूर जरा सरता ।
 देता आर्लिगन आवेगे सुटता सापडता ॥
 प्रथमदर्शनी झालिस वश तू मन हे उकलाया ।
 उतावीळ तू किती ग वेडे घालविले वाया ॥
 विरोधातली ओढताणहि हो म्हणता नाही ।
 हवेहवेसे झाले असते सखे, सर्व काही ॥
 सहजच होउन वश तू त्याला अगदिच चुकलीस ।
 पूर्ण सुखाला, आनंदाला मुग्धे, मुकलीस ॥ ४६५ ॥

नुसत्या दृष्टभेटीतच लुब्ध झालेल्या मुग्धे, वेगाने बळजोरी करून त्याने चुंबन घेणे, पाया पडणे—अशा (प्रकारच्या) कितीतरी सुखांना तू मुकलीस की ग!

मृगाक्षी दे सुअणु पसिअ एहिं पुणो वि सुलहाइं रुसिअव्वाइम् ।
 एसा मअच्छि मअ-लञ्छणुज्जला गलइ छण-राई ॥ ४६६ ॥
 हे सुतनु प्रसीदेदानीं पुनरपि सुलभानि रोषितव्यानि ।
 एषा मृगाक्षि मृगलाञ्छनोज्ज्वला गलति क्षणरात्रिः ॥ ४६६ ॥
 मृगनयने ! हो प्रसन्न-राग हा अकाली ।
 मृगलाञ्छन-चंद्रघवल रात सरत आली ॥
 शोभावी कौमुदीत मुद्रांकित तू मुदिता ।
 लाञ्छन ते लागताच गालि येत लाली ॥ ४६६ ॥

हे सुंदरी, आता प्रसन्न हो. पुन्हा रसणे-रागावणे सोपे आहे. (पण) मृगनयने, हरिणांकित चंद्रामुळे उजळून निघालेली उत्सवी रात्र खिरून चालली आहे ना.

शालिवाहन आवण्णाइं कुलाइं दो न्विअ जाणन्ति उण्णइं णेउम् ।
 गौरीअ हिअअ-दइओ अहवा सालाहण-णरिन्दो ॥ ४६७ ॥
 आपन्नानि कुलानि द्वावेव जानन्त्युन्नति नेतुम् ।
 गौर्या हृदयदयितोऽथवा शालिवाहननरेन्द्रः ॥ ४६७ ॥
 विपन्न कुल उद्धरी एक तो, गौरीहृदयेश्वर ।
 शालीवाहन दुजा भूपती उदार या भूवर ॥ ४६७ ॥

आपद्ग्रस्त कुळांना (पुन्हा) ऐश्वर्याला नेण्याचे दोघांनाच काय ते माहीत आहे. एक पार्वतीचा प्राणप्रिय (शिवशंकर), अथवा (दुसरा) शालिवाहन नृपराज.

दुरारोह

निष्कण्ड-दुरारोहं पुस्तक मा पाडलिं समासहसु ।

आरूढ-णिवडिआ के इमोअ ण कआ हआसाए ॥ ४६८ ॥

निष्काण्डदुरारोहां पुत्रक मा पाटलिं समारोह ।

आरूढनिपतिताः क अनया न कृता हताशया ॥ ४६८ ॥

ओढ लाविते लाल सुरंगी निष्कंधा पाटली ।

चढता पाडिल फशी कुटिल ही मुला, नव्हे रे भली ॥ ४६८ ॥

मुला, फांद्या नसल्यामुळे चढण्यास अवघड झालेल्या ह्या 'पाटली'वर चढू नकोस. ह्या मेलीने कोणाकोणाला चढल्यावर खाली पाडले नाही (म्हणून सांगू)?

पाटली

गामणि-घरम्मि अत्ता एक च्विअ पाडला इह गामे ।

वहु-पाडलं च सीसं दिअरस्स ण सुन्दरं एअम् ॥ ४६९ ॥

ग्रामणीगृहे श्वश्रु, एकच पाटला इह ग्रामे ।

वहुपाटलं च शीर्षं देवरस्य न सुन्दरमेतत् ॥ ४६९ ॥

गावपाटलाघरी सुरंगी एकच गावातली ।

दिसे अशातच भाऊजींच्या शिरी पुष्पपाकळी ॥

सांभाळा हो भाऊजींना, बरे नव्हे हे आते ।

अभावितपणे जुळते नाते, नव्हत्याचेही हाते ॥ ४६९ ॥

सासुवार्ह, ह्या गावात पाटलांच्या घरात एकच काय-ते पाटलीचे झाड आहे. पण भाऊजींच्या मस्तकी तर पुष्कळ (दा) 'पाटली'ची फुले दिसतात, हे काही चांगले नाही हो !

'बघणे'

अण्णाणं वि होन्ति मुहे पहाल-धवलाइं दीह-कसणाइम् ।

णअण्णाइं सुन्दरीणं तह वि हु बटुं ण जाणन्ति ॥ ४७० ॥

अन्यासामपि भवन्ति मुखे पक्षमलधवलानि दीर्घकृष्णानि ।

नयनानि सुन्दरीणां तथापि खलु द्रष्टुं न जानन्ति ॥ ४७० ॥

दीर्घ पापणी, नितळ नाचरे, विशाल काळे डोळे ।

कळे न कसे फेकावे ते स्मित नजरेचे जाळे ॥

अमोघ असल्या शस्त्रास्त्रांचा जुळला असुनी मेळ ।

मुळी जमेना मृगनयनांना हा मृगयेचा खेळ ॥ ४७० ॥

दुसऱ्यादेखील सुन्दरींना मुखी लांबसर पापण्यांचे, पांढरे स्वच्छ, विशाल, काळेभोर डोळे असतात की,— पण तरीही (अशा डोळ्यांनी) वधावे कसे, ते त्यांना कळत नाही.

शत्रू हंसेहिं व तुह रण-जलअ-समअ-भअ-चलिअ-विहल-वक्खेहिम् ।

परिसेसिअ-पोम्मासेहिं माणसं गम्मइ रिऊहिम् ॥ ४७१ ॥

हंसैरिव तव रणजलदसमयभयचलितविह्वलपक्षैः ।

परिशेषितपद्माशैर्मानसं गम्यते रिपुभिः ॥ ४७१ ॥

गडगडता नभ जलवृष्टीने होय पुढे विध्वंस ।

मानससरसी जाती उडुनी भीतीविह्वल हंस ॥

फडफडती मृदु पंख चंचुपुटि गळती मृणाल-अंश ।

अनुसरती रिपु तया नृपाला होवो नच निर्वंश ॥ ४७१ ॥

तुझे शत्रू हंसांप्रमाणेच रणांगणरूपी पावसाळघात भीतीने गर्भगळीत, व (त्याचे) पक्षपाती व्याकूळ होऊन, (पंख फडफडावून) उरल्यासुरल्या लक्ष्मीची (कमळांची) आशा (लोभ) तशीच शिल्लक ठेवून मानसाला निधून जातात.

डोहाळे दुग्गअ-घरम्मि घरिणी रक्खन्ती आउलत्तणं पइणो ।

पुच्छिअ-दोहल-सद्धा पुणो वि उअअं विअ कहेइ ॥ ४७२ ॥

दुर्गतगृहे गृहिणी रक्षन्त्याकुलत्वं पत्युः ।

पृष्टदोहदश्रद्धा पुनरप्युदकमेव कथयति ॥ ४७२ ॥

‘कसले ग डोहाळे?’ पुसता गरीब गृहिणी कुणी ।

‘पाणि हवे,’ सांगुनी गृहदशा झाकितसे गर्भिणी ॥ ४७२ ॥

विपन्न स्थितीतल्या घराची गृहिणी नवऱ्याची अवघड स्थिती (दिसू नये, म्हणून) सांभाळीत असताना तिला जर कोणी वारंवार डोहाळे विचारिले, तर ती नुसते ‘पाणी’ एवढेच सांगते.

ओलेती आअम्ब-लोअणाणं ओल्लंसुअ-पाअडोह-जहणाणम् ।

अवरह्म-मज्जरीणं कए ण कामो वहइ चावम् ॥ ४७३ ॥

आत्ताम्रलोचनानामार्द्राशुकप्रकटोरुजघनानाम् ।

अपराह्मज्जनशीलानां कृते न कामो वहति चापम् ॥ ४७३ ॥

ऐन दुपारी जली डुंबता नितळ खुले प्रतिबिंब ।

ललिता ललना लोचन लाली वसने ओलीचिंब ॥

अंग-अंग, उत्संग, जघन ते मोहक यौवनमाया ।

दुजे चाप भग नकोच मदना युवाहृदय जिंकाया ॥ ४७३ ॥

डोळे किंचित लालसर व वस्त्रे ओलीचिंब झालेल्या, आणि ज्यांच्या मांड्या व जघन दिसत आहेत, अशा ऐन दुपारी पाण्यात डुंबणाऱ्या स्त्रियांच्यासाठी मदन घनुष्य काही धरण करित नसतो.

गणना . के उर्वरिता के इह ण खण्डिता के ण लुप्त-गुरु-विहवा ।

णहराईं वेसिणिओ गणणा-रेहा उव वहन्ति ॥ ४७४ ॥

क उर्वरिताः क इह न खण्डिताः के न लुप्तगुरुविभवाः ।

नखराणि वेश्या गणनारेखा इव वहन्ति ॥ ४७४ ॥

कोण अखंडित, कुणाकुणाचे लुटावयाचे धन ।

गणावयाते करिती गणिका नखरेखा धारण ॥ ४७४ ॥

कोणकोण उरले? कोणाचा येथे मोड झाला नाही (अद्यापि)? कोणाची अफाट संपत्ती लुटली नाही (अजून)?—(हे मोजण्यासाठी) जणू वेश्या (अंगावर) नखरेखा धारण करितात !

मंथन विरहेण मन्दरेण व हिअअं दुद्धोअर्हि व महिऊण ।

उम्मूलिआईं अन्वो अह्मां रअणाईं व सुहाइम् ॥ ४७५ ॥

विरहेण मन्दरेणेव हृदयं दुग्धोदधिमिव मथित्वा ।

उन्मूलितानि कष्टमस्माकं रत्नानीव सुखानि ॥ ४७५ ॥

हृदयदुग्धसागरा मंथुनी विरहगिरी-मंदर ।

मम सौख्याची रत्ने नेईं काढुनि अवनीवर ॥ ४७५ ॥

मन्दरपर्वताप्रमाणे असलेल्या विरहाने क्षीरसमुद्राप्रमाणे दिसणारे हृदय घुसळून, हाय ! आमची सुखे रत्नांसारखी काढून घेतली.

हत- उज्जुअ-रए ण तूसइ वक्कम्मि वि आअमं विअप्पेइ ।

भागिनी एत्थ अ-हृव्वाएँ मए पिए पिअं कहेँ णु काअव्वम् ॥ ४७६ ॥

ऋजुकरते न तुष्यति वक्रेऽप्यागमं विकल्पयति ।

अत्राभन्यया मया प्रिये प्रियं कथं नु कर्तव्यम् ॥ ४७६ ॥

मुख न लाभते सरळ वागता प्रेमळ गृहिणीपरी ।

प्रणयचातुरी गणिकेपरि ती दावित नखरे जरी ॥

हर्षं न होईं तथा बाइ ग मीच अभागी खरी ।

घेइ कुशंका सखे, कसे ग वागायाचे तरी ॥ ४७६ ॥

सुरतात सरळपणाने वागले, तर त्याचे समाधान होत नाही; आणि वाकडेपणाने वागले, तर शंका घेतो; (आता) येथे करंट्या अशा मी प्रियतमाचे प्रिय करावे तरी कसे वाई?

कोण गुरु?

बहु-विह-विलास-रसिए सुरए महिलाणें को उवज्झाओ ।

सिक्खइ अ-सिक्खिआइँ वि सव्वो णेहाणुबन्धेण ॥ ४७७ ॥

बहुविधविलासरसिके सुरते महिलानां क उपाध्यायः ।

शिक्षयतऽशिक्षितान्यपि सर्वः स्नेहानुबन्धेन ॥ ४७७ ॥

चतुर ललित रतिरसिक विलसिते कोण शिकविते गडे ।

अंगभूत तो प्रणय स्त्रियांचा सहजपणे ते घडे ॥

साधित तरता कधी निसटता विविध खेळ ते जली ।

पोहायाला कधी न शिकते तळघातील मासळी ॥ ४७७ ॥

अनेक प्रकारच्या विलासांनी रसपूर्ण झालेल्या सुरताच्या बाबतीत स्त्रियांचा गुरु असतो तरी कोण ? प्रेमाचा बंध प्रत्येकाला न शिकलेलेदेखील शिकवितो.

शेखी

वण्ण-वसिए विअत्यसि सच्चं विअ सो तुए ण संभविओ ।

ण हु होन्ति तस्मि दिट्ठे सुत्थावत्थाइँ अड्गाइम् ॥ ४७८ ॥

वर्णवशिके विकत्यसे सत्यमेव स त्वया न संभावितः ।

न खलु भवन्ति तस्मिन् दृष्टे स्वस्थावस्थान्यङ्गानि ॥ ४७८ ॥

भाळलीस तू ऐकुनि त्याचे केवळ गुणवर्णन ।

न भेटताहि उगाच सांगशी झाले ग मीलन ॥

राहतीस ना अशी स्वस्थ तू घडता प्रियदर्शन ।

येत सखे, संवेह पाहता तुझे देहलक्षण ॥ ४७८ ॥

केवळ वर्णनाने भाळलेल्या (स्त्रिये), तू (उगाच) शेखी मिरवीत आहेस. खचित त्याला तू भेटलीच नाहीस. (कारण) तो दृष्टीला पडल्यावर अवयव असे आराम-शीर स्थितीत राहतच नाहीत खरोखर.

संगमोत्सुक

आसण्ण-विआह-दिणे अहिणव-वहु-संगमस्सुअ-मणस्स ।

पढम-घरिणीअ सुरअं वरस्स हिअए ण संठाइ ॥ ४७९ ॥

आसन्नविवाहदिने अभिनववधूसंगमोत्सुकमनसः ।

प्रथमगृहिण्याः सुरतं वरस्य हृदये न संतिष्ठते ॥ ४७९ ॥

विवाहदिन तो येता जवळी हर्ष होय बिजवरा ।

आठवते नववधू लाजरी कधि ती येइल घरा ॥

पहिलीची रतिरुची रुचेना नवा स्वाद उत्तम ।

आतुर होई घडेल केव्हा तो अभिनव संगम ॥ ४७९ ॥

(नवी-नवी नवलाची वाटे नाचति लोचन लोल ।

तिला कळेना वापरली की होइल कवडीमोल ॥)

(बुसऱ्या) विवाहाचा दिवस जवळ येऊन ठेपला असता नववधूच्या समागमाला ज्याचे मन आतुर झाले आहे अशा वराच्या हृदयात पहिल्या गृहिणीचा सुरतप्रसंग टिकून राहत नाही.

रजस्वला

जइ लोक-निन्दितं जइ अ-मङ्गलं जइ विमुक्क-मज्जाअम् ।

पुष्पवइ-दंसणं तह वि देइ हिअअस्स णिव्वाणम् ॥ ४८० ॥

यदि लोकनिन्दितं यद्यमङ्गलं यदि विमुक्तमर्यादम् ।

पुष्पवतीदर्शनं तथापि ददाति हृदयस्य निर्वाणम् ॥ ४८० ॥

दुराचार तो असे अमंगल जगी निन्दितो जन ।

रजस्वलेचे दर्शन परि ते मोक्षसुखाचे धन ॥ ४८० ॥

रजस्वलेचे दर्शन जरी लोकांनी निन्दिलेले असले, जरी अमंगल (मानिले) असले, जरी मर्यादा सोडणारे असले, तरी अंतःकरणाला परमसौख्य देते.

स्पर्श

जइ ण छिवसि पुष्पवइं पुरओ ता कीस वारिओ ठासि ॥

छित्तोसि चुलचुलन्तेहिं धाविउण अह्य हत्थेहिम् ॥ ४८१ ॥

यदि न स्पृशसि पुष्पवतीं पुरतस्तत्किमिति वारितस्तिष्ठसि ।

स्पृष्टोऽसि चुलचुलायमानैर्धावित्वास्माकं हस्तैः ॥ ४८१ ॥

मलाच नव्हते शिवायचे हो तुम्हीच न शिवला मला ।

राहिले न अवधान मला ते हात तुम्हा लागला ॥

जाणुनि-बुजुनी नच मी शिवले दोष तुम्हांला नसे ।

सळसळले हे उगाच माझे हातच मेले असे ॥ ४८१ ॥

रजस्वलेला जर तू शिवला नाहीस, तर मना केलेले असताही तू का वरे (तिच्या) पुढे उभा राहिलास? आमच्या शिवशिवणाच्या हातांनाच पुढे होऊन तुला स्पर्श केला.

**लाज-
लाजरी**

उज्जागरअ-कसाइअ-गुरु-अच्छी मोह-मण्डण-विलक्खा ।

लज्जइ लज्जालुइणी सा सुहअ सहीहिं वि वराई ॥ ४८२ ॥

उज्जागरककषायितगुरुकाक्षी मोघमण्डनविलक्षा ।

लज्जते लज्जाशीला सा सुभग सखीभ्योऽपि वराकी ॥ ४८२ ॥

जागरणाची लाली तिच्या डोळ्यांवर आली ।

आभरणांची अभिसाराची रया व्यर्थ झाली ॥

मंत्रिणिनाही किती लाजते बोलते न काही ।

लाजलाजुनी मिन्याएवढी नखाकडे पाही ॥ ४८२ ॥

सुभगा, जिचे टपोरे डोळे जागरणाने लाल झाले आहेत, अलंकारांचे लेणे वाया जाऊन जी ओशाळली आहे, अशी ती लाज-लाजरी विचारी मैत्रिणीनाही शरमून जात आहे.

खंत

ण वि तह अइ-गरुण वि तम्मइ हिअए भरेण गढमस्स ।

जह विपरीअ-णिहुअणं पिअम्मि सोक्खा अ-पावन्ती ॥ ४८३ ॥

नापि तथातिगुरुकेणापि ताम्यति हृदये भरेण गर्भस्य ।

यथा विपरीतनिघुवनं प्रिये स्तुषाप्राप्नुवती ॥ ४८३ ॥

गर्भभार ती सहज साहते नवी सून गर्भिणी ।

प्रसन्न मानस तरी जाणवे खेद नील लोचनी ॥

करावया पुरुषायित राती आवड भारी तिला ।

अंतरता सुख ते हळहळते भारवती प्रेमला ॥ ४८३ ॥

प्रियतमाच्या ठायी (आता) विपरीत सुरत मिळणार नाही, म्हणून जेवढी सूनवाई खंतावते, तेवढी गर्भाच्या अतिजड भारानेसुद्धा मनात हळहळत नाही.

रोदन

अ-गणिअ-जणाववाअं अवहत्थिअ-गुरु-अणं वराईए ।

तुह गलिअ-दंसणाए तीए वलिउण चिरं रुण्णम् ॥ ४८४ ॥

अगणितजनापवादमपहस्तितगुरुजनं वराक्या ।

तव गलितदर्शनया तथा वलित्वा चिरं रुदितम् ॥ ४८४ ॥

दुरावता तव दर्शन तिजला जाता मन मोडुनी ।

मान वळवुनी स्फुंदुनि रडते लोकलाज सोडुनी ॥ ४८४ ॥

तुझी भेट न झाल्यामुळे लोकनिदेची फिकीर न करिता, वडीलधान्यांना न जुमानता ती विचारी (मान) वळवून दीर्घकाळ हमसाहमशी रें रडली.

हवे ते नाही!

हिअअं हिअए णिहिअं चित्तालिहिअ व्व तुह मुहे दिट्ठी ।

आलिङ्गण-रहिआइं णवरं खिज्जन्ति अङ्गाइम् ॥ ४८५ ॥

हृदयं हृदये निहितं चित्तालिखितेव तव मुखे दृष्टिः ।

आलिङ्गणरहितानि केवलं क्षीयन्तेऽङ्गानि ॥ ४८५ ॥

तुझिया हृदयी हृदय ठेविले माझे मी राजसा ।

सन्मुख तुजला कल्पुनी धरिला दृष्टीचा आरसा ॥

नयन मिळाले नयना चुंबनस्पर्श न तो जाणवे ।

आलिङ्गणसुख कुठले अंगा क्षीणताच मानवे ॥ ४८५ ॥

(माझे) हृदय (तुझ्या) हृदयाच्या ठिकाणी ठेविले; दृष्टी चित्तात रेखाटल्या-प्रमाणे तुझ्या मुखी खिळविली; (पण तरी) अवयव मात्र केवळ आलिङ्गण न मिळाल्याने क्षिणत आहेत.

तूच सांग !

अहं विओअ-तणुई दुसहो विरहाणलो चलं जीअम् ।
अप्पाहिज्जउ कि सखि जाणसि तं चेव जं जुत्तम् ॥ ४८६ ॥

अहं वियोगतन्वी दुःसहो विरहानलश्चलो जीवः ।
संदिश्यतां कि सखि जानासि त्वमेव यद्युक्तम् ॥ ४८६ ॥

क्षीण देह जाहला वियोगे, ही विरहाची घग ।

साहीना सखि चंचल जीवन दूर कुठे जिवलग ॥

तळमळते सारखी सुचवि गे, उपाय काही मला ।

सांगु काय आणखी चतुर तू ठाउक सारे तुला ॥ ४८६ ॥

विरहाने मी कृश होऊन गेले आहे; वियोगाग्नी सोसवत नाही; (आणि) जीवन चंचल आहे; (तर अशा स्थितीत) सखे ग, सांग ना,—जे योग्य असेल ते तूच जाणतेस.

दुःख

तुह विरहुज्जागरओ सिविणे वि ण देइ दंसण-सुहाइम् ।

वाहेण जहालोअण-विणोअणं से हअं तं पि ॥ ४८७ ॥

तव विरहोज्जागरकः स्वप्नेऽपि न ददाति दर्शनसुखानि ।

वाष्पेण यथालोकनविनोदनं तस्या हतं तदपि ॥ ४८७ ॥

विरहे तुझिया मिटे न डोळा मुळी न येई नीज ।

स्वप्नातहि ना दर्शन घडते तुटते रे काळीज ॥

विरंगुळा वाटण्या जिवाला वाट पाहते दिनी ।

येती भरुनी डोळे दोन्ही वधता जागेपणी ॥ ४८७ ॥

(नीज येइ ना पाहता न ये विकल मनी भलतीच ।

दुईवी ती दर्द दिवाणी तिच्यासारखी तीच ॥)

तुझ्या विरहात झालेले जागरण स्वप्नातदेखील तिला दर्शनसुख (घेऊ) देत नाही; (आणि) डोळाभर पाहून (मनाला) विरंगुळा करावा, तर अश्रूमुळे तेही तिला दुरावले आहे.

कसे ?

अण्णावराह-कुविओ जहतह कालेण गम्मइ पसाअम् ।

वेसत्तणावराहे कुविअं कहं तं पसाइस्सम् ॥ ४८८ ॥

अन्यापराधकुपितो यथातथा कालेन गच्छति प्रसादम् ।

द्वेष्यत्वापराधे कुपितं कथं तं प्रसादयिष्यामि ॥ ४८८ ॥

कालावधि शमवील राग हा जरि मी अपराधी ।

मिटे मुक्याने पळ घटकेची ती वावावादी ॥

उपाय हरला मनी तयाच्या प्रेम न लवलेश ।

कसे गडे तोषवू वाटता मजविषयीचा द्वेष ॥ ४८८ ॥

(माझ्या) भलत्या काही अपराधामुळे तो रागावला, तर कसे का असेना, कालान्तराने निवळेल; (पण मी) द्वेष्य (द्वेषाला पात्र) ह्या अपराधामुळे तो जर रागावला, तर त्याला मी कसे प्रसन्न करू ?

वरपांगी

दीप्तसि पिआणि जम्पसि सन्भावो मुहअ एत्तिअ च्वेअ ।

फालेइऊण हिअअं साहसु को दावए कस्स ॥ ४८९ ॥

दृश्यसे प्रियाणि जल्पसि सद्भावः सुभग एतावानेव ।

पाटयित्वा हृदयं कथय को दर्शयति कस्य ॥ ४८९ ॥

गोड रूप ते तुझे सुंदरा, गोड गोड बोलणे ।

कोण दाविते अंतरंग ते प्रेमावाचुनि उणे ॥ ४८९ ॥

तू भेटतोस, गोड बोल बोलतेस; (पण) सुभगा, तुझा सद्भाव एवढाच आहे. (मला) सांग की, कोण कोणाला हृदय फाडून दाखवितो ?

रहाट-

उअअं लहिउण उत्ताणिआणणा होन्ति के वि सविसेसम् ।

गाडगे

रिक्ता णमन्ति सुइरं रहट्ट-घटिअ च्व कापुरिसा ॥ ४९० ॥

उदकं लब्ध्वोस्तानितानना भवन्ति केऽपि सविशेषम् ।

रिक्ता नमन्ति सुचिरमरहट्टघटिका इव कापुरुषाः ॥ ४९० ॥

हसतमुखाने येती वरती रहाटघट जलदाना ।

रिते होउनी तळी उतरता झुकती खाली माना ॥ ४९० ॥

काही दुर्जन रहाटाच्या गाडग्यांप्रमाणे पाणी भरून घेतले (ऐश्वर्य आले), की भारीच तोंडे वर करितात (ताठर बनतात); (पण) रिते (कंगाल) झाले, की किती वेळेचे लवून राहतात (खजील होतात).

ज्योत्स्ना

भग्न-पिअ-संगमं केत्तिअं व जोह्वा-जलं णह-सरम्मि ।

चन्द-अर-पणाल-णिज्जर-णिवह-पडन्तं ण णिट्टाइ ॥ ४९१ ॥

भग्नप्रियसंगमं कियदिव ज्योत्स्नाजलं नभःसरसि ।

चन्द्रकरप्रणालनिर्झरनिवहपतन्न निस्तिष्ठति ॥ ४९१ ॥

दिशादिशांतुनि चंद्रकलेच्या किरणांचा पाझर ।

अथांग वाहे गगनी भरुनी हा सिंधुसागर ॥

प्रवाह हा सारखा वाहता वर पुनवेचा शशी ।

कुठेच ना अंधार अडोसा प्रियास भेटू कशी ॥ ४९१ ॥

प्रियतमावरोबर व्हावयाच्या भेटीचा भंग करणारे, गगनसरोवरातले हे चांदण्याचे केवढे तरी उदक चंद्रकिरणांच्या प्रणालीमधून वहुन निर्झरांच्या स्रोतांनी वाहत असता थांबता थांबत नाही.

नजर सुन्दर-जुआण-जण-संकुले वि तुह दंसणं विमग्गन्ती ।
 रण्ण व्व भमइ दिट्ठी बराइआए समुव्विग्गा ॥ ४९२ ॥ ●
 सुन्दरयुवजनसंकुलेऽपि तव दर्शनं विमार्गयमाणा ।
 अरण्य इव भ्रमति दृष्टिर्वराकिकायाः समुद्विग्ना ॥ ४९२ ॥
 असता भवती गुणी रसिक ते अमित तरुण सुंदर ।
 तरी शोधिते तुला आतुरा नजर तिची भिरभिर ॥ ४९२ ॥

सुन्दर तरुणांनी भरलेल्या मेळाव्यामध्येसुद्धा तुझ्या दर्शनाला आसुसलेली त्या विचारीची नजर कावरीवावरी होऊन जणू रामावनातच भटकत आहे.

खाष्ट सासू अइ-कोवणा वि सासू रुआविआ गअ-वईअ सोह्हाए ।
 पाअ-पडपोण्णाआए दोसु वि गल्लिएसु वलएसु ॥ ४९३ ॥
 अतिकोपनापि श्वश्रू रोदिता गतपतिकया स्तुषया ।
 पादपतन्नोन्नतया द्वयोरपि गलितयोर्वलययोः ॥ ४९३ ॥
 पतिविरहे ती क्षीण जाहली दूर प्रवासी धनी ।
 पाया पडता क्षणी कुलवधू सासूते वाकुनी ॥
 वाकताच ती गळून पडली हातांतिल कंकणे ।
 खाष्ट सासुचे भरले डोळे पाहूनिया हे जिणे ॥ ४९३ ॥

जिचा पती गावाला गेला आहे अशा सुनेने, (सासूच्या) पाया पडल्यावर उठताना जेव्हा तिची दोन्ही कंकणे (हातांतून) गळून पडली तेव्हा, सासू अतिशय खाष्ट असूनही तिला रडू आणिले.

आक्रोश रोवन्ति व्व अरण्णे दूसह-रइ-किरण-फंस-संतत्ता ।
 अइ-तार-झिल्लि-विहएहिं पाअवा गिह्य-मज्झह्णे ॥ ४९४ ॥
 रुदन्तीवारण्ये दुःसहरविकिरणस्पर्शसंतप्ताः ।
 अतितारझिल्लीविरुतैः पादपा-ग्रीष्ममध्याह्ने ॥ ४९४ ॥
 ग्रीष्मदुपारी तपली राने उष्मा करि जयघोष ।
 कानन कीटांसवेच करिते कर्कशही आक्रोश ॥ ४९४ ॥
 (आकांतच हा एकांती या लुटण्या कुंजबहार ।
 घर सोडुनि या अशा अवेळी कौण तिथे येणार !)

ग्रीष्मऋतूच्या भरदुपारी असह्य सूर्यकिरणांच्या तडाख्याने तापले जाऊन अरण्यातले वृक्ष कीटकांच्या अत्यंत तार-स्वरांनी जणू आक्रोशच करीत आहेत.

कमलवन

पद्म-णिलीण-महुर-महु-लोहल्लालि-उल-बद्ध-झङ्कारम् ।

अ-हिम-अर-किरण-णितरम्ब-चुम्बिअं दलइ कमल-वणम् ॥ ४९५ ॥

प्रथमनिलीनमधुरमधुलुब्धालिकुलवद्धझङ्कारम् ।

अहिमकरकिरणनिकुरम्बचुम्बितं दलति कमलवनम् ॥ ४९५ ॥

कमलदले उमलवि रविचुंबन उतरे पहाटधुंदी ।

रसतस्कर करिती गुंजारव मधुकोषातिल बंदी ॥ ४९५ ॥

गोड मधाला लोभावलेल्या व अगोदरच आत जाऊन वसलेल्या भ्रमरांचा गुंजारव जेथे चालू आहे असा, आणि सूर्यकिरणांचा समूह ज्याचे चुम्बन घेत आहे असा — कमलांचा ताटवा उमलत आहे.

बळी

गोत-स्खलणं सोऊण पिअअमे अज्ज तोअ खण-दिअहे ।

वज्झ-महिस्स माल व्व मण्डणं उअह पडिआइ ॥ ४९६ ॥

गोतस्खलनं श्रुत्वा प्रियतमस्य तस्याः क्षणदिवसे ।

वध्यमहिषस्य मालेव मण्डनं पश्यत प्रतिभाति ॥ ४९६ ॥

जी कुणी वसे तुझ्या मनात कान्त कौमुदी ।

चुकून घेतलेस नाव तिजपुढे सणासुदी ॥

ऐकताच होय खिन्न हा विलास वेगळा ।

जाळती विभूषणे नि माळ आवळी गळा ॥

फेकलीस वाळूवर मासळी जळातली ।

सजविला गमे महीष आज द्यावया बळी ॥ ४९६ ॥

आज तिच्या सणाच्या दिवशी प्रियतमाने चुकून दुसरीचे नाव घेतलेले ऐकताच (अंगावरचे) अलंकार तिला बळी द्यावयाला काढलेल्या रेड्याच्या (गळ्यातल्या) माळेप्रमाणे दिसतात पहा.

अंकोळ

महमहइ मलअ-वाओ अत्ता वारेइ मं घरा गेन्तीम् ।

अडकोल्ल-परिमलेण वि जो क्वु मओ सो मओ व्वेअ ॥ ४९७ ॥

महमहायते मलयवातः श्वश्रूर्वारयति मां गृहान्निर्यान्तीम् ।

अडकोटपरिमलेनापि यः खलु मृतः स मृत एव ॥ ४९७ ॥

मलयगिरीचे सुटले वारे दरवळला मधुगंध ।

ओलांडाया दार-उंबरा सासूचा निर्बंध ॥

मोहरला अंकोल अंगणी दोलवि हलते पान ।

परिमल घे दौवनात सहजी मरणाराचे प्राण ॥ ४९७ ॥

(दक्षिणेकडचा सुगंधी) मलयवारा (जिकडे-तिकडे) घमघमून राहिला आहे. म्हणून सासू मला घरातून वाहेर पडावयाला रोखते आहे. (पण) जो खरोखर अंकोळाच्या दरवळानेसुद्धा मेलला असतो, तो (अगोदर) मेललाच की !

दोघेच

मुह-येच्छओ पई से सा वि हू सविसेस-दंसणुम्मइआ ।

दो वि कअत्था पुहं अ-महिल-पुरिसं व मण्णन्ति ॥ ४९८ ॥

मुखप्रेक्षकः पतिस्तस्याः सापि खलु सविशेषदर्शनोन्मत्ता ।

द्वावपि कृतार्थौ पृथिवीममहिलापुरुषामिव मन्येते ॥ ४९८ ॥

प्रसन्न प्रियकर तिला पाहुनी तीहि होय उन्मत्त ।

वागति, तिसरे कुणी न जगती जग दोघांचे फवत ॥ ४९८ ॥

तिचा पती (तिच्या) मुखाकडे टक लावून आहे. (आणि) तीसुद्धा खरोखर त्याच्या मस्त दर्शनाने वेडावून गेली आहे. दोघेही कृतार्थ. पृथ्वीवर (दुसरी कोणी) स्त्री नाही, की (दुसरा कोणी) पुरुष नाही, असेच ती जणू समजत आहेत.

क्षेम ?

खेमं कन्तो खेमं जो सो खुज्जम्बओ घर-द्वारे ।

तस्स किल मत्थआओ को वि अणत्थो समुप्पणो ॥ ४९९ ॥

क्षेमं कुतः क्षेमं योऽसौ कुब्जाम्नको गृहद्वारे ।

तस्य किल मस्तकात्कोऽप्यनर्थः समुत्पन्नः ॥ ४९९ ॥

कसले आता कुशल किजकिली दुर्देवाने होड ।

दारी मोहरले आंब्याचे खुजट वाकडे खोड ॥

वसंत येई पुरवायाते वसुंधरेचे कोड ।

विरहकातरा भीच अभागी तुटे न जुळता जोड ॥ ४९९ ॥

खुशाली ?— आता कोठली खुशाली ? घराच्या दारात जे खुजट आंब्याचे झाड (होते), त्याच्या शेंड्यावर काहीतरी विलक्षण असा अनर्थच खरोखर उगवला आहे !

बेत रहित

आउच्छण-विच्छाअं जाआइ मुहं णिअच्छमाणेण ।

पहिण्ण सोअ-णिअलाविण्ण गन्तुं च्चिअ ण इट्टम् ॥ ५०० ॥

आप्रश्नविच्छायं जायाया मुखं निरीक्षमाणेन ।

पथिकेन शोकनिगडितेन गन्तुमिव नेष्टम् ॥ ५०० ॥

पति प्रवासा निघे जावया सतिचा निरोप घेई ।

म्लान कमलमुख बघुनि प्रियेचे मनात विह्वल होई ॥

ओलांडाया आसवसरिता बुडता मानसडोही ।

निरोप फसला, प्रवास सरला, पाय निघेना पाही ॥ ५०० ॥

(प्रवासाला जाते वेळी) निरोप घेताना बायकोच्या मुखावरचा नूर पार उतरलेला पाहून, दुःखाने गुदमळून गेलेल्या पथिकाचे जाण्याला जणू मनच घेईना.

(शतक पाचवे समाप्त)

शतक सहावे

सूचीवेध सूई-वेहे मुसलं विच्छुहमाणेण दडू.-लोएण ।
एक्क-गामे वि पिओ समअं अच्छीहिं वि ण दिट्ठो ॥ ५०१ ॥
सूचीवेधे मुसलं निक्षिपता दग्धलोकेन ।
एकग्रामेऽपि प्रियः समकमक्षिभ्यामपि न दृष्टः ॥ ५०१ ॥
पाहिले न मी येता-जाता कधी उचलुनी दृष्टी ।
गावातच राहुनी न घडती अमुच्या भेटीगाठी ॥
कुठली डोळेभेट तरी म, मुकले त्या आनंदा ।
कुसळ न जाई, मुसळ घालते सुईतुनी जननिंदा ॥ ५०१ ॥
सुईने पाडलेल्या वेजातून मुसळ घालणाऱ्या ह्या मेल्या लोकांमुळे प्रियतमाला
गावातल्या गावातच (मी) डोळ्यांनीदेखील सरळ-सरळ काही पाहिले नाही.

नको अज्जं पि ताव एकं मा मं वारेहि पिअ-सहि रुअन्तिम् ।
आवरू कल्लि उण तम्मि गए जइ ण मुआ ता ण रोदिस्सम् ॥ ५०२ ॥
अद्यापि तावदेकां मा मां वारय प्रियसखि रुदतीम् ।
कल्ये पुनस्तस्मिन्गते यदि न मृता तदा न रोदिष्यामि ॥ ५०२ ॥
पुसू नको आसवे सखे म आज रडू दे मला ।
उद्या जायच्चा गावाला तो विरहकाल पातला ॥
मरेन मी म खास सांगते आता कसले जगणे ।
नच मेले तरि ऐकु न येइल जगास माझे रडणे ॥ ५०२ ॥
प्रियसखे, आज तरी निदान मला एकटीला रडताना आवरू नकोस. उद्या तो
एकदा (गावाला) गेला, म्हणजे जर मी मेले नाही, तर नाही रडायची
(बापडी !)

लाजरे हसू

एहि त्ति वाहरन्तम्मि पिअअमे उअह ओणअ-मुहीए ।
 वि-उणावेट्ठिअ-जहण-त्थलाइ लज्जाणअं हसितम् ॥ ५०३ ॥
 एहीति व्याहरति प्रियतमे पश्यतावनतमुख्या ।
 द्विगुणावेष्टितजघनस्थलया लज्जावनतं हसितम् ॥ ५०३ ॥
 उभी ओणवी लज्जावंती खाली घालुनि मान ।
 'ये ना जवळी,' तिला बोलवी प्रियकर हो बेभान ॥
 सावरुन घे वस्त्र दुहेरी लाजत जघनांभवती ।
 खाली घालुन मान आणखी अस्फुट हसते नुसती ॥ ५०३ ॥
 'ये अशी,' अत्ते प्रियतमाने म्हणताच—पहा,—मान खाली घालून, जघनस्थले
 वस्त्राने दुहेरी लपेटून घेऊन, ती लाजेने लवून हसली.

नयनबाण

मारसि कं ण मुद्धे इमेण पेरन्त-रत्त-विसमेण ।
 भु-लआ-चाव-दिणिग्गअ-तिक्खअरद्वच्छि-भल्लेण ॥ ५०४ ॥
 मारयसि कं न मुग्धे, अनेन पर्यन्तरक्तविषमेण ।
 भ्रूलताचापविनिर्गततीक्ष्णतरार्धाक्षिभल्लेन ॥ ५०४ ॥
 अर्धचंद्र आरक्त वेगयुत तीक्ष्ण वाकडे बाण ।
 भ्रूधनु सरसावुनी सोडता जगेल मुग्धे कोण ? ॥ ५०४ ॥
 मुग्धे, भ्रूवल्लीच्या धनुष्यापासून निघालेल्या कमालीच्या धारदार आणि कडांना
 लाल-तीक्ष्ण अशा नयनबाणांनी तू कोणाला म्हणून घायाळ (गारद) करीत
 नाहीस ?

पावले

तुह दंसणे सअह्मा सद्धं सोऊण णिग्गदा जाइम् ।
 तइ बोलीणे ताइं पआइं बोढव्विआ जाआ ॥ ५०५ ॥
 तव दर्शने सतृष्णा शब्दं श्रुत्वा निर्गतानि यानि ।
 त्वयि व्यतिक्रान्ते तानि पदानि बोढव्यानि जातानि ॥ ५०५ ॥
 ऐकुनिया तव बोल लगबगा उंबरठ्यावर येई ।
 दर्शनातुरा तुला भिरभिरा अवतीभवती पाही ॥
 दिसेनाच तू हाय निर्दया पडते येउन घेरी ।
 अंगणातुनी उचलुनि नेती देवच झाले वैरी ॥ ५०५ ॥
 आवाज ऐकताक्षणी तुझ्या दर्शनासाठी आसुसून जी पावले बाहेर पडली, तीच
 आता तू निघून गेल्यावर खुरडत ओढावी लागत आहेत.

ति-हार्दत

ईसा-मच्छर-रहिएहिं णिव्विआरेहिं मामि अच्छीहिम् ।
 एहिं जणो जणम्मिव णिरिच्छए कहें ण छिज्जामो ॥ ५०६ ॥
 ईर्ष्यामित्सररहिताभ्यां निर्विकाराभ्यां मातुलान्यक्षिभ्याम् ।
 इदानीं जनो जनमिव निरीक्षते कथं न क्षीयामहे ॥ ५०६ ॥

रातंदिन का मनात झुरसी किती वाळलिस बाई ।
 करिसी चिडचिड काय अशी ग, कारण नसता काही ॥
 'पाहुणीच मी कुणी,' पाहती निर्विकार ते नयनी ।
 नसे असूया, ईर्ष्या अगदी मन हे लागे झुरणी ॥ ५०६ ॥
 मामी, ना असूया, ना मत्सर,— अशा विकारशून्य डोळ्यांनी (तिन्हाईत)
 माणसाने माणसाकडे पहावे, तसा तो आता (मजकडे) बघतो,— मग कशी
 मी झुरणीला लागणार नाही ?

निघान-
 कलश

वाउद्धअ-सिचअ-विहाविओरु-दिट्ठेण दन्त-मग्गेण ।
 वहु-माआ तोसिज्जइ णिहाण-कलसस्स व मुहेण ॥ ५०७ ॥
 वातोद्धतसिचयविभावितोरुदृष्टेण दन्तमार्गेण ।
 वधूमाता तोष्यते निघानकलशस्येव मुखेण ॥ ५०७ ॥
 खट्याळ मेला वारा उडवी वस्त्र तिथेचे दूर ।
 दिसले दंतव्रण ते अंकी ती दुखरी हुरहूर ॥
 आईला आनंद होइ ती निरखिताच वहिवाट ।
 गुप्तधनाच्या कळशीचा की अवचित्त दिसला काठ ॥ ५०७ ॥
 वाच्याने उडविलेल्या वस्त्रामुळे (मुलीच्या) मांडीवरचा दन्तव्रण दिसला,
 (तेव्हा) त्याने वधूची आई धनाने भरलेल्या कळशीचा काठ दिसावा,
 त्याप्रमाणे हर्षभरित झाली.

प्रेमशंका

हिअअम्मि वससि ण करेसि मण्णुअं तह वि णेह-भरिएहिम् ।
 सड्ढुज्जसि जुअइ-सहाव-गलिअ-धीरेहिं अहोहिम् ॥ ५०८ ॥
 हृदये वससि न करोषि मन्युं तथापि स्नेहभृताभिः ।
 शङ्क्यसे युवतिस्वभावगलितघैर्याभिरस्माभिः ॥ ५०८ ॥
 वससी हृदयी तरी जिवलगा का नच मजवरि रससी ।
 भलभलते मी संशय घेते तुजविषयी तरि हससी ॥
 अबला या भारीच संशयी प्रीतभये भयभीता ।
 वससी हृदयी तरी न का रे तुजसी ये रागविता ॥ ५०८ ॥
 तू (माझ्या) हृदयात राहतोस; रागावत-रसत नाहीस. तरीदेखील स्त्रीस्वभावा-
 नुसार धीर सुटून प्रेमपूर्ण अशा आम्ही तुजविषयी शंकाकुशंका घेतो.

शाश्वत
 त्रिकोण

अण्णं पि किं पि पाविहिसि मूढ मा तम्म दुवखमेत्तेण ।
 हिअअ पराहीण-जणं मग्गंत्त तुह केत्तिअं एअम् ॥ ५०९ ॥
 अन्यदपि किमपि प्राप्स्यसि मूढ मा ताम्य दुःखमात्रेण ।
 हृदय पराधीनजनं मृगयमाण तव कियन्मात्तमिदम् ॥ ५०९ ॥

जीव लाविला उगाच आधी प्रणयी होती लीन ।
 तुझेच चुकले भाळलास तो असता अन्याधीन ॥
 विह्वल होऊ नकोस, हृदया ! झेलुनि पहिला वार ।
 अजून कंठी घालायाचे नित दुःखांचे हार ॥ ५०९ ॥

मूढ हृदया, दुसरेही (दरेच) काही तुला मिळावयाचे आहे. एवढ्यामात्र दुःखाने व्याकूळ होऊ नकोस. पराधीन माणसाचा पाठपुरावा करणाऱ्या (हृदया), तुझ्या वावतीत हे कितीसे आहे रे ?

गलिच्छ वेसो सि जीअ पंसुल अहिअअरं सा ह्र वल्लभा तुज्झ ।
 इअ जाणिऊण वि मए ण ईसिअं दडु-पेम्मस्स ॥ ५१० ॥
 द्वेष्योऽसि यस्याः पांसुल, अधिकतरं सा खलु वल्लभा तव ।
 इति ज्ञात्वापि मया नेर्ष्यितं दग्धप्रेम्णः ॥ ५१० ॥
 तुजसाठी मी जीव टाकिते तरी न हुंकुनि बघसी ।
 द्वेष करी जी तुझा तिच्यास्तव रातंदिन तळमळसी ॥
 असुनि ठाडके गुपित तुझे हे येइ न मजला राग ।
 त्वेषद्वेषही जिरवि लंपटा तुजवरचा अनुराग ॥ ५१० ॥

गलिच्छ (लंपटा), जिच्या द्वेषाला तू पात्र आहेस, तीच खरोखर तुझी अतोनात लाडकी आहे, हे कळल्यावरसुद्धा ह्या मेल्या (तुझ्यावरच्या) प्रेमाचा मी द्वेष करित नाही !

मरावे ? सा आम सुहअ गुण-रूअ-सोहिरी आम णिगुणा अ अहम् ।
 भण तीअ जो ण सरिसो किं सो सव्वो जणो मरउ ॥ ५११ ॥
 सा सत्यं सुभग गुणरूपशोभनशीला सत्यं निर्गुणा चाहम् ।
 भण तस्या यो न सदृशः किं स सर्वो जनो म्रियताम् ॥ ५११ ॥
 भाग्यशालिनी गुणी गोजिरी गोड सुरंगी वाण ।
 नसेन मी तिचिया तोलाची नाजुक सुंदर छान ॥
 नसेच जागा मला जिवलगा, दुसरे प्रेमनिधान ।
 म्हणुनि काय अम्हि मरणमिठीतच अपवि हे प्राण ॥ ५११ ॥

ती गुणांनी चांगली आहे,—मान्य. रूपाने सुंदर आहे,—कबूल. आणि मी गुणशून्य आहे—होय. सुभगा, (पण मला) सांग की, जे माणूस तिच्या तोलामोलाचे नाही, त्या प्रत्येकाने मग मरून जावे की काय ?

सुगृहिणी

सन्तमसन्तं दुःखं सुहं च जाओ घरस्स जाणन्ति ।

ता पुत्तअ महिलाओ सेसाओ जरा मनुस्साणम् ॥ ५१२ ॥

सदसद्दुःखं सुखं च या गृहस्य जानन्ति ।

ताः पुत्रक महिलाः शेषा जरा मनुष्याणाम् ॥ ५१२ ॥

सुगृहिणी ती खरी सहचरी सुखदुःखाची सखी ।

जरा आणितो नरा इतर त्या सदाच डोकेदुखी ॥ ५१२ ॥

मुला, घरामघत्या असलेल्या दुःखाची, नसलेल्या सुखाची ज्यांना जाणीव आहे, त्याच (सखा) 'महिला'. बाकीच्या, पुरुषांना (नुसते) बाधक्य आणणाऱ्या (मात्र) असतात.

सुमहिला-
मार्ग

हसिएहिँ उवालम्भा अच्चुवचारेहिँ रुसिअव्वाइम् ।

अंसूहिँ भण्डणाइँ एसो मगो सु-महिलाणम् ॥ ५१३ ॥

हसितैरुपालम्भा अत्युपचारैः रुषितव्यानि ।

अश्रुभिः कलहा एष मार्गः सुमहिलानाम् ॥ ५१३ ॥

अधरी आणुनि हसू दाविते निषेध विनयवचांनी ।

करुनि सेवा खेद दाखवी कलह साश्रु नयनांनी ॥ ५१३ ॥

टोमणे धांवयाचे ते हास्यांनी, राग-रसवा दाखवावयाचा तो अधिकच केलेल्या शिष्टाचारांनी, आणि कलह करावयाचे ते अश्रूंनी, — हाच सुजाण महिलांचा मार्ग असतो.

लोकविरुद्ध

उल्लावो मा दिज्जउ लोअ-विरुद्ध त्ति णाम काऊण ।

संमुहापडिए को उण वेसेँ वि दिट्ठि ण पाडंइ ॥ ५१४ ॥

उल्लापो मा दीयतां लोकविरुद्ध इति नाम कृत्वा ।

संमुखापतिते कः पुनद्वेष्येऽपि दृष्टि न पातयति ॥ ५१४ ॥

परपुरुषाशी बोलु नये हा योग्य असे आचार ।

अप्रिय तरिही नजर चुकविणे नच हा शिष्टाचार ॥ ५१४ ॥

(जारचीघांत) संभाषण करणे हे (जनरीतीला) विरुद्ध म्हणून फार तर ते न करीना का ! पण (माणूस) द्वेषाला पात्र झाले, ह्यासाठी त्यावर नजर-(देखील) टाकावयाची नाही ?

संपन्न
दारिद्र्य

साहीण-पिअअमो दुग्गओ वि मण्णइ कअत्यमप्पाणम् ।

पिअ-रहिओ उण पुर्हवि वि पाविउण दुग्गओ च्चेअ ॥ ५१५ ॥

स्वाधीनप्रियतमो दुर्गतोऽपि मन्यते कृतार्थमात्मानम् ।

प्रियरहितः पुनः पृथिवीमपि प्राप्य दुर्गत एव ॥ ५१५ ॥

दारिद्र्यचहि पुरवले तियेला असता पति स्वाधीन ।

असो पृथ्वीचे वैभव हाती प्रियाविना ती दीन ॥ ५१५ ॥

माणूस विपन्नावस्थेला गेले, तरी प्रियतम जर स्वाधीन असेल, तर स्वतःला धन्य मानील ; पण प्रियतमावाचून (सारी) पृथ्वी जरी मिळाली, तरी (ते माणूस) दुःस्थितीतच असते.

प्रेम हे विष

किं रुचसि किं अ सोअसि किं कुप्यसि सुअणु एक्कमेक्कस्स ।

पेम्मं विसं व विसमं साहसु को रुन्धिउं तरइ ॥ ५१६ ॥

किं रोदिषि किं च शोचसि किं कुप्यसि सुतनु एकैकस्मं ।

प्रेम विषमिव विषमं कथय को रोद्धुं शक्नोति ॥ ५१६ ॥

का ग अशी तू रडसी रुससी क्षणात होसी खिन्न ।

प्रेमविषय हा विषमय रोधिल कोण सखे, तो धन्य ॥ ५१६ ॥

(प्रेमविषय विष विषमच रोधिल कोण सखे, तो धन्य ॥)

सुन्दरी, का रडतेस ? का दुःख करितेस ? का एकेकावर चिडतेस ? (अग,) प्रेम हे विषासारखे दुष्कर असते. (मग) सांग की, त्याला कोण रोखू शकेल ?

कहाण्या

ते अ जुआणा ता गाम-संपआ तं च अहं तारुणम् ।

अक्खाणअं व लोओ कहेहि अहो वि तं सुणिमो ॥ ५१७ ॥

ते च युवानस्ता ग्रामसंपदस्तच्चास्माकं तारुण्यम् ।

आख्यानकमिव लोकः कथयति वयमपि तच्छृणुमः ॥ ५१७ ॥

गेले दिन ते तरुणपणाचे मीलन एकांतीचे ।

लोक सांगती पर्वच आता प्रणयी इतिहासाचे ॥ ५१७ ॥

ते (त्या वेळचे) तरुण ! ते (त्या काळचे) गावाचे अलोट ऐश्वर्य ! आणि ते आमचे (मुसमुसते) यौवन ! — आज लोक इतिहासातल्या गोष्टीप्रमाणे ते (एकमेकांना) सांगतात ! आम्हीही (आता) ते (मुसते) ऐकितो !

खोटी

वाहोह-भरिअ-गण्डाहराएँ भणिअं विलक्ख-हंसिरीएँ ।

आण

अज्ज वि किं रुसिज्जइ सवहावत्थं गअं पेम्मम् ॥ ५१८ ॥

बाष्पौघभृतगण्डाधरया भणितं विलक्खहसनशीलया ।

अद्यापि किं रुप्यते शपथावस्थां गतं प्रेम ॥ ५१८ ॥

उद्देगाने वदे प्रेयसी थरथरती ते ओठ ।

ओघळती गालांवर आसू हो हृदयाचा स्फोट ॥

' प्रेम न उरले कशास घेता खोट्या आणा-शपथा ? '

अता कशाला तुम्हा रागवू कशास डोळे पुसता ? ॥ ५१८ ॥

तिचे गाल आणि अधरोष्ठ आसवांच्या पुराने (नुसते) डबडबून गेले, आणि ओशाळी होऊन ती हसत-हसत म्हणाली, 'ते प्रेम (आता) आणाभाका वाहण्याच्या अवस्थेला गेले आहे,—अजूनदेखील का रागावू-कडू ?

कां-कूं-

वर्णअ-घिअ-लिप्प-मुहिं जो मं अइआअरेण चुम्बन्तो ।
 एहिं सो भूषण-भूसिअं पि अलसाअइ छिवन्तो ॥ ५१९ ॥
 वर्णधृतलिप्तमुखीं यो मामत्यादरेण चुम्बन् ।
 इदानीं स भूषणभूषितामप्यलसायते स्पृशन् ॥ ५१९ ॥
 दूर बैसता येउनि जवळी प्रदीर्घ चुंबन घेई ।
 ओसरली उत्सुकता सजले आज न जवळी येई ॥ ५१९ ॥
 (सजले मी तरि दूर सरे तो अता न जवळी येई ॥)

तांडाला 'वर्णधृत' लावून मी बसले, तरी जो माझे असोशीने चुम्बन घ्यायचा, तो, आता मी अलंकारांनी सजले-नटले, तरी स्पर्श करायलादेखील कां-कूं करितो.

नील-
 वसना

नील-पड-पाउअडगी त्ति मा हु णं परिहरिज्जामु ।
 पट्टंसुअं पि णट्ठं रअम्मि अवणिज्जइ च्चेअ ॥ ५२० ॥
 नीलपटप्रावृताडगीति मा खत्वेनां परिहर ।
 पट्टांशुकमपि नट्ठं रतेऽपनीयत एव ॥ ५२० ॥
 जरी नेसली काळे पातळ नको प्रियेला टाळू ।
 करिसी का हेळणा जाणुनी जीव पाहसी जाळू ॥
 सहजच सुटते वसन कसेही जाई चढुनी माडी ।
 सुरत-अवसरी सुटेल वेड्या, गर्भरेशमी साडी ॥ ५२० ॥

अंगावर ती निळी साडी ल्याली आहे, एवढ्यासाठी खरोखर तिला डावलू नकोस. नेसलेले वस्त्र जरी रेशमी असले, तरी सुरतप्रसंगी ते दूरच करावे लागते.

मार्जार-
 सुरत

सच्चं कलहे कलहे सुरआरम्भा पुणो णवा होन्ति ।
 माणो उण माणंसिणि गरुओ पेम्मं विणासेइ ॥ ५२१ ॥
 सत्यं कलहे कलहे सुरतारम्भाः पुनर्नवा भवन्ति ।
 मानः पुनर्मनस्विनि गुरुकः प्रेम विनाशयति ॥ ५२१ ॥
 कोपकलह आणील टवटवी सख्ये, सुरतारंभी ।
 निमूट येतो जवळी जवळी दोघेही ते दंभी ॥
 रूसणे, फुगणे, क्षणी विसरणे, ये प्रीतीला स्वाद ।
 परी बाइ ग नको लांबवू अपुला तो हटवाव ॥ ५२१ ॥

प्रत्येक कलहामध्ये संभोगाचे आरंभ हे नवनवीन होत असतात हे (तर) खरेच, पण मानिनी, मोठा (दीर्घकालीन) अभिमान (मात्र) प्रेमाची नासाडी करीत असतो.

बेभान

माणुम्मत्ताइ मए अ-कारणं कारणं कुणन्तीए ।

अ-हंसणेण पेम्मं विणासिअं पोढ-वाएण ॥ ५२२ ॥

मानोन्मत्तया मयाकारणं कारणं कुर्वत्या ।

अदर्शनेन प्रेम विनाशितं प्रौढवादेन ॥ ५२२ ॥

मीच खुळी बोलले तयाते उगाच धरुनी मान ।

कलह-कुरापत काढुनि केला त्यांचा मी अपमान ॥

ओसरले ग प्रेम तयाचे दर्शन दुर्लभ आज ।

कसे विसरले मान कळेना कसला आला माज ॥ ५२२ ॥

अभिमानाने बेभान वनून मी व्यर्थच कुरापत काढिली, आणि त्याच्या भेटीला आंचवून देखाव्याच्या बोलण्याने प्रेमाची नासाडी की हो करून टाकिली!

गुरु

अणु-लं विअ वोत्तुं बहु-वल्लह वल्लहे वि वेसे वि ।

कुविअं अ पसाएउं सिक्खइ लोओ तुमाहित्तो ॥ ५२३ ॥

अनुकूलमेव वक्तुं बहुवल्लभ वल्लभेऽपि द्वेष्येऽपि ।

कुपितां च प्रसादयितुं शिक्षते लोको युष्मत्तः ॥ ५२३ ॥

घालुनि फुंकर कुशल कौतुके कलिकांना खुलवावे ।

हे प्रियवल्लभ प्रिया अप्रिया, कसे गोंजारावे ॥

कलाचातुरी तुझी घालिसी गोड बोलुनी भूल ।

शिकवी इतरा कशी तुला हो कुपिताही अनुकूल ॥ ५२३ ॥

पुष्कळजणींच्या प्रियतमा, (किंवा—ज्याला पुष्कळ प्रियतमा आहेत अशा सुभगा,) प्रिय असो, की द्वेषाला पात्र असो, त्यांच्याशी गोडच कसे बोलावे, (आणि) रुसलेलीला कसे बळवावे, हे लोकांनी तुझ्यापासून शिकावे!

नाचक्की

लज्जा चत्ता सीलं अ खण्डिअं अ-अस-घोसणा दिण्णा ।

जस्स कएणं पिअ-सहि सो च्चेअ जणो जणो जाओ ॥ ५२४ ॥

लज्जा त्यक्ता शीलं च खण्डितमयशोघोषणा दत्ता ।

यस्य कृते प्रियसखि स एव जनो जनो जातः ॥ ५२४ ॥

शील सोडिले नावगावही मोहुन त्याच्यासाठी ।

लोकलाज सोडुनी धावले सख्ये, पळत्यापाठी ॥

क्षाले मी बदनाम वाजला गावोगावी डंका ।

मीच जांहाला मला पारखा माझी जळली लंका ॥ ५२४ ॥

लाज सोडिली, शील भ्रष्ट करून घेतले, बदनामीचा डंका दिला,— (हे सारे) ज्याच्यासाठी केले, तेच माणूस प्रियसखी, (आज तिन्हाईत) माणूस (म्हणजे—पारखे) होऊन वसले आहे.

कुलवधू

हसितं अ-द्विष्ट-दन्तं भ्रमिभ्रमणिककन्त-देहली-देसम् ।

द्विष्टमणुक्खित्त-मुहं एते मग्गे कुल-वहूणम् ॥ ५२५ ॥

हसितमदृष्टदन्तं भ्रमितमनिष्कान्तदेहलीदेशम् ।

दृष्टमनुत्क्षिप्तमुखमेष मार्गः कुलवधूनाम् ॥ ५२५ ॥

मान घालोनिया खाली बघावे बघणे जरी ।

हासणे ओठिच्या ओठी फिरावे घरच्या घरी ॥

पाळणे दारमर्यादा उल्लंघी नच उंबरा ।

वधूचे वागणे ऐसे सोडीनाच परंपरा ॥ ५२५ ॥

दात दिसणार नाहीत अशा बेताने हसणे, उंबऱ्याबाहेर पाऊल न टाकित्ता फिरणे, आणि तोंड वर न करित्ता पाहणे,— ही कुलवधूंची (वागण्याची) रीत.

डंका

धूलि-मडलो वि पङ्काङ्किओ वि तण-रइअ-देह-भरणो वि ।

तह वि गइन्दो गरुअत्तणेण ढक्कं समुव्वहइ ॥ ५२६ ॥

धूलिमलिनोऽपि पङ्काङ्कितोऽपि तृणरचितदेहभरणोऽपि ।

तथापि गजेन्द्रो गुरुकत्वेन ढक्कां समुद्रहति ॥ ५२६ ॥

मळले सारे अंग धुळीने, चिखल माखला वरती ।

गवत खातसे, देहाचा त्या भार न साहे धरतो ॥

मिळे मान गजराजाते या कुणी न घेई शंका ।

सदाच त्याच्या थोरपणाचा जगात वाजे डंका ॥ ५२६ ॥

जरी धुळीने मळला, जरी चिखलाने लडवडला, आणि आपल्या देहभारावर गवत उडवीत असला, तरीही (आपल्या) मोठेपणामुळे डंका (नगारा) धारण करितो गजराजच !

काय गर्व !

करमरि कीस ण गम्मइ को गव्वो जेण मसिण-गमणासि ।

अ-द्विष्ट-दन्त-हसिरीअ जम्पिअं चोर जाणिहिसि ॥ ५२७ ॥

बन्दि किमिति न गम्यते को गर्वो येन मसृणगमनासि ।

अदृष्टदन्तहसनशीलया जल्पितं चोर ज्ञास्यसि ॥ ५२७ ॥

हळूहळू चालसी अशी का पायघड्यांवर जशी ।

कसला ग हा माज बंदिनी, तुला न भीती कशी ? ॥

हळूच हसुनी ती पुटपुटली, 'नको चोर तातडी ।

कळेल तुजला पायघड्यांवर कशी घालिते घडी' ॥ ५२७ ॥

'वन्दिनी, कशामुळे ते कळत नाही, (पण) काय हा तुला गर्व झालेला आहे की, त्यामुळे तू हलके-हलके चालत आहेस?' दात दिसणार नाहीत अशा वेताने हसून ती म्हणाली, 'चोरा, (कळेल वरे) कळेल तुला !'

डाग थोरंसुएहिं रुणं सवत्ति-वग्गेण पुप्फवइआए ।
भुज-सिहरं पइणो पेच्छिऊण सिर-लग-तुप्प-लिअम् ॥ ५२८ ॥

स्थूलाश्रुभी रुदितं सपत्नीवर्गेण पुष्पवत्याः ।

भुजशिखरं पत्युः प्रेक्ष्य शिरोलग्नवर्णघृतलिप्तम् ॥ ५२८ ॥

पुष्पवतीच्या मुखी माखले वर्णघृत ते जरी ।

पुसटुनि वठले कसे ! पाहता पतिच्या बाहूवरी ॥

दिसता डोळा चोरपुरावा उरे न संशय मनी ।

स्फुंदस्फुंदुनी रडती सवती रहस्य हे जाणुनी ॥ ५२८ ॥

पतीच्या बाहूच्या वरच्या अंगाला, पुष्पवतीचे (= ऋतुमतीचे) शिराला जाविलेले 'वर्णघृत' (= हळद मिसळलेले रंगीत तूप) लागलेले (शब्दज्ञा:-तुपाचा लेप) पाहून तिच्या सवतीचा मेळावा टपोरे अश्रू ढाळून रड-रड रडला.

बेफिकीर लोओ जूरइ जूरउ वअणिज्जं होइ होउ तं णाम ।
एहि णिमज्जसु पासे पुप्फवइ ण एइ मे णिद्दा ॥ ५२९ ॥

लोकः खिद्यते खिद्यतु वचनीयं भवति भवतु तन्नाम ।

एहि निमज्ज पाश्वे पुष्पवति नैति मे निद्रा ॥ ५२९ ॥

दूर-दूर राहसी अशी का दुखवितेस आनंदा ।

रागवु दे ग म्हणु दे काही करू देत जन निदा ॥

पुष्पवती तू तरी न पर्वा तुंटते हे काळीज ।

तुजवाचुनिया झोप येइना ये सखि जबळी नीज ॥ ५२९ ॥

पुष्पवती (= ऋतुमती), लोक रागावतील (म्हणतेस)? — रागावू देत. निग्दा होईल (म्हणतेस)? खुशाल होऊ दे ग! चल ये, आणि कुशीत झोप (माझ्या). (मला) झोप कशी ती लागत नाही (तुझ्यावाचून).

चित्रपट जं जं पुलएमि दिसं पुरओ लिहिअ व्व दीससे तत्तो ।
तुह पडिमा-पडिवाडि व्हइ व्व सअलं दिसा-अवकम् ॥ ५३० ॥

यां यां प्रलोकयामि दिशं पुरतो लिखित एव दृश्यसेतल ।

तव प्रतिमापरिपाटीं वहतीव सकलं दिशाचक्रम् ॥ ५३० ॥

दिशि दिशि बघता तूच प्रियकरा दिसशी क्षितिजावरती ।
प्रतिमापट हा तुझा फिरविते दिशाचक्र मजपुढती ॥ ५३० ॥

ज्या-ज्या दिशेला मी बघते, (तेथे-तेथे) पुढे तू रेखाटलेलाच दिसतोस. दिशांचे सारे चक्र तुझ्या प्रतिमांची रचनाच जणू धारण करीत आहे.

भुंगा

ओसरइ धुणइ साहं खोक्खा-मुहलो पुणो समुल्लिहइ ।
जम्बू-फलं ण गेह्लइ भमरो त्ति कई पढम-डक्को ॥ ५३१ ॥
अपसरति धुनोति शाखां खोक्खामुखरः पुनः समुल्लिखति ।
जम्बूफलं न गृह्णति भ्रमर इति कपिः प्रथमदष्टः ॥ ५३१ ॥
बघुनी जांभुळ पिकले भासे पाठि लागला भुंगा ।
इकडुनि तिकडे झाडावरती माकड माजवि दंगा ॥
डहाळ हलवी, ओरवाडते पाने, विचकी दात ।
चिडते, उडते, चीत्कारित ते, तरी लाविना हात ॥ ५३१ ॥

(एकदा) पहिल्यांदा (भुंगा) डसला, म्हणून माकड (जांभूळ पाहताच) मागे सरते, फांदी (गदगदा) हलविते, खोकू-खाकरू लागून आवाज करिते, आणि फिरून (शाखा) ओरवाडू लागते, — पण तो भुंगा असेल म्हणून (काही केल्या जांभूळ) काही घेत नाही.

खाजरी

ण छिवइ हत्येण कई कण्डूइ-भएण पत्तल-णिउञ्जे ।
दर-लँम्बिअ-गोच्छ-कइकच्छु-सच्छहं वाणरी-हत्यम् ॥ ५३२ ॥
न स्पृशति हस्तेन कपिः कण्डूतिभयेन पत्रलनिकुञ्जे ।
ईषल्लम्बितगुच्छकपिकच्छुसदृशं वानरीहस्तम् ॥ ५३२ ॥
कधी एकदा वनी हिंडता खाजकुइरिची वेल ।
चुकून धरिली प्लवंग कैसा प्रसंग तो विसरेल ॥
वानरिचा केसाळ लोंबता हात दिसे कुंजात ।
स्पर्शभयाने धजे न वानर तिज लावाया हात ॥ ५३२ ॥

किंचित लोंबकळणारा आणि खाजकुइरीच्या घोसासारखा दिसणारा वानरीचा हात पानभरी निकुंजामध्ये (साक्षात) असताही वानर पुन्हा हाताला कण्ड सुटेल, ह्या भीतीने त्याला आपल्या हाताने स्पर्श करीना.

वियोग

सरसा वि सूसइ च्चिअ जाणइ दुक्खाईं मुद्ध-हिअआ वि ।
रत्ता वि पण्डुर च्चिअ जाआ वरईं तुह विओए ॥ ५३३ ॥
सरसापि शुष्यत्येव जानाति दुःखानि मुग्धहृदयापि ।
रक्तापि पाण्डुरैव जाता वराकी तव वियोगे ॥ ५३३ ॥

असून सरसा नीरस होई केसर कोमेजले ।
 मुग्ध हृदय तरि दुःख जाणवे विरही अश्रूजले ॥
 भिजल्या सुकल्या नयनपाकळ्या, काजळ गालांवरी ।
 अनुरक्तेचा पुसे लालिमा दिसे फिकट पांढरी ॥ ५३३ ॥

तुझ्या वियोगात (= वियोगामुळे) विचारी ' आर्द्र ' (१. ओली २. भावपूर्ण)
 असूनही सुकून (झुकून) गेली आहे; ' मुग्ध ' (१. अजाण २. वेढ्या)
 हृदयाची असूनदेखील दुःखाची तिला जाण आहे; आणि ' रक्त ' (१. लाल
 २. अनुरक्त) असताही ती पांढरीफटक (= निस्तेज) पडली आहे.

दोष
 कृणाचा ?

आरुहइ जुष्णअं खुज्जअं वि जं उअह वल्लरी तउसी ।
 शीलुप्पल-परिमल-वासिअस्स सरअस्स सो दोसो ॥ ५३४ ॥

आरोहति जीर्णं कुब्जकमपि यत्पश्यत वल्लरी त्रपुसी ।
 नीलोत्पलपरिमलवासितायाः शरदः स दोषः ॥ ५३४ ॥

येता हा शरदकाल नीलकमल जलि उमले ।

उन्मादक गंध भरे चांदणेहि मोहरले ॥

वृक्ष वाकडा वठला तोच तिला प्राणसखा ।

काकडिची वेल तरी घालि तयाते विळखा ॥ ५३४ ॥

(वृक्ष) जुनवट झाला, वेडावाकडा असला, तरी पहा, काकडीची वेल त्यावर
 चढते; (खरोखर) नीलकमलांच्या दरवळाने सुगंधित झालेल्या शरद-ऋतूचा
 तो दोष आहे.

ग्रामदाह

उप्पह-पहाविह-जणो पविजिह्मिअ-कलअलो पहअ-तूरो ।

अव्वो सो च्चेअ छणो तेण विणा गाम-डाहो व्व ॥ ५३५ ॥

उत्पथप्रधावितजनः प्रविजृम्भितकलकलः प्रहततूर्यः ।

अव्वो स एव क्षणस्तेन विना ग्रामदाह इव ॥ ५३५ ॥

मृदंग दुंदुभिनादे, गगन निनादे, विहार स्वच्छंद ।

आनंदी-आनंद भरे वसंतउत्सव करीत जनवृंद ॥

सख्ये, प्रियावियोगे फूत्कारी विष मनातला नाग ।

गोंधळ गडबड बघुनी गमते गावास लागली आग ॥ ५३५ ॥

लोक आडवाटेने धावपळ करीत आहेत; त्यांचा गलगा वाढतो आहे; ते नगारे
 वाजवीत आहेत; अरेरे ! तोच हा उत्सव (ग्रामोत्सव) (आला आहे; पण
 तीच लक्षणे दिसत असूनही आज) त्याच्यावाचून गावाला आग लागल्यासारखी
 भासत आहे.

वेताळ उल्लावन्तेण ण होइ कस्स पास-ट्टिएण ठड्ढेण ।
 सड्ढका मसाण-पाअव-लम्बिअ-चोरेण व खलेण ॥ ५३६ ॥
 उल्लापयमानेन न भवति कस्य पार्श्वस्थितेन स्तब्धेन ।
 शङ्का श्मशानपादपलम्बितचोरेणेव खलेन ॥ ५३६ ॥
 असो स्तब्ध जरि उभा बाजुला भय वाटे दुष्टाचे ।
 गोड बोलणे तेहि भयंकर नकोच दर्शन त्याचे ॥
 अवचित हसता भेसुर भासे गिळू पाहतो काळ ।
 झाडावर लटकला स्मशानी फासावर वेताळ ॥ ५३६ ॥

जवळ (फासावर चढविलेला) असला, गुपचूप (मेल्यामुळे ताठलेला असा) झाला, तरी तो (माणूस एकाएकी) जर बोलू लागला, तर स्मशानात (फासावर) लटकाविलेल्या चोरामुळे वाटते, तशी बोलणाऱ्या दुष्ट माणसामुळे कोणाला वरं भीती वाटणार नाही ?

पावसाळा अ-समत्त-गुरुअ-कज्जे एहिं पहिए घरं णिअत्तन्ते ।
 णव-पाउसो पिउच्छा हसइ व कुडअट्टहासेहिम् ॥ ५३७ ॥
 असमाप्तगुरुककार्ये इदानीं पथिके गृहं निर्वत्तमाने ।
 नवप्रावृट् पितृष्वसहसतीव कुट्टजाट्टहासैः ॥ ५३७ ॥
 सोडुनि अपुरे काम प्रवासी प्रियकर ये परतून ।
 कुटजसुमांनी करितो स्वागत वर्षाकाल हसून ॥ ५३७ ॥

आत्याबाई, महत्वाचे काम न संपविताच आत्ता-आत्ता पथिक (घरी) परत येत असता, नुकताच सुरू झालेला पाऊसकाळ त्याला कुड्याच्या फुलांनी जणू मोठमोठ्याने हसत आहे !

रडवेली दट्टूण उण्णमन्ते मेहे आमुक्क-जीविआसाए ।
 पहिअ-घरिणीअ डिम्भो ओरुण्ण-मुहीअ सच्चविओ ॥ ५३८ ॥
 दृष्ट्वोन्नमतो मेघानामुक्तजीविताशया ।
 पथिकगृहिण्या डिम्भोऽवरुदितमुल्या दृष्टः ॥ ५३८ ॥
 पति प्रवासा गेले गगनी बादल काळे-काळे ।
 बघता नुरली आस जिवाची आले भरुनी डोळे ॥
 रडे माउली कुशी घेउनी बाळ जाळिते चिंता ।
 होइल माझा बाळ पोरका रक्षि तूच भगवंता ॥ ५३८ ॥

(आकाशात) मेघ भरून येत असलेले पाहिल्यावर जगण्याची आशा सोडून देऊन पथिकाच्या घरघनिणीने (आपल्या) लेकराकडे रडवेल्या मुद्देने पाहिले.

कासारिणी अ-विहव-लक्षण-वलअं ठाणं णेन्तो पुणो पुणो गलिअम् ।
 सहि-सत्थो च्चिअ भाणंसिणीअ वलआरओ जाओ ॥ ५३९ ॥
 अविधवालक्षणवलयं स्थानं नयन् पुनः पुनर्गलितम् ।
 सखीसार्थ एव मनस्विन्या वलयकारको जातः ॥ ५३९ ॥
 दूर प्रवासी धनी जाहलो क्षीण कितो विरहिणी ।
 सौभाग्याचे चुडे सैल ते गळती हातांतुनी ॥
 धीर देत सौभाग्य सखीचे सावरती मैत्रिणी ।
 पुनःपुना हातांत चढविता वनल्या कासारिणी ॥ ५३९ ॥
 सुवासिनीचे चिन्ह असलेली (पण तिच्या कृशतेमुळे आता) वारंवार गळून
 पडणारी काकणे तिच्या सख्याच ठिकच्या-ठिकाणी घालीत असता त्या
 मानिनीच्या कासारिणी होऊन गेल्या.

चंद्रमौळी पहिअ-वहू विवरन्तर-गलिअ-जलोल्ले घरे अपोल्लं पि ।
 उद्देसं अ-विरअ-वाह-सलिल-णिवहेण उल्लेइ ॥ ५४० ॥
 पथिकवधूर्विवरान्तर्गलितजलाद्रं गृहेऽनार्द्रमपि ।
 उद्देशमविरतबाष्पसलिलनिवहेनार्द्रयति ॥ ५४० ॥
 घरी नववधू वसे एकली पति प्रवासा जाई ।
 अधिक वाढती विरहज्वाला पाउस विश्वू पाही ॥
 ओले क्षाले घरकुल सारे पावसात या गळते ।
 असेल जागा कुठे कोरडी अश्रुजलाने भिजते ॥ ५४० ॥
 (घराच्या) विवरा-विवरांतून गळणाऱ्या पाण्याने ओल्याचिब झालेल्या
 घरातली ओली नसलेली देखील जागा पथिकवधू संतत चाललेल्या (आपल्या)
 अश्रुघारांच्या लोटांनी भिजवून सोडीत आहे.

ऊस जीहाइ कुणन्ति पिअं भवन्ति हिअअम्मि णिव्वुइं काउम् ।
 पीडिज्जन्ता वि रसं जणन्ति उच्छू कुलीणा अ ॥ ५४१ ॥
 जिह्वायाः कुर्वन्ति प्रियं भवन्ति हृदये निर्वृतिं कर्तुम् ।
 पीड्यमाना अपि रसं जनयन्तीक्ष्वः कुलीनाश्च ॥ ५४१ ॥
 उसापरो ते कुलीन सज्जन असति जिभेला गोड ।
 सरसच पिळता छळता हृदया देति सुखाची जोड ॥ ५४१ ॥
 ऊस आणि कुलीन लोक जिभेला गोड (चव) आणतात, (गोड बोलतात);
 गाभ्यात (हृदयात) सुख (आनंद) देतात; आणि पिळले (कष्टले) जात
 असताही रस (प्रेम) निर्माण करितात.

उत्कंठा दीसइ ण चूअ-मउलं अत्ता ण अ वाइ मलअ-गन्धवहो ।
 पत्तं वसन्त-मासं साहइ उक्कण्ठिअं चेअम् ॥ ५४२ ॥
 दृश्यते न चूतमुकुलं श्वश्रु न च वाति मलयगन्धवहः ।
 प्राप्तं वसन्तमासं कथयत्युत्कण्ठितं चेतः ॥ ५४२ ॥
 मोहरला सहकार न अजुनी मदन येत अधिकारा ।
 सासूबाई, सुटला नच तो मलयसुगंधित वारा ॥
 मनोमनी माझी उत्कंठा सांगत ज्याला-त्याला ।
 इकडे बळली पहा पाउले वसंत जवळी आला ॥ ५४२ ॥

सासूबाई, आंब्याला मोहोर (आलेला) दिसत नाही, आणि मलयपर्वतावरचे (सुगंधी) वारे वाहत नाहीत, — पण (माझे) उत्कंठायुक्त मन (मात्र) वसंतऋतू आल्याचे सांगत आहे.

आंबे-वनात अम्ब-वणे भ्रमर-उलं ण विणा कज्जेण ऊसुअं भ्रमइ ।
 कत्तो जलणेण विणा धूमस्स सिहाउ दीसन्ति ॥ ५४३ ॥
 आम्रवने भ्रमरकुलं न विना कार्येणोत्सुकं भ्रमति ।
 कुतो ज्वलनेन विना धूमस्य शिखा दृश्यन्ते ॥ ५४३ ॥
 भृंग गुंजती उत्सुकतेने शंकृत आंबेराई ।
 अग्नीवाचुनि धूर दिसेना, नवल नसे ग बाई ॥ ५४३ ॥

आंबेवनात भ्रमरांचा थवा असोशीने जो घोटाळत आहे, तो (काही) विनाकारण नाही; अग्नीवाचून धुराचे लोट कोठून दिसणार ?

शृंगार दइअ-कर-ग्गह-लुलिओ धम्मिल्लो सीहु-गन्धिअं वअणम् ।
 मअणम्मि एत्तिअं चिअ पसाहणं हरइ तरुणीणम् ॥ ५४४ ॥
 दयितकरग्रहलुलितो धम्मिल्लः सीधुगन्धितं वदनम् ।
 मदन एतावदेव प्रसाधनं हरति तरुणीनाम् ॥ ५४४ ॥
 कुरवाळित जिवलग तुजलागी विसकटले ग केस ।
 वदन सुगंधित पीता मदिरा धुंद नयन बेहोष ॥
 मदनमहोत्सवि सहजसुंदरा शोभा ही अभिसारा ।
 हवे कशाला तुला आणखी सखे, साजशृंगारा ॥ ५४४ ॥

मदनक्रीडेमध्ये प्रियतमाने हातांनी धरल्याने विसकटलेली वेणी आणि मदिरेने गंधित झालेले मुख, — तरुणीचे एवढेच प्रसाधन (मन) वेधून घेते.

कंचुकी गामतरुणीओ ह्रिअं हरन्ति छेआणं थण-हरिल्लीओ ।
 मअणे कुसुम्भ-रञ्जिअ-कञ्चुआहरणमेत्ताओ ॥ ५४५ ॥
 ग्रामतरुण्यो हृदयं हरन्ति विदग्धानां स्तनभारवत्यः ।
 मदने कुसुम्भरागयुक्तकञ्चुकाभरणमात्राः ॥ ५४५ ॥
 कुसुंबकंचुक उठुनी दिसते स्तनयुगि पुष्ट कठोर ।
 ग्रामतरुणि त्या हरिती हृदये लाविति तरुणा घोर ॥ ५४५ ॥
 कुसुंब्याच्या रंगाने रंगविलेली कंचुकी एवढेच भूषण, त्यालेल्या स्तनभारयुक्त
 ग्रामयुवती चतुरजनांचे अन्तःकरण कसे खेचून घेतात.

कशासाठी आलोअन्त दिसाओ ससन्त जम्भन्त गन्त रोअन्त ।
 मुच्छन्त पडन्त खलन्त पहिअ कि ते पउत्थेण ॥ ५४६ ॥
 आलोकयन्दिशः श्वसञ्जम्भमाण गायन्नुदन् ।
 मूच्छन्पतन्स्खलन्पथिक कि ते प्रवसितेन ॥ ५४६ ॥
 क्षितिजावरती बघसी पथिका उदासीन का असा ? ।
 सोडिसि का निश्वास सारखे ? दिसशी वेडापिसा ॥
 गुणगुणसी कधि, रडसी, हसशी, मनाशीच बोलसी ।
 वाटेवर थबकसी मागुती वळुनि वळुनि पाहसी ॥
 अडखळती चालता अचानक मूच्छित पडसी मुला ।
 काय हरवले तुझे कुणास्तव प्रवास हा चालला ? ॥ ५४६ ॥ -
 दिशादिशांना (भि गुळ वा णे) बघणाऱ्या, सुस्कारे सोडणाऱ्या, जांभयां देणाऱ्या,
 (तरी वा ट) चालणाऱ्या, रडणाऱ्या, मूच्छित होणाऱ्या, पडणाऱ्या
 अडखळणाऱ्या, -- पथिका, काय करायचे आहे (तुला असा) प्रवास करून ?

तन्मय ददूण तरुण-सुरअं विविह-विलासेहिं करण-सोहिल्लम् ।
 दीओ वि तग्गअ-मणो गअं पि तेलं ण लक्खेइ ॥ ५४७ ॥
 दृष्ट्वा तरुणसुरतं विविधविलासैः करणशोभितम् ।
 दीपोऽपि तद्गतमना गतमपि तैलं न लक्षयति ॥ ५४७ ॥
 विविध रंग, रतिविलास, ललित संग, आसने ।
 तरुण युगुल, प्रणयबंध सांग ती मुशोभने ॥
 तन्मय तो तैलदीप पाहि चित्र रंगले ।
 नुरत भान, जळत राहि जरिहि स्नेह संपले ॥ ५४७ ॥
 अनेक प्रकारच्या विलासांनी आणि आसनांनी शोभित झालेली तरुणांची
 सुरतलीलां पाहतांना मन तन्मय झालेल्या दिव्याने आपल्यातले तेल संपले, हेही
 बघितले नाही.

नर्मदा पुणरुत्त-करप्फालण-उहअ-तडुल्लिहण-कड्डण-सआइम् ।
 जूहाहिवस्स माए पुणो वि जइ णम्मआ सहइ ॥ ५४८ ॥
 पुनरुत्तकरास्फालनीभयतटोल्लेखनकर्षणशतानि ।
 यूथाधिपस्य मातः पुनरपि यदि नर्मदा सहते ॥ ५४८ ॥
 मुखंड तो मदमत्त मतंगज मिळवाया रतिसुखा ।
 उचलित शुंडा घुसळित पाणी प्रहार करि सारखा ॥
 उकरि किनारा दंताघ्रांनी प्रवाह अडवी नदा ।
 करी व्रस्त तिज मदोन्मत्त तरि साहतसे नर्मदा ॥ ५४८ ॥
 आई ग ! (नर्मदेचे पाणी) पुन्हा-पुन्हा सोडेने उसळविणे, दोन्ही तीरे उकरून
 काढणे, (पाणी अलीकडे) ओढणे, असे (हत्तींच्या) कळपाच्या नेत्याचे शंभर
 प्रकार नर्मदाच जर कदाचित फिरून सहन करील (तर करू शकेल).

संकट-परंपरा वोड-मुणओ विअण्णो अत्ता मत्ता पई वि अण्णस्थो ।
 फलिहं व मोडिअं महिसएण को तस्स साहेउ ॥ ५४९ ॥
 वृद्धशुनको विपन्नः श्वश्रूमत्ता पतिरप्यन्यस्थः ।
 कार्पास्यपि भग्ना महिषकेण कस्तस्य कथयतु ॥ ५४९ ॥
 कधीच मेले श्वान इमानी, नसेच आता दारी ।
 सासूलाही वेड लागले, कुणी नसे शेजारी ॥
 नासधूस वावरी कपाशी घुसले मेले रेडे ।
 पति गेले गावास तयाते कसे कळवु हे कोडे ! ॥ ५४९ ॥
 (आमचा) म्हातारा कुत्रा मरून गेला, सासूवाईना वेड लागले आहे, नवरादेखील
 दुसरीकडे गेला आहे, आणि रेड्याने (इकडे) कपाशीची नासधूस करून
 सोडिली,—कोण हे त्याला कळविणार (आता) ?

चिमणीचा घोट स-कअ-ग्गह-रहसुत्ताणिआणणा पिअइ पिअ-मुह-विइण्णम् ।
 थोअं थोअं रोसोसहं व उअ माणिणो मइरम् ॥ ५५० ॥
 सकचग्रहरभसोत्तानितानना पिवति प्रियमुखवितीर्णम् ।
 स्तोकं स्तोकं रोषीषधमिव पश्य मानिनी मदिराम् ॥ ५५० ॥
 केस ओढुनी बळजबरीने तिजसी अभिमुख करुनी ।
 चुंबुनि अधरा पाजित मदिरा अपुल्या ओठांमधुनी ॥
 वाकवुनी करि कमान उलटी की बाणाची दोरी ।
 तशी तिलाही हवीहवीशी वाटे ही बळजोरी ॥
 हळूहळू घे घोट टेकता ओठावरती ओठ ।
 रागाचे रामबाण औषध की चिमणीचा घोट ॥ ५५० ॥

वध, केस ओढून आवेगाने जिचे मुख वर केलेले आहे, अशी मानिनी प्रियतमाने (आपल्या) मुखातून दिलेली मदिरा, थोडी थोडी, रसव्यावरचे औषध असल्या-प्रमाणे पीत आहे.

रेडा व साप

गिरि-सोत्तो त्ति भुजङ्गं महिसो जीह्वइ लिहाइ संततो ।

महिसस्सकङ्क-वत्थर-झरो त्ति सप्पो पिअइ लालम् ॥ ५५१ ॥

गिरिस्रोत इति भुजङ्गं महिषो जिह्वया लेढि संतप्तः ।

महिषस्य कृष्णप्रस्तरझर इति सर्पः पिबति लालाम् ॥ ५५१ ॥

काळा रेडा तहानलेला होय उन्हाचा ताप ।

वनवाटेवर निपचित पडला चकचकीत हा साप ।।

तया चाटता गमे डोंगरी झुळझुळ वाहे झरा ।

पिई लाळ तो साप समजुनी दगडातिल पाझरा ॥ ५५१ ॥

हा डोंगरझराच (असावा), म्हणून (उन्हाचे) तावलेला (रानातला) रेडा जिभेने भुजंगाला चाटू लागला; (तर) हा काळ्या फत्तरातला झराच (की काय), म्हणून साप रेड्याची लाळ पिऊ लागला.

सारिका

पञ्जर-सारि अत्ता ण णेसि किं एत्थ रइ-हराहिन्तो ।

वीसम्भ-जम्पिआइं एसा लोआणं पअडेइ ॥ ५५२ ॥

पञ्जरशारी मातुलानि न नयसि किमत्र रतिगृहात् ।

विस्रम्भजल्पितान्येषा लोकानां प्रकटयति ॥ ५५२ ॥

हवी कशाला रतिसदनी ही पिजऱ्यात साळुंकी ।

बोल मोकळे ऐकत बसते घेता मजसी अंकी ॥

उघड सांगते निलाजरी ही येइल ज्याला-त्याला ।

ठेव दूर ग तिजसी आते, हाड न या मेलीला ! ॥ ५५२ ॥

आत्यावाई, पिजऱ्यातल्या (ह्या) सारिकेला (मैनेला) तू शोजघरातून (कुठे तरी दूर) का नेत (=नेऊन ठेवीत) नाहीस ? — अग, ही (आमची) विश्वासाची हितगुजे लोकांना उघड करून ग सांगते.

धर्मनिष्ठ

एद्दहमेते गामे ण पडइ भिक्ख त्ति कीस मं भणसि ।

धम्मिअ करञ्ज-भञ्जअ जं जीअसि तं पि दे बहुअम् ॥ ५५३ ॥

एतावन्मात्रे ग्रामे न पतति भिक्षेति-किमिति मां भणसि ।

धार्मिक करञ्जभञ्जक यज्जीवसि तदपि ते बहुकम् ॥ ५५३ ॥

अरे धार्मिका, करंजशाखा उगाच का मोडिसी ? ।

‘मिळे न भिक्षा गावामधुनी’ कशास संगोपिशी ? ॥

करंजवृक्षा तळी कुणाची शिकार का शोधिसी ? ।

अरे कामुका, जिवंत अजुनी भाग्याने राहसी ॥ ५५३ ॥

करंजवृक्षाच्या फांद्या मोडून काढणाऱ्या, अरे धर्मनिष्ठा, ह्या एवढ्याशाशा गावात भिक्षा (पदरात) पडत नाही, म्हणून का बरे मला सांगत बसला आहेस ? (अरे,) तू जिवंत राहिला आहेस, तेदेखील खूप झाले (समज) .

चरक

जन्तिअ गुलं विमग्गसि ण अ मे इच्छाइ वाहसे जन्तम् ।

अण-रसिअ कि ण आणसि ण रसेण विणा गुलो होइ ॥ ५५४ ॥

यान्त्रिक गुडं विमार्गयसे न च ममेच्छया वाहयसि यन्तम् ॥

अरसिक कि न जानासि न रसेन विना गुडो भवति ॥ ५५४ ॥

नोट चालवी चरक यांत्रिका चित्त असू दे कामी ।

अरे अरसिका, रस पिळल्यावर गूळ मिळे परिणामी ॥ ५५४ ॥

अरे, (नुसतेच) यंत्र चालवीत वसलेल्या (यांत्रिका), तू गुळाची इच्छा धरितोस,—पण माझ्या इच्छेप्रमाणे काही यंत्र चालवीत नाहीस. अरसिका, तुला हे माहित नाही का की, रसावाचून गूळ पडत नसतो.

विनयभंग

पत्त-णिअम्ब-फंप्सा ष्हाणुत्तिण्णाएँ सामलङ्गीए ।

जल-बिन्दुएँहिँ चिहुरा रुअन्ति बन्धस्स व भएण ॥ ५५५ ॥

प्राप्तनितम्बस्पर्शाः स्नानोत्तीर्णयाः श्यामलाङ्गयाः ।

जलबिन्दुकैश्चिकुरा रुदन्ति बन्धस्येव भयेन ॥ ५५५ ॥

न्हात असे श्यामला नितंबा होई कुंतलस्पर्श ।

मिळता संघी मोकळी मनि मावेना हर्ष ॥

विनयभंग अपराधच घडता बंधन ते अनिवार ।

स्नान संपता अश्रु गाळतो हताश कचसंभार ॥ ५५५ ॥

न्हाऊन वाहेर पडलेल्या ह्या श्यामलांगीचे केस (न्हाताना त्यांनी) नितंबांना स्पर्श केल्यामुळे (आता आपल्याला) बंधनात पडावे लागेल, ह्या धाकाने (ठिबकणाऱ्या) जलबिंदूच्या मिषाने जणू रडत आहेत.

वटवृक्षा,

गामङ्गण-णिअडिअ-कह्ण-वक्ख वड तुज्झ दूरमणुलग्गो ।

तित्तिल्ल-पडिक्खअ-भोइओ वि गामो ण उच्चिग्गो ॥ ५५६ ॥

ग्रामाङ्गणनिगडितकृष्णपक्ष वट तव दूरमनुलग्नः ।

दोःसाधिकप्रतीक्षकभोगिकोऽपि ग्रामो नोद्विग्नः ॥ ५५६ ॥

गावशिवाराजवळ असे तो प्रचंड वटविस्तार ।
 कृष्णपक्ष हा तिथे सदाही साधया अभिसार ॥
 दक्ष पहारा तरी न पर्वा मुळिही कामीजनां ।
 तुझ्या कृपेने वडा लाभते संघी मधुमीलना ॥ ५५६ ॥

गावच्या शिवेला कृष्णपक्ष (च्छाया) धरून वसलेल्या वटवृक्षा, तुझा दूरवर
 आसरा घेणारे आणि पहारेकऱ्यांची चाहूल घेणारे गावातले कामीजन हे
 (तुझ्यामुळे) काही विचलित होत नाहीत.

भुतांपुढे सुप्यं डड्डं चणआ ण भज्जिआ सो जुआ अइक्कन्तो ।
 बासरी अत्ता वि घरे कुविआ भूआणं व वाइओ वंसो ॥ ५५७ ॥

शूर्पं दग्धं चणका न भृष्टाः स युवातिक्रान्तः ।
 श्वश्रूरपि गृहे कुपिता भूतानामिव वादितो वंशः ॥ ५५७ ॥

चुलीजवळ मी एकलीच ग भाजित होते चणे ।
 चाहूल येता धावत गेले झणकारित पंजणे ॥
 दिसे न कोणी उगा फुंकिली भुतापुढे बासरी ।
 सासूची ऐकिली बोलणी सूप जळाले तरी ॥ ५५७ ॥

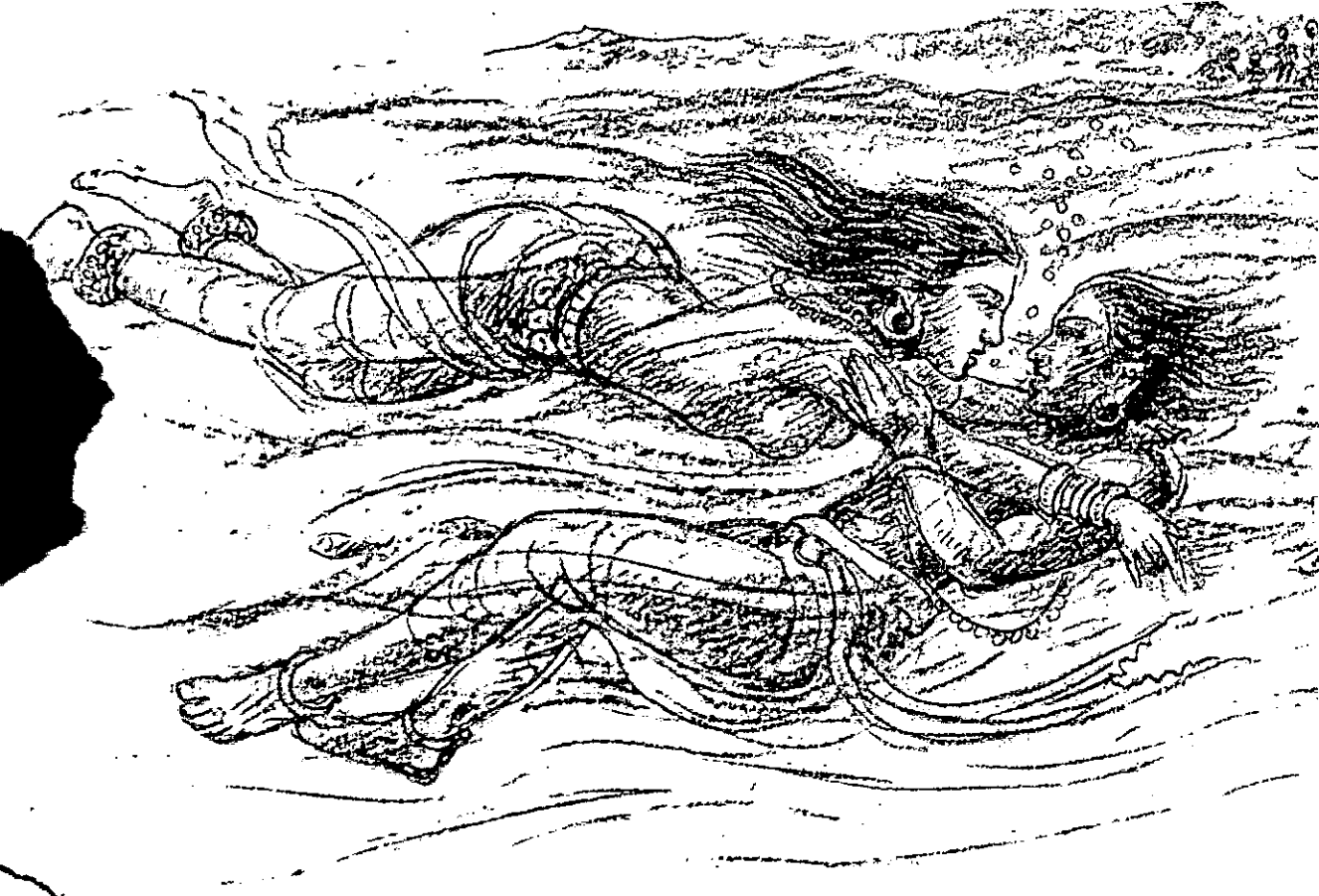
सूप जळून गेले, चणे तर भाजले नाहीत, तो तरुण निघून गेला; आणि (इकडे)
 आत्याबाई (सासूबाई) घरात खप्पा झाली. जणू भुतांपुढे (बहिऱ्यांपुढे)
 बासरी वाजविली !

जलक्रीडा पिसुपेन्ति कामिणीणं जल-लुक्क-पिआवऊहण-सुहेल्लिम् ।
 कण्टइअ-कचोलुप्फुल्ल-णिच्चलच्छीइं वअणाइम् ॥ ५५८ ॥

पिशुनयन्ति कामिनीनां जलनिलीनप्रियावगूहनसुखकेलिम् ।
 कण्टकितकपोलोत्फुल्लनिश्चलाक्षीणि वंदनानि ॥ ५५८ ॥

विहार करिता जळी कामिनी उरी मोडिली लाटा ।
 जळातळी कुठली करवंदी मिळे मोकळ्या वाटा ॥
 घेउन दुबकी दे आलिंगन नच होई बोभाटा ।
 जळवंतीची नजर निश्चला फुलून आला काटा ॥ ५५८ ॥

गाल रोमांचित झालेले, डोळे विस्फारित आणि निश्चल बनलेले,—अशी
 कामिनीची मुखे ही (जलविहारात) प्राण्यामध्ये दुबकी घेऊन दिलेल्या
 प्रियालिंगनाचे सौख्य सूचित करित आहेत.

जलकीडा

विहार करिता जळी कामिनी उरी मोडिली लाटा ।
जळातळी कुठली करवंदी मिते गोकळ्या बाटा ॥
घेउन धुवकी दे आलिंगन नच होई बोभाटा ।
जळवंतीची नजर निश्चला फुलून आला काटा ॥ ६.५५८

मयूरनृत्य

अहिणव-पाउस-रसिएसु सो हड साआइएसु दिअहेसु ।
 रहस-पसारिअ-गीवाणें णच्चिअं मोर-वुन्दाणम् ॥ ५५९ ॥
 अभिनवप्रावृद्धसितेषु शोभते श्यामायितेषु दिवसेषु ।
 रभसप्रसारितग्रीवाणां नर्तितं मयूरवृन्दानाम् ॥ ५५९ ॥
 श्यामसघन नभ मेघगजिते दिनी भरे अंधार ।
 वर्षासमयी जलधारांचा मृदु पंजणझंकार ॥
 उंचावूनिया माना नाचति थयथय वर्षति धारा ।
 श्यामलसुंदर मोरवृंद तो उघडी नेत्रपिसारा ॥ ५५९ ॥

नव्याने (पडणाच्या) पावसाच्या आवाजात, आणि सावळ्या झालेल्या ह्या (पावसाळी) दिवसांत एकाएकी माना उंचावून चाललेले मोरांच्या थव्यांचे नर्तन (भारी) शोभून दिसत आहे.

धुंगुरटी

महिस-क्खन्ध-विलगं घोलइ सिङ्गाहअं सिमिसिमन्तम् ।
 आहअ-वीणा-झङ्कार-सद्-मुहलं मसअ-वुन्दम् ॥ ५६० ॥
 महिषस्कन्धविलग्नं घूर्णते शृङ्गाहतं सिमसिमायमानम् ।
 आहतवीणाझङ्कारशब्दमुखरं मशकवृन्दम् ॥ ५६० ॥
 खांद्यावरती उडती बसती मशके वारंवार ।
 इकडुनि तिकडे हलवित शिंगे रेडा करि प्रतिकार ॥
 उडती गुंजत धुंगुरटी ती पुनःपुन्हा अनिवार ।
 गोठचामधुनी ऐकू येई वीणेचा झंकार ॥ ५६० ॥

रेड्याच्या खांद्यावर बसलेला चिलटांचा घोळका त्याने शिंगांनी वारताच गुं-गुं करीत छेडलेल्या वीणेच्या नादाप्रमाणे आवाज करीत (पुन्हा तेथेच) धिरट्या घालीत आहे.

अंधाराचा
गोंडा

रेहन्ति कुमुअ-दल-णिच्चल-ट्ठिआ मत्त-महुअर-णिहाआ ।
 ससि-अर-णीसेस-पणासिअस्स गण्ठि व्व तिमिरस्स ॥ ५६१ ॥
 राजन्ते कुमुददलनिश्चलस्थिता मत्तमधुकरनिकायाः ।
 शशिकरनिःशेषप्रणाशितस्य ग्रन्थय इव तिमिरस्य ॥ ५६१ ॥
 चांदण्यात या झमरपुंज की बंदिवान ते काळे ।
 चाखित मरंदकेसरकुंजी किलकिल मिटुनी डोळे ॥
 निश्चल जड मधुपान करोनी कमलदलांवरि लोळे ।
 चंद्रकिरण गुंफिले भासती अंधाराचे गोळे ॥ ५६१ ॥

कुमुदांच्या पाकळ्यांवर निश्चल बसलेले प्रमत्त भुंग्यांचे थवे चंद्रकिरणांनी समूळ नष्ट केलेल्या अंधाराच्या गाठीप्रमाणे शोभत आहेत.

पित्त उअह तरु-कोडराओ णिक्कन्तं पुंसुआणं रिञ्छोलिम् ।
 सरिए जरिओ व्व दुमो पित्तं व्व स-लोहिअं वमइ ॥ ५६२ ॥
 पश्यत तरुकोटरान्निष्क्रान्तां पुंशुकानां पडिक्कत्तम् ।
 शरदि ज्वरित इव द्रुमः पित्तमिव सलोहितं वमति ॥ ५६२ ॥
 तरुढोलीतुनि ये बाहेरी पहा शुकांची रांग ।
 रक्तपित्त की शरज्ज्वराने तरु होता विकलांग ॥ ५६२ ॥
 शरदूतील तापकऱ्याप्रमाणे असलेला हा वृक्ष झाडाच्या ढोलीमधून बाहेर पडणारी नरपोपटांची रांग रक्ती पित्त बाहेर टाकावे, त्याप्रमाणे बाहेर टाकीत आहे.

कावळे धारा-धुव्वन्त-मुहा लम्बिअ-वक्खा णिउञ्चिअ-ग्गीवा ।
 वइ-वेढणेसु काआ सुलाहिण्णा व्व दीसन्ति ॥ ५६३ ॥
 धाराधाव्यमानमुखा लम्बितपक्षा निकुञ्चितग्रीवाः ।
 वृतिर्वेष्टनेषु काकाः शूलाभिन्ना इव दृश्यन्ते ॥ ५६३ ॥
 धुर्वांधार पाऊस कोसळे अंगे जलि भिजताना ।
 करिती चोची वरती पसरुनि पंख आखडुनि माना ॥
 कुंपणावरी बसति कावळे निराधार जीवांना ।
 हीनदीन निश्चेष्ट भासती जसे सुळी देताना ॥ ५६३ ॥
 (पावसाच्या) धारांनी ज्यांच्या चोची धुऊन काढिलेल्या आहेत, ज्यांनी पंख पसरलेले आणि माना आक्रमून घेतलेल्या आहेत, असे कुंपणाच्या वेढ्यांवर बसलेले कावळे सुळी दिल्याप्रमाणे (सूळ खुपसल्याप्रमाणे) दिसत आहेत.

ति-हाईत ण वि तह अणालवन्ती हिअअं दूमेइ माणिणी अहिअम् ।
 जह दूर-विअम्भिअ-गरुअ-रोस-मज्झत्यभणिण्हिम् ॥ ५६४ ॥
 नापि, तथानालपन्ती हृदयं दुनोति मानिन्यधिकम् ।
 यथा दूरविजृम्भितगुरुकरोषमध्यस्थभणितैः ॥ ५६४ ॥
 धरी अबोला जरी मानिनी लटके रागावुनी ।
 सुखवी ती वेदना मनाते घालितसे मोहनी ॥
 मानुनि परका कोपुनिया ती स्नेहशून्य बोलता ।
 विषाद वाटे न मना साहवे नच ती उद्विग्नता ॥ ५६४ ॥

अतिक्रोधाविष्ट झाल्यामुळे भारी रसवा धरून, तिन्हाईतपणाची बोलणी बोलून मानिनी जशी हृदयाला घरे पाडिते, तशी काही ती (मुदली) न बोलून पाडीत नाही.

आश्वासन

गन्धं अग्धाअन्तअ पक्क-कलम्बाणं वाह-भरिअच्छ ।

आससु पहिअ-जुआणअ घरिणि-मुहं मा ण पेच्छहिस्सि ॥ ५६५ ॥

गन्धमाजिघ्रन्पक्कदम्बानां वाष्पभृताक्ष ।

आश्वसिहि पथिकयुवन् गृहिणीमुखं मा न प्रेक्षिष्यसे ॥ ५६५ ॥

कदम्बसुम चुंबिताच येई आठव नयनी आसू ।

सुवास दे सहवास भास तो आणित अधरी हासू ॥

धीर धरी आवरी आपुल्या मना प्रवासी तरुणा ।

येइल घडनी भेट प्रियेची वसंत वाहिल करुणा ॥ ५६५ ॥

पक्क कदंबफुलांचा वास घेणाऱ्या, आणि (त्यासरशी) डोळे अश्रूंनी डबडबून आलेल्या तरुण पथिका, धीर धर. (आपल्या) गृहिणीची भेट होणार नाही, असे मानू नकोस.

लंबा-

गज्ज महं चिअ उवरिं सव्व-त्थामेण लोह-हिअअस्स ।

जलहर लम्बालइअं मा रे मारेहिस्सि वराइम् ॥ ५६६ ॥

गर्ज ममैवोपरि सर्वस्थांभ्ता लोहहृदयस्य ।

जलधर लम्बालकिकां मा रे मारयिष्यसि वराकीम् ॥ ५६६ ॥

विपुल मोकळा सघन कृष्ण तो पाहुनि कुंतलभार ।

रागाने करिशील जलधरा तिजवर क्रूर प्रहार ॥

साहिन मेघा तुझी गर्जना लोहहृदय हे माझे ।

छळू नको रे प्रियेस माझ्या तोडूनि जीवितधागे ॥ ५६६ ॥

पावसाळी मेघा, साऱ्या शक्तीनिशी तू लोखंडी अंतःकरणाच्या अशा माझ्याच विरुद्ध गडगडाट कर. लांबलचक केशसंभार असलेल्या त्या बिचारीला नको मारूस.

साळीचे

शेत

पडक-मइलेण छीरेक्क-पाइणा दिण्ण-जाणु-वडणेण ।

आनन्दिज्जइ हलिओ पुत्तेण व सालि-छेत्तेण ॥ ५६७ ॥

पडकमलिनेन क्षीरैकपायिना दत्तजानुपतनेन ।

आनन्द्यते हलिकः पुत्रेणैव शालिक्षेत्रेण ॥ ५६७ ॥

भरले पाणी गुडघ्याइतुके, चिखल माखला अंगी ।
शेत साळीचे बाळासम तो संगोपित उत्संगी ॥
दुधावरी वाढतो रांगतो गुडघ्यांवर स्वच्छंद ।
पीक वाढता बघुनी कर्षक कुतुके घे आनंद ॥ ५६७ ॥

चिखलात लडवडलेल्या, (कणसांत) केवळ दुधाने भरलेल्या, आणि गुडघ्यापर्यंत लवलेल्या अशा भातशेतामुळे शेतकरी हा चिखलाने भरलेल्या, नुसते दूधच पिणाऱ्या आणि गुडघ्यांवर रांगणाऱ्या अशा मुलामुळे व्हावा तसा हर्षभरित होऊन जातो.

साळी कहे मे परिणइ-आले खल-सडगो होहिइ त्ति चिन्तन्तो ।
ओणअ-मुहो स-सूओ खवइ व साली तुसारेण ॥ ५६८ ॥
कथं मे परिणतिकाले खलसडगो भविष्यतीति चिन्तयन् ।
अवनतमुखः सशूको रोदितीव शालिस्तुषारेण ॥ ५६८ ॥
झुकल्या माना अंगावरती ये भीतीने काटा ।
दुष्टाची संगती पुढे ती ये दुःखाचा वाटा ॥
चिब ठिबकती निहारबिदू लोबीमधुनी साळी ।
मुसळयोग तो भोग कपाळी म्हणुनि आसवे गाळी ॥ ५६८ ॥

'मी पिकल्यावर दुष्टांची (उखळ-मुसळांची) संगत कशी वरे (मला सहन) होईल ? ' अशा काळजीने साळ मान खाली घालून (कणसाच्या भाराने वाकून), अंगावर कूस (काटा) बाळगून, दर्विदूंच्या मिषाने जणू रडत आहे.

चंद्रकोर सञ्ज्ञा-राओत्थइओ दीसइ गअणम्मि पडिवआ-चन्दो ।
रत्त-दुऊलन्तरिओ थण-णह-लेहो व्व णव-वहूए ॥ ५६९ ॥
सन्ध्यारागावस्थगितो दृश्यते गगने प्रतिपच्चन्द्रः ।
रक्तदुकूलान्तरितः स्तननखलेख इव नववध्वाः ॥ ५६९ ॥
प्रतिपदेची चंद्रकोर ती सांजरंग नभलेखा ।
वसनातुनि रतनार विरल ती वधुवक्षी नखरेखा ॥ ५६९ ॥

(लाल) संध्यारंगांवर थवकून राहिलेली गगनातली प्रतिपदेची चंद्रकोर ही नववधूच्या (अंगावरील) लाल रेशीमवस्त्राच्या आडून दिसणाऱ्या, स्तनावर (उमटलेल्या) नखक्षताप्रमाणे दिसत आहे.

परिहास अइ दिअर किं ण पेच्छसि आआसं किं मुहा पलोएसि ।
जाआइ बाहु-मूलम्मि अद्ध-अन्दाणं परिवाडिम् ॥ ५७० ॥
अयि देवर किं न प्रेक्षस आकाशं किं मुधा प्रलोकयसि ।
जायाया बाहुमूलेऽर्धचन्द्राणां परिफटीम् ॥ ५७० ॥

अहो भाउजी, आठवुनी का ओठांमधुनी हसता ।
 असुनी जबळी प्रिया अंवरी एकसारखे बघता ॥
 असे दूर हो चंद्रकोर ती हात न लागे अंगा ।
 पहा प्रियेच्या वक्षावरती (वक्षी लपल्या) चंद्रकोरिच्या रांगा ॥ ५७० ॥
 अहो भाऊजी, का उगाच आकाशाकडे वघत वसला आहा ? (आ प त्या)
 वायकोच्या वाहुमुळाशी (वक्षःस्थळाशी उमटलेली) चंद्रकोरींची रांगच्या-रांग
 का वघत नाही तुम्ही ?

अंतरोच्या
 वेदना

वाआइ कि भणिज्जउ केत्तिअमेत्तं व लिक्खए लेहे ।
 तुह विरहे जं दुःखं तस्स तुमं चेअ गहिअत्थो ॥ ५७१ ॥
 वाचा कि भण्यतां कियन्मात्तं वा लिख्यते लेखे ।
 तव विरहे यद् दुःखं तस्य त्वमेव गृहीतार्थः ॥ ५७१ ॥
 बोलु कसे रे, लिहू काय मी ? कुरकुरते लेखणी ।
 आधिच तुज ठाउका राजसा विरहाची जाचणी ॥
 तुटते अंतर, तुटे न अंतर, सांगु कसे रे कुणा ? ।
 लिहू तरी आणखी काय मी अंतरिची वेदना ? ॥ ५७१ ॥
 काय बोलणार वाणीने ? किंवा पत्रात किती म्हणून लिहिणार ? तुझ्या वियोगात
 जे दुःख होत आहे, त्याची जाणीव तुलाच रे आहे !

इंद्रजाल

मअणग्गिणो व धूमं मोहण-पिच्छि व लोअ-दिट्ठीए ।
 जोव्वण-धअं व मुद्धा वहइ सुअन्धं चिउर-भारम् ॥ ५७२ ॥
 मदनाग्नेरिव-धूमं मोहनपिच्छिकामिव लोकदृष्टेः ।
 यौवनध्वजमिव मुग्धा वहति सुगन्धं (न्धि) चिकुरभारम् ॥ ५७२ ॥
 मुग्धेचे ते कुंतल कुरळे गंधित नाजुक नूर ।
 नयन सुशोभित कलाप सुंदर पसरि मुक्त मयूर ॥
 धुंद करी ते तरुण जनांते लावि जिवा हरहर ।
 भासतसे की हृदयि धुमसत्या मदनाग्नीचा धूर ॥
 यौवनध्वज की अंगसुवर्णा उजळायास परीस ।
 लोकदृष्टिला भुलवायाला हे जादूचे पीस ! ॥ ५७२ ॥
 ही मुग्धा मदनाग्नीच्या धुराप्रमाणे (असलेला), लोकांच्या नजरेला (जादूगिरीचा)
 मोह घालणाऱ्या पिसासारखा (दिसणारा), तारुण्याच्या ध्वजाप्रमाणे
 (भासणारा) सुवासिक केशसंभार धारण करित आहे.

अबोल रूपं सिद्धं चिअ से अ-सेस-पुरिसे णिअत्तिअच्छेण ।
 बाहोल्लेण इमीए अ-जम्पमाणेण वि मुहेण ॥ ५७३ ॥
 रूपं शिष्टमेव तस्या अशेषपुरुषेभ्यो निर्वर्तिताक्षेण ।
 बाष्पाद्र्द्रेणास्या अजल्पतापि मुखेन ॥ ५७३ ॥
 अन्यजनांपासुनी निर्वर्तित करुनी अपुली दृष्टी ।
 पाहे ती जिवलगा रूप ते दोन जिवांची सृष्टी ॥
 ओघळती आसवे मुखावर गालांवरली ओल ।
 बोलू पाहे शब्द न फुटती ओठी अडले बोल ॥ ५७३ ॥

सर्वं पुरुषांपासून दृष्टी मागे घेतलेल्या आणि अश्रूंनी भिजलेल्या ह्या आपल्या
 मुखाने तिने न बोलतादेखील त्याचे रूपच (वाखाणून) सांगितले.

वसंतश्री रुन्दारविन्द-मन्दिर-मअरन्दाणन्दिआलि-रिञ्छोली ।
 झणझणइ कसण-मणि-मेहल व्व महु-मास-लच्छीए ॥ ५७४ ॥

वृहदरविन्दमन्दिरमकरन्दानन्दितालिपङ्क्तिः ।
 झणझणायते कृष्णमणिमेखलेव मधुमासलक्ष्म्याः ॥ ५७४ ॥
 विकसित अरविदांतिल सेवुनि मधुर-मधुर मकरंद ।
 मिल्दिदपंक्ती गुंजित कुंजी फेर धरित स्वच्छंद ॥
 पदन्यास पाकळी-पाकळी वरुनि करी चंचला ।
 झणकारित ये वनवासंती कृष्णमणी-मेखला ॥ ५७४ ॥

विशाल कमलांच्या मंदिरातील मघाने आनंदित झालेली भ्रमरांची रांग
 ही चैत्रमासाच्या सौंदर्यलक्ष्मीच्या काळघामोर रत्नांच्या कमरपट्ट्याप्रमाणे
 रुमझुमत आहे.

श्रीकलश कस्स करो बहु-पुण्ण-प्फलेक्क-तरुणो तुहं विसम्मिहइ ।
 थण-परिणाहे मम्मह-णिहाण-कलसे व्य पारोहो ॥ ५७५ ॥
 कस्य करो बहुपुण्यफलैकतरोस्तव विश्रमिष्यति ।
 स्तनपरिणाहे मन्मथनिधानकलश इव प्ररोहः ॥ ५७५ ॥
 मंगलकलशावरी पालवी विसावते शुभदायी ।
 मदनधनस्तनकलश स्पर्शिता कोण धन्य ग बाई ॥ ५७५ ॥

मदनाचा संपत्तिकलशाप्रमाणे असलेल्या तुझ्या ह्या स्तनविस्तारावर अलोट
 पुण्याईचे फळ असलेल्या एकमेव वृक्षरूपी अशा कोणाचा बरे हात पालवीप्रमाणे
 विसावणार आहे ?

चोर-नजर चोरा स-भअ-स-तद्धं पुणो पुणो पेसअन्ति दिट्ठीओ ।
 अहि-रक्खिअ-णिहि-कलसे व्व पोढ-वइआ-यणुच्छइणे ॥ ५७६ ॥
 चोराः सभयसतृष्णं पुनः पुनः प्रेषयन्ति दृष्टीः ।
 अहिरक्षितनिधिकलश इव प्रौढपतिकास्तनोत्सङ्गे ॥ ५७६ ॥
 उन्नत आकर्षक स्तनमंडळ धजे न कामुक करी ।
 स्पर्श कराया भये कामिनी शूराची सहचरी ॥
 चोर पाहती कुंभसंपदा भुजंगरक्षित सदा ।
 लोभ सुटे परि भीत मानसी ओढवेल आपदा ॥ ५७६ ॥
 भुजंगाने रक्षिलेल्या संपत्तिकलशाप्रमाणे असलेल्या, व प्रौढ पती असलेल्या
 स्त्रीच्या स्तनविस्तारावर चोर लोक धास्तावून, पण आसुसलेपणाने वारंवार
 नजरा टाकतात.

रोमांचित उव्वहइ णव-तणङ्कुर-रोमञ्च-पसाहिआइँ अडगाइम् ।
 पाउस-लच्छीअ पओहरेहिँ परिपेल्लिओ विञ्जो ॥ ५७७ ॥
 उद्रहति नवतृणाङ्कुरोरोमाञ्चप्रसाधितान्यङ्गानि ।
 प्रावृड्लक्ष्म्याः पयोधरैः परिप्रेरितो विन्ध्यः ॥ ५७७ ॥
 वर्षाकाली गगनधरेचे मीलन हे मंगल ।
 वरुणदेवता जलधारांनी ओलवि ती मखमल ॥
 पयोधरांचे स्पर्शांलिंगन सारुनिया अंचल ।
 रोमांचित हो तृणांकुरांनी प्रसन्न विंध्याचल ॥ ५७७ ॥
 पावसाळ्याच्या सौंदर्यलक्ष्मीच्या 'पयोधरांचा (मेघांचा; स्तनांचा) स्पर्श
 झाल्यामुळे विन्ध्यपर्वत नवीन तृणांकुरांच्या रोमांचांनी बहूरून आलेले अवयव
 धारण करीत आहे.

रेवा आम बहला वणाली मुहला जल-रडकुणो जलं सिसिरम् ।
 अण्ण-णईणँ वि रेवाइ तह वि अण्णे गुणा के वि ॥ ५७८ ॥
 सत्यं बहला वणाली मुखरा जलरङ्कवो जलं शिशिरम् ।
 अन्यनदीनामपि रेवायास्तथाप्यन्ये गुणाः केऽपि ॥ ५७८ ॥
 शीत सुखद जल या सरित्तेचे हिरवे रान किनारी ।
 रुणुक्षुणु पंजण घुमवि हंसिनी प्रवाह हा जरतारी ॥
 मान्य मला ही नदी गुणवती करी जनांची सेवा ।
 आगळेच गुण तिचिया अंगी आवडते परि रेवा ॥ ५७८ ॥

—होय. दुसऱ्याही नद्यांची राने घनदाट आहेत; (त्यांतले) पाणकोंबडे कूजन करीत आहेत; पाणी गार आहे; तरीदेखील नर्मदेच्या ठायी दुसरेच काही अवर्णनीय गुण आहेत ना!

बेलफळे

एइ इमीअ णिअच्छइ परिणअ-मालूर-सच्छहे थणए ।
तुङ्गो सप्पुरिस-मणोरहे व्व हिअए अ-माअन्ते ॥ ५७९ ॥

एतास्या निरीक्षध्वं परिणतमालूरसदृशौ स्तनौ ।

तुङ्गौ सत्पुरुषमनोरथाविव हृदयेऽमात्तौ ॥ ५७९ ॥

पहा तरी ती नीट निरखुनी टणक कठिण भरलेली ।

पीन-घन स्तन उरी भासती बेलफळे पिकलेली ॥

थोरांचे उत्तुंग मनोरथ घेती उंच भरारी ।

सावेना हृदयात उठुनिया प्रकट होति बाहेरी ॥ ५७९ ॥

या, नीट पहा हिचे पक्वबेलफळांप्रमाणे असलेले स्तन! —सज्जनांच्या मनोरथांप्रमाणे उंच (उभार); —हृदयात न मावणारे (—म्हणून बाहेर प्रकट होणारे).

रहस्य

हत्थाहर्त्थि अहमहमिआइ वासागमम्मि मेहेहिम् ।

अब्बो किं पि रहस्सं छण्णं पि णहङ्गणं गलइ ॥ ५८० ॥

हस्ताहस्त्यहमहमिकया वर्षागमे मेघैः ।

आश्चर्यं किमपि रहस्यं छन्नमपि नभोऽङ्गणं गलति ॥ ५८० ॥

सहकाराने दाटीवाटी करुनी आटापीट ।

वर्षाकाली नभांगणाते मेघ झाकती नीट ॥

किंतिहि झाकले गुपित आतले नच ते झाकुनि राही ।

सतत पाझरे अंतर उघडे, कळे न ही नवलाई ॥ ५८० ॥

अयाई! काय नवल तरी! पावसाळा येताच अहमहमिकेने बुक्यांचे तडाखे देणाऱ्या मेघांनी आकाशाचे अंगण झाकून टाकिले, तरी ते काहीतरी रहस्य (पावसाच्या रूपाने) गाळीतच (प्रकट करीतच) आहे.

भटक्या

केत्तिअमेत्तं होहिइ सोहृगं पिअअमस्स भमिरस्स ।

महिला-मअण-छुहाउल-कडक्ख-विवखेव-घेप्पन्तम् ॥ ५८१ ॥

कियन्मात्रं भविष्यति सीभाग्यं प्रियतमस्य भ्रमणशीलस्य ।

महिलामदनक्षुधाकुलकटाक्षविक्षेपगृह्यमाणम् ॥ ५८१ ॥

नयनकटाक्षांवरी झुलवितो मन्मथक्षुधिता रमणी ।

किती काळ नुसताच मागुती फिरेल प्रियकर झुलुनी ॥ ५८१ ॥

मदनसुधेने व्याकुळ झालेल्या स्त्रियांच्या (नुसत्याच) कटाक्षविभेपांचे आकर्षण ज्यात आहे, असे सुदैव माझ्या भटक्या वृत्तीच्या प्रियतमाला कितीसे म्हणून लाभणार आहे ?

**भिऊ
नकोस**

णिअ-घरिणि उचऊहसु कुक्कुड-सहेन झत्ति पडिबुद्धो ।

पर-वसइ-वास-सङ्खुर णिअए वि घरम्मि मा भामु ॥ ५८२ ॥

निजगृहिणीमुपगूहस्व कुक्कुटशब्देन झटिति प्रतिबुद्धः ।

परवसतिवासशङ्खिन्निकेऽपि गृहे मा भैषीः ॥ ५८२ ॥

पहाट झाली दारावरती थाप देतसे कुणी ।

होसी का भयभोत साजणा परसदना समजुनी ॥

आरवला कोंबडा प्रियकरा नको उठू दचकुनी ।

तुझीच शय्या, तुझेच घर हे, तुझीच मी गेहिनी ॥ ५८२ ॥

कोंबडाच्या बांगीने दचकून जागा झालेला आहेस तू.— आपल्या घरघनिणीला आलिंगन दे. आपण दुसऱ्यांच्या घरी राहिलो अशी शंका घेणाऱ्या, अरे, आपल्याच घरातही तू भिऊ नकोस.

काळमेघ

खर-पवण-रअ-गलत्थिअ-गिरि-ऊडावडण-भिण्ण-देहस्स ।

धुक्काधुक्कइ जीअं व विज्जुआ काल-मेहस्स ॥ ५८३ ॥

खरपवनरयगलहस्तितगिरिकूटापतनभिन्नदेहस्य ।

धुकधुकायते जीव इव विद्युत्कालमेघस्य ॥ ५८३ ॥

नेई उडबुनि झंझावाते घेत भयंकर वेग ।

गिरिकूटावरि आदळता तो कभिन्न काळा मेघ ॥

होइ छिन्नविच्छिन्न धुकधुके जाइ काळजा भेग ।

अनुकम्पित ती जीवनज्योती रडे विजेची रेघ ॥ ५८३ ॥

सोसाट्याच्या वाऱ्याच्या वेगाने गचाडी दिल्यामुळे पर्वतशिखरावर कोसळून ज्याच्या देहाचा चुराडा होऊन गेला आहे, त्या काळमेघाच्या जिवाप्रमाणे असलेली वीज धुकधुक करित आहे.

वीज

मेह-महिसस्स णज्जइ उअरे सुर-चाव-कोडि-भिण्णस्स ।

कन्दन्तस्स स-विअणं अन्तं व पलम्बए विज्जू ॥ ५८४ ॥

मेघमहिषस्य ज्ञायत उदरे मुरचापकोटिभिन्नस्य ।

कन्दतः सवेदनमन्त्रमिव प्रलम्बते विद्युत् ॥ ५८४ ॥

गगनरक्षणा उचलि इंद्रधनु कोपुनिया जगदीश ।
अचूक वेधुनि उदर फाडिले पळता मेघमहीष ॥
लौबकळे आतडे विजेचे तडफड होय भयाने ।
साहवे न वेदना ओरडे व्याकुल आर्कांताने ॥ ५८४ ॥

इंद्रधनुष्याच्या अग्राने भेद केल्यामुळे वेदनांनी कळवळून आक्रोश करणाऱ्या मेघरूपी महिषाच्या पोटातले आतडे असल्याप्रमाणे दिसणारी बीज लोंबत आहे वाटते.

हातभाला

णव-पल्लवं विसण्णा पहिआ पेच्छन्ति चूअ-रुक्खस्स ।
कामस्स लोहिउप्पड्ढा-राइअं हत्थ-भल्लं व ॥ ५८५ ॥
नवपल्लवं विषण्णाः पथिकाः पश्यन्ति चूतवृक्षस्य ।
कामस्य लोहितसमूहराजितं हस्तभल्लमिव ॥ ५८५ ॥
नवी कोवळी तांबूस पाने उगली सहकाराची ।
उदास होती पथिक पाहुनी पथके स्मरवीराची ॥
वसंतांत या कामिजनांची हृदये भेदायाला ।
की मदनाने हाती धरिला रक्तमाखला भाला ॥ ५८५ ॥

खूप रक्ताने माखलेल्या अशा, कामदेवाच्या हातभाल्यासारखी शोभणारी आम्र-वृक्षाची नवी पालवी पथिकजन विषण्ण होऊन वधत राहिले आहेत.

महिलांचा
दोष

महिलाणं चिअ दोसो जेण पवासम्मि गव्विआ पुरिसा ।
दो तिण्णि जाव ण मरन्ति ता ण विरहा समप्पन्ति ॥ ५८६ ॥
महिलानामेव दोषो येन प्रवासे गर्विताः पुरुषाः ।
द्वे तिस्रो यावन्न म्रियन्ते तावन्न विरहाः समाप्यन्ते ॥ ५८६ ॥
पुरुष प्रवासी सदाच राही दोष असे महिलांचा ।
मेल्यावाचुनि कसा कळावा जाच तया विरहाचा ॥ ५८६ ॥

प्रवासात पुरुष गवनि भरतात, ह्याचा दोष स्त्रियांच्याचकडे आहे. जोवर दोनतीन स्त्रिया मरणार नाहीत, तोवर वियोग संपायचे म्हणून नाहीत.

दर्शन

बालअ दे वच्च लहुं मरइ वराई अलं विलम्बेण ।
सा तुज्झ दंसणेण वि जीवेज्जइ णत्थि संदेहो ॥ ५८७ ॥
वालक हे व्रज लघु म्रियते वराकी अलं विलम्बेन ।
सा तव दर्शनेनापि जीविष्यति नास्ति संदेहः ॥ ५८७ ॥
जा अविलम्बे सदनी सुमगा विरहे मरतानाही ।
दर्शन घडता तुझे अखेरी प्राणहि परतुनि येई ॥ ५८७ ॥

मुला रे, लवकर जा (घरी). (नाही तर) विचारी मरून जाईल. उशीर नको.
(अरे,) तुझ्या नुसत्या भेटेनेही ती जगणार आहे, ह्यात काही शंका नाही.

वणवा तम्मिर-पसरिअ-हुअवह-जालालि-पलीविए वणाहोए ।

किंसुअ-वणं ति कलिऊण मुद्ध-हरिणो ण णिक्कमइ ॥ ५८८ ॥

ता म्रवणं प्रसृतहुतवहज्वालालिप्रदीपिते वनाभोगे ।

किंशुकवनमिति कलयित्वा मुग्धहरिणो न निष्क्रामति ॥ ५८८ ॥

पेटे वणवा लालतांबडे दिसे उजळले रान ।

अजाण हरिणा वाटे भवती पळसच फुलला छान ॥ ५८८ ॥

अरण्याप्रदेश हा पसरलेल्या वणव्याच्या लालीलाल ज्वाळांनी पेटलेला (असूनही)
ते पळसांचे रान आहे, अशा समजुतीने अजाण हरिण (तेथून) बाहेर
पडेच ना.

चोंबडी णिहुअण-सिप्पं तह सारिआइ उल्लाविअं ह्य गुरु-पुरओ ।

मैना जह तं वेलं माए ण आणिमो कथ वच्चामो ॥ ५८९ ॥

निधुवनशिल्पं तथा शारिकयोल्लपितमस्माकं गुरुपुरतः ।

यथा तां वेलां मातर्नं जानीमः कुत्र व्रजामः ॥ ५८९ ॥

सांगतसे ग रतिलीला ती कशा रंगल्या रंता ।

वडिलांदेखत विलासवर्णन करिते मेली मैना ॥

किती लाजले कळे न काही लपू कुठे ग बाई !

घेइ तरी उदरात आपुल्या मजसी धरणीमाई ॥ ५८९ ॥

(आमची) संभोगक्रीडेची कला मैनेने आमच्या वडीलघाण्यांच्या पुढ्यात अशी
काही वर्णन करून सांगितली की, आई, त्या वेळी कुठे (लपून) जावे, हेच
आम्हांला कळेना.

विलास पच्चग्ग-प्फुल्ल-दलुल्लसन्त-मअरन्द-पाण-लोहिल्लो ।

तं णत्थि कुन्द-कलिआइ जं ण भ्रमरो महइ काउम् ॥ ५९० ॥

प्रत्यग्रफुल्लदलोल्लसन्मकरन्दपानलुब्धः ।

तन्नास्ति कुन्दकलिकाया यन्न भ्रमरो वाञ्छति कर्तुम् ॥ ५९० ॥

वेलीवर नवतीच अधखिली कुंदकळी अलबेली ।

रसतस्कर तो भ्रमर विलासे रमवी छेलछबेली ॥

मधु चाखाया चुंबि पाकळी कुरवाळी रसवाळी ।

हळूच उलवी मिटली मखमल शिरतो केसरजाली ॥ ५९० ॥

ताज्या उमललेल्या (कुंदकळीच्या) पाकळ्यांमधून खवणारा मकरन्द पिण्यासाठी लालचावलेला भ्रमर कुंदकळीशी करू इच्छीत नाही, असे काही (प्रेमविलसित म्हणून) नाही.

कुंदलता

सो को वि गुणाइसओ ण आणिमो मामि कुन्द-लइआए ।

अच्छीहि चिअ पाउं अहिलस्सइ जेण भमरेहिम् ॥ ५९१ ॥

स कोऽपि गुणातिशयो न जानीमो मातुलानि कुन्दलतिकायाः ।

अक्षिभ्यामेव पातुमभिलष्यते येन भ्रमरैः ॥ ५९१ ॥

कळे न मामी आकर्षक गुण कुठले कुंदलतेला ।

कसे भाळती रसिक बाइ ग, कसल्या सुंदरतेला ॥

पिसाटापरी फिरे मागुता येइ न हाती देठ ।

आतुर भ्रमरा होय पुरेशी केवळ डोळेभेट ॥ ५९१ ॥

मामी, आम्हांला कळत नाही, (पण) कुन्दवेलीच्या ठिकाणी असा काही अवर्णनीय विशिष्ट गुण असतो की, त्यामुळे भ्रमर नुसत्या डोळ्यांनीच तिचे पान करण्याला तरळलेले असतात.

अनिमिष

एकं च्चिअ रूअ-गुणं गामणि-धूआ समुव्वहइ ।

अ-णिमिस-णअणो सअलो जीए देवीकओ गामो ॥ ५९२ ॥

एकमेव रूपगुणं ग्रामणीदुहिता समुद्रहति ।

अनिमिषनयनः सकलो यया देवीकृतो ग्रामः ॥ ५९२ ॥

नाजुक सुंदर तरुण देखणी गावघन्याची पोर ।

टकमक बघती सान-थोरही वाटेवरले चोर ॥

रहदारी तो दारावरती दिवसा-राती रोज ।

मिटति न डोळे नजर बांधली दंशवती हो शेज ॥

जो-तो येई तिथे घ्यावया समाधीच सविकल्प ।

मिळे देवपण गावकन्यांते, बनले मर्मर शिल्प ॥

(स्थिरावलेले असंख्य डोळे काय जाहले नकळे ।

रात-जागरण रोज त्यांना बनले त्यांचे पुतळे) ॥ ५९२ ॥

पाटलाच्या पोरीपाशी एक काय-तो रूपगुण मात्र आहे. (पण) सगळ्या गावकन्यांची डोळ्यांची उषडझाप नाहीशी करून तिने त्यांना देव बनवून टाकिले आहे.

आस्वाद

मण्णे आंसाओ च्चिअ ण पाविओ पिअअमाहर-रसस्स ।

तिअसेहिं जेण रअणाअराहिं अमअं समुद्धरिअम् ॥ ५९३ ॥

मन्य आस्वाद एव न प्राप्तः प्रियतमाघररसस्य ।

त्रिदशैर्येन रत्नाकरादमृतं समुद्धृतम् ॥ ५९३ ॥

मिळे न देवां गमे प्रियतमा-अधरामृत चाखाया ।

म्हणुनी केले समुद्रमंथन सुधाकुंभ लाभाया ॥ ५९३ ॥

मला तर वाटते की, प्रियतमेच्या अधररसाची चव देवांना (कधी) मिळालीच नाही. म्हणूनच त्यांनी समुद्रामधून अमृत (घुसळून) वर काढिले.

हरिणी

आअण्णाअड्डिअ-णिसिअ-भल्ल-मम्माहआइ हरिणीए ।

अ-इंसणो पिओ होहिइ त्ति वल्लिउं चिरं दिट्ठो ॥ ५९४ ॥

आकर्णाकृष्टनिशितभल्लमर्माहतया हरिण्या ।

अदर्शनः प्रियो भविष्यतीति वलित्वा चिरं दृष्टः ॥ ५९४ ॥

कानावरि ओढताच दोरी सूं-सूं सुटला तीर ।

स्तला उरि घायाळ जाहली हरिणी धरुनी धीर ॥

घळघळ वाहे नीर लोचनी जीव न जाता जाई ।

मान वळवुनी अखेरची ती दृष्टि प्रियकरा पाही ॥ ५९४ ॥

कानांपर्यंत ओढल्या गेलेल्या तीक्ष्ण वाणाने बर्मी घायाळ झालेल्या हरिणीने प्रियकर (आता पुन्हा) बघायला मिळणार नाही, म्हणून त्याच्याकडे कित्ती वेळचे डोळाभर पाहून घेतले.

गयावया

विसम-ट्टिअ-पिक्केक्कम्ब-दंसणे तुज्झ सत्तु-धरिणीए ।

को को ण पत्थिओ पहिआण डिम्भे सअन्तम्मि ॥ ५९५ ॥

विषमस्थितपक्वैकाभ्रदर्शने तव शत्रुगृहिण्या ।

कः को न प्रार्थितः पथिकानां डिम्भे रुदति ॥ ५९५ ॥

चढणीवरती अवघड जागी आंब्याचे ते झाड ।

रिपुरमणोते दिसला त्यावर एकच पिकला पाड ॥

काढुनि घाया हट्ट धरोनी रडू लागले मूल ।

नूपा, विनविले किति पथिकांना कुणा न पडली भूल ॥ ५९५ ॥

अवघड जागी असलेला एकच-एक-पिकलेला आंबा पाहताच लेकरू (त्यासाठी हट्ट धरून) रडू लागल्यावर तुझ्या शत्रूच्या घरधनिणीने पथिकांतल्या कोणा-कोणाची म्हणून (तो काढून देण्यासाठी) गयावया केली नाही ?

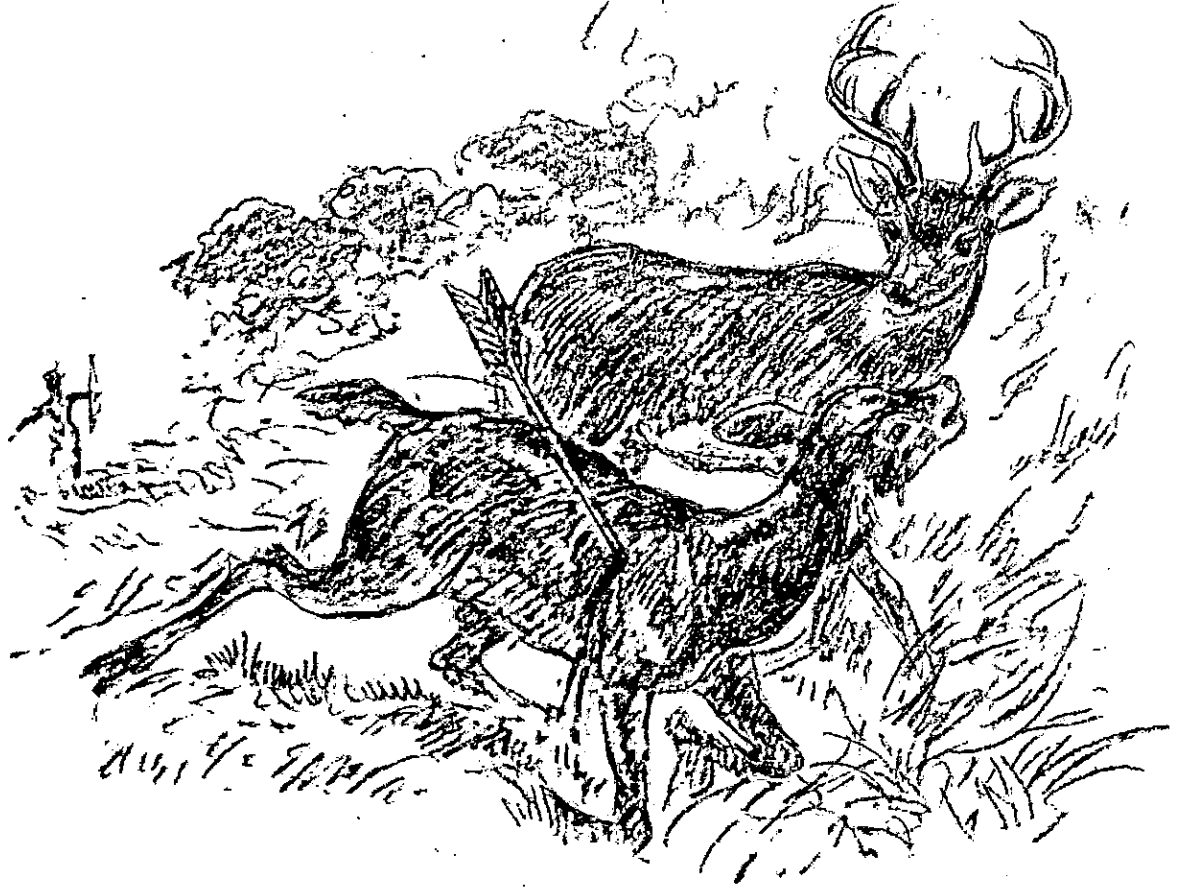
पुष्पनृत्य

मालारी लल्लुल्लुलिअ-बाहु-मूलेहिं तरुण-हिअआइम् ।

उल्लूरइ सज्जुल्लूरिआइं कुसुमाइं दावेन्ती ॥ ५९६ ॥

मालाकारी ललितोल्लुल्लितबाहुमूलाभ्यां तरुणहृदयानि ।

उल्लुनाति सद्योऽवलूनानि कुसुमानि दर्शयन्ती ॥ ५९६ ॥

हरिणी

कानावरि ओडताच दोरी सं-सं सुटला तीर ।
स्तला उरि घायाळ जाहली हरिणी धरुनी धीर ॥
घळघळ वाहे नीर लोचनी जीव न जाता जाई ।
मान वळवुनी अखेरची ती दृष्टि प्रियकरा पाही ॥ ६.५९४

पुष्पनृत्य

बाहुमूल स्फुरवीत मालिनी ललित फुलांचे गेंद ।
उरी झेलुनी रसिक कुणी का गुंफिल वाजूबंद ॥
टपोर तो मोगरा, चमेली, मदनवाण, मुचकुंद ।
नजरेचा तो नाजूक गजरा करि तरुणात धुंद ॥ ६.५९६

बाहुमूल स्फुरवीत मालिनी ललित फुलांचे गेंद ।
उरी श्लेहनी रसिक कुणी का गुंफिल बाजूबंद ।।
टपोर तो मोगरा, चमेली, मदनबाण, मुचकुंद ।
नजरेचा तो नाजुक गजरा करि तरुणांते धुंद ॥ ५९६ ॥

नुकतीच तोडलेली फुले (गिन्हाइकांना) दाखवीत माळीण सुंदर रीतीने
हलणाऱ्या आपल्या बाहुमूलांनी (=काखांच्या भागांनी) तरुणांची हृदये
खुडून घेते !

पंचकडी

मज्जो पिओ कुअण्डो पल्लि-जुआणा सवत्तीओ ।
जह जह वड्डुन्ति थणा तह तह छिज्जन्ति पञ्च बाहीए ॥ ५९७ ॥
मध्यः प्रियः कोदण्डः पल्लीयुवानः सपत्न्यः ।
यथा यथा वर्धते स्तनौ तथा तथा क्षीयन्ते पञ्च व्याध्याः ॥ ५९७ ॥
दिसंदीस हो शबरवधूचे निबर पुष्ट स्तन पीन ।
कमान, कंबर, युवक, सवत, पति-पंचकडी हो क्षीण ॥ ५९७ ॥

पारध्याच्या (तरुण) स्त्रीचे स्तन जसेजसे वाढू लागतात, तसतशा (पुढील)
पाच (गोष्टी) वारीक होऊ लागतात : (तिची) कंबर, प्रियकर, धनुष्य,
गावचे तरुण आणि सवती.

माळीण

मालारीए वेल्लहल-बाहु-मूलावल्लोअण-सअक्को ।
अलिअं पि भमइ कुसुमार्घ-पुच्छिछरो पंसुल-जुआणो ॥ ५९८ ॥
मालाकार्याः सुन्दरबाहुमूलावल्लोकनसतृष्णाः ।
अलीकमपि भ्रमति कुसुमार्घप्रश्नशीलः पांसुलयुवा ॥ ५९८ ॥
माळिणिचे स्तन उभार सुंदर दिसावयाते डोळा ।
मोल पुसाया फुलाफुलांचे लंपट होती गोळा ॥ ५९८ ॥

सुंदर बाहुमूले (=काखांचे भाग) पाहण्यास आसुसलेले छिनाल तरुण माळिणीला
फुलांचे मोल विचारण्याच्या बहाण्याने (तिच्या अवतीभवती) कशा धिरट्या
घालीत आहेत.

रेवा

अ-कअण्णुअ घण-वण्णं घण-पण्णन्तरिअ-तरणि-अर-णिअरम् ।
जइ रे रे वाणीरं रेवा-णीरं पि णो भरसि ॥ ५९९ ॥
अकृतज्ञं धनवर्णं धनपर्णान्तरिततरणिकरनिकरम् ।
यदि रे रे वानीरं रेवानीरमपि न स्मरसि ॥ ५९९ ॥

माळीण

माळीणचे स्तन उभार सुंदर दिसावयाले डोळा ।
मोल पुसाया फुलाफुलांचे लंपट होती गोळा ॥ ६.५९८

दाट पालवी नदीकाठचे घन वेतांचे वन ।
 रविकिरणांते वाव मिळोना एकांती आपण ॥
 भेटायते तुला पोहुनी आले रेवानदी ।
 केले साहस अरे कृतघ्ना, आठवते ना कधी ? ॥ ५९९ ॥

घनदाट पानांनी सूर्यकिरण झाकून टाकिलेला, गहिन्या रंगाचा वेतसकुंज जरी
 तू विसरला असलास, तरी अरे,— अरे कृतघ्ना, नर्मदेचे पाणीदेखील तुला
 नाही आठवत ?

वैद्य मन्दं पि ण आणइ हल्लिअ-णन्दणो इह हि डड्ढ-गामम्मि ।
 गह-वइ-सुआ विवज्जइ अ-वेज्जए कस्स साहामो ॥ ६०० ॥

मन्दमपि न जानाति हल्लिकनन्दन इह हि दग्धग्रामे ।
 गृहपतिसुता विपद्यतेऽवैद्यके कस्य कथयामः ॥ ६०० ॥

आजारी ती सुता धन्याची नवरा नागरनंदी ।
 भिकारगावी लोक अडाणी चाकर छंदीफंदी ॥
 कळवू कोणा निदान घ्याया तिला न्यावया बंदी ।
 वैद्यराजया सहजच नामी चालुन आली संघी ॥ ६०० ॥

शेतकऱ्याच्या (नांगरगट्ट्या) पोरट्याला एवढेसुद्धा कळत नाही— की, ह्या
 भिकारड्या गावढ्यात नाही वैद्य,— आणि घरघन्याची पोर पडली आहे
 आजारी. कोणाला आम्ही हे सांगावे ?

(शतक सहावे समाप्त)

शतक सातवे

प्रेम आणि
मरण

एकककं परिरक्षण-प्रहार-संमुहे कुरङ्ग-मिहुणम्मि ।
वाहेण मण्णु-विअलन्त-वाह-धोअं धणुं मुक्कम् ॥ ६०१ ॥
अन्योन्यं परिरक्षणप्रहारसंमुखे कुरङ्गमिथुने ।
व्याघ्रेण मन्युविगलद्वाष्पधौतं धनुर्मुक्तम् ॥ ६०१ ॥
बाण रोखिता, हरिणयुगुल ते दुजास रक्षायाते ।
एकमेक ते सन्मुख होती प्रहार झेलायाते ॥
परस्परांचे प्रेम बघुनि ते नयनि आसवे आली ।
गहिवरला तो व्याध धनूही टाकुनि देई खाली ॥ ६०१ ॥

एकमेकांचे संरक्षण करण्यासाठी (स्वतःवरच बाणाचा) प्रहार (घ्यावा, म्हणून)
हरिणांचे जोडपे (आळीपाळीने) समोर येत असलेले (पाहून) दुःखाने
ओघळणाऱ्या अश्रूंनी (धनुष्य) भिजून गेले आहे अशा स्थितीतले आपले धनुष्य
व्याघ्राने फेकून दिले.

निर्वाणी

ता सुहअ विलम्ब खणं भणामि कीअ वि कएण अलमहवा ।
अ-विआरिअ-कज्जारम्भआरिणी मरउ ण भणिस्सम् ॥ ६०२ ॥
तत्सुभग विलम्बस्व क्षणं भणामि कस्या अपि कृतेनालमथवा ।
अविचारितकार्यारम्भकारिणी म्रियतां न भणिष्यामि ॥ ६०२ ॥
अविचाराने कुणी वागता कशास बोलायाचे ।
तिला तशी जाऊ दे, मरू दे, होइल जे व्हायाचे ॥
थांबा सुभगा, जरा लांबवा इतुक्यातच जायाचे ।
—नकोच पण ते कुणाविषयि का उगाच सांगायचे ? ॥ ६०२ ॥

—तर सुभगा, क्षणभर थांब. कोणासाठी तरी मला बोलायचे आहे.—किंवा,
नकोच ते. (मागचा-पुढचा) विचार न करिता तिने कार्य सुरू केलेले आहे.
—मरो ती. नाहीच बोलणार मी !

चटक भोइणि-दिण्ण-पहेणअ-चक्खिअ-दुस्सिक्खिओ हल्लिअ-उत्तो ।
 एत्ताहे अण्ण-पहेणआणं छीओल्लअं देई ॥ ६०३ ॥
 भोगिनीदत्तप्रहेणकास्वादनदुःशिक्षितो हल्लिकपुत्रः ।
 इदानीमन्यप्रहेणकानां 'छी' इति वचनं ददाति ॥ ६०३ ॥
 शेतकःच्याचा पोर वाटला अगदी साधाभोळा ।
 धूर्त फार वाणीण लंपटा तिचा त्याजवर डोळा ॥
 देउनिया वायने लाविले तिने तयाला नादी ।
 तिरस्कार दावितो मजवरो प्रेम करोनी आधी ॥ ६०३ ॥
 [वाटेवरती दिसता कोठे 'शुक्-शुक्' करितानाही ।
 चुकूनही मजकडे बघेना हूं की चूंहि न काही ॥
 मोदकापरी तोंड फुगवुनी जाई तो अपराधी ।
 मोदक मिळता कशी रुचावी तया भाकरी साधी ? ॥ ६०३ ॥]
 वाणिणीने दिलेली वाणे चाखचाखून लाडावलेला शेतकःच्याचा मुलगा आता
 दुसऱ्यांच्या वाणांना 'शी : शी : ' असे उद्गार काढितो.

पहाट पच्चूस-भऊहावलि-परिमलण-समूससन्त-वत्ताणम् ।
 कमलाणं रअणि-विरमे जिअ-लोअ-सिरो महम्महइ ॥ ६०४ ॥
 प्रत्यूषमयूखावलिपरिमलनसमुच्छ्वसत्पत्ताणाम् ।
 कमलानां रजनिविरामे जितलोकश्रीर्महमहायते ॥ ६०४ ॥
 सरत रात ये प्रभात अरुण उदयि येता ।
 उमलति नवकमलदले किरणस्पर्श होता ॥
 दरवळतो मधु सुगंध वात मंद वाही ।
 प्रफुल्लपद्मशोभा ही जिकि दिशा दाही ॥ ६०४ ॥
 [न्याहळि प्रतिबिंब खुळी जलवलयी कमलकळी ।
 दंवीबंदू-सर-माला, सरसलिली ओघळली ॥
 चंचूपुटी मृदु मृणाल राजहंस पोही ।
 कांतिविभव तव कमलिनि अखिल विश्व मोही ॥ ६०४ ॥]
 रात्र संपल्यावर पहाटच्या किरणांनी स्पर्श केल्यामुळे ज्यांच्या पाकळ्या उमलू
 लागल्या आहेत, अशा कमलांची शोभा जग जिकून कशी घमघमत आहे !

चावट वाउव्वेल्लिअ-साउलि थएसु फुड-दन्त-मण्डलं जहणम् ।
वारा चडुआरअं पइं मा हु पुत्ति जण-हासिअं कुणसु ॥ ६०५ ॥
 वातोद्वेलितवस्त्रे स्थगय स्फुटदन्तमण्डलं जघनम् ।
 चाटुकारकं पतिं मा खलु पुत्ति जनहासितं कुरु ॥ ६०५ ॥

चाटुकार चावट हा वारा किति घोट गडे ।
 उडवि वसन फडफडते लाजेने ऊर उडे ॥
 मांडीवर रदनदंश, नखनखरे ओरखडे ।
 सावर ग चोर-गुपित ते पडेल ना उघडे ॥
 आवडते जरि तुजसी प्रणयरंग वदनि चढे ।
 होइल पतिचे हासे बघता नखचित्र पुढे ॥ ६०५ ॥

वाच्याने जिचे अंचळवस्त्र फडफडत आहे अशा मुली, ज्यावर दन्तव्रणांची रांग उघड (दिसत) आहे असा आपला जघन झाकून घे. (तुला) आवडणाऱ्या क्रीडा करणाऱ्या नवऱ्याचे लोकांत (असे) हसे करू नकोस.

**कुटुंबाचा
भार**

वीसत्य-हसिअ-परिसक्किआणें पढमं जलञ्जली दिण्णो ।
 पच्छा वहुअ गहिओ कुडुम्ब-भारो णिमज्जन्तो ॥ ६०६ ॥
 विस्रब्धहसितपरिक्रमाणां प्रथमं जलाञ्जलिर्दत्तः ।
 पश्चाद्वध्वा गृहीतः कुटुम्बभारो निमज्जन् ॥ ६०६ ॥
 हासत खिदळत निःसंकोचे सदाच भटकत राही ।
 विवाह होता सरितेपरि ती संथ मंथरा वाही ॥
 पाणिग्रहणी तिने सोडिले चंचलतेवर पाणी ।
 सुगृहिणी ती अता न उरली स्वच्छंदाची गाणी ॥ ६०६ ॥

(पूर्वीच्या) विश्रब्धपणे हसण्या-खिदळण्यावर आणि चालण्यावर तिने प्रथम पाणी सोडिले ; (आणि आता) मागाहून, वधूने बुडू पाहणाऱ्या कुटुंबाचा भार (शिरी) घेतला आहे.

चंद्रगौरी

गम्मिहिसि तस्स पासं सुन्दरि मा तुरअ वड्ढउ मिअङ्को ।
 दुद्धे दुद्धं विअ चन्दिआइ को पेच्छइ मुहं दे ॥ ६०७ ॥
 गमिष्यसि तस्य पाश्वं सुन्दरि मा त्वरस्व वर्धतां मृगाङ्कः ।
 दुग्धे दुग्धमिव चन्द्रिकायां कः प्रेक्षते मुखं ते ॥ ६०७ ॥
 गौरमुखी सौंदर्यशालिनी प्रीति चंद्रिके बाई ।
 जाता मागोमाग त्याच्या करू नको ग घाई ॥
 परिसरात चांदणे पडू दे किरणांची चतुराई ।
 दुधात मिळता दूध दिसेना कुणा वेगळे काही ॥ ६०७ ॥

सुन्दरी, जाशील त्याच्यापाशी (थोड्या वेळाने). घाई नको करूस. चंद्र वर येऊ दे (शब्दशः-वाढू दे). मग दुधात दूध मिसळावे, त्याप्रमाणे चांदण्यात कोणाला तुझे मुख ओळखू येईल ?

नजर जइ जूरइ जूरउ णाम मामि पर-लोअ-वसणिओ लोओ ।
 तह वि बला गामणि-णन्दणस्स वअणे वलइ दिट्ठी ॥ ६०८ ॥
 यच्चि खिद्यते खिद्यतां नाम मातुलानि परलोकव्यसनिको लोकः ।
 तथापि वलाद् ग्रामणीनन्दनस्य वदने वलति दृष्टिः ॥ ६०८ ॥
 किती ठरविले बघायचे नच मुळिही त्याच्याकडे ।
 वळते मेली नजर चोरुनी काय करू मी गडे ? ॥
 मधे आडवे पर्वतकंदर उल्लंघुनि ते कडे ।
 पापणिच्या पंखावर बसुनी दृष्टि नेमकी उडे ॥
 पारलौकिकी व्यसनी दांभिक रागवु दे ग मनी ।
 अजाणता ही ओढ लागते पडते ग मोहिनी ॥ ६०८ ॥

मामी, परलोकाचे छांदिष्ट असलेल्या लोकांना जरी खंत वाटली ना, तरी वाटू दे खुशाल. तरीदेखील पाटलाच्या मुलाच्या मुखाकडे माझी दृष्टी बळेबळेच खेचली जात आहे.

शून्य गेहं व वित्त-रहिअं णिज्झर-कुहरं व सलिल-मुण्णविअम् ।
 गो-हण-रहिअं गोट्ठं व तीअ वअणं तुह विओए ॥ ६०९ ॥
 गृहमिव वित्तरहितं निर्झरकुहरमिव सलिलशून्यापितम् ।
 गोधनरहितं गोष्ठमिव तस्या वदनं तव वियोगे ॥ ६०९ ॥
 लक्ष्मीवाचुनि शून्य सदन ते नसता गोधन गोठा ।
 झरा आटता दिसे पोकळी रहदारीविण वाटा ॥
 पर्णफुलाविन रानवल्लरी जळावाचुनी मीन ।
 विरहे तुझिया दिसे राजसा म्लानवदन ती दीन ॥ ६०९ ॥

तुझ्या वियोगात तिचे मुख कंगाल झालेल्या घराप्रमाणे, पाणी आटून गेलेल्या झऱ्याच्या पोकळीसारखे, (किंवा) गायी-बैलांची खिल्लारे नष्ट झालेल्या गोठ्याप्रमाणे झालेले आहे.

लाजवंती तुह दंसणेण जणिओ इमीअ लज्जाउलाइ अणुराओ ।
 दुग्गअ-मणोरहो विअ हिअअ च्चिअ जाइ परिणामम् ॥ ६१० ॥
 तव दर्शनेन जनितोऽस्या लज्जालुकाया अनुरागः ।
 दुर्गतमनोरथ इव हृदय एव याति परिणामम् ॥ ६१० ॥
 तुझ्या दर्शने मोहरली ती लाजाळूची वेल ।
 सहकारावर चढेल कंसी उभारताच झुकेल ॥
 मुकेच राही प्रेम बोलही-भाग्य न ते बहरेल ।
 मनी मोडती दीन मनोरथ कोण कसे पुरवील ? ॥ ६१० ॥

तुला पाहताच ह्या लाजवंतीच्या ठायी प्रेम अंकुरले. (पण) - कंगालाच्या मनोरथासारखे ते मनातल्या मनातच जिरून गेले.

रोडावलेली

जं तणुआअइ सा तुह कएण कि जेण पुच्छसि हसन्तो ।

अह गिहो मह पअई एच्चं भणिऊण ओरुण्णा ॥ ६११ ॥

यत् तनूयते सा तव कृते किं येन पृच्छसि हसन् ।

असौ ग्रीष्मे मम प्रकृतिरिति भणित्वावसदिता ॥ ६११ ॥

कशास पुसता कशी बाळलिस दावित माया खोटी ।

करिता का उपहास असा हा हसू आणुनी ओठी ॥

तुमच्यासाठी मुळी न झुरते सदाच मी कृशकाय ।

उन्हाळ्यातल्या झळा सुकवितो, रडते वेडी हाय ॥ ६११ ॥

ती जी रोडावत आहे, ती तुझ्यासाठी ? - का असे हसत-हसत विचारीत आहेस तू ? ही तर ग्रीष्मकाळात माझी प्रकृतीच असते, - असे म्हणून (एकाएकी) तिला रडू फुटले.

चित्रगुण

वण्ण-क्कम-रहिअस्स वि एस गुणो णवरि चित्त-कम्मस्स ।

णिमिसं पि जं ण मुञ्चइ पिओ जणो गाढमुवऊढो ॥ ६१२ ॥

वर्णक्रमरहितस्याप्येष गुणः केवलं चित्रकर्मणः ।

निमिषमपि यन्न मुञ्चति प्रियो जनो गाढमुपगूढः ॥ ६१२ ॥

लोपती न ते गुण चित्रातिल पुसले जरिही रंग ।

सैल न हो गाढालिगन ते दूर न सरले अंग ॥ ६१२ ॥

रंग भरलेले नसले, तरी चित्रकारीचा हा निव्वळ गुणच आहे, - की ज्यांनी घट्ट आलिगन दिलेले आहे, असे प्रियजन एकमेकांना क्षणभरही सोडीत नाहीत.

आडदांड

अ-विहत्त-संधि-बन्धं पढम-रसुब्भेअ-पाण-लोहिल्लो ।

उव्वेल्लिउं ण आणइ खण्डइ कलिआ-मुहं भमरो ॥ ६१३ ॥

अविभक्तसंधिबन्धं प्रथमरसोद्भेदपानलुब्धः ।

उद्वेल्लितुं न जानाति खण्डयति कलिकामुखं भ्रमरः ॥ ६१३ ॥

अधीर वेडा चाखायाते पहिला मधुर मरंद ।

सैल कराया पाही वंधन रसलालस तो धुंद ॥

कळे न भ्रमरा कशि उमलाची मुग्ध कळी मखमाली ।

निष्ठुर चावा दुखवि पाकळी निर्दय मुख कुरवाळी ॥ ६१३ ॥

(अजून परस्परांपासून पाकळ्यांची) सांघेजोड वेगळी झालेली नाही, अशा कळीचे तोंड कसे उघडावे ते, प्रथमरसाच्या प्रकटीकरणाचा आस्वाद चाखण्याला आतुरलेला भ्रमर जाणीत नाही, त्यामुळे त्याला दुखापत करितो. (शब्दशः - तोडितो).

मदनाचे
शस्त्रागार

दर-वेविरोरु-जुअलासु मउलिअच्छीसु लुलिअ-चिहुरासु ।
पुरिसाइरीसु कामो पिआसु सज्जाउहो वसइ ॥ ६१४ ॥
ईषद्वेपनशीलोरुयुगलासु मुकुलिताक्षिषु लुलितचिकुरासु ।
पुरुषायितशीलासु कामः प्रियासु सज्जायुधो वसति ॥ ६१४ ॥
थरकापतिं जघन तिचे बघते मुकुलित नयनी ।
सैल होइ कचबंधन पुरुषायित करि रमणी ॥
दाबुनिया ओठ वठवि मानचिन्ह रदनांचे ।
रमणीतनु ती गमते शस्त्रशिबिर मदनाचे ॥ ६१४ ॥
दोन्ही मांड्या किंचित लटलटत आहेत, डोळे मिटलेले आहेत, केस (सैल होऊन
तोंडावर) रळत-हेलकावत आहेत, अशा 'पुरुषायित' (विपरीत संभोग)
करणाऱ्या प्रियतमांच्या ठिकाणी मदन आपली आयुधे सज्ज करून राहत
असतो.

नावडती

जं जं ते ण सुहाअइ तं तं ण करेमि जं ममाअत्तम् ।
अहअं चिअ जं ण सुहामि सुहअ तं किं ममाअत्तम् ॥ ६१५ ॥
यद्यत्ते न सुखायते तत्तन्न करोमि यन्ममायत्तम् ।
अहमेव यन्न सुखाये सुभग तत्किं ममायत्तम् ॥ ६१५ ॥
कधी न मी ते करीन सुभगा, रुचे न जे तुजलागी ।
नसेच रे आधीन माझिया सुख माझे हतभागी ॥ ६१५ ॥
जे-जे तुला सुखविणारे नाही, ते-ते मी, माझ्या स्वतःच्या अधीन असले तर,
करायची नाही. (पण) मीच जर (तुला) सुखविणारी नसेन, तर सुभगा, माझ्या
अधीन असे राहिलेच रे काय ?

अडसर

वावार-विसंवाअं सअलावअवाणं कुणइ हअ-लज्जा ।
सवणाणं उणो गुरु-संणिहे वि ण णिरुज्जइ णिओअम् ॥ ६१६ ॥
व्यापारविसंवादं सकलावयवानां करोति हतलज्जा ।
श्रवणयोः पुनर्गुरुसंनिधावपि न निरुणद्धि नियोगम् ॥ ६१६ ॥
खटचाळ हा संकोच बाइ ग लाजहि देई साथ ।
वडिलांदेखत कसे बघू मी! बोल ऐकु द्या नाथ ! ॥
ऐकत बसते अविरोध अशी करुनि जिवाचे कान ।
पडु द्या कानी मधुर बोल ते आतुर झाले प्राण ॥ ६१६ ॥
[कशी बोलु गुरुजनां समोरी हालचालही काही ।
डोळा उचलुनि वरी बघाया लाज मला का नाही ! ॥
अवयव सारे गोळा होउनि अधोर झाले श्रवणी ।
ऐकायाते मधुर बोल ते जरि न पाहिले नयनी ॥ ६१६ ॥]

ही मेली लाज वडीलघाच्या माणसांच्या समोरही सर्व अवयवांच्या ठायी विसंगती निर्माण करिते. फक्त कानांच्या वावतीत आंज्जला अडसर घालीत नाही.

स्नेहमार्ग

किं भणह मं सहीओ मा मर दीसिहइ सो जिअन्तीए ।

कञ्जालाओ एसो सिणोह-मग्गो उण ण होइ ॥ ६१७ ॥

किं भणथ मां सख्यो मा म्प्रियस्व द्रक्ष्यते स जीवन्त्या ।

कार्यालाप एष स्नेहमार्गः पुनर्न भवति ॥ ६१७ ॥

हाय खाउनी झुरु नको ग, नाव घेउ मरणाचे ।

धीर धरी जगलीस तरिच ग घडेल दर्शन त्याचे ॥

कशास आप्रह मला सयांनो, जगावयाचा करिता ।

स्नेहमार्ग हा नव्हे वाइ ग बोल मतलबापुरता ॥ ६१७ ॥

सख्यांनो, काय म्हणता मला ? - जीव देऊ नकोस म्हणून ? - जगलीस तर तो भेटेल म्हणून ? - अग, हे झाले (तुमचे) मतलबी बोलणे ! ही काही प्रेमाची वाट नव्हे.

असोशी

एककल्ल-मओ दिट्ठिअ मइअ तह पुलइओ स-अहाए ।

पिअ-जाअस्स जह धणुं पडिअं वाहस्स हत्थाओ ॥ ६१८ ॥

एकाकिमृगो दृष्ट्या मृग्या तथा प्रलोकितः सतृष्णया ।

प्रियजायस्य यथा धनुः पतितं व्याधस्य हस्तात् ॥ ६१८ ॥

काळवीट एकला उभा तो मृगजळ पीता दुस्नी ।

संयोगातुर बघते हरिणी प्रियकर लालस नयनी ॥

दृष्टिक्षेप अव्याज-मनोहर आठवली निजरमणी ।

बधि न पारधी प्रणय पाहुनी, धनुही नेले गळुनी ॥ ६१८ ॥

एकट्या असलेल्या काळविटाकडे हरिणीने अशा काही असोशीने बधितले की, ज्याला बायको (अत्यन्त) प्रिय अशा पारध्याच्या हातातून धनुष्य गळून पडले.

पाटला

णलिणीसु भमसि परिमलसि सत्तलं मालइं पि णो मुअसि ।

तरलत्तणं तुह अहो महुअर जइ पाटला हरइ ॥ ६१९ ॥

नलिनीषु भ्रमसि परिमृद्नासि सप्तलां मालतीमपि नो मुञ्चसि ।

तरलत्वं तवाहो मधुकर यदि पाटला हरति ॥ ६१९ ॥

नलिनीभवती घालिसि रंजी फुलांफुलांवर झुलसी ।

मदिसि नवमल्लिका, मालतीकलिकाही कुस्करिसी ॥

चंचल तू मुलखाचा भ्रमरा, नवल जरी नच रमसी ।

हरील पाटल तव चंचलता जाता तिचिया सरसी ॥

रसचोरां रे, लंपट भ्रमरा, जाइल विलया पाही ।

करील पाटल तुला पराजित भोगशील नवलाई ॥ ६१९ ॥

तू कमळवेलींमध्ये फिरतोस; नवमालिकेला चुरतोस; मालतीलाही सोडीत नाहीस; अरे मधुकरा, तुझा हा चंचलपणा जर (काढिला तर) पाटलाच कायतो निपटून काढील.

वानगी

दो-अङ्गुलअ-कवालअ-पिणद्ध-स-विसेस-णील-कञ्चुइआ ।

दावेइ थण-स्थल-वण्णिअं व तरुणी जुअ-जणाणम् ॥ ६२० ॥

द्व्यङ्गुलककपाटकपिनद्धसविशेषनीलकञ्चुकिका ।

दर्शयति स्तनस्थलवर्णिकामिव तरुणी युवजनेभ्यः ॥ ६२० ॥

अंगि. दाटली नीलकंचुकी फाटताच घे सूर ।

दो बोटांच्या फटीतुनी तो दिसतो दाठर ऊर ॥

किलकिलती पापणी पाहते नजर निमुळती चूर ।

तरुणांना नाजुक नजराणा उघड झाकला नूर ॥ ६२० ॥

(आपल्या अंगाची) दोन बोटे फट मोकळी राहिल अशी खास निळीभोर काचोळी ल्यालेली तरुणी तरुण मंडळींना (उरलेल्या) स्तवप्रदेशाची जणू वानगीच दाखवीत आहे.

गळती

रक्खेइ पुत्तअं मत्थएण ओच्छोअअं पडिच्छन्ती ।

अंसुहिं पहिअ-घरिणी ओल्लिज्जन्तं ण लक्खेइ ॥ ६२१ ॥

रक्षति पुत्रकं मस्तकेन पटलप्रान्तोदकं प्रतीच्छन्ती ।

अश्रुभिः पथिकगृहिप्यार्द्राभवन्तं न लक्षयति ॥ ६२१ ॥

पति प्रवासी विरहि गेहिनी पाउसधारा छळती ।

जागोजागी पावसात या घरास लागे गळती ॥

झेलित डोईवर पागोळी ओल चहुकडे पाही ।

कुशीत घेउनि बाळ लाडका रक्षण करिते आई ॥

आवरून सावरून वेडी चुकवी गळता थंब ।

येइ न ध्यानी, तिची आसवे तयास करिती चिंब ॥ ६२१ ॥

शाकारलेल्या छपरातून पाणी पडेल अशा धास्तीने (शब्दशः—पाण्याची अपेक्षा करित) आपले मस्तक ओणवून मुलाचे रक्षण करणारी प्रवासी पतीची वायको (आपल्याच) आसवांनी तो ओला होत आहे, हे वघतच नाही.

समानगुण

सरए सरम्मि पहिआ जलाइँ कन्दोट्ट-सुरहि-गन्धाइम् ।

धवलच्छाइँ सअह्हा पिअन्ति दइआणँ व मुहाइम् ॥ ६२२ ॥

शरदि सरसि पथिका जलानि नीलोत्पलसुरभिगन्धीनि ।

धवलच्छानि सत्पुष्पाः पिबन्ति दयितानामिव मुखानि ॥ ६२२ ॥

नीलकमल गंधमिलित शरदातिल जलसरसी ।
पीता स्मरते पथिका दयितामुख गंधरसी ॥
आठवतो अघरस्वाद, घेताना मधुर घोट ।
चंद्रांबिब ओंजळीत लाविता जलास ओठ ॥ ६२२ ॥

शरदूतूत, नीलकमलांनी सुगंधित झालेले सरोवरातले शुभ्र-निर्मल पाणी तहानेले पथिक प्रियतमांच्या सुगंधित, गौरनितळ मुखांप्रमाणे कसे असोशीने पीत आहेत.

रस्ते अन्मन्तर-सरसाओ उर्वारि पच्चाअ-बद्ध-पडकाओ ।
चडकम्मन्तम्मि जणे समुस्ससन्ति व्व रच्छाओ ॥ ६२३ ॥

अभ्यन्तरसरसा उपरि प्रवातबद्धपडकाः ।
चडक्रममाणे जने समुच्छ्वसन्तीव रथ्याः ॥ ६२३ ॥

चिखल सुकवितो समीर वरला थर घट्ट दिसे ।
आत ओल ती अजून चालताच पाय फसे ॥
वाटसरू पायपिटी करिता ही वाट पिशी ।
कुरकुरते धरुनि पाय सोडित निःश्वास अशी ॥ ६२३ ॥

आतून पाण्याने भरलेले (मनात रसपूर्ण), पण वरती वाऱ्यामुळे ज्यांवर चिखल जमला आहे (वर-वर रूक्ष) असे रस्ते, लोक त्यांवर चालू (तुडवू) लागले, म्हणजे जणू (दुःखाने) निःश्वास टाकतात.

राजहंस मुह-पुण्डरीअ-छाआइ संठिआ उअह राज-हंसे व्व ।
छणं-पिट्ट-कुट्टणुच्छलिअ-धूलि-धवल्ले थणे वहइ ॥ ६२४ ॥

मुखपुण्डरीकच्छायायां संस्थितौ पश्यत राजहंसाविव ।
क्षणपिष्टकुट्टनोच्छलितधूलिधवल्लौ स्तनौ वहति ॥ ६२४ ॥

पीठ कांडता सणासुदीला हात गुंतले दोन्ही ।
पीन पयोधर धवल जाहले उडते कण लागोनी ॥
पदर सावरित झुकता भासे किंचित करिता कोण ।
मुखकमलाच्या छायेखाली राजहंस ते दोन ॥ ६२४ ॥

मुखकमलाच्या छायेत विसावलेले आणि सणासुदीला (धान्य) कुटताना पीठ उडून त्याच्या कणांनी भरून येऊन पांढरे झालेले व म्हणून दोन राजहंसांप्रमाणे दिसणारे स्तन धारण करणारी (ही स्त्री) पहा ना !

तृप्ती तह तेण वि सा दिट्ठा तीअ वि तह तस्स पेसिआ दिट्ठी ।
जह दोळ वि समअ चिअ णिव्वुत्त-रआइ जाआइम् ॥ ६२५ ॥

तथा तेनापि सा दृष्टा तयापि तया तस्मै प्रेषिता दृष्टिः ।
यथा द्वावपि सममेव निर्वृत्तरतौ जातौ ॥ ६२५ ॥

राजहंस

पीठ कांडता सणासुदीला हात गुंतले दोन्ही ।
पीन पयोधर धवल जाहले उडते कण लागोनी ॥
पदर सावरित झुकता भासे किंचित करिता कोण ।
मुखकमलाच्या छायेखाली राजहंस ते दोन ॥ ७ . ६२४

उडे पापणी पंख निसटता नव-नजरेचा नेम ।

परस्परांची दृष्टभेट ती पळात जुळवी प्रेम ॥ ६२५ ॥

त्याने तिच्याकडे अशा रीतीने वचिले की, - आणि तिनेही त्याच्यावर अशा प्रकारे नजर फेकली की, दोघांचीही तत्क्षणीच प्रेमपूर्ती झाली.

ग्रीष्म

वाउलिआ-परिसोसण कुडडग-पत्तलण-सुलह-सड्डेअ ।

सोहग-कणअ-कसवट्ट गिह्य मा कह वि क्षिज्जिहिंसि ॥ ६२६ ॥

स्वल्पखातिकापरिशोषण निकुञ्जपत्रकरणसुलभसङ्केत ।

सौभाग्यकनककवपट्ट ग्रीष्म मा कथमपि क्षीणो भविष्यसि ॥ ६२६ ॥

ग्रीष्मा, सदया इवली-इवली तळी सुकविसी पार ।

सुलभ होय संकेत, निकुंजा करिसी हिरवेगार ॥

एकांती प्रियमीलन भेटी रे तुझिया स्वाधीन ।

सुवर्णकंस तू सौभाग्याचा किमपि न होई क्षीण ॥ ६२६ ॥

विहिरी आटविणाऱ्या, लताकुंजांत पालवी निर्माण करून (तेथले भेटीचे) संकेत अनुकूल करणाऱ्या, आणि सौभाग्यसुवर्णाची कसोटी असलेल्या ग्रीष्मकाळा, कशाही प्रकारे तू क्षीण होऊ नकोस.

मातीमोल

दुत्सिक्खअ-रअण-परिक्खएहिं घिट्ठो सि पत्थरे तावा ।

जा तिलमेत्तं वट्टसि मरगअ का तुज्ज मुल्ल-कहा ॥ ६२७ ॥

दुःशिक्षितरत्नपरीक्षकैर्घृष्टोऽसि प्रस्तरे तावत् ।

यावत्तिलमात्रं वर्तसे मरकत का तव मूल्यकथा ॥ ६२७ ॥

रत्नपारखी अजाण, घाशित पाचू निकषावरती ।

तिळाएवढा खडा अखेरी उरे त्याच्या हाती ॥ ६२७ ॥

पाचूच्या खड्या रे, अडाणी रत्नपारख्यांनी (कसोटीच्या) पाषाणावर तुला इतके काही घासघासून काढिले की, तू तिळाएवढाच उरला आहेस. (तेव्हा आता) तुझ्या किमतीची कसली बात ?

बालवीर

जह चिन्तेइ परिअणो आसडकइ जह अ तस्स पडिवक्खो ।

बालेण वि गामणि-णन्दणेण तह रक्खिआ पल्ली ॥ ६२८ ॥

यथा चिन्तयति परिजन आशङ्कते यथा च तस्य प्रतिपक्षः ।

बालेनापि ग्रामणीनन्दनेन तथा रक्षिता पल्ली ॥ ६२८ ॥

गावावर येताच दरवडा पडे जिवाला घोर ।
गावरक्षणा लहान अजुनी गावधन्याचे पोर ॥
पडे काळजी नागरिकांना कसा सोडविल खोडा ।
मर्दपणाने परत लाविला पडला जरी दरोडा ॥
पडे काळजी गावकऱ्यांना शनीच झाला वक्र ।
पोर असूनहि अभिमन्यूपरि परतविले परचक्र ॥ ६२८ ॥

नोकरचाकर विचार असा-असा करीत होते, शंका घेत होते; त्याचे शत्रू (तर हा आता गावाचे कसे रक्षण करणार म्हणून) म्हणत होते, पण पोरवयाचा असून-देखील गावधन्याच्या पोराने (आपल्या) खेड्याचे तसे (झक्क) रक्षण केले.

शिकान्याचा अण्णेषु पहिअ पुच्छसु वाहअ-पुत्तेसु पुसिअ-चम्माइम् ।
बाणा अहां वाह-जुआणो हरिणेषु धणुं ण णामेइ ॥ ६२९ ॥

अन्येषु पथिक पृच्छ व्याधकपुत्रेषु पृषतचर्माणि ।
अस्माकं व्याधयुवा हरिणेषु धनुर्न नामयति ॥ ६२९ ॥
चितळ हरिण ते कधि न मारिती पथिका, तरुण शिकारी ।
काळविटाची करिती पारध घेति माग कांतारी ॥
चित्रमृगाचे चर्म हवे तर पहा रानटी चोर ।
शिकार साधायी शबराचे कुणी नवशिके पोर ॥ ६२९ ॥

पथिका, ' चितळ ' हरिणांच्या कातड्यांच्या वावतीत पारध्यांच्या दुसऱ्या मुलांना विचार. आमचा तरुण पारधी (अशा) हरिणांविरुद्ध धनुष्य वाकवीत नाही.

भारवाहक गह-वहु-वेहव्वअरो पुत्तो मे एकक-कण्ड-विणिवाई ।
तह सोह्वाइ पुलइओ जह कण्ड-करण्डअं वहइ ॥ ६३० ॥
गजवधूवैधव्यकरः पुत्रो म एककाण्डविनिपाती ।
तथा स्नुषया प्रलोकितो यथा काण्डसमूहं वहति ॥ ६३० ॥
एकच सोडुनि बाण लोळवी श्वापद एके काळी ।
करी गजवधू विघवा विधुनि पुत्र असा बलशाली ॥
केले चेटुक काय स्नुषेने कळे न बघता-बघता ।
बाइलबुद्ध्या आज शरांचा भार वाहतो नुसता ॥ ६३० ॥

(पूर्वी) माझा मुलगा एकाच बाणाने हत्तीला लोळवून हत्तिर्णींना वैधव्य आणीत असे; (पण आता) सुनवाईने (त्यावर) अशी नजर फेकिली आहे की, तो बाणांचा भाता (व्यर्थ मात्र) वाहत आहे.

पळपुटे

विञ्झारुहणालावं पल्ली मा कुणड गामणी ससइ ।
 पच्चुञ्जिविओ जइ कह वि सुणइ ता जीविअं मुअइ ॥ ६३१ ॥
 विन्ध्यारोहणालापं पल्ली मा करोतु ग्रामणीः श्वसिति ।
 प्रत्युञ्जीवितो यदि कथमपि शृणोति तज्जीवितं मुञ्चति ॥ ६३१ ॥
 पाटिल तो आसन्नमरण तरि जोवरि जीव जिवात ।
 मूर्च्छित असता विध्य पर्वता पळती सोडुनि साथ ॥
 वनू नका पळपुटे गावचा धरा जरा अभिमान ।
 सावध होता मानभंग हा घेइल त्याचे प्राण ॥ ६३१ ॥

गावाने (= गावकऱ्यांनी) विध्यपर्वतावर चढून (पळून) जाण्याची भाषा करूनये. अजून गावघनी जिवंत आहे. जगला-वाचला आणि त्याने कसे का असेना (हे) ऐकिले, तर प्राणच सोडील तो.

अखेरचा
संदेश

अप्पाहेइ मरन्तो पुत्तं पल्ली-वई पअत्तेण ।
 मह णामेण जह तुमं ण लज्जसे तह करेज्जासु ॥ ६३२ ॥
 शिक्षयति म्रियमाणः पुत्रं पल्लीपतिः प्रयत्नेन ।
 मम नाम्ना यथा त्वं न लज्जसे तथा करिष्यसि ॥ ६३२ ॥
 देई पाटिल प्रिय पुत्राते अखेरचा संदेश ।
 गाजवि अपुले नाव गुणांनी उद्धरि अपुला देश ॥ ६३२ ॥
 गावघनी मरायला टेकला, तेव्हा त्याने मुलाला कष्टाने (अखेरचा) संदेश दिला की, 'जेणेकरून माझ्या नावामुळे तुला लाज येणार नाही, असे तू कर.'

सौभाग्या-
लंकार

अणुमरण-पत्थिआए पच्चागअ-जीविए पिअअमम्मि ।
 वेहव्व-मण्डणं कुल-वहूअ सोहग्गअं जाअम् ॥ ६३३ ॥
 अनुमरणप्रस्थितायाः प्रत्यागतजीविते प्रियतमे ।
 वैधव्यमण्डनं कुलवध्वाः सौभाग्यकं जातम् ॥ ६३३ ॥
 अलंकार-भूषणे लेउनी सती सज्ज सरणाशी ।
 जिवंत होई पती अचानक जिकुनिया मरणाशी ॥
 चिताच उजळी अलंकार ते नवतेजाच्या किरणी ।
 देव करितसे अमंगलाची शुभ ही मंगल करणी ॥
 विधवेची नियतीच गुंफिते तिला फुलांची देणी ।
 विधवेची भूषणेच झाली सौभाग्याची लेणी ॥ ६३३ ॥

सती जाण्याला निघालेल्या कुलवधूचा प्रियतम (अकस्मात) जिवंत झाला, तेव्हा (तिचे) वैधव्यद्योतक अलंकार सौभाग्याचे ठरले.

उपचार- तह परिमलिआ गोवेण तेण हत्थं पि जा ण ओल्लेइ ।
चातुर्यं स च्चिअ धेणू एहिं पेच्छमु कुड-दोहिणी जाआ ॥ ६३७ ॥

तथा परिमृदिता गोपेन तेन हस्तमपि या नार्द्रयति ।
सैव धेनुरिदानीं प्रेक्षध्वं कुटदोहिनी जाता ॥ ६३७ ॥

नवी कालवड कासेला ती लावु देइना बोट ।
निघे न थेंबहि पिळता झाडित लाय खुरांचे खोट ॥
चतुर गोप चुचकारि चूचुके दोहित चोळुनि पाठ ।
दूध मिळे धारोष्ण भरावी घागर काठोकाठ ॥ ६३७ ॥

(पूर्वीच्या) गवळघाने (गाय) अशा रीतीने चोंवाळली की, त्यामुळे ती हात-
देखील ओलावी ना. (-मग दूध दूरच!) पण बघा, आता तीच गाय घागरभर
दूध देणारी झाली आहे.

तांबी धवलो जिअइ तुह कए धवलस्स कए जिअन्ति गिट्ठीओ ।
जिअ तम्बे अह्म वि जीविणण गोट्ठं तुहाअत्तम् ॥ ६३८ ॥

धवलो जीवति तव कृते धवलस्य कृते जीवन्ति गृष्ट्यः ।
जीव हे गौरस्माकमपि जीवितेन गोष्ठं त्वदायत्तम् ॥ ६३८ ॥

मी जरि झुरते त्याच्यासाठी तुजवर त्याची प्रीती ।
सुखी रहा तू सखे आमुचे जीवन त्याच्यावरती ॥
गाय सवत्सा प्रथमप्रसूता जगते त्याच्यासाठी ।
तांबी, परि तो ढवळा नंदी लागे तुझिया पाठी ॥
जरी दुर्दशा असे आमुची सुखी रहा तू कोसी ।
तूच बाइ ग गोशाळेची जीवनशोभा होसी ॥ ६३८ ॥

ढवळा वेल तुझ्यासाठी जगतो आहे; (त्या) ढवळ्यासाठी एकदा व्यालेल्या
(= दुभत्या) गायी जगताहेत. तांबू गायी, जिवंत रहा वाई! आमच्यादेखील
जीवितासकट हे खिल्लार (शब्दशः—हा गोठा) तुझ्यावर अवलंबून आहे.

मधूक अग्घाइ छिवइ चुम्बइ ठेवइ हिअअम्मि जणिअ-रोमञ्चो ।
जाआ-कवोल-सरिसं पेच्छह पहिओ महुअ-पुप्फम् ॥ ६३९ ॥

आजिघ्नति स्पृशति चुम्बति स्थापयति हृदये जनितरोमाञ्चः ।
जायाकपोलसदृशं पश्यत पथिको मधूकपुष्पम् ॥ ६३९ ॥

स्पर्शुनि करि मोहपुष्प वाटसरू घे सुगंध ।
चुंबि धरुनि ठेवि हृदयि रोमांचित होय धुंद ॥
मधूक पाहुनी तयास आठवे प्रियंवदा ।
गुबगुबीत गाल तिचे ओठ टेकवी सदा ॥ ६३९ ॥

सुजलेला
ओठ

महु-मच्छिआइ दट्ठं दट्ठूण मुहं पिअस्स सूणोह्वम् ।
ईसालुई पुलिन्दी ख्ख-च्छाअं गआ अण्णम् ॥ ६३४ ॥

मधुमक्षिकया दष्टं दृष्ट्वा मुखं प्रियस्योच्छूनोष्ठम् ।
ईर्ष्यालुः पुलिन्दी वृक्षच्छायां गतान्याम् ॥ ६३४ ॥

मधुमोहळ-मक्षिका चावता सुजे तयाचा ओठ ।

पुनःपुन्हा त्या दंशावरती फिरवी अपुले बोट ॥

पाहुनि चाळा असुयेने ती शबरी रागे-रागे ।

दूर तस्तळी बसे जाउनी, बघे न वळुनी मागे ॥ ६३४ ॥

ज्याचा ओठ (वस्तुतः) मधुमाशी डसल्यामुळे सुजला होता, असे प्रियतमाचे
मुख पाहून व्याघाची मत्सरी वायको (तरातरा) दुसऱ्या वृक्षाच्या सावलीत
निघून गेली.

डोंगरगाव

धण्णा वसन्ति णीसड्क-मोहणे बहल-पत्तल-वडम्मि ।

वाअन्दोलण-ओणविअ-वेणु-गहणे गिरि-ग्गामे ॥ ६३५ ॥

धन्या वसन्ति निःशड्कमोहने बहलपत्रलवृती ।

वातान्दोलनावनामितवेणुगहने गिरिग्रामे ॥ ६३५ ॥

भाग्यवंत जन निसर्गसुंदर वसती डोंगरगावी ।

प्रणयी युगुले जिथे निरंतर कुंजांतुनि विहरावी ॥

गर्दपालवी कुंपण झुकले वेळूवन आंदोळे ।

सुरतरंग खेळण्या मोकळे रान मिटोनी डोळे ॥ ६३५ ॥

गर्द पालवीच्या कुंपणांनी वेढलेल्या, वाऱ्याच्या आंदुळण्याने जेथली वेळूवने लवत
आहेत, आणि जेथे सुरतरंग निर्धास्तपणाने भोगता येतो, अशा डोंगरगावात धन्य
लोक राहतात.

पाणकळा

पप्फुल्ल-घण-कलम्बा णिद्धोअ-सिला-अला मुइअ-मोरा ।

पसरन्तोज्झर-मुहला ओसाहन्ते गिरि-ग्गामा ॥ ६३६ ॥

प्रोत्फुल्लघनकदम्बा निर्धौतशिलातला मुदितमयूराः ।

प्रसरन्निर्झरमुखरा उत्साहयन्ति गिरिग्रामाः ॥ ६३६ ॥

गर्द राइंतुनि कदंब फुलला सुटे सुगंधित वारा ।

विशाल कातळ झुळझुळ वाहे निर्झर शीतलधारा ॥

चिचिचिचि मंजुल पंजण नाचे पसरुनि मोर पिसारा ।

डोंगरगावी कुंज-कुंज करि उत्कंठित अभिसारा ॥ ६३६ ॥

जेथले दाट कदम्बवृक्ष फुलांनी डवरले आहेत, शिलातले (पावसाने) धुऊन
स्वच्छ झाली आहेत, मोर हरखून गेले आहेत, आणि झरे खळखळ आवाज
करीत वाहताहेत, अशी डोंगरगावे कसे उत्साहाचे भरते आपितात.

पहा,— भार्येच्या गालासारख्या असलेल्या मोहाच्या फुलांचा वाटसरू वास घेत आहे, त्याला कुरवाळीत आहे, त्याचे चुंबन घेत आहे, (आणि) रोमांचित होऊन ते छातीवर ठेवीत आहे.

कात उभ ओल्लिज्जइ मोहं भुजङ्ग-कित्तीअ कडअ-लगाइ ।

ओज्झर-धारा-सद्दालुण सीसं वण-गएण ॥ ६४० ॥

पश्याद्रींक्रियते मोघं भुजङ्गकृत्तौ कटकलग्नायाम् ।

निर्झरधाराश्रद्दालुकेन शीर्षं वनगजेन ॥ ६४० ॥

कड्यास चिकटुनि लोंबत खाली ती सापाची कात ।

वाटे झुळझुळ झराच वाहे लपला जलप्रपात ॥

ग्रीष्माची झळ लागुनि तपला वेह घेतसे झोले ।

घारेखाली गज गंडस्थळ करू पाहतो ओले ॥ ६४० ॥

कड्याला चिकटलेल्या सापाच्या कातीवर (डोके टेकून), ती निर्झराची धारा असावी अशा समजुतीने रानहत्ती आपले गण्डस्थळ व्यर्थच ओले करीत आहे.

कमल व कमलं मुअन्तं महुअर पिवक-कइत्थाणं गन्ध-लोहेण ।

कवठ आलेख-लड्डुअं पामरो व्व छिविऊण जाणिहिसि ॥ ६४१ ॥

कमलं मुञ्चन्मधुकर पक्वकपित्थानां गन्धलोभेन ।

आलेख्यलड्डुकं पामर इव स्पृष्ट्वा ज्ञास्यसि ॥ ६४१ ॥

उग्र गंध घमघमाट भुलवी पिकले कवठ विलासी ।

मूढा भ्रमरा, सोडुनि कमला कवठाते भुललासी ! ॥

चित्रामधला लाडू बघता मावेना मनि हर्षं ।

कमल कोणते, कवठ कोणते कळवि मुलायम स्पर्श ॥ ६४१ ॥

पिकलेल्या कवठांच्या गंधलोभाने कमळ सोडून देणाऱ्या भ्रमरा, मूर्ख ज्याप्रमाणे चित्रातल्या लाडूवाला त्याप्रमाणे, त्याला स्पर्श केल्यानंतरच ओळखशील (खरे काय आहे ते).

मंगलाष्टके गिज्जन्ते मङ्गल-गाइआहिं वर-गोत्त-दिण्ण-अण्णाए ।

सोउं व णिग्गओ उअह होन्त-वहुआइ रोमञ्चो ॥ ६४२ ॥

गीयमाने मङ्गलगायिकाभिर्वरगोत्रदत्तकर्णियाः ।

श्रोतुमिव निर्गतः पश्यत भविष्यद्वधूकाया रोमाञ्चः ॥ ६४२ ॥

विवाहमंगल गाति करवल्या मनात उत्सुक भाव-।

रोमांचित हो बधू गुंफिता त्यात तिकडले नाथं ॥ ६४२ ॥

(विवाहाची) मंगलगीते गाणाऱ्या स्त्रिया ती गात असतांना (त्यांत गुंफिलेले) वराचे नाव ऐकण्यासाठी जणू कान टवकारलेल्या भावी वधूच्या अंगावरचे रोमांच वाहेर पडून उभे राहिले आहेत.

वेतकुंज

मण्णे आअप्यन्ता आसण्ण-विवाह-मङ्गलुग्गाइम् ।

तेहिं जुआणेहिं समं हसन्ति मं वेअस-कुडङ्गा ॥ ६४३ ॥

मन्य आकर्णयन्त आसन्नविवाहमङ्गलोद्गीतम् ।

तैर्युवभिः समं हसन्ति मां वेतसनिकुञ्जाः ॥ ६४३ ॥

आली मंगल घटी करवल्या गाति मंगलाष्टके ।

वेळूवन-कुजांतिल गमती आठवीत सारखे ॥

अंतरपाटाआडुनि बघती अक्षत फेकायला ।

अक्षताच कुजबुजती मेले तरुण हासती मला ॥ ६४३ ॥

असे वाटते की, जवळ येऊन ठेपलेल्या विवाहाचे मंगलगीत ऐकणारे वेताचे कुंज (ज्यांच्याशी मी क्रीडा केल्या) त्या तरुणांसमवेत मला हसत आहेत.

चतुर्थी-
मंगल

उअगअ-चउत्थि-मङ्गल-होन्त-विओअ-सविसेस-लग्गेहिम् ।

तीअ वरस्स अ सेअसुएहिं रुण्णं व हत्थेहिम् ॥ ६४४ ॥

उपगतचतुर्थीमङ्गलभविष्यद्वियोगसविशेषलम्नाभ्याम् ।

तस्या वरस्य च स्वेदाश्रुभी रुदितमिव हस्ताभ्याम् ॥ ६४४ ॥

देवकार्यं ते करिति वधूवर चतुर्थमंगल विधी ।

धरिता कर ते परस्परांचे पुलकित होती तधी ॥

विरहकाल कल्पनेत होई घट्ट करांची मिठी ।

अश्रु ढाळिती स्वेदमिषे कर होता ताटातुटी ॥ ६४४ ॥

चतुर्थीमंगलाच्या वेळी पुढे लवकरच होणाऱ्या वियोगामुळे जास्तच घट्ट धरिलेल्या तिच्या वराच्या हातांनी जणू घर्मरूपी अश्रूंनी रोदनच केले.

नववधू

ण अ दिट्ठि जेइ मुहं ण अ छिविअं देइ णालवइ कि पि ।

तह वि हु कि पि रहस्सं णव-वहु-सङ्गो पिओ होइ ॥ ६४५ ॥

न च दृष्टि नयति मुखं न च स्पष्टं ददाति नालपति किमपि ।

तथापि खलु किमपि रहस्यं नववधूसङ्गः प्रियो भवति ॥ ६४५ ॥

बोलते न पाहते पापणी उचलते न लाजरी ।

अंग चोरते हात लावता फिस्कारित मांजरी ॥

छेडिताच नववधू दचकुनी अधरी चीत्कारिते ।

तरीहि प्रिय हो तिचा समागम हृदयी सत्कारिते ॥ ६४५ ॥

(नववधू) डोळ्याला डोळा भिडवीत नाही, मुखाला हात लावू देत नाही; काहीच बोलत नाही,—तरी काय मौज आहे,—नववधूचा समागम प्रियच होतो.

डावपेच

अलिअ-पसुत्त-बलन्तम्मि णव-बरे णव-घहूअ वेवन्तो ।

सवेल्लिओरु-संजमिअ-वत्थ-गर्णिठ गओ हत्थो ॥ ६४६ ॥

अलीकप्रसुप्तवलमाने नववरे नववध्वा वेपमानः ।

सवेष्टितोरुसंयमितवस्त्रग्रन्थि गतो हस्तः ॥ ६४६ ॥

सोंग निजेचे डोळे मिटुनी शय्येवरती पडे ।

अंग चोरुनी वधू झोपते बाजुस पाठीकडे ॥

सावरीत की उशी उराशी लावाया उर्वशी ।

ऊर धडधडे देता मागुन हळूच कोपरदुशी ॥

लबाड तो झोपेतच जणु की सहजच बळवी कुशी ।

संकोचाने वधू घालते मधे आडवी उशी ॥

जघनाभवती घट्ट आवळी सावरून अंबरा ।

निरगाठीवर थरथरता कर ठेवित भयकातरा ॥ ६४६ ॥

झोपेचा वहाणा करणारा नववर कुशीवर बळतांच नववधूचा थरकापणारा हात मांड्या आवळून घट्ट धरिलेल्या आपल्या नेसूच्या गाठीवर गेला.

आलिगन

पुच्छिज्जन्ती ण भणइ गहिआ पप्फुरइ चुम्बिआ रुअइ ।

तुल्लिका णव-वहुआ कआवराहेण उवऊढा ॥ ६४७ ॥

पृच्छयमाना न भणति गृहीत्वा प्रस्फुरति चुम्बिता रोदिति ।

तूष्णीका नववधूः कृतापराधेनोपगूढा ॥ ६४७ ॥

विनवी सखा प्रियेला अपराध काय झाला ? ।

तो बोलते न काही रागे धरी अबोला ॥

धरिताच अंग घुसळे घे सावरून पदरा ।

दे हुंदके रडे ती हळू चुंबिताच अधरा ॥

फिरवून मान बैसे ती सोडिनाच हट्ट ।

ओढून बाहुपाशी आलिगिताच घट्ट ॥

‘नाही, नको’ म्हणे ती, झटकाच दे विजेचा ।

बळजोरिनेच जाई रसवा असा मजेचा ॥ ६४७ ॥

अपराधी (पतीने) विचारले तरी नववधू गप्पच.—बोलेना; धरिले तो उसळली; आणि चुंबिले तर रडू लागली. शेवटी त्याने तिला मिठीत घेतले.

एकच तत्तो च्चिअ होन्ति कहा विअसन्ति तर्हि तर्हि समप्पन्ति ।

तरुण किं मण्णे माउच्छा एक्क-जुआणो इमो गामो ॥ ६४८ ॥

तत एव भवन्ति कथा विकसन्ति तत्र तत्र समाप्यन्ते ।

किं मन्ये मातृष्वसरेकयुवकोऽयं ग्रामः ॥ ६४८ ॥

एकच का ग तरुण पुरुष तो या गावी सर्वथा ।

कुठेहि जा ती ऐकू येई तीच तयाची कथा ॥

विषय तोच तो रुचे स्त्रियांना गंमत या गावची ।

एकमेव पुरुषार्थ गाजवी भिन्न दिसेना रुची ॥ ६४८ ॥

मावशी ग, (सान्या) गोष्टी त्याच्याचपातून ; त्याच्याच भोवती फिरणाऱ्या ; त्याच्याच ठिकाणी संपणाऱ्या ; वाटते की, ह्या गावात (हा) एकच-एक तरुण आहे (की काय) !

प्रियवचन जाणि वअणाणि अहो वि जम्पिओ ताई जम्पइ जणो वि ।

ताई चिअ तेण पजम्पिआई हिअअं सुहावेन्ति ॥ ६४९ ॥

यानि वचनानि वयमपि जल्पामस्तानि जल्पति जनोऽपि ।

तान्येव तेन प्रजल्पितानि हृदयं सुखयन्ति ॥ ६४९ ॥

वाटे रटाळ लोकां सामान्य बोलणे ते ।

त्याच्या मुखी परंतु ते वेगळेच होते ॥

साधेच बोल ओठी भुलवी सखे जिवाला ।

माधुर्य आगळे ते आनंदवी मनाला ॥ ६४९ ॥

जी बोलणी आम्हीही बोलतो, तीच दुसरेही बोलतात. पण तीच तो बोलला, की हृदयाला कसा आनंद देतात.

प्रियजन सन्वाअरेण मग्गह पिअं जणं जइ सुहेण वो कज्जम् ।

जं जस्स हिअअ-वइअं तं ण सुहं जं तर्हि णत्थि ॥ ६५० ॥

सर्वादरेण मृगयध्वं प्रियं जनं यदि सुखेन वः कार्यम् ।

यद्यस्य हृदयदयितं तन्न सुखं यत्तत्र नास्ति ॥ ६५० ॥

मान देउनी मनासारिखे मन शोधाया हवे ।

आवडते प्रिय माणूस मिळता अतीव सुख संभवे ॥ ६५० ॥

जर तुम्हांला सुख हवे असेल, तर सर्व काळजीनिशी आवडते माणूस शोधा. (कारण) ज्याला जो प्रियजन, त्याच्या बाबतीत त्याच्या ठायी नाही असे (दुसरे) सुख म्हणून नाही.

आवडते माणूस दीसन्तो दिट्ठि-सुहो चिन्तिज्जन्तो मण-वल्लहो अत्ता ।
 उल्लावन्तो सुइ-सुहो पिओ जणो णिच्च-रमणिज्जो ॥ ६५१ ॥
 दृश्यमानो दृष्टिसुखश्चिन्त्यमानो मनोवल्लभः श्वश्रु ।
 उल्लप्यमानः श्रुतिसुखः प्रियो जनो नित्यरमणीयः ॥ ६५१ ॥
 दृष्टि सुखावे प्रिया पाहता चित्तनात आनंद ।
 श्ववणी पडता बोलमाधुरी पुरतो लाडिक छंद ॥
 श्ववणी नयनी हृदयी वसता प्रियकर सुभग मदीय ।
 मनोमनी आनंद-सोहळा होई संस्मरणीय ॥ ६५१ ॥
 आवडते माणूस पाहताना दृष्टीला आनंद भेटतो; त्याचे चित्तन करिताना चित्तला प्रेम वाटते; आणि त्याच्याशी बोलताना कानांला सौख्य होते. आत्याबाई, आवडते माणूस (असे) नेहमीच रमवीत असते.

पोटार्थी ठाण-भ्रमट्ठा परिगलिअ-पीणआ उण्णईअ परिचत्ता ।
 अहो उण ठेर-पओहर व्व उअरे च्चिअ णिसण्णा ॥ ६५२ ॥
 स्थानभ्रष्टाः परिगलितपीनका उन्नत्या परित्यक्ताः ।
 वयं पुनः स्थविरपयोधरा इवोदर एव निषण्णा ॥ ६५२ ॥
 स्थानभ्रष्ट अम्हि, नुरे पुष्टता, नसे कुणाशी सलगो ।
 भारभूत हे जिणे जाहले भरणे केवळ खळगी ॥
 अंगाचा खुळखुळा जाहला शिथिल जाहली गात्रे ।
 झुकली कंबर, मान मोडली, कुणी पुसेना कुत्रे ॥
 हाडांचा सापळाच नुसता हलतो श्वासावरती ।
 गेले यौवन वृद्धेचे स्तन पडती पोटारती ॥ ६५२ ॥

आपल्या पदापासून भ्रष्ट झालेले, पुष्टतेला मुकलेले आणि उत्कर्षाला आचवलेले आम्ही, (आपल्या मूळच्या) ठिकाणाहून लोंवणाऱ्या गुबगुबीतपणाला निरोप दिलेल्या आणि उभारपणाला पारखे झालेल्या वृद्धेच्या स्तनांप्रमाणे आता उदरावर मात्र वसलो आहे. (१. फक्त पोटारण्याची काळजी वाहत आहे; २. पोटार विसावलो आहे.)

दिनपती पच्चूसागअ रञ्जिअ-देह पिआलोअ लोअणाणन्द ।
 अण्णत्त खविअ-सव्वरि णह-भूसण दिण-वइ णमो दे ॥ ६५३ ॥
 प्रत्यूषागत रञ्जितदेह प्रियालोक लोचनानन्द ।
 अन्यत्र क्षपितशर्वरीक नभोभूषण दिनपते नमस्ते ॥ ६५३ ॥

दिनपती म्हणविता हसता का हो गाली ।
जरि तोंड लपविता लपेल कैंसी लाली ॥
ती रातभूषणे मिरवित येता गगनी ।
रमलात कुणासंगती कंठली रजनी ॥
तव केवळ दर्शन प्रसन्न करिते जाया ।
दुरुनीच तुला हा नमस्कार रविराया ॥ ६५३ ॥

(१. आकाशात २. घरी,) पहाटेस परत आलेल्या, लालवुंद विंब असलेल्या (रंगीदंगी शरीराच्या), प्रियदर्शना (दिसण्यात मात्र प्रिय असलेल्या), दृष्टीला आनंददायका (दृष्टीलाच मात्र सुखकारक असलेल्या), अन्यत्र (गोलाघात) रात्र घालविलेल्या (रात्र दुसरीकडे संपविलेल्या), गगनालंकारा (सवतींच्या नक्षत्रतांची भूषणे अंगी वागविणाऱ्या) दिवसरला सूर्या, तुला नमस्कार !

पालथा विवरीअ-सुरअ-लेहल पुच्छसि मह कीस गर्भ-संभूइम् ।
घडा ओअत्ते कुम्भ-मुहे जल-लव-कणिआ वि कि ठाइ ? ॥ ६५४ ॥
विपरीतसुरतलम्पट पृच्छसि मम किमिति गर्भसंभूतिम् ।
अपवृत्ते कुम्भमुखे जललवकणिकापि कि तिष्ठति ॥ ६५४ ॥
सदाच ही विपरीतरताची हौस तुम्हां राजसा ।
गर्भसंभवाविषयी पुसता-संभव होइल कसा ? ॥
करिता संभोगासन उलटे रथी होय सारथी ।
थेंब जलाचा राहि न करिता घागर ती पालथी ॥ ६५४ ॥
विपरीत संभोगाला चटावलेल्या, का मला गर्भधारणेविषयी विचारतोस ?—
घड्याचे तोंड पालथे केल्यावर (त्यात) पाण्याचा थेंब तरी राहत असतो काय ?

तरुण गोपी अच्चासण-विवाहे समं जसोआइ तरुण-गोवीहिम् ।
वड्ढन्ते मह-महणे संबन्धा णिह्वुविज्जन्ति ॥ ६५५ ॥
अत्यासन्नविवाहे समं यशोदया तरुणगोपीभिः ।
वर्धमाने मधुमथने संबन्धा निह्वयन्ते ॥ ६५५ ॥
सरले शैशव यौवनात ये मधुसूदन सावळा ।
वधूपरिणया दृष्टीपुढती आणित गोतावळा ॥
शोधि यशोदा वधू गोकुळी सुंदरशी देखणी ।
अपुले नाते लपविति जाणुनि उपवर त्या गौळिणी ॥ ६५५ ॥
विवाह अगदी जवळ येऊन ठेपला असता कृष्ण जेव्हा वयाने थोर होऊ लागला तेव्हा तरण्या गोपी यशोदेशी असलेले आपले संबंध छपवू लागल्या.

भग्न
मनोरथ

जं जं आलिहइ मणो आसा-वट्टीहें हिअअ-फलअम्मि ।
तं तं बालो व्व विही णिहुअं हसिऊण पहासइ ॥ ६५६ ॥

यद्यदालिखति मन आशावतिकाभिर्हृदयफलके ।

तत्तद्बाल इव विधिर्निभूतं हसित्वा प्रोञ्छन्ति ॥ ६५६ ॥

विविध भावरंगांत रेखिली रम्य कल्पनाचित्रे ।

आशेची घेऊनि कूचिका हृदयी चित्रविचित्रे ॥

हसे खदखदा खट्याळ परि हे दैवच माझे खोटे ।

पुसुनि टाकिले रंग बाइ ग पळात हो उफराटे ॥ ६५६ ॥

आशेच्या कुंचल्यांनी हृदयाच्या फलकावर मन जे-जे रेखाटते, ते-ते दैव एखाद्या (खट्याळ) मुलाप्रमाणे हळूच हसून पुसून टाकिते.

पौर्णिमा

अणुहुत्तो कर-फंसो सअल-अला-पुण्ण पुण्ण-दिअहम्मि ।

बीआसङ्ग-किसङ्गअ एङ्खि तुह वन्दिमो चलणे ॥ ६५७ ॥

अनुभूतः करस्पर्शः सकलकलापूर्णं पूर्णदिवसे ।

द्वितीयासङ्गाकृशाङ्गक इदानीं तव वन्दामहे चरणौ ॥ ६५७ ॥

सकलकलायुत पूर्णचंद्र करस्पर्शसुखाने न्हाते ।

येता द्वितीया क्षीणतनू तू वंदित तव चरणाते ॥ ६५७ ॥

सकल-कलासंपन्ना (सर्वकलागुणयुक्ता) (चंद्रा), तुझा किरणस्पर्श (हस्तस्पर्श) मी पौर्णिमेच्या दिवशी (तू परिपूर्ण असताना) भोगिला; द्वितीयेच्या (दुसरीच्या) संपर्कामुळे विव वारीक झालेल्या (शरीर खंगून गेलेल्या) (चंद्रा), आता तुझ्या पायांना मी वंदन करिते.

भ्रमंती

दूरन्तरिए वि पिए कह वि णिअत्ताइँ मज्झ णअणाइम् ।

हिअअं उण तेण समं अज्ज वि अ-णिवारिअं भमइ ॥ ६५८ ॥

दूरान्तरेऽपि प्रिये कथमपि निर्वर्तिते मम नयने ।

हृदयं पुनस्तेन सममद्याप्यनिवारितं भ्रमति ॥ ६५८ ॥

प्रियकर जाता दूर प्रयासे आसवदृष्टी परते ।

अजुनि भटकते मन सहवासी मजसि मुळी नावरते ॥

लज्जाबंधन दृष्टीला हे अडवी अंतर सरते ।

हृदयाला परि नसेच बंधन न ते यायचे परते ॥ ६५८ ॥

प्रियकर दूर गेल्यावर कसेबसे मी आपले डोळे मागे वळविले. पण हृदय मात्र आजदेखील त्याच्याच संगे अनावर होऊन भटकत आहे.

मग ? तस्स कहा-कण्टइए सद्दाअण्णण-समोसरिअ-कोवे ।
 समुहालोअण-कम्पिर उवऊढा कि पवज्जिहिसि ॥ ६५९ ॥
 तस्य कथाकण्टकिते शब्दाकर्णनसमपसूतकोपे ।
 समुखालोकनकम्पनशीले, उपगूढा कि प्रपत्स्यसे ॥ ६५९ ॥
 ऐकताच ते नावच नुसते पुलकित होई अंग ।
 कानी पडता बोल तयचे राग बदलतो रंग ॥
 कंप सुटे देहाते येता सन्मुख तो लवलाही ।
 देता गाढालिगन होइल काय तुझे ग बाई ! ॥ ६५९ ॥
 त्याच्या (नुसत्या) कथालापांनी रोमांचित होऊन फुलून आलेल्या, त्याचे शब्द
 ऐकताच रसवा विघळून गेलेल्या, त्याला समोर बघताच कंपित झालेल्या
 (अगे वाले), त्याने तुला मिठीत घेतल्यावर काय ग करिशील ?

आधार भर-णमिअ-णील-साहग-खलिअ-चलणद्ध-विहुअ-वक्ख-उडा ।
 तर-सिहरेसु विहडगा कह कह वि लहन्ति संठाणम् ॥ ६६० ॥
 भरनमितनीलशाखाग्रस्खलितचरणार्धविधुतपक्षपुटाः ।
 तरुशिखरेषु विहङ्गाः कथं कथमपि लभन्ते संस्थानम् ॥ ६६० ॥
 फलभारे ओणवले लवले तरुशाखांचे दांडे ।
 ठरे न घसरे पकड निसरडे काळवंडले शेंडे ॥
 फडफडवी निजपंख पाखरे निसट्ट लागता पाय ।
 तरुशिखरी तो कळप विसावे सावरोत निजकाय ॥ ६६० ॥
 फलभाराने ओणवलेल्या वृक्षांच्या टोकांवरती (त्याच्या) निळ्या फांद्यांच्या
 टोकांवरून घसरलेले (आपले) पाय अर्धवट (सावरून घरता-घरता) पंख फड-
 फडविणारे पक्षी (शेवटी) कसावसा निवारा मिळवितत.

तशी नाही अहर-महु-पाण-धारिल्लिआइ जं च रमिओ सि सविसेसम् ।
 अ-सइ अ-लज्जिर बहु-सिक्खिरि ति मा णाह मण्णुहिसि ॥ ६६१ ॥
 अधरमधुपानलालसया यच्च रमितोऽसि सविशेषम् ।
 असत्यलज्जाशीला बहुशिक्षितेति मा नाथ मंस्थाः ॥ ६६१ ॥
 अधरामृतमधुपानलालसा अतीव माझ्या मनी ।
 केलिकुशल आवेशविशेषे रमले मी रंगुनी ॥
 ओढुनि जवळी भुजांतरी मी कसूनि आर्लिगिता ।
 निलाजरी मी नव्हे स्वैरिणी नाथा बहुशिक्षिता ॥
 नागिणवेढा घालुनि चंदनकाया आर्लिगिली ।
 निलाजरी मज म्हणू नका हो नाथा निर्ढाविली ॥ ६६१ ॥

अधरामृताच्या प्राशनाच्या लालसेने मी तुला विशेष प्रकारांनी रमविले, म्हणून नाथ, मी स्वैरिणी, निलाजरी, खूप सरावलेली आहे, असे (मात्र) समजू नकोस हो.

इमानी कुत्रा खाणेण अ पाणेण अ तह गहिओ मण्डलो अडअणाए ।
जह जारं अहिणन्दइ भुक्कइ घर-सामिए एन्ते ॥ ६६२ ॥

खादनेन च पानेन च तथा गृहीतो मण्डलोऽसत्या ।
यथा जारमभिनन्दति भुक्कति गृहस्वामिन्येति ॥ ६६२ ॥

देउनि खाया-प्याया केले लाड किती कौतुक ।
स्वैरिणिचे ते श्वान इमानी बहु आज्ञाधारक ॥

धन्यावरी भुंकते जार तो येता पाहुनि घरी ।
करिते स्वागत चाटित जिभली लांगुलचालन करो ॥ ६६२ ॥

खायला-प्यायला घालून स्वैरिणीने कुत्रा असा काही ताव्यात ठेविला होता की,
जाराचे तो स्वागत करायचा, आणि घरघनी आला की भुंकायचा.

हाय ! कण्डन्तेण अकण्डं पल्ली-मज्झम्मि विअड-कोअण्डम् ।
पइ-मरणाहिं वि अहिअं वाहेण रुआविआ अत्ता ॥ ६६३ ॥

कण्डूयमानेनाकाण्डे पल्लीमध्ये विकटकोदण्डम् ।
पतिमरणादप्यधिकं व्याघ्रेण रोदिता श्वश्रूः ॥ ६६३ ॥

ताशि शबर आपुल्या पित्याचे प्रचंड ते कोदंड ।
रडे माय पेलवे न पुत्रा पाहुनि दुबळे दंड ॥ ६६३ ॥

गावामध्ये, (पित्याचे) प्रचंड धनुष्य (पेलवंत नाही म्हणून) मध्येच तासून
काढणाऱ्या व्याघ्राने सासूबाईच्या डोळ्यांना नवऱ्याच्या मरणापेक्षाही जास्तच
पाणी आणिले.

आसवे अहो उज्जुअ-सीला पिओ वि पिअ-सहि विआर-परिओसो ।
ण हु अण्णा का वि गई वाहोहा कहं पुसिज्जन्तु ॥ ६६४ ॥

वयमृजुकशीलाः प्रियोऽपि प्रियसखि विकारपरितोषः ।
न खल्वन्त्या कापि गतिर्बाष्पीघाः कथं प्रोच्छचन्ताम् ॥ ६६४ ॥

कसे करू ग अनुरंजन मी साधी-भोळी अशी ।
रुचे प्रियकरा नाजुक नखरा रंभा की उर्वशी ॥

हवाहवासा तया रुण्डुण पंजण-शंकार ।
अम्ही आपल्या डुरून वाहू अश्रूंचे हार ॥ ६६४ ॥

आम्ही (अशा) भोळ्याभावड्या (सरळ चालीच्या), आणि प्रियकराला तर
विभ्रमविलास भारी प्रिय. मग प्रियसखी, खरोखर दुसरा कोणता उपायच नाही
की-ग ! असवांच्या धारा-पुसायच्या कशा ?

हृदयरंजन धवलो सि जइ वि सुन्दर तह वि तुए मज्ज रञ्जितं हिअमम् ।
 राज-भरिए वि हिअए सुहअ णिहित्तो ण रत्तो सि ॥ ६६५ ॥
 धवलोऽसि यद्यपि सुन्दर तथापि त्वया मम रञ्जितं हृदयम् ।
 रागभृतेऽपि हृदये सुभग निहितो न रक्तोऽसि ॥ ६६५ ॥
 भाग्यवंत सुंदरा प्रियकरा, 'धवल' अससि तू खरा ।
 रंगविले माझिया अंतरा न तू रंगसी पुरा ॥ ६६५ ॥
 अरे सुन्दरा, तू गोरोपान जरी असलास, तरी माझे हृदय तू लालीलाल (प्रेमपूर्ण)
 करून सोढिले आहेस. (पण) सुभगा, अशा रक्तवर्णानि रंगलेल्या (प्रेमपूर्ण)
 हृदयात तुला ठेविले, तरी तू काही (प्रेमाने) रंगला (लाल झाला) नाहीस.

गंधधुंद चञ्चु-पुडाहअ-विअलिअ-सहआर-रसेण सित्त-वेहस्स ।
 कीरस्स मग्ग-लगं गन्धन्धं भमइ भमर-उलम् ॥ ६६६ ॥
 चञ्चूपुटाहतविगलितसहकाररसेन सिक्तदेहस्य ।
 कीरस्य मार्गलग्नं गन्धान्धं भ्रमति भ्रमरकुलम् ॥ ६६६ ॥
 चोच मारिता सहकाराच्या मुग्ध मंजिरीवरी ।
 पंख शुकाचे भिजले गळता रसगंधित माधुरी ॥
 झुलुनि सुगंधा मधुप अंध ते लुटण्या मधुवंभवा ।
 उडता पोपट पाठिस लागे तो भ्रमरांचा थवा ॥ ६६६ ॥
 चोच मारिताच गळणाऱ्या आम्ररसाने ज्याचे अंग भिजून निघालेले आहे, अशा
 पोपटाचा मान काढणारा भ्रमरांचा थवा त्या सुगंधाने धुंदधुंद होऊन झोपावत
 आहे.

रातांधळे एत्थ णिमज्जइ अत्ता एत्थ अहं एत्थ परिअणो सअलो ।
 पन्थिअ रत्ती-अन्धअ मा मह सअणे णिमज्जिहिसि ॥ ६६७ ॥
 अत्र निमज्जति श्वश्रूरत्नाहमत परिजनः सकलः ।
 पथिक रात्र्यन्धक मा मम शयने निमङ्क्ष्यसि ॥ ६६७ ॥
 कळले हो पाहुणे तुम्हाला आहे रातांधळे ।
 दिवस-उजेडी पाहुनि ठेवा रात्रीचे अडथळे ॥
 इथे झोपते आते माझी, नोकर ते पलिकडे ।
 माजघरी मी, घुसाल चुकूनी सरळच माझ्याकडे ॥ ६६७ ॥
 येथे आत्याबाई झोपते; इथे मी; (आणि) इकडे सारे नोकरचाकर. पथिका,
 रातांधळ्या, (चुकून) माझ्या बिछान्यामध्ये (मात्र) अडमडू नकोस हो!

रातांधळे

कळले हो पाहुणे तुम्हांला आहे रातांधळे ।
दिवस-उजेडी पाहूनि ठेवा रात्रीचे अडथळे ॥
इथे झोपते आते माझी, नोकर ते पलिकडे ।
माजघरी मी, घुसाल चुकुनी सरळच माझ्याकडे ॥ ७.६६७

रवंथ परिओस-सुन्दराइं सुरएसु लहन्ति जाईं सोक्खाइम् ।
 ताइं च्चिअ उण विरहे खाउगिगण्णाइं कोरन्ति ॥ ६६८ ॥
 परितोषसुन्दराणि सुरतेषु लभन्ते यानि सौख्यानि ।
 तान्येव पुनविरहे खादितोद्गीर्णानि कुर्वन्ति ॥ ६६८ ॥
 सुरतसंगसुखं प्रियासंगती समाधान दे कंथ ।
 आठवुनी स्मृति सुखद कामिनी विरही करिति रवंथ ॥ ६६८ ॥
 समाधान मिळाल्यामुळे रमणीय झालेली जी सौख्ये सुरतात (दोघांना) मिळतात;
 तीच पुन्हा विरहामध्ये ती रवंथ करीत असतात (खाललेले पुन्हा काढून चघळतात.)

फेसाचा पुंजका मगं च्चिअ अ-लहन्तो हारो पीणुण्णआणं थणआणम् ।
 उव्विगो भमइ उरे जमुणा-णइ-फेण-पुञ्जो व्व ॥ ६६९ ॥
 मार्गमेवालभमानो हारः पीनोन्नतयोः स्तनयोः ।
 उद्विग्नो भ्रमत्युरसि यमुनानदीफेनपुञ्ज इव ॥ ६६९ ॥
 रीघ न पीनोन्नत-स्तनकुहरी पुष्ट वर्तुळाकार ।
 वक्षःस्थळी उद्विग्न स्वैर हा रूळे मोतियाहार ॥
 तरलतरंगे खालीवरती जीवनवलयी लोभे ।
 श्यामल यमुनाजललहरींवर फेनपुंज की शोभे ॥ ६६९ ॥
 गुबगुबीत आणि उभार अशा स्तनांच्या मध्ये रिघाव न मिळाल्याकारणाने
 वावरून जाऊन (मोत्यांचा) हार यमुनानदीवरच्या फेसाच्या पुंजाप्रमाणे वक्षः-
 स्थळावर (इकडे-तिकडे) रूळत आहे.

वडांकुर एककेण वि वड-वीअड्कुरेण सअल-वण-राइ-मज्झस्मि ।
 तह तेण कओ अप्पा जह सेस-दुमा तले तस्सं ॥ ६७० ॥
 एकेनापि वटबीजाड्कुरेण सकलवनराजिमध्ये ।
 तथा तेन कृत आत्मा यथा शेषद्रुमास्तले तस्य ॥ ६७० ॥
 महावृक्ष तो वटबीजांकुर, व्यापुनि घेई रान ।
 उंचतरूही दिसति ठेंगणे बुंध्याहूनि लहान ॥ ६७० ॥
 एकाच वटबीजाच्या अंकुराने सर्व वनराईमध्ये स्वतःचे असे काही रूप घेतले
 की, उरलेले वृक्ष त्याच्या तळभागीच राहिले.

कनवाळू जे जे गुणिणो जे जे अ चाइणो जे विडडु-विण्णाणा ।
 दारिद्र्य रे विअक्खण ताणं तुमं साणुराओ सि ॥ ६७१ ॥
 ये ये गुणिनो ये ये च त्यागिनो ये विदग्धविज्ञानाः ।
 दारिद्र्य रे विचक्षण तेषां त्वं सानुरागमसि ॥ ६७१ ॥

काचोळी

एका वेळी सर्व कलांचे दृष्टि-कुतूहल जरी ।
पहा वळोनी डोईवरुनी काढित नीलांवरी ॥
हळूहळू काढता कंचुकी रमणी इंदुमुखाचे ।
उपग्रहासह घडेल दर्शन सकलहि चंद्रकलांचें ॥ ७.६७२

दारिद्र्या, तू विचक्षण बहू गुणज्ञ लोकी अससी ।
 शास्त्रनिपुण जे गुणी विरागी घालागी तू वरिसी ॥
 कलावंत जे जगी आजवर तुझे अलौकिक प्रेम ।
 मरणमित्र तू रसिक तयांचे सदा पाहसी क्षेम ॥ ६७१ ॥
 जे-जे म्हणून गुणवंत, जे-जे त्यागी आणि शास्त्रविज्ञानपंडित, त्यांच्या बाबतीत,
 हे विवेकी दारिद्र्या, तू कनवाळू (शब्दशः-प्रेमळ) आहेस.

काचोळी

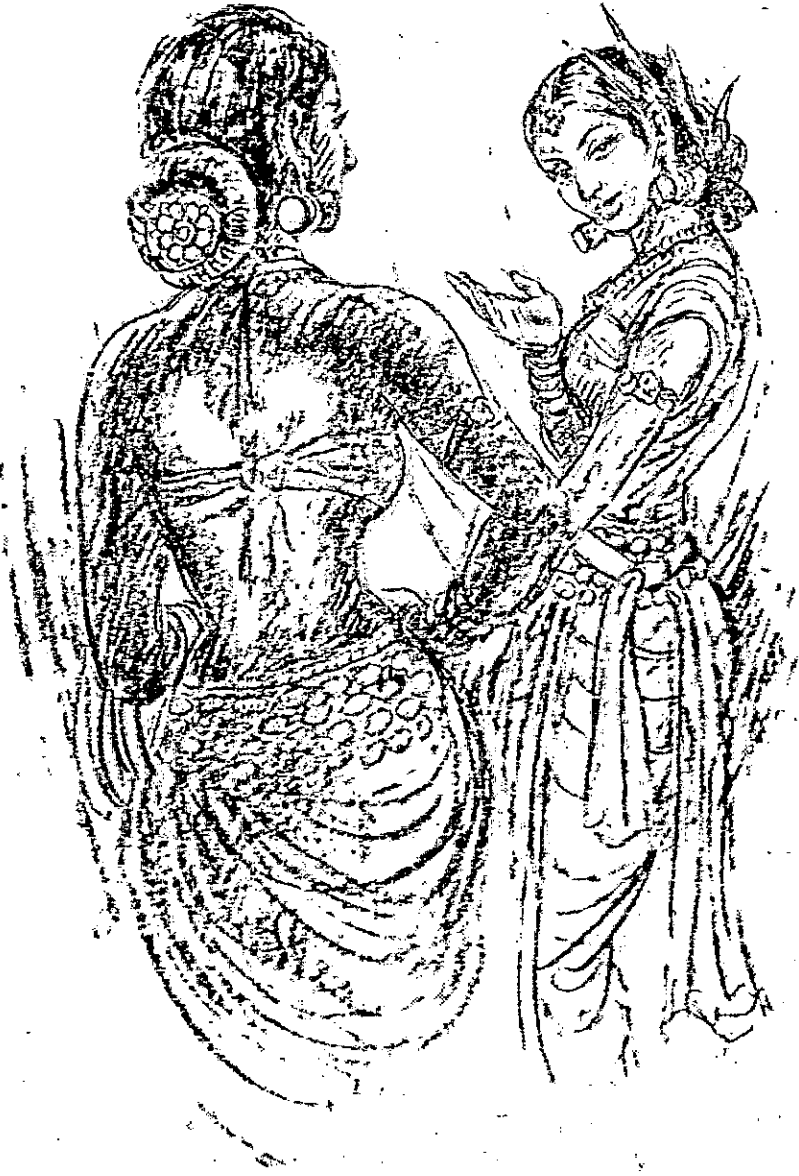
जइ कोत्तिओ सि सुन्दर सअल-तिही-चन्द-दंसण-मुहाणम् ।
 ता मसिणं मोइज्जन्त-कञ्चुअं पेक्खसु मुहं से ॥ ६७२ ॥
 यदि कौतुकिकोऽसि सुन्दर सकलतिथिचन्द्रदर्शनसुखानाम् ।
 तन्मसृणं मोच्यमानकञ्चुक प्रेक्षस्व मुखं तस्याः ॥ ६७२ ॥
 एका वेळी सर्व कलांचे दृष्टि-कुतूहल जरी ।
 पहा वळोनी डोईवरुनी काढित नीलांबरी ॥
 हळूहळू काढता कंचुकी रमणी इंदुमुखाचे ।
 उपग्रहासह घडेल दर्शन सकलहि चंद्रकलांचे ॥ ६७२ ॥
 सुंदरा, सर्व तिथीमघल्या चंद्राचे (एकाच वेळी) दर्शनसौख्य घ्यावे, असे जर तुला
 कुतूहल असेल, तर हळूहळू काचोळी सोडीत जाणाऱ्या तिचे मुख पहा.

पावसाळा

सम-विसम-णिन्विसेसा समन्तओ मन्द-मन्द-संचारा ।
 अइरा होहिन्ति पहा मणोरहाणं पि दुल्लङ्घा ॥ ६७३ ॥
 समविषमनिर्विशेषाः समन्तन्तो मन्दमन्दसंचाराः ।
 अचिराद्भ्रविष्यन्ति पन्थानो मनोरथानामपि दुर्लङ्घ्याः ॥ ६७३ ॥
 उंचसखल सारेच सारखे भासे वर्षाकाळी ।
 खाचा-खळग्या एकपातळी रातहि काळी-काळी ॥
 सांभाळुनिया तोल पावले जपून टाकायाची ।
 बिकट होय ती वाट निसरडी सखये मनोरथांची ॥ ६७३ ॥
 (पावसाळा आल्यावर) लवकरच (सर्व) रस्ते, ज्यांचा सपाट व उंचसखल
 हा फरक लोपला आहे, व आसमन्ती ज्यांवर हळूहळू चालावे लागेल, असे होऊन
 मनोरथांनादेखील ओलांडण्याला ते कठीण होऊन जातील.

वेळूवनात

अइ-दीहराईं बहुए सीसे दीसन्ति वंस-वत्ताइम् ।
 भणिण् भणामि अत्ता तुह्माणं वि पण्डुरा पुट्ठी ॥ ६७४ ॥
 अतिदीर्घाणि वध्वाः शीर्षे दृश्यन्ते वंशपत्नाणि ।
 भणिते भणामि श्वश्रु युष्माकमपि पाण्डुरं पृष्ठम् ॥ ६७४ ॥

वेळवनात

'केसांना ही तुझ्या चिकटली लांब वांबूची पाने' ।
पुसती सामूबाई मजसी डिवचूनिया रोखाने ॥
दिला टोमणा भीही, 'स्तली कुठे वेळची गाठ ।
सामूबाई, झाली तुमची कशी पांढरी पाठ ?' ॥ ७ . ६७४

‘केसांना ही तुझ्या चिकटली लांब बांबुची पाने’ ।
 पुसती सासूबाई मजसी डिवचुनिया रोखाने ॥
 दिला टोमणा मीही, ‘रुतली कुठे वेळुची गाठ ।
 सासूबाई, झाली तुमची कशी पांढरी पाठ?’ ॥ ६७४ ॥

‘सूनवाई, अग, (तुझ्या) डोक्यात कळकाची लांबच-लांब पाने, दिसताहेत ग,’
 असे म्हटल्यावर मीही म्हणाले, ‘सासूबाई, तुमचीही पाठ तशीच पांढरी झाली
 आहे की हो.’

स्नेहचिन्हें

अत्यक्क-रुसणं खण-पसिज्जणं अलिअ-वअण-णिब्बन्धो ।
 उम्मच्छर-संतावो पुत्तअ पअवी सिणेहस्स ॥ ६७५ ॥

आकस्मिकरोषः क्षणप्रसादनमलीकवचननिर्वन्धः ।

उन्मत्सरसंतापः पुत्रक पदवी स्नेहस्य ॥ ६७५ ॥

रागवते हासते क्षणी ती धरी अबोला सखी ।

कट्टु वच ओठी तरी राजसा प्रीतिच ही बोलकी ॥ ६७५ ॥

एकाएकी रुसवा, क्षणात प्रसन्नता, लटकी बोलणी, हृदीपणा, मत्सरहीन दुःख हा
 मार्ग, मुला, प्रेमाचा आहे.

राजहंसी

पिज्जइ कण्णञ्जलिहिं जण-रव-मिलिअं वि तुज्ज संलावम् ।

दुद्धं जल-संमिलिअं सा बाला राजहंसि व्व ॥ ६७६ ॥

पिबति कर्णाञ्जलिभिर्जनरवमिलितमपि तव संलापम् ।

दुग्धं जलसंमिलितं सा बाला राजहंसीव ॥ ६७६ ॥

जाणते ती राजहंसी दूध-पाणी कोणते ।

नीर ती टाकूनि चतुरा क्षीर ते तितुके पिते ॥

भोवती जरि गल्बला तो वेध तरिही ना चुके ।

ओळखीचे बोल तूझे ऐकिते ती नेमके ॥ ६७६ ॥

पाण्यात मिसळलेले दूध जशी राजहंसी (निवडून) घेते, तशी ती बाला तुझे बोलणे
 लोकांच्या गलबल्यात मिसळलेले असले, तरी ते कर्णाजलीनी पीत राहते.

मरवा

अइ उज्जुए ण लज्जसि पुच्छिज्जन्ती पिअस्स चरिआइम् ।

सव्वइग-सुरहिणो मरुवअस्स किं कुसुम-रिद्धीहिम् ॥ ६७७ ॥

अयि ऋजुके, न लज्जसे पृच्छयमाना प्रियस्य चरितानि ।

सर्वाइसुरभेर्मरुवकस्य किं कुसुमार्द्धिभिः ॥ ६७७ ॥

घेउनि संशय प्रियकरचरिता पुनःपुन्हा पुसतेस ।
 लाज कशी ग नाही तुजला उलट वरी हसतेस ।।
 सुवास लाभे सहवासेही असा सुगंधी मर्वा ।
 प्रियकर माझा, सखे तयाला काय फुलांची पर्वा ? ॥ ६७७ ॥

अग भोळावाई, प्रियकराच्या चरित्राविषयी तुला (वारंवार खोद-खोदून) प्रश्न करीत असताही तुला संकोच कसा नाही वाटत ?—(अथवा), सर्वांगी सुगंधित असणाऱ्या मरव्याला फुलांच्या बहाराची जरूर ती काय ?

धातुरंग मुद्धे अ-पत्तिअन्ती पवाल-अडकुरअ-वण्ण-लोहिअए ।

णिद्धोअ-घाउ-राए कीस स-हत्थे पुणो धुअसि ॥ ६७८ ॥

मुग्धेऽप्रतियन्ती प्रवालाडकुरवर्णलोहितौ ।

निर्घौतधातुरागौ किमिति स्वहस्तौ पुनर्धावियसि ॥ ६७८ ॥

पोवळचापरी लालबुंद हे हात तुझे कोवळे ।

वरपांगी हे नव्हेत मुग्धे, कसे न तुजला कळे ॥

अरुणरंग हा असे अंगचा सुंदर माझे सखी ।

पुसूनि गेला रंग मॅदिचा धुतेस का सारखी ? ॥ ६७८ ॥

भोळावाई, पालवीच्या अंकुरांच्या रंगाप्रमाणे लालबुंद असलेले आपले हात, त्यांना लाबिलेला धातूचा रंग पुरा धुऊन गेल्यावरही ते न मानता तू का म्हणून पुन्हा धूत वसली आहेस ?

पांढरे ढग उअ सिन्धव-पच्चवअ-सच्छहाई धुअ-तूल-पुञ्ज-सरिसाइम् ।

सोहन्ति सुअणु मुक्कोअआइँ सरए सिअव्भाइम् ॥ ६७९ ॥

पश्य सैन्धवपर्वतसदृक्षाणि धुततूलपुञ्जसदृशानि ।

शोभन्ते सुतनु मुक्तोदकानि शरदि सिताभ्राणि ॥ ६७९ ॥

लवणगिरीपरि शरदासधले शुष्क पांढरे ढग ।

कोरडेच कापूस-पुंजके उडती हे डुगडुग ॥ ६७९ ॥

सुंदरी, ज्यांतले पाणी गळून गेले आहे असे शरदतूतले पांढरे मेघ मिठाच्या डोंगरांसारखे, (किंवा) धुतल्या कापसाच्या पुंजासारखे शोभत आहेत, बघ.

रेडे आउच्छन्ति सिरेहिँ विवलिएहिँ उअ खडिएहिँ णिञ्जन्ता ।

णिप्पच्छिम-वलिअ-पलोइएहिँ महिसा कुडडगाइम् ॥ ६८० ॥

आपृच्छन्ते शिरोभिविलितैः पश्य खड्गिकैर्नीयमानाः ।

निष्पश्चिचमवलितप्रलोकितैर्महिषाः कुञ्जान् ॥ ६८० ॥

बघती अपुले निकुंज रेडे ओढुनि नेति कसाई ।

निरोप घेती अखेरचा ते गहिवर दाटुनि येई ॥ ६८० ॥

तलवारधारी (खाटीक) नेत असताना रेडे (आपल्या) माना फिरवून अखेरच्या वळविलेल्या नजरांनी कुंजांचे निरोप घेत आहेत, पहा.

अश्रु-
प्रसाधन

पुसड मुहं ता पुत्ति अ वाहोअरणं विसेस-रमणिज्जम् ।

मा एअं चिअ मुह-मण्डणं त्ति सो काहिइ पुणो वि ॥ ६८१ ॥

प्रोज्जतां मुखं तत्पुत्ति च वाष्पोपकरणं विशेषरमणीयम् ।

मा इदमेव मुखमण्डनमिति स करिष्यति पुनरपि ॥ ६८१ ॥

पुसुनि टाक आसवे मुली ती पाहिल ग कौतुके ।

प्रसाधनाला अंगहार हा नकोत मणिमौक्तिके ॥

निसर्गसुंदर नाजुकतेला नटवाया वंभवे ।

शोभेचाही भार होतसे नको दागिने नवे ॥ ६८१ ॥

[नको मोतियाहार साजणी तुक्षिया मुखमंडना ।

तशीच तू रमणीय भासशी या शृंगाराविना ॥

गालांवरली सुवर्णरंजित मुक्त-मणीमालिका ।

टाक पुसुनि तो रडविल तुजला बघावया कौतुका] ॥ ६८१ ॥

तर मुली, हेच मुखप्रसाधन (तुझ्या वावतीत) त्याने पुन्हा करू नये, म्हणून अश्रूंनी प्रसाधित केलेले (व म्हणून) फारच खुलून दिसणारे (आपले) मुख तू पूस.

भांग मज्जे पअणुअ-पडकं उवहोवासेसु साण-चिखिल्लम् ।

गामस्स सीस-सीमन्तअं व रच्छा-मुहं जाअम् ॥ ६८२ ॥

मध्ये प्रतनुकपडकमुभयोः पार्श्वयोः श्यानकर्दमम् ।

ग्रामस्य शीर्षसीमन्तमिव रथ्यामुखं जातम् ॥ ६८२ ॥

ओल मधोमध दो बाजूला चिखल वाळला दिसे ।

पायवाट ती गावामधली भांगच भरला असे ॥ ६८२ ॥

मध्यभागी थोड्याथोडा चिखल असलेले आणि दोन्ही कडांना चिखल वाळून गेलेले असे गावच्या रस्त्याचे तोंड डोक्यावरच्या भांगासारखे झाले आहे.

जावई

अवरह्मागअ-जामाउअस्स विउणेइ मोहणुक्कण्ठम् ।

वहुआइ घर-पलोहर-मज्जण-पिसुणो वलअ-सद्दो ॥ ६८३ ॥

अपराह्मागत जामातुर्द्विगुणयति मोहनोत्कण्ठाम् ।

वध्वा गृहपश्चाद्भागमज्जनपिशुनो वलयशब्दः ॥ ६८३ ॥

न्हाताना माहेरवासिनी दुपारची परसात ।
 येइ अचानक पती तियेचा उत्कंठा नयनांत ॥
 करकंकणरव ऐकताच दे हृदया आंदोलन ।
 आधिच उत्कंठित मन, मोहन ध्याया प्रियदर्शन ॥ ६८३ ॥

धराच्या परसदारी वधू नाहत असताना होणारा तिच्या वांगड्यांचा आवाज
 दुपारी येऊन ठेपलेल्या जावयाची संभोगोत्कंठा दुणावतो.

लंगोट जुज्ज-चवेडा-मोडिअ-जज्जर-कण्णस्स जुण्ण-मल्लस्स ।
 कच्छा-बन्धो चिअ भीरु-मल्ल-हिअअं समुक्खणइ ॥ ६८४ ॥

युद्धचपेटामोटितजर्जरकर्णस्य जीर्णमल्लस्य ।
 कक्षाबन्ध एव भीरुमल्लहृदयं समुत्खनति ॥ ६८४ ॥

कान फाटले, झाले भुटके, शक्ति नसे लवलेश ।
 जराजर्जरा केवळ उरला मल्लाचा आवेश ॥
 चितपट दंगल करावयाते अजुनी बांधित होड ।
 चढविताच लंगोट मल्ल तो घसका घेई जोड ॥ ६८४ ॥

मल्लयुद्धात (कानशिलांवर) थपडा बसल्यामुळे ज्याचे कान चढून, फाटून गेले
 आहेत, अशा वृद्ध मल्लाचे (नुसते) लंगोट-कसणे हेदेखील डरपोक मल्लाची
 छाती उखडून टाकिते.

नगारा आणत्तं तेण तुमं पइणो पहएण पडह-सहेण ।
 मल्लि ण लज्जसि णच्चसि दोहग्गे पाअडिज्जन्ते ॥ ६८५ ॥

आज्ञप्तं तेन त्वां पत्या प्रहृतेन पटहशब्देन ।
 मल्लि न लज्जसे नृत्यसि दौर्भाग्ये प्रकटीक्रियमाणे ॥ ६८५ ॥

मल्ल जिंकिला विजयाची ही झडे पहा दुंदुभी ।
 दुर्वेवाची तुझिया फडके पताकाच की नभी ॥
 लाज तुला ना कशी तुझी ही उचंबळे का खुशी ।
 दुंकुनिहि तो बघे न तुजला नाचतेस का अशी ? ॥ ६८५ ॥

पतीने वाजविलेल्या नगान्याच्या त्या (विजयसूचक) आवाजाने तुला आज्ञा
 केलेली आहे; (तरी) मल्लपत्नी, तुला संकोच वाटत नाही, तू नाचतेस,—
 तुझे दुर्भाग्य उघड केले जात असताना?

गोडी- मा वच्चह बीसम्भं इमाणं बहु-चाडु-कम्म-णिउणाणम् ।
 गुलाबी णिव्वत्तिअ-कज्ज-परम्मुहाणं सुणआणं व खलाणम् ॥ ६८६ ॥

मा व्रजत विस्रम्भमेषां बहु चाटुकर्मनिपुणानाम् ।
 निर्वातितकार्यपराङ्मुखानां शुकानामिव खलानाम् ॥ ६८६ ॥

जायई

न्हाताना माहेरवासिनी दुपारची परसात ।
येइ अचानक पती तिथेचा उत्कंठा नयनांत ॥
करकंपणरव ऐकताच दे हृदया आंदोलन ।
आधिच उत्कंठित मन, मोहन ध्याया प्रियदर्शन ॥ ७.६८३

लांगुलचालन पारंगत हे श्वान साधते कामा ।
 खल-दुर्जनही असती सारे कामापुरते मामा ॥
 करिती दुर्जन तोंडपुजेपण लावुनि लाडीगोडी ।
 तोंड फिरविती काम साधता श्वान-खलांची जोडी ॥ ६८६ ॥

पुष्कळ गोडीगुलावीने (गोंडा घोळून) कामे करून घेण्यात पटाईत असणाऱ्या,
 (पण) काम साधताच तोंड फिरविणाऱ्या कुठ्यांप्रमाणे असलेल्या ह्या दुष्टांवर
 तू भरवसा ठेवू नकोस.

**अखंड-
 सौभाग्य-
 वती** अण्ण-ग्गाम-पउत्था कडुन्ती मण्डलाणं रिञ्छोलिम् ।
 अ-क्खण्डिअ-सोहग्गा वरिस-सअं जिअउ मे सुणिआ ॥ ६८७ ॥

अन्यग्रामप्रस्थिता कर्षन्ती मण्डलानां पड्वित्तम् ।
 अखण्डितसौभाग्या वर्षशतं जीवतु मे शुनी ॥ ६८७ ॥

अखंड सौभाग्याची वांछा, पुरवायाते लाहो ।
 गेली सोडुनि गावभवानी शतवरुषे ती राहो ॥
 चतुर शुनी ती करि उन्मादित तरुणा कामविचारे ।
 नेई ओढुनि दुसऱ्या गावी सारमेय ते सारे ॥ ६८७ ॥

दुसऱ्या गावी निघालेली आणि (जार-पुरुषांच्या) घोळक्यांची माळ (आपल्या
 मागे) काढीत नेणारी ही माझी अखंड-सौभाग्यवती कुती शंभर वर्षे जगो.

गुरुजी सचचं साहसु देअर तह तह चडुआरण सुणएण ।
 णिव्वत्तिअ-कज्ज-परम्महत्तणं सिक्खिअं कत्तो ॥ ६८८ ॥

सत्यं कथय देवर तथा तथा चाटुकारकेण शुनकेन ।
 निर्वर्तितकार्यंपराङ्मुखत्वं शिक्षितं कस्मात् ॥ ६८८ ॥

कामासाठी तोंड चाटणे पुरता मनकामना ।
 गरज संपता सरते ओळख तोंड फिरविणे पुन्हा ॥
 उसात घुसुनी पातहि अंगी लागु न देती कसे ।
 अहो भाऊजी, कुठ्यांना या कुणी शिकविले असे ? ॥ ६८८ ॥

खर सांगा, भाऊजी, तशा-तशा रीतीने (अगोदर) गोडीगुलावी करून (गोंडा
 घोळून) (मागाहून) काम झाल्यावर तोंड फिरविणे हे कुठ्याने कुठून ही
 शिकून घेतले ?

समृद्धी णिप्पण्ण-सस्स-रिद्धी स्व-च्छन्दं गाइ पामरो सरए ।
 दलिअ-णव-सालि-तण्डुल-धवल-मिअडकासु राईसु ॥ ६८९ ॥

निष्पन्नसर्स्याद्धिः स्वच्छन्दं गायति पामरः शरदि ।
 दलितनवशालितण्डुलधवलमृगाडकासु रात्रिषु ॥ ६८९ ॥

शरद चांदणे शुभ्र पसरली रास तांदळांची ।
खळ्यावरी ती अपूर्व शोभा चढत्या चंद्राची ॥
मोत्यांची ती रास सुगोची शेतकऱ्यांचे धन ।
चांदण्यात या स्वच्छंदाने करिति नृत्यगान ॥ ६८९ ॥

पीक भरभरून आले, म्हणजे गरीब शेतकरीदेखील शरदऋतूतल्या, कांडप केलेल्या साळीच्या नव्या तांदळाप्रमाणे पांढरे-शुभ्र चंद्रबिंब असलेल्या रात्री मनमुराद गात असतो.

पावलट अलिहिज्जइ पडक-अले हलालि-चलणेण कलम-गोवीए ।
केआर-सोअ-रुम्मण-तंस-ट्टिअकोमलो चरणो ॥ ६९० ॥

आलिख्यते पडकतले हलालिचलनेन कलमगोप्याः ।
केदारस्रोतोवरोधत्र्यस्रस्थितकोमलश्चरणः ॥ ६९० ॥

गतसाली ती करी कुळंबिण साळीची राखण ।
पाणथळीतुन तिची पावले पडति वाकडी पण ॥
नाजूक पुसट खुणा त्या मिटवी नांगरटीने हली ।
वठली ती पावले वळण ते तिरवे सुकल्या जली ॥ ६९० ॥

शेतातील प्रवाह रोखल्याने तिरपी पडलेली साळीची राखण करणारिणीची नाजूक पावलट (आता) नांगराच्या सरी चाळवून चिखलामध्ये नाहीशी केली जात आहे.

गोपी दिअहे दिअहे सूसइ संकेअअ-भङ्ग-वड्डिआसइका ।
आवण्डुरोणअ-मुही कलमेण समं कलम-गोवी ॥ ६९१ ॥

दिवसे दिवसे शुष्यति सङ्केतकभङ्गवर्धिताशइका ।
आपाण्डुरावनतमुखी कलमेन समं कलमगोपी ॥ ६९१ ॥

पांडुर पडले पीक साळीचे पिकुनि वाकले शेत ।
भेटायते उरे न जागा मिटेल स्थलसंकेत ॥
मुख म्लान ते पांडुर होई मानहि झुकते खाली ।
पिकापरी ती मुके गोपिका मनिची आस निमाली ॥ ६९१ ॥

(आता यापुढे) संकेतस्थान नष्ट होणार ही धास्ती वाढल्यामुळे साळीची राखणदारीण, तिचे मुख (साळीचे तुरे) पांडुरके व ओणवे होऊन, साळी-वरोवरच दिवसानुदिवस कशी सुकत चालली आहे.

घाईत घाई णव-कम्मिण उअ पामरेण दट्ठूण पाउहारीओ ।
मोत्तव्वे जोत्तअ-पग्गहम्मि अवहासिणी मुक्का ॥ ६९२ ॥

नवकर्मिणा पश्य पामरेण दृष्ट्वा भक्तहारिकाम् ।
मोक्तव्ये योक्तप्रग्रहेऽवहासिनी मुक्ता ॥ ६९२ ॥

शेतकरी नवखाच काळिची नांगरणी तो करी ।
 रमणो कुणि ती आणि भाकरी चित्त तयाचे हरी ॥
 झाली घांदल सुचे न काही बघता हो वावरा ।
 वेसण सोडी बैलांची ती सोडी नच कासरा ॥ ६९२ ॥

पहा,—शिंदोरी आणणारी स्त्री बघताच नवीनच कामाला लागलेल्या शेतकऱ्याने (भावावून जाऊन) जोताचा कासरा सोडण्याऐवजी (बैलांची) वेसणच मोकळी केली.

नंदीबैल

दटूण हरिअ-दीहं गोसे सण्डाणें जूरए हलिओ ।
 अ-सई-रहस्स-मगं तुसार-धवले तिल-च्छेते ॥ ६९३ ॥

दृष्ट्वा हरितदीर्घं प्रातर्वन्धेच्यः क्रुध्यति हलिकः ।
 असतीरहस्यमार्गं तुषारधवले तिलक्षेत्रे ॥ ६९३ ॥

पहाटेच ये शेतावरती धनी बघे चहुवार ।
 पांडुरके ते शेत तिळाचे भासे पडुनि निहार ॥
 कुणो मळविली पायवाट ती दिसते हिरवीगार ।
 स्वैरिणिचा तो राग काढितो बैलांवर साचार ॥

भल्या पहाटे घरघनीण ती आली सुटुनी सैल ।
 कळे न हिरवे रहस्य त्याला अगदिच नंदीबैल ॥ ६९३ ॥

द्वाने शुभ्र झालेल्या (आपल्या) तिळाच्या शेतात लांबवर उमटून पडलेली स्वैरिणीची गुप्त हिरवीगार पावलट पहाटे पाहून शेतकरी बैलांवरच उखडला.

घराची

संकेल्लिओ व्व णिज्जइ खण्डं खण्डं कओ व्व पीओ व्व ।

ओढ

वासागमम्मि मग्गो घर-हुत्त-सुहेण पहिएण ॥ ६९४ ॥

संकोचित इव नीयते खण्डं खण्डं कृत इव पीत इव ।
 वर्षागमे मार्गो गृहभविष्यत्सुखेन पथिकेन ॥ ६९४ ॥

प्रियभेटीची आस मानसी सुखस्वप्ने पुरवाया ।

वर्षारंभी निघे प्रवासी घराकडे परताया ॥

ओढ लागली जाइ झपझपा, शीण न, तुडवित काटे ।

घाई-घाई पीत घटघटा वाट चालता वाटे ॥ ६९४ ॥

पावसाळ्याच्या तोंडी पुढे येणाऱ्या घरच्या सुखामुळे पथिक जी वाट चालतो, ती जणू गुंडाळून टाकल्याप्रमाणे, तुकडे-तुकडे केल्याप्रमाणे, (किंवा घटघटा) पिऊन टाकल्याप्रमाणे (चालतो).

बांग चोरार्णं कामुआर्णं अ पामर-पहिआर्णं कुक्कुडो वअइ ।
रे रमह वहह वाहयह एत्थ तणुआअए रअणी ॥ ६९८ ॥

चौरान्कामुकांश्च पामरपथिकांश्च कुक्कुटो वदति ।

रे रमत वहत वाहयतात्त तनूयते रजनी ॥ ६९८ ॥

चोर-कामुका सुचवी, पथिका देत कोंबडा बांग ।

' रात्र संपली, काम संपवा जगा येतसे जाग ॥

नेइ संपदा, आवर प्रीती, ओझे उचलुनि नेई ।

क्षीण जाहली रात्र गड्या रे, पहाट फुलली पाही' ॥ ६९८ ॥

चोर, कामुक आणि शेतकरी व पथिक ह्यांना कोंबडा बांग देऊन सांगत असतो की,

—अरे पळवा (जिनसा), मीज करा, (ओते) जोडा, (रस्ता) काटा. आता रात्र

संपू लागली आहे.

प्रीतिसंगम अण्णोण्ण-कडक्खन्तर-पेसिअ-मेलीण-दिट्ठि-पसराणम् ।
दो चिअ मण्णे कअ-मण्डणाइँ समहं पहसिआइम् ॥ ६९९ ॥

अन्योन्यकटाक्षान्तरप्रेषितमिलितदृष्टिप्रसरौ ।

द्वावपि मन्ये कृतकलहौ समकं प्रहसितौ ॥ ६९९ ॥

धरिता रुसवा परस्परांवर कोपन्यातुनी वसू ।

पाहता न पाहती वळोनी पाहुनिही ना दिसू ॥

दृष्टिभेट होताच चोरटी नजर लागते फसू ।

आवरताही आवरे न ते खुदकन् आले हसू ॥ ६९९ ॥

मला वाटते की, दोघांचे भांडण झाले, तेव्हां एकमेकांच्या कटाक्षांमध्ये टाकिलेल्या

नजरा मिळताच दोघेही एकाच वेळी खुदकन हसली.

सायंसंध्या सञ्ज्ञा-गहिअ-जलञ्जलि-पडिमा-संकन्त-गोरि-मुह-कमलम् ।
अलिअं चिअ फुरिओट्ठं चिअलिअ-मन्तं हरं णमह ॥ ७०० ॥

सन्ध्यागृहीतजलाञ्जलिप्रतिमासंक्रान्तगौरीमुखकमलम् ।

अलीकमेव स्फुरितोष्ठं विगलितमन्त्रं हरं नमत ॥ ७०० ॥

वहिरे व अंधळे धण्या वहिरा अन्धा ते च्चिअ जीअन्ति माणुसे लोए ।
 ण मुणन्ति पिसुण-वअणं खलाने ऋद्धि ण पेक्खन्ति ॥ ६९५ ॥
 धन्या वहिरा अन्धास्त एव जीवन्ति मानुषे लोके ।
 न शृण्वन्ति पिसुणवचनं खलानामृद्धि न प्रेक्षन्ते ॥ ६९५ ॥
 धन्य आंधळे, मुके नि वहिरे, जगती तेच सुखात ।
 दुष्टांचा उत्कर्ष दिसेना, असुया ना ये मनात ॥
 लबाड घातक बोल पडेना कानी चहाडखोरी ।
 मूकपणे ते सर्व साहती करिति न कधी मुजोरी ॥ ६९५ ॥
 वहिरे, आंधळे (खरोखर) धन्य होत. तेच मनुष्यलोकी जगतात, (कारण)
 त्यांना दुष्टांचे बोल ऐकू येत नाहीत, का त्यांचे वैभव पहावयाला मिळत
 नाही.

निवारण एहि वारेइ जणो तइआ मूइल्लओ काहिं व्व गओ ।
 जहि विसं व जाअं सव्वडग-पहोलिरं पेम्म ॥ ६९६ ॥
 इदानीं वारयति जनस्तदा मूकीभूताः कुत्रापिव गतः ।
 यदा विषमिव जातं सर्वाङ्गराघूर्णनशीलं प्रेम ॥ ६९६ ॥
 विषापरी हे अंगोअंगी भिनले आता प्रेम ।
 प्रथमच का ग निवारिले नच, चुकवायाते नेम ? ॥ ६९६ ॥
 आता लोक मला रोखताहेत. (पण) त्या वेळी मूग गिळून वसले होते, जसे कुठे
 गायब झाले होते, — की ज्या वेळी प्रेम हे सर्वांगी भिनलेल्या विषासारखे
 झाले होते.

लालसा कहें तं पि तुइ ण णाअं जह सा आसन्दिआणं बहुआणम् ।
 काळण उच्चवचिअं तुह दंसण-लेहला पडिआ ॥ ६९७ ॥
 कथं तदपि त्वया न ज्ञातं यथा सासन्दिकानां बहूनाम् ।
 कृत्वोच्चावचिकां तव दर्शनलालसा पतिता ॥ ६९७ ॥
 आसंदीच्या उतरंडीवर उंच उभी राहोनी ।
 दर्शनलालस तुला पहाया तू जाताच निघोनी ॥
 कोसळली उतरंड खालती पळ्यात सुटला तोल ।
 कसे तुला रे, दुःख न कळले जासी निघुनि अबोल ॥ ६९७ ॥
 काय ! जेव्हा ती अनेक घडवण्यांची उतरंड करून तुला पाहण्याच्या लालसेने वर
 चढली असता खाली कोसळली, तेदखील तुला कळले नाही ?

शतक आठवे

विनवणी सुभअ इअं मज्झ सही तुज्झ विओएण धारिउं पाणे ।
सव्वह चिअ ण समत्थ ति बुज्झिउं विरम गमणाओ ॥ ७०१ ॥
सुभग, इयं मम सखी तव वियोगेन धर्तुं प्राणान् ।
सर्वथैव न समर्थेति बुद्ध्वा विरम गमनात् ॥ ७०१ ॥
जाऊ नको प्रवासा तुजला तिचीच आण ।
ताटातुटी न साहे माझी सखी अजाण ॥
विरही तुझ्याविना ती राहू शके न जाण ।
जाताच तू इथोनी जाती निघून प्राण ॥ ७०१ ॥

सुभगा, ह्या माझ्या प्रियसखीला तुझ्या विरहात प्राणघारण करणे मुळीच शक्य नाही, हे जाणून तू (प्रवासाला) जाण्याचा थांब.

प्रतिज्ञा ग्रामारूहं ह्यि ग्रामे वसामि णअर-द्विइं ण आणामि ।
णअरिआणं पइणो हरेमि जा होमि सा होमि ॥ ७०२ ॥
ग्रामारूहाऽस्मि ग्रामे वसामि नगरस्थितिं न जानामि ।
नागरिकाणां पतीन् हरामि या भवामि सा भवामि ॥ ७०२ ॥
नाही ठाउक तन्हा नगरची कशा रंगती रैना ।
वळण खेडवळ, मी तर बाई रानगावची मैना ॥
नटनागर ये कुणी तयाशी लढविन बाके नैना ।
लाविल नादी कापिल काळिज, नैनसंगिनी पैना ॥
नगरकामिना तुम्हा कळेना कशा चालती चैना ।
नाजुक नखरा नजराणा हा उडविल त्यांची देना ॥
नागवेल ही घालिल विळखा, फंथ कसा ना गौसी ।
तरीच मी ग खरी नगरचे गुंतवीन गुलहीसी ॥ ७०२ ॥

अंजलीतल्या जली बिबला संध्यारुणरक्तिमा ।
 पाठिशी उभी लाडकी उमा ॥
 रूपविमोहन, करि विचलित मन देता अर्घ्याजली ।
 पाहता बिब मुखाचे जली ॥
 उगाच हलवी ओठ पुटपुटे विसरे मंत्रावली ।
 तियेला कळू न देई मुळी ॥
 सायंसंध्या करी विमोहित ध्यान मदनसुंदर ।
 असा हा वंदित गौरीहर ॥ ७०० ॥

संध्याकाळच्या वेळी (अर्घ्य देण्यासाठी) घेतलेल्या ज्याच्या ओंजळीतल्या उदकात गौरीचे मुखकमल प्रतिबिंबित झाल्यामुळे (विचलित होऊन) ज्याचे मंत्र म्हणावयाचे विसरले, (आणि तरीही) ज्याचे ओठ लटकेच (काही) पुटपुटत आहेत, त्या शिवाला वंदन करा.

इअ सिरि-हाल-विरइए पाउअ-कव्वम्मि सत्त-सए ।
 सत्तम-सअं समत्तं गाहाणं सहाव-रमणिज्जम् ॥
 [इति श्रीहालविरचिते प्राकृतकाव्ये सप्तशते ।
 सप्तमशतं समाप्तं गाथानां स्वभावरमणीयम् ॥]
 एसो कइ-णामद्धिअ-गाहा-पडिचद्ध-वडिआमोओ ।
 सत्त-सअओ समत्तो सालाहण-विरइओ कोसो ॥
 [एष कविनामाद्धितगाथाप्रतिबद्धवर्धितामोदः ।
 सप्तशतकः समाप्तः शालवाहनविरचितः कोषः ॥]

(शतक सातवे समाप्त)

मी गावढ्यात वाढले; गावढ्यात राहते; शहरी रीतभात मला ठाऊक नाही.
(पण मी खचित सांगते,) नगरवासिनींच्या नवऱ्यांना नादी लावीन. (मग)
माझे काय व्हायचे असेल ते होवो !

फसवणूक

ओसर रोतुं चिअ णिम्मिआई मा पुससु मे हअच्छीइम् ।

दंसणमेत्तुमइएहिं जैहि सीलं तुह ण णाअम् ॥ ७०३ ॥

अपसर रोदितुमेव निर्मिते मा प्रोञ्छ मे हताक्षिणी ।

दर्शनमात्रोन्मत्ताभ्यां याभ्यां शीलं तव न ज्ञातम् ॥ ७०३ ॥

सवयच त्यांना रडावयाची जळले मेले डोळे ।

नका पुसू आसवे, दूर व्हा, मन स्पशनि पोळे ।

पाहताच उन्मत्त जाहले, तुझे रूप हे भोळे ।

कळले नच परि शील त्यांना, देह चितेवर लोळे ॥ ७०३ ॥

जा, दूर हो. हे माझे जळले मेले डोळे रडण्यासाठीच जन्माला आले आहेत. नको पुसूस. (तुला) पाहिल्या-पाहिल्या ते वेभान झाले. पण त्यांना तुझे शील (मात्र) कळले नाही.

सुन्न

रणरणअ-सुण्ण-हिअओ चिन्तन्तो विरह-दुब्बलं जाअम् ।

अमुणिअ-णिअ-वसही सो बोलीणो गाम-मज्जेण ॥ ७०४ ॥

रणरणकशून्यहृदयश्चिन्तयन् विरहदुर्बलां जाताम् ।

अज्ञातनिजवसतिः स व्यतिक्रान्तो ग्राममध्येन ॥ ७०४ ॥

सुचे न काही, रुचे न काही, हताश हृदयी होई ।

अधीर वेडा गावबिदीवर तसाच चालत राही ॥

उत्कंठेने सुन्न जहाले मन दुबळे विरहाने ।

ओलांडुनि घर तसाच जाई पुढती त्या वाटेने ॥ ७०४ ॥

रुखरुखीमुळे हृदय सुन्न होऊन गेलेला तो विरहाने (खुळ्या-) दुबळ्या झालेल्या तिचा विचार करीत असता आपले घर आले ते न ओळखताच गावातून (तसाच) पुढे निघून गेला.

कावळे

सुअणो ण दीसइ च्चिअ खल-बहुले डडु-जीअ-लोअम्मि ।

जह काअ-संकुला तह ण हंस-परिवारिआ पुहवी ॥ ७०५ ॥

सुजनो न दृश्यत इव खलबहुले दग्धजीवलोके ।

यथा काकसंकुला तथा न हंसपरिवारिता पृथ्वी ॥ ७०५ ॥

दिसे न सज्जन दुष्ट जगी या बहुलदुर्जना थारा ।

क्वचित् आढळे हंस, कावळे नांदति सहपरिवारा ॥ ७०५ ॥

ह्या भिकार जीवलोकांमध्ये सज्जन जणू दिसतच नाहीत. (बरोबरच आहे.)
जग जसे कावळ्यांनी भरलेले आहे, तसे काही हंसांनी वेढिलेले नाही.

सुयोग

जं मुच्छिआइ ण सुओ कलंबं-गन्धेन तं गुणे पडिअम् ।
इअरह गज्जिअ-सट्टो जीएण विणा ण वोल्न्तो ॥ ७०६ ॥
यन्मूर्च्छितया न श्रुतः कदम्बगन्धेन तद् गुणे पतितम् ।
इतरथा गर्जितशब्दो जीवेन विना न व्यतिक्रामेत्
(व्यतिक्रामन्) ॥ ७०६ ॥

ये कदंबकुसुमगंध विकल सखी प्रेमधुंद ।
हरले ते सावधपण, देहाचे सुटति बंध ॥
घन गर्जति गगनि मेघ, मूर्च्छित ती, छळि न भोग ।
मरणातुनि हो सुटका, केवळ हा देवयोग ॥ ७०६ ॥
कदंबांच्या (नुसत्या) सुगंधाने ती मूर्च्छित पडली. (त्यात) तिने (मेघांचा)
गडगडाट ऐकिला नाही, ते बरेच झाले. नाही तर (मेघांच्या) गडगडावा आवाज
(तिचा) जीव घेतल्यावाचून जाता ना !

इंद्रधनुष्य

पीण-पओ-हर-लग्गां दिसाणें पवसन्त-जलअ-समअ-विइण्णम् ।
सोहग्-पढम-इहं पम्माअइ सरस-णह-वअं इन्द-धणुम् ॥ ७०७ ॥
पीनपयोधरलग्नं दिशा प्रवसज्जलदसमयवितीर्णम् ।
सौभाग्यप्रथमचिह्नं प्रम्लापयति सरसनखपदमिन्द्रधनुः ॥ ७०७ ॥
सरता बरसात निघे शरदागमनी पति दूर प्रवासतिथी ।
पहिले नखचिन्ह, सुभाग्य तिचे वरि पीनपयोधरभारवती ॥
चलयांकित ते नखचिद्रधनु, जणु गौरविते गुण गौरतनू ।
गगनांगणि ते गमतेच फिके कुचमंडळ तोलित इंद्रधनु ॥ ७०७ ॥

पुष्ट स्तनांवर (मोठाल्या मेघांवर) उमटलेले, प्रवासाला निघालेल्या (दिशा-
दिशांना पांगलेल्या) पावसाळघाने (पतीने) प्रकट केलेले, सौभाग्याचे (सुदैवाचे)
पहिले चिन्ह असलेले रसपूर्ण (ओलसर) नखक्षत (नभातील) इंद्रधनुष्याला
फिके पाडीत आहे.

अगतिक

एत्तीमत्तम्मि हवा पुत्तीमत्तम्मि लअणा भक्ती ।
अ-गईअ अवत्थाए दिअहाइं भित्तरं तरइ ॥ ७०८ ॥
एतावन्मात्रेऽथवा पूर्तिमात्रे लग्ना भक्तिः ।
अगत्यावस्थया दिवसा अभ्यन्तरं तीर्यते (न्ते) ॥ ७०८ ॥
पुरली इच्छा स्तवने, तरि ही कृश नच होवो भक्ती ।
अगतिक कंठित कसेबसे दिन, असो सदा आसक्ती ॥ ७०८ ॥

एवढ्याशाशा ठायी किंवा परिपूर्ती झालेल्या ठायी प्रेम जडले. (आता) अगतिक अवस्थेत मधल्या-मध्ये दिवस कंठते आहे.

आग जं अ-सरणो न्व डडढो गामो साहीण-वहु-जुआणो वि ।
संभ्रम-विसण्ठुलाणं तं दुच्चरिअं तुह थणाणम् ॥ ७०९ ॥

यदशरण इव दग्धो ग्रामः स्वाधीनवधूयुवकोऽपि ।
संभ्रमविसंण्ठुलानां तद् दुश्चरितं तव स्तनयोः ॥ ७०९ ॥

आग लागली गावाला ती कुणी न ये विज्ञवाया ।
तूच खरी अपराधी प्रमदे, तरुणजना रिझवाया ॥
उन्नत स्तनमंडळ ते उघडे बघुनी उपजे हाव ।
हटति न नजरा इकडे सारा जळून गेला गाव ॥ ७०९ ॥

(गावातले) तरुण आपल्या वधूंच्या स्वाधीन असतानाही तो (सारा) गाव जणू कोणी द्राता नसल्याप्रमाणे वेचिराख होऊन गेला, ते (त्या) गोंघळात हलणाऱ्या तुझ्या स्तनांचे दुष्कृत्य !

चषक सो वि जुआं माण-हणो तुमं पि माणस्स अ-सहणा पुत्ति ।
मत्त-च्छलेण गम्मउ सुराइ उवरिं पुससु हत्थम् ॥ ७१० ॥

सोऽपि युवा मानघनस्त्वमपि मानस्यासहना पुत्ति ।
मत्तच्छलेन गमयतु सुराया उपरि स्पृश हस्तम् ॥ ७१० ॥

मद्यचषक घे करात नुसता वरपांगी हो धुंद ।
अभिमानी तो अनुनयेच या तुझाच घेइल छंद ॥ ७१० ॥

तोही तरुण मानघनी आहे, (आणि) मुली, तुला मान (दुखावलेला) सहन होत नाही. तर कैफ आल्याच्या बहाण्याने त्याला (पुढे) येऊ दे, आणि तू मद्याला (मद्यचषकाला नुसता) हात लाव (म्हणजे पुरे) !

केतकी केअइ-गन्धह-गन्विआरअ-रञ्जिआट्णेहिम् ।
कण्ठ-असवलि-त्तणु-त्तव छड्डुअ-भवलाणम् ॥ ७११ ॥
विकल करी मानिनी उतरवी मान केतकीगंध ।
अर्पण करि ती सुवर्णकांती रोमांचित तनुबंध ॥ ७११ ॥

केतकीने आपल्या सुगंधाने मानिनीवर मात करून त्यांना व्याकूळ केले, आणि आपले वैशिष्ट्य प्रकट करून त्यांना रोमांचित करून त्यांचा मान नष्ट केला ?

आग

आग लागली गावाला ती कुणी न ये विझवाया ।
तूच खरी अपराधी प्रमदे, तरुणजना रिझवाया ॥
उभत स्तनमंडळ ते उघडे बघुनी उपजे हाव ।
हदति न नजरा इकडे सारा जळून गेला गाव ॥ ८.७०९

धुंद अह सुअइ दिण्ण-पडिवक्ख-वेअणा पसिदिलेहिं अङ्गोहिम् ।
 णिव्वत्तिअ-सुरअ-रसाणुवन्ध-सुह-णिब्भरं बहुआ ॥ ७१२ ॥
 अय स्वपिति दत्तप्रतिपक्षवेदना प्रशिथिलैरङ्गैः ।
 निर्वर्तितसुरतरसानुवन्धसुखनिर्भरं स्नुषा ॥ ७१२ ॥
 लुटता ललना रतिकेलिसुखा, नकळे कधि ती सरली रजनी ।
 शिथिलाच तनू दुखता सुखवी, सुखनिद्र सखी तरिही अजुनी ॥
 चुरली मुमने, गळली वसने, करकंकण ते सुचवी प्रणया ।
 बघुनी सवती, मनि ये असुया, जणु टोचति आत अनंत सुया ॥ ७१२ ॥
 सूनवाई (रात्री) घेतलेल्या संभोगानंदाच्या परिणामाच्या सुखाने, प्रतिपक्षी
 असलेल्या सवतींना (मनो-)यातना देत, शिथिल अवयवांनी कशी गाढ झोपू
 राहिली आहे.

अधरक्षत जइ तेण तुज्झ वअणं ण कअं मह कारणेण अ हआसे ।
 सां कीस खण्डिअ-तडं णिआहरं वूइ दुम्मेसि ॥ ७१३ ॥
 यदि तेन तव वचनं न कृतं मम कारणेन हताशे ।
 सा किमिति खण्डिततटं निजाधरं दूति दुनोषि ॥ ७१३ ॥
 बोललीस मजविषयि कितिकदा केलिस ग विनवणी ।
 मुळी न द्रवले हृदय तथाचे गेला अद्वहेरुनी ॥
 खरेच जर हे सांगतेस तू दुष्टे, संशय नसे ।
 पुन्हा-पुन्हा का चावतेस ग ओठ आपुले असे ॥
 छळसी मेले मला दूतिके, मनानुनी हासशी ।
 दिसू न देशी ओठ दाबुनी अधरदंश लपविसी ॥ ७१३ ॥
 माझ्या वतीने केलेले तुझे बोलणे जर त्याने मानिले नाही (म्हणतेस), तर मेले
 दुष्टे दूती, ती तू का म्हणून ग आपला चावला गेलेला अधरोष्ठ (पुन्हा-पुन्हा)
 दुखावीत आहेस ?

आकाश- निर्मल-गगन-तडागे तारा-गण-कुसुमायिते तिमिरे ।
 सरोवरात भिकरबोबालं चरति मृगाङ्गो मराल इव ॥ ७१४ ॥
 निर्मलगगनतडागे तारागणकुसुमायिते तिमिरे ।
 ... चरति मृगाङ्गो मराल इव ॥ ७१४ ॥
 निरभ्र नभ, सितनितळ जलाशय, विमलनील तारका ।
 पुष्पपुंज तो जली तरंगे रत्नदीपमालिका ॥
 शीत सलिल लहरीवर विहरे शांत पुनवचंद्रिका ।
 संथपणे पोहतो चंद्र को राजहंस सारखा ॥ ७१४ ॥

अंधारामध्ये तारकापुंजांच्या फुलांनी भरलेल्या, नितळ अशा आकाशाच्या सरोवरात चंद्र राजहंसाप्रमाणे... संचार करित आहे.

अनुमान दिट्टीअ जं ण विट्ठो सरल-सहावाइ जं च णालविओ ।

उवआरो जं ण कओ तं चिअ कलिअं छइल्लेहिम् ॥ ७१५ ॥

दृष्टया यन्न दृष्टः सरलस्वभावया यच्च नालपितः ।

उपचारो यन्न कृतस्तदेव कलितं छेकैः ॥ ७१५ ॥

पाहता न पाहिले तिने तयास पाहूनी ।

बोलताहि बोलली न ती मुकेच राहूनी ॥

करी तया न बंदनाहि भावसरलता जरी ।

चतुर जाणती मनी, गुपित यातले परी ॥ ७१५ ॥

सरल स्वभावाची ती दृष्टीस पडली, (पण त्याला) तिने दक्षितले नाही; (त्याच्याशी) ती बोलली नाही; औपचारिकही (प्रणामादी) काही केले नाही; तरी चतुर लोकांनी ओळखिलेच (काय ते).

संभोग अ-विरल-णिग्गअ-पुलओ पअडिअ-कम्पो पमुक्क-सिवकारो ।

हेमन्ते पहिअ-जणो सुरआसत्तो व्व पडिहाइ ॥ ७१६ ॥

अविरलनिर्गतपुलकः प्रकटितकम्पः प्रमुक्तसीत्कारः ।

हेमन्ते पथिकजनः सुरतासक्त इव प्रतिभाति ॥ ७१६ ॥

थंडीने कुडकुडे प्रवासी फुलतो काटा अंगी ।

सीत्कारित सारखा मुखाने रमला जणु रतिरंगी ॥ ७१६ ॥

हिवाळघात ज्याच्या अंगावर दाट शहारे उभे राहतात, कंप दिसतो, व जो सीत्कार (स्-स् असा आवाज) सोडतो, असा पथिक संभोगात मग्न असल्या-सारखा भासतो.

रवंथ बहु-विह-विलास-भरिए सुरए लब्भन्ति जाइँ सोक्खाइम् ।

विरहम्मि ताइँ पिससहि खाउग्गिण्णाइँ कोरन्ति ॥ ७१७ ॥

बहुविधविलासभरिते सुरते लभ्यन्ते यानि सौख्यानि ।

विरहे तानि प्रियसखि खादितोद्रीर्णानि क्रियन्ते ॥ ७१७ ॥

विविध विलासी सुरत आठवे, सुखसंगर स्मृति संथ ।

प्रिय अनुभव ते, विरहजीवनी मनही करित रवंथ ॥ ७१७ ॥

अनेक प्रकारच्या विलासांनी तुडुंब भरलेल्या संभोगामध्ये जी सुखे मिळतात, ती प्रियसखि, विरहामध्ये रवंथ केली जातात.

व्यूह

सेउल्ल-णिअम्बालग-सह-सिचअस्स मग्गमलहन्तो ।
 सहि मोह-घोलिरो अज्ज तस्स हसिओ मए हत्थो ॥ ७१८ ॥
 स्वेदाद्रंनितम्बालगनप्लक्षणसिचयस्य मार्गमलभमानः ।
 सखि मोहघूर्णनशीलोऽद्य तस्य हसितो मया हस्तः ॥ ७१८ ॥
 घर्मजलाने भिजले पातळ घट्ट चिकटले अंगा ।
 तारांबळ उडविसी तयांची कंसी धूर्त अनंगा ॥
 आले बाई हसू पाहुनी घांदल वेडी घाई ।
 भेदिता न व्यूह ये, अखेरी फसली ग चतुराई ॥
 (व्यूहभेद ती जुळे न पहिली फसली ग चतुराई) ॥ ७१८ ॥

घामाने ओलेचिब झाल्यामुळे नितंबांना चिकटून बसलेल्या माझ्या झिरझिरीत
 नेसूचा (फेडण्याचा) मार्गच (जेव्हा) मोहाने धुंदफुंद होऊन चाचपडणाऱ्या त्याच्या
 हाताला गवसेना, (तेव्हा) सखे ग, आज मला त्याचे (हाताचे भारी) हसू आले.

कर्णफूल

दूर्ई-कज्जा-अण्णण-पडिरोहं मा करेहिइ इमं ति ।
 उत्थङ्घेइ व तुरिअं तिस्सा कण्णुप्पलं पुलओ ॥ ७१९ ॥
 दूतीकार्याकर्णनप्रतिरोधं मा करिष्यामीमामिति ।
 उत्तम्भयतीव त्वरितं तस्याः कर्णोत्पलं पुलकः ॥ ७१९ ॥
 प्रियनिरोप सांगे दूती फुलता फुलुनी येई काया ।
 कर्णफूल ते सरे बाजुला तिजसी ऐकू द्याया ॥ ७१९ ॥
 दूतीचे काम (= निरोप) ऐकण्याला हिला आपण अडथळा करू नये, म्हणून की
 काय लगोलग उभे राहिलेले रोमांच तिच्या कानावरच्या कमळाला (जरा)
 उंच करितात.

बेभरवशी

मा वच्चसु वोसम्भं पुत्तअ चडु-आरओ इमो लोओ ।
 सुई-वेहो कण्णस्स पेच्छ किं णिज्जइ पमाणम् ॥ ७२० ॥
 मा ब्रज विश्रम्भं पुत्रक चाटुकारकोऽयं लोकः ।
 सूचीवेधः कर्णस्य पश्य किं नीयते प्रमाणम् ॥ ७२० ॥
 नको धरू भरवसा बोल हे गोड वाटती तुला ।
 चंचू मागुनि मुसळ घुसावे, ध्यानि आण हे मुला ॥
 खणील कोपर आज, उद्या ही मऊ पाहुनी भुई ।
 कर्णछिद्र ते पुढे वाढते आज लावता सुई ॥ ७२० ॥
 मुला रे, (ह्या लोकांवर) भरवसा ठेवू नकोस. हे लोक (काय), गोडगोड
 बोलणारे असतात. पहा की, सुईने पाडिलेले वेज हे काय कानाचे (म्हणजे-
 ऐकण्याचे) प्रमाण ठरत असते ?

अमृत अमिअ-मअं चिअ हिअअं हत्या तद्धा-हरा स-अह्वणंम् ।
 चन्द-मुह कत्य णिवसइ अमित्त-दहणो तुह पआवो ॥ ७२१ ॥
 अमृतमयमेव हृदयं हस्तां तृष्णाहरी सतृष्णानाम् ।
 चन्द्रमुख कुत्र निवसति अमित्तदहनस्तव प्रतापः ॥ ७२१ ॥
 अंतरातला अग्नि चेतवी, अरिदहना ती आग ।
 कीर्तिमंत तू महाप्रतापी, वससि कुठे रे सांग ॥
 शांत-कांत चंद्रापरि मुख ते हृदयी अमृत भरले ।
 करस्पशनि तृषित शांत हो, जीवित जीवनि जगले ॥ ७२१ ॥
 तुझे हृदय तर अमृतानेच भरलेले आहे; हात तहानेलेल्यांची (याचकांची) तहान
 (याचना) शमविणारे (भागविणारे) आहेत; (मग) चंद्रतुल्य मुखाच्या (राजा),
 शत्रूंना अग्नी (विनाशक) असणारा तुझा प्रताप (दाह) राहतो तरी कोठे?

स्वप्ना- दिट्ठीअ जाव पसरो ताव तुमं सुहअ णिव्वुइं कुणसि ।
ध्याय वोलोण-दंसणो तह तवेसि जह होउ-दिट्ठेण ॥ ७२२ ॥
 दृष्ट्या यावत् प्रसरस्तावत् त्वं सुभग निवृत्तिं करोषि ।
 व्यतिक्रान्तदर्शनस्तथा तापयसि यथा होतृदृष्टेन ॥ ७२२ ॥
 असता सन्मुख सुभगा, दर्शन करि आनंदित मजसी ।
 स्वप्नऋत्विजापरि तू होता दृष्टिआड मज छळसी ॥ ७२२ ॥
 जोपर्यंत तू दृष्टीच्या टप्प्यात असतोस, तोपर्यंत हे सुभगा, सुख देतोस; (पण
 एकदा) दृष्टीला अंतरलास, म्हणजे (स्वप्नांत) बघितलेला होता (जसे दुःख
 देतो,) त्याप्रमाणे कष्टी करितोस.

सरला गज्जन्ति घणा पन्थाणो बहु-तणा अ पसारिआ सरिआ ।
 अज्ज वि उज्जुअ-सीले पइणो मगं पलोएसि ॥ ७२३ ॥
 गर्जन्ति घनाः पन्थानो बहुतणाश्च प्रसारिताः सरिताः ।
 अद्याप्यृजुकशीले पत्युः मार्गं प्रलोकयसि ॥ ७२३ ॥
 मेघ गर्जना करिती झाले हिरवे सारे रान ।
 ओसरले ते पूर, संपले वर्षेचे वरदान ॥
 वसंत वर्षा शरद शिशिर ये सरला सारा थाट ।
 बघसी तरिही काय विरहिणी अजुनि प्रियाची वाट ? ॥ ७२३ ॥
 मेघ गडगडाट करिताहेत; मार्गावर गवतच-गवत वाढलेले आहे; नद्या (दुथडी
 भरून) रुंद झाल्या आहेत; तरी अजूनही सरळस्वभावी (भायें), नवऱ्याच्या
 वाटेकडे डोळे लावून बसली आहेस?

शीतोष्ण

उहो त्ति समत्थिज्जइ डाहेण सरोरुहाण हेमन्तो ।

चरिएहिं गज्जइ जणो सङ्गोवन्तो वि अप्पाणम् ॥ ७२४ ॥

उष्ण इति समर्थ्यते दाहेन सरोरुहाणां हेमन्तः ।

चरितैर्जयिते जनः संगोपायन्नप्यात्मानम् ॥ ७२४ ॥

नव्हे हिवाळा, खरा ग्रीष्म हा, निष्ठुर याची कृती ।

गारठून जाळतो दुष्ट हा सुंदर कमळे किती ॥ ७२४ ॥

सरोवरातल्या कमलांना करपवून टाकीत असल्यामुळे हेमन्तऋतू (हिवाळा) त्यांना उष्ण म्हणूनच गणिला जातो. माणसाने स्वतःला किती जरी छपविले, तरी त्याच्या कृत्यांनी तो ओळखू येतोच.

गौळण

उवहारिआइ समअं पिण्डारे उअ कहं कुणन्तम्मि ।

णव-बहुआइ स-रोसं सव्व च्चिअ वच्छआ मुक्का ॥ ७२५ ॥

उपहारिकया समकं गोपे पश्य कथां कुर्वति ।

नववध्वा सरोषं सर्वं एव वत्सका मुक्ताः ॥ ७२५ ॥

दूध काढता कुणी देखणी गौळण ती अंगणी ।

लाडे-लाडे बोलत तिजसी गोपसखा पाहुनी ॥

बधता पतिची दावेदारी, चिडे नववधू त्वरे ।

काडुनि दावे, देई सोडुनि गोठ्यातिल वासरे ॥ ७२५ ॥

(नवीन) दासीशी गवळीबुवा (लाडेलाडे) बोलत असताना (पाहून) नववधूने रागारागाने सगळीच्या-सगळी वासरे (दाव्यापासून मोकाट) सोडून दिली.

प्रतिमा

पज्जालिऊण अग्निं मुहेण पुत्तिएँ किणो समोसरसि ।

थण-अलस-पडिअ-पडिमा फुरन्ति ण छिवन्ति ते जाला ॥ ७२६ ॥

प्रज्वालयाग्निं मुखेन पुत्रिके किमिति समपसरसि ।

स्तनकलशपतितप्रतिमाः स्फुरन्ति न स्पृशन्ति ते ज्वालाः ॥ ७२६ ॥

घालताच तू फुंकर प्रमदे, अग्नि चेतला पहा ।

का ग चमकुनि दूर जाहलिस, धग लागे दुःसहा ॥

उफाळती या कंपित ज्वाला स्पर्श न करितिल तुला ।

केवळ ती प्रतिबिंबे वठली छातीवर उज्ज्वला ॥ ७२६ ॥

वाले, तोंडाने (फुंकीने) विस्तव पेटविल्यानंतर तू का बरे (आता) मागे सरतेस? तुझ्या (नितळ) स्तनकलशांवर ज्यांची प्रतिबिंबे पडली आहेत, त्या ह्या ज्वाला (नुसत्या) फुरफुरतात, स्पर्श नाही करीत.

कानपालवी अग्नि अभ्युत्तन्तीअ पुत्ति पडिमा-गआ कवोलम्मि ।
 कण्णालम्बिअ-पल्लव-लच्छि संघेइ ते जाला ॥ ७२७ ॥
 अग्नि प्रदीपयन्त्याः पुत्रि प्रतिमागता कपोले ।
 कर्णालम्बितपल्लवलक्ष्मीं संदधाति ते ज्वाला ॥ ७२७ ॥
 हळु फुंकर घालुनि चेतविता अनंलास अचानक जाळ उठे ।
 मुख उज्ज्वल, भासति गाल तुझे, किती लाल मनोहर बिंब नटे ॥
 वलयांकित कुंडलकांति नटे, ललिता श्रुतभूषित कर्णपुटे ।
 सुखदाह विकंपित अग्निशिखा, कमनीय तुझे लावण्य लुटे ॥ ७२७ ॥
 बाले, तू विस्तव पेटवीत असता (तुझ्या) गालावर प्रतिबिंबरूपाने पडलेली
 (त्याची) ज्वाला (तुझ्या) कानावरती डोलणाऱ्या (लालचुटुक) पालवीला
 (अधिकच) शोभा जोडून देत आहे.

आयता कह दे धूमन्धारे अभ्युत्तणमग्निणो समप्पिहिइ ।
 अंधार मुह-कमल-चुम्बणा-लेहडम्मि पास-ट्टिए दिअरे ॥ ७२८ ॥
 कथं ते धूमान्धकारे प्रदीपनमग्नेः समर्पिष्यते ।
 मुखकमलचुम्बनोत्सुके पार्श्वस्थिते देवरि ॥ ७२८ ॥
 चेतविसी का अग्नि, सौख्य ते लोटु नको ग दूर ।
 आयताच अंधार साधुनी, सोय साधितो धूर ॥
 शिणविसि अपुले ओठ घालुनी फुंकर होसि अधीर ।
 जबळि उभा तो चुंबायते तुझा लाडका दीर ॥ ७२८ ॥
 तुझ्या-मुखकमलाच्या चुंबनाला आसुसलेला तुझा धाकटा दीर जबळव (उभा)
 असतांना धुराने (आयत्या) झालेल्या अंधारात तू विस्तव का म्हणून पेटवीत
 आहेस ?

अपुरे आअम्बच्छं पअलन्त-वाहमाबद्ध-थणहक्कम्पम् ।
 अ-समत्तं चिअ चिट्ठुअ सिहिणो अभ्युत्तणमिणं ते ॥ ७२९ ॥
 आता प्राक्षं प्रगलद्वाप्पमावद्धस्तनाधरोत्कम्पम् ।
 असमाप्तमेव तिष्ठतु शिखिनः प्रदीपनमिदं ते ॥ ७२९ ॥
 करकचून बांधली कंचुकी, तरिही कुच थरथरती ।
 झाले डोळे लाल वाहती अश्रू गालांवरती ॥
 जळला मेला विस्तव अजुनी नाहि पेटली चूल ।
 आणि कुणाच्या येण्याचीही लागते न चाहूल ॥ ७२९ ॥

ज्यात डोळे लालीलाल झालेले, पाण्याच्या धारा (डोळ्यांतून) वाहत असलेले, वक्षःस्थळ व अधरोष्ठ थरथरत असलेले असे आहेत, ते तुझे हे विस्तव पेटविणे तसेच (शब्दशः-अपुरेच) राहू दे.

क्षणपाहुणी

क्षण-पाहुणि ए त्ति किणो अज्ज वि णं भणइ अडग-संतावम् ।

जाआ अह्म धरिल्लअ-गुणेण घर-सामिणि च्चेअ ॥ ७३० ॥

क्षणप्राचुणिकेति किमित्यद्यापि नु भणत्यङ्गसंतापम् ।

जातास्माकं गृहस्वामिगुणेन गृहस्वामिन्येव ॥ ७३० ॥

आली ही पाहुणी राजसा करावयाते सण ।

अंगाची हो लाही-लाही, सांगतसे साजण ॥

लाज सोडुनी किती वाइ ते करिती ग कौतुक ।

घरघनीण वाटेल कुणाला नव्हेच आगंतुक ॥ ७३० ॥

'सणामुदीची (क्षणभर) ही पाहुणी (म्हणून आलेली आहे, 'हे बोलणे) अजून-देखील अंगाची कशी लाहीलाही झाल्याचे सांगत आहे. (कारण आमच्या) घरघन्यांच्या गुणामुळे ही (तर) आमची घरघनीणच होऊन बसली आहे!

चित्तारी

वण्ण-क्कमं ण आणसि ठाण-विमुद्धी वि दे ण णिन्वडिआ ।

चित्तअर तह वि मग्गसि भोइणि-कुडुम्मि आलिहिउम् ॥ ७३१ ॥

वर्णक्रमं न जानासि स्थानविशुद्धिरपि ते न निर्वोतता ।

चित्रकार तथापि मार्ग्यसे भोगिनीकुड्य आलिखितुम् ॥ ७३१ ॥

निवड नोट, स्थल कमावुनी ते रंग कसा जमवावा ।

चित्रकार तू, कळे न कसा रंगक्रम जुळवावा ॥

हाव तुझी ही किती लोभशी करण्या शोभीवंत ।

चित्तारशी तो निसर्गसुंदर वणिज-रमणिची भित ॥ ७३१ ॥

रंगाचा क्रम (कसा योजावा ते) तुला माहीत नाही; (चित्र काढण्याची) जागा शुद्ध करून घ्यावी, तेही तू केले नाहीस; (आणि) चित्रकारा, तरीही वाणिणीच्या भितीवर चित्ररेखाटनाची कामना तू बाळगितोस ?

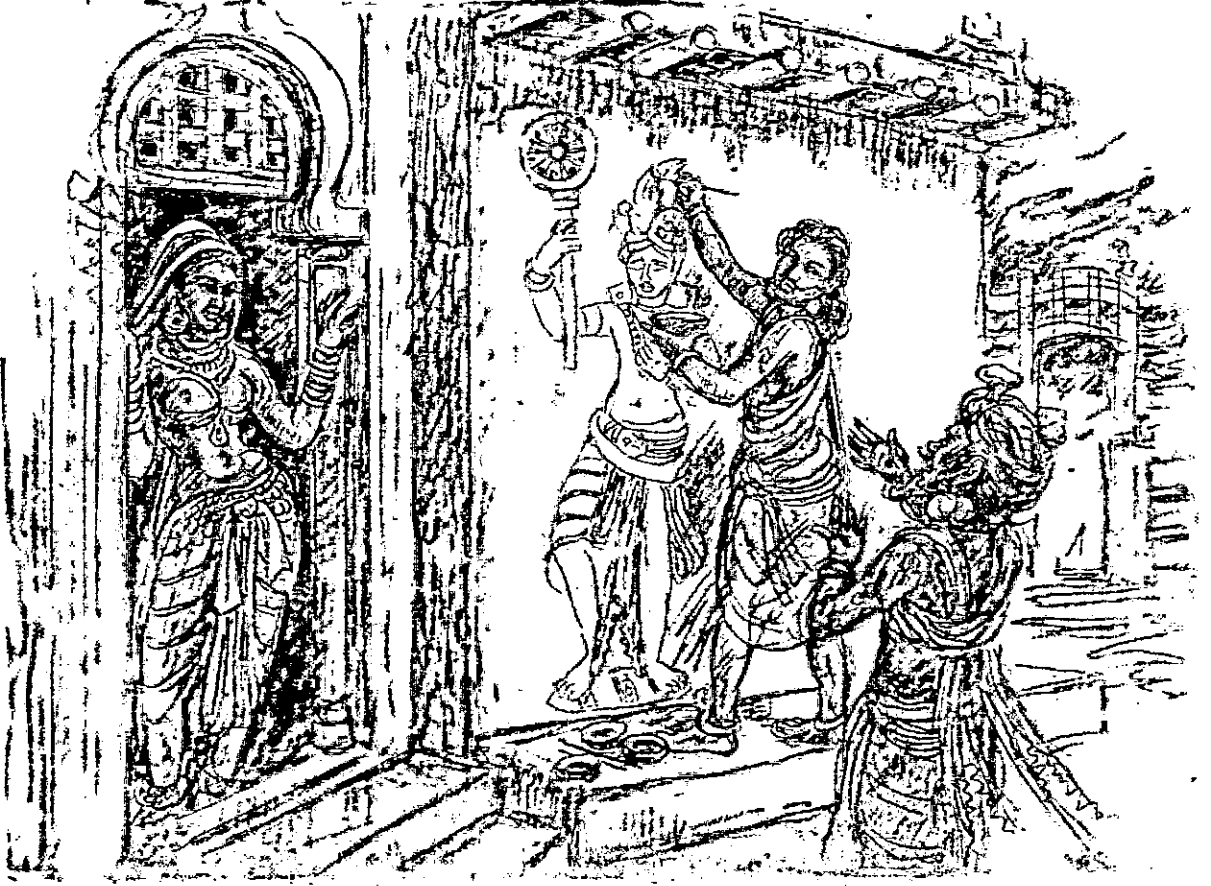
मित्रमंडल

विअलिअ-कला-कलाओ चन्दो मित्तस्स मण्डलं विसइ ।

णिस्सरइ तादिसो चिअ गअ-विहवं को समुद्धरइ ॥ ७३२ ॥

विगलितकलाकलापश्चन्द्रो मित्रस्य मण्डलं विशति ।

निःसरति तादृश एव गतविभवं कः समुद्धरति ॥ ७३२ ॥

चित्तारी

निवड नोट, स्थल कमावुनी ते रंग कसा जमवावा ।
 चित्रकार तू, कळे न कसा रंगभ्रम जुळवावा ॥
 हाव तुझी ही किती लोभशी करण्या शोभीवंत ।
 चित्तारशी ती निसर्गसुंदर वंणिज-रमणिची भित ॥ ८.७३१

सूर्य तळपता कलापूर्ण तरि चंद्र भासतो दीन ।
मित्रमंडळी मलूल होई जगती वैभवहीन ॥ ७३२ ॥

ज्याचा सर्व कलासमूह (१. कलांचे अंश. २. कलागुण) नाहीसा झाला आहे, असा चंद्र (अमावास्येला) सूर्यविबात (मित्रमेळाव्यात) प्रवेश करितो, आणि तसाच (त्याच स्थितीत) बाहेर पडतो. ज्याचे वैभव लुप्त झाले आहे अशा मनुष्याला कोण वर काढणार ?

पुंड्या जो होइ रसाइसओ सु-विणट्टाणं वि पुण्ड-इच्छूणम् ।
कत्तो सो होइ रसो मोहासाणं अणिच्छूणम् ॥ ७३३ ॥
यो भवति रसातिशयः सुविनष्टानामपि पुण्ड्रेक्षूणाम् ।
कुतः स भवति रसो मोघाशानामनिक्षूणाम् ॥ ७३३ ॥
सुकला तरिही सरे न गोडी रसाळ पुंडा ऊस ।
मिळे न कोठे अशी माघुरी अन्य सर्व का ऊस ॥ ७३३ ॥

अगदी वाया गेलेले असले, तरी पुंड्या उसांमध्ये जी विलक्षण गोडी असते, ती ज्यांविषयी आशा करू नये अशा, ऊसपणाला आचवलेल्या उसांच्या ठिकाणी कोठून येणार ?

नागडी जइ वि हु दिल्लिदिलिआ तह वि हु मा पुत्ति णग्गिआ भमसु ।
छेआ णअर-जुआणो माअं धूआइ लक्खन्ति ॥ ७३४ ॥
यद्यपि खलु बाला तथापि खलु मा पुत्ति नग्ना भ्रम ।
छेका नगरयुवानो मातरं दुहित्रा लक्षयन्ति ॥ ७३४ ॥
फिरू नको ग अशी नागवी असशी जरी लहान ।
चावट सारे तरुण पाहतिल द्यायाते अनुदान ॥
अविकसित या सौंदर्यचि भलते करिति निदान ।
मुलीवरुनिया मातेचे ते काढितील अनुमान ॥ ७३४ ॥

जरी खरोखर वालिका (असलीस), तरी मुली, नागडी हिंदू नकोस. नगरातले मिस्किल तरुण मुलीवरून आईला ओळखतात.

अभय गअ-गण्डअ-गवअ-सरभ-सेरिह-सदूल-रिक्ख-जाईणम् ।
थणआ वाह-वहूए अभअं दाउं व णिक्कन्ता ॥ ७३५ ॥
गजगण्डकगवयशरभसैरिभशार्दूलर्क्षजातीनाम् ।
स्तनकौ व्याधवध्वा अभयं दानुमिव निष्कान्ती ॥ ७३५ ॥

नागडी

फिरू नको ग अशी नागवी असशी जरी लहान ।
चावट सारे तरुण पहातिल द्यायाते अनुदान ॥
अविकसित या सौंदर्यांचे भलते करिति निदान ।
मुलीवरुनिया मातेचे ते काढितील अनुमान ॥ ८:७३४

गवा, शरभ, गज, गेंडा, सैरिभ, वनचरांस या जाण ।
 चुकता पारध मृगादिकांना मिळे मोकळे रान ॥
 घेउनिया वरदान अमोलिक नवयौवन हे आले ।
 अभय घावया व्याधस्त्रीचे स्तन सरसावित झाले ॥
 करिति न मृगया वनी, यौवनी पुंलद-तरुण शिकारी ।
 कुचभल्ली रोखून अभय दे श्वापदांस वनछोरी ॥ ७३५ ॥
 हत्ती, गेंडे, गवे, शरभ, रानरेडे, वाघ, अस्वले ह्या जातींना अभय देण्यासाठी की
 काय पारध्याच्या वधूचे स्तन उमटून प्रकट झाले.

अवसान

भिउडीअ पलोइस्सं णिब्भच्छिस्सं परम्मुही होस्सम् ।
 जं भणह तं करिस्सं सहीउ जइ तं ण पेच्छिस्सम् ॥ ७३६ ॥
 भृकुट्या प्रलोकयिष्ये निर्भत्स्ये पराङ्मुखी भविष्यामि ।
 यद्भूणत तत्करिष्ये सख्यो यदि तं न प्रेक्षिष्ये ॥ ७३६ ॥
 बसेन मी ग चढवुनि भिबई पाहणार नाही ।
 येउ तरी दे तया कटुवचे परतवीन पाही ॥
 म्हणाल जे-जे करीन जोवर दृष्टभेट नाही ।
 परंतु बाई डोळ्यांची या देउ कशी ग्वाही ॥ ७३६ ॥
 भुवयांना आठ्या घालून मी त्याच्याकडे पाहीन, त्याची निर्भत्सना करीन, तोंड
 फिरवून बसेन,— तुम्ही म्हणता ते (सारे) करीन, सख्यांना. (पण) जर मी
 त्याला वधितलेच नाही तर !

प्रेम

जं केअवेण पेम्मं जं च बला जं च अत्थ-लोहेण ।
 जं उवरोह-णिमित्तं णमो णमो तस्स पेम्मस्स ॥ ७३७ ॥
 यत् कैतवेन प्रेम यच्च बलाद् यच्चार्थलोभेन ।
 यदुपरोधनिमित्तं नमो नमस्तस्य प्रेम्णः ॥ ७३७ ॥
 द्रव्यलालसा, बळजोरी वा, लावुनि लाडीगोडी ।
 चुकले पाउल, फसवाफसवी अथवा करुनि लबाडी ॥
 असो कसेही, जुळून आले जरी कुणाचे प्रेम ।
 स्वागत बंदन त्या प्रेमाला, चुके न नेमानेम ॥ ७३७ ॥
 लबाडीने केलेले प्रेम, बळजोरीने केलेले, द्रव्याच्या लालचीने केलेले, प्रतिबंधामुळे
 जडलेले,— नमानेमः त्या प्रेमाला.

हेमंतरात्री

कस्स ण सद्धा गरुअत्तणम्मि पइणो पसाअमाणस्स ।
 जइ माण-भञ्जणीओ ण होन्ति हेमन्त-राईओ ॥ ७३८ ॥
 कस्य न श्रद्धां गुरुत्वे पत्युः प्रसादयतः ।
 यदि मानभ्रञ्जिन्यो न भवन्ति हेमन्तराव्यः ॥ ७३८ ॥

लटकाच धरून मनी रूसवा अभिमान अब्बोलच राहुनिया ।
 पति येइ हळूच न चाहुल ती कुरवाळि हनू मधु बोलुनिया ॥
 किती वाटतसे जरि हे असले परि काल नसे अनुकूल मला ।
 छळते बघ हीच, तनूलतिका थरकापवि ही हेमंतकला ॥ ७३८ ॥
 पती अनुनय करीत असताना कोणाला (आपल्या) मोठेपणाचा (अभिमानाचा)
 विश्वास वाटणार नाही? — (पण) अभिमान मोडून टाकणाऱ्या ह्या हेमन्तातल्या
 रात्री जर नसत्या तर !

डोलकाठी

अव्वो तर्हि तर्हि चिअ गअणे भमिऊण बीसमन्तेण ।
 वाहित्त-वाअसेण च्च हासिआ दड्ड-पेम्मेण ॥ ७३९ ॥
 अहो तत्र तत्रैव गगने भ्रान्त्वा विश्राम्यता ।
 प्रवहणवायसेनेव हासिता दग्धप्रेम्णा ॥ ७३९ ॥
 घेइ भरारी सागरावरी पुन्हा मागुती परते ।
 डोलकाठिवर बसे कावळा पडाव पाहुनि तरते ॥
 अथांग सिधू पुढे पसरला वरी निळे आकाश ।
 आधाराला अस्थिर, परि ती प्रीत करी उपहास ॥ ७३९ ॥
 अहो ! त्याऱ्या ठिकाणी आकाशात संचार केल्यावर जहाजावरच (पुन्हा)
 विसावा घेणाऱ्या कावळ्याप्रमाणे असलेल्या ह्या मेल्या प्रेमाने माझे हसू केले आहे.

सफेती

दइए दुमसु तुमं चिअ मा परिहर पुत्ति पढमदुमियं ति ।
 किं कुडुं णिअ-मुह-अन्द-कन्ति-दुमिअं ण लक्खेसि ॥ ७४० ॥
 दयिते धवलय त्वमेव मा परिहर पुत्ति प्रथमधवलितमिति ।
 किं कुडयं निजमुखचन्द्रकान्तिधवलितं नं लक्षयसि ॥ ७४० ॥
 रंगसफेती करुनी सदनी करि स्वागत दयिताचे ।
 प्रियकरास ते घडेल दर्शन प्रसन्न तव हृदयाचे ॥
 नव्या रंगल्या भिती देती सखये अपूर्व शोभा ।
 परावर्तनी पडुनी तुक्षिया मुखचंद्राची आभा ॥ ७४० ॥
 प्रिये, (दयिताच्या स्वागतासाठी) तू (भितींना) सफेती लाव. पूर्वी सफेती दिली
 आहे म्हणून टाळू नकोस, मुली. (वस्तुतः) आपल्या मुखचंद्राच्या कान्तीने भिती
 (अगोदरच) धवळून निघालेल्या तुला दिसत नाहीत काय ?

अनङ्ग-
बाण

विज्झन्ति तणुं उवणेन्ति वेअणं णेयताणं खयमग्गे ।
 अव्वो ! अ-इट्ट-पुव्वो अणङ्ग-बाणाण माहप्पो ॥ ७४१ ॥
 विध्यन्ति तनुमुपनयन्ति वेदनां ज्ञापयतां क्षयमग्गे ।
 अहो अदृष्टपूर्वोत्पन्नबाणानां माहात्म्यम् ॥ ७४१ ॥

अमोघ हा अद्वितीय सुटता सुतीक्षण अनंगबाण ।

लक्ष छेदिता भेद करी तो इतर जणांचे प्राण ॥

(लक्ष्य विधिता विकल करी तो निकटजणांचे प्राण) ॥ ७४१ ॥

देहाचा भेद करितात,— वेदना देतात,—(आणि) पुढे (तर) विनाश जाणवून देणाऱ्या कामदेवाच्या बाणांचा महिमा अभूतपूर्वच की! काय आश्चर्य !

घरिलेस

आमोडिऊण बलाउ हत्थं मज्झं गओ सि भो पहिअ ।

मनगट

हिअआउ जइ अ णीहसि सामत्थं तुज्झ जाणिस्सम् ॥ ७४२ ॥

आभज्य बलाद्धस्तं मम गतोऽसि भोः पथिक ।

हृदयाद्यदि च निर्गच्छसि सामर्थ्यं तव ज्ञास्यामि ॥ ७४२ ॥

फिरवित नाजुक बोटे, सुचवित काही धरुनी हाता ।

दाबलेस तू मनगट माझे पथिका जाता-जाता ॥

सहजासहजी जाशी निघुनी बांधिता न करपाशी ।

कळेल तव सामर्थ्य जई तू हृदयामघुनी जाशी ॥

बसता केवळ मणिबंधावर सहज सुटावा रावा ।

भावबंध तोडुनी नच कधी हृदयामघुनी जावा ॥ ७४२ ॥

बळेच माझा हात फिरगळून पथिका, तू निघून गेलास,—(पण) जर तू हृदयातून (असा) निघून गेलास, तर तुझे सामर्थ्य मी ओळखीन.

शिकवणी

श्रद्धा मे तुज्झ पियत्तणस्स अहयं तु तं ण याणामि ।

दे पसिय तुमं चिय सिक्खवेसु जह ते पिया होमि ॥ ७४३ ॥

श्रद्धा मे तव प्रियत्वस्याहं तु तन्न जानामि ।

हे प्रसीद त्वमेव शिक्षय यथा ते प्रिया भवामि ॥ ७४३ ॥

तू प्रिय मजसी अससि प्रियकरा तुला न मी आवडते ।

एकांगी हे प्रेम राजसा असे कसे रे जडते ॥

कळे न काही काय करू मी, प्रिय व्हाया घडपडते ।

शिकवि मला तू तुझी व्हावया सांग कुठे रे अडते ? ॥ ७४३ ॥

तू मला प्रिय आहेस, ही माझी (बालंबाल) खाली आहे. पण मी मात्र (तशी तुला आहे की नाही) ते मला कळत नाही. अरे, कृपा कर, (आणि) तूच शिकव ना मला की जेणेकरून मी तुझी आवडती होईन.

तृणपुरुष

पेम्मुम्मइआइ मए उवऊढो हल्लिअ-उत्त-बुद्धीए ।
 फंसेमि जाव फरुसो तण-पुरिसो गाम-सीमाए ॥ ७४४ ॥
 प्रेमोन्मत्तया मयोपगूढो हल्लिकपुत्रबुद्ध्या
 स्पृशामि यावत् परुषस्तृणपुरुषो ग्रामसीमायाः ॥ ७४४ ॥
 कोण उभे ते बांधावरती नीट न मी पाहिले ।
 अंधारातच डोळे मिट्टुनी आलिंगन त्या दिले ॥
 नव्हता कर्षक तरुण बाइ तो स्वरूप ते देखणे ।
 किती लाजले गवताचे ते बघुनी बुजगावणे ॥ ७४४ ॥
 प्रेमाने पुरी वेभान होऊन मी (तो) शेतकऱ्याचाच मुलगा ह्या कल्पनेने
 (त्याला) मिठी मारिली. (पण) जो स्पर्श करिते, तो गावशिबेवरचे खरखरीत
 बुजगवाहुले !

दोन मार्ग

बे मग्गा धरणि-अले माणिणि माणोण्णयाणं पुरिसाणं ।
 अहवा पावन्ति सिरिं अहव भवन्ता समप्पन्ति ॥ ७४५ ॥
 द्वौ मार्गौ भुवनतले मानिनि मानोन्नतानां पुरुषाणाम् ।
 अथवा प्राप्नुवन्ति श्रियमथवा भ्रमन्तः समाप्यन्ते ॥ ७४५ ॥
 दोन मार्ग ते असति मानिनी अभिमानी पुरुषांते ।
 यशोमार्ग वा जगी भ्रमंती वरुनी वैराग्याते ॥ ७४५ ॥
 मानिनी, अभिमानाने उंच असणाऱ्या पुरुषांना पृथ्वीतलावर दोनच मार्ग (मोकळे)
 असतात : एक तर ते वैभव संपादितात ; नाही तर भ्रमंती करीत संपून जातात.

अंतर्हंतू

कत्तो कमलाणं रई कत्तो कुमुयाणं सीअलो चन्दो ।
 तह सज्जणाणं णेहो ण चलइ दूर-द्विआणं पि ॥ ७४६ ॥
 कुतः कमलानां रतिः कुतः कुमुदानां शीतलश्चन्द्रः ।
 तथा सज्जनानां स्नेहो न चलति दूरस्थितानामपि ॥ ७४६ ॥
 निरंतराच प्रीति वसे, अंतरे जरी दुरी ।
 चंद्र-कुमुद, रवि-कमलिनि, वसति गगन, भूवरी ॥
 कोंडताच ती उडे, सोडता मनी जडे ।
 तरल प्रीतिबंधनी, पडे न देहपंजरी ॥ ७४६ ॥

कोठून हे कमलांना (सूर्याविषयी अपार) प्रेम ! कोठून तो चंद्र रात्रविकासी
 कमलांना (असा) शीतळ ! सज्जन दूर असले, तरी त्यांचे त्यांचे प्रेम असेच
 दळत नसते.

आत्म-समर्पण हा हा किं तेण कअं मालइ-विरहम्मि पुत्ति भसलेण ।
कङ्केल्लि-कुसुम-मज्झे जलणो त्ति समप्पिओ अप्पा ॥ ७४७ ॥

हां हा किं तेन कृतं मालतीविरहे पुत्रि भ्रमरेण ।
कङ्केल्लिकुसुममध्ये ज्वलन इति समर्पित आत्मा ॥ ७४७ ॥

प्रिया दिसेना मंजुमालती कुंज मनोरम तोही ।
शोकाकुल हो विरहे विव्हल भृंग भोवती पाही ॥

रक्तारुण ती अशोकपुष्पे भासति जळत्या ज्वाला ।
वैतागाने श्लेष घेइ तो जीवित जाळायाला ॥ ७४७ ॥

हाय हाय! मुली, मालतीचा विरह होताच काय हे भ्रमराने 'अघटित' केले!
अग्नी म्हणून अशोकाच्या फुलांमध्ये त्याने स्वतःला झोकून दिले ग!

आठव ढडखर-सेसो वि हु महु-अरेण मुक्को ण मालई-विडवो ।
दर-विअसिअ-कलियामोअ-बहल्लिमं संभरन्तेण ॥ ७४८ ॥

निष्पर्णशाखाशेषोऽपि खलु मधुकरेण मुक्तो न मालतीविटपः ।
दरविकसितकलिकामोदवाहुल्यं संस्मरता ॥ ७४८ ॥

सुकुमार कळी मधुमालतिची नुकतीच कुठे उमले मधुपा ।
रसगंध नसे अजुनी भरला तरि चालविसी तव खेळ छुपा ॥

परिपूर्ण विकसित सुंदर ती सुमने तुजला नच लोभवति ।
परि मालतिच्या मुकुला भुलुनी धरिसी नित फेर लतेभवती ॥ ७४८ ॥

जिच्या वठलेल्या फांद्या मात्र उरलेल्या आहेत, अशी जरी मालतीची वेल झाली,
तरी किंचित उमलत्या कळीच्या सुगंधाचा घमघमाट आठवून भ्रमराने काही ती सोडिली नाही.

लाखोली समुहागअ-वोलन्तम्मि सा तुमे अ-घडिअड्ढग-संठाणो ।
रुदं वि गाम-रच्छं णिन्दइ तणुअं च अप्पाणम् ॥ ७४९ ॥

संमुखागतव्यतिक्रान्ते त्वय्यघटिताङ्गसंस्थानम् ।
विस्तृतमपि ग्रामरथ्यां निन्दति तनुकं चात्मानम् ॥ ७४९ ॥

कधी अचानक वाटेवरती समोरुनी आलास ।

निघून जाशी होउ न देता स्पर्श तिच्या अंगास ॥

'जळला मेला मार्ग एवढा हवा कशाला रुंद ।

मी तरि इतुकी सडपातळ का-मीठच केले बंद' ॥ ७४९ ॥

तू समोरून येऊन (तिच्या जवळून) निघून गेलास, तेव्हा तिच्या अवयवांना
तुझा स्पर्श झाला नाही. त्यामुळे रुंद असलेल्याही गावरस्त्याला आणि सडपातळ
असलेल्या स्वतःला तिने लाखोली वाहिली!

चंचल सममच्छन्ति णिअत्तन्ति पसरिया रणरणन्ति तद्दिअहम् ।
 चलचित्त तुज्ज लग्गा मणोरहा तीएँ हिअअम्मि ॥ ७५० ॥
 सममृच्छन्ति निवर्तन्ते प्रसृता व्याकुला भवन्ति तद्दिवसम् ।
 चलचित्त त्वयि लग्गा मनोरथास्तस्या हृदये ॥ ७५० ॥
 जरा कुठे उभवता भावना चलचित्ता तुजविषयी ।
 पळात होई भग्नमनोरथ-उदास रमणी हृदयी ॥ ७५० ॥

अरे चंचल चित्ताच्या (तरुणा), तुझ्या ठायी जडलेल्या तिच्या मनातल्या कामना (एकाच वेळी) उद्भवतात, माघारी फिरतात, वाढतात, (आणि) त्याच दिवशी व्याकुळ होऊन रे जातात.

तहानेला वणवा डहिऊण सअल-रणं अग्गी सम-विसम-लडघणुव्वाओ ।
 तड-लम्बन्त-तणेहि तिसिय व्व णइं समोसरइ ॥ ७५१ ॥

दग्ध्वा सकलारण्यमग्निः समविषमलङ्घनोत्पातः ।
 तटलम्बमानतृणैस्तृषित इव नदीं समवसरति ॥ ७५१ ॥
 उड्या मारुनी शिणला वणवा जाळित अवघे रान ।
 येइ अखेरी नदीकिनारी शमवायास तहान ॥
 भरले वाटे पोट खाउनी आसमंत जाळून ।
 घेइ विसावा पिउनी पाणी गवतावर लोळून ॥ ७५१ ॥

सारे रान बेचिराख करून, सपाट आणि उंचसखल जांगा व्यापल्याने उत्पात घडवून, अग्नी (सरतेशेवटी नदीच्या) तीरावर झुकून राहिलेल्या गवताशेजारी एखाद्या तहानलेल्या माणसाप्रमाणे नदीकडे सरकला.

अट्टल स च्चिय रामेउ तुमं पण्डिय णिच्चं अलं ह्य रमिएण ।

सग्भाव-बाहिराइं जा जाणइ अट्टमट्टाइम् ॥ ७५२ ॥

सैव रमयतु त्वां पण्डित नित्यमलं स्म रमितेन ।

सद्भाववाह्यान् या जानात्युपचारविशेषान् ॥ ७५२ ॥

अट्टल तू नच पात्र तुला मी रसिका जाई निघुनी ।

प्रणयचेष्टिते करुनी रमवी जिये तुला जी रमणी ॥

ठेवु नका पाऊल परत या घरी सांगते नीट ।

ओळखते मी तुमची ढोंगे ये प्रेमाचा बीट ॥ ७५२ ॥

पंडिता, जिला खऱ्या प्रेमभावाची ओळख तसलेले असे खास चाळे (मात्र) माहीत आहेत, ती (च) तुला खूप करू दे. आम्हांला रमविणे बसत झाले!

चहाडी रअणाअरत्स साहेमि नम्मए अज्ज मुक्क-दक्खिणा ।
 वेडिस-लया-हरन्तेण मिलिया जं सि पूरेण ॥ ७५३ ॥
 रत्ताकरस्य कथयामि नर्मदेऽद्य मुक्तदाक्षिण्या ।
 वेतसलतागृहान्तेन मिलिता यत् त्वमसि पूरेण ॥ ७५३ ॥
 रत्ताकर तो भोळा राही विश्वासाने दूर ।
 फसविलेस नर्मदे तयाला जेव्हा आला पूर ॥
 जाउनि मी सांगेन तयाते, तुवा घातली रुंजी ।
 वहळासंगे प्रीतीसंगम करिशी वंजुल कुंजी ॥ ७५३ ॥
 नर्मदे, आज मी रत्ताकराला (समुद्राला) (भेटून) सांगणार आहे की, (सारी)
 रीतभात गुंडाळून ठेवून तू (आपल्या काठच्या) लताकुंजामध्ये पूर आल्यावर
 कशी (कोणाला) भेटलीस (रमलीस) ते.

संगोपन रक्खइ अणण-हियओ जीवं पिव महु-अरो पयत्तेण ।
 दर-णेन्त-दीवि-दाढग-सच्छहं मालई-मउलम् ॥ ७५४ ॥
 रक्षत्यनन्यहृदयो जीवमिव मधुकरः प्रयत्नेन ।
 ईषन्निर्गच्छद्द्वीपिदंष्ट्राग्रसदृशं मालतीमुकुलम् ॥ ७५४ ॥
 रदनांकुर चित्याच्या भासे मालतिकलिकेपरी ।
 संगोपित तो भ्रमर लालसी, मिळेल रसमाधुरी ॥ ७५४ ॥
 वाघाच्या इवलात्या उगवणाच्या दातांच्या टोकाप्रमाणे दिसणाऱ्या मालतीच्या
 कळीची भ्रमर अनन्यमनाने, कसोशीने (स्वतःच्या) जिवाप्रमाणे राखण करितो.

दुर्जन तह णेह-लालिआणं वि अबाहिरिल्लाणं सयल-कज्जेसु ।
 जं कसणं होइ मुहं तं भण्णइ किं पईवाणम् ॥ ७५५ ॥
 तथा स्नेहलालितानामप्यबाह्यानां सकलकार्येषु ।
 यत् कृष्णं भवति मुखं तद् भण्यते किं प्रदीपानाम् ॥ ७५५ ॥
 धरी काजळी दीपकळी ती तेल घातले तरी ।
 स्नेहे संगोपिले खलाते पालट नच अंतरी ॥
 खलापरी हा दीपक होई कृतघ्न संतत जळे ।
 आणि काळिमा मुखी ओकितो घूमाची वर्तुळे ॥ ७५५ ॥
 तथा प्रकारे तेलाने भरण-लालन केले, सर्व कामांत सामावून घेतले, (तथा प्रकारे
 प्रेमाने लालन केले, सर्व कामांत आपलेसे केले,) तरी दिव्यांचे (दुर्जनांचे) तोंड
 (काजळाने) (स्वभावतः) काळेच होते, त्यात काय बोलावे ?

प्रथम कोण तिसिया पियउ त्ति मओ मओ वि तिसिओ मई करेऊण ।
 इय मय-मिहुणं तिसियं पियइ ण सलिलं सिणेहेण ॥ ७५६ ॥
 तृषिता पिवत्विति मृगो मृगोऽपि तृषितो मृगी कृत्वा ।
 इति मृगमिथुनं तृषितं पिवति न सलिलं स्नेहेन ॥ ७५६ ॥
 गमे मृगाते तृषातं हरिणी अधिक आपणाहुनी ।
 त्तिनेच आधी प्यावे पाणी, पिईन मागाहुनी ॥
 काळवीट हा तहानलेला, मृगी कल्पिते मनी ।
 परस्परांवर प्रेम दाविता पिई न पाणी कुणी ॥ ७५६ ॥
 (हरिणी) तहानेली आहे, तेव्हा तिला (प्रथम पाणी) पिऊ दे, म्हणून काळवीट,
 आणि काळवीट तहानेला आहे, तेव्हा (त्याला प्रथम पिऊ दे) म्हणून हरिणी,
 —अशी मृगांची जोडी तहानेली (असूनही) (एकमेकांवरील) प्रेमाने पाणी
 म्हणून पिईना.

खुमखुमी तुह सामलि धवल-चलन्त-तरल-तिक्खग्ग-लोयण-बलेण ।
 मयणो पुणो वि इच्छइ हरेण सह विग्गहारम्भम् ॥ ७५७ ॥
 तव श्यामलि धवलचलत्तरलतीक्ष्णाग्रलोचनबलेन ।
 मदनः पुनरपीच्छति हरेण सह विग्रहारम्भम् ॥ ७५७ ॥
 नीलविमल लोचनी श्यामले तेज दिसे आगळे ।
 दृष्टि चंचला तीव्र विलोकित वाटे मन्मथबळे ॥
 सुकुमारांची उभारली ही चमू सिद्ध संगरा ।
 देइ गडे आव्हान मदन हा पुनश्च शिवशंकरा ॥ ७५७ ॥
 अमे श्यामले, पांढऱ्याशुभ्र, हालत्या, तरळ आणि तीक्ष्ण अशा तुझ्या नेत्रांच्या
 सामर्थ्यावर (विसंबून) मदन हा शंकराशी पुन्हा संघर्षाची तयारी करण्याची
 खुमखुमी बाळगीत आहे.

गोंडा सुहय सुहं चिय कुडलि व्व पेहुणो णिग्गयस्स चडुवस्स ।
 जण-रञ्जणि-ग्गहो ते घरम्मि मुणहो अतिहिवन्तो ॥ ७५८ ॥
 सुभग सुखमेव कुडलिरिव (वर्तुलमिव) पेहुणो (पुच्छं) निर्गतस्य
 चटुकस्य । जनरञ्जनग्रहस्ते गृहे शुनकोऽतिथिवान् ॥ ७५८ ॥
 सद्गतानि बाहेरी तुझिया पडेल जो-जो कुणी ।
 तया तोषवी आपुलकीने तो गोंडा घोळुनी ॥
 पाय चाटुनी लाडीगोडी लावी भलतीच हा ।
 सुभंगा, प्रेमळ तुझ्या दारिचा पाळिव कुत्रा पहा ॥ ७५८ ॥

सुभगा, लोकांच्या करमणुकीला (सदा) सज्ज असलेला तुझ्या घरातला पाहुणे-
वाला (पाहुणा हवाहवासा असलेला) कुवा (घराच्या) बाहेर पडलेल्याशी कसा
खुषीत येऊन शोपटीचा गोल गोंडा घोळवीत आहे !

तोंडघशी

णिवडिहिसि सुण्ण-हियए जल-हर-जल-पड्ढिलम्मि मग्गम्मि ।

उप्पेक्खा-गय-पिययम-हत्थे हत्थं पसारन्ती ॥ ७५९ ॥

निपतिष्यसि शून्यहृदये जलधरजलपड्ढिले मार्गे ।

उत्प्रेक्षागतप्रियतमहस्ते हस्तं प्रसारयन्ती ॥ ७५९ ॥

मनोमयी स्वागता प्रियाच्या हात पसरुनी पुढे ।

पाउसभिजली वाट निसरडी पाय घसरुनी पडे ॥

हृदयशून्य तू प्रेमाचे जरि वाजविसी चौघडे ।

तोंडघशी पडशील कधितरी अशीच अट्टल घडे ॥ ७५९ ॥

मन ठिकाणावर नसलेल्या (मुली), (आपल्या) मनोमय प्रियकराच्या हाती हात
पुढे करिताना तू पाऊसभिजल्या चिखलाच्या वाटेवर (घसरून) पडशील ग !

उत्संगी

उच्छङ्गिगयाएँ पइणा अहिसारण-पड्ढक-मलिण-पेरन्ते ।

आसण्ण-परियणो विअ सेअ च्चिय धुवइ से पाए ॥ ७६० ॥

उत्सङ्गिकायाः पत्या अभिसारणपड्ढकमलिनपर्यन्ती ।

आसनपरिजन इव स्वेद एव धावति तस्याः पादौ ॥ ७६० ॥

तुडवित ओली वाट पंकजा मलिन जाहले पाय ।

मांडीवर घेताच प्रियाने तशीच पुलकित काय ॥

अंग-अंग घामाने भिजता घडला सहज उपाय ।

तळपायी तो चिखल माखला, पळात धुउनी जाय ॥ ७६० ॥

अभिसारणाच्या वेळी चिखलाने तिच्या पायांचे तळवे लडवडलेले होते; ते पाय
तिला पतीने मांडीवर घेताच, जवळच्या सेवकाप्रमाणे असलेल्या, (अंगी) फुटलेल्या
घामानेच धुऊन काढिले.

कोहळीबाई

जह लड्ढेसि परवइं नियय-चइं भर-सहं पि मोत्तूण ।

तह मण्णे कोहल्लिए अज्जं कल्लं पि फुट्टिहिसि ॥ ७६१ ॥

यथा लङ्घयसे परवृत्तिं निजकवृत्तिं भरसहामपि मुक्त्वा ।

तथा मन्ये कूष्माण्डिकेऽद्य कल्यमपि स्फुटिष्यसि ॥ ७६१ ॥

कोहळीची ही वेळ आपुली ओलांडुनिया वई ।

पल्याड घेई क्षेप चढाया दुज्या कुंपणावरी ।

तुटून खाली पडे कोहळा फुटून गेले चिरे ।

सांभाळा हो उन्मादाने अशीच फुटती उरे ॥ ७६१ ॥

कोहळीच्या वेलीवाई, आपली वई (श्लेषाने-पती) ओझे पेलणारी असतानासुद्धा ती सोडून तू परक्या वईवर (श्लेषाने-पतीवर) गेली आहेस, त्या अर्थी मला वाटते की, आज-ना-उद्या तू फुटशील (फशी पडशील).

रानउंदीर

अणुसोयइ हलिय-वहू रइ-किरणोलुग-पण्डुर-च्छायम् ।

रण्णुन्दुर-दन्तुक्खुत्त-विसम-वलियं तिल-च्छेत्तम् ॥ ७६२ ॥

अनुशोचति हलिकवधू रविकिरणावलग्नपाण्डुरच्छायम् ।

अरण्योन्दुसदन्तोत्क्षिप्तविषमवलितं तिलक्षेत्रम् ॥ ७६२ ॥

कडक उन्हाने तीळ तडकले सुकून गेले शेत ।

कुरतडतो ते बावर उंदिर उजाडला एकांत ॥

कर्षकपत्नी होई दुःखित फसता मनिचा हेत ।

चोरमीलनी नुरले स्थलही हुकले ते संकेत ॥ ७६२ ॥

सूर्यकिरणांचा कडाका लागून (आधीच) पांढरेफटक पडलेले तिळाचे शेत रानउंदरांनी दातांनी कुरतडून उद्ध्वस्त केलेले (पाहून) शेतकऱ्याची सून खट्ट होऊन गेली.

शेकोटी

ओवालअम्मि सीआलुआणें वइ-मूलमुल्लिहन्ताणम् ।

डिम्भाणें कलिञ्चय-वावडाणें सुण्णो जलइ अग्गी ॥ ७६३ ॥

ग्रामसीमक्षेत्रे शीतार्तानां दृतिमूलमुल्लिखताम् ।

डिम्भानां क्षुद्रेन्धनव्यापृतानां शून्यो ज्वलत्यग्निः ॥ ७६३ ॥

मेळवितो काटक्या हिवाने जरि भरता हुडहुडी ।

धुनी लावितो मुले शिवारी शेकायाते कुडी ॥

ऊब पुरेशी मिळे न केली जरि अंगाची जुडी ।

हिवाळघात या अशा प्रियेचा आठव ये घडिघडी ॥ ७६३ ॥

गावशिवेबाहेरच्या जमिनीवर कुंपणाची मुळे ओरबाडून काढणाऱ्या, काटक्या-कुटक्यांची शेकोटी करण्यात गर्क झालेल्या, आणि थंडीने काकडून गेलेल्या पोरानां (त्या शेकोटीचा) विस्तव कसा तुनुमुंनू जळत आहे. (ऊब आणीत नाही.)

आश्रय

मा मा मुय परिहासं देअर अण-होरणा वराई सा ।

सीयम्मि वि पासिज्जइ पुणो वि एसि कुणसु छायम् ॥ ७६४ ॥

मा मा मुञ्च परिहासं देवर अप्रावरणा वराकी सा ॥

शीतेऽपि प्रस्विद्यति पुनरप्यस्याः कुरु च्छायाम् ॥ ७६४ ॥

थंडीने कुडकुडे वस्त्रही धड ना अंगावर ।

नसे आसरा तिला तुझ्याविण भावजयी सुंदर ॥

लोटु नको रे दूर हिवाळा तोडितसे अंतर ।

करू नको उपहास देवरा देइ ऊब सत्वर ॥ ७६४ ॥

नको, नको भावोजी. पुरे ही थट्टा. विचारीला (धड) वस्त्रही नाही. (आणि) थंडीतही ती घामाघूम होते. तिच्यावर फिरून सावली घरा.

ऊब कि तस्स पारएणं किमग्गिणा किं च गढभ-हरएण ।

जस्स णिसम्मइ उअरे उक्खायन्त-स्थणी जाया ॥ ७६५ ॥

किं तस्य पारकेण किमग्निना किंच गर्भगृहकेण ।

यस्य निशाम्यत्युदर उष्णायमानस्तनी जाया ॥ ७६५ ॥

ऊबदार ते उरोज अपुले लावुनि पतिच्या उरी ।

घट्ट भिडवुनी निजे सुंदरी पतिसह शय्येवरी ॥

मच्छरदाणी पांघरूण ते नकोच अंगावरी ।

निवारण्याते हीच शेंगडी हवी कशाला तरी ? ॥ ७६५ ॥

आपले ऊब आणणारे स्तन टेकवून बायको ज्याच्या पोटाशी झोपते, त्याला पारवे रेशीम-वस्त्र काय करायचे ? शेकोटीचा काय उपयोग ? आणि अन्तगृहाची तरी काय जरूर ?

हिवाळा कमलायरारणं उक्खो हेमन्तो सीअलो जणवयस्स ।

को किर भिण्ण-सहावं जाणइ परमत्थयं लोए ॥ ७६६ ॥

कमलाकराणामुष्णो हेमन्तः शीतलो जनपदस्य ।

कः किल भिन्नस्वभावं जानाति परमार्थकं लोके ॥ ७६६ ॥

हिवाळा हाच कमळांना उन्हाळा भासतो भारी ।

गमे इतरांस शीतल तो कळे ना गुपित संसारी ॥

जिह्वाळा लावि ती जीवा हिवाची आग कमळांना ।

स्वभावे भिन्नता लोकी कळावी ती कशी कोणा ? ॥ ७६६ ॥

हेमन्त-श्रुतू कमळांच्या ताटव्यांना उष्ण, तर देशाला थंड असतो; परस्परभिन्न स्वभावाची वस्तुस्थिती सरोखर कोण जाणतो ?

हेमन्त हेमन्ते हिम-रअ-धूसरस्स ओअसरणस्स पहिअस्य ।

सुमरिय जाया-मुह सिज्जरस्स सीयं चिअ पणट्टुम् ॥ ७६७ ॥

हेमन्ते हिमरजोधूसरस्याप्रावरणस्य पथिकस्य ।

स्मृत्वा जायामुखं स्वेदिरस्य शीतमेव प्रनष्टम् ॥ ७६७ ॥

नसे पयारी पांघरूण वा पयिका झोपला तसा ।

घूसर होई क्लान्त कलेवर हिमकण पडुनी कसा ॥

प्रियरमणी मुखदर्शन घडवी, आठवणी प्रेमळ ।

अंगी येई ऊब, घर्मजल भिजवी तनु निश्चल ॥ ७६७ ॥

ह्रिवाळघात हिमकणांनी घूसर झालेल्या (आणि) अंगावर वस्त्र नसलेल्या पयिकाला आपल्या वायकोच्या मुखाची आठवण होताच घाम फुटला, - थंडीच नाहीशी झाली.

चरक व उबइसइ लडियाणं कडुदेइ रसं ण देइ सोत्तुं जे ।

तरुण जन्तस्स जुव्वणस्स य ण होइ इच्छु च्चिय सहावो ॥ ७६८ ॥

उपदिशति ललनानां कर्षति रसं न ददाति श्रोतुं यत् ।

यन्त्रस्ययीवनस्य च न भवतीक्षुरेव स्वभावः ॥ ७६८ ॥

ध्यानि ठेव हे यौवन बाले निर्घृण चरकापरी ।

घेई पिळुनी ऊस अखेरी चिपाड उरते करी ॥ ७६८ ॥

तरुणींना उपदेश करितो की, चरक आणि तरुणपणा (सारा) रस पिळून काढितो; ऐकू देत नाही. उसाचा हा स्वभावच. (?)

नीरस बहुएहि जम्पिएहि सिट्टं अहा सवहे करेऊण ।

सद्दो च्चिय से भद्दो भोइणिजन्ते रसो णत्थि ॥ ७६९ ॥

बहुभिर्जल्पितैः शिष्टमस्मभ्यं शपथं कृत्वा ।

शब्द एवास्या भद्रो भोगिनीयन्त्रे रसो नास्ति ॥ ७६९ ॥

रसिक फार ती करिति प्रशंसा बहुजनमोहक रमणी ।

बोल मधुर परि नीरस भासे मजसी अंतःकरणी ॥ ७६९ ॥

पुष्कळांनी अनेक बोलांनी (आणि) शपथा वाहून आम्हांला सांगितले खरे, (पण त्या) भोगस्त्रीचा व चरकाचा आवाजच काय तो (ऐकावा). (त्यांच्या ठिकाणी) 'रस' कसा तो नाही.

वसंतवस्त्र पढमं चिय माहव-पट्टयं व घेत्तूण डाहिणो वाओ ।

अड्डोल्ल-पढम-वत्तं पहिण्डओ गाम-रच्छासु ॥ ७७० ॥

प्रथममेव माधवपट्टकमिव गृहीत्वा दक्षिणो वातः ।

अड्डोल्लप्रथमपलं प्रहिण्डितो ग्रामरथ्यासु ॥ ७७० ॥

नववसनावृत वसंतसंगे येई दक्षिण वारा ।

अकोलाला फुटे पालवी मोहर ये सहकारा ॥

तुटुनी गळती वृक्षावरली पिकली-मुकली पाने ।

उडती वाऱ्यावरी भरारा गाती सुरेल गाणे ॥ ७७० ॥

दक्षिणानिल हा प्रथमच वसन्ताच्या वस्त्राप्रमाणे दिसणारी अंकोलाची पहिली-
वहिली पालवी लेऊन गावच्या रस्तोरस्ती हिडू-फिरू लागला आहे.

अंकोळकळी

सो माणो पिय-मुह-अन्द-दंसणे कह थिरो धरिज्जिहइ ।

अङ्कोल्ल-कोरआणें वि जो फुट्ट-मुहाणें बीहेइ ॥ ७७१ ॥

स मानः प्रियमुखचन्द्रदर्शने कथं स्थिरः धरिष्यते ।

अङ्कोलकोरकाणामपि यः स्फुटमुखानां विभेति ॥ ७७१ ॥

चूटचुटती त्या कळ्या उलाया परिमलते उद्यान ।

आधिच आतुर दृष्टि धाव घे कसा ग धरिशिल मान ॥

होइल मन बेभान उमलता अंकोलाची कळी ।

प्रियमुखचंद्रा बघुनि मनाची थरथरेल पाकळी ॥ ७७१ ॥

अंकोलाच्या कळ्यांची तोंडे उमळू लागताच जो डळमळू लागतो, तो मान
प्रियकराच्या मुखचंद्राचे दर्शन झाल्यावर कसा ग धडपणे ताव्यात ठेविता येईल ?

पाप

कारण-गहिओ वि मए माणो एमेअ जं समोसरिओ ।

अत्थक्क-फुल्ल अङ्कोल्ल तुज्ज तं मत्थए पडउ ॥ ७७२ ॥

कारणंगृहीतोऽपि मया मान एवमेव यत् समवसृतः ।

अतर्कितफुल्ल अङ्कोल तव तन्मस्तके पततु ॥ ७७२ ॥

अवेळीच ही दिसे उमलली अंकोलाची कळी ।

ओसरला ग मान नि रुसवा, खुल्ली ना पाकळी ॥

मध्येच का ग आलिस उमलून विरला माझा रोष ।

मुलखाची तू फसवी कलिके-तुझाच सारा दोष ॥ ७७२ ॥

जरी काही कारणपरत्वे मी रुसवा धारण केला होता, तरी तो एकाएकी गळून
पडला, ते (पाप) अकस्मात फुललेल्या अंकोला, तुझ्याच माथी पडो !

खळबळ

रञ्जेह देह-रूवं रएह कुसुमाइं देह-विच्छित्तिम् ।

ण वि तह पुहवीसस्स वि हलहलओ जह वसन्तस्स ॥ ७७३ ॥

रञ्जय देहरूपं रचय कुसुमानि देहविच्छित्तिम् ।

नापि तथा पृथ्वीशस्यापि संभ्रमो यथा वसन्तस्य ॥ ७७३ ॥

पुष्पहार घेउनी लेउनी अलंकार नवनवे ।

जमती मार्गी राजस्वागता पौरजनांचे थवे ॥

दिसे न परि उत्साह सहजता ओढ न ती उत्सवी ।

उठती उर्मी वसंतागमी वसुंधरागौरवी ॥ ७७३ ॥

शरीराच्या रूपावर रंगरंगोटी कर; फुले धारण कर; शरीरावर आकृती काढ; —
तरी वसन्ताच्या (आगमनाच्या) वावतीत असते, तथाी खळवळ पृथ्वीराजाच्याही
संबंधात नसते.

मुंगूस

सिसिरे वण-दव-डडुं वसन्तमासम्मि उअह संभूय ।

मङ्गूस-कण्ण-सरिच्छं दीसइ पत्तं पलासस्स ॥ ७७४ ॥

शिशिरे वनदवदग्धं वसन्तमासे पश्य संभूय ।

नकुलकर्णसदृशं दृश्यते पत्रं पलाशस्य ॥ ७७४ ॥

शिशिरी जळले पळसतरू ते वणवा उठता रानी ।

वसंत येता फुटे पालवी कवळी गोजिरवाणी ।

नकुलकर्ण ती तांबुसवर्णी वधुनी पाने इवली ।

पळसतरूवर मुंगूसबाळे गमते येउनि लपली ॥ ७७४ ॥

शिशिरऋतूत वणव्याने जळून कोळ झालेली पळसाची पालवी वसंतऋतूत
नव्याने फुटून मुंगुसांच्या कानांसारखी (लालचुटुक) दिसत आहे, पहा.

चैत्रलक्ष्मी

दूर-पइण्ण-परिमलं स-पल्लवं मुद्ध-पुप्फ-पड्गुरणम् ।

अड्ग-च्छित्तं पिव वम्महेण दिण्णं महु-सिरोए ॥ ७७५ ॥

दूरप्रकीर्णपरिमलं सपल्लवं मुग्धपुष्पप्रावरणम् ।

अड्गक्षिप्तमिव मन्मथेन दत्तं मधुश्रिये ॥ ७७५ ॥

दूर गंध दरवळे सपल्लव पुष्पित सुंदर वाणे ।

मधुश्रीस हा मन्मथ अपीं विघिकृत मंगल दाने ॥ ७७५ ॥

ज्याचा सुगंध दूरवर पसरला आहे, असे सुंदर फुलांचे पालवीसकट असलेले
प्रावरण मदनाने, शरीरावरील वस्त्राप्रमाणे, चैत्रमासाच्या लक्ष्मीला वहाल केले.

मंजिरी

कारण-गहिअं वि इमा माणं मोएइ माणिणि-अणस्स ।

सहआर-मञ्जरी पिय-सहि व्व कण्णे समल्लीणा ॥ ७७६ ॥

कारणगृहीतमपीयं मानं मोचयति मानिनीजनस्य ।

सहकारमञ्जरी प्रियसखीव कर्णे समालीना ॥ ७७६ ॥

उतरे रुसवा मान कितीही बनले जरि अभिमानी ।

प्रियसखिपरि ती आम्रमंजिरी सहज लागता कानी ॥ ७७६ ॥

कारणपरत्वे धारण केलेला असला, तरी मानिनीचा मान ही आम्रमंजिरी
प्रियमैत्रिणीप्रमाणे कानी, लागताच (कानावर धारण करताच) त्यांना
सोडावयाला लाविते.

सांख्य

'सणासुदीचा दिवस आजचा रडू नको बाई' ।
धीर दैत ती स्वतः सुनेला वाजूस वळनी पाही ॥
'येइल तो ग' ओठावरती आश्यासन चाचरते ।
आवरे न हुंदका तियेला, तोंड झाकुनी रडते ॥ ८.७७७

शंखला

निधे प्रवासा पति धालते बाहुलतांची मिठी ।
ओघळती खालती कंकणे निखळुनिया मनगटी ॥
सुटे मिठी परि पडे शंखला अचूक चरणांवरी ।
तुटति न ते मृदुबंध तयाते—पाउल खिळते घरी ॥ ८.७७९

सांतवन

अज्जं चिय छण-दिअहो मा पुत्ति रूहि एइहि पिओ त्ति ।

सुद्धं आसासन्ती पडियत्त-मुही रुइ साम् ॥ ७७७ ॥

अद्यैव क्षणदिवसो मा पुत्ति रुदिहि, एष्यति प्रिय इति ।

स्तुषामाशवासयन्ती प्रतिवृत्तमुखी रोदिति श्वश्रूः ॥ ७७७ ॥

‘सणामुदीचा दिवस आजचा रडू नको ग बाई’ ।

धीर देत ती स्वतः सुनेला बाजुस वळुनी पाही ॥

‘येइल तो ग’ ओठांवरती आशवासन चाचरते ।

आवरे न हुंदका तिथेला, तोंड झाकुनी रडते ॥ ७७७ ॥

‘मुली, आजच सणामुदीचा दिवस,—तर रडू नकोस. तुझा पती (खचीत) येईल’, असा सुनेला धीर देता-देताच सामू तोंड फिरवून (स्वतःच) रडू लागली.

आम्रवृक्ष

दिअहे दिअहे णिवडइ गिह-वइ-धूआ-सिणेह माउच्छा ।

संगहइ त्ति वावउ वसु-हारा खुज्ज-सहआरे ॥ ७७८ ॥

दिवसे दिवसे निपतति गृहपतिवधूस्नेहो मातृष्वसः ।

संगृह्णातीति . . . वसुधारा कुब्जसहकारे ॥ ७७८ ॥

‘मोहरे न सहकार मावशी, कितिहि घातले पाणी ।

भरते आळे म्हणुनि घृताने’ सांगत केविलवाणी ॥ ७७८ ॥

मावशी, घरधन्याच्या पोरीचे प्रेम प्रत्येक दिवशी खुज्या आम्रवृक्षावर ‘वसुधारा’ होऊन पडत आहे. (?)

शृंखला

आउच्छणोवऊहण-कण्ठ-समोसरिय-बाहु-लइयाए ।

वलयाइँ पहिय-चलणे व्हूँ णियलाइँ व पडन्ति ॥ ७७९ ॥

गमनप्रश्नोपगूहनकण्ठसमवसूतबाहुलतिकायाः ।

वलयानि पथिकचरणयोर्वध्वा निगडानीव पतन्ति ॥ ७७९ ॥

निधे प्रवासा पती घालते बाहुलतांची मिठी ।

ओघळती खालती कंकणे निखळुनिया मनगटी ॥

सुटे मिठी परि पडे शृंखला अचूक चरणांवरी ।

तुटति न ते मृदुबंध तयाते—पाउल खिळते घरी ॥ ७७९ ॥

(पती) जाण्याच्या वेळी (त्याचा) निरोप घेताना (शब्दशः—प्रश्न विचारिताना), गळामिठी देण्याच्या वेळी भायेंच्या बाहुलतांमधून ओघळून पथिकाच्या पायांवर पडलेली कंकणे त्याला वेड्यांसारखी झाली.

पाश उड्डिय-पासं तण-छण्ण-कन्दरं गिहुअ-संठियावक्खम् ।
 जूहाहिव परिहर मुहमेत्तसरीयं कल . . . ॥ ७८० ॥
 उत्तिप्तपाशं तृणच्छन्नकन्दरं निभृतसंस्थितापक्षम् (?) ।
 यूथाधिप परिहर मुखमात्रश्रीरियं ॥ ७८० ॥
 विवर झाकले, पाश भोवती फसवाया तृणपुतळी ।
 नव्हे हत्तिणी, कळपाधीशा, जाउ नको रे जवळी ॥ ७८० ॥

हत्तीच्या कळपाधीशा, हत्तिणीच्या मुखावरची ही (वरपांगीची) खोटी शोभा आहे, — जाऊ नकोस तिकडे. (तेथे तुला फसवून अडकविण्यासाठी) फास लाविलेला आहे; गवताने खड्डा झाकलेला आहे; आणि तो गुप्त आहे. (?)

भ्रष्ट गुण-सालिणो वि करिणो होहइ जूहाहिवत्तणं कत्तो ।
 णव-सालि-कवल-लोहिल्लिआएँ विञ्चं मुअन्तस्स ॥ ७८१ ॥

गुणशालिनोऽपि करिणो भविष्यति यूथाधिपत्वं कुतः ।
 नवशालिकवललालसया विन्ध्यं मुञ्चतः ॥ ७८१ ॥

सोडि न अपुला स्वार्थं, पुढारी गज तो होइल कसा ।
 बहूगुणी या लंपटतेवर कोण धरिल भरवसा ॥
 भात कोवळे पाहुनि भुलला हत्ती कळपापुढे ।
 विन्ध्यगिरी सोडून हावरा वळे मावळाकडे ॥ ७८१ ॥

गुणशाली असला, तरी नवीन साळीचे कवळ खाण्याच्या लालचीने हत्ती जर विन्ध्यपर्वत सोडणारा असला, तर त्याला कळपाचे आधिपत्य कसे मिळणार ?

दैवयोग विहिणा अणुज्जुएणं पुत्तय जाओ कुलम्मि पढमम्मि ।
 जाइ-विसुद्धो भद्दो वि बन्धणं पावइ खणम्मि ॥ ७८२ ॥

विधिनानानुजुकेन पुत्रक जातः कुले प्रथमे ।
 जातिविसुद्धो भद्रोऽपि बन्धनं प्राप्नोति क्षणे ॥ ७८२ ॥

थोरकुळी जन्मला सद्गुणी सालस पुरुषोत्तमही ।
 दैवगती ही वक्र पाडसा पडे बंधनी तोही ॥ ७८२ ॥

बाळा, उत्तम कुलात जन्मलेला, शुद्ध जातीचा आणि 'भद्र' प्रकारचा असा (जरी हत्ती) असलास, तरी दैव जर वाकडे असले, तर क्षणात बंधन येऊ शकते.

ज्वालेचे चउ-पास-दिण्ण-हुयवह-विसमाह हवेढणापिउलम् ।
जाळे णिन्वाहेउं जाणइ जूहं जूहाहिवो च्चेव ॥ ७८३ ॥
 चतुःपाशदत्तहुतवहविषमा —
 निर्वोढुं जानाति यूथं यूथाधिप एव ॥ ७८३ ॥
 वेढित वणवा कळप करींचा भवती घालित घेर ।
 नेइ सुरक्षित परी पुढारी काढुनिया बाहेर ॥ ७८३ ॥
 चारही बाजूनी (पेटवून) दिलेल्या अग्नीच्या संकटामुळे (हत्तीच्या)
 कळपाला निभावून नेणे हे कळपाचा पुढारीच जाणतो.

सनाथ अ(ओ ?)ल्लग-कवोलेण वि गय-वइणा पत्त-वसा-वसणम्मि ।
 अज्ज वि माएँ सणाहं गय-वइ-जूहं घरन्तेण ॥ ७८४ ॥
 आद्राग्रकपोलेनापि गजपतिना प्राप्तदशाव्यसने ।
 अद्यापि मातः सनाथं गजपतियूथं धरता ॥ ७८४ ॥
 करभाचे तारुण्य मदाने गंडस्थळ हो ओले ।
 मातला न तो कळप रक्षिता नेतेपण ते आले ॥ ७८४ ॥
 आई, गंडस्थळाप्रे (मदाने) ओली झालेली असतानामुद्धा गजराजाने
 संकटावस्था आल्यावर हत्तीच्या कळपाला सावरून नेताना तो कळप आजही
 (पुन्हा) सनाथ करून सोडिला.

खरे दुःख ण वि तह दूमेइ मणं गयस्स बन्धो वि करिणि-विरहो वि ।
 दाण-विओय-विमुहिए जह भमर-उले भमन्तम्मि ॥ ७८५ ॥
 नापि तथा दुनोति मनो गजस्य बन्धोऽपि करिणीविरहोऽपि ।
 दानवियोगविमुखे यथा भ्रमरकुले भ्राम्यति ॥ ७८५ ॥
 विरहताप वा बंधनभीती मतंगा न दे त्रास ।
 मदस्त्राव मुक्ता मधुपांचा गुंजारव-सहवास ॥ ७८५ ॥
 मदस्त्राव (वियुक्त) बंद झाल्यामुळे भुंग्यांचा थवा पाठ फिरवून (दुसरीकडे)
 उडून गेला, म्हणजे हत्तीच्या मनाला ते जसे दुःख देते, तसे पडलेले बंधन किंवा
 हत्तिणींचा वियोगदेखील देत नाही.

सुन्न गामम्मि मोहणाइं दिण्णे खगो व्व चोर-हित्याइम् ।
 गह-वइणो णामेणं कियाइँ अण्णेण वि जणेण ॥ ७८६ ॥
 ग्रामे मोहनानि दत्ते खड्ग इव चौरहृदयानि (?) ।
 गृहपतेर्नाम्ना कृतान्यन्येनापि जनेत् ॥ ७८६ ॥

ऐकुनि सारा गाव थरारे गावघन्याचे नाव ।

उपसताच तलवार तयाने चोरा नुरतो ठाव ॥ ७८६ ॥

दुसऱ्या (अलवत्या-गलवत्या) लोकांनी गावात घरघन्याचे (नुसते) नाव काढताच तलवार उपसल्यावर होतात, त्याप्रमाणे चोराची मने (केवळ) सुन्न होऊन गेली.

सौदा ? - मलिणाइं अडगाइं बाहिर-लोएण मंस-लुद्धेण ।

छे ! हिययं हियएण विणा ण देइ वाही भमइ हट्टम् ॥ ७८७ ॥

मलिनाय्यङ्गानि बाह्यलोकेन मांसलुब्धेन ।

हृदयं हृदयेन विना न ददाति व्याधी भ्राम्यत्यापणम् ॥ ७८७ ॥

भरवाजारी फिरे मलीना शोधित राकट सोदा ।

हृदयाविण हृदयाचा परि ती करी न शबरी सौदा ॥ ७८७ ॥

अवयव मळलेले, बाहेरचे (=परकी). लोक मांस घेण्याला ह्यापलेले,— तरी पारध्याची स्त्री बाजारात भटकत राहिली, पण हृदय दिल्यावाचून (मनाची ओळख पटल्यावाचून) हृदय देईना.

सराइताचे कठिण-खर-वीर-पेल्लण-हलं व पत्यर-विणिग्गयग्गि-कणे ।

बळ धवलोआयरिय-वहे कसर वि सुहेण वच्चन्ति ॥ ७८८ ॥

कठिनखरवीरप्रेरणहलमेव प्रस्तरविनिर्गताग्निक्वणे ।

धवलाचरितपथेऽप्रमवृषभा अपि सुखेन व्रजन्ति ॥ ७८८ ॥

नांगरणीला असो भुई ही किती जरी खडकाळ ।

उठती ठिणग्या बलदंडाचा घुसता नांगरफाळ ॥

मऊसूत हो दुर्बलासही नांगरणीला सोपे ।

घामाने भिजवून तियेला सहज लावितो रोपे ॥ ७८८ ॥

(जमीन) दाठर, खडकाळ, बलदंडाच्या नांगराने नांगरिली जाणारी, (नांगर लागताच आतील) फत्तरांतून आगीच्या ठिणग्या टाकणारी,— पण अनुभवी सराईत बैलाने मार्ग (नांगरून) काढिल्यावर हलके बैलदेखील (तीवर) सहज जातात.

भ्रमर- णक्ख-मऊहेसु खणं कुसुमेसु खणं खणं किसलएसु ।

ध्रमण हत्थेसु खणं कुसुमोच्चियाइ लोडाविया भसला ॥ ७८९ ॥

नखमयूखेषु क्षणं कुसुमेषु क्षणं क्षणं किसलयेषु ।

हस्तेषु क्षणं कुसुमोच्चयिकानां लुठन्ति भ्रमराः ॥ ७८९ ॥

पिवळी सुंदर नाजूक बोटे, लाल गुलाबी नखे ।
 फुले तोडिता मधुप भाळनी फेर धरिति सारखे ॥
 कधी फुलावर, वेलीभवती, मुकुल छेडिती पिसे ।
 उडती चुंबनमधु प्यायाते ओठी फुलले हसे ॥
 [फुलाफुलावर, मुकुलाभवती, तनूवल्लरीवरी ।
 कर चुंबुनिया उडता अधरा प्याया रसमाधुरी] ॥ ७८९ ॥

क्षणभर फुले खुडणारणींच्या नखकिरणांभवती, क्षणभर फुलांभवती, क्षणात पालवीवर, तर क्षणभर त्यांच्या हातांभवती - असे भ्रमर झेपावतात.

धडधड

छेत्तम्मि जेण रमिया ताओ किर तस्स चेअ मन्देइ ।
 जइ तीअ इमं णिसुयं फुट्टइ हिययं हरिसयाए ॥ ७९० ॥
 क्षेत्रे येन रमिता ततः किल तस्य चेतो माद्यति ।
 यदा तयेदं निश्रुतं स्फुटति हृदयं हर्षेण ॥ ७९० ॥
 कधी एकदा शेतामाजी तिला भोगिली जये ।
 पुन्हा पेटला हृदयि तयाच्या कामाग्नी निश्चये ॥
 ऐकुनि वार्ता ऊर मयाभित, आनंदाने उडे ।
 आतुर भेटीसाठी सखिचे काळिज हे धडधडे ॥ ७९० ॥

ज्याने शेतात (तिला) भोगिले होते, त्याचे हृदय नंतर (पुन्हा) उन्मादित होत आहे, हे जेव्हा तिने ऐकिले, तेव्हा हर्षभराने (तिचे) हृदय फुटू लागले.

धग

हिययं णियामि कट्ठिणं...पा हासेण घडियं मे ।
 विरहाणलेण तत्तं रस-सित्तं अन्तिता फुडह ॥ ७९१ ॥
 हृदयं . . . कठिनं . . . घटितं मे ।
 विरहानलेन तप्तं रससिक्तमन्तः स्फुटति ॥ ७९१ ॥
 हर्षानि हे फुटेल माझे हृदय मला नावरे ।
 विरहतप्त हे प्रेमासिचनी अधिकच ग चुरचुरे ॥
 भीती माझ्या मनात भारी जाइल का ग तडा ।
 पडता हृदयी प्रेमपूरिता रसबिंदूचा सडा ॥ ७९१ ॥

(माझे) हृदय . . . कठीण . . . घडलेले आहे. विरहान्नीने तापून निघाल्यावर (प्रेमाच्या) रसाचे शिपण त्यावर होताच शेवटी तडकून जाईल ते.

शिपण

अण्णे ते किल्ल सिहिणो सिण (? अ) -रस-सेएण हुन्ति वि-च्छाया ।
 आसाइय-रस-सेओ होइ विसेसेण जेहजो दहणो ॥ ७९२ ॥
 अन्ये ते किल्ल शिखिनः शीत (?) रससेकेन भवन्ति विच्छायाः ।
 आस्वादितरससेको भवति विशेषेण स्नेहजो दहनः ॥ ७९२ ॥

विद्यतो विस्तव पडता पाणी आगळीच ही कथा ।

प्रेमवन्हि तो अधिक चेततो प्रणयरसे सिचिता ॥ ७९२ ॥

थंड(?) पाण्याचे शिपण झाल्यावर जे विद्यतात (निस्तेज होतात), ते अग्नी खरोखर वेगळे, (पण) (प्रेम-)रसाचे शिपण ज्याने अनुभविले आहे, तो प्रीती-जन्मा (तेलामुळे उत्पन्न झालेला) अग्नी मात्र अधिकच भडकतो.

घिरीट

अन्तो णिभुअ-द्विअ-परिअणाइं ओरुद्ध-दार-णअणाइम् ।

गिहो घोरट्ट-घग्घर-रवेण घोरन्ति व घराइम् ॥ ७९३ ॥

अन्तर्निभूतस्थितपरिजनान्यवरुद्धद्वारतयनानि ।

ग्रीष्मे घोरट्टुघर्घररवेण शब्दायन्त इव गृहाणि ॥ ७९३ ॥

ग्रीष्मदुपारी उन्हे तापता कुठेच छाया नुरे ।

लावुनि दारे मिटले डोळे निद्रित अवघी घरे ॥

घिरीट घरघर ऐकू येई मधेच गावातुनी ।

गाढ झोपली घरे घोरती वाटे झोपेतुनी ॥ ७९३ ॥

आतमध्ये नोकरचाकर चूपचाप बसलेले आहेत, द्वाररूपी डोळे मिटून घेतलेले आहेत, अशी ग्रीष्मातली घरे घिरिटाच्या घर्घरशब्दाने जणू काही घोरत आहेत.

जिह्वास्पर्श

जीहाइ परं लिब्भइ दन्तोदृठेणं ण तीरए गहिउम् ।

अहरो व्व सव्वणो गोहणेण पढमो तणुच्छेओ ॥ ७९४ ॥

जिह्वया परं लिह्यते दन्तोष्ठेन न तीर्यते ग्रहीतुम् ।

अधर इव सन्नणो गोधनेन प्रथमस्तृणोच्छेदः ॥ ७९४ ॥

गवत कोवळे लुसंलुशीत परि कवळ न ओठी येई ।

तुटे न इतुके लहान नुसत्या जिभा फिरवितो गायी ॥

प्रणयावेगे दंतव्रण तो झाला नाजुक ओठी ।

हळूवार ती जीभ फिरविते दुखच्या सौख्यासाठी ॥ ७९४ ॥

दन्तव्रण झालेल्या अधरोष्ठावर जशी नुसती जीभ फिरवावी, (कारण) तो दातांनी वा ओठाने धरिता येत नाही, त्याप्रमाणे गवताचे पहिले-वहिले कोंभ गायींची खिल्लारे जिभेने नुसती चाटताहेत; ते दातांनी वा ओठांनी पकडिता येत नाहीत.

कुंपणा-
पलीकडे

जह वेल्लीहिं ण माअसि जह इच्छसि पर-वइं पि लड्ढयेउम् ।

तह णूणं कोहलिए अज्जं कलिह व फुल्लिहिसि ॥ ७९५ ॥

यथा वल्ल्या न मीयसे यथेच्छसि परवृत्तिमपि लड्ढयितुम् ।

तथा नूनं कूष्माण्डिकेऽद्य कल्यं वा पुष्प्यसि ॥ ७९५ ॥

पुरे न कुंपण कोहळिला ते धरिता फूलफळे ती ।

झोप घ्यायची आज-उद्या ती सखे, कुंपणापुढती ॥ ७९५ ॥

कोहळीच्या वेलीबाई, ज्या अर्थी (वाढीसाठी) वेल तुला पुरे पडत नाही, (शब्दशः—वेलीने तू मापली जात नाहीस,) आणि परक्या वईवर (श्लेषाने—पतीवर) चढण्याची कामना धरितेस, त्या अर्थी खरोखर आज-ना-उद्या तू फुली फुलून येणार आहेस खास.

कृशकटी

विलासिणि-गुरु-णिअम्बो तीरउ चलणेहिं दोहिं उव्वहिउम् ।

एआई उण मज्झो थण-भारं कइ णु उव्वहइ ॥ ७९६ ॥

विलासिनीगुहनितम्बो तीर्थेतां चरणाभ्यां द्वाभ्यामुद्रोदुम् ।

अस्याः पुनर्मध्यः स्तनभारं कथं नूद्वहति ॥ ७९६ ॥

चरणयुगुल तोलती सखीचा विशाल नितंबभार ।

पृथुल स्तनद्वय साहिल कंती कृशकटि ती सुकुमार ॥ ७९६ ॥

सुंदरीचे (दोन) जड नितंब (एक वेळ) दोन पायांना पेलणे शक्य आहे; पण हिची (एकच) कंवर (दोन) स्तनांचा भार कसा बरे पेलील ?

चांदणे

वारिज्जन्ती णव-कोमुइ त्ति मा पुत्ति अङ्गणे सुवसु ।

मा ते अम्बुपिसाओ चण्डो (?न्दो) त्ति मुहं गसिज्जिहिइ ॥ ७९७ ॥

वार्यमाणा नवकौमुदीति मा पुट्यङ्गणे स्वपिहि ।

मा ते राहुश्चन्द्र इति मुखं ग्रसिष्यति ॥ ७९७ ॥

आज चंद्र पौर्णिमा प्रशांत रात चांदणी ।

उघड्यावर अंगणात झोपु नको साजणी ।

ये हळूच चोर कुणी करग्रहणी ऐक सखी ।

राहु न राहू शकेल ग्रासाया चंद्रमुखी ॥ ७९७ ॥

'हा चंद्रच आहे अशा कल्पनेने राहूने तुझे मुख ग्रासू नये,— ह्यास्तव नवीनच चांदणे पडले आहे म्हणून मुली, तू अंगणात (उघड्यावर) झोपू नकोस,' असे तिला रोखणारी (आई म्हणते).

अमृत

सुव्वन्तो आसि परंपराइ कहकह वि दिट्ठि-मिलिओ सि ।

दे सुहअ कि पि जम्पसु पिअन्तु कण्णाइ मे अमिअम् ॥ ७९८ ॥

श्रूयमाणोऽसि परम्परया कथंकथमपि दृष्टिमिलितोऽसि ।

हे सुभग किमपि जल्प पिवतां कर्णमैऽमृतम् ॥ ७९८ ॥

ऐकियले कितिदा मी सांगती कुणी-कुणी ।

त्या तुझिया रम्यकथा गोड-गोड आठवणी ॥

प्रथमच हो वृष्टभेट आज आपुली सुखदा ।

काहितरी बोल प्रिया, पिऊ दे रे श्रवण सुधा ॥ ७९८ ॥

अनेकांकडून (आजवर) तुझ्याविषयी मी (गोष्टी) ऐकीत आले. देवयोगाने (शब्दशः - कशीवशी) तुझी वृष्टभेट झाली. तर हे सुभगा, बोल ना काहीतरी. पिऊ दे ना माझ्या कानांना तुझे (शब्दांचे) अमृत.

खंत विरह-किसिआ वराई दिणाई आसण-गिह्या-परिणामाइम् ।

कठिण-हिअओ पवासी ण आणिमो कह समप्पिहिइ ॥ ७९९ ॥

विरहकृशा वराकी दिनान्यासन्नग्रीष्मपरिणामानि ।

कठिनहृदयः प्रवासी न जानीमः कथं समाप्स्यते ॥ ७९९ ॥

होति दीर्घं दिवस जसा ग्रीष्म जवळि येई ।

विरहकृशा ती रमणी सतत वाट पाही ॥

परतला न कठिणहृदय अजुनि तो प्रवासी ।

कळे न काय हो अखेर विकल या जिवासी ॥ ७९९ ॥

विचारी वियोगाने खंगून गेली आहे; जवळ आलेल्या ग्रीष्मामुळे दिवस मोठे होत आहेत; आणि प्रवासाला गेलेला तो कठोर हृदयाचा आहे.—(ह्याचा) शेवट कसा होणार आहे, ते आम्हांला कळत नाही.

स्वप्न रोआविअ ह्य माए अङ्गण-पहिण्ण दर-पसुत्तेण ।

परिवत्तसु माणिणि माणिणि ति सिविणे भणन्तेण ॥ ८०० ॥

रोदिताः स्मो मातरङ्गणपथिकेनेषत्प्रसुप्तेन ।

परिवर्तस्व मानिनि मानिनीति स्वप्ने भणता ॥ ८०० ॥

अंगणात झोपला प्रवासी नीज न त्याची तुटे ।

‘प्रसन्न होई मला मानिनी,’ स्वप्नातच पुटपुटे ॥

ऐकताच ते बोल माझिया मनात काहुर उठे ।

येतो डोळे भरुनी आई फुरफुरती बाहुटे ॥ ८०० ॥

आई, अंगणात चळती झोप लागलेल्या पथिकाने ‘मानिनी, मानिनी, मागे फीर’ असे जेव्हा स्वप्नात म्हटले, तेव्हा मला रडू फुटले ग !

(शतक आठवे समाप्त)

शतक नववे

चंद्रधनू माणसिणीअ पइणा णअण-कवोलाहर-प्पहा-भिण्णा ।
उज्जुअ-सुर-चाव-णिहा वाहोआरा चिरं दिट्ठा ॥ ८०१ ॥
मानिन्याः पत्या नयनकपोलाधरप्रभाभिन्नाः ।
उज्ज्वलसुरचापनिभा वाष्पधाराश्चिरं दृष्टाः ॥ ८०१ ॥
रसली राणी दृष्टि तयाची खिळली गालांवर ।
नितळ गुलाबी गाली तुटती दवविदूंचे सर ॥
नयनछटा ती निळी मनोहर, कपोल हो पांडुर ।
अधररक्तिमा, रम्य रेखिले चंद्रधनू सुंदर ॥ ८०१ ॥

रसलेल्या पत्नीच्या पतीने (तिचे) डोळे, गाल आणि अधरोष्ठ ह्यांच्या कांतीने मिश्रित झालेल्या, झळझळीत इंद्रधनुष्याप्रमाणे दिसणाऱ्या, (तिच्या) आसवांच्या धारा कितीतरी वेळ पाहिल्या.

नागमोडी सरहस-विणिग्गआइ वि इच्छाइ तुमं ण तीअ सच्चविओ ।
सीसाहअ-वलिअ-भुअडग-वड्क-रच्छे हअ-ग्गामे ॥ ८०२ ॥
सरभसविनिर्गतयापीच्छया त्वं न तथा दृष्टः ।
शीर्षाहितवलितभुजङ्गवक्ररथ्याके हतग्रामे ॥ ८०२ ॥
उचले डोके जयाचे वळवळतो जसा ।
अर्धमेला नागमोडी गावरस्ताही तसा ॥
लगबगा तुडवीत येई बालिका तव दर्शना ।
दिसता न तू हो हिंपुटी, केलीस का रे बंचना ? ॥ ८०२ ॥

डोळे ठेचल्यामुळे वळवळणाऱ्या भुजंगाप्रमाणे ज्यातला रस्ता नागमोडी आहे, त्या ह्या भिकारड्या गावात उत्कंठेने आणि लगवगीने ती वाहेर पडली; (पण) तू काही तिला दिसला नाहीस.

शकुंतिका

सा तुह विरहे णिविकव संघारिज्जइ सहीहिं णिउणाहिम् ।

चण्डाल-हत्य-गअ-सउणिअ व्व जीए णिरालम्बा ॥ ८०३ ॥

सा तव विरहे णिअकूप संघार्यते सखीभिनिपुणाभिः ।

चण्डालहस्तगतशकुनिकेव या निरालम्बा ॥ ८०३ ॥

नसे जगो आधार कुणाचा अरे निर्दया तिला ।

चतुर मैत्रिणी दाविति आशा जगते विरहाकुला ॥

काय सांगु मी पाहवते ना अभागिनीची देना ।

चांडाळाच्या हाती गवसे जशी रानची मैना ॥ ८०३ ॥

अरे निर्दया, चांडाळाच्या हातांत गवसलेल्या एखाद्या पक्षिणीप्रमाणे तुझ्या विरहामध्ये निराधार झालेल्या तिला (सिच्या) चतुर मैत्रिणी सावरून धरितात.

चोळी

कप्पासं कुप्पासन्तरम्मि तइ खित्तमिति भणिऊण ।

अत्ता बलाहिरेणं थणाणं मह कारिआवत्या ॥ ८०४ ॥

कार्पासः कञ्चुक्यन्तरे त्वया क्षिप्त इति भणित्वा ।

अत्ता बलादाभीरेण स्तनयोर्मम कृतावस्था ॥ ८०४ ॥

काचित् कृतार्थाभिसारा सपत्नीः श्रावयन्ती अभिसारगुप्तिमाह ।

कुप्पासमिति । कूर्पासान्तरे त्वं पाक्षिकम् (?) भण ताः— ॥

दुःखबलाधिकारेण सा स्तनयोर्मम कृतावस्था ।

कूर्पासकश्चौलः कञ्चुलिकेति यस्य प्रसिद्धिः ॥ ८०४ ॥ (वेबर-टीका)

धरुनी माझे केस, भुजांनी घट्ट बांधली मोळी ।

केलि कशी दुर्दशा पहा तरि चुरगळलेली चोळी ॥ ८०४ ॥

[फडात दडला चोर, सांगतो हळूच हलता ऊस ।

घेइ आळ चोळीत लपविला तू अमुचा कापूस ॥

अहीर-आते, चाचपता ग चुरतो दोन्ही स्तन ।

दांडगटाने अशी अवस्था केली ग दाबुन ॥ ८०४ ॥]

आत्याबाई, ' (माझा) कापूस तू (स्वतःच्या) चोळीत ठेविलास की !' —

असे म्हणून त्या आभीराने माझ्या स्तनांची काय दशा करून सोडिली पहा !

असंतुष्ट

गाईउ पञ्चखारिम्भरीउ चत्तारि पक्कल-बइल्ला ।

संपण्णं चालावल्लरअं सेवा सिवं कुणउ ॥ ८०५ ॥

गावः पञ्चखारीभृताश्चत्वारः पक्ववलीवर्दाः ।

संपन्नं क्षेत्रं (?) सेवा शिवं करोतु ॥ ८०५ ॥

पाच घागरी दूध देत जी गाय काढिता धार ।
नको अम्हांला, सुपीक शेते पुष्ट बैल ते चार ॥
नसे घनाचे आकर्षण ते दीन सेवकापरी ।
दैवाने जे दिले तयातच समाधान अंतरी ॥ ८०५ ॥

पाच 'खारी' (= एक प्राचीन माप) भरून (दूध देणाऱ्या) गायी, चार घष्ट-
पुष्ट बैल, समृद्ध शेती (?)—(पण) ही सेवा तुमची तुम्हांला लखलाभ होवो
(शब्दशः—तुमचे भले करो).

काळी अणुराअ-रअण-भरिअं कञ्चण-कलस्स व्व तरुणि-थण-वट्टम् ।
मोहोर तस्स च्चिअ मुहम्मि किआ मसि-मुद्दा मअण-राएण ॥ ८०६ ॥

अनुरागरत्नभृतं काञ्चनकलशाविव तरुणीस्तनवृत्तम् ।
तस्यैव मुखे कृता मसीमुद्रा मदनराजेन ॥ ८०६ ॥

तरुणी-कांचनकुचकुंभांतुन भरली प्रीतीरत्ने ।
मुखी लाविली मोहर काळी रक्षाया मदनाने ॥ ८०६ ॥

सुवर्णकलशांप्रमाणे दिसणारे, प्रेमरत्नांनी भरलेले, तरुणींच्या स्तनांचे वर्तुळ,—
त्याच्याच तोंडावर मदनराजाने शाईची (काळी) मोहोर लाविली आहे.

वैद्यराज विज्ज पिआसा बहलइ घण-ताओ खणखणम्मि रोमञ्चो ।
हिएए ण भाइ अण्णं लज्जापत्थेहि तेजिआ पाणा ॥ ८०७ ॥
वैद्य पिपासा बहलीभवति घनतापः क्षणे क्षणे रोमाञ्चः ।
हृदये न भ्रात्यन्नं लज्जाप्रस्थैः (?) तेजायन्ते प्राणाः ॥ ८०७ ॥
कंठशोष होतसे सारखा, अंगांगांची लाही ।
काटा येई अन्नावरती मुळी वासना नाही ॥
कासाविस हो जीव सखीचा नसे भरवसा काही ।
घन्वंतरि ते तुम्हीच तिजला कुणीहि दुसरा नाही ॥ ८०७ ॥

वैद्यराज, तहान वाढत आहे; ताप चढत आहे; क्षणाक्षणाला (अंगावर) काटा
येत आहे; जिवाला अन्न भावत नाही; अतिलाजेमुळे (?) प्राण कासावीस होत
आहेत.

तीच शिक्षा गाहाणं अ गेआणं अ तन्ती-सद्दाणं पोढ-महिलाणम् ।
ताणं सो च्चिअ दण्डो जे ताण रसं ण आणन्ति ॥ ८०८ ॥
गाथानां च गेयानां च तन्त्रीशब्दानां प्रौढमहिलानाम् ।
तेषां स एव दण्डो ये तेषां रसं न जानन्ति ॥ ८०८ ॥

कवितारस, संगीत, प्रौढ ती महिला-स्वरमाधुरी ।

रुचे न ज्याते, अरसिकता ही शिक्षा त्याला पुरी ॥ ८०८ ॥

कवितांची, गायनाची, तंतुवाद्यांच्या झंकारांची आणि प्रौढ स्त्रियांची गोडी ज्यांना नाही, त्यांना तीच शिक्षा !

श्री विवरोअ-रअम्मि सिरी बह्यं दृढूण णाहि-कमलत्थम् ।
हरिणो दाहिण-न (? ण) अणं रसाजला झत्ति ढक्केइ ॥ ८०९ ॥
विपरीतरते श्रीर्नह्याणं दृष्ट्वा नाभिकमलस्थम् ।
हरेर्दक्षिणनयनं रसाकुला झटिति च्छादयति ॥ ८०९ ॥
मनोरमा एकान्ती निरखी करिता रति विपरीत ।
दिसे विपंची नाभीकमळी होय मनी भयभीत ॥
संकोचित ती तरी सावरी चातुर्ये लडिवाळा ।
लाजत लक्ष्मी चुंबुनि झाकी हरिचा उजवा डोळा ॥ ८०९ ॥
विपरीत संभोगाच्या वेळी (विष्णूच्या) नाभिकमलातील ब्रह्मादेवाला पाहताच
रसमग्न लक्ष्मीनेच झटकन विष्णूचा उजवा डोळा झाकून टाकिला.

महात्मे लडह-विलआणें लोअण-कडक्ख-विकखेव-जणिअ-संदावा ।
झिज्जन्ति महा-सत्ता चित्तुव्वेअण-सहा होन्ति ॥ ८१० ॥
सुकुमारवनितानां लोचनकटाक्षविक्षेपजनितसंतापाः ।
क्षीयन्ते महासत्त्वाश्चित्तोद्वेजनसहा भवन्ति ॥ ८१० ॥
सुंदर ललना लोचनविभ्रम जितेंद्रियाते मोही ।
कटाक्षशर साहता महात्मे होती ते कृशदेही ॥ ८१० ॥

सुकुमार स्त्रियांच्या नेत्रकटाक्षांच्या फेकीने घांयाळ होऊन धीरवृत्तीचे लोक-
(देखील) खंगतात; (पण) ते मनातली खळबळ सहन करितात (करू शकतात.)

सद्गुपदेश तह हस जह ण हसिज्जसि तह जम्प जहा पर-प्पिअं होइ ।
तह जिअ जह लहसि जसं तह मर जह ण उण संभवसि ॥ ८११ ॥
तथा हस यथा न हस्यसे तथा जल्प यथा परप्रियं भवति ।
तथा जीव यथा लभसे यशस्तथा अत्रियस्व यथा न पुनः संभवसि ॥ ८११ ॥
हसू न होइल कधी आपले असे असावे हसे ।
बोल असावे असे मधुर की लाविल लोका पिसे ॥
असे जगावे जगी उमटवी यशकीर्तीचे ठसे ।
एकदाच की असे मरावे पुन्हा न हो बारसे ॥ ८११ ॥

श्री

मनोरमा एकांती निरखी करिता रति विपरीत ।
दिसे विपंची नाभीकमळी होय मनी भयभीत ॥
संकोचित ती तरी सावरी चातुर्ये लडिवाळा ।
लाजत लक्ष्मी चुंबुनि आकी हरिचा उजवा डोळा ॥ ९.८०९

रुघळ

खुशाल खाऊ देत पारवे, शेत आपुले आई !
शंतावरती राखणिला भी मुळी जायची नाही ॥
खट्याळ मेले वाटसरू ते येती चुकुनी वाट ।
माहित असुनी मलाच पुसती पुढली पाउलवाट ॥ ९.८१४

असा हस की, ज्यायोगे तुझे हसू होणार नाही; असे बोल की, जे लोकांना हवे-हवेसे होईल; असा जग की, ज्यामुळे कीर्तीची जोड होईल; आणि असा मृत्यू पत्कर की, पुन्हा जन्म म्हणून तुला येणार नाही.

सबुरी छप्पअ गम्मसु सिसिरं पासा-कुसुमेहिं ताव मा मरसु ।
जीअन्तो दच्छिहिसि अ पुणो वि रिद्धि वसन्तस्स ॥ ८१२ ॥

षट्पद गमय शिशिरं पाशाकुसुमेस्तावन्मा त्रियस्व ।
जीवन् द्रक्ष्यसि च पुनरप्यृद्धि वसन्तस्य ॥ ८१२ ॥

येत शिशिर धीर धरी कोंडुनि घे आसरा ।
कसाहि पुष्पपाकळीत कंठि काळ मधुकरा ॥
लुटावया मिळे पुढे जिवंत राहसी जरी ।
ये वसंत सुमविकास, मधुसुगंध केसरी ॥ ८१२ ॥

भ्रमरा, 'पाश' फुलांसमवेत तोवर तू (कसा तरी) शिशिर ऋतू काढ. मरून जाऊ नकोस. जिवंत राहिलास, तर पुन्हा वसंताची समृद्धी तुला पहावयाला मिळेल.

गजेंद्र सन्वत्य होइ ठाणं रासह-महिसाणं मेस-वुसहाणम् ।
भद्र-गइन्दाणमहो महा-वणं अहव महा-राओ ॥ ८१३ ॥

सर्वत्र भवति स्थानं रासभमहिषाणां मेषवृषभाणाम् ।
भद्रगजेन्द्राणामहो महावनमथवा महाराजः ॥ ८१३ ॥

वृषभ, रासभा, महीष, मेषा कुठेहि लाभे स्थान ।
महाविपिनि वा राजगृही तो गजराजाचा मान ॥ ८१३ ॥

गाढवे, रेडे, मेंढे आणि बैल ह्यांना काय कोठेही राहता येते; (पण) अहो, 'भद्र' जातीच्या गजराजांना मात्र महारण्य किंवा सम्राट ह्यांचाच आसरा (लागतो).

लघळ अब्बो ण आमि खेत्तं खज्जउ साली वि कीर-णिवहेहिम् ।
जाणन्ता अवि पहिआ पुच्छन्ति पुणो पुणो मग्गम् ॥ ८१४ ॥

अब्बो न यामि क्षेत्रं खाद्यतां शालिरपि कीरनिवहैः ।
जानन्तोऽपि पथिकाः पृच्छन्ति पुनः पुनर्मार्गम् ॥ ८१४ ॥

खुशाल खाऊ देत पारवे शेत आपुले आई ।
शेतावरती राखणिला मी मुळी जायची नाही ॥
खट्याळ मेले वाटसरू ते येती चुकुनी वाट ।
माहित असुनी मलाच पुसती पुढली पाउलवाट ॥ ८१४ ॥

आई ग, मी शेतात जायची नाही. खुशाल खाऊ देत पोपटांचे थवे साळी. ठाऊक असूनदेखील पथिक फिरून-फिरून (मला) वाट विचारीत राहतात.

संताप अत्यक्कागअ-दिट्ठे बहुआ दइअम्मि गुरु-पुरओ ।
 जूरइ णिवडन्ताणं हरिस-विफन्दन्त-वलआणम् ॥ ८१५ ॥
 अकस्मादागतदृष्टे वधूका दयिते गुरुपुरतः ।
 ऋष्यति निपतद्भूयो हर्षविकसद्भूयो वलयेभ्यः ॥ ८१५ ॥
 पाहताच नववधू अचानक प्रियकर येता घरी ।
 ओघळली कंकणे करांतिल हर्ष न मावे उरी ॥
 आजुबाजुला वडीलधारी घरातील माणसे ।
 अस्ता आला राग तियेला, ओठी अडले हसे ॥ ८१५ ॥
 पति अवचित आलेला पाहून (वायकोला झालेल्या आनंदामुळे तिच्या हातामधली काकणे) हर्षाने विकास पावून वडीलघान्या लोकांच्या समसच गळून पडली, (म्हणून) ती काकणांवरच संतापली.

डोळे अच्छीहिं तुज्ज सुन्दरि बाहिर-धवलेहिं मज्झ-कसणेहिम् ।
 एएहिं को ण दमिओ पिसुणेहिं व कण्ण-लगेहिम् ॥ ८१६ ॥
 अक्षिभ्यां तव सुन्दरि वहिर्धवलाभ्यां मध्यकृष्णाभ्याम् ।
 एताभ्यां को न दमितः पिशुनाभ्यामिव कर्णलग्नाभ्याम् ॥ ८१६ ॥
 वरपांगी हे धवल भासती सुलोचने तव डोळे ।
 खुणावोत पापणी दावितो अंतरंग ते काळे ॥
 असेच असती दुर्जन जगती दिसती साधेभोळे ।
 वशीकरण जाणती, लागुनी कानी फितुरी चाळे ॥ ८१६ ॥
 सुंदरी, बाहेरून निर्मळ दिसणारे, (पण) आतून काळेकट्ट असलेले असे (लोकांच्या) कानांशी लागलेले दुर्जन जसे कोणाला दडपून टाकीत नाहीत?—त्याप्रमाणे सभोवार पांढरेशुभ्र आणि मध्यभागी काळेभोर असणारे व कानांपर्यंत जाऊन टेकणारे तुझे हे (सुदीर्घ) डोळे कोणाचा कब्जा घेत नाहीत?

गाल? एह इमीअ णिअच्छह विह्मिअ-हिअआ सही पुलोएइ ।
आरसा? अद्दाअम्मि कवोलं कवोल-पट्टम्मि अद्दाअम् ॥ ८१७ ॥
 एतेमां पश्यत विस्मितहृदया सखी प्रलोकयति ।
 आदर्शं कपोलं कपोलपट्ट आदर्शम् ॥ ८१७ ॥
 निरखित सौंदर्य सखी आरशात आपुले ।
 रंगले गुलाब गाल बिंबित प्रतिबिंब खुले ॥
 गालावर ऐन्याचे दिसति तरल कवडसे ।
 ऐन्यातुनि गालाचे लालस प्रतिबिंब हसे ॥ ८१७ ॥

या, या. पहा ह्यांच्याकडे. मनात थक्क होऊन सखी वघत आहे,— आरशात गाल आणि गालाच्या (नितळ) विस्तारावर आरसा !

चिमुरडी कइआ जाआ कइआ णु सिक्खिआ माइआ हअ-कुमारी ।
 तं तं जाणइ सव्वं जं जं महिलाओं जाणन्ति ॥ ८१८ ॥
 कदा जाता कदा नु शिक्षिता मातर्हंतकुमारी ।
 तत् तज्जानाति सर्वं यद्यन्महिला जानन्ति ॥ ८१८ ॥
 कुठे ग शिकली ! कुणी शिकविले ! अमुनि चिमुरडीं पोर ।
 रमणिजनांते कळे न तेही जाणत लसणी चोर ॥
 अनुभवेच जी कळती गुपिते, नाजुक खाचाखोचा ।
 ठाउक हिजला कुणी पदर तो कसा सावरी ओचा ॥ ८१८ ॥
 अयाई ! ही चिमुरडी पोर जन्मली कधी ? शिकली तरी कधी ? (प्रीढ)
 महिलांना जे-जे माहीत असते, ते-ते सारे हिला अवगत आहे की !

ग्राममण्डन खण-पिट्ट-धूसर-त्थणि महु-मअ-तम्बच्छि कुवलआभरणे ।
 कण्ण-गअ-चूअ-मञ्जरि पुत्ति तुए मण्डिओ गामो ॥ ८१९ ॥
 क्षणपिष्टधूसरस्तनि मधुमदता म्राक्षि कुवलयाभरणे ।
 कर्णगतचूतमञ्जरि पुत्ति त्वया मण्डितो ग्रामः ॥ ८१९ ॥
 वाकुनि दळता पीठ सुंदरी धूसर झाले स्तन ।
 मदिरेच्या धुंदीत जाहले लाल तुझे लोचन ॥
 सजवायाते तनू घातली प्रफुल्ल कमळे निळी ।
 कानि खोविली आम्रमंजिरी शोभा ती आगळी ॥
 मादक सौंदर्याचे उघळित हे हिरवे वैभव ।
 नटुनि नटविता करिशी अपुल्या गावाचा गौरव ॥ ८१९ ॥
 सणासुदीचे पीठ दळल्याने जिचे स्तन पांढुरके झाले आहेत, मद्याच्या कैफाने
 (मधुमासाच्या मदाने) जिचे डोळे लालट झाले आहेत, आणि नीलकमलांची
 भूषणे धारण केलेल्या व कानावर आंब्याचा मोहोर ठेविलेल्या अशा हे मुली, तू
 (सारा) गाव की ग विभूषित केला आहेस !

अधर मग्गिअ-लद्धे बलामोडि-चुम्बिए अप्पणेण उवणीए ।
 एकस्मि पिआ-अहरे अण्णणा होन्ति रस-हेआ ॥ ८२० ॥
 मार्गितलब्धे वलाच्चुम्बित आत्मनोपनीते ।
 एकस्मिन् प्रियाघरेऽन्यान्ये भवन्ति रसभेदाः ॥ ८२० ॥
 शोधित वारंवार गवसता घ्यावे बलचुंबन ।
 कधी येतसे पुढे स्वागता स्वयेच जो आपण ॥
 मधुराधर हा तुझा साजणी घेताना चुंबन ।
 असे एक तरि पहा दावितो विविध रसांचे गुण ॥ ८२० ॥

(कधी) शोधल्यावर मिळणारा, (कधी) वळेच चुंबिलेला, (कधी) आपण होऊन पुढे केलेला,—अशा प्रियेच्या अघराच्या ठिकाणी अनेकविध रस प्रत्ययाला येतात.

अकथित

उत्फुल्ल-लोअणेणं कबोल-बोसट्टमाण-सेएणम् ।

अ-हणन्तेण वि भणिआ मुहेण से कज्ज-णिव्वत्ती ॥ ८२१ ॥

उत्फुल्ललोचनेन कपोलावसर्पत्स्वेदेण ।

अभणतापि भणिता मुखेन तस्याः कार्यनिवृत्तिः ॥ ८२१ ॥

स्वेदबिंदु ओघळती गाली प्रफुल्ल ते लोचन ।

मूकवचे सांगती ओठ ते तृप्त कामजीवन ॥ ८२१ ॥

ढोळे विस्फारित, गालांवरून स्वेदबिंदू ओघळत असलेले,—अशा तिच्या मुखाने न सांगताच कार्यसमाप्ती झाल्याचे सांगितले.

प्रेमचिन्हे

जत्थ ण उज्जागरओ जत्थ ण ईसा विसूरणं माणो ।

सब्भाव-चाडुअं जत्थ णत्थि णेहो तर्हि णत्थि ॥ ८२२ ॥

यत्र नास्त्युज्जागरको यत्र नेष्या खेदो मानः ।

सद्भावचाटुकं यत्र नास्ति स्नेहस्तत्र नास्ति ॥ ८२२ ॥

कलह, जागरण, नसे असूया, रुसवा फुगवा असा ।

भावपूर्ण मधुबोल न उमटे, स्नेह असावा कसा ? ॥ ८२२ ॥

जेथे ना जागरण, जेथे ना असूया, ना दुःख, ना मान,—जेथे ना सद्भावाचे गोड बोल, तेथे प्रेमाचाही ठिकाणा नाही.

चित्र

मह पइणा थण-जुअले पत्तं लिहिअं ति गन्विआ कीस ।

आलिहइ महं पि पिओ जइ से कम्पो च्चिअ ण होइ ॥ ८२३ ॥

मम पत्या स्तनयुगले पत्रं लिखितमिति गर्विता कीदृशी ।

आलिखति ममापि प्रियो यदि तस्य कम्प एव न भवति ॥ ८२३ ॥

पतिने जरि वक्षःस्थलि लिहिले ग प्रेमपत्र ।

जाउ नको चढुनि अशी मिचकावित उभय नेत्र ॥

प्रेमचित्र रेखाया धरिता पति स्तनयुगुलां ।

चित्र राहिले अपुरे, हातच ग थरथरला ॥

रसिक फार चित्रकार, सुंदर किति रंग भरे ।

अस्थिर उर, अस्थिर कर, केवि होय चित्र पुरे ? ॥ ८२३ ॥

माझ्या पतीने स्तनांवर चित्र रेखाटले, म्हणून कशासाठी चढून जातेस अशी ? माझ्यादेखील प्रियकराने ते रेखाटले असते,—जर त्याचा (हात) (भावावेगाने) थरथरलांच नसता तर !

करंटी कण्णे पडिअं हिअए पडिअं चिअ ओ मए अ-भव्वाए ।
 जाभि त्ति तुज्ज वअणं किं व ण सहिअं पवासस्स ॥ ८२४ ॥
 कर्णे पतितं हृदये पतितमेवाहो अभव्यायाः ।
 यामीति तव वचनं किं वा न सोढं प्रवासस्य ॥ ८२४ ॥
 'जाइन मी दूरदेशि', कानी पडताच बोल ।
 हृदय जाहले विदीर्ण देहाचा सुदत तोल ॥
 साहत्से दुःख सदा मी खरोच दुद्वेवी ।
 सोडुनि मज त्यात पुन्हा घालिसि भर आज नवी ॥ ८२४ ॥
 'मी (प्रवासाला) निघालो,' हे तुझे शब्द कानी पडले, ते मज करंटीच्या हृदयालाच जाऊन भिडले. हाय ! (तुझ्या) प्रवासाचे काय-एक रे मी सोसले नाही ?

पावले सम-पन्थ-पत्थिअस्स वि पहिअस्स खलन्ति पुढम-दिअहम्मि ।
 हिअअ-ट्ठिअ-जाआ-गुरु-णिअम्ब-हारेण व पआइम् ॥ ८२५ ॥
 समपथप्रस्थितस्यापि पथिकस्य स्वलन्ति प्रथमदिवसे ।
 हृदयस्थितजायागुरुनितम्बभारेणेव पदानि ॥ ८२५ ॥
 वाटसरूची प्रवासात या पडती जड पावले ।
 नसे चढण जरि वाट सरळ ती, चाल तरी अडखळे ॥
 पृथुलनितंबा, प्रियरमणीचा भार न साहे उरी ।
 थकल्यापरि चालतो म्हणुनि का निमूट वाटेवरी ॥ ८२५ ॥
 सपाट प्रदेशावरून निघालेला असतानाही (प्रवासाच्या) पहिल्या दिवशी पथिकाची पावले जणू हृदयस्थ भार्याच्या जड नितंबांच्या भारामुळे अडखळू लागली.

नामाक्षर संदेसो वि ण लिहिओ लेहे पहिएण कत्थ घर-तत्ती ।
 अणवरअ-लिहिअ-गेहिणि-गोत्तक्खर-पूरिए पत्ते ॥ ८२६ ॥
 संदेशोऽपि न लिखितो लेखे पथिकेन कुतो गृहचिन्ता ।
 अनवरतलिखितगेहिनीगोत्राक्षरपूरिते पत्रे ॥ ८२६ ॥
 परदेशाहुनि पत्र प्रियाचे तिचिया पडले करी ।
 ख्यालिखुशाली नसे चौकशी, काय चालले घरी ॥
 लिहिले केवळ नाव गृहिणीचे, कागद कोरा नुरे ।
 केले तिचिया नामजपाने पत्र आपुले पुरे ॥ ८२६ ॥
 (प्रवासातल्या) पथिकाने (पाठविलेल्या) पत्रात निरोपही काही लिहिला नाही, मग घराची चिन्ता ती कोठून लिहिणार ? (अथपासून इतीपर्यंत) सतत लिहिलेल्या वायकोच्या नामाक्षरांनीच पत्र भरून गेले.

घामाघूम

उप्येक्खा-गअ-दइअङ्ग-सङ्गमुच्चलिअ-विउण-सेआए ।
बोलीणो वि ण णाओ पउत्थ-पइआइ हेमन्तो ॥ ८२७ ॥

उत्प्रेक्षागतदयिताङ्गसङ्गमुच्चलितद्विगुणसेकायाः ।
व्यतिक्रान्तोऽपि न ज्ञातः प्रोषितपथिकाया हेमन्तः ॥ ८२७ ॥

परदेशी प्रियपती, विरहिणी, गेला कालावधी ।
विरहाचा संपला हिवाळा, कसा न कळला कधी ॥
मनोमयी सहवास प्रियाचा, स्वप्नातच ती जणू ।
अंग-अंग मोहरे भिजावी घर्मजलाने तनू ॥ ८२७ ॥

कल्पनेतल्या प्रियकराच्या (सततच्या) शरीरस्पर्शाने जिला दुष्पट घाम येत आहे,
अशा प्रोषितभर्तुकैला हेमन्तऋतू संपलेलादेखील कळला नाही.

स्वप्नसुख

सिखिणअ-लद्ध-पिअअम-पुलउगाम-णिबभरेहिँ अङ्गोहिम् ।
परिरम्भणे सुहाइं पावउ मा णं पवोहेह ॥ ८२८ ॥

स्वप्नलब्धप्रियतमपुलकोद्रमनिर्भरैरङ्गः ।
परिरम्भणे सुखानि प्राप्नोतु मैनां प्रबोधयत ॥ ८२८ ॥

अनुभवते सुखस्वप्नि प्रियाच्या सखि गाढालिंगनी ।
पुलकित झाली गात्रे सारी, नका ग उठवू कुणी ॥ ८२८ ॥

स्वप्नात भेटलेल्या प्रियकरामुळे जिच्या अंगांगांवर रोमांच फुलले आहेत, त्या
हिला आलिंगनाचे सौख्य लाभू द्या. हिला जागे करू नका.

निःश्वास

विज्जावेइ पईवं अब्भट्टन्तीएँ पहिअ-जाआए ।
पिअअम-विओअ-दीहर-णीसह-णीसास-रिञ्छोली ॥ ८२९ ॥

विध्मापयति प्रदीपमभ्युत्तिष्ठन्त्याः पथिकजायायाः ।
प्रियतमवियोगदीर्घनिःसहनिःश्वासपडितः ॥ ८२९ ॥

दीर्घ विरहगेहिनी दुर्बला धरी प्रियाचा ध्यास ।
दीप लाविता विस्रे ज्योत ही सोडिताच निःश्वास ॥ ८२९ ॥

(दिवा लावण्यास) उठलेल्या पथिकभायेंचे, प्रियतमाच्या वियोगाने दीर्घ झालेले
असह्य निःश्वास तो दिवा मालवून टाकतात.

तीर्थ

जं पीअं मङ्गल-वासणाएँ पत्थाण-पढम-दिअहम्मि ।
बाह-सलिलं ण चिट्ठइ तं चिअ विरहे खवन्तीए ॥ ८३० ॥

यत् पीतं मङ्गलपात्रात् प्रस्थानप्रथमदिवसे ।
वाष्पसलिलं न तिष्ठति तदेव विरहे सदत्याः ॥ ८३० ॥

घेई मंगलतीर्थ तेवढे, पती प्रवासा जाता ।
 प्याली नच ती वुसरे पाणी विरहकाल तो घेता ॥
 अश्रु न खळती परी लोचनी सतत लागती धारा ।
 कंठितसे दिन पिउनि आसवे निःश्वासाचा वारा ॥ ८३० ॥

(पती) प्रवासाला जाण्याच्या पहिल्या दिवशी जे अश्रुजल मंगलपात्रातून ती प्याली, तेच विरहात रडणाऱ्या तिचे (पिण्याचे) थांबले म्हणून नाही.

रडवेली

उक्कण्ठा-णिच्छाआ सव्वं उण परिअणं रूआवेइ ।
 आअम्बिरेहिं अज्जा फुसिअ-परुण्णेहिं अच्छीहिम् ॥ ८३१ ॥
 उत्कण्ठानिश्छाया सर्वं पुनः परिजनं रोदयति ।
 आताम्राभ्यामार्या प्रोञ्छितप्ररुदिताभ्यामक्षिभ्याम् ॥ ८३१ ॥
 रडुनी रडुनी पुसता फिरुनी लाल जाहले डोळे ।
 मुख झाले निस्तेज लागले गाली काजळ काळे ॥
 विरहदुःखिता रडता बघुनी, करुणा ये गणगोता ।
 सहकपेने रडती प्रियजन तिला दिलासा देता ॥ ८३१ ॥

हुरहुरीने पांढरीफटक पडलेली आर्या (डोळे) पुसून-पुसून (पुन्हा) रडणाऱ्या आणि किंचित लाल झालेल्या डोळ्यांमुळे साऱ्या सेवकवर्गाला रडू आणिते.

शिरीष

जह दिअह-विरामो णव-सिरीस-गन्धुद्धुराणिलग्घविओ ।
 पहिअ-घरिणीअ ण तहा तवेइ तिव्वो वि मज्झहो ॥ ८३२ ॥
 यथा दिवसविरामो नवशिरीषगन्धोद्धुरानिलार्घापितः ।
 पथिकगृहिष्या न तथा तापयति तीन्नोऽपि मध्याह्नः ॥ ८३२ ॥
 विरहिणी ती सोसते दुपारी झळाहि तीव्र उन्हाळी ।
 शिरीषकुसुमसुगंधित वारे जाळति संध्याकाळी ॥ ८३२ ॥

नवीन (फुललेल्या) शिरीषफुलांच्या सुगंधाने भारावलेल्या वाऱ्याने संमानित केलेली दिवसाची संध्याकाळ जशी पथिकाच्या गृहिणीला जाळून-भाजून काढिते, तशी कडकडीत भर दुपारदेखील काढीत नाही.

लटक्या

कथा

चिर-पवसिअ-दइअ-कहा-णिउणाहिं सहीहिं विरह-सहणत्थम् ।
 अलिआ अवि अवरहा वहूएँ कमसो कहिज्जन्ति ॥ ८३३ ॥
 चिरप्रोषितदयितकथानिपुणाभिः सखीभिर्विरहसहनार्थम् ।
 अलीका अप्यपराधा वध्वै क्रमशः कथ्यन्ते ॥ ८३३ ॥

सुसह्य व्हाया विरह सखीचा प्रियकर मानसकेली ।

नवलकया रचुनिया सांगती कल्पक चतुर सहेली ॥ ८३३ ॥

(भायेंने) विरह (नीटपणे) सहन करावा, म्हणून दीर्घकाळ प्रवासाला गेलेल्या पतीच्या गोष्टी सांगण्यात तरवेज असलेल्या तिच्या सहेली त्याच्या खोटयानाट्या-देखील अपराधांच्या कहाण्या रचून सांगतात.

लेखणी

जं जं पडत्य-पड्या पिअम-णामक्खरं लिहइ लेहे ।

तं तं तल्लेहणिआणुसार-गलिओ पुसइ सेओ ॥ ८३४ ॥

यद्यत् प्रोषितपतिका प्रियतमनामाक्षरं लिखति लेखे ।

तत् तल्लेखनिकानुसारगलितः प्रोच्छति स्वेदः ॥ ८३४ ॥

पत्र लिहाया घरी लेखणी विरही आणुनि आव ।

लज्जित हो आपुलीच आपण लिहिताना प्रिय नाव ॥

रोमांचित हो तनू ओघळे बोटांवरुनी घाम ।

पुसट होति अक्षरे दिसेना भिजलेले ते नाम ॥ ८३४ ॥

प्रोषितभर्तृकेने प्रियतमाचे जे-जे म्हणून नावाचे अक्षर पत्रामध्ये लिहिले, ते-ते तिच्या लेखणीच्या वाटेने गळणाऱ्या तिच्याच घामाने पुसून टाकिले.

मिटले

अच्छउ णिमीलिअच्छी मा मा वारेह पिअमासाए ।

डोळे

तेण विणा किं पेच्छउ उम्मिल्लेहिं वि अच्छीहिम् ॥ ८३५ ॥

आस्तां निमीलित्वाक्षी मा मा वारयत प्रियतमाशया ।

तेन विना किं प्रेक्षतामुन्मीलिताभ्यामप्यक्षिभ्याम् ॥ ८३५ ॥

प्रियभेटीस्तव ध्यान लाविते घेई डोळे मिटुनी ।

नका जागवू कुणास पाहिल नेत्र उघडता रमणी? ॥ ८३५ ॥

प्रियतम (दिसेल) ह्या आशेने हिने डोळे मिटून घेतलेले आहेत ; - असू द्या. तो नसताना तिने डोळे उघडल्यावर वधावे तरी काय?

विरंगुळा

दीहुण्णा णीसासा रणरणओ रुद्ध-गगिरं गेअम् ।

पिअ-विरहे जीविअ-वल्लहाणं एसो च्चिअ विणोओ ॥ ८३६ ॥

दीर्घोष्णा निःश्वासा रणरणको रुद्धगद्गदं गेयम् ।

प्रियविरहे जीवितवल्लभानामेष एव विनोदः ॥ ८३६ ॥

हृदय विकल विरहिणी उसासत गाती करुणागीते ।

वियोगदिन कंठिते उपाये याच जीव जगवीते ॥ ८३६ ॥

दीर्घ व कढत सुस्कारे, व्याकुलता आणि (कंठ) भरून आल्यामुळे गद्गद (आवाजाने) गाइलेले गीत,— ज्यांचा प्रियतम विद्यमान आहे, त्यांना प्रियतमाच्या वियोगात हाच विरंगुळा.

मागणी जइ देव तूं पसण्णो मा करिहिसि मज्झ माणुसं जम्म ।
 जइ जम्मं मा पेम्मं जइ पेम्मं मा जणे दुलहे ॥ ८३७ ॥
 यदि दैव त्वं प्रसन्नं मा कुरु मम मानुषं जन्म ।
 यदि जन्म मा प्रेम यदि प्रेम मा जने दुर्लभे ॥ ८३७ ॥
 दैवा जरि तू प्रसन्न होसी ऐक मागणी माझी ।
 नकोच मानवजन्म, गुंतवू नकोस प्रीतीमाजी ॥
 प्रेम द्यायचे असेल, तरि ती नकोच दुर्मिळ व्यक्ती ।
 अप्राप्याची नको देउ रे मजलागी आसवती ॥ ८३७ ॥

दैवा, जर तू प्रसन्न होत असशील, तर मला मनुष्यजन्म देऊ नकोस; जर जन्म देणारच असलेस, तर प्रेम नको; आणि जर प्रेमभावना देणार असशील, तर ती दुर्लभ माणसाच्या ठिकाणी तरी नको.

उन्हाळ्या रात्री राईणें भणइ लोओ जा किल गिहम्मि होन्ति मडहाओ ।
 मह उण दइएण विणा ण आणिसो कीस वड्डन्ति ॥ ८३८ ॥
 रात्रीणां भणति लोको याः किल ग्रीष्मे भवन्ति लघ्वयः ।
 मम पुनर्दयितेन विना न जानीमः कीदृश्यो वर्धन्ते ॥ ८३८ ॥
 जन म्हणती की उन्हाळ्यातल्या रात्री असती सान ।
 विरहकालि परि दीर्घ भासती अनुभव उलटा जाण ॥ ८३८ ॥

रात्रीच्याविषयी लोक म्हणतात, त्या ग्रीष्मात खरोखर लहान होतात म्हणून. पण माझ्या बाबतीत मात्र प्रियतमाच्या विरहात — कोण जाणे ? — कशा लांब होतात ते.

विरहायण एक्के अणे दिअहा बीए रअणीओं होन्ति दीहाओ ।
 विरहाअणो अ-पुव्वो एत्थ दुवे च्चेअ वड्डन्ति ॥ ८३९ ॥
 एकस्मिन्नयने दिवसा द्वितीये रजन्यो भवन्ति दीर्घाः ।
 विरहायनमपूर्वमत्र द्वावेव वर्धते ॥ ८३९ ॥

दिवस दीर्घ हो एका अयनी, दुसऱ्या अयनी रात्र ।
 विरही वर्षे दोन्ही अयनी दीर्घ दिवस अन् रात्र ॥ ८३९ ॥

एका अयनात दिवस, तर दुसऱ्यात रात्री लांब होतात; विरहायण मात्र अपूर्व असते. त्यात दोन्ही बाढतच राहतात.

रसायने चिर-जीवित्तण-कड्ढखिरि मा तम्म रसाअणोहिं अ-थिरेहिम् ।
 विरहं पवज्ज जाअन्ति जेण जुअ-दीहरा दिअहा ॥ ८४० ॥
 चिरजीवनकाङ्क्षाशीले मा ताम्य रसायनैरस्थिरैः ।
 विरहं प्रपद्यस्व जायन्ते येन युगदीर्घा दिवसाः ॥ ८४० ॥

जरी मानसी असेल रमणी वाढावे दिनमान ।
चंचल चित्त रसायन प्यावे, विरहकालि अनुपान ॥
दिवस युगांपरि होतिल मोठे पीता अमृतपेय ।
बहुत काल तुज जगावयाचे सहजच लाभे श्रेय ॥ ८४० ॥

दीर्घकाळ जगण्याची इच्छा करणाऱ्या स्त्रिये, खंतावू नकोस. चंचलपणा
आणणारी औषधे घेऊन तू विरहात रहा. म्हणजे दिवस (तुला) युगांप्रमाणे
लांबलचक होतील.

शेजारिण

रुअइ रुअन्तीएँ मए ओहि-दिणे गणइ झिज्जइ अहं व ।
पिअ-विरहे मामि सअज्जिआएँ णेहो च्चिअ अ-पुव्वो ॥ ८४१ ॥

रोदति रुदत्यां मय्यवधिदिनानि गणयति क्षीयत अहमिव ।
प्रियावरहे मातुलान प्रातिवेशिकायाः स्नेह एवापूर्वः ॥ ८४१ ॥

प्रियाविरह घडता मी रडते, रडते शेजारिण ।

दिवस मोजते माझ्यापरि ती मजसह रातंदिन ॥

सहकंपेने होय कृशांगी, सदा विचारी क्षेम ।

तिचे खरोखर माझ्यावरती मनापासुनी प्रेम ॥ ८४१ ॥

प्रियतमाच्या विरहात मी रडताना ती रडते; ती विरहाचे दिवस मोजते;
माझ्यासारखीच तीही खंगते; मामी, शेजारिणीचे हे प्रेम अपूर्वच की !

गळामिठी

कण्ठ-ग्गहणेण सअज्जिआएँ अब्भागओवआरेण ।
वहुआएँ पइम्मि वि आगअम्मि सामं मुहं जाअम् ॥ ८४२ ॥

कण्ठग्रहणेन प्रातिवेशिकाया अभ्यागतोपचारेण ।

वध्वाः पत्यावप्यागते श्यामं मुखं जातम् ॥ ८४२ ॥

घालि मिठी ती शेजी येता प्रियकर अपुल्या सदनी ।

असुनी जवळी पती तियेचा सहकंपेने सगुणी ॥

असे अचानक ओठ चावती नकळत केव्हा रदनी ।

भिरभिर बघते कशी नववधू येत म्लानता वदनी ॥ ८४२ ॥

पाहुणा आला, म्हणून (केवळ) उपचाराने शेजारिणीने त्याला गळामिठी घातली;
(तर इकडे) पती आलेला असतानाही वायकोचे तोंड उतरून गेले.

उठण

चन्दो वि चन्द-वअणे मुणाल-बाहा-लए मुणालाइम् ।

इन्दीवराहँ इन्दीवरच्छि तावेन्ति तुह विरहे ॥ ८४३ ॥

चन्द्रोऽपि चन्द्रवदने मृणालबाहालते मृणालानि ।

इन्दीवराणीन्दीवराक्षि तापयन्ति तव विरहे ॥ ८४३ ॥

नीलनयन कमलापरि शोभे मुखं ते चंद्रापरी ।
बाहुलता मृदुमृणाल भासति अंग चंदनापरी ॥
हिणवित हा मधुचंद्र मृणाले, या फुलत्या कमलिनी ।
दे ताप जीवास सखे ग, विरही रात्रंदिनी ॥ ८४३ ॥

चंद्रमुखी, (तू चंद्रासारख्या मुखाची) म्हणून चंद्र तुझ्या विरहात उष्ण होतो; कमळदेठांप्रमाणे बाहू असलेल्या, म्हणूनच कमळांचे देठ (मुळात शीतळ असताही तुला) कढत होतात, (दुःख देतात); नीलकमलनयने, (तुझे डोळे निळ्या कमळांसारखे) म्हणूनच निळी कमळे (तुला) तापदायक (उष्ण, दुःखदायक) होतात.

पराधीन गुरु-अण-पर-वस पिअ किं भणामि तुह मन्द-भाइणी अहअम् ।
अज्ज पवासं वच्चसि वच्च सअं चेअ मुणसि करणिज्जम् ॥ ८४४ ॥
गुरुजनपरवश प्रिय किं भणामि त्वां मन्दभागिन्यहकम् ।
अद्य प्रवासं व्रजसि व्रज स्वयं चैव ज्ञास्यसि करणीयम् ॥ ८४४ ॥
काय सांगु मी, खुशाल जावे, तुम्ही गुरुजनाधीन ।
मंदभागिनी मीच प्रियकरा, मृगजळातला मीन ॥
होइल माझे कसे? कशी मी राहिन विरह-वियोगे ।
येइल कळुनी इथे काय ते घडेल तुमच्या मागे ॥ ८४४ ॥

वडीलघाऱ्यांच्या ताव्यात असलेल्या प्रियतमा, काय सांगणार मी तुला? मी कपाळकरंटी! आज तू प्रवासाला निघणार आहेस. जा (वापडा)! (तू गेल्यावर मी) काय करावे (= करीन; अर्थात मृत्यू पावेन) ते तुला स्वतःलाच कळून येईल.

वसुंधरा वित्थिणं महीवेढं विउल-णिअम्बाओं पीण-थणिआओ ।
लभन्ति विसालच्छीओं सुहअ जुवईओं मा तम्म ॥ ८४५ ॥
विस्तीर्णं महीवेष्टनं विपुलनितम्बाः पीनस्तन्यः ।
लभ्यन्ते विशालाक्ष्यः सुभग युवत्यो मा ताम्य ॥ ८४५ ॥
उदास होऊ नको मानसी विशाल जग हे सुभगा ।
बहुरत्ना ही वसुंधरा मग काय उणे तुज सुभगा ॥
सहज लाभतिल कितीक तरुणी खिन्न न होई मनी ।
विशालनयना, पृथुलनितंबां, रमणी पीनस्तनी ॥ ८४५ ॥

सुभगा, पृथ्वीचा वेढा विशाल आहे. विशाल नितंबांच्या, उभार स्तनांच्या आणि टपोऱ्या डोळ्यांच्या पुष्कळ तरुणी (तुला) भेटतील. (हिच्यासाठी) खंतावू नकोस.

खंतावलेली

कज्जं विणा वि विअलन्त-पेम्म-राअं तुमं णिअच्छन्ती ।
 हिअआसंकिअ-णिज-दोस-दुम्मणा तामइ वराई ॥ ८४६ ॥
 कार्यं विनापि विगलत्प्रेमरागं त्वां पश्यन्ती ।
 हृदयाशङ्कितनिजदोषदुर्मनास्ताम्यति वराकी ॥ ८४६ ॥
 घाट बधू किति उत्कंठित मी? काय, कुठे हो चुकले ।
 मीच खरी अपराधी तुझिया दर्शनासही मुकले ॥
 चाहुल बघती नयन भिरभिरा, आज असे का घडले ।
 तुटलो प्रीतो काय राजसा, का हो अंतर पडले ॥ ८४६ ॥

ज्याचा प्रेमभाव नष्ट झाला आहे, अशा तुझ्याकडे कारणावाचून बघत राहणारी ही विचारी आपलीच काही आगळीक झाली असेल, ह्या मनातल्या आशंकेने खंतावून जात आहे.

उलटे

दूई ण एइ चन्दो वि उग्गओ जामिणी वि बोलेइ ।
 सव्वं सव्वत्तो चिअ विसण्ठुलं कस्स किं भणिमो ॥ ८४७ ॥
 दूती नैति चन्द्रोऽप्युद्रतो यामन्यपि व्यतिक्रामति ।
 सर्वं सर्वत एव विसण्ठुलं कस्य किं भणामः ॥ ८४७ ॥
 आला ग चंद्र वरी, वाढतसे आतुरता ।
 पळ-पळ मोजित बसते, रामप्रहर ओसरता ॥
 येइ न का दूति अजुनि एकांत न हो सरता ।
 सांगु कुणा हुरहुर ही अंतरिची आकुलता? ॥ ८४७ ॥

दूती आली नाही; चंद्रसुद्धा उगवला; रात्रदेखील उलटून चालली; सर्वच सगळीकडे उलटेच्या-सुलटे होऊन गेले आहे; बोलायचे तरी कोणाला आणि काय?

हेलकावा

दूई गआ चिराअइ किं सो मह पासमेहिइ ण वेत्ति ।
 जीविअ-मरणन्तर-सण्ठिआएँ अन्दोलए हिअअम् ॥ ८४८ ॥
 दूती गता चिरायते किं स मम पार्श्वमेष्यति न वेत्ति ।
 जीवितमरणान्तरसंस्थिताया अन्दोलयति हृदयम् ॥ ८४८ ॥
 झाला तरि वेळ किती, दूति इथुनि जाउनिया ।
 येइल का, संशय मनि विसरलीच परताया ॥
 काय कसे होइल ग, की सुकेल ही नवती ।
 मन माझे हेलावे जीवनमरणाभवती ॥ ८४८ ॥

दूती गेली ती किती उशीर करिते आहे! तो माझ्यापाशी येईल की नाही, ह्या विचाराने (माझे) मन जगणे आणि मरणे ह्यांच्यात हेलकावे खात आहे.

मस्करी सो णागओ त्ति पेच्छह परिहामुल्लाविरीएँ दूईए ।

णूमन्तीअ पहरिसो ओसट्टइ गण्ड-पासेसु ॥ ८४९ ॥

स नागतोऽति पश्यत परिहासमुल्लापशीलाया दूत्याः ।

गोपायन्त्याः प्रहर्षोऽवसर्पति गण्डपाश्वर्योः ॥ ८४९ ॥

नाहिच ग येणार गडे तो, नको धरू भरवसा ।

उगाच अपुला जीव कशाला करिसी वेडापिसा ॥

साळसूद सांगते सखी तिज निस्संगाचा वसा ।

जीभच खोटी उमटे गाली आनंदाचा ठसा ॥ ८४९ ॥

पहा, (पहा,) 'तो आला नाही,' असे मस्करीने सांगणाऱ्या दूतीचा हर्षाचा उमाळा ती दडवून ठेवीत असताही कसा (तिच्या) गालांवरून ओसंडत आहे तो !

सवालच कह णु गआ कह दिट्ठो किं भणिअं किं व तेण पडिभणिअम् ।

एअं चिअ ण समप्पइ पुणरुत्तं जम्पमाणीए ॥ ८५० ॥

कथं नु गता कथं दृष्टः किं भणितं किं वा तेन प्रतिपन्नम् ।

एवमेव न समाप्यते पुनरुक्तं जल्पमानायाः ॥ ८५० ॥

'कशि ग गेलिस, कुठे भेटलिस, काय म्हणालिस तया ? ।

काय बोलले तुला ? कसे ग मुचले बोलायला ? ॥

शब्द कोणते सांग तरी ग,' उतावोळ ती पुसते ।

ऐकती न उत्तरे दूतिला करिते प्रश्नच नुसते ॥ ८५० ॥

'कशी ग गेलीस ? कसा दिसला ? काय म्हणाला ? किंवा त्याने काय ग उत्तर दिले ?'—अशा प्रकारे (तिचे प्रश्नच) ती पुन्हा-पुन्हा बोलत राहिल्याने संपेनात.

थरकाप दूई-मुह-अन्द-पुलोइरीएँ कि भणिहिइ त्ति अज्जाए ।

पिअ-संगम-ललिअ-मणोरहाएँ हिअअं थरथरेइ ॥ ८५१ ॥

दूतीमुखचन्द्रप्रलोकनशीलायाः किं भणिष्यतीत्यार्यायाः ।

प्रियसंगमललितमनोरथाया हृदयं प्रकम्पते ॥ ८५१ ॥

प्रियसंगाची मधुर कल्पना करुनी रचिला वेत ।

आतुर ती घाडिते सखीते ठरवाया संकेत ॥

येता ती परतून पाहता निरोप कळला कसला ।

थरथरले ग हृदय ! रंगता संग कल्पनेमधला ॥ ८५१ ॥

दूतीच्या मुखचंद्राकडे एकटक वघताना 'ही काय बरे सांगेल (आता) ?' अशा कल्पनेने, प्रियतमाच्या मिलनाविषयीचे सुंदर-सुंदर वेत रचिलेल्या आर्येचे अंतःकरण कसे थरकापून उठले.

असंबद्ध

अप्पाहिआईं तुह तेण जाईं ताईं मए ण मुणिआइम् ।
 अच्चुद्ध-सास-परिक्खलन्त-विसमक्खर-पआइम् ॥ ८५२ ॥
 आत्मप्रहितानि तुभ्यं तेन यानि तानि मया न ज्ञातानि ।
 अत्युष्णश्वासपरिस्खलद्विषमाक्षरपदानि ॥ ८५२ ॥
 पुटपुटला तो काहितरी ग निरोप छाया तुला ।
 सोडितसे सारखे उसासे दाटुनि आला गळा ॥
 मुखातुनी आवाज निघेना हलत्या ओठांतला ।
 शब्द न उमटे नीट, विसंगत, मुळी न कळले मला ॥ ८५२ ॥
 त्याने आपला म्हणून तुला पाठविलेल्या (निरोपाची) अक्षरे, पदे कळलीच
 नाहीत मला; कारण अतिकळत सुस्कारे सोडताना ती अक्षरे, पदे अडखळत,
 उलटत होती.

दूती की
 सवत ?

साहेन्ती सहि सुहअं खणे खणे दूमिआ सि मज्झ कए ।
 सवभाव-णेह-करणज्ज-सरिसअं दाव विरइअं तुमए ॥ ८५३ ॥
 कथयन्ती सखि सुभगाय क्षणे क्षणे दूनासि मम कृते ।
 सद्भावस्नेहकरणीयसदृशं तावद् विरचितं त्वया ॥ ८५३ ॥
 केले ग अनुकूल प्रियकरा सखये माझ्यासाठी ।
 किती घेतला त्रास, तरी तू भाग्यशालिनी मोठी ॥
 प्रेमभाव दावुनी जिंकिले, जे-जे होते माझे ।
 कसे गडे साहीन तुझे हे उपकारांचे ओझे ॥ ८५३ ॥
 सखे ग, त्या सुभगाला (माझ्याविषयी) क्षणोक्षणी सांगताना माझ्यासाठी तू
 (फार) ग कष्टी झालीस! सद्भाव आणि मैत्री ह्यांना साजेसे जे करावयाचे,
 तेच तू केलेस तर!

अद्वैत

जं तुह कज्जं तं चिअ कज्जं मज्झ त्ति जं सआ भणसि ।
 ओ दूइ सच्च-वअणे अज्ज सि पारं गआ तस्स ॥ ८५४ ॥
 यत्तव कार्यं तदेव कार्यं ममेति यत् सदा भणसि ।
 हे दूति सत्यवचनेऽद्यासि पारं गता तस्य ॥ ८५४ ॥
 एकरूप ग आपण दोघी नाहिच कसला भेद ।
 तुझे नि माझे एकच सारे खंत नसे वा खेद ॥
 दिलेस वा घेतलेस काही अपुली एक उमेद ।
 पारायण केलेस जरी तू चर्चिलास सुखवेद ॥
 खरंच सांग अं, दूती म्हणुनी गेलिस तू एकांती ।
 आणि अखेरिस केलिस अपुल्या प्रीतीची ऋतुशांती ॥ ८५४ ॥

अग सत्यवादिनी दूती, 'जे तुझे काम, तेच माझे काम,' असे तू जे सदा-नू-कदा म्हणत असस ना, त्याच्या आज तू पार गेलीस हं! (कडेलोट केलास!).

शिक्षणेच्छा

णव-लअ-पहरत्तथाएँ तं कअं हल्लिअ-वहुआएँ ।
जं अज्ज वि जुवइ-जणो घरे घरे सिक्खिउं महइ ॥ ८५५ ॥
नवलताप्रहारोत्तस्तया तत्कृतं हल्लिकस्नुषया ।
यदद्यापि युवतिजनो गृहे गृहे शिक्षितुमिच्छति ॥ ८५५ ॥
शेतकरी तो घेई हाती नववेलीचा फोक ।
फोडायते स्त्रियेस अपुल्या खूप द्यावया ठोक ॥
नसेच पर्वा मुळी तयाला पाहतील जनलोक ।
घाबरली ती पाहुनि त्याचा अपुल्यावरती रोख ॥
कुजबुजती, कुतुहले पाहती घराघरातिल युवती ।
घडा शिकाया मिळेल, कळता काय जाहले पुढती ॥ ८५५ ॥

नवीन वेलीच्या फोकाने झोडपून काढिल्यामुळे वेजार झालेल्या शेतकऱ्याच्या सुनेने (किवा बायकोने) (त्यानंतर) जे काही केले, ते आजदेखील घराघरातल्या तरुणी शिकू इच्छितात.

धन्य

धण्णो सि रे हल्लिइअ हल्लिअ-सुआ-पीण-थण-भरुच्छडणे ।
पेच्छन्तस्स वि पइणो जह तुह कुसुमाई णिवडन्ति ॥ ८५६ ॥
धन्योऽसि रे हरिद्रक हल्लिकसुतापीनस्तनभरोत्सङ्गे ।
प्रेक्षमाणस्यापि पत्युर्यथा तव कुसुमानि निपतन्ति ॥ ८५६ ॥
पतिजवळी ती कर्षकदुहिता बसली वृक्षातळी ।
प्रथम पाडिसी पुष्ट स्तनांवर कुसुमे ती कोवळी ॥
मांडीवर लोळसी अनंतर नाजुकशी मस्करी ।
पतिदेखत हे करिसी चाळे, धन्य हरिद्रा खरी ॥ ८५६ ॥

शेतकऱ्याच्या मुलीच्या उभार स्तनभारावर आणि मांडीवर ज्या अर्थी हरिद्रवृक्षा, तुझी फुले तिचा नवरा वघत असताना पडतात, त्या अर्थी धन्य आहेस तू!

काष्ठेन्द्र

सच्चं चिअ कट्टमओ सुर-णाहो जेण हल्लिअ-धूआएँ ।
हत्थेहिं कमल-दल-कोमलेहिं छित्तो ण पल्लविओ ॥ ८५७ ॥
सत्यमेव काष्ठमयः सुरनाथो येन हल्लिकदुहिता ।
हस्तैः कमलदलकोमलैः स्पृष्टो न पल्लवितः ॥ ८५७ ॥

कसला ग हा इंद्र ! लाकडी भासे नीरस पुरता ।

कोमलकरस्पर्श न पालवे, धरिता कर्षकडुहिता ॥ ८५७ ॥

खरोखरच हा देवराज इंद्र लाकडी आहे; कारण शेतकऱ्याच्या मुलीने (आपल्या) कमलाच्या पाकळ्यांसारख्या नाजूक हातांनी त्याला स्पर्श केला, तरी पालवी फुटली नाही.

बोभाटा ?

एमेअ अ-कअ-पुण्णा अ-प्यत्त-मणोरहा विवज्जिस्सम् ।

जण-वाओ वि ण जाओ तेण समं हल्लिअ-उत्तेण ॥ ८५८ ॥

एवमेवाकृतपुण्याप्राप्तमनोरथा विपत्त्ये ।

जनवादोऽपि न जातस्तेन समं हल्लिकपुत्तेण ॥ ८५८ ॥

भोगिले न मी सौख्य, मनोरथ कधी न पुरले माझे ।

नव्हते माझे प्रेम तयावर, नच तो मनी विराजे ॥

कळले जर लोकांना तरिही कर्षकपुत्रापाठी ।

फरीन मी सहगमन निश्चये केवळ नावासाठी ॥ ८५८ ॥

माझ्या गाठी पुण्याईच नाही. माझे मनोरथ पूर्ण झाले नाहीत. मी अशीच मरून जाणार. त्या शेतकऱ्याच्या मुलावरोवर लोकांत (माझा) बोभाटादेखील हो झाला नाही.

कुलस्त्री

लज्जा-पज्जत्त-पसाहंणाइं पर-तत्ति-णिप्पिवासाइम् ।

अ-विणअ-डुम्मेहाइं धण्णाणं घरे कलत्ताइम् ॥ ८५९ ॥

लज्जापर्याप्तप्रसाधनानि परतृप्तिनिष्पिपासानि ।

अविनयदुर्मेघांसि धन्यानां गृहे कलत्राणि ॥ ८५९ ॥

लाज, लीनता, शील, प्रसाधन, अलंकार, आभूषा ।

पतिवाचुनि तिज परपुरुषाची नसे मनी अभिलाषा ॥

मांगल्याचे तेज मुखावर, मनात नच संदेह ।

शुचिमंडित त्या कुलस्वामिनी धन्य तयांचे गेह ॥ ८५९ ॥

शालीनता हेच ज्यांचे पुरेसे प्रसाधन, परपुरुषाकडून व्हावयाच्या तृप्तीविषयी ज्या निरभिलाष आणि उद्धटपणात अज्ञानी अशा भार्या धन्य लोकांच्याच घरात नांदतात.

**कौटुंबिक
सौख्य**

हसिमविआर-मुद्धं भमिअं विरहिअ-विलास-सच्छाअम् ।

भणिअं सहाव-सरलं धण्णाणं घरे कलत्ताणम् ॥ ८६० ॥

हसितमविकारमुग्धं भ्रमितं विरहितविलाससच्छायम् ।

भणितं स्वभावसरलं धन्यानां गृहे कलत्राणाम् ॥ ८६० ॥

निर्मलहृदया, मधुर बोलणे, अधरी निर्भर हासू ।

नसे पाप-आशंका नयनी आनंदाचे आसू ॥

सहजपणे वागणे मोकळे निर्भयता अवलोकी ।

सुगृहिणी या जया लाभती धन्य खरे ती लोकी ॥ ८६० ॥

निर्विकार असे अश्राप हसणे, विलासहीन असल्याप्रमाणे चालचलणूक, स्वभावतः सरल असे बोलणे हे धन्य लोकांच्या भार्यांच्या घरी नांदते.

हुंकार

पद्मणा वणिणज्जन्ते अक्खाणअ-सुन्दरीएँ रूवम्मि ।

ईसा-मच्छर-गरुअं घरिणी हुङ्कारं देइ ॥ ८६१ ॥

पत्या वर्ण्यमान आख्यानकसुन्दर्या रूपे ।

ईष्यमित्सरगुरुकं गृहिणी हुङ्कारं ददाति ॥ ८६१ ॥

तन्मयतेने पति कथितो प्रियतमेस गोड कहाणी ।

तीहि ऐकते समरसतेने प्रसन्न मधुरा वाणी ॥

वर्णिताच परि कथासुंदरी तो कोमल अभिसार ।

असुयेने ती देई केवळ एक लांब हुंकार ॥ ८६१ ॥

गोष्टीमद्यल्या सुंदरीचे रूप पती वर्णन करून सांगताना (त्याच्या) गृहिणीने असूया आणि मत्सर ह्यांनी जड झालेला हुंकार भरला.

कुलस्त्रीचा

क्रोध

वाहिज्जन्ति ण कस्स वि रीत्तूणं णेअ पाअडिज्जन्ति ।

माण-विआरा कुल-पालिआएँ हिअए विलावेन्ति ॥ ८६२ ॥

वाह्यन्ते न कस्यापि रुदित्वा नैष प्रकटीक्रियन्ते ।

मानविकाराः कुलवालिकाया हृदये विलीयन्ते ॥ ८६२ ॥

कुणाजवळही कुलस्त्रियेचा क्रोध न कधि बोलतो ।

कधि न क्रंदतो, मनात जिरतो, सुटे न कधि तोल तो ॥ ८६२ ॥

कुलस्त्रीचा मान, विकार हे कोणाहीपुढे व्यक्त केले जात नाहीत; रडून (तर मुळीच) प्रकट केले जात नाहीत; तर ते मनातल्या मनातच विरून जातात.

विरहिणी

अहिअं सुण्णाइँ णिरज्जणाइँ वइरिक्क-रुण्ण-पुसिआइँ ।

विरहृक्कण्ठं कुल-पालिआइ साहन्ति अच्छीइम् ॥ ८६३ ॥

अधिकं शून्ये निरज्जने व्यतिरिक्तरुदितप्रोञ्छिते ।

विरहोत्कण्ठा कुलवालिकायाः कथयतो ऽक्षिणी ॥ ८६३ ॥

एकान्ती रडताना पुसले डोळे सुजले पण ।

शुष्क कोरडे दीन भासती घातले न अंजन ॥

कुलीनता लपविते वेदना उत्कंठा दारुण ।

शून्य दृष्टि बोलते मूक ती विरहातंचे मन ॥ ८६३ ॥

कुलस्त्रीचे जास्तच उदास, बिनकाजळाचे व एकान्तात रडून (वारंवार) पुसून टाकिलेले डोळे हेच तिची वियोगातली हुरहूर व्यक्त करितात.

कुल-बालिका कुलपालिआएँ पेच्छह जोव्वण-लाअण्ण-विबभम-विलासा ।
पवसन्ति व्व पवसिए एन्ति व्व पिए घरं एत्ते ॥ ८६४ ॥

कुलबालिकायाः प्रेक्षाध्वं यौवनलावण्यविभ्रमविलासाः ।
प्रवसन्तीव प्रोषित आगच्छन्तीव प्रिये गृहमागते ॥ ८६४ ॥

कुलवंतीचे विलास विभ्रम नवयौवनतनुकांती ।
प्रियासवे ते जाति प्रवासा सवेच परते येती ॥ ८६४ ॥

पहा की, कुलस्त्रीचे तारुण्य, सौंदर्य, विश्रम आणि विलास हे तिचा प्रियतम प्रवासाला गेला की प्रवासाला जातात, आणि तो घरी परतताच परते येतात.

समक्षच पइ-पुरओ चिअ रभसेण चुम्बिओ देवरो अडअणाए ।
मह वअणं मइरा-गन्धिअं ति हाआ तुहं भणइ ॥ ८६५ ॥

पतिपुरत एव रभसेन चुम्बितो देवरोऽसत्या ।
मम वदनं मदिरागन्धितमिति भ्राता तव भणति ॥ ८६५ ॥

‘पहा भाउजी, उगाच म्हणती मजला तुमचे भाऊ ।
तुम्ही बघा तरि वास घेउनी खरे काय ते पाहू ॥
मुखास अजुनी येतो माझ्या मद्याचा का वास?’ ॥
पतिदेखत ती चतुरा वहिनी चुंबितसे दीरास ॥ ८६५ ॥

‘माझ्या तोंडाला (अजून) मद्याचा वास येतो, असे तुमचे भाऊ म्हणतात (बघा बरं),’ एवढे बोलून स्वैरिणीने पतीच्या समक्षच आवेगाने दिराचे चुंबन घेतले.

रोदन तह अडअणाएँ रुण्णं पइ-मरणे बाह-रुद्ध-कण्ठीए ।
अणुमरण-सङ्किणो जह जारस्स-वि सङ्किअं हिअअम् ॥ ८६६ ॥

तथासत्या रुदितं पतिमरणे बाष्परुद्धकण्ठ्या ।
अनुमरणशङ्किनो यथा जारस्यापि शङ्कितं हृदयम् ॥ ८६६ ॥

पति मरता आक्रंदे असती, दुःख न ते ओसरते ।
मनी भीतसे जार, अता की शोकाने ही मरते ॥ ८६६ ॥

पती मृत्यू पावल्यावर स्वैरिणी अश्रूनी गळां दाटून येऊन अशी काही रडली की, ती सती जाईल (किंवा-त्याच्या पाठोपाठ मरून जाईल) ह्या भीतीने (तिच्या) जाराचेदेखील मन शंकाकुल झाले.

समझव

'पहा भाउजी, उगाच म्हणती मजला तुमचे भाऊ ।
तुम्ही वधा तरि वास घेउनी खरे काय ते पाहू ॥
मुखास अजुनी येतो माझ्या मद्याचा का वास ?'
पतिदेखत तो चतुरा वहिनी चुंबितसे दीरास ॥ ९.८६५

थरकाप वाणीर-कुडडगुड्डीण-सजणि-कोलाहलं सुणन्तीए ।
 घर-कम्म-वावुडाए व्हएँ सीअन्ति अडगाइम् ॥ ८६७ ॥
 वानीरकुञ्जोड्डीणशकुनिकोलाहलं शृण्वन्त्याः ।
 गृहकर्मव्यापृताया वध्वाः सीदन्त्यङ्गानि ॥ ८६७ ॥
 फडफडाट पंखांचा, सळसळ, राधूंचा चीत्कार ।
 चंजुलकुंजी येइ पायरव कुजवुजती अंधार ॥
 ऐकताच नववधू अंगणी जी गृहकाजी दंग ।
 हुकता हा संकेत तियेचे मन थरथरले अंग ॥ ८६७ ॥
 वेतांच्या लताकुंजांमधून उडालेल्या पाखरांचा किलबिलाट ऐकताना घरकामात
 गुंतून पडलेल्या वधूंचे अवयव गळून गेले.

**सासुर-
वाशीण** णोल्लेइ अणोल्लमणा अत्ता मं घर-भरम्मि सअलम्मि ।
 खणमेत्तं जइ सञ्जाएँ णवर ण व होइ वीसामो ॥ ८६८ ॥
 नुंदत्यनार्द्रमनाः श्वश्रूर्मा गृहभारे सकले ।
 क्षणमात्रं यदि सन्ध्यायां केवलं न वा भवति विश्रामः ॥ ८६८ ॥
 सारा दिन कामात गुंतवी, कष्टाला नच अंत ।
 पाठ न सोडी सासू माझी, तिला न काहि पसंत ॥
 सदा-कदा बोलणीच भारी, नसे कशाची खंत ।
 थकले ग छळ साहुनि देवा नको पाहु रे अंत ॥
 मिळी न ग एकांत कधीही तिन्ही सांजपर्यंत ।
 सायंकाळी एवढीच ही मिळते मला उसंत ॥
 जाता ती राउळी कथेला घरात नसते कोणी ।
 एकटीच मी दार लोटुनी बसते बापुडवाणी ॥ ८६८ ॥
 सासूच्या मनात कसला म्हणून ओलावा नाही. (दिवसभर) सगळ्या घरकामात
 मला ती लोटित असते. संध्याकाळच्या वेळीच काय- तो मला विसावा मिळतो-वा
 नाही.

**माझीया
माहेरी** ठाणे ठाणे वलिआ वलणे वलणे स-वेडस-कुडडगा ।
 ण गओ सि अह्य गामं विअर ण दिट्ठा तुए मुरला ॥ ८६९ ॥
 स्थाने स्थाने वलिता वलने वलने सवेतसकु-ज्जा ।
 न गतोऽस्यस्माकं ग्रामं देवर्न दृष्टा त्वया मुरला ॥ ८६९ ॥

चला भाउजी, तुम्ही न पाहिला गाव आमुचा कधी ।
माहेरी माझिया वाफडी वाहे मुरला नदी ॥
बेटे ती घनदाट वेळुची वळणावळणावरी ।
दाखवीन ती रम्य ठिकाणे निर्जन मुरलेवरी ॥ ८६९ ॥

भाऊजी, तुम्ही आमच्या गावी (कधी) आला नाही (अजून). आणि मुरला (नदीही) वधितली नाही. (अहो,) जागोजागी तिने वळण घेतले आहे, आणि वळणा-वळणावर वेतांचे लताकुंज उभे आहेत.

स्ययंसिद्धा म्हणुएहिं किं व बालअ हरसि णिअम्बाहि जइ वि मे सिअअम् ।

साहामि कस्स रण्णे दूरे गामो अहमेक्का ॥ ८७० ॥

मधुकैः किं वा बालक हरसि नितम्बाद्यद्याप मे सिचयम् ।
कथयामि कस्यारण्ये ग्रामो दूरेएहमेकाकिनी ॥ ८७० ॥

बळजोरीने घेतलीस तू ही मोहाची फुले ।

एकांती या रानदांडग्या तुला छान फावले ॥

नागविले जरि पुरते मजला भीती कसली तुला ? ।

निमूट साहिन प्रसंग माझ्या अंगावर बेतला ॥

सोडिलेस नेसते वस्त्रही सांगु कुणाला तरी ? ।

तुला मिळाले रान मोकळे गाव राहिला दुरी ॥ ८७० ॥

(नुसती) मोहाची फुले हिसकावून काय ?—अरे बालका, (माझ्या) नितंबांवरचे नेसू जरी तू फेडलेस ना, तरी रानावनात सांगणार कोणाला मी ? गाव तर दूर राहिला. आणि मी पडले अशी एकटी.

नरकवास कालक्खर-दूसिक्खिअ बालअ रे णिम्ब-कीडअ-सरिच्छ ।

दोण्ह वि णिरअ-णिवासो समअं जइ होइ तहि होदु ॥ ८७१ ॥

कालाक्षरदुःशिक्षित बालक रे निम्बकीटकसदृक्ष ।

द्वयोरपि नरकनिवासः समकं यदि भवति तद्भवतु ॥ ८७१ ॥

कसली भीती तुला धार्मिका शिक्षित तू रे कसला ? ।

जीवित-अर्थ न तुजला कळला मीच शिकविते तुला ॥

लिंबावरल्या किड्यासारखा अक्षरात तू फसला ।

विसरुनि जाशिल शास्त्रे सारी मिठी घालता मला ॥

होउ दे व्हायचे काय ते मिळुनी दोघेजण ।

जाउ जरी नरकात तिथेही स्वर्ग करू आपण ॥ ८७१ ॥

अल्पज्ञानाने अर्धवट शिकलेल्या,—आणि अरे लिंबावरच्या किड्यासारख्या बालका, आपण दोघेही जरी एकाच वेळी नरकात पडलो, तरी (आता) जे व्हायचे ते होऊ दे.

पयोधर

पन्थअ ण एत्थ सन्थरमत्थि मणं पत्थर-त्थले गामे ।

उण्णअ-पओहरे पेक्खिऊण जइ वससि ता वससु ॥ ८७२ ॥

पथिक नात्र संस्तरमस्ति मनाक् प्रस्तरस्थले ग्रामे ।

उन्नतपयोधरं प्रेक्ष्य यदि वससि तद्वस ॥ ८७२ ॥

उन्नत दिसती पहा पयोधर भरले हे आभाळ ।

इथे न लाभे मऊ बिछाना खेडे हे खडकाळ ॥

पसर पयारी पथिका येथे, नको करू आरोप ।

मिळेल खासच तुला सुखाने जागरणातिल झोप ॥ ८७२ ॥

पथिका, ह्या दगडघोंड्यांच्या गावामध्ये येथे एवढेसेसुद्धा अंथरूण नाही. (शिवाय,) दग जमले (स्तन उभार) आहेत, हे पाहून जर तुला मुक्काम करायचा असेल, तर कर वापडा.

आत्मार्पण

विहलंखलं तुमं सहि दट्टण कुडेण तरलतर-दिट्ठिम् ।

वार-प्फंसणिहेण अ अर्प्पा गरुओ त्ति पाडिय विहिण्णो ॥ ८७३ ॥

विशृङ्खलां त्वां सखि दृष्ट्वा कुटेन तरलतरदृष्टिम् ।

द्वारस्पर्शमिषेण चात्मा गुरुक इति पातयित्वा विभिन्नः ॥ ८७३ ॥

सखि श्रमाने थकलिस अगदी भार तरी केवढा ।

भिरभिरती ती नजर ओलसर भिजल्या काजळकडा ॥

हिंदकळे ग अनुकम्पेने उरात जाई तडा ।

भार नको ग मुळी तुझ्यावर, होई पहा वाकडा ॥

गुपित जाणुनी करि आत्मार्पण दे प्रीतीचा घडा ।

फुटतो दारी घडक देउनी डोईवरला घडा ॥ ८७३ ॥

सखे ग, उच्छृंखल आणि भिरभिरत्या नजरेच्या अशा तुला पाहून घड्याने आपण जडशीळ म्हणून दाराला घडक दिल्याच्या वहाण्याने स्वतःला पाहून फोडून घेतले.

वहाणा

अइ-पिउलं जल-कुम्भं घेतूण समागअह्मि सहि तुरियम् ।

सम-सेअ-सलिल-णीसास-णीसहा वीसमामि खणम् ॥ ८७४ ॥

अतिपृथुलं जलकुम्भं गृहीत्वा समागतास्मि सखि त्वरितम् ।

श्रमस्वेदसलिलनिःश्वासनिःसहा विश्राम्यामि क्षणम् ॥ ८७४ ॥

घाइघाइने घरी निघाले घेउनि भरला घडा ।

कळ आली ग पडता माझा पाय जरा वाकडा ॥

थकले बाई धाप लागली, घामाजोकळ तनू ।

म्हणुनि थांबले झाडाखाली विसावयाला जणू ॥ ८७४ ॥

सखे, पाण्याचा अतिशय मोठा घडा (डोईवर) घेऊन मी लगवणीने आले ग.
श्रम, धर्मजल आणि निःश्वास ह्यांनी मी गळून गेले आहे. तर क्षणभर टेकते तरी.

गुप्तप्रेम

अणुमरणे हसइ जणो रोत्तुं वि ण लब्भइ जहेच्छम् ।

ता एत्थ किं करिस्सं चोरिअ-रमणे विवज्जन्ते ॥ ८७५ ॥

अनुमरणे हसति जनो रोदितुमपि न लभ्यते यथेच्छम् ।

तदत्र किं करिष्यामि चोरतरमणे विपद्यमाने ॥ ८७५ ॥

सोडुनि जाता जग हे प्रियकर, शून्य गमे दशदिशी ।

प्रेम चोरटे उघडपणाने रडू तरी मी कशी ॥

नाच तयाचे घेडनि सरणी कॅसी जाऊ सती ? ।

काय करू ग, म्हणतिल मजला असती पडली सती ॥ ८७५ ॥

सती गेले तर लोक हसतील. आणि पोटभर रडायलामुद्धा मिळत नाही. गुप्त
प्रियतम म्हून चालला असता मी इथे करू तरी काय ?

बेरकी

मा पुत्ति वड्ढ-भणिअं जम्पसु पुरओ तुमं छइल्लाणम् ।

हिअणेण जं च भणिअं तं पि हआसा विआणन्ति ॥ ८७६ ॥

मा पुत्रि वक्रभणितं जल्प पुरतस्त्वं चतुराणाम् ।

हृदयेन यच्च भणितं तदपि हताशा विजानन्ति ॥ ८७६ ॥

बोलू नको सांकेतिक बाले चतुर येथले जन ।

मनकवडे हे सहज हेरतिल काय सुचविते मन ॥ ८७६ ॥

मुली, (ह्या) चतुर लोकांपुढे तू छक्क्यापंजांनी बोलू नकोस. हृदयातले जे बोलणे
असते ना, तेदेखील हे बेरकी ओळखतात.

धूर्ताचा

गाव

वड्ढ-भणिआइं कत्तो कत्तो अद्धच्छि-पेच्छिअच्चाइम् ।

उसासिउं पि ण तीरइ छइल्ल-परिवारिए गामे ॥ ८७७ ॥

वक्रभणितानि कुतः कुतोऽर्धाक्षिप्रेक्षितानि ।

उच्छ्वसितुमपि न तीर्यते छेकपरिवारिते ग्रामे ॥ ८७७ ॥

पापणिचा संकोच न साधे, बोलू कसे कटुवचे ? ।

ओळखती चोरटा उसासा चतुर लोक गावचे ॥ ८७७ ॥

पाचपेचाची बोलणी कोठली ? कटाक्ष टाकून पाहणे तरी कोठचे ? बेरकी लोकांनी
वेढिलेल्या ह्या गावात उसासादेखील ग टाकता येत नाही.

तिथेही तत्य वि होन्ति सहीओ पुत्तलि मा स्वसु जत्य दिष्णासि ।
 तत्य वि णिउञ्ज-लीला तत्य वि गिरि-वाहिणी गोला ॥ ८७८ ॥
 तत्रापि भवन्ति सस्यः पुत्रि मा रुदिहि यत्र दत्तासि ।
 तत्रापि निकुञ्जलीला तत्रापि गिरिवाहिनी गोदावरी ॥ ८७८ ॥
 पुतळे, जा ग सुखी सासरी रडसि कशाला खुळे ? ।
 मिळतिल ग मैत्रिणी तिथेही, तुला इथे जे मिळे ॥
 घडतिल भेटो रम्य निकुंजी, शोक तुझा आवरो ।
 डोंगरांतुनी तिथेहि वाहे अशीच गोदावरी ॥ ८७८ ॥
 मुली, रडू नकोस. जिथे तुला दिले आहे, तिथेदेखील (तुला) मैत्रिणी मिळतील.
 तिथेमुद्दा डोंगरातून वाहणारी गोदानदी आहे, आणि तिथेही लताकुंजांत व्रीडा
 करिता येतात.

अधरव्रण कसस व ण होइ रोसो दट्टूण पिआएँ स-व्वणं अहरम् ।
 स-भमर-कमलघाइरि वारिअ-वामे सहसु एण्हम् ॥ ८७९ ॥
 कस्य वा न भवति रोषो दृष्ट्वा प्रियायाः सन्नयधरम् ।
 सभ्रमरकमलाघ्राणशीले वारितवामे सहस्वेदानीम् ॥ ८७९ ॥
 प्रियेकडे पाहता अचानक आवरून अनुराग ।
 दंतव्रण दिसताच तयाते कसा न येइल राग ? ॥
 करि संगोपन चतुरा सांगुनि, लागु न देई लाग ।
 भंग चावला अधर हुंगिता कमलसुगंधपराग ॥ ८७९ ॥
 (आपल्या) प्रियेचा अधरोष्ठ व्रणित आहे, हे पाहिल्यावर कोणाला (=कोणत्या
 प्रियकराला) संताप येणार नाही ? — (पण) ज्यात भ्रमर आहे अशा कमलाचा
 वास घेणाऱ्या, आणि त्या लोचट (कीटकाचे) निवारण करू पाहणाऱ्या (सखी),
 हे तू (आता) सहन कर.

आपद्धर्म छप्पत्तिआ वि खज्जइ णिप्पत्ते पुत्ति एत्थ को दोसो ।
 णिअ-पुरिसे वि रमिज्जइ पर-पुरिस-विवज्जिए गामे ॥ ८८० ॥
 पट्पत्त्रिकापि खाद्यते निष्पत्ते पुत्त्यत्र को दोषः ।
 निजपुरुषेऽपि रम्यते परपुरुषविवर्जिते ग्रामे ॥ ८८० ॥
 मिळे न जरि पुरणाची पोळी मुली चपाती बरी ।
 दुर्मिळ जरि परपुरुष गावचे, पतिची सोबत खरी ॥ ८८० ॥
 [नसता पाने षट्पर्णीवर मानावा संतोष ।
 परपुरुषाविण पतीसमागम त्यात नसे ग दोष ॥ ८८० ॥]

मुली, जेथे पानच नाही, तेथे षट्पर्णीदेखील खावी लागते. परपुरुष नसलेल्या गावात स्वतःच्या पुरुषाशीही रममाण व्हावे लागते.

परपुरुष

अ-मुणिअ-पर-पुरिस-सुहो जम्पउ जं किं पि अण्णओ लोओ ।

णिअ-पुरिसेहि वि अहो पर-पुरिसो त्ति ञ्चिअ रमामो ॥ ८८१ ॥

अज्ञातपरपुरुषसुखो जल्पतु यत्किमप्यन्यो लोकः ।

निजपुरुषैरपि वयं परपुरुष इत्येव रमामहे ॥ ८८१ ॥

लज्जत ती आगळी, म्हणावं खुशाल ठेवा नावे ।

परपुरुषाचे सुख न जयाच्या कधी अनुभवा यावे ॥

होइ न अमुचे समाधान ते, अशा आमच्या सवयी ।

मानुनिया परपुरुष पतीते रमतो ग रतिसमयी ॥ ८८१ ॥

ज्यांना परपुरुषाशी रमण्याचे सुख म्हणजे काय, ते माहीतच नाही, ते अन्य लोक काही का बडवडेनात;—आम्ही तर स्वतःच्या पुरुषाशीदेखील तो परपुरुष आहे अशा भावनेनेच रममाण होतो.

मंडई

माए धरोवअरणं अज्ज खु णत्थि त्ति साहिअं तुमए ।

ता भण किं करणिज्जं एमेअ ण वासरो ठाइ ॥ ८८२ ॥

मातर्गृहोपकरणमद्य खलु नास्तीति कथितं त्वया ।

तद्भ्रूणं किं करणीयमेवमेव न वासरस्तिष्ठति ॥ ८८२ ॥

काय आणु ग मंडईतुनी सांग लौकरी आई ।

सांज फुले, अंधार हळूहळू दिवस ढळाया पाही ॥ ८८२ ॥

आई, तू म्हणाली होतीस की, घरात सामानसुमान आज काही नाही. तर सांग,— काय करू (आणू)? (कारण) दिवस काही असाच थवकून रहायचा नाही.

गणिका

स-च्छन्द-रमण-दंसण-संवड्डिअ-गरुअ-वम्मह-विलासम् ।

सुविअड्ढ-वेस-विलआ-रमिअं को वण्णउं तरइ ॥ ८८३ ॥

स्वच्छन्दरमणदर्शनसंवाधितगुरुकमन्मथविलासम् ।

सुविदग्धवेश्यावनितारतं को वर्णयितुं तीर्यते ॥ ८८३ ॥

विदग्धवेश्या-संभोगातिल वर्णवे न आनंद ।

उत्तेजिति रतिचातुयति लीलारत जनवृंद ॥ ८८३ ॥

आपल्या मनाप्रमाणे चाललेली (स्वैर) रतिक्रीडा पाहून जेथला उत्कट मदन-विलास अधिकच पुष्ट होत आहे, त्या अशा हुशार गणिकांची रतिक्रीडा वर्णन करून सांगण्याला कोण समर्थ आहे ?

उच्छृंखल

सामण्य-सुन्दरीणं विभ्रममावहइ अ-विणओ चेअ ।
 धूमो वि ह पज्जलिआणं महुरो होइ सुरभि-दारुणम् ॥ ८८४ ॥
 सामान्यसुन्दरीणां विभ्रममावहत्यविनय एव ।
 धूम एव प्रज्वलितानां मधुरो भवति सुरभिदारुणाम् ॥ ८८४ ॥
 रूपवती नच काममोहिनी कव्वतरीचे चाळे ।
 पंत्वपापणी थरके, कापित काळिज काजळडोळे ॥
 निलाजरे ते नखरे, भुलवी रतिचतुरेचा ऊर ।
 खोडाला नच गंध, दरवळे दूरी चंदनधूर ॥ ८८४ ॥

साधारण सुंदरींच्या बाबतीत त्यांचा वेफामपणा हाच (त्यांच्या ठायी) विलास उत्पन्न करितो; पेटविलेल्या सुगंधी खोडांचा धूर हाच (खोडांपेक्षा) मधुर होतो. (दरवळतो.)

पराशर-
सूत्र

अव्वो कालस्स गई सो वि जुआ सरस-कव्व-दुल्ललिओ ।
 पढइ परासर-सहं अहो वि णिअं पइं गमिमो ॥ ८८५ ॥
 अहो कालस्य गतिः सोऽपि युवा सरसकाव्यदुर्ललितः ।
 पठति पराशरशब्दं वयमपि निजं पतिं गच्छामः ॥ ८८५ ॥
 पाराशरसूत्रेच वाचतो तरुण कवी तो छंदी ।
 पतिव्रता अम्हि अता, यापुढे परपुरुषाते बंदी ॥
 कसा जाहला पालट हृदयी पुसल्या पहिल्या प्रतिमा ।
 कुणा न बाई कळे खरोखर हा काळाचा महिमा ॥ ८८५ ॥
 अहो! कांय काळाची (विचित्र) गती! रसभरित काव्यांमध्ये खारून निघालेला
 हा तरुण (आता) पराशराचे शब्द पढत आहे! (ठीक आहे!) आम्हीपण
 (आता आपल्या) पतीकडे जातो!

मानदेवता

पणमह माणस्स हला चलणे किं देवएहिं अणोहिम् ।
 जस्स पसाएण पिओ घोळइ पाअन्त-पासेसु ॥ ८८६ ॥
 प्रणमत मानस्य हला चरणीं किं देवताभिरन्याभिः ।
 यस्य प्रसादेन प्रियो लुठति पादान्तपाश्वर्योः ॥ ८८६ ॥
 नको देवता इतर सयांनो एकीचे अनुयायी ।
 प्रसन्न होता मानदेवता प्रियकर लोळे पायी ॥ ८८६ ॥

अग (सख्यांनो), मानाच्या (मान ह्या देवतेच्या) पायांना वंदन करा. दुसऱ्या
 देवता काय कराव्या? ह्याच्या अनुग्रहाने प्रियतमं (आपल्या) पायांशी लोळण
 घेत येतो.

- रुसवा** अणुणअ-पसरं पाअ-पडनूसवं रभस-चुम्बण-सुहेल्लिम् ।
 एआई अ अण्णाई अ अ-वसो व्व कओ फलइ माणो ॥ ८८७ ॥
 अनुनयप्रसरः पादपतनोत्सवो रभसचुम्बनसुखकेलिः ।
 एतानि चान्यानि चावश इव कृतः फलति मानः ॥ ८८७ ॥
 अनुनय, पदबंधन, मुखचुंबन, आर्लिगन-आवेश ।
 चाव-दाव चावटपण उघडे, हवे-हवेसे क्लेश ॥
 सुखपरिरंभे देह-महोत्सव चोरिच बोलायाची ।
 असो-नसो ग अशी अपेक्षा—हीच फळे रुसव्याची ॥ ८८७ ॥
 मनघरणीचा सुकाळ, पाया पडण्याचा महोत्सव, आवेशपूर्ण चुंबनांच्या सुखक्रीडा,—
 मान (रुसवा) जणू अगतिक असल्याप्रमाणे ही आणि (अशी) दुसरी फळे देतो.
- अस्त्र** जइ पुत्तलि बहुएहिं,अणुणअ-सोक्खेहिं अत्थि दे कज्जम् ।
 ताव रुअ गेळ्ळ माणं खणमेत्तं तम्मि सुहअम्मि ॥ ८८८ ॥
 यदि पुत्रि बहुभिरनुनयसौख्यैरस्ति ते कार्यम् ।
 तावद्बुद्धिर्हि गृहाण मानं क्षणमात्रं तस्मिन् सुभगे ॥ ८८८ ॥
 अनुनयसुख तुज हवे बालिके बहुविध पहिल्या रात्री ।
 अश्रु लोचनी, मान धरी गे, पळात येइल हाती ॥ ८८८ ॥
 मुली, जर तुला मनघरणीची पुष्कळ सुखे हवी असली, तर थोडे अश्रू ढाळ.
 त्या सुभगाच्या बाबतीत क्षणभर रुसवा धारण कर.
- अपूर्व** आणा अणालवन्तीएँ कीरए दीसए पराहुत्तो ।
 णिन्तम्मि णीसिसिज्जइ पुत्ति अ-पुव्वो खु दे माणो ॥ ८८९ ॥
 आज्ञानालपन्त्या क्रियते दृश्यते पराङ्मुखः ।
 निर्गते निःश्वस्यते पुत्र्यपूर्वः खलु ते मानः ॥ ८८९ ॥
 तो पाहता ना पाहसी, तो बोलता ना बोलसी ।
 सांभाळशी मर्जी तशी, त्याच्या विचारे राहसी ॥
 फिरताच त्याची पाठ तू टक लावुनीया पाहसी ।
 बाहेर जाता तो अशी का ग उसासे सोडिसी ॥
 राहसी दारी उभी, का वाट बघसी ग खुळे ।
 भलताच हा रुसवा तुझा, हे खेळ मुलखावेगळे ॥ ८८९ ॥
 मुली, तुझा रुसवा मोठा अपूर्व आहे. न बोलता त्याची आज्ञा पाळतेस; (त्याने)
 पाठ बळविली की (त्याकडे) बघत राहतेस; तो निघून गेला की उसासे टाकितेस.

निश्चय जं जं भणह सहीओ आम करिस्साम सव्वहा तं तम् ।
जइ तरइ रुम्भिउं मह धीरं समुहागए तम्मि ॥ ८९० ॥
यद्यद् भणथ सख्य आम करिष्यामि सर्वथा तत् तत् ।
यदि शक्यते रोद्धुं मम धैर्यं समुखागते तस्मिन् ॥ ८९० ॥
जसे-जसे सांगता सयांनो, करीन मी ते तसे ।
कळलं बरं का प्रसंगत या वागायाचे कसे ॥
दृष्टिस पडता प्रियकर बाई वृत्ति होय वावरी ।
डळमळला जर निश्चय माझा उपाय सांगा तरी ॥ ८९० ॥
सव्यांनो, तुम्ही जें-जे म्हणून सांगता, —होय! ते-ते एकूण-एक मी करीन; —
मात्र तो समोर आल्यावर जर मला धीर धरिता आला तर!

मतवाला अल्लिअइ दिट्ठि-णिब्भच्छिओ वि विहुओ विलगए सिअए ।
पहओ वि चुम्बइ बला अ-लज्जए कह णु कुप्पिस्सम् ॥ ८९१ ॥
समीपमागच्छति दृष्टिनिर्भत्सितोऽपि विधुतो विलगति सिचये ।
प्रहतोऽपि चुम्बति बलादलज्जिते कथं नु कोपिष्यामि ॥ ८९१ ॥
रागाने बघताच बाइ तो अधिकच जबळी घेई ।
दूर लोटता धोटपणाने झटतो माझ्या देही ॥
चावताच तो हात घालतो बसनाला ग पाही ।
देता चापट चावट भारी हळूच चुंबन घेई ॥
मुळीच नाही लाज तयाला अंगलटीला घेई ।
कशी रागवू निर्लज्जाला, सांग तरी ग बाई ॥ ८९१ ॥
नजरेने त्याची निर्भत्सना केली की (जास्तच) जबळ घेतो; त्याला झिडकारिले
की नेसूलाच झटतो; फटकारिले की वळेबळे चुंबन घेतो; अशा निर्लज्जावर
रागावू तरी कशी ?

हिमरात्री हिम-जोअ-चुण्ण-हत्याओं जस्स दप्पं कुणन्ति राईओ ।
कह तस्स पिअस्स मए तीरइ माणो हला काउम् ॥ ८९२ ॥
हिमयोगचूर्णहस्ता यस्य दर्पं कुर्वन्ति रात्र्यः ।
कथं तस्य प्रियस्य मया तीर्यते मानो हला कर्तुम् ॥ ८९२ ॥
कशी बाइ मी रसू प्रियावर ? करी न तो मुद्दाम ।
हिवाळचातल्या थंडीने तो झाला ग उद्दाम ॥ ८९२ ॥
हिमाप्रमाणे (शुभ्र) योगचूर्ण ज्यांनी हातात (किरणांत) घेतले आहे, अशा
(हिवाळचातल्या गार व शुभ्र) रात्री ज्यांच्यावर रसवा धरितात, (प्रतिकूल
होतात,) त्या प्रियतमावर सखे, मला रसवा धरणे कसे-काय शक्य आहे ?

व्यर्थं किं भणहं मं सहीओ करेहि माणं ति किं थ माणेण ।
 सबभाव-बाहिरे तम्मि मज्झ माणेण वि ण कज्जम् ॥ ८९३ ॥
 किं भणथ मां सख्यः कुरु मानमिति किमत्र मानेन ।
 सद्भावविरहिते तस्मिन् मम मानेनापि न कार्यम् ॥ ८९३ ॥
 रूसू तयावर कसे ? कशाला ? सांग सये, अविचारे ।
 नसे मनी सद्भाव, रसिकता, व्यर्थच होइल सारे ॥ ८९३ ॥

काय म्हणता मला, सख्यांनो ? रूसवा धर, म्हणून ?—पण रूसण्याचा येथे काय उपयोग ? सद्भाव नाही अशा त्याच्या वावतीत माझ्या रूसण्याचाही काही उपयोग नाही.

विसंगती जइआ पिओ ण दीसइ भणहं हला कस्स कीरणे माणो ।
 अहं विद्वुम्मि वि माणो ता तस्स पिअत्तणं कत्तो ॥ ८९४ ॥
 यदा प्रियो न दृश्यते भणत हला कस्य क्रियते मानः ।
 अथ दृष्टेऽपि मानस्तत्तस्य प्रियत्वं कुतः ॥ ८९४ ॥
 रूसू कुणावर सांग सखे तो दृष्टीसमोर नसता ।
 रूसू तरि कशी जिवलगावरी मजसी सन्मुख दिसता ॥
 मनोमनी चितताच रूसवा उपाय माझा फसला ।
 मीलनसमयी रूसायचे तर तो ग प्रियकर कसला ? ॥ ८९४ ॥

अग, सांग,—जर प्रियतम दृष्टीसमोर नसेल, तर रूसवा कोणावर धरायचा ? आणि दिसल्यावरही रूसवा ? —तर मग त्याचे आवडतेपण तरी कुठे ?

अपराधी जाणिमि कआवराहं जाणिमि अलिआइं भणइ सअलाइम् ।
 अणुणेन्ते उण जाणे कआवराहं व अप्पाणम् ॥ ८९५ ॥
 जानामि कृतापराधं जानाम्यलीकानि भणति सकलानि ।
 अनुनयति पुनर्जनि कृतापराधमिवात्मानम् ॥ ८९५ ॥
 अपराधी तो खराच बाई तरी न मी रागवते ।
 खोटे बोलुनि मला फसवितो, हेहि जाणते पुरते ॥
 चाटुकार तो करी शांतवन, लावितसे ग नांदी ।
 कसे कळेना मला वाटते मीच खरी अपराधी ॥ ८९५ ॥

त्याने आगळीक केलेली आहे हे मी जाणते. सगळे खोटेनाटे बोलतो, तेही जाणते. पण (एकदा का) तो मनघरणी करू लागला की वाटते, मीच आगळीक केली.

सराईत

अवराह-सहस्ताईं भरिमो हिअएण तम्मि अ-द्विहे ।

द्विट्ठम्मि उण पिअ-सही एक्कं पि हु णं ण संभरिमो ॥ ८९६ ॥

अपराधसहस्राणि स्परामो हृदयेन तस्मिन्नदृष्टे ।

दृष्टे पुनः प्रियसख्येकमपि खलु नु न संस्मरामः ॥ ८९६ ॥

आठविती तो नसता जवळी असंख्य ते अपराध ।

दृष्टभेट होताच प्रियाची मुळी न उरते याद ॥ ८९६ ॥

तो दृष्टीसमोर नसला, म्हणजे मनातल्या मनात आम्हांला (त्याचे) हजार अपराध आठवतात; पण प्रियसखी, तो दिसला की एकदेखील खरोखर आठवत नाही.

नांदणूक

भण भण जं जं पडिहाइ तुज्ज तं तं सहामिमो अहो ।

असहत्तणं च जीअं च बल्लभे दोइ ण घडन्ति ॥ ८९७ ॥

भण भण यद्यत् प्रतिभाति तव तत्तत्. सहामहे वयम् ।

असहनत्वं च जीवश्च बल्लभे द्वे न घटेते ॥ ८९७ ॥

साहिन मी तू बोल, बोल ग हवे तसे उपहासे ।

प्रियासन्निधी सहनशीलता सहजच ये सहवासे ॥ ८९७ ॥

बोल, बोल तू तुला वाटेल जे-जे ते. आम्ही ते सारे सहन करू. (कारण) सहन-शीलतेचा अभाव आणि प्रियकरावरचे प्रेम ह्या दोन गोष्टी (एकत्र) नांदत नसतात.

नाव
कुणाचे ?

एअं चिअ मह णामं भण भण दे सुहअ किं विलक्खो सि ।

पडिहाइ जं ण तुज्ज वि ममं पि किं देण णामेण ॥ ८९८ ॥

एतदेव मम नाम भण भण हे सुभग किं विलक्षोऽसि ।

प्रतिभाति यन्न तवापि ममापि किं तेन नाम्ना ॥ ८९८ ॥

चरकलास का ?—घेइ नाव ते ठेविलेस आवडते ।

सोडिन पहिले नाव तुझ्यास्तव, काय कुणाचे अडते ॥ ८९८ ॥

हेच का माझे नाव? हं. घे, घे. हे सुभगा, ओशाळलास का असा? जे तुला आवडत नाही, त्या नावाशी मला तरी काय करायचे ?

जड. डोळे

सुहअ मुहुत्तं सुप्पउ जं ते पडिहाइ तं पि भण्णिहिसि ।

अज्ज ण पेच्छन्ति तुहं णिहा-गरुआइं अच्छोइम् ॥ ८९९ ॥

सुभग मुहूर्तं सुष्यतां यत्ते प्रतिभाति तदपि भणिष्यसि ।

अद्य न प्रेक्षेते तव निद्रागुरुके अक्षिणी ॥ ८९९ ॥

जड झाले रे डोळे सुभगा, बोलवते ना नीट ।
 उमटेना ते बोल राजसा हलती नुसते ओठ ॥
 झोप जरासा, उतरू दे ती जागरणाची धुंदी ।
 नीट पाहता सुचतिल तुजला बोल मधुर आनंदी ॥ ८९९ ॥
 सुभगा, झोप थोडा. जे तुला वाटते ना, ते तू बोलशील. झोपेने जड झालेल्या
 तुझ्या डोळ्यांना आज (नीट) दिसत नाही.

प्रतिकार मा वेलवेसु बहुअं पुत्तअ अलिएहिँ गोत्तेहिम् ।
 एसा वि जाणइ च्चिअ परिहासुम्मिस्स-भणिआइम् ॥ ९०० ॥
 मा व्याकुलीकुरु बहु पुत्रकालीकैर्गोत्रैः ।
 एषापि जानात्येव परिहासोन्मिश्चभणितानि ॥ ९०० ॥
 नको बोलवू मुला, पत्तिला घेउन भलते नाव ।
 चिडवू नको रे तिला चतुर ती सहज उलटची डाव ॥ ९०० ॥
 मुला, खोटी नावे घेऊन हिला फार चिडवू नकोस. थट्टेने भरलेली बोलणी (कशी
 उलटवावी हे) हिलादेखील माहीत आहे हं.

(शतक नववे समाप्त)

शतक दहावे

चंडिका अइ चण्डि कि ण पेच्छसि जइ सो वाहरइ अण्ण-गोत्तेण ।
अह दे इच्छइ मच्छर-पणच्चिअच्छं मुहं दट्टुम् ॥ ९०१ ॥
अयि चण्डि किं न प्रेक्षसे यदि स व्याहरत्यन्यगोत्रेण ।
अथ त इच्छति मत्सरप्रनतिताक्षं मुखं द्रष्टुम् ॥ ९०१ ॥
असुयेने फिरविसी गरगरा डोळे हे सारखे ।
उडवितेस भिवयाहि थरथरा कापत स्वर चंडिके ॥
घेउनि दुसरे नाव जाणुनी संबोधित या लोभा ।
पहावयाते रागरंजिता मुखकमलाची शोभा ॥ ९०१ ॥
अग चंडिके, तू हे पाहत नाहीस का की, जर तो दुसरीच्या नावाने (तुला) हाक मारीत असेल, तर मत्सराने डोळे गरगर फिरवीत असलेले तुझे मुख पाहण्याची इच्छा त्याला आहे म्हणून ?

खिजवणी वेआरिज्जसि मुढे गोत्त-क्खलिएहिं मा खु तं ख्वसु ।
किं व ण पेच्छइ अण्णह एदहमेत्तेहिं अच्छीहिम् ॥ ९०२ ॥
वञ्चयसे मुग्धे गोत्रस्खलितैर्मा खलु त्वं रुदिहि ।
किं वा न प्रेक्षते ऽन्यथैतावन्मात्रैरक्षिमिः ॥ ९०२ ॥
अन्य नाव घेतले म्हणुनि का वेडे रडसी इतुके ।
पहा एकटक बघत तुला तो दीर्घलोचनी कुतुके ॥ ९०२ ॥
अल्लड बाळे, तुझे नाव घेताना चुका करून तो तुला (मुद्राम) फसवीत-खिजवीत आहे. तू रडू नकोस. एरव्ही, डोळे विस्फारून (शब्दशः—एवढाल्या डोळ्यांनी) तो तुझ्याकडे (एकटक) बघत नाही काय ?

मंचक सोत्तुं मुहं ण लब्भइ अच्चो पेम्मस्स वड्ढ-विसमस्स ।
दुग्घडिअ-मञ्चअस्स व खणे खणे पाअ-पडणेण ॥ ९०३ ॥
स्वपितुं सुखं न लभ्यत अहो प्रेम्णो वक्रविषमस्य ।
दुर्घटितम-ञ्चकस्य च क्षणे क्षणे पादपतनेन ॥ ९०३ ॥

मंचक

क्षणोक्षणी अन् जागोजागी पहला माझ्या पायी ।
कुस्करली ग मंचकशय्या, उंचसखल ती होई ॥
शयनावरती मिळे न पळही झोप मला न कशी ती ।
वक्रविषम भासते प्रीतिची अशीच ग गति रीती ॥ १० . १०३

क्षणोक्षणी अन् जागोजागी पडला माझ्या पायी ।
 कुस्करली ग मंचकशय्या, उंचसखल ती होई ॥
 शयनावरती मिळे न पळही झोप मला न कशी ती ।
 वक्रविषम भासते प्रीतिची अशीच ग गति रीती ॥ ९०३ ॥
 क्षणोक्षणी पाया पडून मंचक वेडावाकडा झाल्याने आणि कुटिल, विषम प्रेमांमुळे
 अहो, सुखाने झोपताही येत नाही.

स्वप्न-
 विमुख

एक-सअणम्मि सु-मुही वि-मुही गरुण माण-बन्धेण ।
 सिविण-कलहम्मि होन्ती परम्मुही सम्मुही जाआ ॥ ९०४ ॥
 एकशयने सुमुखी विमुखी गुरुकेण मानबन्धेन ।
 स्वप्नकलहे भवन्ती पराङ्मुखी संमुखी जाता ॥ ९०४ ॥
 भांडुनिया मजसचे पडुडली पाठ फिरवुनी अशी ।
 शय्येवरती एका बाजुस सोडुनि अर्धी उशी ॥
 स्वप्नातहि उकरुनी भांडणे फिरून वळवी कुशी ।
 झोपेतच ती विन्मुख होता सन्मुख झाली कशी ॥ ९०४ ॥
 एकाच शय्येवर (आम्ही) असताना ती सुमुखी मोठा रसवा घरून पाठ फिरवून
 झोपली. आणि तशी ती पराङ्मुख असताना स्वप्नातल्या कलहात (असता) तिने
 माझ्याकडे तोंड वळविले.

जागा दे

वडुव ता तुह गव्वो भणसि रे जह विहण्डणं वअणम् ।
 सच्चं ण एइ णिद्दा तुए विणा देहि ओआसम् ॥ ९०५ ॥
 वर्धतां तव गर्वो भणसि रे यथा विखण्डनं वचनम् ॥
 सत्यं नैति निद्रा त्वया विना देह्यवकाशम् ॥ ९०५ ॥
 बोल हवे ते वाढू दे तव खुशाल उद्धटपणा ।
 अंथरुण पाहून पसरता पाय नव्हे रे गुन्हा ॥
 जरा सरक ना, चिंचोळी तरि जागा दे साजणा ।
 अडवु नको रे सर्व बिछाना, वेड पांघरू पुन्हा ॥
 तू नसता शेजारी मजला झोप न येई मुळी ।
 विज्ञता-विज्ञता दीपकळीची थरथरते रे कळी ॥ ९०५ ॥
 वाढू दे तुझा ताठा. तू उपमदचे बोलणे बोलत आहेस. (पण) खरोखर, तुझ्यावाचून
 झोपच कशी ती येत नाही. — (थोडी) जागा दे ना.

कोपांकुर

कअ-विच्छेओ सहि-भङ्गि-भणिअ-सब्भाविआवराहाए ।
 झडिआपल्लवइ पुणो णअण-कवोलेसु कोव-तरु ॥ ९०६ ॥
 कृतविच्छेदः सखीभङ्गीभणितसद्भावितापराधायाः ।
 झटित्युद्भिद्यते पुनर्नयनकपोलयोः कोपतरुः ॥ ९०६ ॥

सालंकृत सांगता सखीने तिला तुझा अपराध ।

कळता तिजला तुजवरचा तो जरि मावळला क्रोध ॥

फुटे पालवी, नवेच अंकुर, क्रोधवृक्ष उन्मळला ।

गाली, नयनी, राग-रक्तिमा अनुरागे विस्तरला ॥ ९०६ ॥

(भांडणामुळे) तोडला असतानाही मैत्रिणीच्या चतुर रीतीच्या बोलण्याने आगळिकीचे रूपांतर (तिच्या) सद्भावात होऊन कोपरूपी वृक्ष (तिच्या) डोळ्यात, गालांवर पुन्हा झटकन अंकुरला.

मानवती

उन्मूलन्ति व हिअअं अणुणिज्जन्तीओं माणवन्तीओ ।

संभरिअ-मण्णु-णिढमर-बाह-भरोरुम्भअ-मुहीओ ॥ ९०७ ॥

उन्मूलयन्तीव हृदयमनुनीयमाना मानवत्यः ।

संभृत (संस्मृत) मन्युनिर्भरबाष्पभरावरुद्धमुख्यः ॥ ९०७ ॥

करिता अनुनय कोपवतीचा लावुनि लाडीगोडी ।

आठवती अपराध तयाचे साहुनि लाडिक खोडी ॥

नयनी येती अभ्र, सेचन करिता हृदयावरती ।

नवे-नवे अंकूर उमलुनी तिची पालवे प्रीती ॥ ९०७ ॥

साचलेल्या (किवा—आठवलेल्या) रागाने आसवांचा पूर लोटून ज्यांचे मुख जडावून गेले आहे, अशा मानिनींची मनघरणी करिताना त्या जणू हृदय उन्मळून टाकिताना.

बोभाटा

ण वि तह तक्खण-मुअ-मण्णु-दुक्ख-विअणाओं वि ख्वन्ति ।

जह दिट्ठम्मि पिअअमे अणुणिज्जन्तीओं तरुणीओ ॥ ९०८ ॥

नापि तथा तत्क्षणश्रुतमन्युदुःखवेदना अपि रुदन्ति ।

यथा दृष्टे प्रियतम अनुनीयमानास्तरुण्यः ॥ ९०८ ॥

ऐकुनिया बोभाटा गावी प्रियकर दुर्वर्तनी ।

स्त्रीलंपट तो पडता कानी दुःखित होई मनी ॥

दृष्टिस दिसता अतिदुःखित हो आवरे न संताप ।

चीड वाटते करिता अनुनय सत्याचा अपलाप ॥ ९०८ ॥

प्रियतम दृष्टीस पडल्यावर तो मनघरणी करिताना जशा तरुणी रडतात, तशा त्या-त्या वेळी ऐकिलेल्या आगळिकीच्या (क्रोधाच्या) दुःखाने वेदना होऊनही रडत नाहीत.

लत्ताप्रहार

हिअए रोसुक्खित्तं पाअ-पहारे सिरेण पत्यन्तो ।

ण हओ दइओ माणंसिणीएँ थोरंसुअं रुण्णम् ॥ ९०९ ॥

हृदये रोषोत्क्षिप्तं पादप्रहारं शिरसा प्रार्थयमानः ।

न हतो दयितो मनस्विन्या स्थूलाश्रु हादतम् ॥ ९०९ ॥

इतुकी चिडली सजणावरती मनोमनी अभिमानो ।
 लाथेने कल्पनेत उडवी भस्तक ते अस्मानो ॥
 लाय मार मज बिनवी प्रियकर पायी ठेवुनि माथा ।
 घजे न, परि नयनांत टपोरे अधु गुंफिती गाथा ॥ ९०९ ॥
 मनातल्या मनात (तिने) रागाने ढकलून दिलेल्या शिरावर पादप्रहार करावा
 अशी तो याचना करीत असतानाही मानिनीने प्रियतमाला ताडन केले नाही;
 तर फक्त मोठमोठाली वासवे ढाळून ती रडली मात्र.

मदिरा-
चषक

पिअअम-विड्ण्ण-चसअं अ-चक्खिअं पिअ-सहीएँ देन्तीए ।
 अ-भणन्तीएँ वि माणंसिणीएँ कहिओ च्चिअ विरोहो ॥ ९१० ॥
 प्रियतमवितीर्णचषकमनाख्यातं प्रियसख्या ददत्या ।
 अभणन्त्यापि मनस्विन्या कथित एव विरोधः ॥ ९१० ॥
 दिला तयाने मद्यचषक तो स्वतः प्रियेच्या करी ।
 द्याया पहिला मान तिथेला चाखाया माधुरी ॥
 आविर्भावं ओळखून चतुरा, अनुनय आंतर हेतू ।
 मौनाने दे नकार, मोडुनि रचिता सूचित सेतू ॥ ९१० ॥
 प्रियतमाने दिलेला (मदिराचा) प्याला मानिनी प्रियसखीने (त्याला परत)
 देताना (शब्द) न बोलताही (आपला) विरोध प्रकट केला.

प्रत्युत्तर

वच्चिहिइ सो घरं से लहिहिइ ओआसमेहिइ सआसम् ।
 भणिहिइ जं भणिअब्बं पच्चुत्तं किं णु पाविहिइ ॥ ९११ ॥
 ब्रजिष्यति स गृहमस्या लप्स्यत्यवकाशमेष्यति सकाशम् ।
 भणिष्यति यद् भणितव्यं प्रत्युक्तं किं नु प्राप्स्यति ॥ ९११ ॥
 सांगाय्याचे असेल काही मनात तिच्या जरी ।
 संधी साधुनि बोलायाते जाइल त्याच्या घरी ॥
 धोटपणाने प्रकट करिल ती प्रेम तिचे आसुसले ।
 कळे न परि ते त्याच्याकडुनी मिळेल उत्तर कसले? ॥ ९११ ॥
 तो तिच्या घरी जाईल; त्याला संधी मिळेल; तो जवळ जाईल; जे बोलावयाचे
 ते बोलेल; (पण) त्याला प्रत्युत्तर काय बरे मिळेल?

चंद्रकला

तणुआइआ वराई दिअहे दिअहे मिअङ्क-लेह व्व ।
 बहल-पओसेण तुए णिसंस अन्धारिअ-मुहेण ॥ ९१२ ॥
 तनूयते वराकी दिवसे दिवसे मृगाङ्कलेखेव ।
 बहलप्रदोषेण तव नृशंसान्धकारितमुखेन ॥ ९१२ ॥

नसे तुझ्या मानसी निर्दया प्रीतीचा लवलेश ।
 अकारणच रे भरला हृदयी तिजविषयी विद्वेष ॥
 असता सन्निध तव मुख दिसते काळवंडले पार ।
 कृष्णपक्षिची चंद्रकोर ती झुरते रे सुकुमार ॥ ९१२ ॥
 दिवसा-दिवसाला कृष्णपक्षात अंधारलेल्या चंद्रकोरीसारखी ती विचारी तुझ्या
 अनेक अपराधांमुळे मुख काळवंडून जाऊन बारीक-बारीक होत आहे.

विशालाक्षी

दावन्तेण तुह मुहं भुमआ-भङ्गमि होन्त णव-सोहम् ।
 अ-कएण उवकअं अज्ज मणुणा मज्झ पसिअच्छि ॥ ९१३ ॥
 दर्शयता तव मुखं भृकुटीभङ्गे भवन्नवशोभम् ।
 अकृतेनोपकृतमद्य मन्युना मम प्रसृताक्षि (पृषताक्षि) ॥ ९१३ ॥
 अवचित घडला लाभ मजबरी उगाच धरिता राग ।
 दिसे मुखावर अनुपम शोभा कोपयुक्त अनुराग ॥
 चढविताच ती कमान भिवया, पापणिची उरझेप ।
 विशालनयने कोपाकर्षक अचूक दृष्टिक्षेप ॥ ९१३ ॥
 हे विशालाक्षी (हरिणाक्षी), भ्रूभंगामध्ये अभिनव सौंदर्य घेतलेले तुझे मुख प्रकट
 करिताना आज (तुझ्या) अकारण क्रोधाने माझ्यावर उपकारच केला.

अभिमान

भिउडो ण कआ कडुअं णालविअं अहरअं ण पज्जुट्टम् ।
 उवऊहिआ ण रुण्णा एएण वि जाणिमो माणम् ॥ ९१४ ॥
 भ्रुकुटी न कृता कटुकं नालपितमधरो न पर्युच्छिष्टः ।
 उपगूहिता न रुदितैतेनापि जानीमो मानम् ॥ ९१४ ॥
 कटु वच कुठले, चढे न भिवई, देता आलिंगन ।
 नयनि आसवे न ओठ उडवी घेता मुखचुंबन ॥
 आविर्भाव हा बघुनि सखीचे निरासक्त दर्शन ।
 ओळखले ती खरोच रुसली करिता वेहार्पण ॥ ९१४ ॥
 भ्रुकुटी (वाकडी) केली नाही, कटुवचन बोलली नाही, अधरचुंबन घेतले नाही,
 आलिंगन दिले, (तरी) रडली नाही,— ह्यानेदेखील (तिचा) रसवा आम्हांला
 समजला.

अबोली

किं पि ण जल्पसि कामं भणिअं च करेसि तं तथा तुरिअम् ।
 हिअअं रोसुव्वेअं ति तुज्झ विणओ च्चिअ कहेइ ॥ ९१५ ॥
 किमपि न जल्पसि कामं भणितं च करोषि तत्तथा त्वरितम् ।
 हृदयं रोषोद्वेगमिति तव विनय एव कथयति ॥ ९१५ ॥

नच कामाविण बोलायाचे अबोल सारे काम ।
सांगताच मी शब्द झेलुनी त्वरित करावे काम ॥
थरथरते ती ज्योत तेवता दीप जरी काजळला ।
विनय सुचवितो अजुनि मनातिल क्रोध न तो मावळला ॥ ९१५ ॥

(आपली) इच्छा तू मुळीच सांगत नाहीस, आणि सांगितलेले तसेच झटकन कहन टाकितेस, (तुझे) हृदय क्रोधाविष्ट आहे, हे तुज्या विनयच सांगत आहे.

हा राग
सोड, सोड

परिपुच्छिआ ण जम्पसि चुम्बिज्जन्ती बला मुहं हरसि ।
परिहासमाण-विमुहे पसिअच्छि मणं ह्य दूमेसि ॥ ९१६ ॥
परिपृष्टा न जल्पसि चुम्ब्यमाना वलान्मुखं हरसि ।
परिहस्यमानविमुखि प्रसृताक्षि (पृषताक्षि) मनो नो दुनोषि ॥ ९१६ ॥
विचारिताही तुजला काही वळवितेस दीठ ।
अधोवदन तू मूक राहसी बोलसी न नीट ॥
चुकार चाळा, फिरवित अपुल्या करातले गोठ ।
वळजोरीने चुंबन घेता वळवितेस ओठ ॥
कसला ग हा राग एवढा फिरवितेस पाठ ।
उगाच छळिसी मला, प्रीतिची परतविसी लाट ॥ ९१६ ॥

प्रश्न केला, तर बोलत नाहीस, वळेच चुंबन घेताना तोंड काढून घेतेस, थट्टा केली, तर तोंड फिरवितेस,— हे विद्यालक्षी (हरिणाक्षी), आमच्या मनाला दुःख देत आहेस तू.

चंचल
यौवन

अइ-पीण-त्थण-उत्तम्भिआणणे सुअणु सुणसु मह वअणम् ।
अ-थिरम्मि जुज्जइ ण जोव्वणम्मि माणो पिए काउम् ॥ ९१७ ॥
अतिपीनस्तन्युत्तम्भितानने सुतनु शृणु मम वचनम् ।
अस्थिरे युज्यते न यौवने मानः प्रिये कर्तुम् ॥ ९१७ ॥
रूपगविते कामरूपिणी, प्रमदे, उन्मादिनी ।
उदितयौवने, ऐक उन्मुखी, उन्नतपीनस्तनी ॥
अस्थिर हे तारुण्य लागले आज कसे मुसमुसू ।
उगाच जाइल उतू नको ग सजणावरती रूसू ॥ ९१७ ॥

अति-उभार उरोजांच्या आणि मुख वर केलेल्या सुंदरी, ऐक माझे म्हणणे. यौवन (असे) चंचल असता प्रियतमावर हसवा धरणे योग्य नाही.

शिशिर-
यामिनी

तरलच्छि चन्द-वअणे थोर-त्थणि करिअरोरु तणु-मज्जे ।
दीहा ण समप्पईं सिसिर-जामिणी कह णु दे माणो ॥ ९१८ ॥
तरलाक्षि चन्द्रवदने पीनस्तनि करिकरोरु तनुमध्ये ।
दीर्घा न समाप्यते शिशिरयामिनी कथं नु ते मानः ॥ ९१८ ॥
चंद्रापरि मुख तुझे साजणी, सूक्ष्म दिसे कटिबंध ।
गजशुंडेपरि मांसलजघना, पीनपयोधर धुंद ॥
चिरेबंद मर्मरी मिनारा, नाजूक-साजूक बांधा ।
अशा उसळत्या लावण्याचे शिशिरी सार्थक साधा ।
देइ विसावा, येत पाहुणा, कुणी प्रीतिचा यात्री ।
सोडि मान सखि, अजुनि न सरल्या हिवाळ्यातल्या रात्री ॥ ९१८ ॥
भिरभिरल्या नेत्रांच्या, उभार वक्षाच्या, गजशुंडेप्रमाणे मांड्या असलेल्या, नाजूक
कमरेच्या चंद्रवदने, शिशिरातली दीर्घ रात्री संपली नाही, तर हा तुझा
रसवा कसा ?

भुजंग-
वेष्टित

सुहआ वि सुन्दरी वि ह्र तरुणी वि ह्र माणिणि त्ति आ पुत्ति ।
चन्दण-लट्टि व्व ह्रअडग-हूमिआ किं णु ह्रमेसि ॥ ९१९ ॥
सुभगापि सुन्दर्यपि खलु तरुण्यपि खलु मानिनीति हे पुत्ति ।
चन्दनयष्टिरिव भुजङ्गदूना किं नु दुनोषि ॥ ९१९ ॥
सुखभोगाचे वय हे कलिके, लसलसते लावण्य ।
सुफलित व्हावे स्मरवैभव हे मुसमुसते तारुण्य ॥
जेवि भुजंगम चंदनविटपा विळखा घालित जाण ।
डसतो माझ्या मनास धरिता वृथाच तू अभिमान ॥ ९१९ ॥
भाग्यशाली असलीस, सुंदर असलीस, तरुण असलीस, मानवती असलीस, तरी
मुली, भुजंगाने हैराण केलेल्या चंदनलतेप्रमाणे तू का बरे दुःख देत आहेस ?

हवे तरी
काय ?

पडिवक्खस्स वि पुरओ समुहं भणिआ सि तेण पसिअ त्ति ।
अवलम्बिअस्स माणिणि माणस्स अ किं फलं अण्णम् ॥ ९२० ॥
प्रतिपक्षस्यापि पुरतः संमुखं भणितासि तेन प्रसीदेति ।
अवलम्बितस्य मानिनि मानस्य च किं फलमन्यत् ॥ ९२० ॥
सवतीदेखत करी प्रार्थना प्रसन्न व्हावे राणी ।
फळ ते कुठले हवे आणखी धरिता मानपराणो ॥ ९२० ॥
सवतीच्याही देखत, तुझ्या समोर त्याने तुला 'प्रसन्न हो', म्हणून म्हटले;
— घेतलेल्या रसव्याचे हे मानिनी, आणखी कोणते ग फळ (तुला हवे आहे) ?

रोष कड्वेसि चलित-वले हृत्थे मुञ्चवेसि अह-मुही बाहम् ।
 पडिहम्भसि णोसासे बहुअं ते माण-विण्णाणम् ॥ ९२१ ॥
 कर्पसि चलितवलयानि हस्ते मुञ्चस्यधोमुखी वाष्पम् ।
 प्रतिरुणत्सि निःश्वासान् बहुकं ते मानविज्ञानम् ॥ ९२१ ॥
 लपवितेस ग अशू अपुले खाली घालुनि मान ।
 दावतेस हुंदके, कंकणे गळती, सुदते भान ॥
 फितुर होउनि अंग-अंग हे, सांगत कंपित काय ।
 राग कसा झाकेल बाइ ग, केले किती उपाय ॥ ९२१ ॥
 हातातली कंकणे चाळवून काढून टाकितेस, मान खाली घालून अशू ढाळितेस,
 उसासे रोखून धरितेस,— तुला खूप रसवा आला आहे, ते कळले.

अवडंबर कज्जं विणा वि कअ-भाण-डम्बरा पुलअ-भिण्ण-सव्वडगी ।
 उज्जल्लालिगण-सोक्ख-लालसा पुत्ति मुणिआ सि ॥ ९२२ ॥
 कार्यं विनापि कृतमानाडम्बरा पुलकभिन्नसर्वाङ्गी ।
 दृढालिङ्गनसौख्यलालसा पुत्रि ज्ञातासि ॥ ९२२ ॥
 कशास रसवा ? रोमांचांनी डवरुनि आला देह ।
 आलिगनमुख हवे सांगतो प्रियास निःसंदेह ॥ ९२२ ॥
 कारणावाचून रसत्याचा देखावा करणाऱ्या, पण सर्वांगी काटा फुलून आलेल्या
 मुली, तुला दृढ-आलिगनमुखी इच्छा उत्पन्न झाली आहे, हे कळले.

करंटी हंहे ! किं व ण विट्ठं हला मए जीविअं धरन्तीए ।
 सो मं अणुणेइ पिओ अहं पि अणुणिज्जिमि हासा ॥ ९२३ ॥
 हं हो किं वा न दृष्टं हला मया जीवितं धरन्त्या ।
 स मामनुनयति प्रियोऽहमप्यनुनीये हतांशा ॥ ९२३ ॥
 अनुनय करिता जिवलग माझा मान घेतसे मीही ।
 दुर्दैवी मी सखे स्वप्निही कधी पाहिले नाही ॥ ९२३ ॥
 तो माझी मनघरणी करित आहे, आणि मी कपाळकरंटी तशी मनघरणी
 करून घेत आहे,— हायहाय ! अग, जिवंत असणाऱ्या मी काय म्हणून पाहिले
 नाही ग ?

बहुवल्लभ ता सोक्खं ताव रई ता रणरणअस्स णत्थि ओआसो ।
 जा दुक्खेक्क-णिहाणे ण होइ बहु-वल्लहे पेम्मम् ॥ ९२४ ॥
 तावत् सौख्यं तावद्रतिस्तावद्रणरणकस्य नास्त्यवकाशः ।
 यावद् दुःखैकनिधाने न भवति बहुवल्लभे प्रेम ॥ ९२४ ॥

बहुवल्लभ तो प्रेम न जडले तोवरीच आनंद ।

नसती हळहळ, हुरहुर हृदयी, नको घातकी छंद ॥ ९२४ ॥

ज्याला पुष्कळ प्रियकरिणी आहेत अशा, व दुःखाचे एकमेव स्थान असलेल्या माणसावर जोपर्यंत प्रेम जडत नाही, तोपर्यंतच सौख्य, आनंद आहे; —तोवरच हुरहुरीला अवसर नाही.

मंत्रवत

माण-हरिएहि गन्तुं ण तीरए सो ण एइ अवराही ।

को वि अ-पत्थिअ-मुणिओ णेज्जं मन्तं व आणेज्ज ॥ ९२५ ॥

मानभृद्धिर्गन्तुं न तीर्यते स नैत्यपराधी ।

कोऽप्यप्रस्थितज्ञानी ज्ञेयं मन्त्रमिवानयेत् ॥ ९२५ ॥

जाड कशी मी मानधारिणी होउनि त्याच्याकडे ।

वढेल कैसा अपराधी तो इकडे, कोडे पडे ॥

कुचंबणा ही जाणुनि कोणी अंतर्ज्ञानी असा ।

आणिल का ग इकडे त्याला देउनिया भरवसा ॥ ९२५ ॥

रसवा घेतलेल्यांना (प्रियतमाकडे) जाता येत नाही; अपराधी असल्यामुळे तोही येत नाही. ज्ञानी असा माणूस न जाता ज्ञेय मंत्र वश करितो, त्याप्रमाणे कोणीतरी (न जाता) त्याला (मजकडे) आणिल काय ?

स्फटिक-
पात्र

उव्वहइ दइअ-गहिआहरोट्ट-झिज्जन्त-कोव-गअ-राअम् ।

पाणोसरन्त-मइरं व फलिह-चसअं मुहं बाला ॥ ९२६ ॥

उद्वहति दयितगृहीताघरोष्ठक्षीयमाणकोपगतरागम् ।

पानावसरन्मदिरमिव स्फटिकचषकं मुखं बाला ॥ ९२६ ॥

ओसरली अरुणता तिथेच्या सुंदर वदनावरली ।

पिउनि टाकिली कुणी वारुणी आतुर ओठांमधली ॥

घरुनि प्रियाने अघर चुंबिता रिक्ता हो आरक्ता ।

शुभ्र सुशोभित स्फटिकपात्र ते उरले केवळ आता ॥ ९२६ ॥

पिऊन टाकिल्यामुळे ज्यातली मदिरा कमी झाली आहे, अशा स्फटिकमय प्याल्याप्रमाणे असलेले, प्रियतमाने चुंबिलेल्या अघरोष्ठाचा ज्याचा क्रोधरक्तमा उणावलेला आहे, असे मुख बाला उचलून घरीत आहे.

भयभीत

गाढालिङ्गण-रभसुज्जुअम्मि दइए लहुं समोसरइ ।

माणंसिणीएँ माणो पेल्लण-भीओ व्व हिअआहि ॥ ९२७ ॥

गाढालिङ्गनसरभसोद्यते दयिते लघु समवसरति ।

मनस्विन्या मानः प्रेरणभीत इव हृदयात् ॥ ९२७ ॥

आवेशाने येता प्रियकर तिजसो आलिगाया ।

ओसरला अभिमान भीतिने, नको चेंगरुनि जाया ॥ ९२७ ॥

गाढ आलिंगन देण्याला प्रियतम आवेगाने सरसावला असता मानिनीचा रुसवा हाकलून दिले जाण्याच्या भीतीने जणू हृदयातून हळूच काढता पाय घेऊन निघून गेला.

मानपर्वत

तुडंगो थिरो विसालो जो सहि मे माण-पव्वओ रइओ ।

सो दइअ-दिट्टि-वज्जासणीएँ घाए वि ण पहुन्तो ॥ ९२८ ॥

तुडंगः स्थिरो विशालो यः सखि मे मानपर्वतो रचितः ।

स दयितदृष्टिवज्जाशनेधतिऽपि न पराभूतः ॥ ९२८ ॥

उंच स्थिर हा विशाल रचिला पर्वत अभिमानाचा ।

चूर्ण करी सखि वज्रपात तो दृष्टिक्षेप प्रियाचा ॥ ९२८ ॥

उंच, स्थिर आणि प्रचंड असा जो मानरूपी पर्वत मी तयार केला, तो हे सखे, प्रियतमाच्या नजरेच्या वज्राघातानेमुद्धा ढासळला नाही.

पोवारा

सहि विरइऊण माणस्स मज्झ धीरत्तणेण ओआसम् ।

पिअअम-दंसण-विहलक्खणस्मि सहस त्ति तेण ओसरिअम् ॥ ९२९ ॥

सखि विरचय्य मानस्य मम धीरत्वेनावकाशम् ।

प्रियतमदर्शनविह्वलक्षणे सहसैव तेनापसृतम् ॥ ९२९ ॥

धरिला रुसवा सखे देउनी खूप मनाला धीर ।

मन झाले चलबिचल पाहता पुढती मन्मथवीर ॥ ९२९ ॥

सखे, धैर्यनि (माझ्या) मानाला अवकाश साधून दिला होता; पण प्रियतमाच्या भेटीत व्याकूळ झालेल्या क्षणी त्याने एकाएकी पोवारा केला.

श्याम

णह-पअ-पसाहिअडंगो णिहा-घुम्मन्त-लोअणो ण तथा ।

जह णिव्वणाहरो सामलडंग इमेसि मह हिअअम् ॥ ९३० ॥

नखपदप्रसाधिताडंगो निद्राघूर्णल्लोचनो न तथा ।

यथा निर्त्रणाधरः श्यामलाडंग दुनोषि मम हृदयम् ॥ ९३० ॥

नखचिन्हे ती वक्षी, नयनी जागरणाची लाली ।

होई न मन बेचैन पाहुनी कुस्कर वठली गाली ॥

दिसता नच तो व्रण तव अधरी, व्यथितचित्त मी होई ।

श्यामसुंदरा होइन का रे वंचित तव प्रेमाही ॥ ९३० ॥

श्यामवर्ण शरीराच्या (प्रियतमा), तुझ्या व्रणहीन अधरोष्ठाने माझ्या हृदयाला जितकी घरे पडतात, तितकी (सवतीच्या) नखचिन्हांनी शरीर विभूषित झालेल्या आणि श्लोप (न आल्याने) डोळे गरगरत असलेल्या अशा तुझ्यामुळे पडत नाहीत.

चुंबनबिंब

पच्चकख-मन्तु-कारअ जइ चुम्बसि मे इमे हअ-कबोले ।
ता मज्झ पिअ-सहीए विसेसओ कीस तद्धाओ ॥ ९३१ ॥
प्रत्यक्षेच्छाकारक यदि चुम्बसि म इमौ हतकपोली ।
तन्मम प्रियसख्या विशेषकः किमिति तृष्णया ॥ ९३१ ॥
कळला रे अपराध पाहिला गुन्हाच तो घडताना ।
निर्लज्जा, या हातकंकणा हवा कशाला ऐना ॥
चुंबिलास तू माझा इकडे आरस्पानी गाल ।
सखिच्या गाली बिंबित लाली ओठावरली ओल ॥ ९३१ ॥

घडघडीत डोळ्यांसमोर इच्छा पुरविणाऱ्या प्रिया, तू जर माझे हे हतभागी गाल चुंबित असलास, तर माझ्या प्रियसखीचा तो खास विशेष ? (तिचे प्रतिबिंब माझ्या गालांवर पडल्यामुळे ?) की (माझ्या) ओठीमुळे ?

गाल

तइआ मह गण्ड-त्थल-णिमिअं दिट्ठि ण णेसि अण्णत्तो ।
एण्ह स च्चेअ अहं ते अ कबोला ण सा दिट्ठि ॥ ९३२ ॥
तदा मम गण्डस्थलनिमग्नां दृष्टि न नयस्यन्यत्र ।
इदानीं सैवाऽहं तौ च कपोली न सा दृष्टिः ॥ ९३२ ॥
दृष्टि तुझी एकाग्रच तेव्हा होती माझ्या गाली ।
तेच गाल अन् तीच मी, अता दृष्टि तुझी का भ्याली ? ॥
उठले होते गाली तेव्हा दूतीचे प्रतिबिंब ।
आवेशाने उमटविलेस तू अपुले चुंबनबिंब ॥
बिंब न मिळता प्रतिबिंबावर व्हायाचे आसक्त ।
पुसता परि ते येत विरक्ती, प्रीति होतसे व्यक्त ॥ ९३२ ॥

त्या वेळी माझ्या गालांवर खिळून राहिलेली आपली नजर तू (कधी) दुसरीकडे वळवीत नसस. आताही मी तीच आहे, आणि गालही तेच. पण ती (तुझी) दृष्टी मात्र नाही.

पर्यवसान

ताणं गुण-गहणाणं ताणुक्कंठाणं तस्स पेम्मस्स ।
ताणं भणिआणं सुन्दर ईरिसअं जाअमवसाणम् ॥ ९३३ ॥
तेषां गुणग्रहणानां तासामुत्कण्ठानां तस्य प्रेम्णः ।
तेषां भणितानां सुन्दर, ईदृशं जातमवसानम् ॥ ९३३ ॥

गुणकौतुक, उत्कंठा, प्रीती, अभिवचने ती सारी ।

हीच तयांची होय परिणती, या निर्घृण संसारी ॥ ९३३ ॥

त्या गुणग्रहणाची, त्या उत्कंठेची, त्या प्रेमाची, त्या बोलांची — सुन्दरा, अशी
अखेर झाली ना ?

राग ? —

छे: !

अलिअ-कुविअं पि कअ-मन्तुअं व मं जेसु सुहअ अणुणेन्तो ।

ताण दिअहाणें हरणें रुआमि ण उणो अहं कुविआ ॥ ९३४ ॥

अलीककुपितामपि कृतकामनां च मां येषु सुभग अनुनयन् ।

तेषां दिवसानां हरणे रोदिमि न पुनरहं कुपिता ॥ ९३४ ॥

घरिला होता खोटा रूसवा तुजवरती वरकरणी ।

जाणुनि पुरते किति रे केलिस माझी तू मनघरणी ॥

आठवता ते दिवस राजसा, रडते रे दिनरात ।

सोडुनि अपुला राग जिवलगा देई मजला हात ॥ ९३४ ॥

मी लटकी रागावले असताही, कामना पूर्ण झाल्या असताही सुभगा, तू माझी
मनघरणी करीत असस, — ते दिवस निघून गेल्यामुळे मी रडत आहे. मी रागावले
नाही काही.

अपराध

आम तुह णावराहो पिअअम मे लोअणाणं इह दोसो ।

माणासहम्मि चडुलेहिं वासिओ जेहि हिअअम्मि ॥ ९३५ ॥

आम तव नापराधः प्रियतम मे लोचनयोरिह दोषः ।

मानासहते चटुलाभ्यां वासितो याभ्यां हृदये ॥ ९३५ ॥

विसंबुनी मी डोळ्यांवरती केले रे वाटोळे ।

नसे तुझा अपराध राजसा, हे अपराधी डोळे ॥

चंचल भृंगा दिला आसरा हृदयि न ज्याचा तेम ।

दुदैवच हे माझे सखया अजुनी तुजवर प्रेम ॥ ९३५ ॥

—होय. तुझा अपराध नाही. प्रियतमा, माझ्या डोळ्यांचाच रे हा दोष. चंचल
अशा त्यांनीच मान सहन (= ग्रहण) न करणाऱ्या (माझ्या) हृदयात तुला ठेवून
घेतले ना.

अबोल

को सुहअ तुज्झ दोसो हअ-हिअअं णिट्ठुरं मज्झ ।

पेच्छसि अ-णिमिस-णअणो जम्पसि विणअं ण जम्पसे पिट्ठम् ॥ ९३६ ॥

कः सुभग तव दोषो हतहृदयं निष्ठुरं मम ।

प्रेक्षसेऽनिमिषनयनो जल्पसि विनयं न जल्पसि पृष्टम् ॥ ९३६ ॥

हृदयच माझ निष्ठुर सुभगा, तुझा काय रे दोष ।
 नजर लावुनी असा पाहसी करिसी मज बेहोष ॥
 विनयशील ते तुझे वागणे, बोल तुझे शालीन ।
 विचारिता परि मौन सांगते, मी न कुणा आधीन ॥ ९३६ ॥
 सुभगा, तुझा काय दोष रे ? हे मेले माझे हृदयच कठोर. एकटक नजरेने तू
 पाहतोस. विनयाने बोलतोस. विचारिले तर (मात्र) गप्प बसतोस.

नाटक वच्च मह च्चिअ एक्काएँ होन्तु णीसास-रोइअव्वाइम् ।
 मा तुज्ज वि तीएँ विणा दक्खिण्ण-हअस्स जाअन्तु ॥ ९३७ ॥
 ब्रज ममैवैकस्या भवन्तु निःश्वासरोदितव्यानि ।
 मा तवापि तया विना दाक्षिण्यहतय जायन्ताम् ॥ ९३७ ॥
 असु दे माझे मला हुंदके डोळ्यांमधले आसू ।
 खुशाल जा हो तुम्ही नको हे उपचाराचे हासू ॥ ९३७ ॥
 जा तू. हे उसासे, ही रडणी, — असू देत मला एकटीलाच. दाक्षिण्याचा अभाव
 असलेल्या तुला तिच्या विरहात ते नकोत यायला.

विट अणुवत्तन्तो अहारिसं जणं आहिजाईए ।
 चिन्तेसि उणो हिअए अणाहिजाई सुहं जअइ ॥ ९३८ ॥
 अनुवर्तमानोऽस्मादृशं जनमाभिजात्यायाः (?) ।
 चिन्तयसि पुनर्हृदय अनाभिजात्या (?) सुखं जयति ॥ ९३८ ॥
 असाच हेतू, सांग छातिवर ठेवुनि अपुल्या हात ।
 वैदग्ध्याचा घेसि फायदा अमुच्या व्यवसायात ॥
 नसशी रे संपन्न जरी तू नाहिच कसली चिंता ।
 लाभच उलटा तुला जीवनी बघसी कामापुरता ॥ ९३८ ॥
 आम्हासारख्या लोकांचा तू पाठपुरावा करितोस, पण मनात मात्र उच्च कुलाचे
 विचार करितोस. हीनकुलीन सुख जिंकते (?).

ललाटलेख हुं निल्लज्ज समोसर तं च्चिअ अणुणेषु जीएँ दे एअम् ।
 पाअङ्गुठालत्तअ-रसेण तिलअं विणिम्मविअम् ॥ ९३९ ॥
 हुं निर्लज्ज समपसर तामेवानुनय यस्यास्त एतत् ।
 पादाङ्गुठालक्तकरसेन तिलको विनिर्मितः ॥ ९३९ ॥
 पदांगुलीने तिलक रेखिला सुंदर ललाटलेख ।
 आळ नव्हे रे, आळिताच तो, छटा उमटली देख ॥
 पुरे, पुरे, निर्लज्जा ! जा रे तिथेच आता परता ।
 पुसेल ती तुज कामापुरती, कलंक हा नच पुसता ॥ ९३९ ॥

हं ! निर्लज्जा, हो पलीकडे. तिचीच मनघरणी कर, — जिने पायाच्या अंगठ्या-
वरच्या अक्रित्याच्या रसाने तुला हा टिळा लाविला.

ती, ती, ती

सा वसइ तुज्ज हिअए स च्चिअ अच्छीसु सा अ सिविणेषु ।

अह्वारिसाणें सुन्दर ओआसो कथ पावाणम् ॥ ९४० ॥

सा वसति तव हृदये सैवाङ्गणोः सैव स्वप्नेषु ।

अस्मादृशीनां सुन्दर, अवकाशः कुत्र पापानाम् ॥ ९४० ॥

वसली हृदयी ठाण मांडुनी, पुन्हा-पुन्हा ये नयनी ।

डोकविते ती बोलांमधुनी, शब्द उमटता वदनी ॥

स्वप्नी नयनी तीच नांदते सदा तिचा अधिवास ।

सांग सुंदरा, पापिणीला या कसा मिळे अवकाश ? ॥ ९४० ॥

ती तुझ्या हृदयात राहते, तीच डोळ्यांत, तीच स्वप्नातही. सुन्दरा, आमच्या-
सारख्या पातक्यांना कुठे जागा आहे ?

मुशिष्या

तद्वा मे तुज्ज पिअत्तणस्स कह तं ति णो हि जाणामो ।

दे सुहअ तुमं च्चिअ सिक्खवेसु जह वे पिआ होमि ॥ ९४१ ॥

तृष्णा मे तव प्रियत्वस्य कथं तदिति न हि जानीमः ।

हे सुभग त्वमेव शिक्षय यथा ते प्रिया भवामि ॥ ९४१ ॥

संपादावे प्रेम तुझे ही मनात मोठी आशा ।

कशी पुरावी सांग. प्रेमला, माझी ही अभिलाषा ॥

कळे न सुभगा, तुझे प्रेम ते कसे कुठे मिळवावे ।

तूच शिकवि रे या शिष्येला, तुझी कशी मी व्हावे ! ॥ ९४१ ॥

तुला मी प्रिय व्हावे ही ओढ मला लागली आहे. (पण) ते करावे कसे हे मला
कळत नाही. अरे सुभगा, तुला मी आवडती कशी होऊ, ते तूच (मला)
शिकव ना रे !

पुष्पिता

मलिण-वसणाणें किअ-वणिआणं आपण्डु-गण्ड-पालीणम् ।

पुण्णवइआणें कामो अङ्गेसु कआउहो वसइ ॥ ९४२ ॥

मलिनवसनानां कृतवर्णिकानामापण्डुगण्डपालीनाम् ।

पुष्पवतीनां कामोऽङ्गेषु कृतायुधो वसति ॥ ९४२ ॥

मळलेले ती वसन नैसली फिकट भासती गाल ।

दूर-दूर राहते पुष्पिता, मजसी कुणी शिवाल ॥

घेउनिया आयुधे सर्वही अनंग हा बहुढंगी ।

मलूल मोहक पुष्पवतीच्या वसे अंगप्रत्यंगी ॥ ९४२ ॥

मळलेल्या वस्त्रांच्या, (मुखी) 'वणिका' (हळद) लाविलेल्या आणि गालांच्या पाळ्या फिकट झालेल्या, अशा रजस्वलांच्या अवयवांमध्ये मदन आयुधे सज्ज करून वसलेला असतो.

पुष्पवती पुष्पवद्वयं हि बालभ मा छिवसु अ-दीहराउसो होसि ।
अज्जं चेअ मरिज्जउ मअच्छि कि काल-हरणेण ॥ ९४३ ॥

पुष्पवत्यस्मि बालक मा स्पृशादीर्घायुर्भवसि ।
अद्यैव म्रिये मृगाक्षि कि कालहरणेण ॥ ९४३ ॥

'पुष्पवती मी, शिवू नको रे, राहि जरासा लांब ।
जीवित होइल क्षीण वेडप्या, तीन दिवस तरि थांब' ॥

'होऊ दे ते काय व्हायचे, मेलो जरि मी आज ।
कालहरण करू नको मृगाक्षी, घरुनी भलती लाज' ॥ ९४३ ॥

'बालका, मी रजस्वला आहे. शिवू नकोस. आयुष्य कमी होईल तुझे.'—
'हरिणाक्षी, आजच मरून जाऊ दे मला. पण कालहरण करून काय उपयोग?'

कुंतल वाणिअभ हत्थि-दन्ता कत्तो अह्माण वग्घ-कत्तीओ ।
जाव लुलिआलअ-मुही घरम्मि परिसक्कए सोळ्हा ॥ ९४४ ॥

वाणिजक हस्तिदन्ताः कुतोऽस्माकं व्याघ्रकृतयः ।
यावल्लुलितालकमुखी गृहे परिष्वक्कते स्नुषा ॥ ९४४ ॥

नवी सून ती गुंतविते मन केस तिचे भुरभुरते ।
निघता रानी पाउल त्याचे उंबरठ्यावर अडते ॥

घनुराकारा कमान खेची, घरीच पारघ घडते ।
व्याघ्रचर्म वा हस्तिदंत ते, आता कसले मिळते ? ॥ ९४४ ॥

वाणीबुवा, कुठले आमच्यापाशी हस्तिदंत, आणि कुठली वाघाची चामडी हो,
—जोवर मुखावर कुरळ भुरभुरत आहेत अशी ही सूनबाई घरात वावरते
तोवर ?

हंसी गह्वन्ति पिअअमाण वअणाहि हंसीओ विस-लअद्धाइम् ।
हिअआइ व कुसुमाउह-बाण-कआणेअ-रन्धाइम् ॥ ९४५ ॥

गृह्णन्ति प्रियतमानां वदनेभ्यो हंस्यो विसलतार्घानि ।
हृदयानीव कुसुमायुधबाणकृतानेकरन्ध्राणि ॥ ९४५ ॥

मृणाल चोचीमधुनि तयांच्या काढित ती मुखदंशी ।
करि कुसुमायुध विद्ध हृदय ते चोरितसे कलहंसी ॥ ९४५ ॥

(आपल्या) प्रियतमांच्या चोचींमधून हंसी कमलतंतूंचे अर्धे-अर्धे तुकडे काढून घेत आहेत; जणू काही मदनवाणांनी ज्यांत अनेक छिद्रे केलेली आहेत, अशी (त्यांची) हृदयेच त्या हरण करीत आहेत.

हंस हंसाणें सरेहिं सिरि सारिज्जइ अह सराणें हंसेहिम् ।
अण्णोणं चिअ एए अप्पाणं णवरं गरुअन्ति ॥ ९४६ ॥

हंसानां सरोभिः श्रीः सार्यते अथ सरसां हंसैः ।
अन्योन्यमेवैते आत्मानं केवलं गरयन्ति ॥ ९४६ ॥

सुंदर तो कलहंस भासतो जलसरसी रमणीय ।
हृदयंगम ते दृश्य मनोरम सर-संगम कमनीय ॥
जळकमळे, कलहंस, सरोसर, लपंडाच वलयांचा ।

वाढविती ते अपुला गौरव, करिता परस्परांचा ॥ ९४६ ॥

हंसांचे सौंदर्य सरोवरांनी, आणि सरोवरांची शोभा हंसांनी वृद्धिगत होते. (मागे टाकिली जाते.) हे दोन्ही एकमेकांचा व स्वतःचाच गौरव करितात.

ठाण अणुदिअह-कआभोआ जह जह थणहा विण्णित्ति कुमरीए ।

तह तह लद्धोआसो व्व वम्महो हिअअमाविसइ ॥ ९४७ ॥

अनुदिवसकृताभोगौ यथा यथा स्तनकौ विनिर्गच्छतः कुमार्याः ।
तथा तथा लब्धावकाश इव मन्मथो हृदयमाविशति ॥ ९४७ ॥

हळूच घेती कुवार कुच ते उभार करिती थेर ।

वये वाढती वरती-वरती उरी वाढता घेर ॥

संधि साधुनि अशी नेमकी तो प्रीतीचा हेर ।

हृदयी शिरुनी मन्मथ करितो असा आतबाहेर ॥ ९४७ ॥

दिवसानुदिवस विस्तार पावणारे कुमारीचे स्तन जो-जो (आतून) बाहेर पडतात तो-तो जागा (अवसर); मिळाल्यामुळे मदन हृदयात ठाण मांडितो.

गोदादूती केसा पण्डुर-छाआ असई-सङ्गोण चम्म जज्जरिअम् ।

चित्तं तुह सोहग्गं गोदा द्दुत्तणं कुणइ ॥ ९४८ ॥

केशाः पाण्डुरच्छायासतीसङ्गोण चर्म जर्जरितम् ।

चित्तं तव सौभाग्यं गोदा दूतीत्वं करोति ॥ ९४८ ॥

सोडि फुलांचा द्रोण प्रवाही कुणा कळे ना हेत ।

पोचविशी तू दूती होउनी सरिते सुमसंकेत ॥

उनाड मनेसवे देह हो जर्जर पिकले केस ।

सद्भाग्य असे कधि न पाहिले दूतीकर्मविशेष ॥

प्रवाहात सोडितांच गोदे, कुणी फुलांचा द्रोण ।

होउनि दूती आणिशि जवळी दूर पाखरे दोन ॥ ९४८ ॥

केस पिकले; स्वैरिणींच्या संगतीत चामडी लोंबू लागली. (पण) मना, सुदैव तुझे की, गोवा (अजून) तुझे दूतीकर्म करीत आहे.

मंद-
भागिनी

णिष्णदं दोब्बलं चिन्ता अलसत्तणं स-णीससिअम् ।

मह मन्द-भाइणीए कए सहि तुमं वि अहह परिभवइ ॥ ९४९ ॥

निर्निद्रत्वं दीर्घत्यं चिन्ताऽलसत्त्वं सनिःश्वसितम् ।

मम मन्दभागिन्याः कृते सखि त्वामपि अहह परिभवति ॥ ९४९ ॥

पडला भारी वास तुला ग जाता होउनि दूती ।

दशा तुझी ही रातमोलनी सांगतसे अनुभूती ॥

लाल जाहले जागरणाने चुरचुरती हे डोळे ।

आळसलेली हालचाल ही देह घेत हिदोळे ॥

टाकितेस सारखी उसासे व्यग्र दिसे तव मुद्रा ।

किती ग करिसी माझ्यासाठी मी हतभागी क्षुद्रा ॥ ९४९ ॥

झोप उडालेली, शरीर गळून गेलेले, काळजी पोखरीत असलेली, आळस भरलेला, निःश्वास सुटत असलेले,— सखे, मज हतभागिनीसाठी— अरेरे ! तुझ्याहीवर पगडा ना !

जाळे

णिअ-दइअ-दंसणूसुअ पन्थिअ अण्णेण वच्चसु पहेण ।

घर-वइ-धूआ दुल्लइघ-वाउरा ठाइ हअ-गामे ॥ ९५० ॥

निजदयितादर्शनोत्सुक पथिकान्येन व्रज पथा ।

गृहपतिदुहिता दुर्लङ्घ्यवागुरेह तिष्ठति हतग्रामे ॥ ९५० ॥

विरहि प्रियेला भेटायाला अससी उत्सुक पथिका ।

गावशिवेची धरू नको ही वाट चुकोनी रसिका ॥

ह्या गावातिल पाटिलपुत्री टाकिल तुजवरि जाळे ।

मुटतिलं ना गुंतता एकदा तुझे हासरे डोळे ॥ ९५० ॥

आपल्या प्रियेला भेटण्याला तरळलेल्या पथिका, तू दुसऱ्या वाटेने जा. ज्यातून बाहेर पडणे हे कठीण असे जाळे घेऊन ह्या दुष्ट गावात गृहपतीची कन्या (सज्ज) आहे.

वृषभ

आसाइअमण्णाएण जेत्तिअं ता तुइ ण बहुआ धिई ।

उवरमसु वुसह एण्हि रक्खिज्जइ गेह-वइ-खेत्तम् ॥ ९५१ ॥

आस्वादितमज्ञातेन यावत्तावत्त्वयि न बहुका धृतिः ।

उपरम वृषभेदानीं रक्ष्यते गृहपतिक्षेत्रम् ॥ ९५१ ॥

आडमार्ग अनुसरुनी वृषभा चुकवुनि अमुचा डोळा ।
घुसुनि रोज शेतात खावया खुशाल तांदुळ-राळा ॥
करी धनी हा आज राखणी, जा रे जा तू परता ।
उघडी होइल चोरी आता वेड खुळे पांघरता ॥ ९५१ ॥

(लोकांना) नकळत जेवढे तू खाल्लेस, तेवढे (तुझे झाले). तुझ्या ठायी फार ताकद नाही. वृषभा, पुरे कर. आता गृहपतीच्या शेताची राखण होत आहे.

कंकणरव उच्चिणसु पडिअ-कुसुमं मा धुण सेहालिअं हलिअ-सुधे ।
एस अवसाण-विरसो ससुरेण सुओ वलअ-सदो ॥ ९५२ ॥
उच्चिनु पतितकुसुमानि मा धुनु शेफालिकां हलिकस्नुषे ।
एषोऽवसानविरसः श्वशुरेण श्रुतो वलयशब्दः ॥ ९५२ ॥

'भुइवरली ती वेच फुले ग, नको होउ आसक्त ।
वाजतील कंकणे बाइ ग, हलवू नको प्राजक्त' ॥
सखी सुचविते संकेताने श्वशुराते पाहून ।
प्रियामीलनी रमता कुंजी शेतकऱ्याची सून ॥ ९५२ ॥

पडलेली फुले (तेवढीच) गोळा कर. शेतकऱ्याच्या सुने, शेफालिका हलवू नकोस. शेवटी रसहीन होणारा हा (तुझ्या) काकणांचा किणकिणाट सासऱ्याच्या कानी पडला आहे.

पाणवठ्या- पविशन्ती घर-दारं विवलिअ-वअणा विलोइऊण प्हम् ।
कडे खन्धे मोत्तूण घडं हा हा णट्ठो त्ति खअसि सहि किं ति ॥ ९५३ ॥
प्रविशन्ती गृहद्वारं विवलितनयना विलोक्य पन्थानम् ।
स्कन्धे मुक्त्वा घटं हा हा नष्ट इति रोदिषि सखि किमिति ॥ ९५३ ॥

दारातुनि ती घरात शिरता मागे वळुनी पाही ।
खांद्यावरला घडा सोडुनी ओरडते लवलाही ॥
'हाय हाय ग गेला सुटुनी हातामधुनी बाई' ।
रडू नको ग, सखी सांगते, करी जरा चतुराई ॥
अशा कशा ग येती धूर्ते पाण्यावरती गायी ।
घेउनि दुसरा घडा भराया पाणवठ्यावर जाई ॥ ९५३ ॥

घराच्या दारात शिरता-शिरता तोंड वळवून वाटेकडे पाहिल्यावर खांद्यावरला घडा टाकून 'अरेरे! गेला!' असे म्हणून सखे, तू काय म्हणून रडत आहेस बरे?

कंकणरव

'भुइवरली ती वेच फुले ग, नको होउ आसक्त ।
बाजतील कंकणे वाइ ग हलवु नको प्राजक्त' ॥
सखी सुचविते संकेताने श्वशुराते पाहून ।
प्रियामीलनी रमता कुजो शेतकऱ्याची सून ॥ १०.१५२

पाणवठघाकडे

दारातुनि ती घरात शिरता मागे वळुनी पाही ।
 खांघावरला घडा सोडुनी ओरडते लवलाही ॥
 'हाय हाय ग गेला सुटुनी हातामधुनी बाई' ।
 रडू नको ग, सखी सांगते, करी जरा चतुराई ॥
 अशा कशा ग येती धूर्ते पाण्यावरती गायी ।
 घेजनि दुसरा घडा भराया पाणवठघावर जाई ॥ १०.१५३

अडवणूक मा पन्थ रुन्धसु पहमवेहि बालअ अ-सेसिअ-हिरीअ ।
 अह्य अणिरिक्काओ सुण्णं घरअं व अवकमसि ॥ ९५४ ॥
 मा पथिक रुन्धि पन्थानमपेहि बालकाशेषितह्नीकः ।
 वयं परतन्त्राः शून्यं गृहमिवाक्रामसि ॥ ९५४ ॥
 वाटसरा, हो दूर, बाजुला अडवु नको रे वाट ।
 उगाच छळुनी वाटेवरती करू नको बोभाट ॥
 निर्लज्जा, का तुला वाटले मिळेल भरले ताट ।
 घर न मोकळे, परित्यक्ता मी नसेच ही व्हिवाट ॥ ९५४ ॥
 पथिका, बालका, सारी लाज गुंडाळून ठेवून असा रस्ता अडवू नकोस. दूर हो.
 आम्ही पराधीन आहो. घर मोकळे असल्याप्रमाणे तू धिटाई करीत आहेस.
 (शब्दशः—आक्रमण करीत आहेस).

तयारी सुव्वइ समागमिस्सइ तुज्ज पिओ अज्ज पहरमेत्तेण ।
 एमेअ किं ति चिद्वसि ता सहि सज्जेसु करणिज्जम् ॥ ९५५ ॥
 श्रूयते समागमिष्यति तव प्रियोऽद्य प्रहरमात्तेण ।
 एवमेव किमिति तिष्ठसि तत् सखि सज्जय करणीयम् ॥ ९५५ ॥
 प्रहरात तो प्रवासी पति ये तुझा घरात ।
 हो सज्ज येत संधी लागेल सांजवात ॥
 ग ऊठ, ऊठ बाई—जाता घडी चुकोनी ।
 मुकशील सौख्य सारे, मग भेटती न कोणी ॥ ९५५ ॥
 असे ऐकिवात आहे की, तुझा प्रियतम आज प्रहरभरातच येणार आहे. अशी काय
 तू बसून राहिली आहेस? तर सखे, काय करावयाचे त्याची तयारी कर ना.

पाहुणी खण-पाहुणिआ देअर जायाए सुहय किं ति दे भणिदा ।
 रुअइ पडोहर-वलही-घरम्मि अणुणिज्जउ वराई ॥ ९५६ ॥
 क्षणप्राघुणिका देवर जायया सुभग किमपि ते भणिता ।
 रोदिति पश्चाद्भागवलभीगृहेऽनुनीयतां वराकी ॥ ९५६ ॥
 आली ती पाहुणी भाउजी, कळे न कळले कसे? ।
 तिला बोलली तुमची पत्नी, उणे-दुणे काहिसे ॥
 रडे एकली मागिलदारी लतानिकुंजातळी ।
 करा सांत्वना तिची जाउनी, खुलवा नाजुक कळी ॥ ९५६ ॥

सुभग-भाउजी, सणासाठी (आपल्याकडे) जी पाहुणी आली आहे ना, तिला तुमची बायको काहीतरी बोलली; म्हणून ती घराच्या मागच्या पडवीतल्या वळकणीच्या आडोशाला (जाऊन) रडत बसली आहे. तर त्या विचारीची समजूत काढा ना.

भूमिगत

पुष्प-भरोणमिअ-भूमि-गअ-साहं तरुणं विणवणम् ।

गोला-अड-विअड-कुडडगु-महुअ ॥ ९५७ ॥

पुष्पभरावनमितभूमिगतशाखं तरुणां विज्ञापनम् ।

गोदातटत्रिकटकुञ्जमधुक ॥ ९५७ ॥

मोहरला तो मधूक मादक गंधफुलांनी भरला ।

भूमोवरती झुकल्या शाखा, कुंजच फी विस्तरला ॥

तरु सुचवितो प्रेमी जीवा घडु छा भेटोगाठी ।

संकेतस्थल तुमच्यासाठी रचिले गोदाकाठी ॥ ९५७ ॥

फुलभाराने वाकून ज्यांच्या फांद्या जमिनीला टेकल्या आहेत, त्या वृक्षांची विनंती . . . गोदावरीच्या तीरावरच्या मोठमोठ्या लताकुंजांतील मोह . . .

**बाहेर
कडी**

गृहिणी-प्रवेशित-जारे गृहे गृहे (गृहिणी ?) स्थापिता ।

मिलिता वदति (असती ?) जारउ पश्चाद् गृहिणी गृहस्थश्च ॥ ९५८ ॥

(जवळजवळ सर्व गाथा संस्कृत.)

ठेवितसे कोंडुनी स्त्रियेला नीट कडी घालुनी ।

वंदोवस्त कराया पुरता, पती संशयी कुणी ।

साळसूद ती देत हुंदके वेत पुरा जाणुनी ।

प्रियकरास आघीच लपविले तिने तिथे आणुनी ॥

कोंडुनि अहल घडवी पुरती तिची कराया सोय ।

चातुयनि आघिच केली तिने आपली सोय ॥ ९५८-११

गृहिणीने ज्यात जाराला (अगोदरच) आणून ठेविले आहे अशा घरात नवऱ्याने (गृहिणीला ?) ठेविले, असे गृहिणी आणि गृहस्थ ह्यांचे मीलन झाल्यावर (स्वैरिणी ?) म्हणते. (?)

आंदोलन

एकत्तो रुअइ पिआ अणत्तो समर-तूर-णिग्घोसो ।

पेम्मेण रण-रसेण अ भडस्स डोलाइअं हिअअम् ॥ ९५९ ॥

एकत्तो रोदिति प्रियान्यतः समरतूर्यनिर्घोषः ।

प्रेम्णां रणरसेन च भटस्य दोलायितं हृदयम् ॥ ९५९ ॥

रणोत्साह, रणकंदन भ्रमवी, इकडे रमणीप्रेम ।
 आंदोलित मन रणवीराचे, तरी न चुकतो नेम ॥
 रडते रमणी, रणी दुंदुभी पडे तयाच्या कानी ।
 रणनवरी पाचारी तिकडे, इकडे राजसराणी ॥ ९५९ ॥

एकीकडे प्रिया रडत आहे; तर दुसरीकडे रणांगणातल्या तुतान्यांचा घोष ऐकू
 (येत आहे). प्रेम आणि रणोत्साह ह्यांमध्ये वीराचे हृदय हेलकावू लागले.

कुस्करी केली-गोत-क्वलणे विकुप्पए केअवं अ-आणन्ती ।
 दुट्ट उअसु परिहासं जाआ सच्चं चिअ पखण्णा ॥ ९६० ॥
 केलिगोत्रस्वलने विकुप्यति कैतवमजानती ।
 दुष्ट पश्य परिहासं जाया सत्यमेव प्ररदिता ॥ ९६० ॥
 काय तरी हे तुझे दुष्टपण थट्टा असली कसली ।
 तिला न कळली तुझी लबाडी अजाण वेडी फसली ॥
 चिडवायाते गोत्रस्वलनी घेसी भलते नाव ।
 मुसमुसुनी रडतसे बिचारी, वाहुनि जाई गाव ॥
 मस्करिची केलीस कुस्करी सुटली तुजला हाव ।
 वादळात सापडेल आता तव ही दुबळी नाव ॥ ९६० ॥

दुष्टा, तुझी थट्टा (थट्टेचा शेवट काथ झाला) पहा. मस्करी करिता-करिता तू
 दुसरीचेच नाव घेऊन बायकोला हाक मारिलीस, (पण) ठकबाजी ठाऊक
 नसल्यामुळे ती रागावून बसली आणि खरोखरीचीच रडत आहे.

विघ्न दे आ पसिअ णिअत्तसु मुह-ससि-जोद्धा-विलुत्त-तम-णिवहे ।
 अहिसारिआणं विघ्नं करेसि अण्णाणं वि हआसे ॥ ९६१ ॥
 हे प्रसीद निवर्तस्व मुखशशिज्योत्सनाविलुप्ततमोनिवहे ।
 अभिसारिकाणां विघ्नं करोष्यन्यासामपि हताशे ॥ ९६१ ॥
 प्रसन्न होई प्रिये परत ये, आता मागे फीर ।
 चांदण्यात हुकतील परस्पर सुटता मन्मथतीर ॥
 तुझे चंद्रमुख उगवताच हा विरेल ग अंधार ।
 विघ्नच होइल प्रणयी युगुला, व्यर्थ जाय अभिसार ॥ ९६१ ॥

अम मेले, ऐक, ऐक. परत फीर. (तुझ्या) मुखचंद्राच्या चांदण्याने दाट अंधार
 दूर झाल्यामुळे तू इतर अभिसारिकांना विघ्न आणीत आहेस.

असामान्य अण्णं लडहत्तणअं अण्णा चिअ काइ वत्तण-च्छाया ।
 सामा सामण्ण-पआवइओ रेह च्चिअ ण होइ ॥ ९६२ ॥
 अन्यत्सुकुमारत्वमन्यैव च काऽपि वर्तनच्छाया ।
 श्यामा सामान्यप्रजापते रेखैव न भवति ॥ ९६२ ॥
 कांतिगर्भं तनु श्यामल सुंदर कोमल ललिताकृती ।
 रेखिली न सामान्यविधीने सुरम्य चित्राकृती ॥ ९६२ ॥
 काही अद्भुतच नाजूकपणा आहे ह्या श्यामलेचा ! हिची अंगकांतीही काही
 औरच ! खचित ही श्यामला सामान्य विधात्याची निमिती नव्हेच !

विस्फारित अलस-सिरो-मणि धुत्ताणं अग्गिमो पुत्ति घण-समिद्धिमओ ।
 इअ भणिएण णअङ्गी पप्फुल्ल-विलोअणा जाआ ॥ ९६३ ॥
 अलसशिरोमणिधूर्तानामश्रिमः पुत्रि धनसमृद्धिमयः ।
 इति भणितेन नताङ्गी प्रफुल्लविलोचना जाता ॥ ९६३ ॥
 'धूर्त फार ग धनकुवेर हा नामांकित आळशी ।
 कृपणांचाही मेरूमणी तो आशा नच फारशी ' ॥
 अधोवदन हो विनयवती ती मान घालुनी अशी ।
 'अस्सं होय ?' म्हणुनी ती हसली ओठांतच उर्वशी ॥
 प्रफुल्लनयनी चमक उमटली, वादल-विजली जशी ।
 'पुंरवाच ग करीन पुरता, तरीच मी उर्वशी ! ॥
 नन्नपणे वाकवीन, मुचवी करीन राजीखुशी ।
 पाहू तरी मग ठेव खातरी आई तू मजविषी ' ॥ ९६३ ॥
 'मुली, हा आळशांचा मुकुटमणी आहे; (आणि) ठकांचा म्होरक्या. (पण)
 श्रीमंतीत लोळणारा.' असे म्हटल्यावर त्या सुंदरीचे डोळे विस्फारित झाले.

प्रसाद उल्लोल्ल-करअ-रअण-क्खएहिं तुह लोअणेसु मह दिण्णम् ।
 रत्तंसुअं पसाओ कोवेण पुणो इमे ण अक्कमिआ ॥ ९६४ ॥
 आद्रिंकरजरदनक्षतस्तव लोचनयोर्मम दत्तम् ।
 रक्तांशुकं प्रसादः कोपेन पुनरिमे नाक्रान्ते ॥ ९६४ ॥
 तुम्ही न केले कधीच बाई माझे कसले हाल ।
 कोपभराने रडता नच ते डोळे झाले लाल ॥
 चंद्रकोरिपरि नखचिन्हे ती, चंद्राकृतीच चावे ।
 देह उगवले दिसती तुमच्या नवे कोवळे कावे ॥
 प्रीतीवैभव कोरिच लेणी जिने कोरिली शयनी ।
 रक्तांशुक हे प्रसाद म्हणुनी तिनेच भरले नयनी ॥ ९६४ ॥

तुझ्या (अंगा)वरच्या अगदी ओल्या (ताज्या) अशा नखचिन्हांनी आणि दातखुणांनी माझ्या डोळ्यांना हा लाल रेशमी वस्त्राचा प्रसाद दिला आहे. ते जे लाल झालेले आहेत ते (तुझ्यावरच्या) रागाने नव्हेत काही !

अपकीर्ती ए एहि दाव सुन्दरि कर्णं दाऊण सुणसु वअणिज्जम् ।
 तुज्ज मुहेण किसोअरि चन्दो उअमिज्जइ जणेण ॥ ९६५ ॥
 अयि, एहि तावत्सुन्दरि कर्णं दत्त्वा शृणु वचनीयम् ।
 तव मुखेन कृशोदरि चन्द्र उपमीयते जनेन ॥ ९६५ ॥
 इकडे ये सुंदरी, सांगतो लक्ष देउनी ऐक ।
 कृशोदरी, हे तुला भुलवितो प्रीतिबुंभुक्षित लोक ॥
 उपमा वेतो मुखास तुझिया चंद्राची हे मूढ ।
 येइ निकट मी कानी कथितो काय तयातिल मूढ ॥
 नको ऐकु ते, नकोच अगदी त्यांच्या जवळी जाऊ ।
 चंद्रमुखी तुज म्हणुनी, आपण होऊ बघतो राहू ॥ ९६५ ॥
 अग, अग, सुंदरी, ये अशी इकडे. (नीट) कान देऊन निदा ऐक तुझी. अग कृशकटी, हे लोक तुझ्या मुखाला चंद्राची उपमा देत आहेत (पहा) !

अभिनय एद्दहमेत्त-त्थणिआ एद्दहमेत्तेहिं अच्छि-वत्तेहिम् ।
 एद्दहमेत्तावत्था एद्दहमेत्तेहिं दिअहेहिम् ॥ ९६६ ॥
 एतावन्मात्रस्तनिका एतावन्मात्राभ्यामक्षिपत्राभ्याम् ।
 एत्तावन्मात्रावस्थैतावन्मात्रैदिवसैः ॥ ९६६ ॥
 अजुनीहि ती लहान, स्तनयुग्म ते विशाल ।
 आकर्ण लोचने ती पसरौ अनंगजाल ॥
 विरहार्त भावि काल, उरि टोचताच नांगी ।
 दिन लोटताच काही झाली अशी कृशांगी ॥ ९६६ ॥
 इतक्या (थोडक्या) दिवसांत, एवढाल्याशा स्तनांची ही, एवढाल्या डोळ्यांची आणि अशा स्थितीची झाली की !

पांचजन्य कर-जुअ-गहिअ-जसोआ-त्थण-मुह-विणिवेसिआहर-पुडस्स ।
 संभरिअ-पञ्चजण्णस्स णमह कल्लस्स रोमञ्चम् ॥ ९६७ ॥
 करयुगगृहीतयशोदास्तनमुखविनिवेशिताधरपुटस्य ।
 संस्मृतपाञ्चजन्यस्य नमत कृष्णस्य रोमाञ्चम् ॥ ९६७ ॥

कृष्णास आठवे ते, फुंकीत पांचजन्य ।
 देता मुखी यशोदा स्तन व्यावयास स्तन्य ॥
 रोमांचिता तनू हो, स्मृतिचित्र ते अनन्य ।
 यदुकृष्ण वंदितो मी, होईन धन्य धन्य ॥ ९६७ ॥
 [करी धरोनी पांचजन्य ती लावि मुखी यदुराय ।
 स्मरे यशोदा स्तन वात्सल्ये पुलकित होई काय ॥
 मोहरते मन नयनि रेखिता वात्सल्याचे चित्र ।
 वंदित मी त्या नंदनंदना, मंगल ध्यान पवित्र ॥ ९६७ ॥]

दोन्ही हातांत यशोदेचा स्तन धरून त्याच्या अग्रावर (आपले) ओठ टेकविताच श्रीकृष्णाला पांचजन्याची आठवण झाली, आणि त्याचे शरीर रोमांचांनी फुलून आले. त्यांना (= रोमांचांना) नमस्कार करा.

प्रश्नोत्तर

का विसमा देव्व-गई कि दुल्लहं जं जणो गुणग्राही ।
 कि सोखं सु-कलत्तं कि दुःखं जं खलो लोओ ॥ ९६८ ॥
 का विषमा दैवगतिः कि दुर्लभं यज्जनो गुणग्राही ।
 कि सौख्यं सुकलत्तं कि दुःखं यत्खलो लोकः ॥ ९६८ ॥
 विषम काय ? दैवगती. काय जगी दुर्लभ ते ? ।
 रसिक गुणग्राही जन सौख्य. दुःख कोणते ? ॥
 गृहिणी सहचारिणीच, सौख्यदायि जीवनी ।
 खलजनसहवास दुःख हेच टोचते मनी ॥ ९६८ ॥
 विकट काय ? — दैवाची गती. दुर्लभ वस्तू कोणती ? — गुणग्राहक माणूस.
 सौख्य कोणते ? — चांगली बायको. (मिळणे). दुःख, कोणते ? — दुष्ट माणूस
 (नशिबी येणे).

अस्पर्श

किवणाणं धणं णाआणं फण-मणी केसराइं सीहानाम् ।
 कुल-बालिआणं त्यणआ कत्तो छिप्पन्ति अ-मुआणम् ॥ ९६९ ॥
 कृपणांनां धनं नागानां फणमणिः केसराः सिहानाम् ।
 कुलपालिकानां स्तनाः कुतः स्पृश्यन्तेऽमृतानाम् ॥ ९६९ ॥
 सिंहाची आयाळ, नागमणि, की कृपणाचे धन ।
 जिवंत राहिल कोण स्पर्शता कुलीन रमणीस्तन ॥ ९६९ ॥
 कंजूस लोकांचे द्रव्य, नागांच्या फणांमधले रत्न, सिंहांची आयाळ आणि कुलीन
 कन्यकांचे स्तन,— ह्यांना (त्यांच्या) जिवंतपणी कसा स्पर्श करिता येणार ?

जयश्री केसेसु बला मोडिअ तेण समरम्मि जय-सिरी गहिआ ।
 जह कन्दराहिं विहुरा तस्स दढं कण्ठअम्मि सण्ठविआ ॥ ९७० ॥
 केशेषु बलादामोटच तेन समरे जयश्रीगृहीता ।
 यथा कन्दराभिर्विधुरास्तस्य दृढं कण्ठे संस्थापिताः ॥ ९७० ॥
 धरुनि केश ओढिता जयश्री बलरामाने समरी ।
 अरिकंठी घालून मिठी गिरिकंदर घेती उदरी ॥ ९७० ॥
 वळेच केस धरून त्याने युद्धात विजयश्री पकडिली, तो गिरिकंदरांनी (दयाद्रं होऊन) त्याच्या व्याकुल (शत्रूंना) घट्ट आपल्या कंठी धरिले. (ते गिरिकंदरी पळून गेले).

सुजन खल-ववहारा दीसन्ति दारुणा जह वि तह वि धीराणम् ।
 हिअअ-वअस्स-बहु-मआ ण हु ववसाआ विमुज्जन्ति ॥ ९७१ ॥
 खलव्यवहारा दृश्यन्ते दारुणा यद्यपि तथापि धीराणाम् ।
 हृदयवयस्यवहुमता न खलु व्यवसाया विमुह्यन्ति ॥ ९७१ ॥
 साहूनिही छळ, निश्चल, पाहूनि खलदारुणव्यवहार ।
 जाणूनि सज्जन अंतर्दामी करिति सदा उपकार ॥ ९७१ ॥
 दुष्टांचे उद्योग जरी भीषण दिसत असले, तरी आपल्या हृदयाला कौल लावून (शब्दशः—मित्र म्हणून स्वीकारून) त्याला प्रिय होणारे धैर्यशाली लोकांचे (मूळचे) व्यवहार (कधीच) वारगळत नसतात.

गुणदोष जं परिहरिउं तीरइ मणं पि ण सुन्दरअत्तण-गुणेण ।
 अह णवर तस्स दोसो पडिचच्छेहिं पि पडिबण्णो ॥ ९७२ ॥
 यं परिहर्तुं तीर्यते मनागपि न सुन्दरत्वगुणेन ।
 अथ केवलं तस्य दोषः प्रतिपक्षैरपि प्रतिपन्नः ॥ ९७२ ॥
 अशक्य तो चुकविणे तयाच्या गुणसौंदर्याचा जाच ।
 मान्य असे हे प्रतिपक्षाते दोष तयाचा हाच ॥ ९७२ ॥
 (त्याच्या अंगच्या) सौंदर्यामुळे ज्याला टाळणे मुळीच शक्य नाही, तो केवळ त्याचाच दोष,— शत्रूंनीही मान्य केलेला.

हिरमुष्टी जस्स रणन्तेउरए करे कुणन्तस्स मडलगा-लअम् ।
 रस-सम्मुही वि सहसा परम्मुही होइ रिउ-सेणा ॥ ९७३ ॥
 यस्य रणान्तःपुरे करे कुर्वतो मण्डलाग्रलताम् ।
 रससंमुख्यपि सहसा पराङ्मुखी भवति रिपुसेना ॥ ९७३ ॥

अंतःपुरात येता पतिराज प्रेमभावे ।
 आर्लिगि पट्टराणी इतरां न प्रेम-भावे ॥
 रससन्मुखी तशा त्या रमणी मनी उदास ।
 होती पराङ्मुखी त्या तो भंगता विलास ॥
 घेता रणात हाती तरवार, ती टिकेना ।
 होई पराङ्मुखी ती अरिसज्ज शूर सेना ॥ ९७३ ॥

रणांगणाच्या राणीवशात (संचार करिताना) त्याने (राजाने) हातात खड्गलता (नायिका) घेतली की त्याची शत्रुसेना (प्रतिनायिका) (शृंगार-) रसाला आसुसलेली असूनही (उत्साहाने प्रथम सामोरी आलेली असूनही मग) एकाएकी तोंड फिरविते.

संक्रमण जस्सेअ वणो तस्सेअ वेअणा भणइ तं जणो अलिअम् ।
 दन्त-क्खअं कवोले व्हूएँ विअणा सवत्तीणम् ॥ ९७४ ॥
 यस्यैव व्रणस्तस्यैव वेदना भणति तज्जनोऽस्लीकम् ।
 दन्तक्षतं कपोले वध्वा वेदना सपत्नीनाम् ॥ ९७४ ॥
 तोच जाणतो तीव्र वेदना जखम जयाचे उरी ।
 लोकोक्ती ही असे, परी ती मला न वाटे खरी ॥
 वधूकपोली दंतव्रण तो वठला दिसतो जरी ।
 सवत साहते तीव्र वेदना, विसंगती ही खरी ॥ ९७४ ॥
 [होइ तिला आनंद, दुःख ते की सवतीच्या उरी ॥ ९७४ ॥]

लोक म्हणतात की, 'ज्याला जखम होते, त्यालाच वेदना होतात,' पण ते खोटे आहे. (कारण चुंबनसमयी) दातांचा व्रण वधूच्या गालावर उमटलेला असतो, (पण) त्याची वेदना (मात्र) सवतींना होते.

खंत जह गहिरो जह रअण-णिअभरो जह अ णिम्मल-च्छाओ ।
 तह किं विहिणा एसो सरस-वाणिओ जल-णिही ण किओ ॥ ९७५ ॥
 यथा गभीरो यथा रत्ननिर्भरो यथा च निर्मलच्छायः ।
 तथा किं विधिनैष सरसपानीयो जलनिधिनं कृतः ॥ ९७५ ॥
 गभीर, निर्मल, कांतिमान हा सुरम्य चेतोहर ।
 का न विधीने मधुर जलाचा केला रत्नाकर ? ॥ ९७५ ॥

विधात्याने हा समुद्र जसा खोल, जसा रत्नपूर्ण आणि जसा नितळ कांतीचा बनविला आहे, तसा तो चवदार पाण्याचा (सुद्धा) कां बरे केला नाही ?

सरस्वती जा थेरं व हसन्ती कइ-वअणम्बुरुह-बद्ध-विणिवेसा ।
 दावेइ भुअण-मण्डलमण्णं विअ जअइ सा वाणी ॥ ९७६ ॥
 या स्थविरमिव हसन्ती कविवदनाम्बुरुहवद्धविनिवेशा ।
 दर्शयति भुवनमण्डलमन्यदिव जयति सा वाणी ॥ ९७६ ॥
 कविमुखकमली वसे निर्मिते प्रतिसृष्टी बैखरी ।
 अभिनिवेशे प्रजापतीला हसते वागीश्वरी ॥ ९७६ ॥

कविजनांच्या मुखकमलांत स्थान मिळविलेली वाणी (सृष्टिनिर्मात्या) वृद्ध ब्रह्मदेवाला जणू हसत (सर्व) जगन्मंडळ जणू दुसरेच (अद्भुत) असे निर्माण करून दाखविते. अशी ती वाणी विजय पावते.

नवोढा जोह्वाइ महुरसेण अ विइण्ण-तारुण्ण-उच्छुअ-मणा सा ।
 वुड्ढा वि णवोढे व्व पर-वहू अह हरह तुह हिअअम् ॥ ९७७ ॥
 ज्योत्स्नया मधुरसेन च वितीर्णतारुण्योत्सुकमनाः सा ।
 वृद्धाऽपि नवोढेव परवधूरथ हरति तव हृदयम् ॥ ९७७ ॥
 पडे चांदणे मदिर धुंद ते मदिरेच्या पेल्यात ।
 यौवन येई भरास उसळे चंदेरी शेल्यात ॥
 जिंकितसे तव हृदय नवोढेपरी विलासी प्रौढा ।
 पीता मधुरा सुरा मंथरा तुला लाविते ओढा ॥ ९७७ ॥

ज्योत्स्ना आणि मदिरा ह्यांनी (हिच्या) मनाला तारुण्य आणि उत्कंठा बहाल केल्यामुळे ही परस्त्री वयस्क असूनही एखाद्या नवपरिणीतेप्रमाणे तुझ्या हृदयाला आकर्षून घेत आहे.

केतकी- वनात टुण्टुण्णन्तो मरिहिसि कण्टअ-कलिआई केअइ-वणाइम् ।
 मालइ-कुसुम-सरिच्छं भ्रमर भ्रमन्ते ण पाविहिसि ॥ ९७८ ॥
 टुण्टुण्णायमानो मरिष्यसि कण्टककलितानि केतकीवनानि ।
 मालतीकुसुमसदृशं भ्रमर भ्रमन्न प्राप्स्यसि ॥ ९७८ ॥
 धुंद होउनी फिरसी भ्रमरा केतकिच्या रानात ।
 काट्यांची ती बोच भयानक होइल रे अपघात ॥
 सोडुनिया मालतीपुष्प ते मधुरमंद वासाचे ।
 वेड घेसि भलतेच मिलिंदा केतकि-सहवासाचे ॥ ९७८ ॥

हे भ्रमरा, काट्यांनी भरलेल्या केवड्याच्या वनात तू 'गू गू' आवाज करीत भटकत आहेस (खरा), (पण) मालतीच्या फुलासारखे (फूल) तू (कितीही) भटकलास, तरी तुला मिळणार नाही. (फुका) मरशील (मात्र).

नाते णव-पुण्णिमा-मिअङ्कुस्स सुहअ को तं सि भणसु मह सच्चम् ।

का सोहग्ग-समग्गा पओस-रअणि च्च तुह अज्ज ॥ ९७९ ॥

नवपूणिमामृगाङ्कुस्य सुभग कस्त्वमसि भण मम सत्यम् ।

का सौभाग्यसमग्रा प्रदोषरजनीव तवाद्य ॥ ९७९ ॥

काय तुझे रे नाते सुभगा पुनवेच्या चंद्राचे ? ।

संध्या तरि ती कोण ? देइ जी तुजला पद इंद्रांचे ? ॥ ९७९ ॥

सुभगा, मूला खरे खरे सांग, — नवपौणिमेच्या चंद्राचा तू (नात्याने) कोण रे ?

आणि संध्यारजनीप्रमाणे सकलसौभाग्यसंपन्न असलेली अशी ती आज तुझी कोण रे ?

वनगमन णिहुअ-रमणम्मि लोअण-पहम्मि पडिए गुरु-अण-मज्झम्मि ।

सअल-परिहार-हिअआ वण-गमणं चेअ महइ वहु ॥ ९८० ॥

निभृतरमणे लोचनपथे पतिते गुरुजनमध्ये ।

सकलपरिहारहृदया वनगमनमेवेच्छति वधूः ॥ ९८० ॥

अवतीभवती वडीलधारी असता वळली दृष्टी ।

पाहि प्रियकरा लक्ष न कामी दिसे वेगळी सृष्टी ।

‘कसे करू ग’ तगमगते ती, काय बहाणा सांगू ।

भेटाया रानात प्रियकरा—सौख्य कसे उपभोगू ॥ ९८० ॥

(आपला) गुप्त प्रियकर वडीलघान्या मंडळींच्या मेटाव्यात दृष्टीला पडला की सर्व (कामधाम) सोडण्याचा विचार करून वधू रानीवनी जाण्याची इच्छा बाळगिते.

मोहिनी तं ताणं सिरि-सहोअर-रअणाहरणम्मि हिअअमेक्क-रसम् ।

बिम्बाहरे पिआणं णिवेसिअं कुसुम-बाणेण ॥ ९८१ ॥

तत्तेषां श्रीसहोदररत्नाभरणे हृदयमेकरसम् ।

बिम्बाधरे प्रियाणां निवेशितं कुसुमबाणेन ॥ ९८१ ॥

करिता मंथन असोल रत्ने देसी रत्नाकरा ।

कामसुंदरा रूपमोहिनी मधुरा बिंबाधरा ॥

आठवित्ती प्रियरमणीचुंबन, मिर्लिद हो हावरा ।

मदनाधिन ते असुर धावती प्याया मादक सुरा ॥ ९८१ ॥

[सुधाकुंभ सोडुनी धावती प्याया मादक सुरा ॥]

पाहुनिया मोहिनी लोचनी मनी न कौस्तुभ भरे ।

अमोल रत्नांची, असुरांची आसक्ती ओसरे ॥ ९८१ ॥

लक्ष्मीसमवेत जन्मलेल्या (कौस्तुभ-) रत्नाचा अलंकार ल्यालेल्या (विष्णूच्या)
ठायी एकतान झालेले त्यांचे (=असुरांचे) हृदय मदनाने त्यांच्या प्रियतमांच्या
विवाघरांवर जडविले.

ओळख

ताला जाअन्ति गुणा जाला दे सहिअएहिं घेप्पन्ति ।
रइ-किरणाणुगर्हाइ होन्ति कमलाइं अ कमलाइं ॥ ९८२ ॥
तदा जायन्ते गुणा यदा ते सहृदयैर्गृह्यन्ते ।
रविकिरणानुगृहीतानि भवन्ति कमलानि च कमलानि ॥ ९८२ ॥
अनुभूति येइ सुहृदा, आनंदभावनांची ।
हो ओळखी जगाते गुणकौतुके गुणांची ॥
रविचंद्रकिरणकुतुके कमलत्व येत कमला ।
रसिका अनुग्रहे तो गुणवंत जाय गणला ॥ ९८२ ॥
जेव्हा सहृदय लोक गुणांचे ग्रहण करितात, तेव्हाच त्यांची ओळख पटते;
सूर्यकिरणांचा कृपाप्रसाद झाला, म्हणजेच कमळे ही (खऱ्या अर्थाने)
कमळे होतात.

म्लान

तुह वल्लहस्स गोसम्मि आसि अहरो मिलाण-कमल-दलो ।
इअ णव-वहुआ सोऊण कुणइ वअणं मही-समुहम् ॥ ९८३ ॥
तव वल्लभस्योषस्यासीदघरो म्लानकमलदलम् ।
इति नववधूः श्रुत्वा करोति वदनं महीसंमुखम् ॥ ९८३ ॥
पहिल्या भेटित घेतलेस ग किती मधाचे घोट ।
मल्लू कमलदलापरि दिसले तुझ्या पतीचे ओठ ॥
पहाटेच पाहिले कळेना ! ऐकताच हे बोल ।
अधोवदन हो वधू लाजरी, झुले हृदयि हिंदोल ॥
पात्र कोरडे चाटुनि केले भरेल का ग पोट ? ।
चुरगाळुनि चावलीस का ग तो घेताना घोट ॥
अपराधीपण उमटे गाली झाली वधू अबोल ।
अंगचोरट्या अपराधाला आले भलते मोल ॥ ९८३ ॥
'पहाटे-पहाटे तुझ्या वल्लभाचा ओठ कोमेजलेली कमळपाकळी होऊन गेला ग !'
हे नववधूने ऐकताच तिने (आपले) तोंड जमिनीकडे वळविले.

प्रार्थना

मह देसु रसं धम्मे तभवसमासं गमागमा हर णे ।
हर-वहु सरणं तं चित्तमोहमवसरउ मे सहसा ॥ ९८४ ॥
मम देहि रसं धर्मे तमोवशामाशां गमागमान् हर नः ।
हरवहु शरणं ते चित्तमोहमपसरतु मे सहसा ॥ ९८४ ॥

शरण तुला मी अनन्यभावे सदाशिवे पार्वती ।

जीवनमुक्ती, पुण्यकर्मरत, धार्मिक हो मन्मती ॥

मोह जळो हा नकोच माया, देई आश्रय मला ।

शिवगणे, हा तुझिया चरणो देह असे वाहिला ॥ ९८४ ॥

हे हरप्रिये पार्वती, मला धर्माच्या ठिकाणी गोडी दे. तमोगुणाधीन असलेली आशा आणि (संसारत) वारंवार येणे नष्ट कर. तुला मी शरण आहे. माझा मनोमोह एकदम जाऊ दे.

संस्कृत

महदे सुरसंघं मे तमव समासङ्गमायमाहरणे ।

हर वहु सरणं तं चित्तमोहमवसर उमे सहसा ॥ ९८४ ॥

आनंददायी अशा [मह-दे] विद्यार्जनाच्या बावतीतील [आगमाहरणे] देवांशी मीलन साधून देणाऱ्या [सुरसंघम्] माझ्या [मे] त्या आसक्तीचे [तं समासङ्गम्] रक्षण कर [अव]. उमे, संसारात वारंवार [वहु] येणे-जाणे [सरणम्] आणि मनोमोह तू नष्ट कर.

(प्राकृतातील गायेची व तीतील अक्षरांची संस्कृतात मांडणी आणि अर्थ.)

मदनराज

राईसु चन्द-धवलासु ललिअभाफालिऊण जो चावम् ।

एक-च्छत्तं चिअ कुणइ भुअण-रज्जं विअम्भन्तो ॥ ९८५ ॥

रात्रीषु चन्द्रधवलासु ललितमास्फाल्य यश्चापम् ।

एकच्छत्रमेव करोति भुवनराज्यं विजृम्भमाणः ॥ ९८५ ॥

मदन घेउनी पुष्पधनू तो फिरे चांदण्या रात्री ।

एकछत्रि साम्राज्य निर्मितो जिंकुनि गात्रोगात्री ॥ ९८५ ॥

चंद्रामुळे पांढऱ्याशुभ्र झालेल्या रात्री आपले सुंदर धनुष्य खेचून, (मदन) बलिष्ठ होऊन पृथ्वीचे एकछत्री राज्य करितो.

जयलक्ष्मी

लहिऊण तुज्ज बाहुफसं जीए स को वि उल्लासो ।

जअ-लच्छी तुह विरहे ण हुज्जला दुब्बला णं सा ॥ ९८६ ॥

लब्ध्वा तव बाहुस्पर्शं यस्याः स कोऽप्युल्लासः ।

जयलक्ष्मीस्तव विरहे न खलूज्ज्वला दुर्बला ननु सा ॥ ९८६ ॥

उल्हासच तो जयलक्ष्मीते स्पर्श तुझ्या बाहूंचा ।

विरहे विव्हल होइ चंद्रिकास्पर्श जसा राहूंचा ॥ ९८६ ॥

तुझ्या बाहूंचा अंगलग स्पर्श लाभल्यावर जिला तो अवर्णनीय आनंद होत होता, ती जयलक्ष्मी तुझ्या वियोगात खरोखर प्रफुल्ल होणे तर राहोच, पण गळून (मात्र) गेलेली आहे.

हार वारिज्जन्तो वि उणो संदाव-कअत्थिएण हिअणेण ।
 थण-हर-वअस्सएण विसुद्ध-जाई ण चलइ से हारो ॥ ९८७ ॥
 वार्यमाणोऽपि पुनः संतापकदर्शितेन हृदयेन ।
 स्तनभरवयस्येन विशुद्धजातिर्न चलत्यस्या हारः ॥ ९८७ ॥
 गाढालिंगनि स्ते उरी तो मणिमोत्यांचा हार ।
 सारित बाजू, सुटू पाहते सुटे न परि साचार ॥
 ठळे न तो, तरि रुळे उरावर स्नेहबंध राखाया ।
 रुचे न ती चलबिचल तरी तो हार सोडिना काया ॥ ९८७ ॥
 (विपरीत रतिश्रीडेच्या वेळी) त्रास देत असल्यामुळे हृदय (मुक्ताहाराला)
 पुन्हा-पुन्हा दूर करित असतानाही तो स्तनांचा (नेहमीचा) मित व शुद्ध
 (उच्च) जातीचा असल्यामुळे तो हार (स्थानापासून) चळत नाही.

काव्यानंद सअल-करण-पर-वोसाम-सिरि-विअरणं ण सर-रस-कव्वस्स ।
 दोसइ अहव णिसुम्मइ सरिसं अंसंसमेत्तेण ॥ ९८८ ॥
 सकलकरणपरविश्रामश्रीवितरणं न सरसकाव्यस्य ।
 दृश्यतेऽथवा निशम्यते सदृशमंशांशमात्रेण ॥ ९८८ ॥
 सरस काव्य दे सकल इंद्रिया पूर्ण सौख्य आनंद ।
 अंशमादही सौख्य द्यावया दुजा न कुठला छंद ॥ ९८८ ॥
 समस्त इंद्रियांना (एकाच वेळी) परम विसाव्याचे ऐश्वर्य देणाऱ्या रसपूर्ण काव्याची
 अल्पांशाने तरी बरोवरी करील असे (दुसरे काही) आढळात वा ऐकिवात नाही.

पुढे काय ? सहि णव-णिहुवण-समरम्मि अड्ढुवाली-सहीएँ णिविडाए ।
 हारो णिवारिओ चिअ उच्छोरन्तो तदा क्हं रमिअम् ॥ ९८९ ॥
 सखि नवनिघुवनसमरेऽड्ढकपालीसख्या निविडया ।
 हारो निवारित एवोच्छ्रयमाणस्तदा कथं रमितम् ॥ ९८९ ॥
 प्रथमच अभिनव सुरतसंगरी येता रंगबहार ।
 झटापटीतच गाढालिंगनि तुटे गळचातिल हार ॥
 एकांती आगंतुक मेला, फेकुनि त्याला दूर ।
 प्रियासंगती सांग, कर्म केलेस कोणते कूर ॥
 सारे काही कळू दे मजला काय-काय ते घडले ।
 आवडाव ते परस्परांचे, कोण कसे अवघडले ॥ ९८९ ॥
 सखे, पहिल्यावहिल्या सुरतसंग्रामामध्ये दृढ आलिंगनरूपी सखीने (व्यत्यय नको
 म्हणून) हार बर घरिताना तो तुटला,— नंतर तू कशी रममाण झालीस
 (ते सांग ना).

हिंडफिरी सो णत्थि एत्थ गामे जो एअं महमहन्त-लाअण्णम् ।
 तरुणाणं हिअअ-लूडि परिसक्कन्ति णिवारेइ ॥ ९९० ॥
 स नास्त्यत्र ग्रामे य एनां महमहल्लावण्याम् ।
 तरुणानां हृदयल्लुण्टाकीं परिष्वक्कमाणां निवारयति ॥ ९९० ॥
 लसलसते लावण्य लुटाया देशी आमन्त्रण ।
 उरी फुटे मुसमुसले अंगो यौवन ओसंडुन ॥
 हृदयाच्या की पायघड्या तू खुशाल तुडवित जाशी ।
 गुंतविले ग कितीक तरुणां प्रमदे मादक पाशी ॥
 बांधाया ही मदांध विजली अलगद बाहूपाशी ।
 कुणी न गावी उडवाया ही दंशवती मधमाशी ॥ ९९० ॥
 मुसमुसते लावण्य मिरविणारी आणि तरुणांची मने चोरणारी ही जी हिंडफिरी
 युवती आहे, तिला जेरबंद करील, असा (कोणी तरुण) ह्या उभ्या गावात नाही !
 (म्हणून हिचा डोल !)

सैल अंबाडा सो मुद्ध-सामलङ्गो धम्मिल्लो कलिअ-ललिअ-णिअ-देहो ।
 तीए खन्धाहि बलं गहिअ सरो सुरअ-सङ्गरे जअइ ॥ ९९१ ॥
 स मुग्धश्यामलाङ्गो धम्मिल्लः कलितललितनिजदेहः ।
 तस्याः स्कन्धाद् बलाद् गृहीत्वा स्मरः सुरतसङ्गरे जयति ॥ ९९१ ॥
 वेणी काळीभोर नागिणी सैल जाहला खोपा ।
 खांद्यावर ओघळता स्पर्श थरथरला ग चाफा ॥
 गोऱ्या मानेवरी सुरंगी सुटला गंधित गजरा ।
 बघावया ही मदनमंजिरी लागल्यात ग नजरा ॥
 श्यामलकांती, रूप मनोहर, मुखरित ती स्मितवदना ।
 सहज लीलया सुरतसंगरी जिकिलेस तू मदना ॥ ९९१ ॥

(रतिसंग्रामात सुटलेला) तो सुंदर, कुळकुळीत अंगाचा, आणि पुन्हा आपला सुरेख
 आकार धारण करून खांद्यावरून रुळणारा केशपाशरूपी मदन विजय पावतो.
 (श्लेषाने—तो सुंदर शामांग मदन पुन्हा आपले (नव्याने) सुंदर शरीर धारण
 करून, तळावरून सैन्य जमवून संग्रामात विजय पावतो.)

राज-निष्ठा होमि वहत्थिअ-रेहो णिरङ्कुसो अह विवेअ-रहिओ वि ।
 सिविणे वि तुमम्मि पुणो पत्तिहि मत्ति ण पसुमरामि ॥ ९९२ ॥
 भवाम्यपहस्तितरेखो निरङ्कुशोऽथ विवेकरहितोऽपि ।
 स्वप्नेऽपि त्वयि पुनः प्रतीहि भक्ति न प्रस्मरामि ॥ ९९२ ॥

अमर्याद मी उच्छृंखल, नच धर्माधर्मविवेक ।

तरी नृपाळा तुझी अवज्ञा करी न मी निःशंक ॥

कधी न शिवला विचार असला सत्य हेच तू जाण ।

स्वप्नातहि आले न कराया नृपा तुझा अवमान ॥ ९९२ ॥

मी मर्यादा सोडून दिल्या, मी उच्छृंखल आहे, आणि विवेकशून्यदेखील. पण खात्री असू दे की, स्वप्नातसुद्धा तुझ्या ठिकाणची भक्ती विसरणार नाही.

वसंत सज्जेइ सुरहि-मासो अप्पेइ ण दाव जुअइ-जण-लक्ख-मुहे ।

अह्णिअ-सहआर-मुहे णव-पल्लव-पत्तणे अणङ्ग-सरे ॥ ९९३ ॥

सज्जयति सुरभिमाऽर्पयति न तावद्युवतिजनलक्ष्यमुखान् ।

अभिनवसहकारमुखान् नवपल्लवपत्रलाननङ्गशरान् ॥ ९९३ ॥

वसंत हा अनंगमित्त चापबाण घे करी ।

पल्लवयुत ते शराग्र योजि आम्रमंजिरी ॥

नीट घेइ नेम तो कळे न काय योजना ।

सोडिनाच बाण तो, बघून कामिनीजना ॥ ९९३ ॥

नवीन आम्रमंजिरीची अग्रे जडविलेले, (मागे) पालवीची पिसे जोडलेले आणि युवतिजन हे लक्ष्य असलेले असे मदनाचे बाण (त्याचा सखा) वसन्तमास सज्ज करवितो, मात्र देत (सोडीत) नाही.

कदली ताणं पुरओं य मरीहं कयली-थम्भाणं सरिस-पुरिसाणम् ।

जे अत्तणो विणासं फलाइं दिन्ता न चिन्तन्ति ॥ ९९४ ॥

तेषां पुरतश्च मरिष्यामि कदलीस्तम्भानां सरसपुरुषाणाम् ।

य आत्मनो विनाशं फलानि ददतो न चिन्तयन्ति ॥ ९९४ ॥

नमित सज्जना सदा जगति जे कदलीस्तंभापरी ।

देती सुफले जनां निरंतर मरण पातले तरी ॥ ९९४ ॥

सरस केळींच्या स्तंभां (प्रमाणे) फळे देत असताना जे स्वतःचा नाश होतो, त्याचाही विचार मनात आणीत नाहीत, त्या दयाळू पुरुषांच्या पुढे मी मरून (सुद्धा) जाईन. (जाण्याला तयार आहे.)

सरस- जह सरसे तह सुक्के वि पायवे धरइ अणुदिणं विञ्जो ।

नीरस- उच्छृङ्ग-संगयं णिगुणं वि गरुया न मुञ्चन्ति ॥ ९९५ ॥

यथा सरसास्तथा शुष्कानपि पादपान् धरत्यनुदिनं विन्ध्यः ।

उत्सङ्गसंगतं निर्गुणमपि गुरुका न मुञ्चन्ति ॥ ९९५ ॥

हिरवे तरु वा शुष्कः खोड ते, सुकले जीवित जरी ।

करि न दूर ती धरी उराशी सदैव विध्यगिरी ॥

वत्सलता थोरांच्या हृदयो समता नांदे उरी ।

गुणी निर्गुणी असो कुणीही खेळे मांडीवरी ॥ ९९५ ॥

ज्याप्रमाणे ओले, त्याप्रमाणे वाळलेले वृक्षही विध्यगिरी नित्य (अंगावर) वाळगितो; एखाद्याला मांडीवर घेतले, म्हणजे तो गुणहीन असला, तरी मोठे लोक त्याला टाकून देत नाहीत.

लोही

सरिसे माणूस-जन्मे दहइ खलो सज्जणो सुहावेइ ।

लोह च्चिचय सन्नाहो रक्खइ जीयं असो हरइ ॥ ९९६ ॥

सद्गुणे मनुष्यजन्मनि दहति खलः सज्जनः सुखयति ।

लोहमेव सन्नाहो रक्षति जीवमसिहरति ॥ ९९६ ॥

भेद असे, जरि सज्जन दुर्जन दोघेही मानव ।

सुख देती सद्गुणी, दुर्गुणी दुःखदाह दानव ॥

लोहाची तलवार, तसे ते लोहाचे चिलखत ।

एक मारिते, एक तारते, विभिन्न यांचे व्रत ॥ ९९६ ॥

समान अशा मनुष्यजन्मात दुष्ट माणूस हा जाळून काढितो, तर सज्जन सुख देतो. चिलखत आणि तलवार — दोन्ही लोखंडच; पण एक जीव संभाळते, एक तो घेते.

चंदन

सयल-जणाणन्दयरो मुक्कस्स वि एस परिमलो जस्स ।

तस्स नव-सरस-भावम्मि होज्ज कि चन्दण-दुमस्स ॥ ९९७ ॥

सकलजनानन्दकरः शुष्कस्याप्येष परिमलो यस्य ।

तस्य नवसरसभावे भविष्यति कि चन्दनद्रुमस्य ॥ ९९७ ॥

सुगंध दे आनंदवि सकलां स्वये क्षिजे चंदन ।

जगो न तुलना अद्वितीय हा करितो आत्मार्पण ॥ ९९७ ॥

[सरण सोबत हो तयाची, मरणसौख्या दे हवी ।

शांत जीवा चेतवीता, दाह तोही शांतवी ॥ ९९७ ॥]

चंदनवृक्षाचा जर वाळल्यावरही असा सकललोकानंददायी सुगंध असतो, तर तो नवीन आणि सरस अशा स्थितीत असताना तो काय असेल!

दशकोटी

हारो वेणी-दण्डो खट्टुगालियाइं तहय तालु त्ति ।

सालाहणेण गहिया दह-कोडीहिं च चउ-गाहा ॥ ९९८ ॥

हारो वेणीदण्डः खट्टुद्रलितानि तथा ताल्विति ।

सालाहणेन गृहीता दशकोटिभिश्च चत्वारो गाथाः ॥ ९९८ ॥

आद्याक्षर तालु, हार, खट्टुगलिय, वेणिदंड ।

शब्द ज्यांत प्रारंभी, वेचुनि गाथा उदंड ॥

घेउनिया चार देइ दशकोटी धनमुद्रा ।

अखंडकीर्ति ही तुझी सालाहण नृपभद्रा ॥ ९९८ ॥

‘हार’, ‘वेणीदंड’, ‘खट्टुगलिय’ तसेच ‘तालु’ हे (शब्द) ज्यात आहेत, त्या चार गाथा सालाहणाने दहा कोटी (मुद्रा) देऊन घेतल्या.

फेनपुंज

मग्गु चिचय अ-लहन्तो हारो पीणुन्नयाणं थणयाणम् ।

उड्विम्बो भमइ उरे जउणा-णइ-फेण-पुञ्ज व्व ॥ ९९९ ॥

मार्गमेवालभमानो हारः पीनोन्नतयोः स्तनयोः ।

उड्विम्बो भ्रमत्युरसि यमुनानदीफेनपुञ्ज इव ॥ ९९९ ॥

पीनोन्नत स्तनकुहरी वाव मिळेना म्हणोनि हळुवार ।

विचलित हो श्वासावर खालीवर होउ देइ ना भार ॥

रुळतो कुचयुग्मी की अलगद तो धवल मुक्तमणिहार ।

कार्लिंदीजलपृष्ठी लाटांवर फेनपुंज अरुवार ॥ ९९९ ॥

पुष्ट आणि उभार स्तनांमध्ये वावच न मिळाल्याने (गळ्यामधला) हार यमुनानदीवरील फेसाच्या लपक्याप्रमाणे वक्षःस्थलावर (स्तनांच्या) विवांवर रुळत आहे.

रचंथ

परिओस-सुन्दराइं सुरए जायन्ति जाइं सोक्खाइम् ।

ताइं चिय तच्चिरहे खट्टुगलियाइं कीरन्ति ॥ १००० ॥

परितोषसुन्दराणि सुरते जायन्ते यानि सौख्यानि ।

तान्येव तच्चिरहे खादितोद्गलितानि क्रियन्ते ॥ १००० ॥

सुरतसंगसुख-समाधान ते अंगावरली लाट ।

सुखदुःखाचा मनोज्ञ संगम, सुटे न सुटता गाठ ॥

अश्रु उभे लोचनी जिवलगा तुझी पाहता वाट ।

आठवात महिरते विरहिणी सुनीच दिसता खाट ॥ १००० ॥

अत्यानंदामुळे वेधक झालेली जी सुखे रतिक्रीडेत (साक्षात) मिळतात, ती त्याच्या (अथवा तिच्या) विरहात बाहेर काढून पुन्हा-पुन्हा आस्वादिली जातात.

(शतक दहावे समाप्त)

परिशिष्ट

पोपट ता किं करोमि माए खज्जउ सालीउ कीर-निवहेहिम् ॥ १००१ ॥
तत् किं करोमि मातः खाद्यन्तां शालयः कीरनिवहैः ॥ १००१ ॥
भरास आले पीक साळिचे चाहुल देई हवा ।
आकाशातुन येत भरारा खाली हिरवा थवा ॥
लाल-लाल ती उघडित अपुली कवळी चंचूपुटे ।
खाउ लागली पिले पोपटी लुसलुशित रोपटे ॥
काय अता मी करू वाइ ग, हाणू कशा गोफणी ।
पीक कसे ग खाउ द्यायचे शुकास जागेपणी ॥ १००१ ॥
तर आई, काय करू मी ? पोपटांचे धवे (खुशाल का) साळी खाईनात !

विटप अहलो पत्तावरिओ फल-काले मुयसि मूढ पत्ताइम् ।
इण कारणि रे विड विडव मुद्ध तुय एरिसं नामम् ॥ १००२ ॥
अफलः पत्रावृतः फलकाले मुञ्चसि मूढ पत्राणि ।
अस्मात् कारणाद् रे विट विटप मुग्ध तवेदृशं नाम ॥ १००२ ॥
फळे न धरिता पर्णराजिने दिसशी हिरवाचार ।
सुफलित होता मूढा ढाळिसि कसा पर्णसंभार ॥
तरीच वृक्षा, 'विटप' नाम हे करिसी अपुले धन्य ।
निष्फळ तैसे मोहक दर्शन, फळ धरिता हे दैन्य ॥ १००२ ॥
फळे नसतात, तेव्हा पानांनी आच्छादिलेला असतोस; (आणि) फलधारणेच्या काळी मूर्खा, पाने ढाळून टाकितोस. म्हणूनच मूढा, विटा, तुला 'विट-प' (विश्वेचा आश्रित कामुक मनुष्य) असे नाव मिळाले आहे.

पंचानन निव्वूढ-पोरिसाणं अ-सच्च-संभावणा वि संभवइ ।
इष्काणणे वि सीहे जाया पञ्चाणण-पसिद्धी ॥ १००३ ॥
निर्व्यूढपौरुषाणामसत्यसंभावनापि संभवति ।
एकाननेऽपि सिंहे जाता पञ्चाननप्रसिद्धिः ॥ १००३ ॥

पुरुषप्रसिद्धी अतिशयोक्त ती कीर्ती गाती जन ।

एकच आनन तरी तयाते वदती 'पंचानन' ॥

केसरी परी क्रूर विक्रमी नच तरि नर केसरी ।

असे जरी तो वनसंचारी गरीब गाईपरी ॥ १००३ ॥

ज्यांनी पराक्रम प्रकट केलेला आहे, अशा पुरुषांच्या बाबतीत खोटी कल्पनादेखील संभवते. सिंह 'एक-आनन' (एकाच तोंडाचा) असूनही 'पंच-आनन' (१. पाच तोंडांचा; २. सिंह) अशी त्याची प्रसिद्धी झाली आहे.

लोकमान्य

आसन्ने रणरम्भे मूढे मन्ते तहेव दुर्भिक्षे ।

जस्स मुहं जोइज्जइ सो चिअ जीवउ किमन्नेण ॥ १००४ ॥

आसन्ने रणारम्भे मूढायां मतौ तथैव दुर्भिक्षे ।

यस्य मुखमलोक्यते स एव जीवतु किमन्येन ॥ १००४ ॥

अवकाळी दुष्काळी येता संकट वा परचक्र ।

बघती मुख ज्या धैर्यधराचे तेच सुदर्शनचक्र ॥

तोच खरा जीवंत जगाया योग्य मान्य या जगती ।

इतर पामरे मूढमती ती श्वासावर धुगधुगती ॥ १००४ ॥

युद्धाचा आरंभ जवळ येऊन ठेपला असता, बुद्धी विमोहित झाली असता, तसेच दुष्काळ पडला असता ज्याच्या तोंडाकडे (आधारासाठी) पहावे, तोच जगू दे; दुसऱ्याचा काय उपयोग ?

